A. Žertšaninov ja N. Porfiridov

VENE KIRJANDUS

VIII KLASSILE

RK
„Pedagoogiline Kirjandus"

A-17725 II

A. ZERTŠANINOV JA N. PORFIRIDOV

VENE KIRJANDUS

VIII KLASSILE

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS"

TALLINN 1949

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
140370

ARHIIVKOGU

SISSEJUHATUS.

Oskussõna „kirjandus" tähendus. Sõna kirjandus tarvitatakse meil kahes põhitähenduses.

Kirjanduseks sõna laias mõttes nimetatakse rahva kõigi trükitud ja kirjutatud teoste kogusummat, olenemata nende sisust. Me tarvitame seda sõna selles tähenduses, kui räägime näiteks teaduslikust, filosoofilisest, tehnilisest, majanduslikust jms. kirjandusest.

Kitsas ja spetsiaalses tähenduses tähendab oskussõna „kirjandus" ilukirjandust. Mida nimetame ilukirjanduseks? Ilukirjandus on üks kunstiliike. Igal kunstiliigil on omad mõtte väljendamise vahendid: maalikunst kasutab selleks värve, muusika — helisid, arhitektuur — ehitusmaterjale. Kirjanduse materjaliks on sõna, ja seepärast võib teda nimetada sõnakunstiks.

Kuid sõna abil väljenduvad ka teaduslik mõte ja asjalik kõne. Ilukirjandusel on nähtavasti mingi eriline omadus või tunnus, mis teeb tema kunstiks. Selleks ilukirjanduse spetsiifiliseks, s. o. eriliseks omaduseks on tema piltlikkus. Ilukirjandus on mõtlemine piltides. See määrang saab meile täiesti arusaadavaks, kui püüame süveneda millise tahes ilukirjandusliku teose iseloomu. Piisab sellest, kui näiteks võrrelda Puškini „Laulu targast Olegist" kroonikajutustusega vürst Olegi surmast, „Lugu Igori sõjaretkest" kroonikajutustusega Igori sõjaretkest, Puškini romaani „Kapteni tütar" Puškini ajaloolise uurimusega „Pugatšovi ülestõusu ajalugu", et veenduda, milline vahe on ilukirjanduse ja tavalise proosa vahel. Me näeme,

et ajaloolistes teostes esitatud tõsiasjad on „Laulus targast Olegist", „Loos Igori sõjaretkest" ja „Kapteni tütres" edasi antud elavas, kujukas, piltlikus vormis. See piltlik kunstipärane vorm väljendub nii teoste tegelaste kujutamises (tegelaste kujud) kui looduse kirjeldamises (maastikupildid) ning teoste piltlikus keeles jne.

Ilukirjanduseks nimetatakse sõnateoste kogusummat, mis väljendavad rahva mõtteid ja tundeid elavais kujudes ja piltides. I. Gontšarovi määrangu järgi on kirjandus „kogu maa vaimu, mõistuse, fantaasia ja teadmiste kirjalik või trükitud väljendus".

Teadust, mis uurib sõnateoste järjestikust kasvu, milledes piltlikus kunstipärases vormis väljendatakse rahva ideoloogiat, tundeid ja meeleolusid, nimetatakse kirjanduslooks.

Kirjanduse tunnetuslik, kasvatav ja esteetiline tähtsus. Ilukirjandus on niihästi inimühiskonna omapärane kroonika kui ka inimkultuuri võimas vahend. Selle tundmaõppimine on äärmiselt suure tähtsusega.

Ilukirjandus etendab kõigepealt väga suurt harivat osa, sest ta rikastab meie kujutlusi maailmast, laiendab meie vaimset silmaringi. Ta tutvustab meid nii ühiskonna möödunud eluga kui ka kaasaegse elu nähtustega, mis asuvad väljaspool meie otsese vaatluse piire. Ilukirjanduslike teoste lehekülgedelt tõusevad meie ette nii muistne Idamaa kui vana Venemaa, nii keskaegne loss kui kärarikas kapitalistlik linn, nii palee kui kehviku hurtsik. Peegeldades elu piltlikus vormis, tuues elavais piltides nähtavale ühiskonna elu-olu, kombeid ja meeleolusid, kirjandus otsekui täiendab neid teadmisi elust, mida meile annavad teadused ja meie vahetud elukogemused. Just seda kirjanduse suurt tunnetuslikku osa tõstis esile Engels, öeldes, et Balzac'i* romaanidest „ta sai isegi majanduslikkude

---

* Honoré Balzac (1799—1850) — kuulus prantsuse kirjanik, romaanide „Šagräännahk", „Isa Goriot", „Eugénie Grandet", „César Birotteau suurus ja langus" ja paljude teiste autor.

üksikasjade poolest enam teadmisi kui kõigi selle ajastu ajaloolaste, majandusteadlaste ja statistikute raamatuist kokku".

Vähem tähtis pole kirjanduse ühiskondlikult kasvatav osa. Ilukirjandus mitte ainult rikastab teadmistega, vaid mõjutab ka aktiivselt lugejate tundeid ja tahet. Olles klassi-ideoloogia eriliseks vormiks, peegeldab ta paratamatult autori klassisümpaatiaid, tema vaateid ja meeleolusid. See aga mõjutab loomulikult lugeja vaadete kujunemist. Nii kandub kirglik patrioötiline tunne, mis küllastab „Lugu Igori sõjaretkest", tahtmatult edasi lugejaile, kasvatades neis armastust isamaa vastu. On teada, et Tšernõševski romaani „Mida teha?" mõjul hakkasid tuhanded noored inimesed jäljendama romaani tegelasi (Rahmetovit, Veera Pavlovnat jt.) ja püüdsid tegelikus elus teostada romaanis väljendatud ideid. Kirjanduse ühiskondlikult kasvatavat osa iseloomustas seltsimees Stalin, nimetades kirjanikke „inimhingede inseneridеks".

Väga tähtis on ka kirjanduse osa lugejate esteetiliste* ideaalide ja maitsete kujundamisel. Kunst äratab meis esteetilise suhtumise elusse, s. o. kasvatab kujutlust kaunist. Tõeliselt kunstipärane teos erutab meid, pakub meile mõnu, rõõmu ja naudingut. Seda naudingut pakub meile niihästi teose sisu (kirjaniku ideaalid, sangarlikud kujud jms.) kui ka selle vorm (kompositsiooni elegants, värsi rütm ja meloodika, keel jm.). Just seda kunsti esteetilist külge pidas silmas K. Marx, öeldes, et antiikkirjanduse teosed „pakuvad meile ka praegu kunstilist naudingut". Kuid kirjaniku ideaale saab ilukirjanduslikus teoses kujutada mitte ainult otseselt ja vahetult, positiivseis kujudes (näiteks Tatjana kuju Puškini romaanis „Jevgeni Onegin"), vaid ka antiteesi (vastandamise) seaduse kaudu, s. o. negatiivsete kujude ja piltide abil (näiteks Moltšalini kuju Gribojedovil, mõisnikkude kujud Gogoli „Surnud hingede" I köites). Kummalgi juhul mõjutab ilukirjandus meie esteetilist tunnet, sest et äratab meis kujutluse ideaalist.

---

* Esteetika (kreeka sõnast *aisthesis* — taju, tunne, aisting) — teadus kaunist.

Kirjandusteadus ja selle harud. Ilukirjandust käsitleb terve rida teaduseharusid. Tähtsamad neist on kirjandus-lugu, kirjanduse teooria ja kriitika. Kõik nad on omavahel ülesannete ja aine ühtsusega tihedalt seotud.

1. Kirjandusloo ehk kirjanduse ajaloo ülesandeks on kirjanduse ajaloo protsessi uurimine, s. o. selle uurimine, kuidas on arenenud kirjandus üksikul maal ja kogu inimühiskonnas. Ilukirjanduse teoseid vaadeldakse sel juhul kronoloogilises järjekorras.

2. Kirjanduse teooria käsitleb kirjanduse olemuse ja selle iseärasuste küsimusi. Nende küsimuste lahendamine on kahtlemata võimalik ainult kirjandusloo sügava ja igakülgse tundmise tingimusel.

3. Kriitika (kreeka sõnast *kritike*) tähendab otsustust, arutlust, hinnangut. Kriitika põhiülesandeks on selle valgustamine, kuidas tuleb kunstiteoseid käsitleda ja hinnata oleviku seisukohalt. Kriitilistes artiklites esineb tavaliselt selgesti publitsistika* element. Kuid kunstiteose ideelise külje kindlakstegemine pole kriitika ainus ülesanne. Kunstiteose hinnang tehakse esteetiliste normide alusel. Siit järgneb, et kriitik peab olema mitte ainult terava klassitundega ja kõrge kultuuritasemega, vaid ka peene kunstimaitsega. Niisugune oli näiteks suur vene kriitik V. G. Belinski.

---

* Publitsistika — ühiskondlikke päevaküsimusi arutlevad kirjutised ajakirjanduses.

RAHVALUULE.

SISSEJUHATUS.

Kirjandusloo käsitlust on kombeks alustada folkloori (rahvaluule) teostest.

Mis on folkloor? Folkloor on sõna, mida tarvitatakse kõigis euroopa keeltes. Täpses tõlkes tähendab see sõna rahvatarkust. Laias mõttes tähistatakse sellega rahva kogemuste, teadmiste või loomingu mitmesuguseid külgi: haiguste ravimise rahvuslikke kombeid nimetatakse meditsiiniliseks folklooriks, rahvaviise — muusikaliseks folklooriks jne. Kirjandusloos tarvitatakse seda sõna rahva luuleteoste — muinasjuttude, bõliinade, vanasõnade jne. tähistamiseks ja ta tähendab seega suulist rahvaluulet.

Kirjanduslugu algab tavaliselt rahvaluule osaga seetõttu, et rahva suuline looming algas varem kui kirjandus.

Rahvaluule päritolu. Igal rahval on omad eluviisid ning tavad ja ta kujundab niipea, kui hakkab elama teadlikku elu, oma kujutlused ümbritsevatest nähtustest. Muistse inimese kujutlused maailmast erinesid väga meie omadest. Meie kujutlused põhjenevad täpseil teadmistel, tollal aga, nagu ütleb Marx, seletas inimene loodusejõude fantaasia abil. Arusaamatuid loodusenähtusi kujutleti elusaina, jumalikena: päike, mis kõike soojendab, paistis olevat elusolend, elusolendid paistsid olevat maa, mis kõike sünnitab, vihm, välk. Esimesed usulised kujutlused olid, ütleb A. M. Gorki, tegelikult kunstilised, luulekujutlused. Ja et inimene ei osanud veel mõtelda abstraktselt, siis olid kõik tema kujutlused tihedalt seotud ta oma eluga, igapäevase tööga. Jumalad ja nõidauslikud olendid elavad tema arvates samamoodi

nagu inimesed ja teevad kõike seda, mis inimesedki, ainult paremini ja kergemini, — kas sellepärast, et nad on tugevamad, või sellepärast, et neil on tööriistu, mis hõlbustavad töötamist, näiteks kirves, mis raiub ise, vokk, mis ketrab ise, vaip, millega saab lennata.

Igal rahval oli iidseist aegadest peale soov anda oma tavad ja teadmised edasi järgnevaile põlvkondadele. Nii tekkisid esimesed suulised teosed: lühikesed õpetused loodusesaladustest kas mõistatuste või lausumiste ja loitsude kujul ning pikemad jutustused — muinasjutud. Need olid suulised teosed, sest et kirja veel ei olnud, paremaks meelespidamiseks aga anti neile kindel kuju.

Niisugused kaugeleulatuvad juured on ka vene rahvaluulel. Ta tekkis muistsel ajal, enam kui tuhat aastat tagasi, veel siis, kui meie esivanemad, suured ja arvukad slaavi suguharud, elasid sugukondlikus korras oma kindlustatud asulais jõgede kaldail, kui neid valitsesid suguharuvanemad, kui nad röövisid või ostsid naisi naabersuguharudelt, jumaldasid päikest ja loodusejõude, kummardasid surnud esivanemaid. Slaavlased olid põlluharijad ja kogu nende elu-olu oli seotud põllumajandusliku tööga. VI sajandil tekkis neil riiklik elu, ilmusid juhid, sõjavägi. IX sajandil kujunes suur Vene Kiievi riik. Nõidusmuinasjuttudes, mõistatustes, vanasõnades väljendas rahvas oma vaateid ja tavasid. Pärimustes ja lauludes säilitas ta mälestust oma kangelastest ja silmapaistvaist sündmustest. Rahva arenemisega arenes ka tema suuline luule, täienedes vormilt, rikastudes keelelt ja luues uusi teoseliike.

Tekkinud ammu enne kirjanduse algust, ei lakanud rahva suuline looming ka pärast selle tekkimist. Ta oli alati töötava rahva vaadete, mõtete ja tunnete elavaks väljenduseks, kogu tema elu kajastuseks. Seda on ta ka praegu.

Suuliste luuleteoste loojad. Kirjanduslike teoste autorid on meile tavaliselt täpselt ja hästi teada. Me teame, et poeem „Poltaava" on Puškini teos, et romaani „Sõda ja rahu" kirjutas Leo Tolstoi, näidendi „Kirsiaed" aga — Tšehhov. Suulise rahvaluule teoste enamiku autorid on aga teadmata. Pole teada, kes lõi bõliinad Ilja Murometsist, Sadkóst, muinasjutu kuningapoeg Ivanist ja hallist hundist või laulu „Ära müha, emake haljas tammemets". Et autorite nimed on tead-

mata, siis oli teaduses üksvahe väär teooria, et rahvaluule teostel pole olnudki üksikuid autoreid, et neid on loonud „rahvas". Autorid olid muidugi olemas. Vanasti, nagu praegugi, lõid suulisi luuleteoseid üksikud andekamad inimesed, seejärel aga said need laia leviku osaliseks rahva hulgas, neid anti edasi suust suhu, paigast paika, põlvest põlve; neid esitasid tuhanded inimesed, esimese autori nimi aga unustati või seda ei teatudki.

Ulatuselt suured ja sisult keerukad teosed nõudsid mitte ainult annet, vaid erialast meisterlikkust. Enamikul rahvail oli nii muistsel kui uuel ajal rahvaluule meistreid. Venelastel oli rahvalaulikuid (skaziteleid), muinasjutupajatajaid, nutunaisi, ukrainlastel — laulikuid-banduuramängijaid, Kaukaasia rahvail — ašuuge, Kesk-Aasia rahvail — akõne jt.

Vene rahvaloomingu rikkus. Vene rahvaluule — bõliinad, rahvajutud, lüürilised laulud — on rikkamaid maailmas. Ta moodustab osa sellest suurest kunstikultuurist, mille on loonud vene rahvas. Rahva laulu- ja muusikalooming oli tihedas seoses sõnaluulega. Vene ja ukraina vennasrahva laulud on ebatavaliselt rohkearvulised ja kaunid. Vene ja ukraina rahvatantsud üllatasid pealtvaatajaid ilu ja uljusega rahvusvahelistel pidustustel Londonis, kus esinesid oma tantsudega kõik Euroopa rahvad. Vene rahva andekus on ilmnenud ka teiste kunstide alal. Rahva hulgast võrsunud ehitusmeistrid on püstitanud palju tähelepanuväärseid puust ja kivist hooneid, mida juba muiste imetlesid välismaalased. Rahvaloomingu põlisteks liikideks olid ka kivi-, luu- ja puunikerdus, naistel — tikandus ja heegeldus.

Rahvaluule tähtsus. Rahvaloomingu tähtsus üldse ja rahva luuleloomingu tähtsus eriti on eeskätt tema kõrges kunstilises väärtuses. Seda külge rõhutas korduvalt A. M. Gorki, üks rahvaluule sügavamaid tundjaid ja armastajaid. Ettekandes esimesel nõukogude kirjanike kongressil 1934. a. arendas ta seda mõtet erilise jõuga. „Ma juhin veel kord, seltsimehed, teie tähelepanu sellele tõsiasjale, et kõige sügavamaid ja eredamaid, kunstiliselt täiuslikumaid tegelaste tüüpe on loonud rahvaluule, töötava rahva suuline looming." Ja edasi nimetas ta selliseid maailmakirjanduse luule kujusid, nagu Herkules, Prometheus, Mikula

Seljaninovitš, Ülitark Vassilissa, Ivanike — vene muinasjuttude kangelane, jt.

Edasi on vene rahvaluule tähtsus tema kõrges moraalses väärtuses. Ta on läbi imbunud tõe ja headuse ideest, millede vaimus on alati elanud meie rahvas, ta kutsub võitlusele õiglaste eluvormide eest, sisendab armastust kodumaa ja oma rahva vastu. Kõike seda leiame nii muinasjuttudes kui bõliinades ja teistes rahvateostes ning kõik see annab neile kõrge kasvatava tähtsuse.

Lenin ja Gorki rahvaluulest. Selle pärast, et rahvaluule peegeldas õieti rahva unistusi ja ideaale, hindas teda kõrgelt V. I. Lenin. Ükskord mõne tema poolt loetud rahvabõliinade, -laulude ja -muinasjuttude raamatu puhul avaldas Vladimir Iljitš oma arvamuse rahvaluulest:

„Missugune huvitav materjal... selle materjali põhjal saaks kirjutada suurepärase uurimuse rahva lootustest ja ootustest... siin on suurepäraseid kohti. Just sellele peaks juhitama meie kirjandusloolaste tähelepanu. See on tõeline rahvalooming, nii vajalik ja tähtis rahva hingeelu uurimiseks meie päevil."

Rahvaluules on järelikult kajastatud rahva „lootused ja ootused", s. o. tema unistused ja ideaalid, laiemas mõttes aga — kogu tema maailmavaade. Rahva maailmavaade aga seletab palju tema elus, tavades, tema ajaloos endas. Vaat mispärast A. M. Gorki rääkis, et „töötava rahva tõelist ajalugu ei saa tunda, kui ei tunta tema suulist loomingut".

Rahvaluule ja kirjandus. Nii siis rahvaluule, arenedes pidevalt koos rahva endaga, lõi just oma rahvapärasuse tõttu sügavaimad rahvuslikud kangelaste tüübid ja kujundas täisväärtusliku kunstipärase keele. See on arusaadav, sest üksikute andekaimate isikute loodud suulised teosed, saades rahvahulkade omandiks, muutusid ja läksid paremaks seda enam, mida enam neid harrastas rahvas, kuni nad täielikult rahuldasid rahva nõudeid.

Kirjandusele on rahvaluule alati olnud esmajärgulise tähtsusega. „Sõnakunsti alged on rahvaluules," ütles A. M. Gorki. Seda tuleb mõista mitte ainult selles mõttes, et suuline looming on tekkinud enne kirjalikku ja valmistas talle pinda, vaid ka selles, et ta ka pärastpoole on alati kirjandust toitnud oma mahladega. Töötavate hulkade loomin-

guna oli rahvaluule alati läbitud tõelisest realismist. Kirjanduses olid parimaiks ja väärtuslikemaiks need teosed, mis nii ideelises kui kunstilises suhtes olid seotud rahvaluulega. Sellisteks olid vana-vene kirjanduses „Lugu Igori sõjaretkest", „Jutustus Batõi tulekust", „Jutustus Hädast-Õnnetusest". Uues vene kirjanduses hindasid kõik silmapaistvaimad kirjanikud, nagu Puškin, Gogol, Lermontov, Koltsov, Nekrassov, Turgenev, L. Tolstoi, Saltõkov-Štšedrin, Gorki jt. samuti kõrgelt rahvaloomingut ja olid sellele enamal või vähemal määral tänu võlga oma loominguga, kasutades rahvaloomingut süžeede, kunstiliste kujude ja rahvakeele allikana.

Rahvaluule ja lastekirjandus. Eraldi tuleb märkida rahvaluule tähtsust lastekirjanduse allikana. Rahvaluule on lastekirjanduse esivanem. Paljud rahvaluule teosed, nagu näiteks mõned muinasjutud, mis on loodud sellel rahvaelu astmel, mida Marx nimetab „lapseastmeks" ja on läbitud maailma piltlikust tajumisest, on eriti sobivad lastele. Rahvaluule kaudu tutvuvad lapsed rahvafantaasia loodud muinasjutu-maailmaga, rahvalauludega, vanasõnadega ja kõnekäändudega, rahva elava ja piltliku keelega. Rahvaloomingu parimate teoste kõlbeline kõrgus ja kasvatuslik väärtus suurendavad veel enam nende tähtsust lastekirjanduses.

BÕLIINAD.

Vene rahva suulise luule üheks tähelepanuväärseimaks liigiks on bõliinad.

Bõliina mõiste. Bõliinad on suured eepilist, s. o. jutustavat laadi poeemid värssides, mis kajastavad meie rahva vana ajalugu.

Nende teoste nimetuse „bõliina" võtsid õpetlased tarvitusele umbes sada aastat tagasi. Rahva hulgas nimetatakse neid „staarinateks".

Bõliinade päritolu. Bõliina-pärimuste teke kuulub rahvaelu iidseisse aegadesse. Juba riigieelsel ajajärgul tekkis rahval pärimusi, milledes säilitati mälestust suguharu silmapaistvaist inimestest, kangelastest, kes said kuulsaks oma jõu, vahvuse ja vägitegude poolest jahil või sõjas. Kange-

laste vägiteod ja kuju ise omandasid vastavalt ürgaegsetele kujutlustele sageli fantastilise iseloomu. Selle jälgi on säilinud mõnedes muinasjuttudes ja bõliinades, kus kangelased-vägilased võitlevad Koopalohega, moonduvad hundiks või jahikulliks.

Rahva siirdumisel riiklikule elule huvi mineviku vastu ja soov säilitada sellest mälestust ei kadunud, vaid suurenes. Mineviku pärimused omandasid realistlikuma laadi. Rahvalaulikud lõid laule vürstidest, vahvaist sõdureist, nende sõjaretkedest ja lahinguist. Niisugusteks rahvalaulikuteks-ajaloolasteks olid teoses „Lugu Igori sõjaretkest" mainitav Boján ja Galitši kroonikas mainitav Mitús. Sedalaadi laludest tekkisidki bõliinad. Tänapäevani ettekandjad rahva hulgast ei jutusta bõliinasid, vaid kannavad neid ette retsiteerides või laulavad neid.

Bõliinad on seega rahvaluule ajalooline žanr. Kuid nende ajaloolisus on omapärane. Sel kujul, nagu nad on jõudnud meieni mitmesajandilise suulise edasiandmise tagajärjel rahva hulgas, peegeldavad nad mitte üksikuid sündmusi, vaid terveid ajaloolisi ajajärke. Eriaegsed sündmused ja isikud on neis ühte sulatatud ja üldistatud.

Nii on vene rahva vaenlaste Tugárin Zmejevitši, Batõgi, tsaar Kalini jt. kujudes, kelledega vägilastel tuleb pidada võitlust elu ja surma peale, peegeldatud Vene riigi ajaloolised vaenlased: polovetsid, tatarlased ja isegi konkreetsed isikud — polovetsi khaan Tugorkan, tatari khaan Batõi. Vürst Vladimiri kujus on antud vene vürstide kogukuju. Kohalikud vene kangelased, keda mainitakse kroonikais — Rjazani vägimees Dobrõnja Kuldvöö, Rostovi vägimees Aleksander —, on kujunenud bõliinades üldvene vägilaste suursugusteks kujudeks.

Rahva suulist luuleloomingut harrastati kõikjal. Kogu Venemaal loodi muinasjutte, laulḍi mitmesuguseid laule. Mitte kahes-kolmes linnas, Kiievis ja Novgorodis, vaid paljudes piirkondades — Kiievi, Tšernigovi, Rjazani, Rostovi, Novgorodi ja teistes — loodi bõliinataolisi laule-pärimusi oma kangelastest. Need sulatati kokku hiljem, kui nad levisid kogu rahva hulgas.

Meie ajani on vana-vene bõliinad säilinud peamiselt riigi põhjapiirkondades.

Bõliinade liigid. Vene bõliinad on mitut laadi. Ühed kirjeldavad kangelaste-vägilaste sõjalisi kangelastegusid võitluses riigi ja rahva vaenlastega. Need on kangelasbõliinad. Nende peateemaks on kodumaa kaitse.

Teistes bõliinades sõjalisi kangelastegusid ei ole. Tegelased, mõnikord needsamad vägilased, on esitatud hariliku elu miljöös. Need on olustiku- ehk novellistlikud* bõliinad. Nad käsitlevad ühiskondliku või perekondliku eluolu teemasid. Oma tekkelt on see hilisem bõliinaliik.

Kiievi ajastu bõliinad. Bõliinade peamine hulk koostati vene rahva ajaloolise elu sellel ajajärgul, mida nimetatakse Kiievi ajastuks. Need on Vene riigi olemasolu esimesed sajandid (IX—XIII saj.). Riigi pealinnaks oli Kiiev, millega ongi seotud enamiku bõliinade sisu.

Ajalooline olustik soodustas kangelasmuistendite ja -laulude tekkimist. Noor Vene riik, mis ühendas paljude oblastite-vürstkondade slaavi suguharusid, kindlustas oma ühtsust. Ta oli hõivanud suured maa-alad, lõunas stepialad, põhjas metsa-alad, ja oli alustanud nendega kohanemist. Suured Vene jõed olid liiklusteedeks oma rahvastikule ja välismaalastele, kes sõitsid läbi Venemaa. Vene rahvas sõlmis kiiresti kaubanduslikke ja poliitilisi sidemeid naabritega ja lõi oma kultuuri. Kiiresti kasvas venelastel rahvusliku väärikuse tunne. Kiievi riik oli suurimaid ja võimsaimaid Euroopas.

Sel riigil ja rahval tuli tollal pidada pidevat kaitsesõda arvukate vaenlastega. Eriti palju tõid tüli ja segasid rahulikku elu stepi-rändrahvad — petšeneegid, polovetsid, hiljem tatarlased. Alatiste kallaletungidega laastasid nad Vene linnu ja külasid, riisusid varandust, tapsid ja viisid vangi elanikke. Nende vastu tuli ehitada kindlusi, „pidada valveposte", s. o. väesalku riigipiiridel, mõnikord aga teha sõjaretki vaenulike maade sisemusse. Kodumaad kaitstes ja vaenlastega võideldes omandas kuulsuse palju vahvaid vene vägimehi. Need kangelased, need vägiteod ja kogu ajalooline ajajärk jätsid sügava jälje rahva mälestusse ja kajastusid bõliinades.

---

* Sõnast novell — väike huvitav jutustus mõnest sündmusest.

Bõliinasid on vene eepikas ligi kakssada. Tutvume mõne tähtsamaga.

Bõliinad Volgást. Bõliinad Volgást kuuluvad vanimate hulka. Vägilane Volgá on sõdur, kes kaitseb Venemaad. Türgimaalt kavatseb tsaar Saltán sõjaga rünnata Venemaad. Volga ennetab tema: moondunud kärbiks, rikub ta tema relvad, moondunud hundiks, närib ta läbi tema hobuste kõrid. Siis kogub ta družiina (kaaskonna) ja, moondanud selle sipelgateks, tungib nendega märkamatult Saltani pealinna, kus saavutabki võidu viimase üle. Bõliina teemaks on seega kodumaa kaitse, kuid see teema on käsitletud müüdina (muinasjutu vaimus). See on bõliina suure vanuse tunnuseks. Vägilase Volga nimes ja mõnes teises joones näevad õpetlased ajaloolise vürsti Olegi, ühe esimese Kiievi vürsti järelkaja. Olegi hüüti „targaks" ja Volgale on samuti iseloomustav kavalus, tarkus; Oleg tegi sõjaretke Bütsantsi, Volga samuti.

Bõliina „Volga ja Mikula". Üks sisult ja kunstipärasuselt parimaid, eriti sügavaid bõliinasid, milles esineb tegelasena Volga, on bõliina „Volga ja Mikula". Selles satub vägilane-vürst Volga kokku teist tüüpi vägilasega.

Volga asus teele, koguma andameid oma linnadest. Ta võttis endaga kaasa družiina, kolmkümmend tublit meest ilma üheta. Nad istusid tublide hobuste selga ja hakkasid ratsutama.

Volga ratsutas družiinaga lagedale väljale, avarusse; nad kuulevad väljal kündjat:

...künnab väljal künnimees, vilisteleb,
adrake künnimehel kääksateleb,
künnirauad kivikestel krigisevad.

Nad kuulevad küll, kuid kündjat ennast ei näe. Sõidavad päeva hommikust õhtuni, sõidavad teise — ei suuda jõuda kündjani, sõidavad kolmanda päeva pärast lõunani, viimaks on jõudnud pärale. Ning nüüd näevad nad kündjat: künnab, vilisteleb, ajab vagusid, otsekui puistates neid, maast kände ja juuri mees kangutab, kõik kivid mürakamad vaosse laob. Kõik on kündjal, nagu see peab olema talupojal, ainult mitte tavaline, vaid eriline:

Adrake on künnimehel vahtrapuust,
künnirauad adrakesel terasest,
varreke on adral hõbedast,
kurg on aga adral kullast punasest.

Kündja ise on ka oma ebatavalise adra paarimees (pööratagu tähelepanu sellele bõliinas antud suurepärasele kündja kirjeldusele):

Kündja juuksekiharad õõtsuvad,
justkui pärle pudeneks laiali.
Kündja silmad on kui haukal kaunimal
ja kulmud tal kui musta karva sooblinahk.
Jalas rohelised safiansaapad tal,
terav nina neil ja naaskelkand.
Ruumi kanna all varblasel lennata,
muna veerma panna võib nina ees.
Peas on künnimehel kübar karune,
aga kuub on temal seljas mustast sametist.

Volga alustab tundmatu kündjaga vestlust, kutsub teda endaga „seltsimehena" kaasa tulema. Kündja nõustub, võtab lahti rangiroomad siidised, oma mära adra eest „välja siis käänas ta". Istuti hobustele ja hakati sõitma. Kus läks siis märake võiguke rinnaga, saba tal laialt lohiseb, lakk temal lehvib; Volga hobused hakkasid temast maha jääma. Kui oli veidi sõidetud, tuli kündjale meelde, et ta oli jätnud oma adra vakku, — tuleks see maast välja tõmmata ja remmelgapõõsa taha visata. Volga saadab selleks viis oma tublit meest. Need keeravad atra aisadest ringi, kuid maast välja tõmmata ei jaksa. Volga saadab kümme meest — sama lugu. Viimaks saadab ta kogu družiina, ent ka kogu družiina ei saa adrast jagu. Siis tuleb kündja ise tagasi. Võtab adra ühe käega, tõmbab selle maast välja, raputab talt mulla pealt ära ja viskab adra remmelgapõõsa taha.

Volga imetleb vägilast-kündjat ja selle võiku mära, kellele ei jõua järele vürsti hobused, ja palub seda müüa. Kui kündja keeldub, pärib talt Volga, kes ta siis on, kuidas teda hüütakse nime ja isanime järgi.

Kündja vastus vürstile on jällegi märkimisväärseks kohaks bõliinas:

Ai sina, Volga Svjatoslavovitš!
Kui ma koristan nüüd rukki ja ta kokku saan,
rukki kokku saan ja ta koju vean,
oma kodusse vean ja ta seal pekstud veel saan,
kus ma õlut keedan siis ja joodan mehed kõik täis,
ning siis hakkavad mind külamehed tervitama:
„Tervist, noor Mikula Seljaninovitš!"

Mikula Seljaninovitši kuju. Jutustatud bõliina esitab Mikula Seljaninovitši, vägilase-kündja, talupoja kuju. Kuju on toodud esile suure meisterlikkusega. Algul märkamatu, kasvab kündja bõliina sündmustiku käigus vähehaaval võimsaks, monumentaalseks kujuks.

Luues Mikula Seljaninovitši kuju kasutab bõliina lemmikvõttena sagedasti h ü p e r b o o l i (liialdust). Põld on kündjal selline, et kui ta „sõidab ühte äärde, pole näha teist". Volga ja tema družiina kuulevad, kuidas ta künnab

ja vilistab, kuid sõita temani ei jõua tervelt kahe päeva jooksul. Mära on kündjal niisugune, et jätab kaugele enda taha maha kõik vürsti hobused. Kangelane künnab adraga, millest ei saa jagu kogu družiina. Selle kõige eesmärgiks on näidata talupoja rahvalikku jõudu, näidata talupoja-kündja üleolekut vürstist ja selle jõust. Kündja on vägilane, kellest tugevamat pole olemas.

Vägilase-kündja välimus ja tema tööriistade kirjeldus on antud suure imetlusega. Bõliina imetleb nii kündjat-iludust ennast pärlkiharate, jahikulli-silmade ja soobelkulmudega kui ka tema riideid — safiansaapaid, mustast sametist kuube ning tema hõbedast varrega ja kullast kurega atra. Võib öelda, et niisuguste atradega ei künta ja niisugustes riietes tööle ei minda. Nendes bõliinakirjeldustes kui ka Mikula lõppvastuses enda kohta on antud talupoja töö poetiseering.

Mikula Seljaninovitši kujul andis bõliina-eepika vägilase-talupoja suursuguse kuju.

Bõliina idee. Volgast ja Mikulast jutustava bõliina mõtte, selle idee eesmärgiks on tõendada, et talupoja töö on rahva elu alus, näidata talupoja üleolekut vürsti družiinast ja vürstist endast.

Ühes sellega on bõliinas leidnud väljenduse töötava, põlduhariva rahva põline unistus kergest, õnnelikust tööst.

Bõliinad Ilja Murometsist. Suurim arv bõliinasid vene vägilaste-eepikas on seotud Ilja Murometsi nimega. See on vene rahva armsaim vägilane. Bõliinas esineb ta kord üksi, kord koos teiste vägilastega kui võimsaim neist, peamine ja vanem, kui nende pealik. Bõliinad Ilja Murometsist kuuluvad kangelasbõliinade hulka, sest neis kirjeldatakse peamiselt tema ja ta kaaslaste vägitegusid võitluses Venemaa vaenlastega.

Bõliinad Ilja Murometsist pakuvad kokku otsekui tema „täieliku eluloo", jutustavad tema rohketest vägitegudest ja maalivad eredais värvides ta kuju.

Ilja Murometsist jutustavate bõliinade etteotsa võib asetada bõliina „Ilja tervekssaamine"[1]. Sellest saame teada, et Ilja on talupoja poeg. Kolmkümmend kolm aastat istus Ilja kodus ahju peal, kuna „pol-

[1] «Исцеление Ильи».

nud enesel käsi-jalgu tal", s. o. ta oli liikumisvõimetu, ta ei suutnud liigutada ei käsi ega jalgu. Ükskord isa ja ema ära olles astusid Ilja juurde sisse kaks vigast palverändajat ja käskisid tal juua vett, ning sellest Ilja mitte ainult „sai terveks", vaid „märkas endas vägevust tohutut". (Vägilasjõu omandamine joogi kaudu on vene rahvaluules levinud motiiv.) Terveks saanud, asub Ilja eeskätt talutööle — „asus isa põllumaad valvama, karja põllu pealt kihutas, juuris tammi ja põllumaad tarastas". Ning kui isat-emat olid tagasi tulnud, hakkas ta neilt paluma õnnistust sõiduks sõjalistele vägitegudele:

Tahan kaitsta ma pealinna Kiievit,
tahan näha ma vürst Vladimirit...

On tähelepandav õpetus, mille annab isa, lubades poega vägitegudele:

Headeks tegudeks mina sind õnnistan,
aga halbadeks — pole õnnistust.

Ilja esimestest vägitegudest pärast isakodust lahkumist jutustatakse bõliinas „Ilja ja Solovei-Röövel"[2]. Suundudes pealinna Kiievi poole lähenes Ilja Muromets kuulsale linnale Tšernigovile. Tšernigovi alla on „aetud vägesid nii, et mustendab", linna on piiranud „vägi roojane* ilma arvuta" (bõliinades tavalised lisandsõnad, mida tarvitatakse vaenlaste — polovetside ja tatarlaste kohta). Hakkas Ilja seda väge hobusega tallama ja odaga pistma, vabastas linna ohust. Linlased, „Tšernigovi mehed", tänavad ja teevad ettepaneku jääda nende juurde väepealikuks, kuid Ilja keeldub omakasupüüdmatult ja palub ainult näidata endale otseteed Kiievi peale. Teel Kiievi on aga varitsemas teine hirmus vaenlane — Solovei-Röövel. See istub seitsme tamme otsas, kisab tema, roimar, looma moodi ning sellest kisast

...kogu rohuke-muruke hävineb,
õied sinised kõik maha langevad,
laaned pimedad maani painduvad,
ning mis oli mehi, kõik on surnult maas.

(Solovei-Röövli hirmus kuju kehastab kas tõelisi röövleid, kes pesitsesid metsades ja tapsid inimesi teel, või neidsamu tatarlasi, kes rikkusid maa rahulikku elu.) Ilja saab jagu ka sellest vaenlasest: ta laseb Solovei pihta tulise noolega, laseb tal välja parema silma, võtab ta vangi, seob jaluse külge ja toob enesega kaasa Kiievi.

Kiievis toimub Ilja esimene kohtumine vürst Vladimiriga — vaatepilt, mis on iseloomulik nii Ilja kuju selgitamiseks kui ka bõliina rahvaideoloogiale.

Ilja ratsutab otse avarasse vürstihoovi, seob siin Solovei-Röövli oheliku otsa, ise astub vürsti kotta söömapeole. Vürst Vladimir pärib võõralt vägilaselt — mis on ta nimi, kes on ta vanemad, kust ta on tulnud?

---

[2] «Илья и Соловей-Разбойник».

* Sõna „r o o j a n e" on siin tarvitatud usulises mõttes, mittekristlaste, paganate iseloomustusena. (Tõlk. märk.)

Ilja tõepärane jutustus kutsub esile vürsti ja bojaaride umbusu: Tšernigovi kaudu ei saa sõita, seal on roojast väge, „nii et mustendab", teel Kiievisse aga varitseb Solovei-Röövel, kes kõik tapab oma vilistamisega. Ilja kutsub kõik välja õue oma silmaga vaatama Soloveid, kes on seal kinni seotud. Minnakse välja. Vürst Vladimir, soovides kuulata Solovei-Röövli kuulsat vilistamist, käsib sellel vilistada. Solovei aga vastab, et ta kuulab ainult Ilja käske. Kui Ilja käsib tal vilistada, kuid ainult „poolvilinal", siis sellest Solovei-Röövli vilinast „kuplid hoonete peal viltuseks vajusid, ning mis oli neid mehi, kõik on surnult maas", vürst ja vürstinna ise ronisid õues „neljakäpukil". Ainult vägilane Ilja seisab püsti, ta „ei liikunud ega kiikunud".

Nii kujutatakse Ilja Murometsi esimest kohtumist Kiievi vürsti ja bojaaridega. See kujutab mitte vähem eredalt kui Mikula kohtumine Volgaga vägilase-talupoja üleolekut, üleolekut mitte ainult jõu poolest, vaid ka kõlbeliselt.

Enamikus bõliinades Iljast jutustatakse tema vägilastegudest kodumaa kaitsel. Venemaa piiride kaitset kujutatakse väga piltlikult valvepostina, millel asuvad vägilased stepis.

Ligi kuulsa linna, ligi Kiievi,
neis steppides keisri omades
seal asetses vägilaste valvepost.
Atamaniks oli valvepostil Ilja Muromets,
all-atamaniks Dobrõnja Nikitinets,
jessauliks Aljoša Popovitš noor.

See koht bõliinast andis ainet V. Vasnetsovi tuntud maalile „Vägilased valvepostil".

Vaenlased, kelledega Iljal tuleb võidelda, on esitatud kas samasugusel fantastilisel kujul, nagu Solovei-Röövel, tüüpiliste bõliinapäraste liialdustega, nagu näiteks „Hiigelpuuslik Roojane": „Kasvult kahesüllane, üks süld lai, oli pea kui kole palimürakas ja silmad kui õllekannud tal", kord realistlikumate joontega, nagu võõras vägilane-„kiitleja".

Kuigi bõliinades räägitakse, et Ilja läheb pealinna Kiievisse teenima vürst Vladimirit, järeldub tema tegudest, et tegelikult ta teenib vene rahvast. Vürstiga aga on tal otseseid kokkupõrkeid, eriti kui ta märkab selle juures ebaõiglust. Vürst Vladimir paneb Ilja otsekohese kõne eest „sügavaisse keldritesse", s. o. vanglasse.

Bõliina „Ilja Muromets ja tsaar Kalin". Kõige levinenum ja rahva poolt kõige enam armastatud bõliina Iljast, mis on

palju kordi mitmelt rahvalaulikult üles kirjutatud, on „Ilja Muromets ja tsaar Kalin".[3]

Ilja istub vanglas vürst Vladimiri juures. Teada saanud, et Kiievis pole enam kuulsat vägilast Ilja Murometsi, tuleb Venemaa kallale koer tsaar Kalin koos oma arvutute jõukudega. Väge on tal „nagu metsas puid püsti kasvavaid, nagu okste peal lehti haljendab". Ta nõuab vürst Vladimirilt, et see loovutaks Kiievi heaga.

Kui sa aga heaga ei loovuta,
võtan ma tema väevõimuga,
kõik su vürstid, bojaarid ma maha löön,
nende naised-tütred elusalt vangi viin,
sinu aga, vürst Vladimiri,
määran kiirele surmale.

Pea kaotanud vürstile, kes ei suuda ise oma maad vaenlase vastu kaitsta, tuleb meelde Ilja Muromets ja ta anub sellelt abi.

Anna andeks, Ilja-isand, esiteks süü...
Astu välja sa ristirahva usu eest
ja ka kuulsa Kiievi linna eest...

Ilja unustab isikliku solvangu — kõrge kõlblustunde joon. Ta on nõus minema uutele vägitegudele, kuid just rahva, mitte vürsti pärast.

Lähen võitlema ma ristirahva usu eest
kui ka Venemaa pinna eest,
pealinna, Kiievi linna eest
ning leskede, vaeste, orbude eest.
Selle koera vürst Vladimiri pärast ma
poleks vangikongist välja tulnudki.

Bõliina ühtede teisendite järgi läheb Ilja algul oma seltsimeeste, teiste vene vägilaste järele (kes ka olid Vladimiri maha jätnud), kutsub neid ühiselt kaitsma „oma emakest — püha Venemaad". Teiste teisendite järgi saab ta tsaar Kalini väest üksi jagu: istub tublile ratsule, võtab kätte raudnuia sajapuudase ja hakkab selle nuiaga vehkima, — „kuhu virutas, tegi tänava, vehkis tagasi — põiktänava".

Ilja Murometsi kuju. Ilja Murometsist jutustavate bõliinade kogumikust, isegi kui mitte neid võtta kõiki, kerkib esile selle vägilase kuju, veel suursugusem ja võimsam kui Mikula Seljaninovitši oma.

Ilja on päritolult samuti talupoeg. Vastavalt isa vaimsele testamendile on ta aus ega ole võimeline ühekski halvaks teoks. Tohutu suure jõu ja vahvuse juures ei tarvita Ilja

[3] «Илья Муромец и Калин-царь».

kellegi kallal vägivalda ega tee inimestele liiga. Ta on lahke ja rahuarmastaja ning ei tungi kallale isegi vaenlastele, kuni need ei puutu tema kodumaad. Ilja on omakasupüüdmatu ega püüdle rikkust ja austust isegi seal, kus need talle ise kätte langevad, nagu Tšernigovis, kus teda palutakse tulla väepealikuks. Kuid Iljal on, kogu tema tagasihoidlikkuse juures, kõrgesti arenenud eneseväärikuse tunne, ta läheb põhjendatult vihaseks, kui saab pilkava või lugupidamatust avaldava kohtlemise osaliseks vürsti, vürstinna või hooplevate bojaaride poolt. Ilja ise on muutumatult õiglane ja nõuab samasugust õiglust ka teiste poolt, olgu need bojaarid või vürst ise. Kui ta aga ei näe seda, siis ei karda ta otsekoheselt, avalikult avaldada oma laitust. Mis aga peaasi, Ilja on suur patrioot, kodumaa kaitse idee teadlik kandja. Kodumaa all aga mõistab ta oma maad, oma linnu, oma pealinna Kiievit, oma rahvast — leski, orbusid, vaeseid inimesi. Nende, mitte aga vürsti eest on ta valmis valvel olema ja võitlema igasuguse vaenlasega, arvestamata isiklikke solvanguid.

Pole imestada, et sellise tugeva ja vahva, lahke ja õiglase, otsekohese ja avameelse, omakasupüüdmatu ja tervikuna ühiskondlikule asjale andunud vägilase tegi vene rahvas oma pealemmikuks ja oma bõliina-eepika peakangelaseks.

Bõliinad Dobrõnjast ja Aljošast. Meieni säilinud bõliinades nimetatakse nimepidi ligi 30 vene vägilast. Suuremaiks lemmikuiks neist on Ilja Murometsi kõrval Dobrõnja Nikititš ja Aljoša Popovitš.

Dobrõnja ja Aljoša olid arvatavasti algul kohalike muistendite kangelased, said aga hiljem üldrahvalikeks kangelasteks. Bõliinades nende kohta on muistsete müütiliste lugude jälgi (näiteks lugu Dobrõnja võitlusest lohega), kuid üldiselt on mõlema vägilase kuju täiesti realistlik. Peamine neis on see, et nad mõlemad on niisama vahvad, kodumaale andunult ustavad sõdurid kui Ilja Murometski. Kuid kummalgi neist on oma individuaalsed iseloomujooned.

Dobrõnja on mitmekülgselt andekas venelane. Ta on tugev ja mehine nagu Ilja, kuid peale selle ka peen inimestetundja, osav nende kohtlemises, viisakas inimene. Ta täidab sellepärast bõliinades selliseid vürst Vladimiri ülesandeid, mis nõuavad tarkust ja takti: täidab kosjasobitaja ülesandeid, otsib üles riisutud asju jms. Peale selle on tal kunstilisi võimeid: ta laulab ja mängib hästi kannelt. Dobrõnja kuju on veidi komplitseeritum ja peenem Ilja kujust.

Aljoša, Ilja ja Dobrõnja püsiv kaaslane ja seltsimees, on samuti nagu nemadki julge ja võimas kodumaad kaitsev vägilane. Tema ise-

loomus aga on jooni, mida pole ei Iljal ega Dobrõnjal. Ta kasutab jõu kõrval mõnikord ka kavalust, võidab vaenlast pettusega. Vaenlase suhtes pole see veel nii tähtis, kuid ta on võimeline kasutama valet ka igapäevaseis suhetes omade inimestega. Tulnud mõttele naituda Dobrõnja äraolekul selle naisega, ütleb ta Dobrõnja naisele ja emale, et on ise näinud Dobrõnjat surnuna lahinguväljal. Võõras pole talle ka omakasupüüdlikkus, mida ei tunne tema vanemad seltsimehed. See Aljoša kuju on kujunenud bõliinade sajanditepikkuse elu vältel ning nende iseloomujoonte lisamist sellele on põhjustanud Aljoša Popovitši nimi: temale omistati neid üksikuid negatiivseid omadusi, millistega rahvaluules kujutatakse tavaliselt vaimuliku seisuse esindajaid.*

Novgorodi bõliinad. Arvukate vene bõliinade hulgas on luuleliste väärtuste ja loodud kujude sügavuse poolest silmapaistev koht Novgorodi bõliinadel. Novgorod oli muistse Venemaa vanimaid ning suurimaid poliitilisi ja kultuurikeskusi. Ühiskondlik ja poliitiline elu oli siin omapärase laadiga. Linna käsitöö, kaubanduse ja rahvusvaheliste sidemete tugeva arenemise pinnal arenes siin varem ja tugevamini kui kuski mujal vabadustarmastav linlaste klass ja kees terav klassivõitlus.

Mõnedel Novgorodi bõliinadel on, lõuna omade sarnaselt, tundemärke, et nad on loodud kaugel muinasajal; nad on säilitanud müütiliste (muinasjutuliste) kujutluste jälgi: Novgorodi bõliinade kangelane Sadkó satub merekuninga veealusesse riiki, abiellub selle tütrega jms. Novgorodi bõliinade hulgas on ka kangelasbõliinasid. Kuid kunstiliste väärtuste poolest parimaiks, laia kuulsuse osaliseks saanud bõliinadeks on Novgorodi novellistlikud bõliinad.

Bõliinad Vassili Buslajevist. Kõige ilmekamaks luulekujuks Novgorodi bõliinades on Vassili Buslajevitši kuju. Temast on olemas kaks bõliinat, mida rahvalaulikud kord kannavad ette eraldi, kord liidavad ühte: „Vassili Buslajev ja Novgorodi mehed"[4] ja „Vassili Buslajev käis palveränakul"[5].

Elas Novgorodis rikas bojaar Buslai, sai vanaks ja suri, jättes kõik „mis tal oli ja kogu oma aadlivara" lesele Amelfa Timofejevnale ja armsale pojale, noorele Vassili Buslajevitšile. Bõliina kangelane Vassili on seega bojaari poeg.

---

* Popovitš — papi poeg. (Tõlk. märk.)

[4] «Василий Буслаев и мужики новгородские».

[5] «Василий Буслаев молиться ездил».

Ema pani Vassili kirjaoskust õppima, kirjaoskuse „õppis kätte ta". (Olustiku joon: kirjaoskus ja haridus olid Novgorodis laialt levinud.) Kui ta oli suuremaks kasvanud,

...hakkas Vasjake tänaval kõndima,
mitte väikesi nalju tegema:
keda haarab käest — käsi ära sel,
keda riivab jalast — jalg on ära sel,
kes aga põiki turja saab,
see kisab, karjub, ronib käpukil.

Novgorodi mehed tõstsid tema peale suure kaebuse.

Vassili Buslajevitš kogub seejärel endale družiina. „Meeldib kellele valmis söök ja jook, Vaska avarasse õue rühkigu." Ning tulebki Vassili juurde mitmesugust rahvast. Vassili paneb igaühe proovile: annab juua poolteisepangese kannu viina ja lööb pähe kaheteistkümnepuudase nuiaga (tavaline bõliina hüperboolivõte).

Kogunud družiina kolmekümnest tublist mehest ilma üheta (samuti bõliinades tavaline arv), talitab Vassili Buslajevitš linnas veel omavolilisemalt. Ühispeol, kus joodi palju, hakkas Vassili Buslajevitš uhkeldama, tegi väljakutse kogu linnale: tahab lüüa lahingut kõigi Novgorodi meestega. Bõliina kirjeldab värvikalt seda löömingut linna tänavail. Vassili družinnikud „veres sammuvad, põlvini tammuvad", Vassili ise võtab oma lemmiku — vereva nuia (teiste teisendite järgi — vankritelje):

Kuhu virutab, seal teeb tänava,
mööda virutab — põiktänava...
peksti mehi seal justkui tormi käes...

Vassili taltsutamiseks tuleb välja „vanake-palverändaja"*, peas tuhandepuudane kirikukell, käes viiesajapuudane kellakeel.

Ka see ei jaksa Vassilit taltsutada. Siis Novgorodi mehed alistusid. Nad läksid Vassili ema, bojaaritar Amelfa Timofejevna juurde.

Emandakene, emake!
Oma armsat poega sa taltsuta.
Ning me maksu selle eest maksame
kolm tuhat iga aasta eest...
kõigi käsitöömeeste pealt...

Ühes bõliina teisendis on iseloomulik jutustus, kuidas ema taltsutas marrusattunud poega: lähenes talle mitte eest, vaid tagantpoolt ja heitis end talle vägevaile õlgadele. Vassili ütleb emale:

Sindki, auväärt emandat-emakest,
sind, kavalat vanakest, arukat!
Jagu oskasid saada mu suurest jõust,
selja taha sa taipasid astuda.
Kui sa oleksid eestpoolt astunud,
oleksid sinagi saanud, emand-emake.

---

* Vanakesteks nimetati vanasti kõiki munki; vanake-palverändaja on bõliinakuju, mis siin sümboliseerib Novgorodi piiskoppi.

Teine bõliina, „Vassili Buslajev käis palverännakul", jutustab Vassili rännakust koos družiinaga „pühale maale" palverännakule. Vassili on ühelt poolt justkui mõõdukamaks muutunud, ta sellepärast läkski, et

> ...noorest peast palju tapetud, röövitud,
> peab hinge päästma nüüd vanas eas.

Kuid tema iseloom on ikka niisama isemeelne ja taltsutamatu. Ta iseloomustab end ise väga hästi vastutulnud kaupmeestele-laevnikele, kes hoiatavad teda ohtude eest:

> Ei ma unenägu usu ega aevastust, ei ka kaarna häält,
> usun ainult oma nuia verevat.

Teekonnal hukkubki Vassili Buslajev oma jonnakuse ja isemeelsuse tõttu. Sorotšintsõ mäel lamab kivi, millele on kirjutatud: kes hüppab piki kivi — murrab meeletu pea. Vassili tahab talitada vastupidi:

> Võttis hoogu ja hüppas siis pikuti,
> ei saanud üle vaid veerandist,
> ning saigi surma siin kivi peal.

Ajaloo kajastus Novgorodi bõliinades. Hoolimata hüperboolidest ja muinasjutulisest elemendist on Novgorodi novellistlikes bõliinades õieti ja täpselt peegeldatud ajalooline tõelisus — ühiskonnakord ja elu-olu, mis valitsesid muistses Novgorodis. Siin näeme sotsiaalset võitlust bojaarisuguvõsade ja Novgorodi meeste vahel, bojaaride palgasõdureist družiinasid, kelledega koos nad tarvitavad vägivalda, ning kokkupõrkeid linnas. Bõliinades on rohkesti reaalseid olustikulisi üksikasju: „vennaspidusid", kus pidutsevad linlased, naiste osavõtt ühiskonna elust, isegi piiskoppide väljatulek tänavale, ikoonid käes, linna-ülestõusude ajal.

Vassili Buslajevi kuju. Kangelase Vassili Buslajevi kuju, mille on loonud Novgorodi bõliina-eepika, on väga sügav ja komplitseeritud. Vassili on rikas bojaaripoeg, kes talitab Novgorodis omavoliliselt. Rahva esialgne suhtumine temasse oli hukkamõistev. Mitte juhuslikult pole Vassili vastandatud oma mõõdukale isale, kes elas 90 aastat ja „Novgorodiga ei vaielnud, Novgorodi meestele vastu ei rääkinud".

Kuid pärastpoole, bõliina sajanditepikkuse ea vältel, võib-olla vastupidi esialgsele kavastusele, omandas selle kangelase kuju teise laadi. Vassili Buslajevitši kujutuses tundub selget rahva poolehoidu. Vassili määratseb, kuid rahvalaulikud ilmselt imetlevad tema laia iseloomu, uljust,

usku enda jõusse ning igasuguste ennete ja ohtude tähele panemata jätmist. „Ei ma unenägu usu ega aevastust, ei ka linnu häält, usun vaid oma nuia verevat." Vassili Buslajevi kuju omandas rahvaliku laadi.

A. M. Gorki osutas veel sügavamaile joontele Vassili Buslajevi kujus. Uljas Vassili ei tee vempe ainult oma noormeheliku uljuse ja taltsutamatu jõu pärast. Ta toonitab inimese tahet kui kõrgeimat võimu. Kui sulle tuleb vastu vastane, saa tema üle võitluses võit, olgu see kas või surm ise. Mässu tõttu surma vastu, kangekaelse nõusolematuse tõttu hoiatusega kivil kaotabki Vassili oma meeletu pea. Kõike seda pidas Gorki venelase sügavaimate rahvuslike joonte väljenduseks. „Vassili Buslajev pole väljamõeldis, vaid üks suurimaid ja võib-olla tähtsaimaid kunstilisi üldistusi meie rahvaluules."

Vene vägilased — rahva ideaalide väljendajad. Peale Ilja Murometsi, Dobrõnja, Aljoša — kolme lemmikvägilase — nimetavad vene sangaribõliinad veel paljusid teisi. Kõigil vägilastel on üks ühine joon: armastus kodumaa vastu ja valmisolek selle kaitseks, jõude säästmata. Vägilaste kujudes on üldistatud rahva parimad sangarijooned.

Bõliinade vägilased on nende ideaalide kehastuseks, milliseid kasvatas endas suur vene rahvas. Selles on bõliinade vägilaskujude suur tähtsus.

Sangarite-vägilaste kõrval pakub vene bõliina-eepika ka arvukaid naiskujusid — elatanud, tõsised, väärikad vägilaste emad ning noored truud ja armastavad abikaasad, kord julged ja leidlikud, kes päästavad mehi ohust, kord tasased ja ustavad, kes ootavad mehi kolm, kuus ja üheksa aastat. Neis naiste luulekujudes on kehastatud samad rahva kõrged moraalsed (kõlbelised) vaated ja nõuded, mis vägilastegi kujudes.

Kangelaslikkus, patriotism, kõlbeline puhtus on vene bõliina-eepika iseloomustavaiks joonteks.

Bõliinade kunstilised iseärasused. Bõliinadel on suulise luule ühe liigina luulevõtete ja keele poolest palju ühist rahvaluule teiste liikidega — laulude ja muinasjuttudega.

Igas bõliinas leiame kogu suulisele luulele ühiseid epiteete (lisandsõnu): *lage* väli, *sinine* meri, *siidine* rohi, *head* inimesed, *loendamatu* vara jms., seejuures nende tüüpilisel

tarvitusviisil: mitte iseloomustatava (kirjeldatava) asja nimetuse ees, vaid selle taga (поле *чистое*, море *синее* jne.). Need lisandsõnad on ilmekad ja neil on püsiv, alatine iseloom. Kui on päike või kuld, siis tingimata *punane**, kui kask või luik, siis tingimata *valge*, stepp, tee — *avar* (*lai*). Lisandsõnade püsivust, alatisust seletab ka see, et neid on välja töötatud, valitud paljude hulgast sajandeid väldanud rahva harrastuse poolt, ja veel see, et ühtede ja samade lisandsõnade alatisus võimaldas lauljail neid kergemini meeles pidada ja omaenda loomingus kasutada.

Ühiseks bõliinadel kogu rahvaluulega on see, et tarvitatakse kõrvuti asetatud ühesuguseid korduvaid sõnu: чудо-чудное (ime-imeline), диво-дивное (ime-imeline), старина-стародавняя (muinsus-muistene) või erinevaid, kuid ühetähenduslikke: поести-покушати (sööma-maitsema), украсти-ограбити (varastama-riisuma).

Ühesugused on inimtunnete võrdlused loodusest võetud piltidega. „Nagu jõevesi voolaks, nutab emake", „Ei see toores tamm maani kummardu, poeg on kummargil oma isa ees", — esimesel juhul on tegemist jaatava, teisel — eitava võrdlusega.

Kuid peale üldrahvaluuleliste on bõliinadel ka omad poeetika ja stiili žanrilised eriomadused, muidu nad polekski eri žanr.

Nõnda kuulub just bõliinapoeetika lemmikvõtete hulka, mida kasutatakse ka muinasjuttudes, kirjelduste hüperboliseerimine (liialdamine). Ilja Murometsi ratsu hüppab kõrgemale seisvast puust, veidi allapoole pilvest liikuvast. Nui on Vassili Buslajevitšil üheksakümnepuudane. Noormehed joovad tühjaks poolteise-pangese viinapeekri. Hiigelpuuslik Roojane on pikk „kaks tembeldatud sülda, peakolu kui kole palimürakas, silmad kui õllekannud, nina lõustal küünrane". Liialdusi bõliinades, nagu ka muinasjuttudes, tarvitatakse vägilaste jõu, uljuse ja vahvuse, positiivsete kangelaste ilu ning vaenlaste vastikuse ja inetuse selgemaks näitamiseks.

Pikkadel värssteostel, bõliinadel, olid omad ülesehituse

---

* Ka i l u s. Vanas vene keeles tähendas sõna «красный» nii punast kui ilusat: красная девица — ilus piiga. (Tõlk. märk.)

ehk kompositsiooni reeglid. Neis võib leida järgmisi osi. Paljud bõliinad algavad a l g l a u l u g a. Bõliinasid üldse ei jutustata, vaid lauldakse; vanasti lauldi enamasti gusli* saatel. Alglaul polnud alati seotud bõliina sisuga, vaid tema eesmärgiks oli kuulajad juba esimeste sõnadega kiskuda välja ümbritsevast miljööst, keskendada nende tähelepanu. Siin on näiteks bõliina „Solovei Budimirovitš" alglaul:

Kõrged kõrgused need, mis on taeva all,
sügav sügavus see, meri-ookean,
laialt elu lahedat kogu maal,
neelukohad on Dnepris sügavad.

Alglaulule järgnes a l u s t u s, millega õieti bõliina algaski. See oli lühike ja kas viitas tegevuspaigale, nagu näiteks bõliinas „Ilja Murometsi tervekssaamine": „Oi see oli selles kuulsas linnas Muromis, oli selles külas Karatšarovos", või kangelasele, kellest tuleb juttu: „Kes meile räägiks vanust aegadest, vanust aegadest, olnud asjadest, mida tegi Dobrõnjake Nikitinets". Lõppes bõliina l õ p e t u s e g a. Need olid lõppvärsid, mõnikord üksainus lause, mis lõpetab pika jutustuse, kord tõsine, kord naljatlev.

Bõliinade sisu esitusel enesel oli tüüpilisi iseärasusi. Tegevust arendati aeglaselt ja selle jutustamine edenes sujuvalt ning ruttamata. Aeglus saavutati sellega, et jutustusse toodi sisse suur hulk igasuguseid üksikasju, üksikasjalisi kirjeldusi, ühtede ja samade episoodide kolmekordset kordamist, sageli samade sõnadega. Need võtted andsid bõliinadele rahulikkuse, pidulikkuse ja majesteetlikkuse, mis vastas nende sisu tähtsusele.

Bõliinad — vene kultuuri suur pärand. Kokku võttes kõike, mis öeldud bõliinadest, peab tegema järgmise järelduse. B õ l i i n a - e e p i k a o n v e n e r a h v a r a h v u s l i k u k u l t u u r i s u u r p ä r a n d.

Ta andis vene rahva ajaloolise elu peegelduse.

Ta kehastas suursugustes kujudes rahva parimaid kangelasiooni ja ideaale.

Ta lõi suure ilu ja jõuga kunstipärased luuletused.

---

* G u s l i — vanaaegne vene kannel. (Tõlk. märk.)

Vene bõliina-eepika kuulub maailma eepilise luule suurteoste hulka.

Vene bõliinad on pakkunud ja pakuvad rikkalikku ainet teistele kunstiliikidele — maalikunstile ja muusikale.

Bõliinasüžeedel on parimad kunstnikud maalinud rea tuntud maale: V. Vasnetsovi „Vägilased valvepostil" ja „Vägimees teelahkmel", I. Repini „Sadko", M. Vrubeli „Mikula Seljaninovitš".

Samuti on vene heliloojad bõliina-ainetel kirjutanud mõned ooperid ja suured muusikateosed; sellised on N. Rimski-Korssakovi ooper „Sadko", A. Gretšaninovi ooper „Dobrõnja Nikititš", A. Borodini „Vägilas-sümfoonia" jt.

Nõukogude Liidu rahvaste kangelaseepika. Vene bõliinad on nii vene kui ukraina ja valge-vene rahva rahvuslikud eepilised teosed, sest oma peamises hulgas loodi nad sel ajajärgul, kui need kolm vennasrahvast olid veel ühendatud poliitiliselt ühte Kiievi riiki ega olnud veel kujunenud eri rahvusteks.

Enamikul teistel Nõukogude Liitu kuuluvail rahvail on oma rahvuslik kangelaseepika, milles on säilitatud pärimusi nende rahvuslikest kangelastest-vägilastest. Mõned neist rahvuslikest eepilistest lugudest kujutavad endast samasuguseid suurteoseid nagu vene bõliinadki. Mõned neist on loodud enne vene omi, teised üheaegselt või hiljem — olenevalt iga rahva ajaloolistest oludest ja pingelisima võitluse ajast rahvusliku iseseisvuse eest.

Üks vanimaid on armeenia rahva kangelaseepos — poeem „Sassuni David"[6] (ehk „Sassuni vaprad mehed"[7]). Lugulaul tekkis VIII—IX sajandil, armeenia rahva võitluse ajajärgul vallutajate araablastega. Selle kangelasteks on vägilane David, viimase poeg Mger ja vaprad Sassuni mägilased (Sassun on Armeenia mägine lõunaosa), kes ennastsalgavalt võitlevad oma maa vaenlastega.

Gruusia rahva kangelaseepose moodustavad rahvuslikud lood, mis poeet Šota Rustaveli XII sajandil ümber töötas poeemiks „Sangar tiigrinahas".[8] Poeemi kangelased on vennalike sõprussidemetega seotud sangarid Autandil ja Tariel.

---

[6] «Давид Сасунский».
[7] «Сасунские храбрецы».
[8] «Витязь в тигровой шкуре».

Kuulus poeem on üks tähelepanuväärsemaid maailma luuleteoseid.

Aserbaidžani rahval on oma lood vägilasest Kör-Oglõst. Kirgiisi rahva rahvuseepos — „Manass" — on kangelaspoeem kirgiisi vägilasest Manassist, tema sõjaretkedest ja vägitegudest, mis on samuti suunatud oma rahva kaitseks. See on suur teos, mis juba oma ulatuselt on haruldane mälestis rahvaste suulise loomingu ajaloos.

Oma rahvuskangelasi ja eepilisi teoseid neist on ka teistel NSV Liidu rahvastel: usbeki rahval — „Alpamõš", tatari rahval „Edige", läti rahval „Lāčplēsis" jt.

MUINASJUTUD.

Igal rahval on oma suulises loomingus erilisi, väga mitmekesiseid, osalt fantastilise, osalt olustikulise sisuga jutustusi, mida jutustatakse lõbu pärast, mõnikord aga ka tõsisema eesmärgiga.

Neid jutustusi nimetatakse muinasjuttudeks.

Vene rahva muinasjutud. Venemaal on muinasjutud olnud alati armsamaid ja levinenumaid rahvaloomingu-liike. Alati oli olemas ka selle rahvaluule-liigi meistreid — muinasjutupajatajaid.

Muinasjuttude-harrastus oli levinud kõigis ühiskonnakihtides, laiadest talurahvahulkadest kuni tsaaripaleeni. On teada, et tsaarid Ivan Groznõi ja Aleksei Mihhailovitš ning tsaarinnad Anna ja Jelizaveta armastasid kuulata muinasjutte nõnda, et pidasid enda õukonnas vanamehi-muinasjutupajatajaid. Muinasjutte armastati ka aadlike-mõisnike ringkondades ja sealgi peeti sageli muinasjutupajatajaid ning eriti osavate muinasjutupajatajate eest maksti suurt raha pärisorjuse kehtivusel, mil inimesi müüdi ja osteti. L. Tolstoi jutustab oma mälestustes, et tema vanaemal oli niisugune muinasjutupajataja. Suureks muinasjuttude meistriks oli Puškini hoidja Arina Rodionovna. Kõige laiemini aga olid muinasjutud levinud töötava rahva hulkades. Just töötavad talurahvakihid olidki muinasjuttude loojaiks. Muinasjutupajatajaid kuulasid huviga mitte ainult lapsed, vaid ka täis-

ealised. Pikad talveõhtud disponeerisid eriti muinasjutte jutustama ja kuulama.

Muinasjuttude tekkimine ja arenemine. Muinasjutud on suulise loomingu vanimaid liike, mis on pidevalt arenenud kuni meie ajani.

Paljud muinasjutud kannavad endal ilmset ürgaja pitserit. Nad on täis fantastilisi kujusid, mis peegeldavad inimese ürgaegseid kujutlusi maailmast ja loodusest, loodusejõudude hingestamist ning loomade jumalustamist. Tollal need kujud ei olnud inimesele „muinasjutulised".

Vanaaegsete muinasjuttude fantastilistel kujudel on enamasti sünge, hirmuäratav iseloom: koopalohed, surematu Kaštšei, Baba-Jagá. Nad olid veel tunnetamatu ning selle tõttu kohutava ja vaenuliku looduse kehastusteks. Mida inimene ei tundnud, see paistis talle olevat salapärane ja kohutav. Koopalohe ja Kaštšei röövivad ja söövad inimesi. Baba-Jagá, Kontjalg, on niisama vägev ja tige olend. Raudhammastega närib ta metsas puid läbi. Ta ei salli isegi inimese lõhna, ta ei näe veel, kuid juba tunneb lõhnast inimese lähenemist: „Päh, päh! on tunda vene hõngu!" Niisama hirmsad näisid inimesele olevat ka metsloomad.

Kuid ka siis, kui inimene polnud veel loodust endale alistanud, unistas ta alati võidust selle üle, tema jõudude üle, unistas kergest tööst, kergest elust: ta tahtis võtta puid maha kergesti, liikuda kiiresti raskes maastikus, näha kaugele, mitte karta haigusi ega surma. Inimene unistas kõigest sellest ja lõi muinasjutukujusid, imeriistu: iselõhkuja-kirve, mis lõhub puid ise, iselendava vaiba, millega võib lennata üle mägede ja metsade, kristalli, mille läbi on kõik näha, surma- ja eluvee. Hoolimata fantastilisusest on need muinasjutu-väljamõeldised tihedalt seotud inimese töötegevusega. On tähelepandav ka see, et neis rahva kujutluse poolt palju sajandeid tagasi loodud imeesemeis on ette nähtud tehnika tulevased saavutused: automaatmasinad, lennukid, binoklid ja teleskoobid jne.

Kõik need iselendavad vaibad, elu- ja surmavesi on algul kurjade jõudude valduses, hiljem lähevad nad muinasjuttude lemmikkangelaste valdusesse ning hakkavad teenima inimest. Nende abil kas või isegi üksinda, ainult oma mõistuse ja kavalusega võidab inimene oma kohutavad vaenla-

sed: raiub maha pead Koopalohel, pistab Baba-Jagá labidal leivaahju. Nii kajastus muinasjutu fantastilistes kujudes loodusejõudude vallutamine inimese poolt, inimese võit nende üle. Kuivõrd inimkond alistas endale loodust, sedavõrd vabanes ta hirmust selle tundmatute jõudude ees.

Tekkinud veel klasside-eelses ühiskonnas, ei surnud muinasjutud kunagi. Olenevalt ajastust muutsid nad laadi ja sisu, kuid jäid ikka rahva unistuste väljendajaiks. Meile lähemail aegadel said muinasjutud realistlikuma, elu-olulise laadi. Muinasjuttude kangelasteks said kehvik-talupoeg ja tema naine — „taat ja eit", „vaar ja moor" — või talupoja poeg ja tütar, või soldat, s. o. tavalised inimesed. Muutusid ka vaenlased. Need pole enam üleloomulikud olendid, vaid samuti reaalsed inimesed, kelledega talupojal tuli kokku puutuda igapäev ja kes teda rõhusid: mõisahärra, rikas, papp. Muinasjuttudes võidetakse alati lõpuks ka need vaenlased, talupoeg võidutseb alati nende üle. Olgugi et seda tegelikus elus alati ei juhtunud, kuid sellised olid rahva „ootused ja lootused", s. o. lootus ja kindel veendumus, ning neid väljendaski ta oma muinasjutu-väljamõeldises.

Nõnda tekkisid ja elasid muinasjutud rahva elava loominguna, arenesid ühes rahva eluga, kajastasid iga ajastu olustikku ja vaateid kuni meie päevini. Muinasjutte luuakse ka meie ajal.

Muinasjuttude rahvapärasus. Muinasjutud, nagu bõliinadki, kujutavad endast tõelist rahvaloomingut. Nende kuuluvus töörahvale avaldub nii muinasjuttude ideelises küljes kui ka positiivsete ja negatiivsete kangelaste kujutamises ning igapäevase olustiku kirjelduses. Talupoja elu-olu ja töö on peegeldunud muinasjuttudes väga täpselt; kui aga muinasjuttudes esinevad härrased ja tsaarid, siis kujutatakse nende miljööd, nende elu-olu ja lõbusid selgesti talupoja naiivse fantaasiaga ning neile antakse talupoeglikke jooni. Tsaar tõuseb hommikul üles, peseb ennast allikaveega, paneb ahju küdema, saadab teenija turule havi ostma, vihtleb saunas koos oma sulastega; tema toreduse tipuks on see, et teenijad toovad talle iga päev lauale samovari.

Muinasjuttude liigid. Olenevalt laadist ja sisust jagunevad muinasjutud kahte rühma: 1) fantastilist laadi ja

2) realistlikku laadi muinasjutud. Kummassegi rühma kuulub mitu muinasjutuliiki. Fantastiliste muinasjuttude rühma kuuluvad nõidusmuinasjutud ja muinasjutud loomadest, realistlikkude muinasjuttude rühma novellilaadilised muinasjutud, satiirilised muinasjutud jt. Igal muinasjuttude liigil on omad iseärasused. Vene muinasjuttude hulgas on fantastilisi vähem, umbes üks kolmandik, realistlikke rohkem, umbes kaks kolmandikku.

Nõidusmuinasjutud. Nõidusmuinasjutud on saanud oma nime sellest, et tegelased, esemed, miljöö ja sündmustik ise on neis imepärase ehk fantastilise iseloomuga.

Neid muinasjutte võib pidada kõige vanemaiks. Just neis esinevadki kohutavad imeolendid: kolme-, kuue-, kaheteistkümnepealised koopalohed, surematud kaštšeid, Baba-Jagá, Kontjalg, kes uhmris edasi rühib ja jäljed luuaga ära pühib, jt. Algul on nad inimesele kohutavad ja see on nende ees võimetu. Hiljem hakkab ta neist „kavalusega üle saama", neid petma ja neist jagu saama. Vanja, keda Baba-Jagá tahtis küpsetada ahjus ja ära süüa, paneb tema enese labidale ja saadab ahju. Kohutavad olendid muutuvad rumalaiks, naeruväärseiks.

Vene nõidusmuinasjuttude positiivne peakuju. Vene nõidusmuinasjutud on loonud rea suurepäraseid kunstilisi kujusid. Selleks on eeskätt enamikus nõidusmuinasjuttudes tegutsev Ivanuška, kes esineb mitmesuguste hüüdnimedega: kord on ta Ivan-kuningapoeg, kord Ivan-talupojapoeg, kord Ivan-loll ehk Ivanuška-lollike. Hüüdnimedel pole tähtsust. Kuidas seda muinasjutukangelast ka nimetataks, Ivan-kuningapojaks või Ivanuška-lollikeseks, on temale omased mõned alatised iseloomujooned ja ta saadab alati korda mingeid silmapaistvaid vägitegusid. Muinasjutu algul jääb ta, tavaliselt noorim kolme venna hulgast, kõigist vanematest vendadest maha, on neist nõrgem, kogenematum, rumalam, „lollike", kellel, nagu näib, miski ei või õnnestuda. Nõnda, „mittetõsiselt" suhtuvadki temasse isa ja vanemad vennad. Tema isegi pole endast suures arvamuses. Kuid kui asi jõuab tegudeni, võidab see „rumal" noorem vend vanemaid ja sooritab vägitegusid, mis pole teistele jõukohased: püüab kinni tulilinnu, hangib kuldlakk-hobuse, võidab vaenlased, saab naiseks kuningatütre, saab ise ku-

ningaks. Võite ja edu saavutab ta selle tõttu, et temas välise tagasihoidlikkuse all peitub suuri sisemisi jõude. Ta osutub julgemaks ja kartmatumaks vendadest ning peab alati kinni oma sõnast, on hea südamega ja kaastundlik inimeste ja loomade vastu. Sellepärast on ka nemad — Hall-hunt, tuhkurtümjas hobune ja havikala — nõus teda teenima ja aitama.

Ivanuška kujule on lähedased samasugused muinasjuttude naiskujud: Ülitark Vassilissa, Ilus Heleene või vaene võõrastütar. Ka nemad, nagu Ivanuška-lollikegi, on väliselt tagasihoidlikud, märkamatud, kuid sisemiselt kaunid, neil on tarkust ja kõrget moraali. Need omadused toovadki neile lõpuks alati võidu.

Neis muinasjutukangelastes ning eriti armsamas neist, Ivanuškas, nagu ka bõliinakangelastes, kehastas rahvas oma ideaali, iseennast ja oma veendumust lõppvõidus kõigi ja igasuguste vaenlaste üle.

Nõidusmuinasjutu näitena võib tuua muinasjutu kuningapoeg Ivanist ja Hall-hundist.

Muinasjutt „Kuningapoeg Ivan ja Hall-hunt"[9]. Kuski maal, kuski riigis kuningas Võslav Andronovitši juures võttis tulilind endale kombeks käia öösiti varastamas kuldõunu tema lemmik-õunapuult. Kuningas annab oma kolmele pojale käsu tulilind aias kinni püüda. Vanemad vennad lähevad lindu kordamööda valvama, kuid jäävad magama. Kolmandal ööl läheb valvele noorem poeg. Ivan-kuningapoeg tabab tulilinnu ja kisub sellel sule sabast.

Kuigi imelind lakkas lendamast õunavargile, tahab kuningas siiski ta elusalt kätte saada ja saadab kõik kolm poega otsima imelindu. Sõidavad vanemad vennad, sõidab ka Ivan-kuningapoeg. Teel tuli talle vastu Hall-hunt, rebis tükkideks ja sõi ära tema hobuse. Kuid siis hakkas tal kahju heast Ivan-kuningapojast, kes oli läinud edasi jalgsi, jooksis talle järele ja ütles: „Mul on sinust kahju, Ivan-kuningapoeg, et sa oled jala käies väsinud ja et ma su hobuse ära sõin. Istu minu, Hall-hundi selga ja ütle, kuhu sind vedada ja milleks." Ivan-kuningapoeg jutustab talle oma asjast ja Hall-hunt saab tema truuks kaaslaseks ning abiliseks. Ta õpetab Ivan-kuningapojale, kuidas see saab leida ja kinni võtta tulilinnu, kuldlakk-hobuse ja kuningatar Ilusa Heleene. Kui Ivan-kuningapoeg ei täida Hall-hundi juhatusi täpselt ja satub hädasse, päästab see ta välja. „Miks sa mu sõna ei kuulanud?" — „Olen süüdi su ees," vastab hundile Ivan-kuningapoeg. „Hüva, olgu nii! Istu minu, Hall-hundi selga, ma viin sind, kuhu sul vaja." Lõpuks saab Ivan-kuningapoeg tulilinnu, kuldlakk-hobuse ja Ilusa Heleene omanikuks. Kõik selle võtavad talt tagasiteel kadedad vennad ja tapavad Ivan-kuningapoja

[9] «Иван-царевич и Серый волк».

enda. Kuid Hall-hunt äratab ta eluvee abil ellu, toob isa juurde lossi, kus ka selgub tõde. Ivan-kuningapoeg abiellub ilusa kuningatari Heleenega, vanemad vennad aga paneb isa vanglasse.

Siin esinevad kõik nõidusmuinasjutu tüüpilised jooned. Selle kangelane kannab Ivan-kuningapoja nime. Nagu teistes muinasjuttudes Ivan-lollike, nii on ka tema noorim ja kõige tagasihoidlikum kolmest vennast. Ta on kohusetruu, peab kinni isa korraldustest ja ülesannetest. Ta on heasüdamlik, ja see toob talle Hall-hundi sõpruse ning kaasabi. Hundi imeabiga ja oma julguse tõttu ületab Ivan-kuningapoeg kõik raskused. Muinasjutu süžeed arendatakse üksteise järel esilekerkivate raskuste näol, mis kangelane ületab. Muinasjutu lõpus hea ja vahva Ivan-kuningapoeg võidutseb, kurjad vennad aga saavad karistuse.

Loomamuinasjutud. Loomamuinasjutud kuuluvad samuti fantastiliste muinasjuttude hulka ja neil on mõningaid ühiseid jooni nõidusmuinasjuttudega. Nagu needki, kuuluvad ka loomamuinasjutud vanimate hulka.

Esialgseks põhjaks, millel võrsusid loomamuinasjutud, oli metsloomade jumalustamine ürginimese poolt. Seepärast olid loomade kujud muinasjuttudes algul niisama sünget ja kohutavat laadi nagu kurjade olendite kujudki nõidusmuinasjuttudes. Loomad paistsid olevat märksa vägevamad kui inimene, nad karistasid teda solvamiste eest. Võidelda nendega polnud inimesele jõukohane.

Laialt levinud muinasjutus niinepuust jalaga karust nuhtleb karu talupoega, kes oli tal käpa ära raiunud. Mees viis karukäpa koju ja käskis vanamooril villa ära kedrata ja kindad kududa, liha aga ära keeta. Karu läheb öösel metsast välja otsima meest, kes talle liiga tegi. „Kompadi, kompadi, niinepuust jalal, kasepuust kepiga. Külades kõik magavad. Uks eit ei maga, istub minu nahal, ketrab minu villa, keedab minu liha..." Leidis üles ja sõi mehe ja naise ära.

Selles hirmuäratavas karu kujus on ilmne jälg muistseist uskumustest loom-jumalasse.

Edaspidi muutusid loomamuinasjutud samas suunas nagu nõidusmuinasjutudki. Kohutavate loomade kujud laskusid pikkamööda madalamale — kaotasid oma esialgseid üleloomulikke ja kohutavaid jooni. Inimene hakkas muinasjuttudes edukalt võitlema metsloomadega ja võitma neid kord jõu, kord kavalusega. Need on juba selle arenguastme jäl-

jed, mil K. Marxi väljenduse järgi „mütoloogia kaob, kui inimene hakkab tegelikult valitsema loodust". Loomade kohutavate kujude „madalale laskumine" viib pikkamööda nende väljanaermisele ja nende satiirilisele kujutamisele. Nii näiteks pole enam jälgegi millestki kohutavast selles rumalas karus, kellega muinasjutus mees jagab juurikaid ja pealseid.

Enamikus hilisemais loomamuinasjuttudes on loomad ainult nimepidi loomadeks jäänud, nad sarnanevad kõiges inimestele: kavaldavad ja riidlevad samal viisil. Igal loomal on neis muinasjuttudes oma püsiv iseloom, mis vastab teatud inimeseloomule. Rebane on alati kaval. Hunt, vastandina rebasele, on kohtlane, rumalavõitu. Jänes on arg. Karu on laisk, kohmakas ning samuti vähearukas. Iga looma iseloomu põhijooni väljendavad ka need hüüdnimed, millega nad püsivalt muinasjuttudes esinevad: Лиса Патрикеевна, vader Rebane (eesti keeles — Reinuvader Rebane, tõlk. märk.), Зайка-Побегайка (Jänes-Jooksik), rumal vana hunt, hall loll, Mihhail Ivanovitš Toptõgin (= Mihkel Jaani poeg Mühakas — karu hüüdnimi; tõlk. märk.) jne.

Mõnikord omandasid loomamuinasjutud veel ühe teise tähenduse. Loomade ja nende riigi näol kujutati ja naerdi mõistukõneliselt välja inimeste ühiskonnakorda selle klassiebaõiglusega, ühtede ülemvõimuga ja teiste rõhumisega. Neil juhtudel on meil tegemist muinasjuttudega, mida võiks nimetada allegoorilisteks. Siia kuuluvad näiteks muinasjutud „Kiisk Kiisapojast", „Lindude kohtust" jt.

Muinasjutt „Rebane ja hunt"[10]. Üks tuntumaid loomamuinasjutte on muinasjutt rebasest ja hundist. Selle sisu on lühidalt edasiantuna järgmine:

Mees vedas linnast kalu koju. Neid haistis rebane, tahtis kala saada. Jooksis ette, heitis enese teele ja teeskles surnut. Mees nägi rebast, sai rõõmsaks: nüüd viin eidele kingiks krae! Viskas rebase koormale, sellele aga seda vaja oligi. Seni kui nad sõitsid, viskas rebane kala kala järel maha, vähehaaval viskas kõik kalad koormalt. Istub tee peal ja sööb.

Tuleb hunt, näeb rebast, palub sellelt kalu süüa. See aga vastab talle: „Püüa aga ise, vaderike!" ja õpetab, kuidas tuleb kalu püüda: „Mine jõele, jääaugu juurde, pista saba vette, kala haarab sellest ise

[10] «Лиса и волк».

kinni." Rumal hunt nii tegigi. Istub öö läbi jääaugul, saba aga külmub kinni. Püüab tirida — ei anna tirida. Vaat kus, mõtleb, kui palju kalu on kokku kuhjunud!

Saabus hommik, naised läksid vee järele, nägid hunti jääaugul. Hunt tahab ära joosta, aga saba ei lase. Hakati teda peksma, kes ämbri, kes kaelkooguga. Hunt suutis vaevu ära joosta, tõmmates endal saba otsast.

Edasi jutustatakse mõnikord, kuidas rebane uuesti pettis vihast hunti, kes teda ära süüa tahtis. Määris oma pea taignaga, teeskles veel rohkem peksa saanut kui hunt. Hunt jäi uskuma ja vedas rebast enda turjal. See aga ratsutab teisel ning veel irvitab: peksa-saanu veab peksmata-jäänut.

Muinasjutu-väljamõeldis on siin esitatud kunstipäraselt. Loomade käitumine toob nähtavale nende iseloomu: kavala ja kahjurõõmsa Rebase ning ahne ja kohtlase Hundi oma.

Loomamuinasjutud — jänkust-hallkäpast, rebasest-õekesest, kassist, kukest-kuldharjast — on laste lemmikmuinasjutud.

Novellilaadilised muinasjutud. Fantastiliste muinasjuttude kõrval on olemas teine muinasjuttude rühm — realistlikud ehk novellilaadilised muinasjutud. Realistlikeks võib neid nimetada selle tõttu, et nende tegelastes, miljöös ja tegevuses fantastiline külg kas puudub täiesti või on äärmiselt tähtsusetu. Neis pole imeolendeid, nagu Kaštšei või Baba-Jaga, pole inimese keeli kõnelevaid loomi ega Ivan-kuningapoegi. Neis muinasjuttudes on tegelasteks talupojad ja talunaised, nende pojad ja tütred, sulased, kaupmehed, papid, härra või proua, soldat — ühe sõnaga, ikka harilikud, reaalsed inimesed. Tegevus toimub samuti mitte kuski mõnel maal, mõnes riigis, nagu nõidusmuinasjuttudes, kus on igasuguseid imesid — tulilinde, küürselg-sälge ja kuldõuntega õunapuid, vaid harilikus, reaalses miljöös. Muidugi ei saada ka neis muinasjuttudes läbi ilma väljamõeldiseta. Soldat paneb vihase proua unetilkadega magama ja veab selle kuuks ajaks karmi kingsepa juurde, viimase eide asemele, või topib surma kotti. Kuid üldiselt ei soorita need kangelased mingeid imevägitegusid imeabiliste abil, vaid võidavad mõistuse ja osavusega igapäevaseid vaenlasi: talupoeg — härrat, soldat — tsaari, sulane — pappi.

Vene rahvamuinasjuttude hulgas on novellilaadilisi väga palju. Sellised on muinasjutud tarkadest taluneidudest, kes oskavad mõistatada kõige keerulisemaid mõistatusi; ka vastupidi — rumalaist ja kohtlastest, kes vastavad kõigele ja teevad kõike ebasobivalt; õnnelikust ja õnnetust elusaatusest; abiellumisest ja perekonnaelust; truudest ja truudusetа naistest.

Satiirilised muinasjutud. Satiirilised muinasjutud kuuluvad olemuselt novellilaadiliste muinasjuttude rühma, kuid moodustavad nende erilise alarühma. Muinasjutt on töötava talurahva looming, selle tõttu on selle satiir suunatud nende ühiskonnaklasside pihta, kelledes talupoeg nägi oma vaenlasi (mõisahärrad, papid, rikkad). Satiirilised muinasjutud olid suure ühiskondliku tähtsusega, sest nad tegid rahvast teadlikuks, õpetasid nägema sotsiaalseid vaenlasi ja mitte kartma neid.

Sajanditepikkune pärisorjus kasvatas talupojas klassivaenu härraste vastu. Vaenulik on ka rahva suhtumine rikastesse ja vaimulikkonnasse. Nende seisuste esindajaid kujutatakse muinasjuttudes alati negatiivsete tüüpidena, neid naerdakse välja; nad on kiitlejad, ninakad, ahned, kuid ühtlasi rumalad, ei oska ise midagi teha, jäävad ilma talupojata hätta. Talupoeg võidutseb muinasjuttudes härraste, rikaste ja pappide üle ning nuhtleb neid ahnuse, kurjuse ja ebaõigluse eest.

Muinasjutt „Talupoeg ja härra“[11]. Muinasjutus talupojast ja härrast, mis on tuntud mitmes variandis, jutustatakse sellest, kuidas tark talupoeg pani härra rumalasse seisukorda. Riietudes mustast kuuest ümber kollasesse, esitas talupoeg ennast eri inimestena ja aitas isennast taga otsida. Ta jättis härra koos kutsariga õlgadega toetama kasvavat mändi, ise aga jõudis ta sel ajal, kui nad puud hoidsid, härra hobustega sõita proua juurde ja saada sellelt viis tuhat rubla metsa eest, mille ta olevat härrale müünud, ja peale selle veel hobuse ja klaastõlla.

Härra hoidis ja hoidis mändi, oodates talupoega, ja hakkas viimaks taipama: „Ehk on talupoeg meid petnud?“ Kutsar, ise ka talupoeg, samasuguse terve mõistusega inimene, vastab rumalale härrale pealtnäha lihtsameelse, kuid pilkava lausega: „Mõtlen juba ammugi, et petis, kuid teile ei julge öelda.“ Härra otsustab: „Jätame männi maha, las see matab tal talivilja. Jookse eest, et alla ei jää.“ Hüppasid kõrvale, mänd aga ei mõtlegi langeda. Härra proovib hoogu võttes mändi ümber

[11] «Мужик и барин».

lükata, kuid lõhub endal ainult otsaesise. Seejärel läheb härra koju jala, hobusteta, vedades enda järel vankrit.

Ta jääb ka siin endale truuks, tahab enda peale võtta kergema töö, kutsarile aga anda raskema, kuid on endistviisi rumal. Ta pärib kutsarilt: „Mis on raskem: vankrit vedada või range kanda?" Kutsar, pole rumal, vastab kavalalt: „Teate isegi: hobune käib vankri ees ega higista, rangide all aga on kõik märg. Kuidas siis rangid pole raskemad?" — „Siis kanna, kutsar, sina range, mina aga vean vankrit, mina rasket asja kanda ei jaksa." Nii vedaski rumal härra, higi voolates, vankri koduni. Kodus aga tuleb proua vastu, ütleb: „Soovin teile õnne uue ostu puhul!" Härra teeb suured silmad: „Missuguse ostu puhul?" — „Sa ju saatsid talupoja, ta viis kaasa viis tuhat rubla metsa eest..."

Selles muinasjutus on kõik tüüpiline: laisk rumal härra, kes on harjunud sõitma teiste kukil, tark talupoeg, kes teda kergesti tüssab, rahva unistus härraste rikkuste ülevõtmisest. Muinasjutu tegevus, hoolimata sellest, et see on välja mõeldud, areneb reaalses, igapäevase elu miljöös. Muinasjutus pole midagi fantastilist, imetaolist.

Muinasjuttude kunstilised iseärasused ja keel. Enamik vene rahvamuinasjutte, olles sisult sügavad ja väliselt köitvad, on ka kõrgesti kunstipärased. Ega muidu olnud neist nii vaimustatud A. S. Puškin, ise suur sõnakunstnik: „Milline kena asi on need muinasjutud! igaüks neist on poeem!"

Eri muinasjutuliikidel on oma kunstilised iseärasused, mis vastavad nende laadile. Kõige rohkem on väline külg arenenud vanades nõidusmuinasjuttudes.

Nõidusmuinasjuttudes võib leida kõiki luulevõtteid, mis on ka bõliinades. Kõigepealt jutustuse *aeglus*: tegevus areneb rahulikult ja ruttamata, episoodid korduvad sageli kolm korda jne. Jutustuse aeglusele muinasjuttudes, nagu bõliinadeski, aitab kaasa *püsivate väljenduste* tarvitamine, mida korratakse mitu korda muinasjutu vältel ühtede ja samade sõnadega. Ivan-kuningapoeg ütleb Baba-Jaga onnile iga kord, kui ta selle juurde astub: „Onnike, onnike! Seisa vanal viisil, nagu ema asetas, metsa poole tagaküljega, minu poole esiküljega." Või Ivan-lollike ütleb iga kord, kui talle on vaja imehobust: „Tuhkur-tümjas hobune, tark võiguke, seisa minu ees nagu leht rohu ees!" Nõidusmuinasjutu jutustamist vaheldavad muinasjutupajatajad mitu korda vahekiilunditega: „Pikalt või lühidalt, ruttu pajatatakse muinasjuttu, asja aga ruttu ei tehta." Nagu bõliinadki, kasutavad vanad muinasjutud alatasa kirjeldustes *liialdusi*. Näiteks kangelane on nii ilus, et „ei saa jutus

jutustada ega sulega kirjeldada", „kes näeb, jääb seisma", või „hobune jookseb — maa väriseb".

Vanadel nõidusmuinasjuttudel on omad kompositsioonivõtted. Muinasjutt algab sageli mõne ladusa eeljutuga, mis pole sugugi seotud muinasjutu sisuga. Selle eesmärgiks on keskendada kuulajate tähelepanu. „Merel-ookeanil, Bujáni saarel seisab kuldladvaga puu; selles puus ronib kassjutuvestja, läheb üles — laulab laulu, läheb alla — jutustab muinasjutte. See pole veel muinasjutt, vaid ainult eeljutt, muinasjutt on veel ees."

Eeljutt on mõnikord olemas, mõnikord mitte: sunduslik ta ei ole. Kuid peaaegu igal nõidusmuinasjutul on alustus, millega muinasjutt ise algabki: „Ühel maal, ühes riigis elas kuningas ..." või veel lihtsamalt: „Elas-oli tsaar tsaarinnaga"; „Elasid-olid taati-eite."

Muinasjutt lõpeb lõpetusjutuga. Lõpetusjutud pole nagu eeljutudki seotud muinasjutu sisuga. Nende eesmärgiks on lõpetada muinasjutt ladusa, sageli naljatleva väljendusega ja sellega kuulajate pinevust lõdvendada. „Ka mina olin seal, mõdu-õlut jõin, mööda vurrusid voolas, suhu ei sattunud"; või: „Hakkasid elama ja kosuma ning vara koguma. Nüüdki seal elavad, soola-leiba järavad."

Novellilaadilised muinasjutud on sõnalise vormistuse poolest lihtsamad. Neis pole aeglustamist, tegevus areneb kordamisteta. Ei ole ilmseid liialdusi kirjeldustes. Eeljutte ja alustusi novellilaadilistes muinasjuttudes ka sageli ei ole, kuid lõpetusjutud, ja nimelt naljatlevat laadi, on enamasti olemas. Novellilaadilised muinasjutud armastavad pajataja jutustava kõne kõrval väga vestluskõnet ning koosnevad mõnikord ainuüksi dialoogidest, mida peavad tegelased.

Eriti tähelepandav on muinasjuttude keel. See on rahvakeel, lihtne ja ühtlasi väga ilmekas. „Hobune jookseb — maa väriseb, kõrvust tuleb suitsu, sõõrmeist õhkub tuld ..." Või võtkem loomade nimetused ja kirjeldused loomamuinasjuttudes — kahes-kolmes sõnas on väljendatud kogu looma iseloom. Jänes on „mäel käestpugerd", „jalad peened, ise kerge"; rebane on „igal pool hüpard", „vader-rebane", „Lissa Patrikejevna"; hunt on „põõsa tagant kahmard"; karu on „tatsard-latsard", „Mihhailo Ivanovitš

Toptõgin". Väga ilmekad on muinasjuttude epiteedid: kärbes-hädaline, sääsk pikajalgne, hiireke-urglane, konnkrooksuja, kukeke-kuldharjake. Nagu kõik rahvaluule teosed, armastavad muinasjutud vähendavaid ja hellitavaid sõnu: mehike, vanake, soldatike, Ivanuška-lollike, vennakekullake, kukeke.

NSV Liidu vennasrahvaste muinasjutud. Muinasjutte on igal Nõukogude Liidu rahval — ukrainlastel, valgevenelastel, grusiinlastel, armeenlastel, usbekkidel, kasahhidel, tatarlastel, karjalastel, nenetsitel, eestlastel jt. Nendel rahvastel on samuti nii nõidus- kui ka novellilaadilisi muinasjutte. Neid iseloomustavad nii elu-olu küljest kui ka fantastiliste kujude poolest iga rahva rahvuslikud iseärasused. Palju rahvuslikke muinasjutte on tõlgitud vene keelde.

Muinasjuttude kasutamine kirjanduses ja ümbertöötused. Fantaasiarikkuse, sisusügavuse ja kunstipärasuse tõttu on rahvamuinasjutud ammusest ajast tõmmanud endale kirjanike tähelepanu. Maailmakirjandus, vana ja uus, tunneb palju näiteid rahvamuinasjuttude kasutamise kohta kirjandusteostes. Vene kirjanduses on muinasjutu-süžeesid kasutanud oma teostes Žukovski, Gogol, Leskov, Leo Tolstoi, Saltõkov-Štšedrin, Gorki.

Maailmakirjanduses ja vene kirjanduses on ka rahvamuinasjuttude kirjanduslikke ümbertöötusi. Maailmakirjanduses on laialt tuntud Perrault' ja Anderseni muinasjutud. Venemaal on muinasjuttude kirjandusliku ümbertöötuse tähelepandavaid näidiseid andnud Puškin oma muinasjuttudes „Tsaar Saltanist", „Kuldkikkast", „Kalurist ja kalast" jt. Rahvamuinasjuttude vabamaks ümbertöötuseks on Jeršovi kuulus muinasjutt „Küürselg-sälg".

Muinasjutud lastele. Muinasjutud on see rahvaluule liik, mida saab kõige ulatuslikumalt kasutada laste jaoks. Mitte juhuslikult armastavad lapsed neid nii väga kuulata ja lugeda. Muinasjutud on neile oma paljude külgedega lähedased.

Muinasjutud, eriti nõidusmuinasjutud, lõi rahvas siis, kui ta ise oli veel K. Marxi väljenduse järgi lapse-arenguastmel. Nende maailmakäsitus kujudes on lastele eriti lähedane ja arusaadav. Kütkestav on lastele ka muinasjuttude rikas fantastika ja kangelaste vägiteod ning seiklused. Puš-

kin meenutas oma lapseea-muljeid muinasjuttudest, mis talle jutustas hoidja:

...от ужаса не шелохнусь бывало.
Едва дыша, прижмусь под одеяло,
Не чувствуя ни ног, ни головы...
Волшебники, волшебницы слетали,
Обманами мой сон обворожали...

...ma ei liigahta hirmu tõttu.
Surun end vaevalt hingates vaiba alla,
ilma et tunneksin jalgu või pead...
Nõiad, nõiatarid lendasid kokku,
võrgutasid mind unes pettepiltidega...

Rahvamuinasjuttude väärtust lastele suurendab nende kasvatav tähtsus. Muinasjutte läbivad kõlbeline puhtus, headuse ja õigluse ideed. Muinasjutus võidutseb alati headus ja positiivsed kangelased võidavad kurje vaenlasi.

Viimaks kogu muinasjutuline väljamõeldis, mis on võrsunud inimese töötegevuse pinnal, on võimeline tiivustama lapse fantaasiat. Muinasjutt „iselendavast vaibast" on väljamõeldis, kuid selle väljamõeldise kutsus ellu inimese püüe lennata, ning praegu on see saanud reaalsuseks. Sellepärast ütleb A. M. Gorki õieti: „Kui me tahame, et uuel Venemaal kasvaksid üles kunstnikud, kultuuriloojad, siis ei tohi me eitada „väljamõeldist", surmata lastes fantaasiat. Oleks kuritegu kustutada lastes see inimese omadus — omadus luua."

LAULUD.

Rahvaluule kõige enam levinud liigiks on l a u l u d. See liik on lihtsam ja kättesaadavam kui teised. Suuri ja sisult keerukaid bõliinasid esitasid alati vähesed rahvalaulikud, kes neid teadsid. Muinasjutud on levinud rohkem, kuid neid teavad ja oskavad jutustada kaugeltki mitte kõik. Laule aga laulsid ja laulavad kõik; pole olemas sellist inimest, kes ei teaks vähemalt mõnd laulu.

Vene laulude rikkus ja mitmekesisus. Vene rahva loodud laulude arv on nii suur, et neid on võimatu loendada. Bõliinasid loetakse meil ligi kakssada, muinasjutte — ligi tuhat. Laule aga, ainult neid, mis on üles kirjutatud ja trüki-

tud, on teada üle kümne tuhande, ja see on ainult osa rahva loodud lauluvarast. Tegelikult on neid palju rohkem. Laulude hulka kuuluvad ka nn. tšastuškad, millede arv on juba täiesti loendamatu.

„Näidake mulle rahvas, kellel oleks rohkem laule," kirjutas Gogol. „Laulu saatel ehitatakse männipalkidest talumaju. Laulu saatel loobitakse käest kätte telliseid ja kasvavad üles kui seened linnad. Naiste laulu saatel mähitakse, pannakse paari ja maetakse venelast."

Rahvalaulude sisu, temaatika on lõpmata mitmekesine. Pole niisugust elukülge, mida laul poleks kajastanud. Töö, majapidamine, perekonnaelu, ühiskondlikud suhted, ajaloolised sündmused — kõik see on kajastunud lauludes ja kõike seda läbib tõepärane tundeväljendus, lüürika.

Siit on laulude tähtsus arusaadav. Väga hästi ütles rahvalaulu kohta üks teadlane: ta on rahva hinge õige väljendus, selle kaaslane rõõmus ja mures. Rahvas ise väljendas oma suhtumise laulusse kui millessegi tõsisesse ja tõepärasesse niisugustes vanasõnades, nagu „laul on tõde", „laulust ei saa sõnagi välja visata".

Laulude liigid. Olenevalt tekkest ja sisust võib laulud jaotada eri liikideks: töölaulud, rituaalsed laulud, ajaloolised laulud, laulud ühiskondlikel ja perekondlikel teemadel, isiklikud ehk puhtlüürilised laulud ja viimaks tšastuškad. Mõned neist on tekkinud väga vanal, teised meile lähemal ajal. Laululooming pole rahva hulgas kunagi lakanud.

Töölaulud. Vanimaid on niinimetatud töölaulud. Neid nimetatakse nõnda selle pärast, et neid lauldi selle või teise töö juures ja et nad olid seotud tööprotsessi endaga. Inimene oli ammu märganud, et iga raske töö edeneb kergemini, kui mitu sellega tegelevat inimest rakendab oma jõudu üheskoos, korraga. Töölauludel oligi see praktiline ülesanne — ühendada jõupingutusi, allutada liigutusi ja tööd ühele kindlale taktile. Sellepärast oli töölauludes tähtis mitte niipalju sisu kui just takt. Sisu oli sageli äärmiselt lihtne, kogu laul koosnes monotoonsetest lühikestest lausetest, kuid nende ühetoonilise viisi saatel edenes töö jõudsamini.

Ehtsaid vanu töölaule pole meieni säilinud. Kuid ka meie ajal on omi sedalaadi laule. Nende näiteks võib olla kõigile

tuntud lühike-monotoonne laul-käsklus, mida tavaliselt korratakse mitu korda järjest, mõnikord terved tunnid, kui tehakse ühiselt mõnd rasket tööd — lastakse maha puud, tassitakse veest palke, tõstetakse raskusi:

Раз, два — взяли!
Ещё — взяли!
Раз, два — дружно!
Раз, два — сильно!

Üks, kaks — võtsime!
Veel kord — võtsime!
Üks, kaks — üheskoos!
Üks, kaks — tugevasti!

Iga värsi viimase sõna juures pingutavad kõik töötajad koos jõudu.

„Dubinuška", burlakkide ja vaiatagujate kuulus laul, kes päevade kaupa teevad rasket ja üksluist tööd, on samuti töölaul, kuid juba rohkem „väljaarendatud".

Veel rohkem väljaarendatud tänapäeva töölauludeks on marssimislaulud, millede saatel marsitakse. Nad ühendavad selge taktiga (esimene tingimus), mille järgi on kerge sammuda, ka juba sisukust.

Rituaalsed laulud. Teiseks muistseks laululiigiks olid rituaalsed laulud, mida nimetatakse nii sellepärast, et neid lauldi ühenduses teatud rituaalsete (usulist laadi) toimingute sooritamisega. Näiteks kevadel, 9. märtsil vana kalendri järgi, küpsetati taignast linde — „lõokesi" või „neppe", mida kanti tänavail keppide otsas ja visati põllule; selle juures lauldi:

Ой, жаворонки,
Жавороночки,
Летите в поле,
Несите здоровье,
Первое — коровье,
Второе — овечье,
Третье — человечье.

Oi, lõod,
lõokesed,
lennake põllule,
tooge tervist,
esiteks lehmale,
teiseks lambale,
kolmandaks inimestele.

või:

Кулик, кулик,
Замыкай зиму,
Отпирай весну,
Тёплое лето.

Nepp, nepp,
lukusta talve,
tee lahti kevadet,
palavat suve.

Need laulud tekkisid veel siis, kui rahvas käsitas loodust elavana, uskus, et seda võib mõjutada teatud toimingute ja sõnade m a a g i a abil. Põlluharijale rahvale olid kõige tähtsamateks aastaaegadeks kevad ja suvi. Maagiliste (rituaalsete) toimingute ja laulude abil taheti kiirendada

kevade saabumist, panna päike tugevamini soojendama, teda kauemini kinni pidada, kutsuda välja rikkalikku saaki. Rituaalseid toiminguid ja rituaalseid laule oli kaunis palju ja need olid seotud teatud päevadega aastas: „jõuludega", „võinädalaga", esimese pühapäevaga lihavõtte järel, jaanipäevaga jne. Jõulu ajal toodi tuppa õlgi ja teravilja, kujutati mängudes külvamist ja lauldi:

...Дай бог тому,	Andku jumal sellele,
Кто в этом дому,	kes selles majas,
Ему рожь густа,	tihe rukis,
Рожь ужниста,	saagirikas rukis.
Ему с колоса — осьмина,	Olgu talle viljapeast külimit,
Из зерна ему коврига,	terast päts,
Из полузерна пирог...	poolest terast pirukas...

Võinädalal küpsetati pannkooke, mis kujult sarnanesid päikesele, söödi, visati keeduviljaaeda, põllule — mõjutati päikest lausumisega kiiremini suviselt paistma hakkama. Taignast lindudega 9. märtsil kutsuti välja pärislindude tulekut ja kevadet; ja nii edasi — igaks talupoja põllumajanduslikuks pühaks olid omad rituaalsed toimingud ja omad rituaalsed laulud; muul ajal neid ei kasutatud.

Aja jooksul kaotasid rituaalsed toimingud ja rituaalsed laulud oma maagilise (nõidusliku) tähenduse, kuid püsisid veel kaua rahva hulgas ning mõned on püsinud meie ajani, kuigi neile mitte ainult ei omistata endist tähendust, vaid isegi ei mõisteta nende esialgset mõtet. Mõnede muistsete maagiliste laulude jälgi, millede abil lausumisega mõjutati loodust, võib näha lastelauludes, näiteks nendes, mida lauldakse vihma ajal:

	Või:
Дождик, дождик, пуще!	Дождик, дождик, перестань!
Vihmake, vihmake, tugevamini!	Vihmake, vihmake lakka!

Itkud. Sügavast vanast ajast peale oli olemas eriline laulude liik — „itkud", mida laulsid: pulmas — pruut, matustel — lesk ning hiljem nekruti väeteenistusse saatmisel — ema või nende nimel selleks kutsutud itkejad (nutunaised). Itkud väljendasid alati muret. Neis nuttis pruut oma muretu neiupõlve kadumise pärast, lesk — kaotatud mehe pärast, ema — kaotatud poja pärast. Sellepärast nimetati neid laule

ka „nutulauludeks". Neil polnud enamasti kindlat teksti ning itkeja luuletas neid iga kord uuesti.

Ajaloolised laulud. Vene rahvas lõi palju *ajaloolisi* laule. Esimesteks sedalaadi lauludeks olid bõliinad, mis loodi väga vanal ajal pärimustena rahva võitlusest vaenlastega oma ajaloo koidikul ja rahvakangelastest-vägilastest. Need olid suuremõõdulised laulud-eeposed. Hiljem loodi vähema ulatusega laule ka üksikuist silmapaistvaist ajaloolistest sündmustest: Kaasani vallutamisest Ivan Groznõi ajal, Poltaava lahingust rootslastega, 1812. a. Isamaasõjast jt. ja üksikuist ajaloolistest isikutest: tsaar Ivan Groznõist, Peeter Suurest, Suvorovist, Kutuzovist, kõige enam aga rahva ülestõusude juhtidest: Stepan Razinist ja Jemeljan Pugatšovist.

On tähelepandav see ajalooliste faktide õige mõistmine, mida rahvas ilmutas ajaloolistes lauludes. Revolutsioonieelsel ajal kujutasid mõned ajaloolased Stepan Razini liikumist mässuna, röövimisena. Rahvas pidas Razinit, nagu Pugatšovigi, võitlejaks rahva õnne eest ja laulis laulus:

Мы не воры, не разбойнички,
Стеньки Разина работнички.

Meie pole vargad ega röövlid,
oleme Stenka Razini töömehed.

Peeter I aeg oli rahvale väga raskeks ajaks, mida iseloomustasid alatised sõjad, nekrutite võtmised, suured maksud, töökohustus. Lauludes aga jättis rahvas mälestuse Peetrist — erinevalt teistest tsaaridest — kui asjalikust tsaarist, kes „muidu leiba ei söönud, kõik toimetas ise". Laulus kuulsast Poltaava lahingust rootslastega — „Oli kord Poltaava lahing"[12] — lauldi sellest, kuidas ta sõdis kartmatult kõrvuti lihtsõduritega, „oma käega lasi püssist, ise laadis kahureid".

Kõige rohkem on laule, mis on seotud ühiskonna-, perekonna- või isikliku eluga, mis väljendavad isiklikke tundeid ja elamusi. Selle tundemärgi järgi võib neid nimetada *lüürilisteks*.

Laulud ühiskonnaelu teemadel. Vene talurahva ühiskondlik elu iidsest muinasajast kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini oli väga raske. Terveid sajandeid lasus rahval pärisorjuse ike. Pärisorjuse ajal polnud talupoeg ei oma töö ega oma elu peremeheks. Mõisahärra mitte ainult sundis teda töötama endale, vaid võis käsutada ka

[12] «Было дело под Полтавой».

teda ennast — asustada kodukohast ümber võõrsile, müüa teisele härrale, võtta teenriks, majateenijaks, anda soldatiks, panna vägisi abiellu.

Pärisorjusikkega on seotud palju luulelisi laule, enamasti liigutavalt kurbi: „Laanes, pimedas ürglaanes“[13], „Lodjapuud ja vaarikad on vee all kõik“[14]. Ühes laulus anub perekonnast lahutatud pärisorjast neiu ööbikut, vaba linnukest, lennata kodukohta ja viia sügav kummardus lihasele isale; teiseks käsib ta kägu edasi anda emale:

Государыня, родна матушка!
Выкупи из неволюшки,
Из неволюшки — дома барского.
Пристоялись резвы ноженьки,
Примахались белы рученьки!...

Emandake, lihane emake!
Osta välja vangipõlvest,
vangipõlvest — härrastemajast.
Väledad jalakesed on seismisest kangeks jäänud,
valged käekesed on vehkimisest väsinud.

Ning ema vastab:

Уж ты милое моё дитятко!
Золотой казны у нас нет с тобой.
Ты терпи, горя не сказывай...

Minu armas lapsuke!
Kullavara meil kummalgi ei ole.
Kannata, ära lase oma muret paista...

Raske oli vanasti soldatiteenistus. See vältas 25 aastat. Poissmees või abielus talupoeg anti sageli soldatiks härra suva järgi. Tuli peaaegu jäädavalt perekonnaga — isa, ema, noore naisega — jumalaga jätta. Kohtlemine oli sõjaväes julm, lokkasid kehalised karistused. Muidugi ei saanud lüüriline laul sellest talupojaelu nähtusest mööda minna. On palju laule nekruti- ja soldatielust. Siia kuuluvad näiteks niisugused tuntud laulud, nagu „Mitte valge lumi väljal avaral ei valenda“[15], „Mitte rohukõrs pole

[13] «Во лесу, лесу дремучем».
[14] «Калинушку с малинушкой водой залило».
[15] «Не белы то снеги в чистом поле забелелися».

väljal löönud kõikuma"[16]. Need on samuti enamasti kurvad ja liigutavad. Neis jutustatakse, kuidas lamab tapetud uljas, tubli mees:

Постелюшка под молодцом — камыш трава,
Изголовьице — част ракитов куст,
Одеяличко на молодце — тёмная ночь . . .

Asemeks on tubli noormehe all kõrkjad,
peaaluseks tihe remmelgapõõsas,
vaibaks on tublil noormehel pime öö . . .

Väga populaarses laulus „Siis kui langes udu"[17] lauldakse samuti tubli mehe surmast võõrsil.

Lauludes on kajastunud ka niisugused vana-vene elu-olu nähtused, nagu burlaki- ja postipoisi-töö. Rahateenimise võimalusi otsides tuli mõnikord tahes-tahtmata töötada nendel rasketel aladel, mis kiskusid kauaks eemale perekonnast ja kodust. Burlakid vedasid Volgal köitpidi sadu kilomeetreid peremeeste laadungiga lotje. Postipoisid vedasid kaupu ja sõitsid riigi ühest otsast teise. Postipoisi-amet disponeeris eriti laulmisele. P o s t i p o i s i - l a u l e on palju ja nad on laialt tuntud. Armsamaid on „Oh sa, minu stepp, sa Mozdoki stepp"[18]. Selles lauldakse, kuidas võõral maal „hakkas põdema tubli meheke, noor voorimees" ning kuidas ta õpetas oma sõpru-seltsimehi — mitte maha jätta ronkmusti hobuseid, viia isale palju terviseid, heale emale maani kummardus, väikestele lastele isa õnnistus, priius täielik noorele kaasale.

Mõnikord kujunes raske talupojaelu nii väljapääsematuks, et ei jäänud muud kui minna pimedatesse laantesse või avaratesse steppidesse.

Хорошо песни петь да пообедавши,
А я ли, молодец, лёг — не ужинал.
По утру рано вставал — да не завтракал.
У меня ль, у сироты, ни хлеба, ни соли нет,
Нет ни хлеба, ни соли, ни кислых щей,
Одна корочка-засушенка, и та летошняя . . .
Я со этой со сторонушки на разбой пошёл.

[16] «Не былинушка в чистом поле зашаталася».
[17] «Уж как пал туман».
[18] «Уж ты степь ли моя, степь Моздокская».

Hea on laulda laule, kui on lõuna söödud,
mina aga, tubli noormees, heitsin magama ega söönud õhtust.
Hommikuti tõusin üles ega einestanud.
Mul, vaeslapsel, pole ei leiba ega soola,
pole leiba ega soola ega hapukapsasuppi.
On vaid kuivanud kooruke ja seegi suvest järele jäänud...
Sellepärast ma läksin röövlitööle.

Siirdumine metsa ja steppi röövliks oli üheks protesti viisiks ühiskonnakorra ebaõigluse vastu. Röövel läks välja mitte rahva, vaid vihatud bojaaride, kaupmeeste ja tsaarivõimude vastu. Sellepärast teda jälitati, pandi vangi, hukati. „Vabade meeste" elu oli ehkki uljas, kuid peavarjuta. Sellisena on ta kajastunudki niinimetatud r ö ö v l i l a u l u d e s : „Tõuse, tõuse sa, päike punane"[19], „Ära müha, emakene haljas tammemets"[20] ja teistes.

Не шуми, мати зелёная дубравушка,
Не мешай мне, доброму молодцу, думу думати, —

Ära müha, ema haljas tammik,
ära sega mind, tublit noormeest, mõtlemisel...

Nii luuleliselt algab üks selline laul. Oligi, millest mõtelda. Homme tuleb tublil mehel „minna vastust andma tsaari enda ees". Tsaar hakkab küsitlema: ütle, tubli mees, talupoja poeg, kes sul röövlitööl olid kaaslasteks, oli seltsimehi kaasas sul palju ka? Tublil mehel on juba vastus valmis:

...Товарищей у меня было четверо:
Первый мой товарищ — тёмная ночь,
А второй мой товарищ — булатный нож,
А как третий мой товарищ — то мой добрый конь,
А четвёртый товарищ — тугой мой лук...

...Mul oli neli seltsimeest:
mu esimene seltsimees oli pime öö,
minu teine seltsimees — terasest nuga,
minu kolmas seltsimees — minu hüva hobune,
ning neljas seltsimees — minu tugev vibu...

---

[19] «Ты взойди, взойди, солнце красное».
[20] «Не шуми, мати зелёная дубравушка».

Laulu lõpp on tähelepanuväärne kibeda iroonia poolest nii enda kui ka tsaari suhtes:

Возговорит надежда православный царь:
Исполать тебе, детинушка, крестьянский сын,
Что умел ты воровать, умел и ответ держать!
Я за то тебя, детинушка, пожалую
Среди поля хоромами высокими —
Что двумя ли столбами с перекладиной!

Hakkab rääkima helde õigeuskne tsaar:
ole terve, noormees, talumehe poeg,
et sa oskasid varastada, oskasid ka vastust anda!
Ma annetan sulle, noormees, selle eest
suure hoone välja keskel:
kaks põikpuuga tulpa!

s. o. võlla.

Laulud perekonnaelu teemadel. Laule ühiskonnaelu teemadel oli palju, perekonnaelu teemadel on neid veel rohkem. Kui laulud soldati saatusest, burlaki-, postipoisi-, „röövli"-laulud on „meestelaulud", siis laule perekonnaelust võib nende suuremas osas nimetada „naistelauludeks". See on naiste talupoja-lüürika valdkond. Talupoja elu-olu ja majapidamise tingimused ise soodustasid naiste laululoomingu arengut. Põllutööd, heinategu, lõikus, kodused tööd, eriti need, milleks koguneti kokku*, viimaks ringmängud ja simmanid pühapäevadel, — kõik see oli seotud naiste ja neiude lauludega, rääkimata juba niisugustest perekonnaelu sündmustest, nagu pulmad.

Lauludes on vene naised valanud välja kogu oma hinge, kõik oma tunded ja elamused, kogu oma elu. Talunaise elu aga polnud kerge.

Ainult neiu lapsepõlve ja noorusaega oma kodus peeti helgeks ajaks. Kuigi mõnikord elu oli vaene ja näljane, kuid võrreldes sellega, mis ootas neiut edaspidi, paistis see aeg siiski õnnelikuna.

Ах, да я у матушки жила,
Как цветок цвела.
Ах, да я у батюшки жила,
Как венок плела.

Oh, kui ma elasin ema juures,
ma õitsesin nagu lill.
Oh, kui ma elasin isa juures,
ma oleksin nagu vanikut punumud.

* Vene talurahval oli kombeks käia talveõhtutel koos ühiselt töötamas. Need töö-koosviibimised toimusid kordamööda igas külasse kuuluvas talus. Igaüks tegi seejuures oma tööd. Peamiselt kedrati. (Tõlk. märk.)

Sellepärast paluvadki neiud kõigis lauludes vanemaid mitte anda neid mehele, paluvad lubada neil kauemini vabad olla.

Уж вы дайте мне, младеньке, погуляти,
Мне шелковые травы да потоптати,
Мне лазоревых цветочков посрывати,
Покудова батюшка сударь замуж не выдал.

Laske mind, noorukest, jalutada,
laske tallata siidist rohtu,
noppida helesiniseid lilli,
kuni isand isake mind pole mehele pannud.

Abielu oli vastupidi meie praegustele kujutlustele harva rõõmus. Mitte alati ei õnnestunud neiul minna mehele oma soovi kohaselt. Tema saatus otsustati ilma temata. Sellepärast arutabki neiu laulus:

Неравно да замуж выйдется,
Неравён муж да наверпется,
Либо вор, да либо пьяница,
Либо старый да удушливый,
Либо младый да несдружливый.

Ei saa mehele omaväärsele,
ei juhtu omaväärne mees,
vaid kas varas või joodik
või vana ja kägistaja
või noor ja ebasõbralik.

Neiu võeti perekonda tööinimesena, kellele püüti veeretada kõige raskemad tööd. Pole niisuguseid laule, kus mehelolekut oleks kirjeldatud õnnena. Juhtugu ka mees olema meeltmööda, ei leia neiu võõras perekonnas ei lahkust ega õrnust, ta ootab vaenulikku suhtumist ja etteheiteid hõimlaste — äia, ämma, mehevendade ja -õdede poolt.

Тяжеленько привыкать будет
Ко чужому отцу, к матери,
Ко чужому роду, племени.
Будь головушкой поклонлива,
Будь сердечушком покорлива,
Носи платьице — не снашивай,
Терпи горюшко — не сказывай.

Oi, raske on harjuda
võõra isa ja emaga,
võõra suguvõsa, suguharuga.
Ole kummardava peaga,
ole alandliku südamega,
kanna riideid — ära kuluta,
talu muret — ära näita välja.

Mõnikord väljendatakse laulus seda tunnet vaenulikust suhtumisest uues, võõras perekonnas poeetilise võrdluse abil, nagu näiteks laulus „Lendas ära valge luigeke"[21].

[21] «Отлетала лебедь белая».

Отлетала лебедь белая
Прочь от стада лебединого.
Приставала лебедь белая
Что ко стаду гусей серыих.
Гуси стали лебедь щипати.
Лебедь начала кричати:
«Не щиплите, гуси серые.
Не сама я к вам, лебёдушка,
Залетела — не охотою,
Занесло меня погодою,
Что погодушкой ненастною».

Valge luik lendas
luigekarja juurest minema.
Valge luik liitus
hallide hanede karjaga.
Haned hakkasid luike nokkima.
Luik hakkas kisendama:
„Ärge nokkige, hallid haned.
Mina, luigeke, teie juurde ise
ei lennanud omal tahtmisel,
minu on toonud siia halb ilm,
rajuilm.

Laulu teises pooles on antud luulelise paralleeli lahtimõtestamine. Hanekarja kantud luige all tuleb mõista võõrasse perekonda mehele antud neiut.

Отъезжала красна-девица
От своих подруг, Авдотьюшка,
В чужу-дальнюю сторонушку,
В чужу-дальнюю, незнакомую,
Ко чужому чуж-чужанину,
Не своей она охотою,
Поневолил её батюшка.

Kaunis piiga Avdotjake sõitis
ära oma sõbrataride juurest
võõrasse, kaugesse paika,
võõrasse, kaugesse ja tundmatusse,
võhivõõra juurde.
Ta ei sõitnud enda tahtmisel,
vaid isake sundis teda.

Kibe saatus, raske elu võisid talunaisel kesta kuni surmani. Mees-toitja võidi võtta soldatiks, kiskuda jäädavalt perekonnast, naine pidi jääma soldatinaiseks, üksikuks. Kui mees suri, tuli endal üles kasvatada lapsed ja pidada maja, selga sirgu ajamata, ning püüda olla meelepärane kõigile, kes võisid kaitsetule lesele liiga teha. Vanadus aga võis naisel olla päris kibe:

Оставил меня сиротать-горевать,
Как в сыром бору кукушечку.
Кто меня будет поить-кормить?
Кто меня хоронить будет?

Jättis mu, orvu, elama ja nukrutsema,
nagu käo niiskesse männimetsa.
Kes hakkab mind jootma ja toitma?
Kes mind hoidma hakkab?

Isiklikku laadi laulud. Suure osa rahva lüürikas moodustavad laulud, mis on pühendatud isiklikule, intiimsele elule. Need on enamasti nooruse, noorte poiste ja neiude laulud. Nende peamine sisu on armastus. 60-ndate

aastate suur revolutsionäär-demokraat N. A. Dobroljubov kirjutas, et lihtrahvast kujutatakse sageli „toore jõuguna, kellele pole omased ülevad või õilsad ja õrnad tundmused. Samas aga ... kui on veel maailmas luulet, siis tuleb seda otsida rahva hulgast".

Armastuslaulud on õrnad ning luulelised ja erinevalt enamikust ülalvaadelduist on meeleolult helged ning elurõõmsad.

Neis kirjeldatakse kõigepealt seda, kelle poole tuksub süda. Töötaval rahval oli alati oma iluideaal — tingimata õitsva tervise ja jõuga: kui need on neiud, siis pihakad, valgenäolised, punapõsksed, pika ruuge palmikuga, mustakarva sooblikulmudega; kui need on noormehed, siis laiaõlalised, käharpäised, mustakulmulised, pistrikusilmsed. Ei leidu õrnu ja liigutavaid nimetusi, mida lüürika poleks omistanud armastatud isikule: „marjake", „südamesõbrake", „luigeke", „pistrikuke" jne.

Vastupandamatult tõmbab armsama poole:

Вдоль по улице метелица метёт,
За метелицей сударушка идёт.
— Ты постой, постой, красавица моя,
Дай мне наглядеться, радость, на тебя!

Lumetorm tuiskab piki tänavat,
tuisu taga kõnnib neiuke.
Peatu, peatu, minu kaunitar,
luba, mu rõõm, vaadelda sind kuni isu täis!

Süda leegitseb armsama pärast:

Из-под камешка, из-под белого
Не огонь горит, не смола кипит,
То кипит сердце молодецкое,
Не по батюшке, не по матушке,
А по душечке, красной девице.

Kivi all, valge all
ei põle tuli ega kee tõrv,
keeb tubli noormehe süda.
Mitte isa ega ema pärast,
vaid armsama, kauni piiga pärast.

Nii siis ei saa kõiki rahvalaule, kogu rahvalüürikat kujutleda ainult nukrana. Selles on palju nukraid motiive, kuid pole vähe ka helgeid. Terved, elurõõmsad tunded polnud kunagi rahva hulgas surnud. On palju lõbusaid laule, näiteks tantsu- ja naljalaulud.

Hälli- ja lastelaulud. Lõpuks tuleb vene rahvalaulude hul-

[illegible] Raamatukogu

gas ära märkida laste äiutamiseks määratud hällilaulud ja päris lastelaulud, s. o. need, mida laulsid lapsed.

Hällilaulud, mida lauldi laste uinutamiseks, on samuti naiste laulud. Neid laulsid ja lõid emad. Neid laule iseloomustab suur õrnus, nad on üleküllastatud hellitavate ja vähendavate sõnadega. Neis esineb kogu väike lastemaailm, mille hulgas elab laps: kassikesed, kukekesed, jänku. Kord kutsub ema häid loomi poja hälli kiigutama:

Ах, ты, котенька-коток,
Котя, серенький хвосток!
Приди, котик, ночевать,
Приди Лёшеньку качать...

Oh sa kiisuke-kassike,
kassike hallsabake!
Tule, kassike, ööbima,
tule Ljošakest kiigutama...

või:

Гуленьки-гуленьки,
Прилетели гуленьки,
Стали гули ворковать,
Стали Ванюшку качать...

Tuvikesed, tuvikesed,
lendasid siia tuvikesed.
Tuvid hakkasid kudrutama,
hakkasid Vanjat kiigutama...

Kord hirmutab ta nendega tujukat ja uinuda mitte-tahtvat last:

Баю-бай, баю-бай,
Спи-ко, Витя, засыпай.
Прибежит серый волчок,
Схватит Витю за бочок...

Äiu-äi, äiu-äi,
maga, Vitja, uinu.
Jookseb siia hall hundike,
võtab Vitjal küljest kinni...

Mõnikord unistab ema uinuva lapse hälli kohal selle tulevasest saatusest, õnnelikust või õnnetust elust ja soovib talle õnne ning rikkust:

Будешь в золоте ходить,
Чисто сéребро носить...

Kõnnid kullas,
kannad puhast hõbedat...

Hällilauludes on eriti tugev improvisatsioon (vahetu laululooming siinsamas). Mõnede levinud ja püsivakujuliste laulukeste kõrval äiutasid emad last sageli sõnadegā, mis nad siinsamas luuletasid, lauldes neid monotoonselt värss värsi järel.

Lastelaulud, mida laulavad lapsed, on enamail juhtudel seotud mängudega. Nad on kaunis mitmekesised: „loenduslaulud", „narrimislaulud", „vaikimislaulud" jms. Kujult on nad tavaliselt lihtsad, täiskasvanute lauludest lihtsamad ja lühemad.

Mõnede lastelaulude päritolu tuleb ilmselt otsida täiskasvanute luulest, mõnikord väga iidsest. Vanadest maagilistest (lausumis-) lauludest, millega pöörduti päikese ja vihma poole, põlvnevad niisugused laia levikuga lastelaulud, nagu

Солнышко, вёдрышко,
Выгляни, высвети,
Твои дети плачут...
Дождик, дождик, пуще,
Дадим тебе гущи.
Дождик, дождик, перестань...

Päikene, selge ilmake,
vaata välja, paista välja.
Sinu lapsed nutavad...
Vihmake, vihmake, tugevamini.
Meie anname sulle paksu.
Vihmake, vihmake, lakka...

Tõsine tähendus, mida kunagi omistas nendele lauludele rahvas, on kadunud; nad on jäänud laste pruuki, kes olid kunagi lähedalt osa võtnud täiskasvanute rituaalseist toiminguist.

Laste mängulaulud on seotud mitmesuguste lastemängudega, nagu näiteks „tagumine paar":

Гори, гори ясно,
Чтобы не погасло...

Põle, põle heledasti,
et ei kustuks ära...

või „magunamäng":

Маки-маки, маковицы,
Золотые головицы,
Станемте так,
Спросимте про мак:
— Ермак, Ермак,
Поспел ли мак?

Magunad-magunad, magunakuprad,
kuldnupud,
seiskem nii,
küsigem magunast:
Jermak, Jermak,
kas magun on küps?

Laulumängude hulka kuuluvad ka „vaikimislaulud". Mängus on keelatud öelda teatud sõnu:

...Что хотите, то берите,
Да и нет не говорите,
Красного и синего не брать,
Чёрного совсем не поминать...

...Mida tahate, seda võtke,
„jah" ja „ei" ärge öelge,
punast ja sinist ei tohi võtta,
musta ei tohi hoopiski nimetada...

Kes lausub keelatud sõna, see on trahvitud ja talle lauldakse:

Сорок амбаров,
Сорок кадушек
Мокрых лягушек,
Сухих тараканов,
Кошку драну,
Мышь погану, —
Кто промолвит,
Тот всё съест.

Nelikümmend aidatäit,
nelikümmend tünnitäit
märgi konni,
kuivi tarakane,
näruse kassi,
vastiku hiire —
see sööb kõik ära,
kes ütleb.

Väga mitmekesised on „loenduslaulud", mille abil määratakse järjekorda mõnes mängus. Sisu neil sageli ei ole, sõnad on juhuslikult ritta seatud, peaasi pole sisu, vaid rütm.

— Заяц белый,
Куда бегал?
— Лыко драл.
— Куда клал?
— Под колоду.
— Кто украл?
— Родион.
— Выйди вон!

— Valge jänes,
kus sa käisid?
— Rebisin niint.
— Kuhu panid?
— Paku alla.
— Kes varastas?
— Rodion.
— Mine välja!

Rahvalaulu luulelised ja muusikalised iseärasused. Igal laulul on kaks külge — sõnaline ja muusikaline või, teisiti öeldes, tekst ja meloodia, mille järgi seda lauldakse. Et enamik laule on lüürilise iseloomuga, siis on tekst ja viis, teineteist täiendades, lauludes võrdselt tunnete ja elamuste väljendamise abinõudeks.

Sõnaliste luuleteostena erinevad laulud kõigist teistest rahvaluuleliikidest luulekeele ja luulevõtete erilise rikkuse poolest.

Kunstiliste epiteetide erakordne küllus ja õrna, hellitava kujuga sõnade kasutamine on laulude esimene tüüpiline joon. *Uljas südameke, tormakas peakene, puhas teekene, kähar õunapuuke, punane paelake, sinkjashall tuvike, siidine rohuke, kiire jõeke, sinised lillekesed, metsamarjuke, valge luigeke* ja palju sellesarnaseid on kõik iseloomulikud laulu-sõnaühendid.

Väga kõrgelt on arenenud lauludes luulekujude kasutamine, ka üks luulekõne põhiomadusi. Luulekujudel ja võrdlustel on lauludes sageli laiendatud laad ja nad lähevad üle eriliseks võtteks, mida nimetatakse psühholoogiliseks parallelismiks. Loodusest võetud kujule tuuakse paralleelina juurde inimese hingeline seisund. „Sinist merd on matmas tihe udu, mure kuri aga uljast südant", „Udus peidus on kaunis päike, udus peidus, nukras meeles on kaunis piigake, väga nukras". Just niisuguse parallelismiga algab näiteks tore vanaaegne laul:

Эх, кабы на цветы да не морозы,
И зимой бы цветы расцветали,
Эх, кабы на меня да не кручина,
Ни о чём бы я не тужила.

Oh, kui pakased ei teeks lilledele liiga,
siis õitseksid lilled ka talvel.
Oh, kui mure ei teeks mulle liiga,
millegi üle ma ei kurdaks...

See on jaatav ehk otsene parallelism. On aga parallelisme, mis on konstrueeritud eitavalt: „Mitte rõhukõrs pole alati väljal kõikumas, hakkas kõikuma minu kodutu peakene", „kivi all, valge all ei põle tuli ega kee tõrv, keeb tubli noormehe süda".

Inimsuhete kõrvutamine looduseriigiga, taime- ja loomariigiga on lauludes sedavõrd sagedane, et paljud neist on omandanud püsiva, alatiseks kombeks saanud, kõigile arusaadava tähenduse, on saanud sümboliteks. Kui laulus lauldakse näiteks luigekesest, siis see tähendab, et on mõeldud neiut: luigeke on nimelt neiu sümbol; part on abielus naisterahva sümbol. Vastupidine sõnade tarvitamine pole kombeks. Niisamuti on pistrik tubli noormehe, peigmehe sümboliks, abielumehe sümboliks on aga isapart. Kägu on lesknaise või mehe järele igatseva naise sümbol. Kibe koirohi on mure sümbol. Kõrvetav nõges tähendab tigedust, puude kohin — kurbust, sulav lumi — mööduvat armastust, jne.

Lauludes võis need paralleelid seletamata jätta — rahvale oli luuleline tähendus seletusteta arusaadav. Niisugusel sümboolikal on üles ehitatud näiteks kogu laul „Lendas ära valge luigeke luigekarja juurest minema".

Et laul on määratud laulmiseks, siis erineb ta tunduvalt tavalistest, lugemiseks määratud luuletustest. Riim pole selles näiteks sunduslik, vanadel lauludel seda sageli ei ole:

Не шуми, мати зелёная дубравушка,
Не мешай мне, доброму молодцу, думу думати,
Как заутра мне, доброму молодцу, в допрос идти...

Ära müha, ema haljas tammik,
ära sega mind, tublit noormeest, mõtlemisel.
Mul, tublil noormehel, tuleb homme hommikul minna ülekuulamisele...

Samuti pole sunduslik ka range värsimõõt, sest see kohaneb viisiga. Selles võivad korduda sõnad, terved värsid, kiilduda sisse lisasilbid, muutuda sõnarõhud. Selles suhtes iseloomustavaks näiteks võiks olla tuntud laul linast-kanepist:

Посею ль я, посею ль я, посею ль я, посею ль я
Лён-конопель,
Лён-конопель.

Повадился, повадился, повадился, повадился
Вор-воробей,
Вор-воробей и т. д.

Tõlkes: külvan lina-kanepi. Hakkab käima seal varas-varblane...

Siin on viisi ja rütmiga kohandamiseks mitte ainult korratud mitu korda sõnu, vaid ka kantud üle nende rõhke, nii nagu neid kõnekeeles ei rõhutata (посею посею asemel, повадился повадился asemel).

Lauludes on nii siis meloodial, muusikalisel küljel mitte väiksem tähendus kui tekstil. Igal laulul on oma meloodia, oma viis ja teisel viisil laulu ei laulda.

Vene laulude viisid on lõpmata mitmekesised ja nad väljendavad vajalikke tundeid niisama hästi, kui seda väljendavad laulu sõnadki. Neis viisides kõlab seal pea uljas lõbu, pea ka sügav hingeäng.

Rahvalaulude ilmekaid meloodiaid on sageli kasutanud vene parimad heliloojad — Glinka, Rimski-Korssakov, Tšaikovski jt. ning need on suuresti rikastanud nende muusikalist loomingut.

Vene laul XIX sajandil. Vanad laulud, nagu kõik rahvaluule teosed, on loodud autorite poolt rahva seast, kelle nimed on teadmata. XIX sajandil läks rahva sekka palju laule, mis olid kirjutanud kirjanikud. Sellised on näiteks laulud, mis on kirjutatud juba XVIII sajandi lõpul: Dmitrijevi „Oigab sinkjas tuvikene"[22], Merzljakovi „Seal keset orgu lamedat"[23], Neledinski-Meletski „Lähen korraks jõele ma"[24]. Lauludeks on saanud paljude XIX sajandi vene poeetide luuletused: Puškini „Torm matab pimedusega taevast"[25] ja „Ma istun trellide taga"[26], Lermontovi „Tulen üksi välja teele"[27], Polonski „Minu lõke udus paistab"[28], ning eriti niisuguste värsilaadilt rahvalikkude poee-

[22] «Стонет сизый голубочек».
[23] «Среди долины ровныя».
[24] «Выйду ль я на реченьку».
[25] «Буря мглою небо кроет».
[26] «Сижу за решёткой».
[27] «Выхожу один я на дорогу».
[28] «Мой костёр в тумане светит».

tide omad, nagu Koltsov („Nii kui rändlind ööbik"[29], „Ära müha, rukis"[30], „Taluke"[31]), Nikitin („Sõitis laadalt uljas kaupmees"[32]), Nekrassov („Täis on kuhjaga mu kaubapamp"[33]).

XIX sajandil tekkisid ühes töölisklassi arenemisega t ö ö l i s l a u l u d. Algul kujutasid need, väljendades töölisklassi tundeid ja meeleolusid, ainult vabrikutöö raskust, kõnelesid peremeeste ja nende esindajate vihkamisest, hakkasid aga hiljem omandama revolutsioonilist iseloomu, muutuma revolutsioonilise võitluse lauludeks.

Töölislaulude hulka kuuluvad „Varšavjanka"[34] („Vaenlase tormid meist tuiskavad üle"), „Võitlusmarss"[35] („Julgesti, vennad, nüüd tööle"), „Leinamarss"[36] („Te surite võitluses vendade eest").

Ka need laulud olid enamikus teatud autorite teosed, nagu Vladimir Iljitš Lenini lemmiklaul — Matštet'i „Piinatud orjusest raskest"[37] või Maksim Gorki „Päike tõuseb ja läeb looja"[38].

Tšastuškad. Möödunud, XIX sajandi lõpul leidis laia harrastamist veel üks liik omapärast laadi töörahvalaule — nn. t š a s t u š k a d. Need on lühikesed, enamasti neljavärsilised laulud, mida lauldakse simmanitel ja tantsupidudel, lõõtspilli või muu pilli saatel. Lühidus, värsside riimimine, kiire vuristav viis, seos muusikalise saatega ja tantsuga — need on iseärasused, mille poolest tšastuškad erinevad „pikkadest" lauludest.

Juba oma lühiduse ja lihtsuse poolest kujutasid tšastuškad endast niisugust laululiiki, mis oli eriti mugav luuletamiseks ja meelespidamiseks. See on kõige massilisem laululiik. Tšastuškasid on üles kirjutatud mitu tuhat ja veel rohkem on neid jäänud üles kirjutamata. Neid loodi igas kü-

[29] «Соловьём залётным».
[30] «Не шуми ты, рожь».
[31] «Хуторок».
[32] «Ехал из ярмарки ухарь-купец».
[33] «Эх, полным полна коробушка».
[34] «Варшавянка».
[35] «Боевой марш».
[36] «Похоронный марш».
[37] «Замучен в тяжёлой неволе».
[38] «Солнце всходит и заходит».

las, lauldi mõnd aega, siis nad ununesid, nende asemele tulid uued.

Tšastuškade sisu on niisama mitmekesine, kui mitmekesine on elu ise. Tšastuškaga avaldas rahvas vastukaja kõigele. Eeskätt väljendasid nad, nagu pikad lauludki, isiklikke, lüürilisi tundeid, peamiselt armastust. Enamik tšastuškasid on „lõbukese", „armsakese", „marjukese" poole pöördumiseks.

Зарастёт дорожка лесом,
Буду просекой ходить.
За прияточку ругают —
Буду крадучись любить.

Много звёздочек на небе,
Только месяц не взошёл,
Много парней на беседе,
Только милый не пришёл.

Kui tee kasvab võssa,
hakkan käima mööda sihti.
Kui mind sarjatakse kallima pärast —
hakkan vargsi armastama.

Taevas on palju tähti,
pole tõusnud ainult kuu,
simmanil on palju poisse,
pole tulnud ainult kallim.

Kuid selle kõrval oli suur hulk tšastuškasid teistsuguse — ühiskondliku sisuga, käsitledes riigi ühiskondliku ja poliitilise elu teemasid. Tšastuška-loomingu levik ise oli seotud maaelu ühiskondliku elavnemisega ja talurahvahulkade poliitilise teadvuse kasvuga. Tšastuškade loojateks olid peamiselt talunoored, talurahva ärksamate vaadete väljendajad.

Ну, и время! Ну, и да!
Мужику совсем беда.
Нету хлеба, нет земли,
А за податям пришли.

Пока в солдатушках служил,
Тятька землю заложил.
Из солдатушек пришёл,
В батраки сразу пошёл.

Küll on aeg! Eks sa näe:
talupojal on päris häda.
Pole leiba, pole maad,
aga maksude järele on tuldud.

Kuni soldat olin ma,
isa pani panti maa.
Tulin soldatiteenistusest tagasi,
läksin kohe sulaseks.

Palju tšastuškasid loodi Vene-Jaapani sõjast, 1905. a. revolutsioonist, Vene-Saksa sõjast.

NÕUKOGUDE AJASTU RAHVALUULE.

Rahvaloomingu õitseng NSV Liidus. Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni arenes rahvalooming kõigis oma liikides Nõukogude Liidus veel laiemalt kui revolutsioonieelsel Venemaal.

Revolutsioon purustas rahvast köidikuis hoidnud ahelad ja andis täieliku vabaduse töötava rahva kõigi loomevõimete arenemisele ja avaldumisele. Rahva kunstiline isetegevus sai nõukogude ajal enneolematu, grandioosse ulatuse. Nõukogude valitsus lõi kõik tingimused rahvakunsti massiliseks arendamiseks — laia klubide, rahvaloomingu-majade, ringide, kooride võrgu; ümbritses tähelepanu ja hoolitsusega, milliseid nad seni polnud kunagi näinud, rahvakunsti meistreid, kindlustas rahvakunsti paremate teoste laiaulatuslikku populariseerimist ja esitamist kogu rahvale — nende ülekannet raadio teel, esitamist rajooni, oblasti ja vabariiklikel ülevaatustel ning olümpiaadidel, viimaks üleliidulistel rahvakunstidekaadidel Moskvas. Nendele dekaadidele on üksikud Nõukogude Liidu vennasrahvad — ukraina, valgevene, gruusia, armeenia, usbeki, kasahhi rahvas jt. — saatnud meie kodumaa pealinna sadu oma rahvusliku rahvakunsti paremaid meistreid: lauljaid, muusikuid, tantsijaid, ja näidanud nende loomingut kogu nõukogude rahvale.

Nõukogude rahvaluulemeistrid. Suur ühiskonna tähelepanu rahvaloomingule aitas kaasa paljude nõukogude rahvaluule tähelepanuväärsete meistrite väljaselgitamisele.

Meie aja silmapaistvamate rahvaluulemeistrite hulka kuulub Marfa Krjukova, Arhangelski oblasti talunaine Zimnjaja Zolotitsa külast Valge mere kaldal.

Nagu ta emagi, XIX saj. tuntud bõliinalaulik Agrafena Krjukova, on Marfa Krjukova ebatavalise mäluga, mis säilitab suurt hulka bõliinasid, laule, muinasjutte ja teisi vana rahvaluule teoseid. Kuid ühes sellega on Marfa Krjukoval ka suur isiklik loomisanne, mis lubab tal luua uusi, seejuures mitmesugust žanri teoseid. Tema lõi kuulsa „Itku Leninist"[39], bõliinad tšeljuskinlastest, põhjapoolusest, Stalinist jt. See on tõeline ja haruldane poeet. Juba on avaldatud kaks suurt 800-lehekülgelist köidet vanu bõliinasid ja laule, mis Krjukovalt üles kirjutatud; veel rohkem ruumi nõuavad tema enda teosed. M. Krjukova on Nõukogude Kirjanike Liidu liige, ta on autasustatud Tööpunalipu ordeniga. Valitsus ehitas eriti tema jaoks ilusa vanas stiilis maja tema kodukülas Zimnjaja Zolotnitsas.

Nõukogude rahvaluule silmapaistvaiks meistriteks on ka rahvalaulik Pjotr Rjabinin-Andrejev, kuulsa Rjabininite suguvõsa otsene järglane ja jätkaja; muinasjutupajatajad Anna Kuprijanovna Barõšnikova („Kuprijanihha"), Ivan Kovaljov, Matvei Korgujev ja palju

[39] «Плач о Ленине».

teisi. Samasuguseid tähelepandavaid rahvaluulemeistreid on avastatud ka enamikul teistel nõukogude rahvastel ja neid ümbritseb samuti valitsuse ja ühiskonna tähelepanu.

Nõukogude rahvaluuležanrid. Žanride arvu ja mitmekesisuse poolest ei jää nõukogude ajastu rahvaluule maha vanast, kuid praeguse rahvaluule žanrid ei ühti kõiges vanadega.

Mõned vana-vene talupojaluule liigid on surnud või surevad pikkamööda välja rahva revolutsioonijärgse elu tingimustes. Need on liigid, mille pinnaks oli vana, kaduv elu-olu või vanad, usulised kujutlused: loitsud, rituaalsed laulud, pulmalaulud. Kuid enamik endisi rahvaluuležanre elab ja areneb edasi. Elavad bõliinad, muinasjutud, laulud. Nad rikastuvad uute teoste poolest, mis on loodud uutel, nõukogulikel teemadel ja on läbi imbunud uuest, nõukogulikust ideoloogiast. Mõned neist vanadest žanridest on sedavõrd oluliselt muutunud, et võib rääkida tegelikult uute žanride tärkamisest.

Bõliinad. Nõukogude ajal püsib rahva seas vanade bõliinade ettekandmine muistseist vene vägilastest. Ühes sellega hakkasid üksikud meistrid-rahvalaulikud, kasutades vana bõliina-eepika vorme, kajastama nõukogude ajastu sündmusi. Nii lõi Pjotr Rjabinin-Andrejev „Bõliina Tšapajevist"[40], petšoora rahvalaulik Golubkova lõi bõliina-pajatuse „Üldrahvalikest valimistest"[41] — esimestest Ülemnõukogu valimistest. Eriti arvukad ja õnnestunud on Marfa Krjukova poolt selles žanris loodud teosed. Erinevalt vanadest bõliinadest nimetab ta ise neid oma uusi teoseid „noviinadeks" („uuteks lugudeks" — tõlk. märkus). Sellised on tema bõliinad-noviinad „Habe põlvini ja armsad jahikullid"[42] — tšeljuskinlaste päästmisest, kes tegid 1934. a. läbi laevahuku Tšuktši mere jääde vahel, elasid jääl mitu nädalat ja veeti mandrile kangelaste-lendurite, armsate jahikullide poolt. „Habe põlvini" on ekspeditsiooni ülem O. Šmidt. Bõliina-noviina „Poolusest"[43] on pühendatud papaninlaste neliku

[40] «Былина о Чапаеве».
[41] «Про выборы всенародные».
[42] «По колен борода и ясные соколы».
[43] «Про полюс».

kangelasteole. Niiviisi valivad rahvalaulikud ka praegustes bõliinades süžeedeks rahvaelu kangelaslikke sündmusi.

Bõliina Stalinist. M. Krjukova on loonud kauni bõliina Stalinist, mida läbivad sügav tunne ja kõrge poliitiline teadvus. Selle nimeks on „Kuulsus igavene on Stalinil"[44]. Selles jutustatakse juhi elu-kangelasteost rahva hüveks ja õnneks.

Не Белое море взволновалося, —
Молодецкое сердце стрепенулося,
Могучие плечи сшевелилися,
Иосиф-свет призамыслился.
Он задумал думушку крепкую ...

Mitte Valge meri pole hakanud voogama, —
ulja noormehe süda hakkas põksuma,
vägevad õlad hakkasid liikuma.
Jossif-helk vajus mõtteisse,
ta tuli mõttele kindlale...

Juba nende bõliina esimeste värsside järgi võib järeldada tema rahvapärast laadi: näeme tüüpilisi rahvaluule lisandsõnu: «сердце молодецкое» (ulja noormehe süda), «плечи могучие» (õlad tugevad); rahvapäraseid kõnekäände: «задумал думушку» (tuli mõttele); rahvaluulelise kõrvutamise võtet: mitte Valge meri pole hakanud voogama — ulja noormehe süda hakkas põksuma.

Edasi jutustatakse bõliinas sellest, kui vapralt võitles rahva eest Jossif-helk, ennast hoidmata, vaeva säästmata; kuidas hiilisid ta juurde tsaari sulased, sidusid kinni tema valged käed, heitsid ta pimedasse vanglasse; kuidas ta saadeti asumisele „põhjamaale, külmasse tundrasse", kuidas siis „hakkas tulema hele koiduke", s. o. toimus revolutsioon, ja kaks sõpra said kokku:

Первый-от был Ленин-свет.
А второй-от его верный Сталин друг.
Вместе сделали заседаньице,
Порешили там дела свои:
Пусть народ теперь правит сам собой!..

Uks oli see Lenin-helk,
teine — oli Stalin, tema truu sõber.
Nad pidasid kahekesi koosoleku,
otsustasid seal oma asjad:
valitsegu nüüd rahvas ennast ise!...

[44] «Слава Сталину будет вечная».

Said sellest teada maod tigedad, kiskjad linnud — valge armee, hakkasid riisuma ja põletama linnu, maha lööma töötavat rahvast ja talle liiga tegema. Rahva kaitseks astus jällegi välja Stalin:

Не ясный сокол тут полётывал —
Славный Сталин-свет поразъезживал
Со своими друзьями со храбрыми,
Со Красною Армиею верною.
Он рубил и бил силу белую,
Он рубил и бил не день, не два.
Те остались жить, кто успел бежать...

Mitte jahikullike siin ei lennanud —
tubli Stalin-helk sõitis mööda maad
oma vaprate sõpradega,
koos ustava Punaväega.
Ta raius ja tagus valget väge,
raius ja peksis neid mitte päev ega kaks.
Need vaid ellu jäid, kes said pagema...

Siis langesid maalt kütked tugevad ja töötav rahvas sai vabaks nüüd. Algas juhtidel ülesehitus. „Kuid siis juhtus äkki õnnetus — maha niitis surm juht Lenini." Stalin jäi Lenini töö jätkajaks, „ausõna andis temale".

Selgete joontega kujutatakse, kuidas muutus ümber ja lõi õitsele maa Stalini juhtimisel. Lõid õitsele viljapuu-aiad, rahvas hakkas laulma lõbusaid laule, linnad kujunesid imetluseks inimestele, emakese kivise Moskva all käib maa-alune imemasin (metroo).

Bõliina viimane osa sisaldab kodumaa pealinna ja selles elutseva juhi ülistamist.

Хороша Москва прекрасная!
Всего краше-дороже стена Кремлёвская,
Со высокими всё со башнями,
Со звездами всё, со блестящими.
Как со той башни день и ночь
Во платье-то во военном всё,
В руках с трубочкой подзорною,
Со улыбочкой со весёлою,
Глядит-правит страной заботливо
Превеликий вождь, предобрый отец,
Ещё славный, мудрый Сталин-свет...

Küll on ilus Moskva kaunis!
Kõige kaunim-kallim on Kremli müür,
puha kõrgete tornidega,
puha hiilgavate tähtedega.
Kuis nüüd seal tornil päeval ja öösel,
sõjaväemundris kogu aeg,
kiiker käes,
lõbusa näeratusega,
vaatab-valitseb riiki hoolega
suurim juht, lahkeim isa
ja kuulus, tark Stalin-helk...

Kõike näeb ta oma terava pilguga, kuulab tundliku kõrvaga, kuidas elab rahvas, kuidas töötab. Hea töö eest kõiki autasustab, kutsub Moskvasse, võtab lahkesti vastu, viib oma valgeisse tubadesse, küsib ja pärib kõik järele, annab ise tarka nõu.

Как про Сталина-свет дела славные,
Про его доброту превеликую,
Ни пропеть будет, ни описать всего.
Слава Сталину будет вечная!

Kuulsaist Stalini-helgi tegudest,
tema lahkusest suurimast
kõike laulda ei jaksa ega kirjeldada.
Kuulsus igavene on Stalinil!

Nõnda ülistab andekas nõukogude rahvaluuletaja vanal põliina kujul, kuid vana orjalikult jäljendamata, rahvajuhtide vägitegusid, mis tähtsuselt ületavad muistsete vägilaste teod. Tema teos, nii lähedane põliinažanrile kui ka sellest erinev, kujutab endast nii sisult kui ideoloogialt midagi uut.

Muinasjutud. Muinasjutud on teine põline rahvaluuleliik, mis meie ajal edasi elab ja areneb. Meie aja tähelepandavaid muinasjutupajatajaid — Anna Kuprijanovna Barõšnikovat („Kuprijanihhat"), Matvei Korgujevit jt. — tunneb ja armastab kogu maa. Nende muinasjutte avaldatakse trükis ja loetakse raadios.

Nagu põliina-laulikud, ei rahuldu meie muinasjutupajatajadki vanade muinasjuttude edasiandmisega, vaid loovad uusi, milledes kajastub meie aeg. Siberi muinasjutupajataja Sorokovikov lõi muinasjutu „Kuidas jahimees Fjodor

ajas minema jaapanlased". Moskva oblasti muinasjutupajataja Bespalov lõi nõukogulikud muinasjutud „Kolm poega" — kangelasest-piirivalvurist Lagodast ja tema vendadest — ja „Tulipunane lill" — kulakute poolt tapetud kolhoosnikust, kes leiti selle tõttu, et punasest ordenist tema rinnal kasvas tema kohale tulipunane lill. Ivanovo muinasjutupajataja Blankin lõi huvitava muinasjutu „Põhjapoolusest" — kuidas nõukogude lendurid võtsid ära lumikindluse ujuval maal Jäämeres, kus on vangis kõik tuuled, kuidas nad panid need tuuled kummikottidesse ja tirisid üle Nõukogude maale.

Kõigi nende muinasjuttude iseärasuseks on see, et neis pole mitte ainult uus, nõukogude ainestik, vaid ühes sellega ka uus maailmakäsitus, mis loob täiesti uusi kujusid. Loodus mitte ainult kaotab siin oma inimesele vaenuliku iseloomu, mis on kehastatud vanade muinasjuttude salapärastes ja hirmsates olendites, vaid aitab nõukogude inimest. Muinasjutus jahimees Fjodorist (kes vana muinasjututraditsiooni kohaselt on noorim vend) kohtleb Fjodor ise loomi ja linde mõistlikult ning lahkesti ja need aitavad teda raskel minutil. Mets varjab teda jaapani anastajate eest, peksab neid okstega, tõkestab teed, karu langetab jaapanlaste peale pakktaru, hunt haarab neid jalust, linnud nokivad neid surnuks, „isegi metskult, kellele ei võinud lootagi, ka see laksutas kihvu", „isegi orav ei jäänud maha, kitkus seedermänni käbisid ja tagus jaapanlasi vastu otsmikku". Kui Fjodor oli täiesti väsinud, pani põder ta endale selga ja tõi kihutades piirivalvurite juurde.

Nagu bõliinadest sünnib nõukogude ajal uus žanr, nõnda tekib ka muinasjuttudest ühelt poolt neile lähedane, kuid samal ajal ka erinev „pajatuste" žanr.

Pajatused. Need, nagu muinasjutudki, on proosajutustused, mõnikord mitte ilma osalise väljamõelduseta, kuid üldjoontes täiesti realistlikud. Nende aluseks on enamasti tõelised sündmused, mis on kunstilise fantaasiaga ümber loodud. Pajatuste teemad on — sellest, kuidas elati vanasti, revolutsioonist, kodusõjast, kollektiviseerimisest. Eriti rohkearvulised ja populaarsed on pajatused kodusõja kangelastest — Tšapajevist, Budjonnõist jt.: „Budjonnõi kohtumine kindraliga", „Kuidas Tšapajev trumpas üle val-

geid", „Tšapajevi loeng sellest, kuidas ühel mehel ei tule karta seitset".

Siin on näiteks viimase pajatuse sisu.

Meeltheitmatu, mehine, tore mees oli Vassili Ivanovitš. Tema juures sai isegi argpüks vapraks ja sünge lõbusaks.

Ühes lahingus juhtus kord, et mõned noored sõdurid pistsid vaenlase eest jooksu. Muutusid araks, lihtsamini öeldes.

Vassili Ivanovitš sai sellest teada pärast võitlust, kutsus nad kõik kokku ja kus hakkas neile pidama loengut sellest, kuidas ühel mehel ei tule karta seitset.

„Ühel on seitsme vastu hea sõdida," ütles Tšapajev, „seitsmel ühe vastu — raske. Seitse vajavad tulistamiseks seitset kõrgendikku, sina aga — üht. Ühe kõrgendiku leiad igalt poolt, aga vaat seitset kõrgendikku on raske leida. Sina lama ainult üksi ja muudkui tulista: ühe tapad — jääb kuus järele, kaks tapad — jääb viis järele. Kui oled tapnud kuus, siis peab üks juba isegi sind kartma hakkama. Sunni teda käed üles tõstma ja võta vangi. Oled aga vangi võtnud — vii staapi."

Võib-olla pole täpselt niisugust juhtumit olnud, aga võib olla, et oli niisugune või selle taoline. Igal juhul on see Tšapajevi laadi ja kujutab teda ilmekalt. Mitmekordse kordamise tõttu omandavad seda laadi pajatused püsiva kuju ja saavad rahvaluuležanriks.

Palju pajatusi on loodud Leninist ja Stalinist, kohtumistest ja vestlustest nendega: „Kuidas Fedosja Nikititšna oli Lenini juures", „Nööbike", „Mesilased" jt.

Laulud. Laulud on ka praegusel ajal niisama levinud rahvaluuleliigiks, nagu nad olid seda varem. Laule on rahvas alati armastanud, kuid kunagi ei võinud hea uus laul saada nii kiire ja laia leviku osaliseks rahva seas kui meie ajal raadioülekannete, patefonide ja teiste abinõude kaudu.

Revolutsiooni esimestel aastatel ja kodusõja aastatel harrastati laialt vanu töölislaule, revolutsioonilise sisuga ja partisanilaule. Need polnud alati nii kunstipärased kui vanad, kauasest tarvitamisest lihvitud rahvalaulud, neil polnud isegi sageli oma viisi, kuid neis leidsid endale väljenduse revolutsioonilise rahva kangelaslikud meeleolud: „Julgelt lahingusse läheme nõukogude võimu eest"[45-48], „Valge armee, must parun"[49] jt.

[45—48] «Смело мы в бой пойдём за власть Советов».
[49] «Белая армия, чёрный барон».

Meie ajal on laulu alal veel suuremas ulatuses märgata nähtust, mis algas XIX sajandil — rahva tarvitusse siirduvad kirjandusliku päritoluga, nõukogude luuletajate kirjutatud laulud. Nad muutuvad folkloorіks oma massilise tarvitamise tõttu. Muusikat nende jaoks, viise, loovad enamasti samuti teatud heliloojad. Kõige rohkem on läinud rahva tarvitusse laule, millede tekst kuulub luuletajaile Lebedev-Kumatšile, Gussevile, Issakovskile, muusika aga on kirjutanud heliloojad Aleksandrov, Zahharov, Dunajevski. Nii on tuntud „Laulul kodumaast"[50] sõnad luuletaja Lebedev-Kumatšilt, muusika helilooja Dunajevskilt; laulul „Püha sõda"[51] on sõnad samalt autorilt, muusika — helilooja Aleksandrovilt; lauludel „Piki küla"[52], „Ärasaatmine"[53], „Päikeseloojakul käib noormees"[54] on sõnad luuletaja Issakovskilt, muusika — Zahharovilt.

Riigi kulul peetakse ülal mitu suurt koori, kes eeskujulikult esitavad vanu ja uusi laule: Pjatnitski-nimeline riiklik rahvakoor, punalipuline Punaarmee laulu- ja tantsuansambl jt. Selliseid koore on ka eri oblastites.

Endistviisi on suure levikuga tšastuškad. Need, nagu varemgi, jätkavad elu kajastamist kiiremini kõigist teistest rahvaluule-liikidest. Nende puhul on kõige paremini kohaldatav vanasõna: „Uus aeg — uued laulud". Rohkesti luuakse ja lauldakse isikliku, lüürilise sisuga tšastuškasid, palju on neid loodud revolutsioonist, kodusõjast, Punaarmeest, kulakuist, kolhoosidest, uuest elust-olust. Tšastuškasid lauldakse igas külas, nad uuenevad alatasa, nad peavad sammu eluga, vanad unustatakse, luuakse uusi.

NSV Liidu rahvaste rahvuslik nõukogulik rahvaluule. Kõrvuti vene rahva rahvaluulega elab revolutsioonijärgsel ajal samasugust õitsengut üle ka Nõukogude Liidu teiste rahvaste rahvaluule. Tsaari-Venemaa oli paljurahvuseline riik nagu meiegi Nõukogude Liit, kuid rahvaste olukord selles oli sootuks teine. Neile ei võimaldatud oma rahvuskul-

[50] «Песнь о Родине».
[51] «Священная война».
[52] «Вдоль деревни».
[53] «Провожанье».
[54] «На закате ходит парень».

tuuri arendamist: keelati või kitsendati rahvuslikku keelt, rahvuskoole, kirjandust emakeeles. Tsaari-Venemaa oli V. I. Lenini väljenduse järgi „rahvaste vangla". Nõukogude riigis on rahvaste olukord põhjalikult muutunud. Lenini-Stalini rahvuspoliitika avas võimalused iga rahva rahvusliku kultuuri arenemiseks. Nõukogude paljurahvuseline riik on rahvaste vennalik sõpruskond.

Alles pärast revolutsiooni on esimest korda üles kirjutatud ja trükis avaldatud nii oma keeles kui tõlkes vene keelde teiste rahvuste rahvaluule paljud köited. Paljude rahvaste juures on ilmnenud rikas suuline luule, nii varem loodud kui ka praegu õitsel olev.

NSV Liidu arvukate rahvaste praeguses nõukogulikus rahvaluules üllatab selle rahvuslike vormide ja žanride juures sisu, meeleolude, mõtete ja tunnete imestletav ühtelangemine. Selles võib tähele panna mitut peateemat.

Kesksel kohal iga rahva rahvaluules on suurte juhtide — Lenini ja Stalini — kujud. Need, ka kõige kaugemal asuvate Nõukogude maa rahvaste lauludes, muinasjuttudes ja legendides loodud kujud üllatavad oma sarnasusega.

Lenin on päike, eluallikas — seda võrdlust võib leida peaaegu kõikjal. Tema kuju, sarnaselt muistsete legendaarsete kangelaste kujudele, omandab mõnikord imetaolisi jooni: ta võidab kurja mao, kes asub ees teel õnnele, ta loob ümber loodust, loodus aga kaitseb teda vaenlaste eest, leinab tema surma.

Varem rõhutud olnud rahvad, eriti nende kehvikkihid, omistavad talle oma jooni: Lenin

> ...ütles näkku sultanile ja rikastele:
> — Olen vaese mehe poeg ja vaeste vend,
> tulge välja, võidelgem elu ja surma peale!

Stalin on Lenini sõber ja tema töö truu jätkaja. Mõlemad need kujud on nõukogude rahvaste luuleloomingus lahutamatult seotud. Need on, nagu lauldakse ukraina laulus, kaks jahikulli, kes vestlesid haljal tammel.

> Neid jahikulle aga
> kõik tundsid ära:
> üks jahikull oli Lenin,
> teine jahikull — Stalin.

Esimene jahikull jättis surres teisega hüvasti:

Sa, mu sinkjas jahikull,
lahkuda on aeg meil,
nüüd kõik vaevad, mured
sinu kanda jäävad.

Nagu Leningi, on Stalin samasugune kõigile lähedane ja kallis inimene. Pole selliseid luulevõrdlusi, mida poleks tarvitanud tema kohta rahva tunne. Udmurdi laulus küsib pojapoeg vanaisalt: Mis on maailmas heledam päikesest? Mis on maailmas kõrgemal pilvest? Mis on maailmas sügavam merest? Ja vanaisa vastab talle:

Stalin tõi meile õnne,
Stalin tõi meile jõu,
Stalin tõi meile au —
ta on meie õpetaja ja sõber!
Ta on helgem kui päike juunis,
ta on kõrgem kui juulikuu pilv,
selgem suvisest päevast.
Stalin on vägev kotkas.
Ikka ja kõikjal on meiega
ta tule sära.

Juhtide kujud ja teema ühinevad rahvaste loomingus lahutamatult kodumaa teema ja kujuga. Vana Venemaa rahvaste suulises luuleloomingus oli kodumaa-armastusel nukker laad:

Raske, oh raske on kodumaa pinnal,
raske, oh raske on, just nagu võõrsil, —

lauldi vanas ukraina laulus. Pärast Suurt Oktoobrirevolutsiooni kadus see kodumaa-laulude nukker varjund. Iga nõukogude rahva kodumaa sai vabaks ja õnnelikuks.

Laulan kodumaa õnnest ma,
riigi suurusest laulan ma.
Oo, mu töörahvas, sinu jõud —
seda keegi mõõta ei saa!
(Kirgiisi laul.)

Vana ja uue elu vastandamine on rahvuste rahvaluule armsamaid teemasid: kuidas elati pikki aastaid varem ja kui helge elu on avanenud nüüd. Üks kasahhi laul kujutab seda uut elu järgmiselt:

Olen rikas ja laulan õnnest;
kolhoosi kaamel on kõige parem,
kolhoosi ratsu on kõige kiirem,
kolhoosi hobusekari on kõige suurem.
Meie heinamaa on kõige rohurikkam,
meie kaer on kõige värskem,
kõige parem jurta* on minu oma,
ma sain rikkaks kolhoosis
ning hing on selge,
minu hinges on kevad...

Õnneliku elu teema seotakse omakorda alati vaba, õnneliku töö teemaga. Sunnitud töö, mis oli needuseks, sai rahvaste vabaks vajaduseks ja igaüks neist toob oma osa Nõukogude Liidu ühisesse varaaita: Venemaa — raua ja nisu, Ukraina — söe, Valge-Venemaa — metsa, Usbekistan — puuvilla valgete ebemete, Aserbaidžan, nagu lauldakse aserbaidžani laulus, — „näolt musta, kuid tulise ja heleda nafta" kujul.

Ühistöö aluseks on rahvaste sõprus, millist varem ei olnud. Rahvaste sõpruse teema kõlab heledalt NSV Liidu rahvaste rahvaluules ja on nende tugeva moraalse ja poliitilise ühtsuse väljenduseks.

Leitud ühist kodumaad on iga rahvas valmis kaitsma viimse veretilgani.

Kui vaenlased astuvad üle piiri,
meie tõuseme üles oma kodumaa kaitseks,
tõuseme üles õnneliku elu eest.
Kui ei ole püsse,
võtame kätte oma noad
ning kodumaale raskel ajal
läheme nagu Makõšš** vaenlastele vastu,

laulab kasahhi laul. Kodumaa kaitse kangelaslik teema hakkas kõlama Nõukogude Liidu rahvaste luules eriti võimsalt Suure Isamaasõja päevil.

Vennasrahvaste rahvuslikud rahvaluuletajad. Enamikul Nõukogude Liidu rahvail on samasuguseid suulise luule meistreid kui vene rahvalgi. Kaukaasia rahvaste juures nimetatakse neid ašuugideks, usbeki rahva juures — bah-

* Jurta — telk-elamu. (Tõlk. märk.)
** Makõšš — kasahhi rahva legendaarne vahva kangelane, džigitt.

šadeks, kasahhide juures — akõnideks ja džiršadeks jne. Need on laulikud, kes loovad oma teoseid suuliselt ja laulavad neid, tavaliselt muusikariista saatel. Arvukaist rahvuslikest laulikuist-luuletajaist on kaks nime omandanud laia üleliidulise kuulsuse ja hiilgavad kui heledamad tähed — Suleiman Stalski ja Džambul Džabajev.

Suleiman Stalski on lesgiini ašuug, rahvalaulik, kirjaoskamatu, kuid andekas luuletaja, kes on elanud pika ja raske elu. Ta alustas oma laulude laulmist veel revolutsioonieelsel ajal, kuid eriti lõi tema looming õitsele pärast revolutsiooni, tema kodumaa Dagestani õitselepuhkemisega. Suur vene kirjanik A. M. Gorki nimetas Suleiman Stalskit „XX sajandi Homeroseks" ja ütles tema kohta nõukogude kirjanike I kongressil, millest võttis osa ka Stalski: „Hoidke inimesi, kes suudavad luua selliseid luulepärle, nagu neid loob Suleiman Stalski." Suleiman suri 1937. a. (sünd. 1869 a.).

Džambul Džabajev (1846—1945) on suur kasahhi akõn, rahvapoeet. Enne revolutsiooni samasugune kehvik nagu Suleiman Stalskigi, alustas ta 14-aastasena oma rahvalauliku-elu. Oktoobrirevolutsiooni võttis Džambul vastu 70 aasta vanuses, kuid alles siis algas tema luulenoorus.

Minu rõõm tuli Oktoobris,
rõõmu tõi Moskva dekreet.
Ma tulin väljakule uue lauluga
ning koos Džambuliga hakkas laulma Kasahstan.
Sest ajast peale ma põlen õnnest kui nooruk
ja kingin kodumaale parimaid laule.

Džambul lõi palju tähelepanuväärseid teoseid; tema lüürikat iseloomustab südamlikkus, väga värvikad on tema muinasjutud. Suure Isamaasõja päevil leidis Nõukogude Liidu rahvaste võitlus saksa fašismiga tulise vastukaja Džambuli luules. Seltsimees Stalini ajaloolisele üleskutsele 3. juulil 1941. a. vastas ta lauluga: „Tunnil, kui kutsub seltsimees Stalin".[55] Suurt patriotismi hoovab tema lauludest, mis on pühendatud Leningradi, Moskva ja Stalingradi kaitsjatele.

[55] «В час, когда зовёт товарищ Сталин».

VANA-VENE KIRJANDUS.

SISSEJUHATUS.

Kirjandus tekkis vene rahval hiljem kui suuline looming. Suuline luule oli rahval olemas mäletamatust muinasajast peale. Kirjanduse mälestisi on meile teada alates XI sajandist. Varem tekkinud suuline looming ei katkenud kirjanduse ilmumisega. XI sajandist kuni meie ajani eksisteerivad nad kõrvuti. Kirjandus oli pikemat aega peamiselt ühiskonna kõrgemate klasside päralt, suuline luule aga rahuldas laiade rahvahulkade vajadusi.

Vene kirjandus on seega 900 aastat vana. Vene kirjanduse ajalugu jagatakse harilikult kahte ossa: v a n a - v e n e k i r j a n d u s e k s — selle algusest kuni XVIII sajandini, Peeter I ajani, ja u u s - v e n e k i r j a n d u s e k s — XVIII sajandist praeguse ajani.

Vana-vene kirjandus ja selle tähtsus. Nii siis tähistatakse nimetusega „vana-vene kirjandus" suurt ajajärku vene kirjandusloos, mis vältas 700 aastat, XI sajandist kuni XVIII sajandini.

Selle aja kestel toimus rahva ja riigi elus suuri muutusi. Muidugi ei saanud jääda muutumatuks ka kirjandus. Vastavalt Vene ajaloo jaotusele võib ka vana-vene kirjandust jagada kolme ajajärku: 1) Kiievi riigi ajajärk, XI ja XII sajand; 2) feodaalse killustatuse ajajärk, XIII ja XIV sajand; 3) Moskva riigi ajajärk, XV, XVI ja XVII sajand. Iga ajajärgu kirjandusel olid omad iseärasused.

Vana-vene kirjanduse tundmaõppimine on niisama tähtis ja vajalik kui uue kirjanduse tundmaõppiminegi. Neid ei saa teineteisest lahutada, sest nad moodustavad suure vene kirjanduse jagamatu pideva ajaloo. Kuid peale selle on vana-vene kirjandus 700 aasta jooksul loonud nii palju hinnalist, jätnud järele nii rikka pärandi, et selle unustamine tähendaks meie kultuuri vaesemaks tegemist.

Vana-vene kirjandus peegeldas omadusi, mis olid alati omased vene rahvale, ja eluideaale, mille järgi ta elas. Need on kõrged headuse, au, vapruse, patriotismi, kodumaatruuduse ja tema vaenlaste vihkamise ideaalid. Vana-vene kirjandus on talletanud venelaste suurte esivanemate ja hari-

likkude vene inimeste eredaid kujusid, kes oma tööga meie maad üles ehitasid ja seda kangelaslikult kaitsesid.

Vana-vene kirjandus lõi palju kõrge kunstilise väärtusega teoseid, mis meie ajani säilitavad oma väärtust nii sisu kui ka luuleilu poolest. Enamik uue aja paremaid vene kirjanikke — Puškin, Turgenev, Leo Tolstoi, Leskov jt. — hindas sellepärast vana-vene kirjandust kõrgelt ja õppis ilukirjanduse vanameistreilt. „Meie vanas kirjanduses on, mida õppida," kirjutas Maksim Gorki.

XI—XII SAJANDI KIRJANDUS.

(Kiievi ajajärk.)

Kiievi riik XI—XII sajandil. X sajandi lõpul jõudis Vene riik (Kiievi Vene) kõrge arenguastmeni. Esimeste Kiievi vürstide Olegi, Igori, Olga ja Svjatoslavi tegevus, mis oli suunatud slaavi suguharude ühendamisele, viis selleni, et Kiiev sai suure, suurima Euroopa riigi keskuseks. Tema võim ulatus tohutu suurtele maa-aladele: idas Volgani, läänes Karpaatideni. See polnud ei suurvene ega ukraina või valgevene riik, sest need rahvused polnud veel kujunenud, vaid ühisvene slaavi riik.

X sajandi lõpp ja XI sajandi algus, vürst Vladimiri ja tema poja Jaroslav Targa aeg, oli Kiievi riigi kõrgeima õitsengu ajaks. Venelaste jõud, vaprus ja sõjalised võimed olid naabritele hästi teada. Suur bütsantsi sõjaeriteadlane Maurikios Strategos nimetas oma teoses „Strateegia ja taktika" venelasi tugevaimateks ja kardetavaimateks oma maa naabritest: „Neil ei ole kalduvust ei orjuseks ega alistumiseks, nad on vaprad ja vastupidavad, taluvad kergesti külma ja palavust ning käsitsevad osavasti relvi." Vene riik oli mitte ainult suuteline kaitsma oma piire vaenlaste vastu, vaid ka neis kartust äratav. „Siis hirmutasid polovetsid (venelastega) oma hällilapsi," meenutatakse hiljem ühes tähelepanuväärses XIII sajandi vene kirjandusteoses, „leedulased aga ei roninud soodest päevavalgele välja, ungarlased kindlustasid oma kivilinnu raudväravatega, sakslased aga rõõmutsesid, et nad on kaugel mere taga, ning Bütsantsi

keiser ise saatis kartusest suuri kinke, et vürst Vladimir temalt pealinna Bütsantsi ära ei võtaks." Kiievi riigi suurest rahvusvahelisest poliitilisest tähtsusest rääkis see, et vene vürstikojaga püüdsid sõlmida sugulussidemeid kõik Euroopa kuningakojad. Jaroslav Targa üks tütar oli mehel Prantsusmaa kuningal, teine — Norra kuningal, üks pojatütar — Saksa keisril, teine — Ungari kuningal, üks poeg oli abielus Bütsantsi keisri tütrega, teine — Poola kuninga õega ja pojapoeg Inglise printsessiga.

Veel tähtsam oli see, et Vene riik oli elavas kaubanduslikus läbikäimises enamiku Euroopa ja naabruses asetsevate Aasia maadega. Läbi Venemaa kulgesid tolle aja suurimad ja tähtsaimad „kuldsed" rahvusvahelised kaubateed: kaks veeteed põhjast, Läänemerest, lõunasse, üks mööda Dneprit Musta merre, „varjaagide juurest kreeklaste juurde", teine mööda Volgat Kaspia merre, Kaukaasiasse ja Kesk-Aasiasse; põiki neile kulges niisama suur maismaakaubatee Lääne-Euroopast Aasiasse. Kiiev ja Novgorod olid suurimaid kaubanduskeskusi, neis leitakse täninigi kaevamistel palju mitmesuguseid tolle aja Araabia, Bütsantsi jt. münte.

Rahva peategevusalaks oli põlluharimine, millest muistsest ajast peale elatusid slaavi suguharud. Slaavi asulate väljakaevamistel leitakse alatasa vikateid, sirpe, kõplaid, künniraudu — põllumajanduslikke tööriistu, samuti ka suuri hulki mitmesuguste teraviljade — odra, hirsi, rukki, nisu, viki, herne — teri. Vürstiandami ositamisel olid maksustamisüksusteks „ader" ja „suits", s. o. talund. On selge, et see oli põllumajanduslik ühiskond. Tema koosseisus kujunes juba välja kaks klassi: vürsti kaaskondlased (družinnikud) — „mehed", kes kujutasid endast sama, mida Lääne-Euroopa rüütlid, maaomanikud, ja talupojad, kes olid algul vabad, hiljem aga said ühes maaga družinnikute, bojaaride sunnismaiseks omandiks. Talupojad elasid kogukondadena külades, bojaarid — suurtes elumajades linnades või oma külade keskel. Linnades elasid käsitöölised ja kaupmehed.

Kuni X sajandi lõpuni oli vene rahvas paganausuline. Sugukondliku korra ajal tekkinud paganlik usund ei vastanud enam uuele, feodaalsele korrale. Enamik Euroopa riike oli tol ajal juba ristiusulised. Vürst Vladimir, mõistes riigi

huvisid õieti, tegi 988. a. ka meie juures ristiusu riigiusuks. See oli suure ajaloolise tähtsusega samm. Ristiusu vastuvõtmine lähendas Vene riiki veel enam Lääne-Euroopa maadega, riigi siseelus aga soodustas poliitilise ühtsuse kindlustumist ja kultuuri arenemist.

Kiievi Venemaa kultuur. Kultuurilises suhtes oli Kiievi riik eesrindlikke riike. Temas oli palju linnu. Mõned naaberrahvad nimetasid Venemaad „Gardarikiks" — linnade maaks. Vanemate Vene linnade hulka, mis juba siis olid suured, kuuluvad Novgorod, Kiiev, Tšernigov, Polotsk, Smolensk jt. X sajandi lõpu ja XI sajandi alguse Kiievist kõneleb üks keskaegne kirjanik kui väga suurest linnast, milles on 400 kirikut, 8 turgu, arvutu hulk rahvast. Väljakaevamised meie vanades linnades pakuvad nende kõrge kultuuri veenvaid tõestusi. Novgorodis on avastatud puust tänavsillutisi, mis kuuluvad X sajandisse. Need on esimesed sillutised Euroopas; Pariisis ja Saksamaa linnades tekkisid need 100 aastat hiljem. Samas Novgorodis avastati XI sajandi veevärk puust torudega, samuti esimene veevärk keskaja Euroopa linnades.

Venelased tundsid hästi paljusid tööalasid ja käsitöid. Linnades elas palju pottseppi, seppi, valajaid, puuseppi, nahaparkaleid, kalevivanutajaid, kullaseppi. Kullasepakunst, s. o. kuld- ja hõbekunstitoodete valmistamine on kõigi rahvaste juures tavaliselt kõrgesti arenenud kultuuri tunnuseks. Vene oli oma meistrite-kullaseppade poolest kuulus kogu Euroopas. Ühes tolleaegses kunstkäsitööd käsitlevas teoses on ta seatud Euroopa ja Idamaa eesrindlike maade hulka, teisele kohale pärast Bütsantsi, Inglismaa, Itaalia, Prantsusmaa ja Saksamaa ette. XII sajandi alguse vene jutustuses Borisist ja Glebist räägitakse, kuidas vene meister tegi mõrvatud vürstidele niisuguse sarkofaagi, et tulnukad Kreekast ja teistest maadest imestasid: „Kuskil pole sellist ilu."

Vene rahval on kõrgesti arenenud ehituskunst, s. o. ta oskas kaunilt ehitada. Bõliinades esitatud Kiievi vürsti Vladimiri või Galitši vägilase Djuk Stepanovitši kuldkuplitega elamute kirjeldused peegeldavad tõelikkust. Rootsi kirjanik oli üllatatud Novgorodi vürsti palee ilust ja kirjutas, et „ühelgi kuningal Euroopas pole sellist paleed". Need ehitised pole meieni säilinud, kuid me võime neid endale ette kujutada jäänuste järgi, mis avastatakse väljakaevamistel. Kiievis on avastatud vürstinna Olga palee varemed X sajandist. See oli suur kahekordne kivihoone, väljast ja seest kaetud marmori, värviliste plaatide ja maalitud kaunistustega. Veel toredam oli vürst Andrei Bogoljubski valge kivipalee XII sajandist, mis avastati hiljuti väljakaevamistel Bogoljubovos Vladimiri linna juures. Marmorist välisvooderdisega, kullatud katuste ja võredega, ületas ta ilult ja toreduselt millise tahes Euroopa lossi.

Samal ajajärgul ehitati paljud Vene linnade kivist kindlused, kremlid — Kiievis, Novgorodis ja mujal.

Silmapaistvad kunstiteosed on paljud katedraalid ja kirikud, mida hakati ehitama pärast ristiusu vastuvõtmist paljudes Vene linnades. Sellised on Sofia katedraal Kiievis, Sofia ja Nikolai katedraal Novgorodis, samuti Sofia katedraal Polotskis, Uspenski ja Dmitri ka-

tedraal Vladimiris. Neid kasutati mitte ainult usulisel, vaid ka riiklikul otstarbel, näiteks saadikute pidulikeks vastuvõttudeks, lepingute sõlmimiseks, rahvakoosolekuteks. XI ja XII sajandi katedraalid on enamasti suured kiviehitised, mis on säilinud meieni oma kõrge tasemega ehitustehnika tõttu ja mis üllatavad isegi nüüd, kaheksa-üheksasaja aasta pärast, vormi suurusgususega ja ühtlasi iluga. Need on kõik maailmakunsti teosed, mis on võrdsed kuulsate Lääne-Euroopa ehituskunsti mälestistega.

Mõned neist olid väljastpoolt kaunistatud kivist nikerdatud kujutiste ja ornamendiga, skulptuuriga. See andis hoonetele veel enam elegantsi, muinasjutulist ilu. Eriti harrastati seda Vladimirimaal.

Peaaegu kõik katedraalid ja kirikud olid seest rikkalikult maalidega kaunistatud. Suured, majesteetlikud kujutised kuldsel või sinisel taustal katsid seinu ülevalt alla ja suurendasid pidulikkusetunnet. Neid tehti mosaiik- või freskotehnikas.*

Kiri ja haridus. Kirja tekkimise aeg meie rahval pole seni täpselt kindlaks tehtud. Vajadus kirja järele tekkis venelastel juba riikliku elu algul ja kiri oli muidugi olemas enne ristiusku.

Arvatakse, et slaavi kirja „leiutasid" vennad mungad Kyrillos ja Methodios. Kuid sama Kyrillose eluloos jutustatakse, et ta kohtas Chersonesoses üht venelast, kellel oli kaks „vene kirjaga" kirjutatud raamatut. Ning IX—X sajandi bulgaaria kirjanik Hrabr räägib slaavlaste kohta, et neil oli juba paganatena kiri. Arvatavasti kasutasid slaavlased algul kirjas ladina või kreeka tähti. See oli ebamugav, sest kreeka ja ladina tähestikus puudus palju tähti slaavi kõne häälikute märkimiseks. IX sajandi teisel poolel kõrvaldasid vennad Kyrillos ja Methodios, kreeka jutlustajad slaavi mais, selle ebamugavuse, luues slaavi tähestiku, mis koosnes 38 tähest, milledest 24 olid võetud kreeka tähestikust, 14 aga leiutatud eriliselt slaavi häälikute tähistamiseks. Kyrillos ja Methodios koostasid niiviisi ainult sobiva tähestiku, kiri aga oli olemas juba enne neid.

---

* Mosaiik on pilt, mis on tehtud eri värvi klaaskuupidest, fresko — maal värskel krohvil. Mõlemad liigid kuuluvad väga raskete, kuid see-eest kõige vastupidavamate seinamaalitehnikate hulka. Mosaiik- ja freskomaalikunst elustuvad meie nõukogude ajal uuesti. Selliste seinamaalidega kaunistatakse mõnesid uusi avalikke hooneid: kultuuripaleesid, metroojaamu jms.

Palju vana-vene kunsti teoseid purustasid Suure Isamaasõja ajal saksa anastajad, kes seadsid enda eesmärgiks hävitada suur vene kultuur.

On täpselt teada, et vähemalt sajandi ulatuses enne ristiusu vastuvõtmist oli venelastel kiri. Kaks IX sajandi araabia kirjanikku on näinud venekeelseid pealkirju. X sajandi esimese poole, 911. ja 944. a. lepingud venelaste ja kreeklaste vahel olid kirjutatud kreeka ja vene keeles. Nii siis oli kiri meil olemas enne ristiusku, ristiusk ainult suurendas vajadust selle järele.

Riigielu areng ja ristiusu vastuvõtmine tekitasid ka vajaduse hariduse järele nii ilmalikeks kui ka kiriklikeks otstarbeiks. Vürst Vladimiri ajast, s. o. X sajandi lõpust peale hakkas tekkima koole. Vürst Vladimir võttis 300 last „ülikuilt", nimekailt družinnikuilt ja bojaaridelt „raamatuõpinguile". Väljendus „raamatuõping" annab mõista, et see polnud mitte lihtne kirjaoskuse õpetamine, lugema ja kirjutama õpetamise mõttes, vaid just hariduse andmine, mitmesuguste tolle aja teaduste õpetamine. Ja kooli asutamise eesmärk polnud ainult kiriklik. Oleks imelik mõelda, et vürst Vladimir kogus nimekaimate isikute lapsi selleks, et teha neist pappe ja köstreid. Kool pidi ette valmistama haritud inimesi, riigitegelasi. Samasuguseid või veidi lihtsamaid koole asutati teistes linnades, nagu Novgorodis, Smolenskis, Vladimiris. XI sajandi lõpul asutas vürst Jaroslavi õde Anna Kiievis Andrease kloostri juures esimese tütarlaste kooli Euroopas.

Teaduste omandamine, osalt kooli kaudu, osalt iseõppimise teel, tekitas palju kõrgesti haritud inimesi. Kõige rohkem oli haridus kättesaadav muidugi vürstidele ja isikuile ühiskonna ülemast klassist. Vürst Vladimir Monomahh tundis suurepäraselt kirjandust, oli osav kirjanik ja kõneles mitut keelt. Tema isa Vsevolod oskas viit keelt, Galitši vürst Jaroslav aga, nagu oletatakse, valitses kaheksat keelt, mille eest sai hüüdnime „Osmomõsl"*. Veel üllatavamad on naiste-vürstitaride hariduse näited. Tšernigovi vürstitar Jevfrossinia tundis grammatikat, retoorikat, filosoofiat ja geomeetriat. Kõike seda peab kõrvutama sama liiki nähtustega Lääne-Euroopa elus. On teada, et keiser Otto Suur (X sajand) õppis lugema alles 46-aastaselt; kuningas Philippe Julge (XIII sajand) ei osanud, astudes Prantsuse troo-

* Tõlkes umbes „kaheksal viisil mõtleja", „kaheksakeelne". (Tõlk. märk.)

nile, ei lugeda ega kirjutada; XII saj. Inglismaa hertsogid ja krahvid tegid, kuna nad ei osanud nime alla kirjutada, sageli allkirja asemel risti.

Haridus polnud meil mitte ainult ülemate klasside päralt. Kui bõliinad räägivad vägilaste — Dobrõnja Nikititši, Aljoša Popovitši, Vassili Buslajevitši jt. — kirjaoskusest, tuleb arvata, et nad peegeldavad vene elu seda külge õieti: haridus, eriti kirjaoskus, ei olnud suureks harulduseks. Paljud tolle aja vene kirjanikud, kirikutegelased, keda kroonikad nimetavad „raamatutarkuses osavaiks", kirjatarkadeks, filosoofideks, s. o. kõrge haridusega inimesteks, olid pärit alamaist ühiskonnaklassidest. „Raamatuis on äraarvamatu sügavus", „raamatusõnadest omandavad (inimesed) tarkust", „raamatud on jõed, mis joodavad maailma" — niisuguste vaimustust täis kiitustega on täidetud tolle aja kroonikad ja lugemispalade kogumikud.

Õpetamise ja iseõppimise jaoks oli raamatukogusid kloostrite ja kirikute juures.

Niiviisi polnud Kiievi Vene kultuurilises suhtes sugugi mahajäänud maa, vaid sammus teiste maade ees. Tema kultuuril olid sügavad juured. Ristiusk soodustas meie rahva kultuuriliste sidemete tugevdamist ja kultuurilist arenemist, kuid on ekslik arvata, et alles tema esimesena õpetas vene inimesi ehitama oma kultuuri.

Raamatute valmistamine ja välimus XI—XII sajandil. Vana-vene raamatud erinesid põhjalikult meie praegustest raamatutest. Nende esimeseks iseärasuseks on see, et nad olid (kuni XVI sajandini) käsitsi kirjutatud. Trükikunsti veel ei olnud ja raamatuid valmistati erandtult käsitsi, ümberkirjutamise teel.

Raamatute materjaliks polnud paber, mida veel samuti ei olnud, vaid pärgament. Pärgament on õhukeseks töödeldud ja valgeks pleegitatud vasika-, kitse- või seanahk. Nimetus on tulnud Pergamose linnast Väike-Aasias, kus esmakordselt leiutati see kirjutusmaterjal. Pärgament oli meie paberist kollasem ja paksem, mille tõttu ka sellest tehtud raamatud olid kogukamad.

Ühetasaselt lõigatud äärtega pärgamendilehed murti neljakordselt kokku ja saadi vihk (vene keeles тетрадь, kreeka sõnast *tetradion* — neli); kokkuõmmeldud vihkudest saadi raamat.

Kirjutati pintsli, pulga või linnu- (paabulinnu- või hane-) sulega (siit on tulnud ka meie metallsulgede nimetus). Kogu tekst kirjutati musta tindiga, esimesed tähed aga, milledega algas rida, tehti punase värviga, nn. tsinnoobriga (sellest on tulnud ka praegugi tarvitatav venekeelne väljend „punane rida" — uus rida).

Jämedavõitu materjali ja kirjutusvahendite tõttu toimus kirjutamine aeglaselt, iga täht joonistati eraldi välja. Sellepärast olid XI—XII sajandi käekirjas tähed suure, massiivse kujuga, koosnesid jämedaist sirgeist joontest ja täisnurkadest ning asetsesid üksteisest eemal. Seda käekirja nimetatakse ustavikirjaks.

Raamatute ümberkirjutamisega tegelesid mõnikord ilmalikud isikud, sagedamini aga vaimulikud. Kirjakunst oli kõrgel tasemel. Peatükkide algustähed, initsiaalid (ladina sõnast *initium* — algus) joonistati tavaliselt suurematena, väga keerukalt ja ilusasti, mitmes värvis. Veel keerukamalt joonistati päisvinjette — kaunistisi üleval, enne peatüki algust. Käsikirju illustreeriti peale selle joonistustega.

Hästi kirjutatud raamatule püüti anda niisama kaunis välimus. Raamatud köideti õhukestest laudadest puukaantesse, mis olid kaetud naha või mõne kalli riidega — sameti või brokaadiga. Kõige luksuslikumatel raamatutel ilustati köidet metallist, kas hõbedast või kullast kaunistisega, mis oli töödeldud mitmesugusel viisil — uurendatud, taotud, valmistatud filigraantehnikas, kaetud emailiga jms.

Raamatu valmistamine ja kaunistamine vältas kaua, mõnikord kuid. Niisuguse vaeva ja oskusega tehtud raamat maksis ka väga kõrget hinda, mõnikord enam kui lehm, hobune või maja.

XI—XII sajandi käsikirjalisi mälestisi on vähe, umbes 100, sealhulgas pärisraamatuid veel vähem. Neid oli muidugi palju rohkem, kuid nad pole meie ajani säilinud: neid hävis vaenlaste kallaletungidel Venemaale, linnade ja kloostrite põlemisel jms. Kõiki vana-vene raamatuid säilitatakse nüüd hoolikalt keskraamatukogudes ja muuseumides.

Vanimaks säilinud vene raamatuks on kuulus Ostromiri evangeelium, mille kirjutas 1056.—1057. a. diakon Grigori Novgorodi possadniku* Ostromiri jaoks.

Kirjanduse algus. XI sajandiks kujunesid Venemaal kõik eeltingimused kirjanduse tekkimiseks. Vene rahval oli juba hästi arenenud keel, milles oli suur hulk sõnu ja mõisteid. Selle lihtsa ja selge keele näidist võib näha vanas Vene seaduses „Vene õigus".

Rahval oli juba ammu olemas suuline luule, mis oli saavutanud kõrge arengu ja jõudnud seks ajaks luua palju mitmesugust liiki kunstipäraseid teoseid: laule, muinasjutte, bõliina-pärimusi. Neisse oli kogutud rikkalik tagavara kirjandusele vajalikke kunstivõtteid: kunstilisi kujusid, epiteete (lisandsõnu), võrdlusi.

* Possadnik — rahvakoosolekul valitud linnaülem. (Tõlk. märk.)

Viimaks oli rahval kiri.

Rahva elu kultuurilised vajadused ja ajaloolised tingimused tekitasid vajaduse raamatute, kirjanduse järele. Alates XI sajandist ilmub ja kasvab kiiresti nii tõlke- kui oma, vene algupärane kirjandus.

Tõlkekirjandus. Ristiusu vastuvõtmisega süvendas Vene riik majanduslikke, poliitilisi ja kultuurilisi sidemeid Bütsantsiga. Mõlema riigi vahel oli ammu olemas vastastikune kaupade ja toodete sissevedu. Nüüd tekkis venelastel veel uusi vajadusi — kirikuriistade, ikoonide (pühapiltide), eriti raamatute järele. Kõike seda hakati meile sisse vedama.

Vene seltskonnas oli inimesi, kes valitsesid kreeka keelt, kuid massiliseks tarvitamiseks tuli kreeka raamatuid tõlkida vene keelde. Usuvahetus oli vene vürstide läbimõeldud üritus, nad teadsid, kui vajalik see on riigile. Nad korraldasid laias ulatuses kreeka raamatute tõlkimist ja ümberkirjutamist. Vürst Jaroslav Targast jutustatakse kroonikas, et ta oli ise suur raamatute harrastaja, luges neid päeval ja öösel ja kogus kokku hulga kirjutajaid, kes „panid ümber", s. o. tõlkisid raamatuid kreeka keelest slaavi keelde ning „kirjutasid valmis palju raamatuid".

Tõlgitud kreeka kirjandus oli väga mitmesuguse iseloomuga. Vene keelde tõlgitud raamatute hulgas olid esikohal niinimetatud p ü h a k i r j a - j a j u m a l a t e e n i s t u s e r a a m a t u d. Need sisaldasid ristiusuõpetust ja palveid.

Edasi tõlgiti niinimetatud a p o k r ü ü f e, sõna-sõnalises tähenduses varjatud, salajasi raamatuid. Need olid jutustused samadest isikutest, mis pühakirja-raamatuiski, kuid rahva fantaasia poolt täiendatud või ümber tehtud. Et nad sageli sisaldasid vaateid ja kujutlusi, mis läksid lahku kirikuõpetusest, pani kirikuvõim neid raamatuid keelu alla. Kuid rahva hulgas oli neil suur levik.

Kreeka keelest tõlgitud kirjanduse hulgas olid rikkalikult esitatud p ü h a k u t e e l u l o o d. Enamik neist kirjutati väljakujunenud šablooni järgi. Kuid seda laadi kirjanduse hulgas oli ka kunstipäraselt viimistletud, huvitavaid jutustusi kirikupühakute elust, mis olid suure kirjandusliku väärtusega. Pühakute elulood ja jutustused nendest paigutati koguteostesse, mis kandsid mitmesuguseid nimetusi:

„Proloogid", „Igapäevased lugemispalad pühakuist"[56], „Paterikud" („Jutustused kirikuisadest").

Ilmalikud jutustused sisaldasid lugusid ilmalikest kangelastest. Need lood olid enamasti pikad ja täis igasuguseid seiklusi, peamiselt sõjalisi. Need on tolle aja romaanid, mis meeldisid lugejale oma köitvuse tõttu. Tõlgitud ilmalike jutustuste hulka, millel oli suur levik, kuulus „Aleksandreia" — jutustus kuningas Aleksander Suure elust ja vägitegudest.

Ajaloolise kirjanduse liigiks olid kroonikad (kreeka sõnast *kronos* — aeg), mis esitasid maailma ajalugu. Need keskaegsed ajaloolised teosed olid veel kaugel meie kaasaegsest teaduslikkusest ja sisaldasid palju luulet ja legende, kuid siiski andsid nad mõninga ettekujutuse maailma ajaloost, vastavalt tolle aja teadmiste tasemele.

Samasugust laadi olid teisi teadusealasid käsitlevad raamatud: „Kuuspäevak"[57] — raamat maailma tekkimisest, mille jumal olevat loonud kuue päevaga; „Füsioloog" — raamat loomariigist, lindudest ja loomadest, jt. Need olid koostatud keskaegse teaduse vaimus, mis toetus kirikuõpetusele ja ühendas tõsiasju fantastilise väljamõeldisega.

Viimaks tuleb mainida segasisuga koguteoseid, näiteks koguteost, mis kandis „Mesilase"[58] nimetust. Need sisaldasid lühikesi jutustusi ja mõtteteri, mis olid kogutud antiikaja kirjanike ja filosoofide raamatuist, niinimetatud kirikuisade teostest ja rahvaloomingust ning käsitlesid kõiki elualasid. Need olid teataval viisil tolle aja entsüklopeediad.

Tõlkekirjandus etendas suurt osa meie rahva kultuurilises arengus. Ta rikastas rahva teaduslikku mõtet uute teadmiste ja mõistetega. Ta tutvustas vene rahvast Bütsantsi kunstilise loominguga ja osalt maailma kirjandusvaraga, sest kreeka raamatute hulgas oli omakorda teiste rahvaste keeltest tõlgitud raamatuid. See rikastas vene rahva kultuuri ja aitas kaasa tema oma kirjandusliku loomingu arenemisele. Nõnda on alati rahvaste kultuurilise suhtlemise puhul.

[56] «Четьи-Минеи».
[57] «Шестоднев».
[58] «Пчела».

Kiievi ajajärgu vene kirjandus. Suulise rahvaloomingu ja tõlkekirjanduse poolt ettevalmistatud pinnal lõi vene rahvas üllatavalt kiiresti oma rikka kirjanduse. Juba oma olemasolu esimesel kahel sajandil, XI ja XII sajandil, kodunes vene kirjandus peaaegu kõigi tolle aja euroopa kirjanduse žanridega, andes rea tähelepanuväärseid teoseid, ja tõstis esile palju andekaid kirjanikke.

Kiievi ajajärgul kirjutati palju vene kroonikaid (letopisse). See oli nii ajaloolise kui kirjanduslik-kunstilise tähtsusega kirjandusliik. Selle kirjandusliigi parimaks esindajaks oli kuulus Nestor. Peale tema on kroonikakirjutajaist tuntud Nikon ja Silvester Kiievis, German Novgorodis.

Kirjutati omad vene ajaloolised jutustused. Niisuguseks jutustuseks, mille autoriks peetakse munk Jakovit, oli näiteks „Jutustus Borisist ja Glebist", ajalooliselt õige ja ühtlasi köitev, tundeline ja dramaatiline jutustus kahe noore vürsti, vürst Vladimiri nooremate poegade mõrvamisest nende vanema venna Svjatopolk Neetu poolt, kes soovis vabaneda võistlejaist ja anastada Kiievi trooni.

Kirjutati rohkesti pühakute elulugusid. Nende hulgas on erilise väärtusega jutustuste kogu Kiievi Koopakloostri usuvägilastest, mis kannab „Kiievi Koopakloostri Pateriku" nimetust.

Edasi ilmus vene raamatute hulgas mitu reisikirjeldust, näiteks „Abt Danieli rännak"[59]. Tol ajal reisiti kummardama „pühapaiku" — Jeruusalemma, Konstantinoopolisse — ja tunti huvi peamiselt pühade esemete ja igasuguste imede vastu, ent reisijate raamatuisse sattus osaliselt ka nähtud maade, linnade ja inimeste kirjeldusi.

Kiievi kirjanduse silmapaistvate teoste hulka kuulusid mõnede tolle aja jutlustajate niinimetatud kõned. Kõne on kõnekunsti teos, mis, kuigi kirjutatud, on määratud suuliseks ettekandmiseks. Eriti andekaiks kirjanikeks-kõnemeesteks olid Kiievi metropoliit Ilarion ja Turovi piiskop Kirill, kes ei jäänud meisterlikkuselt maha bütsantsi ja lääne-euroopa parimaist kõnemeestest.

Vene kirjanduse uhkuseks on sel ajajärgul kirjutatud

[59] «Хождение Даниила игумена».

geniaalne poeem „Lugu Igori sõjaretkest", mille autor on kahjuks tundmata.

Kõneldes Kiievi ajajärgu vene kirjanduse rikkusest, tuleb silmas pidada, et see oli tegelikult veel rikkam. Paljud selle aja teosed pole meieni säilinud. Käsitsi paljundamise viisi tõttu polnud neid mitte tuhandeis eksemplarides, nagu meie kaasaegsed raamatud, vaid kümnetes ja isegi ühesainsas eksemplaris ja need väikearvulised eksemplarid võisid jäljetult hävida tulekahjude, sõdade jms. puhul.

Vana-vene kirjandus, nagu üldse kogu keskaegne kirjandus, ei osanud veel inimesi kujutada täiesti elavalt, realistlikult, kõigi nende iseloomude ja psühholoogia varjunditega. Kuid selles kujunes kiiresti oskus mõtelda loogiliselt (järjekindlalt) ja esitada mõtteid teoses kindlas korras, oskus kirjeldada nähtut, oskus jutustada millestki elavalt ning köitvalt ja oskus väljendada tundeid. Kõik see oli seotud oskusega kasutada mitmesuguseid kirjanduslikke võtteid. Mõned loetletud Kiievi kirjanikest olid elegantse kirjandusliku stiili suurteks meistriteks.

Kõrge kirjandusliku meisterlikkuse juures oli enamikul teostel ka sügav ideeline sisu. Neid kirjutatigi ainult siis, kui nende autoreid erutasid tähtsad küsimused, mis puudutasid oma maad, rahvast, elu ennast. Kõiki vene vanima kirjanduse parimaid teoseid, olenemata nende žanrist, täidab rahvusliku väärikuse ja patriotismi tunne. Nende autorid, olgu nad ilmalikud või vaimulikud isikud, on uhked oma suurele Venemaale ja peavad teda meeles, kus nad ka viibiksid — kodus, sõjaretkel või võõral maal. On tähelepandav, et ustavus oma kodumaale ja rahvale on neil ühendatud humaansusega, vaenu puudumisega teiste rahvaste vastu, kui need kallale ei tungi. „Halasta mitte ainult oma, vaid ka võõrast usku inimeste peale," kirjutab üks XI sajandi vene kirjanikke. „Kui näed paljast või näljast või talve või häda all kannatajat, olgu ta juut või saratseen või bulgaarlane, halasta igaühele ja päästa hädast." Need on needsamad kõrged kõlbelised, humaansed ideed, mis täidavad ka suulist rahvaluulet.

Kiievi ajajärgu kirjakeel. Ühes kirjanduse arenemisega kujunes kirjakeel. Kirjakeeleks nimetatakse keelt, mida on kombeks kasutada kirjanduslikes teostes, mis tavaliselt eri-

neb lihtsast kõnekeelest sellega, et ta on allutatud rangemaile reeglitele.

Vene kirjanduse algusest peale kujunes omapärane kirjakeel, mis on lähedane sellele lõuna-slaavi keelele, milles olid kirjutatud esimesed lõuna-slaavi maadest — Bulgaariast ja Serbiast — toodud raamatud. Ta oli rahvale arusaadav, kuid polnud elav vene rahvakeel. Selles keeles on kirjutatud enamik Kiievi ajajärgu teoseid.

Kuid samuti algajastust peale tuli nähtavale ka teine kirjakeele arengusuund. Tarbekirjades, mitmesuguseis ürikuis, lepinguis, testamentides jms. oli raske läbi saada harjumata keelega ja neis tarvitati paratamatult oma vene keelt. Selles lihtsas, selges, rahvapärases keeles on kirjutatud näiteks meie vanim seadus „Vene õigus". Teiseks elava rahvakeele allikaks kirjanduses oli suuline rahvaluule, mis leidis peegelduse mõnes Kiievi ajajärgu ilukirjanduslikus teoses, näiteks kroonikate üksikuis osades, lugulaulus „Lugu Igori sõjaretkest".

Kroonikatest (letopissidest). Kiievi ajajärgu kirjanduse tähtsaimate teoste hulka kuuluvad k r o o n i k a d (летопись). Nad kujutasid endast sündmuste üleskirjutusi aastate järgi.

Püüd säilitada mälestust oma minevikust on omane kõigile rahvastele. Kuni kirja tekkimiseni säilitati mälestust silmapaistvaist sündmustest suuliste rahvapärimuste, laulude ja põliinade kaudu. Kirja tekkimisega hakati tähtsamaid sündmusi üles tähendama. Nii tekkisid kroonikad.

Algul olid sündmuste ülestähendused väga lühikesed ja neid seoti iga vürsti valitsemisega: nii- ja niisugusel aastal hakkas vürstina valitsema, nii- ja niisugusel aastal käisid vaenlased Venemaal, nii- ja niisugusel aastal tegi vürst retke vaenlaste peale, nii- ja niisugusel aastal suur vürst suri*. Kui kroonikad oleksid jäänud sellisteks lühikesteks protokollitaolisteks ülestähendusteks, oleksid nad olnud ainult ajaloolise, mitte aga kirjandusliku väärtusega. Kuid

* Muistses Venes loeti aastaid „maailma loomisest". Vahe meie ajaarvamisega võrreldes on 5 508 aastat. Et kroonika aastaarv meie omaks ümber arvutada, peab lahutama 5 508. Näiteks on märgitud, et petšeneegid tegid esimese sõjaretke Venemaale 6423. aastal, see tähendab 6423 — 5508 = 915. aastal.

kroonikakirjutajad hakkasid varsti sündmusi mitte ainult üles tähendama, vaid ka kirjeldama. Nad hakkasid esitusele andma kirjanduslikku vormi, muutes ülestähenduse sageli arendatud jutustuseks, mis oli kirjutatud elavalt ja mis sisaldas endas kõnekeelt, rahva vanasõnu, nalju ja muud säärast.

Vürst Vladimir tuli mõttele vahetada usk. Jutustatakse, kuidas tulevad tema juurde mitmesuguste rahvaste saadikud ja kiidavad oma usku. Vladimir kuulas ära Volga bulgaarlaste saadikud, sülgas maha ja ütles: „Pole puhas asi." Muhamediusulised saadikud olid talle teatanud, et nende ususeadustega on keelatud süüa sealiha ja juua viina. Vladimir ütles neile, et ta ei saa niisugust usku vastu võtta: „Venemaale on joomine lõbuks, selleta meie ei saa olla."

Või kirjeldatakse, kuidas astusid üksteise vastu välja kiievlased oma vürsti Svjatopolkiga ja novgorodlased vürst Jaroslaviga. Seisavad mõlemal pool Dneprit kolm kuud, ent kumbki ei julge alustada lahingut. Svjatopolki väepealik Voltši Hvost (Hundisaba, tõlk. märk.) pilkab novgorodlasi: „Noh, mis te tulete oma lonkuriga (Jaroslav oli lonkur), oh teid, puuseppi! Vaat paneme meile maju ehitama!" Need sõnad solvasid novgorodlasi nii, et nad läksid üle Dnepri, tõukasid lootsikud kaldalt eemale ja lõid puruks kiievlaste sõjaväe.

Niisuguseil elavail jutustustel on vaidlematu kunstiline väärtus.

Sageli kroonikakirjutajad mitte ainult viimistlesid kirjanduslikult oma jutustust, vaid kiilusid sellesse valmis kirjanduslikku ainet: teiste autorite kirjutatud jutustusi, pühakute elulugusid, läkitusi, jutlusi. See suurendab kroonikate kirjanduslikku tähtsust veelgi, sest paljud neisse vahelekiilutud teostest ongi tuntud ainult kroonikate järgi, eraldi aga pole säilinud.

„LUGU IGORI SÕJARETKEST".

Kiievi ajajärgu ja kogu vana-vene kirjanduse parimaks teoseks peetakse õigustatult „Lugu Igori sõjaretkest"[60]. See

[60] «Слово о полку Игореве».

on kirjutatud XII sajandi lõpul. Vene teadusele sai see teatavaks XVIII sajandi lõpul järgmistel asjaoludel.

„Loo" avastamislugu. XVIII sajandil hakkas vene seltskonnas levima lai huvi oma maa mineviku vastu ja seoses sellega algas vana-vene ajaloo ja kirjanduse teaduslik uurimine. Õpetlased ja lihtsalt muinsuseharrastajad hakkasid hoogsalt arhiividest, kirikuist ja kloostreist otsima ning koguma vanu käsikirju ja raamatuid. 1795. a. üks haritud muinsustekogujaid, A. Mussin-Puškin, omandas Jaroslavli linnas käsikirjalise koguteose, mis sisaldas kuus teost. Viis neist olid teadusele tuttavad, üks aga oli uus. See oli „Lugu Igori sõjaretkest".

Äsjaavastatud mälestise tähtsust mõisteti ja hinnati kohe. Sellest olid huvitatud õpetlased-kirjandusteadlased ja ajaloolased. „Loo" avastamisest kui suurest sündmusest kirjutas välismaa ajakirjades kuulus kirjanik Karamzin. Tsaarinna Katariina soovis saada teose ärakirja. Käsikirja omanik A. Mussin-Puškin ruttas leitud mälestist trükis avaldama. See ilmus 1800. a.

Leitud käsikirja edaspidine saatus kujunes traagiliseks. 1812. aasta Isamaasõjas, prantslaste poolt okupeeritud Moskva põlemisel põles maha Mussin-Puškini maja ja ühes sellega tema vanade käsikirjade rikkalik kogu. Hävis ka koguteos, mis sisaldas „Loo Igori sõjaretkest". See oli teose ainus vanaaegne ärakiri. Pärast selle hävimist jäid järele ainult 1) Katariina II jaoks tehtud ärakiri ja 2) esimene trükitud väljaanne 1800. aastast. Teose ainsa vanaaegse ärakirja hävimist tuleb kahetseda eriti selle tõttu, et XVIII sajandil, mil tehti teose ärakiri ja valmistati ette selle trükki, ei osatud veel päris õieti lugeda raskeid vana-vene käsikirju, mida kirjutati sageli ilma kirjavahemärkideta ja isegi sõnu eraldamata. Ärakirjadesse ja trükitud teksti sattus vigu. Algkäsikirja puudumisel pole neid võimalik nüüd kontrollida ja parandada.

„Loo" ajalooline põhi. „Lugu Igori sõjaretkest" on kirjutatud Novgorod-Severski vürsti Igor Svjatoslavovitši ebaõnnestunud sõjaretke puhul polovetside vastu 1185. a. Polovetsid olid rändrahvas, kes elutses lõunasteppides, Doni jõe piirkonnas ja edasi kuni Kaukasuseni. Venelased nimetasid nende maid „Polovetsi väljaks". Ise nimetasid nad end kõptšakkideks. Polovetsid olid Vene riigi kardetavaiks naabriteks. Nad tegid sageli kallaletunge Venemaale. Oma kiiretel stepihobustel ilmusid nad äkki ja kadusid niisama kiiresti. „Ühe hetkega on polovets lähedal, ja äkki polegi teda

enam," kirjutas kaasaegne bütsantsi kirjanik. „Tegi kallaletungi ning ülepeakaela, käed täis, haarab oheliku, sunnib hobust jalgadega ja nuudiga ning tormab iilina edasi." Polovetside kallaletungid olid väga laastavad: nad purustasid Vene linnu ja külasid ning tapsid või viisid vangi palju venelasi. „Hakkab talupoeg kündma, ilmub polovets, tapab talupoja noolega, võtab tema hobuse, sõidab tema külasse, võtab kaasa tema naise, tema lapsed ja kogu tema vara..." rääkis vürst Vladimir Monomahh, veendes teisi vürste minema sõjaretkele polovetside vastu.

Vene rahvas pidi alatasa mõtlema oma piiride kaitsele. Maa kaitset kahjustas väga feodaalne killustatus, mis oli Kiievi riigis juba alanud. Riik koosnes 13 suurest vürstkonnast, milledest igaüks killunes edasi pisemaiks osastisvürstkondadeks. Nende vürstid tegutsesid üheskoos ja mõtlesid kogu maa hüvele harva, vaid igaüks neist püüdis saavutada ainuüksi endale kuulsust ja au, või olid nad omavahel vaenujalal. „Tagusid iseendale hukatust, paganad aga tulid igast küljest võidukalt Venemaa peale," on öeldud sellest ajast „Loos Igori sõjaretkest". Kui aga vürstid ühinesid, tekitasid nad rändrahvale suuri kaotusi.

1184. a., aasta enne Igori retke, tegi Kiievi suurvürst Svjatoslav Vladimirovitš, tegutsedes koos teiste vene vürstidega, õnnestunud sõjaretke polovetside maale, purustas nad ja võttis isegi vangi khaan Kobjaki. Sõjaretk pidi edu kindlustamiseks järgmise aasta suvel korduma. Selle hästi läbimõeldud ja alustatud plaani ajas nurja vürst Igor, üks vene vürstide liidust osavõtjaid. Oma samme sõjategevust juhtiva Kiievi suurvürstiga läbi rääkimata ja kooskõlastamata võttis ta veel enne suve saabumist 1185. a. aprillis koos mõne sugulasega — vend Vsevolodi, poeg Vladimiri ja vennapoeg Svjatoslaviga — ette sõjaretke. Ta tahtis saada isiklikult endale kogu võidu au, kihutada polovetsid steppide sügavusse ja vabastada vene Tmutarakani vürstiriigi Põhja-Kaukaasias. Igori kergemeelne kavatsus osutus harukordselt õnnetuks ja sellel olid kurvad tagajärjed nii talle endale kui ka Venemaale. Esimene õnnestunud kokkupõrge polovetsidega meelitas Igori kaugele Polovetsi välja sügavusse. Kuid siin ümbritsesid polovetsid ülekaalukas hulgas igast küljest venelasi ja purustasid nad kolm päeva kestnud

hirmsas lahingus. Družiina jäänused ja kõik neli vürsti langesid vangi. Sellist häbi polnud Venemaa veel näinud. Veel tähtsam oli see, et Igori liigselt ennastusaldav retk rikkus õnnelikult alatud üldvene ürituse. Pärast Igori purustamist ründasid polovetsid ise Vene alasid. „Hakkas oigama Kiiev kurbuse ja Tšernigov hädade pärast"; lõid taas lõkkele Vene linnad ja külad, paljud vene inimesed aga aeti vangi, orjusse.

Igori sõjaretke kirjeldus kroonikas. Vürst Igori sõjaretk on seega ajalooline sündmus. See on kirjeldatud ka kroonikais. Et paremini mõista „Loo Igori sõjaretkest" kui ilukirjandusliku teose iseärasusi, peab seda võrdlema kroonika jutustusega.

Kroonika jutustus Igori sõjaretkest moodustab samuti pika jutustuse, kuid teiselaadilise kui „Lugu". Puhtajaloolise täpsusega alustab kroonika jutustust sellest, kuidas aastal 6693 (s. o. 1185) aprillikuu 23. päeval Igor Svjatoslavovitš sõitis välja Novgorod-Severskist, võttes kaasa vend Vsevolodi Trubtševskist, vennapoeg Svjatoslavi Rõlskist ja poeg Vladimiri Putivlist. Kui nad olid jõudnud juba Donetsi jõeni, juhtus päikesevarjutus. Oskoli juures ootas Igor kaks päeva venda, siis läksid kõik koos Salnitsa poole. Reedel lõuna paiku kohati polovetse. Kirjeldatakse täpselt, kuidas Igor asetas oma polgud: enda polgu keskele, paremale Vsevolodi, vasakule Svjatoslavi, ette poeg Vladimiri polgu. Asjalikult on jutustatud sellest esimesest lahingust, on toodud vürst Igori kõne pärast lahingut ja Svjatoslavi palve anda puhkust väsinud hobustele. Veel täpsemalt ja üksikasjalisemalt on kirjeldatud teine lahing, mis algas laupäeva koidikul ja kestis kolm päeva, Igori vasaku käe haavamine, segadus vene polkudes, Igori katse parandada seisukorda, Igori ja teiste vürstide vangilangemine. Täpselt, nimede nimetamisega on näidatud, missugune polovetsi väesalk ja väepealik võttis vangi missuguse vene vürsti.

Nagu kroonika jutustuse lühikesest edasijutustusest näha, on see järjekindel ja põhjalik, esitades sõjaretke kõiki üksikasju: väljaastumise aega, esimest ja teist lahingut, sõjalist olukorda ja polkude asetust, lahingu käiku. Selles pole luulelist väljamõeldist. See on ajalooline jutustus, mille ülesandeks on anda sündmuste täpne kirjeldus.

„Loo Igori sõjaretkest" sisu. Kui võrrelda „Lugu Igori sõjaretkest" kroonika jutustusega, võib kohe märgata, et süžee samasuse juures seab „Lugu" üles teistsuguseid ülesandeid ja lahendab neid teistsuguste kirjanduslike võtetega.

Teose ü l e s a n n e pole mitte sõjaretke täpne ajalooline

kirjeldus, vaid vene vapustava ebaõnne põhjuste väljaselgitamine ja kaastunde äratamine vaprate, kuid järelemõtlematute vene vürstide häda vastu.

Autor tarvitab järgmist kunstilist võtet: ta valib sündmuse mõne kõige dramaatilisema momendi, mida kirjeldab erakordselt värvikalt ja eredalt. Valitud momendid järjestab ta vastavalt oma kavale, mitte aga nende tegelikule järjekorrale, ja täiendab neid isegi oma poeetilise fantaasia abil loodud piltidega.

Nagu iga tõeline luuleteos, kaotab „Lugu Igori sõjaretkest" ümberjutustamisel palju. Seda peab lugema algupärandis.

„Lugu" algab sissejuhatusega, milles autor püstitabki küsimuse loominguvõttest: kas ta peab koostama kurva loo Igori sõjaretkest „selle aja juttude järgi", s. o. rangelt vastavalt tegelikkusele, või „Bojani mõttemõlgutuse kohaselt", s. o. vana kuulsa lauliku viisil. See tark Bojan, kui ta tahtis kellestki laulda, liikus oravana puus, halli hundina maas, sinkjashalli kotkana pilvede all, s. o. töötas ainet oma loova fantaasiaga vabalt ümber.

Teose peaosa jaguneb mitmeks pildiks.

1. Sõjaretke ettevalmistamine ja algus. Vürst Igor, olles täis võitlusiha, kavatseb minna sõjaretkele Polovetsi maale. Ta vaatas heledale päikesele ja nägi, et kogu ta vägi oli kaetud pimedusega. Kuid soov minna suure Donini oli nii tugevasti vürsti meeli köitnud, et see osutus tugevamaks halvast ennustusest. „Tahan," ütles ta druziinale, „murda oda Polovetsi välja lõpul! Tahan langeda koos teiega või juua kiivriga vett Donist!" Igor kutsub endaga sõjaretkele kaasa armsat venda Vsevolodi, see aga ütleb talle: „Sadulda, vend, oma tulised hobused, minu omad aga on Kurskis ammu valmis saduldatud..." Siis astus vürst Igor kuldjalusesse ja hakkas sõitma mööda lagedat välja. Loodus jätkab tema hoiatamist kurjakuulutavate ennetega. Öö on äikeseline. Hundid uluvad orgudes. Rebased hauguvad venelaste punaste kilpide peale. Kotkad kutsuvad oma kisaga kiskjaid laipade kallale. Polovetsid aga tõttavad samuti Doni juurde, nende vankrid kisavad öösel nagu hirmutatud luiged.

2. Esimene võidukas kokkupõrge. Reedel varahommikul tallasid venelased puruks põlatud polovetsi polgud. Paiskusid nooltena laiali (venelased) väljal, viisid kihutades kaasa kättesaadud kauneid polovetsi piigasid ning viimastega koos kulda, kallist brokaati ja atlasse. Hinnaliste polovetsi vaipade ja riietega sillutavad nad teed läbi soode ja poriste kohtade. Vapra Igori kätte langes ka polovetsi lipp — buntšukk, hobusesabaga hõbevarda otsas.

3. Teine lahing ja venelaste lüüasaamine. Loodus on taas täis kurjakuulutavaid endeid. Aovalgus tõuseb verise koidupunana. Merelt tulevad mustad pilved, et katta endaga nelja päikest — nelja vene vürsti. Neis pilvedes helgivad sinised välgud. On tulemas äge kõu!

On tulemas nooltena vihma! Maa müdiseb. Jõed lähevad sogaseks. Tolm katab välju...

Selle looduse mässu taustal kujutab autor teist lahingut.

Võitleb äge tarvas Vsevolod, pritsib nooli, taob mürinal terasest mõõgaga vastu polovetside kiivreid. Kuhu kappab, helkides oma kuldkiivriga, seal lamavad maas põlatud polovetside pead. Kõik unustas ta tapluse tuhinas: austuseavaldused, rikkuse, isa kuldse aujärje ja oma armsa naise.

Hommikust õhtuni ja õhtust uue koidikuni lendavad tulised nooled, taovad mürinal vastu kiivreid mõõgad, ragisevad odad võõral Polovetsi väljal. Must muld hobuste kapjade all on üle külvatud luudega, ta on kastetud verega, mureks Venemaale tärkab see külv. Võideldi päev, võideldi teine, kolmandal päeval keskpäeva paiku langesid Igori lipud. Nüüd ei jätkunud enam verist viina. Nüüd lõpetasid peo vaprad venelased: jootsid langude isu täis ja langesid ise Venemaa eest. Nüüd läksid lahku mõlemad vennad, langedes vangi. Närtsis haletsusest rohi, kummardusid murest maani puud.

Saabus kurb aeg. Kurbus ja haletsus haarasid Venemaa. Puhkesid nutma vene naised. Hakkas oigama kurbusest Kiiev ja häda tõttu Tšernigov...

Autor kiilub teosesse osavalt ajaloolisi paralleele, mis aitavad mõista sündmuste mõtet. Venemaal on olnud juba aegu, mil just samal viisil, vürstide lahkhelide tõttu, hävis inimelusid, tühjenes maa, harva hõikasid üksteist kündjad, see-eest sageli kraaksusid kaarnad, lennates kokku laipadele.

4. Kiievi suurvürsti Svjatoslavi unenägu ja pöördumine vürstide poole. Julma tapluse väljalt kannab autor lugejad üle Kiievi suurvürsti paleesse, vaheldades ajaloolisi sündmusi luulelise väljamõeldisega.

Suurvürst Svjatoslav nägi segast und. Õhtul oleks nagu teda sängis kaetud musta vaibaga, tõstetud talle sinist, mürgiga segatud viina, puistatud talle rinnale jämedaid pärle (pärlid on rahvaluules pisarate sümboliks). Ja oleks nagu äkki purunenud tema kuldkuplilise hoone katus ning kogu öö kraaksunud hallid varesed... Bojaarid seletasid vürstile tema unenägu. See tähendab õnnetust, mis on juhtunud kahe jahikulliga-vürstiga, kes on lennanud Polovetsi steppi: nende tiibu on raiunud vaenlaste mõõgad ja nad ise on raudkammitsatega kinni mässitud. Paiskusid polovetsid kui pantri pesakond mööda Venemaad laiali.

Siis „poetas" suurvürst Svjatoslav pisaratega segatud kuldse sõna.

„Oo, mu pojukesed, Igor ja Vsevolod! Vara hakkasite te mõõkadega nuhtlema Polovetsi maad, endale aga kuulsust otsima. Mis olete te teinud mu hõbedasele hallile peale! Tuleb minul, vanal, parandada teie upsakuse tagajärgi! Ons see ime, kui ka vana nooreneb! Ka vana jahikull tabab kõrgel lindu, ei luba oma pesale liiga teha. Ainult selles on pahe: teistest vürstidest pole talle abimehi."

Suurvürst pöördub tugevaimate vene vürstide poole üleskutsega:

„Suur Suzdali vürst Vsevolod! Sa ju suudad oma družiinade aeru-

dega pritsida laiali Volga ja kiivritega tõsta tühjaks Doni! Kas sa ei võtaks lennata kaugelt siia, kaitsta isa kuldset aujärge!

Galitši vürst Jaroslav Osmomõsl! Istud kõrgel oma kullast taotud aujärjel, oled sulgenud Ungari (Karpaadi) mäed oma raudsete polkudega, tõkestanud tee Ungari kuningale ja lukustanud Doonau väravad. Oma kõrgelt aujärjelt lased sa türgi sultanite pihta kaugete maade taha. Lase põlatud orja Kontšaki (polovetsi khaani) pihta Venemaa eest, Igori haavade eest!"

Veel mõne üleskutse järel järgneb uus ulatuslik ajalooline vahelisand autorilt, kus ta taas tuletab meelde rida vanu Venemaa õnnetuste näiteid. Mälestused on sügavast isiklikust tundest läbi imbunud.

5. Jaroslavna itk. Svjatoslavi „kuldsele sõnale" ja autori lüürilisele kõrvalepõikele järgneb luuletatud pilt — Jaroslavna, vürst Igori abikaasa itkemine, — teose üks kõige poeetilisemaid pilte.

Kostab Dunailt Jaroslavna hääl, kukub ta üksiku käona*. „Lendan," räägib ta, „käona piki Dunaid, niisutan kobranahk-käise Kajaala jões, pühin puhtaks vürsti verised haavad ta tugeval kehal!"

Nutab Jaroslavna Putivli müüril, lauldes itku. Ta pöördub loodusjõudude poole — tuule poole: „Oo, tuul, tuuleke!", Dnepri jõe poole: „Oo, Dnepr Slovutitš!", päikese poole: „Oo, valguseandja ja heledaim päike!" — anub neid aidata tema armsamat, armastatud meest ja selle sõdureid.

Jaroslavna itk, lähedane rahva nutulauludele-itkudele, on üks vana-vene luule pärle ja on väärt, et ta tervena pähe õpitaks.

6. Igori põgenemine vangist. Luuletatud piltidelt pöördub autor uuesti tagasi tõeliste sündmuste juurde, minnes üle viimasele pildile — vürst Igori põgenemisele polovetsi vangistusest. Pilt on kujutatud niisama elavalt, kujukalt ja luuleliselt, nagu kõik eelmisedki.

On kustunud eha. Igor näib magavat. Kuid Igor ei maga, ta mõõdab mõtteis teed Donist Donetsini, s. o. Venemaani. Ning kesköö anti talle teiselt poolt jõge vilega märku. Pole enam vürst Igorit! Hüppas kärbina kõrkjaisse, valge pardina vette, kargas tulisele hobusele ja tõusis jahikullina lendu. Donets hellitab vürsti lainetel, laotab alla haljast rohtu, katab soojade ududega. Kaarnad on lakanud kraaksumast ja harakad kädistamast, rähnid aga juhatavad koputustega teed, ööbikud ennustavad lõbusate lauludega koidikut...

Ning nüüd paistab päike taevas, vürst Igor Venemaal! Laulavad piigad, nende hääled kostavad Kiievini. Maa on rõõmus, linnad on lõbusad.

Teos lõpeb lühikese lõpposaga, mis sisaldab kiidulaulu vürstidele. „Vanadele vürstidele oleme laulnud laule, peab laulma ka praegustele: Igor Svjatoslavovitšile, metsikule tarvale Vsevolodile, Vladimir Igorovitšile. Olge terved, vürstid ja družiina, võideldes Venemaa eest põlatud polkudega. Au vürstidele ja družiinale!"

Teose žanr. Missugusesse kirjanduslikku žanri tuleb lugeda „Lugu Igori sõjaretkest"? Oma vanas pealkirjas on

* Dunai (= Doonau) — vene rahvaluules tavaline tegevuspaiga nimetus; kägu — igatseva abikaasa või ema tavaline sümbol.

teos nimetatud „kõneks" («слово»). Nimetus „kõne" oletab elavat oraatorlikku kõnet, millega pöördutakse kuulajate poole. Arvatavasti luges autor „Lugu Igori sõjaretkest" kuulajate ees enam kui üks kord. Teose sisus nimetab autor seda kord jutustuseks, kord lauluks. Ka need nimetused on põhjendatud. „Lugu Igori sõjaretkest" on tõesti jutustus vene vürstide sõjaretkest steppi. Kuid see on erilist laadi jutustus, kroonika omast erinev. See seisab lähemal vanade rahvalaulikute lauludele-bõliinadele, kes laulsid tõelistest sündmustest, kuid kujukalt, luuleliselt. Kuigi lähedane rahvaluulele, polnud „Lugu Igori sõjaretkest" rahvalaul sõna otseses mõttes, nagu näiteks Bojani laulud. See on kirjalik, kirjanduslikult viimistletud ja tervikuna autori isiklikest tunnetest ja mõtetest küllastatud teos.

Seepärast, kui määrata teose žanri olenematult autori enda antud nimetustest, meie praeguste arusaamiste seisukohalt, võib „Lugu Igori sõjaretkest" nimetada lüro-eepiliseks poeemiks.

Teose idee. Tutvumine poeemi sisuga võimaldab kergesti näha poeemi põhiideed. See idee, millest autor visalt kinni peab, on vene jõudude ühendamise vajadus kodumaa kaitseks vaenlaste kallaletungide ja laastamise vastu.

Tollal sai Venemaa palju kannatada välisvaenlaste — petšeneegide, polovetside, hiljem tatarlaste ja sakslaste poolt. Riigi kaitsmist raskendasid üha rohkem riigi killunemine ja vürstide lahkhelid. Vürstid tegutsesid lahus, kannatama pidi aga rahvas. Arukaile ja kodumaad armastavaile inimestele oli selge, et esimeseks tingimuseks edukaks võitluseks vaenlasega on kõigi vene jõudude ühendamine. Sel puhul pole ükski vaenlane hirmus. Sellel seisukohal asub ka „Loo Igori sõjaretkest" autor, oma kodumaa kirglik patrioot. Igori sõjaretke konkreetse näitega, oma ande kogu jõuga selgitab ta kaasaeglastele vürstide ühtlustamata poliitika hukatuslikkust. Vürst Igori iseendast mitte halb ja vapper kavatsus põhjustas ometigi kodumaa arvutuid hädasid ja enneolematu häbi, tema enda vangilangemise. Autori enda mõtted ja veendumused on pandud Kiievi suurvürsti Svjatoslavi suhu, kelle „kuldne sõna" selles sisalduvate

üleskutsetega kõigile vene vürstidele seista Venemaa eest ongi teose ideeliseks tuumaks.

„Poeemi mõte on kutsuda vene vürste üles ühinemisele just enne mongolite vallutusretke," kirjutas K. Marx.

Nii siis on „Loo Igori sõjaretkest" idee poliitiline, ühiskondlik idee. Kuid „Lugu" pole artikkel, pole ajalooline jutustus, vaid ilukirjanduslik luuleteos, poeem. Sellepärast arendab ta oma ideed mitte arutluste või põhjenduste, vaid kunstiliste võtete abil: tegelaste oskusliku kujutamisega, sisu läbimõeldud korrastamisega, eredate, meeldesööbivate kujudega.

Tegelaste kujud. Erinevalt tolleaegsete teoste enamikust, mis veel ei osanud kujutada realistlikult ei inimesi ega loodust, kujutab „Lugu Igori sõjaretkest" tegelasi väga elavalt ja eredalt. Igaüks neist esineb teoses oma iseloomuga.

Vürst Igor on poeemi peategelane, kellelt see sai ka oma nimetuse. See on vapper, mehine, äge vürst. Au ja kuulsus on tema käitumise peaajendajaid. Innustus sunnib teda mitte hoolima halbadest ennetest. „Tahan murda oma oda Polovetsi välja lõpul, tahan langeda või juua kiivriga Donist." Družiinaga seovad teda tugev seltsimehelikkus ja kohusetunne, temaga koos tahab ta kas võita või surra. Družiina vastab talle samade tunnetega. Igor tunneb enese olevat sügavalt venelane ja on valmis võitlema Venemaa vaenlastega. Kuid ta ei mõista Venemaa tõelisi huvisid ja toob sellele oma kergemeelsusega suure õnnetuse. Nii siis pole ta oma isiklikelt omadustelt halb inimene. Autor, taunides tema käitumist, haletseb teda ja püüab äratada haletsust tema vastu lugejais.

Vürst Vsevolod, Igori vend, on esitatud poeemis vapraima mehena. Uljuses, sõjavahvuses ei jää ta maha Igorist. Ta võitleb esimestes ridades, taob mürinal vastu vaenlaste kiivreid; kuhu ta väljal kappab, seal lamavad polovetside pead. Autor tarvitab tema kohta pidevalt ilmekat nimetust „metsik tarvas Vsevolod". See on mitte vähem äge iseloom kui Igor. Vastates venna sõjaretkekutsele, ütleb ta: „Sadulda, vend, oma hobused, minu omad on juba ammu saduldatud..." Taplusejoovastuses unustab ta kõik — oma kodu Tšernigovi, isa aujärje, armsa abikaasa. Vennaga on Vsevolod seotud tugeva armastusega. „Ainuke

vend," ütleb ta vennale, „ainus hele valgus oled sina, Igor, oleme mõlemad Svjatoslavitšid!"

Kiievi ajajärgu sõjalistes teostes, sealhulgas ka „Loos Igori sõjaretkest", etendab vürstide kõrval tähtsat osa d r u ž i i n a. Ta ei jää varju vürstide kõrval. Kartmatud sõdurid valavad verd ja langevad kodumaa eest. Vsevolodi sõnade kaudu on autor andnud vene družiina tähelepanuväärse, klassikaliseks saanud iseloomustuse. „Minu kursklased on proovitud vägimehed, sõjasarvede all mähkmeisse pandud, kiivrite all äiutatud, oda otsast toidetud. Teed on neile teada, orud tuttavad, vibud on neil vinnas, nooletuped avatud, mõõgad ihutud. Nad kappavad kui hallid hundid väljal, otsides endale au ja vürstile kuulsust."

S u u r v ü r s t S v j a t o s l a v pole tegelikult poeemi tegelane, sest ta ei võta otseselt osa selles kirjeldatavaist sündmustest. Sellest hoolimata on see peaaegu teose keskne kuju. Temast on tehtud autori peaidee väljendaja, tema „kuldne sõna" on kahtlemata poeemi ideeline tuum. Svjatoslav on, erinevalt tema vapraist, kuid meeletuist vennapoegadest Igorist ja Vsevolodist, vana, riigiasjades kogenud ja kodumaa huve sügavalt mõistev vürst. Mitte meeletu uljus, mitte isikliku kuulsuse püüdlus ei juhi teda, vaid tõeline tarkus, Venemaa riiklike huvide sügav mõistmine.

„Loos" on veel mõni kõrvaline, kuid mitte vähem ere kuju, mis jäävad alatiselt vene kirjanduses püsima. Selline on ustava ja armastava, üksinduses oma haavadega kaetud ja vangilangenud meest igatseva abikaasa J a r o s l a v n a luuleline kuju. See on hea vene naine, milliseid vene rahva hulgas on alati palju olnud. Ta tahaks lennata linnuna, pühkida puhtaks armastatud mehe haavad ja leevendada tema valusid. Kuid tema kurbus ei ole ainult isiklikku laadi, ta peab meeles ka kõiki vene sõdureid, kes on läinud sõjaretkele koos vürstiga ja kannatavad puudust võõral, kaugel maal.

Mitte vähem ere ja luuleline on Bojani, hingestatud ja targa lauliku kuju, kelle prohvetlikkude sõrmede all pillikeeled iseendast kiituslaulu helistasid. Võib oletada, et kuju algupärandiks on keegi tõeline isik, kuulus rahvalaulik, kel oli suur kuulsus omal ajal, võib-olla terve sajandi

võrra varem poeemist, mälestus kellest oli poeemi koostamise ajal värske.

Lüürilised kõrvalepõiked. Sündmuste mõtte ja teose idee mõistmisele aitab kaasa autori omapärane lüüriliste kõrvalepõigete võte. Jutustust Igori sõjaretke sündmustest vaheldab autor mitu korda mälestustega samasugustest varem olnud ajaloolistest sündmustest, mil Venemaa samuti kannatas vürstidevaheliste lahkhelide pärast.

Kompositsioonivõtted. Oma kunstilistele eesmärkidele allutab autor ainese paigutuse ehk teose kompositsiooni. Nagu võib näha „Loo" sisu võrdlusest kroonikaga, ei esita poeem sündmusi alati selles järjekorras, millise me leiame kroonikast. Näiteks päikesevarjutus, mida kõik võtsid kurjakuulutava endena, toimus siis, kui Igor oli ühes sõjaväega juba kaugel stepis, poeemis on see aga paigutatud päris algusesse, kui Igor alles kavatseb minna sõjaretkele. Autor tegi seda teadlikult, sest see oli tema eesmärkidele kasulikum. Sellise episoodi ümberpaigutusega on tugevamini toonitatud Igori julgus ja kartmatus: kui paigutada „märk" ajasse, mil sõjaretk on juba toimumas, on vürstil tagasi minna niikuinii juba hilja, kui aga see paigutada enne retke algust, oleks vürst võinud retke ära jätta, kuid ta ei tee seda.

Jaroslavna itkemine on väljamõeldud episood, kuid sündmuste käigu kohaselt oleks see pidanud loomulikult järgnema õnnetu lahingu ja vürstide vangilangemise pildile: sõjavägi ja vürst Igor on sattunud hädasse ning abikaasa nutab teda taga. Ometi on autor paigutanud selle episoodi märksa hilisemale kohale, just Igori vangistusest põgenemise ette. Jaroslavna hüüab loodusejõudude poole, palub neid aidata, „hellitada" meest. Loodus otsekui tuleb vastu tema liigutavaile anumistele, aitab Igoril põgeneda vangistusest ja kaitseb teda teel.

Sellised kompositsioonivõtted suurendavad teose kunstilist efekti.

Poeemi kujutusvahendid. Ilukirjanduslikud teosed erinevad proosalistest ka selles, et nad kasutavad tavaliselt kujutusvahendeid, mida proosalises kõnes tarvitatakse harva: isikustamist, metafoore, sümboleid. Mida rohkem neid on

ja mida oskuslikumalt on neid kasutatud, seda eredam ja ilmekam on luuleteos. „Loos Igori sõjaretkest" kasutatud kujutusvahendite rohkus ja mitmekesisus on üllatav.

„Loos" on väga palju *isikustamisi*. Võib öelda, et poeemis pole üldse abstraktseid mõisteid. Pärast vene polkude lüüasaamist tõuseb Solvang neitsi kujul, kes laksutas luigetiibadega ja hirmutas lendu mälestuse õnnelikumaist aegadest. Lein ja Haletsus kihutasid mööda Venemaad, loopides laiali tuld — see on aga nutu ja kurvastuse kehastus.

Isikustatud pole mitte ainult abstraktsed mõisted. Poeemis on kogu loodus hingestatud. See tegutseb, võtab sündmustest aktiivselt osa. Kui Igor on lahingus võidetud, tunneb loodus talle kaasa: rohi langeb haletsusest norgu, puud kummarduvad mures maani. Kui Igor põgeneb vangistusest, aitab loodus teda: Donets hellitab teda oma lainetel, laotab alla pehmet rohtu, katab soojade ududega. Et Igor kuuleks tagaajajaid, ei kraaksu kaarnad, ei kädista harakad.

Isikustamistega on tihedalt seotud *metafoorid*. Need sõna otseses mõttes küllastavad kogu poeemi algusest lõpuni. Poeemi esimestes ridades on rea suurepäraste metafooridega kirjeldatud targa Bojani looming: ta liigub oravana puus, halli hundina maas, sinkjashalli kotkana pilvede all; mitte kümmet jahikulli ei lasknud ta luikede karja kallale, vaid pani oma kümme sõrme gusli kuldkeeltele, ja missugust neist esimesena sõrmed puudutasid, see esimesena ka laulis. Ja edasi on metafoorid kogu poeemi ulatuses autori kirjelduste alatiseks viisiks: öö oigab äikesest, vankrid kisavad kesköö l, ööbikute laksutamine on uinunud, harakate jutt on ärganud, lipud kõnelevad jne. — on võimatu kõiki neid loetleda.

Poeemi niisama iseloomustavaks jooneks on väga mitmekesine ja ilmekas *sümboolika*. On kaugele lennanud jahikull, jälitades linde, — see on Igor, kes vaenlaste jälitamisel on hoogu sattunud. Mustad pilved tulevad mere poolt, tahavad katta nelja päikest — need on loendamatud polovetsi väed, kes on tungimas nelja vene vürsti peale. Verist taplust on sümboliseeritud kord viljapeksu kujul: „Vihke laotakse maha peadega, reht pekstakse terasmõõkadega, rehepõrandal kaotatakse elu, tuulatakse hinge kehast"; kord joomapeona: „Siin ei jätkunud enam verist

viina, venelased jootsid langude isu täis ja langesid ise." Sümboolika on hea kujutusvahend sündmuste piltlikuks kujutlemiseks ja selgitamiseks.

Viimaks tõstab keele kunstilist kujutust epiteetide (lisandsõnade) rikkus, mida samuti on võimatu loetleda — sõrmed *prohvetlikud*, (pilli) keeled *elavad*, ratsud *tulised*, jalus *kuldne*, väli *lage*, piigad *kaunid*, koit *punane*, nooled *tulised*, hallpea *hõbedane* ja palju teisi.

Poeemi rahvalikkus. Paljude mainitud joonte poolest on „Loo Igori sõjaretkest" stiil väga lähedane rahvaluulele. Juba esimesel tutvumisel poeemiga paistab silma selle epiteetiline rahvapärasus. Ratsud *tulised*, hundid *hallid*, kotkad *sinkjashallid*, piigad *kaunid*, väli *lage*, mõõgad *terasesed*, haavad *verised* — kõik need on rahvaluule tavalised epiteedid, mida kasutatakse alatasa lauludes ja põliinades. Niisama tüüpiline vene rahvaluulele on sümbolism, s. o. inimlikkude meeleolude nähtavaletoomine loodusest võetud kujude kaudu, nagu näiteks igatseva abikaasa samastamine üksiku käoga. Rahvaluules, muinasjuttudes, lauludes, põliinades on loodus samasuguselt hingestatud: rohi ja puud vajuvad longu või päike tuhmub kaastundest inimese vastu, jõed ja metsad aitavad lemmikkangelasi ja teevad takistusi vaenlastele.

„Loo" rahvalikkus ei seisa mitte ainult rahvapärastes luulevõtetes, vaid teose sügavuses, ideelises küljes. Üleskutse ühinemisele — see on rahvuslik idee, mida jagasid kõik paremad inimesed. Koos põliinadega väljendas „Loo" autor oma poeemis ehtsat rahvuslikku patriotismi, armastust kodumaa vastu, usku tema jõududesse, üleskutset võidelda tema vabaduse ja sõltumatuse eest. Selles rahvuslikkuses peitubki teose surematu tähtsuse põhjus, mis ütleb meile praegu niisama palju kui oma kaasaeglastele 750 aastat tagasi.

Raamatute mõjud. Lähedus suulisele rahvaluulele moodustab „Loo Igori sõjaretkest" ühe külje. Tema teiseks küljeks on side oma aja raamatu-kirjandusega. „Loo" autor pole enam laulik, nagu see Bojan, keda ta meenutab, või teised rahvalaulikud. Ta on haritud inimene, kes suurepäraselt, üksikasjaliselt tunneb oma maa ajalugu. Selle teadmise võis ta omandada raamatuist. Ta on kirjanduslikult niisama haritud, tunneb suurepäraselt kogu omaaegset nii tõlke- kui

vene kirjandust ja kasutab selle võtteid vabalt. „Loos" võib märkida mitu kohta, mis on lähedased Kiievi ajajärgu kõnekunsti teostele, sõjajutustustele ja kroonikaile, kuni üksikväljenduste, nagu „oda murdma", „kiivriga jooma" jt. ühtelangemiseni.

Poeemi autori küsimus. „Loo Igori sõjaretkest", selle vene vanema kirjanduse parima teose autori nimi on kahjuks teadmata. Õpetlased on palju vaeva näinud, et kas või kaudselt kindlaks teha, kes oli see geniaalne luuletaja. Teosest enesest võib järeldada, et see oli esiteks paljulugenud inimene, suurte teadmistega ajaloo alal; teiseks kõrgesti haritud, omaaegse kirjandusega hästi tuttav inimene; kolmandaks niisama hästi tuttav rahvaluulega; neljandaks poliitiliselt eesrindlik inimene, kes mõistis hästi kodumaa huve.

See oli ilmalik isik, kõige tõenäolisemalt vürsti družiina liige.

Poeemi tähtsus vene kirjandus- ja kultuuriloos. Poeemi ehtsus, s. o. selle kuuluvus XII sajandisse, on teaduse poolt ammu ja kõikumatult kindlaks tehtud. Selles algupärasuses, just siis, kui selles kaheldi, nimelt läinud sajandi algul, ei kahelnud minutitki A. S. Puškin, ise geniaalne poeet. Ta imetles suure teose luulet ja rääkis, et niisugust teost on võimatu võltsida.

„Lugu Igori sõjaretkest" on tõesti vene kirjanduse ja kultuuri suur mälestis. Sellise teose ilmumise võimalikkus üksi kõneleb vene kultuuri kõrgest tasemest XII sajandil. Poeem ei seisa eraldi, vaid on tihedalt seotud nii suulise luulega kui ka kaasaegse kirjandusega. On väga tõenäoline, et oli teisigi temasarnaseid, kuid meieni nad pole säilinud. Ka „Lugu" ise on säilinud juhuslikult ühes eksemplaris.

Kõrge ideelisusega ja väärtuslike poeetiliste omadustega, on „Lugu Igori sõjaretkest" avaldanud vene kirjandusele tugevat mõju. Tema mõju jälgi võib leida paljudes vanavene kirjanduse teostes. XIV sajandil, 200 aastat pärast „Loo" kirjutamist, ilmus poeem, mis teda otseselt jäljendab — „Sõjaretk Doni taha". Veel tähelepanuväärsem on „Loo" mõju uuele vene kirjandusele, mis ilmneb paljude XIX sajandi ja nõukogude aja kirjanike juures.

Poeemi avastamisest (XVIII sajandi lõpul) peale on temast tehtud üle 30 täieliku värsstõlke praegusesse vene keelde. Praegusel ajal on poeem tõlgitud ukraina, valgevene, gruusia, armeenia, kasahhi, tadžiki* ja teistesse Nõukogude Liidu vennasrahvaste keeltesse. Poeemi uurimisega on tegelnud palju õpetlasi — kirjandusloolasi, keeleteadlasi, ajaloolasi. Temast on kirjutatud enam uurimusi kui ühestki teisest mälestisest: üle 600 raamatu, arvestamata väikesi artikleid, s. o. terve raamatukogu.

„Loo Igori sõjaretkest" maailma-tähtsus. Kuuludes vene kirjanduse suurte mälestiste hulka on „Lugu Igori sõjaretkest" seda ka maailmakirjanduses. Tal on täie õigusega aukoht Lääne-Euroopa ja Idamaa rahvaste niisuguste eeposte seas, nagu prantsuse „Rolandi laul", gruusia eepos „Sangar tiigrinahas" jt. Kõigil neil on ühiseid jooni, mis tulenevad sellest, et nad on sündinud ühesuguseis ühiskondlikes ja ajaloolistes feodaalse ajajärgu tingimustes ja on ühesuguselt kangelaseepika teosed. Kangelaslikkuse, sõjalise vapruse, rüütliau reeglite ja oma vürstile ustavuse käsitus oli keskajal nii lääne kui ida kultuuris ühesugune.

Maailma eepikas on vene poeemil oma koht, kuna temas on avaldunud vene rahvusliku kultuuri jooned. Need on samad jooned, mis on iseloomulikud ka vene bõliinade kangelaseeposele: humaansus (inimlikkus) ühes samaaegse halastamatusega kodumaa vaenlaste vastu; verejanulisuse ja julmuse puudumine; kangelaslikkuse mõistmine mitte isiklikes huvides ja mitte ainult truudusena vürsti vastu, vaid oma maa ja rahva kaitsmisena.

Maailmakirjanduse mälestisena on „Lugu Igori sõjaretkest" tõlgitud enamikku euroopa keeltesse: inglise, prantsuse, saksa, itaalia, hollandi, taani, ungari keelde ja slaavi keeltesse: tšehhi, poola, serbia, kroaadi, bulgaaria jt. keeltesse.

---

* Ka eesti keelde. (Tõlk. märk.)

XIII—XIV SAJANDI KIRJANDUS.

(Feodaalse killustatuse periood.)

Vene riik XIII ja XIV sajandil. XIII sajandiks killunes Kiievi riik lõplikult üksikuiks, üksteisega peaaegu sidumata vürstiriikideks. Kiiev kaotas tähtsuse üldvene keskusena. Juhtivaks vürstiriigiks nende seast, milledeks lagunes Kiievi-Vene, peeti algul Vladimiri-Suzdali vürstiriiki. Maa poliitiline keskus siirdus niiviisi lõunast kirdesse.

Riigi killunemisega pool-iseseisvaiks osadeks oli tema kaitse väga raskendatud ja nõrgenenud. Samal ajal tekkisid vene rahvale veel hirmsamad vaenlased kui petšeneegid ja polovetsid — sakslased ja tatarlased. Saksa anastajate sissetungi lõid venelased tagasi. Tatari vägede vallutusretkele ei suutnud killustatud Vene, hoolimata üksikute maa-alade elanike ennastsalgavast mehisusest, vastu pidada. Enam kui kaheks sajandiks sattus Venemaa raske tatari ikke alla. Rea läänepoolseid põliseid vene maid, sealhulgas ka Kiievi vürstiriigi, haarasid enda kätte Poola ja Leedu riik.

Kuid hoolimata killustatusest ja raskest poliitilisest olukorrast ei kadunud vene rahva teadvusest tema ühtsus. Isegi need riigi osad, mis olid tema küljest ajutiselt ära kistud, pidasid ennast edasi Venemaaks.

XIV sajandil hakkab Vene riik uuesti liituma üheks tervikuks. Seda nõudsid riigikaitse huvid. Uueks üldvene riigikeskuseks jääb pärast kõikumisi Moskva, millele aitas kaasa rida asjaolusid: keskne asend, soodsad geograafilised tingimused — kaubateede ristlemiskohal, Moskva vürstide tark poliitika. Moskva suurvürst Dmitri Donskoi asus XIV sajandi lõpul vene rahva võitluse etteotsa, mida see pidas vihatud tatari ikke vastu, andis tatarlastele esimese hirmsa hoobi Kulikovo lahingus ja rajas sellega lõplikult tee rahvusliku Vene riigi kujundamisele.

Vene kultuur XIII—XIV sajandil. Raske poliitiline olukord XIII sajandil mõjus halvavalt vene kultuurisse. Tatari vallutusretk laastas enamiku Vene linnadest, hävitas palju kultuurikoldeid — koole ja raamatukogusid ning tohutu suure hulga kultuuriväärtusi — ehitisi, maalikunsti-teoseid, raamatuid. Vallutajad-tatarlased seisid kultuuriliselt vene rahvast madalamal ega võinud selle tõttu ise vene kultuuri rikastada. Tatari ülemvõim eemaldas enamiku Vene piirkondi kultuuri-

lisest suhtlemisest naabritega. Vene rahva poolt varem loodud kõrge kultuur ei võinud täiesti surra, kuid selle arenemine pidurdus.

XIII ja XIV sajandil oli Novgorod, vanimaid ja suurimaid Vene linnu, selleks keskuseks, kus vene kultuuri edasiarenemine jätkus kõige märgatavamalt ja kus ta säilitas oma eesrindliku olemuse. Ta jäi tatarlaste poolt rüüstamata, säilitas oma rahvusvahelised sidemed ja vanad kultuuritraditsioonid. Suured majanduslikud võimalused lubasid tal jätkata laiaulatuslikku kiriku ja ühiskonnakorralduse edasiarendamist. Novgorodis asubki suurim hulk XIII—XIV sajandi vene kultuuri ja kunsti mälestisi. Novgorodi XIV sajandi seinamaalid — Volotovo, Spasski, Kovaljovo jt. — on euroopa kunsti selle ajajärgu mälestised, mil keskaja kirikumaalikunst hakkas vabanema usulisest abstraktsusest ja sellesse hakkasid esmakordselt sugenema realistlikud elemendid. Kunstnikel tekkis huvi elusa looduse ja inimese, tema tunnete, elamuste ja välimuse vastu ning püüd kujutada nii inimest kui loodust loomulikumalt. Seda ajajärku kunstis nimetatakse „eelrenessansiks". Vene XIV sajandi parim kunstnik oli Feofan Grek. Selle aja vene kunsti kõrgest tasemest annab tunnistust see fakt, et vene kunstnikke kutsuti töötama võõraisse maisse: Krakovi linna Poolas, Visby linna Ojamaal, Kuldhordi. Kuulus XIII sajandi itaalia reisija Plano Carpini, kes oli näinud palju elegantseid asju oma kodumaal, oli üllatatud khaani troonist, mis oli tehtud erakordselt kunstipäraselt elevandiluust, kullast, pärlidest ja vääriskividest. Tähelepanuväärne troon oli vene meistri Kozma töö.

Haridus ja kirjandus XIII—XIV sajandil. Hoolimata ebasoodsaist tingimustest ei surnud XIII—XIV sajandi ajajärgul Venes ka haridus ja kirjandus. Nende laia levikut võib järeldada tervest reast faktidest. XI—XII sajandist on säilinud meieni umbes 100 käsikirjalist mälestist, XIII—XIV sajandist — üle 900. Peale raamatute on meieni säilinud sadu esemeid pealkirjadega, mille on teinud omanikud või meistrid, — on arusaadav, et pealkirju võisid teha ainult inimesed, kes olid head kirjaoskajad. XIV sajandi maalikunsti-teostel ja raamatujoonistustel leiame sagedasti kirjutajate kujutusi; on ilmne, et raamatute ümberkirjutamine oli igapäevases elus levinud nähtuseks.

Raamatute välimus XIII—XIV sajandil. Raamatute välimuses toimus XIII ja eriti XIV sajandil eelnenud ajajärguga võrreldes tunduvaid muudatusi. Alates XIV sajandist hakati pärgamendi kõrval kasutama paberit, mis pikkamööda saab üldiselt tarvitatavaks kirjutusmaterjaliks.

Samal ajal muutus ka kiri. Endine aeglane kiri laiade, hoolikalt väljajoonistatud tähtedega — ustavikiri — andis aset kiiremale poolustavile. Tähed seisid selles kirjas samuti üksteisest eraldi, kuid olid pisemad ja neid ei joonistatud enam nii hoolikalt. Materjali odavnemise ja kirjutamise kiirenemisega läksid raamatud odavamaks.

Parimaid raamatuid kujundati XIII—XIV sajandil niisama kunstipäraselt kui eelnenud ajajärgulgi. Neisse joonistati päisvinjette ja ilusaid algustähti — initsiaale. Venemaa eri piirkondades olid omad raamatukaunistamise lemmikornamendid. Eriti algupärane ja rikkalik oli novgorodi raamatute niinimetatud „koletis-ornament". See on koostatud mitmesuguste koletiste, loomade, lindude ja mõnikord inimeste kujudest, mis on lintidega läbi põimitud.

XIII—XIV sajandi kirjandus. XIII—XIV sajandi kirjanduses püsisid žanrid, mis olid saanud omaseks Kiievi ajajärgul: kroonikad, ajaloolised sõjajutustused, pühakute elulood, reisikirjeldused, jutlused ehk kõned, poeemid. Esikohal oli sõjajutustus. See võis kõige paremini kajastada neid suurima tähtsusega sündmusi, mis vene rahval sel ajajärgul tuli üle elada. Tatarlaste vallutusretk ja rüüstamine, võitlus sakslaste ja rootslastega XIII sajandil, kuulus Kulikovo lahing tatarlastega XIV sajandil said kirjanduslike teoste teemadeks aastakümneteks. Nende põhi-ideeks jäi Venemaa kaitse idee.

Maa feodaalne killustatus väljendus kirjanduses kohalike kirjanduste tekkimise näol. Nende maa-alade kirjandus, milledest ühed pretendeerisid ülevenemaalisele esikohale (nagu Moskva ja Tveri ala), teised võitlesid Moskva vastu enda iseseisvuse eest (nagu Novgorodi ja Pihkva ala), täitus omapärase kodukoha-patriotismiga: restaureeriti kohalikke legende ja pärimusi, tõsteti esile kohalikke poliitilisi ja kirikukangelasi, koostati nende elulugusid jm. Vene riigilt ärakistud lõuna- ja läänealadel toimus sel ajal ukraina ja valgevene rahva, nende keele ja kirjanduse kujunemine, mis sest ajast peale arenevad oma teed mööda.

XIII—XIV sajandi silmapaistvate vene kirjanike hulka kuulusid S e r a p i o n, Vladimiri piiskop, tatari vallutusretke kaasaeglane, haritud inimene, kes võitles ebausuga ja pärandas oma kõnedes eredaid pilte Venemaa laastamisest tatarlaste poolt; S o f o n i, rjazani kirjanik, Kulikovo lahingut käsitleva suurepärase poeemi „Sõjaretk Doni taha" autor. Kuid enamikul kirjanduslikel teostel pole autori nime säilinud.

Tatari vallutusretkega seotud kirjanduslikud mälestised. XIII sajandil toimus vene rahva ajaloos suure tähtsusega sündmus — tatari vallutusretk.

Tatari riigi asutas veidi aega enne seda Aasias, Hiina piiril, Džingis-khaan. Lühikese aja jooksul haaras see maade-vallutaja oma kätte suured maa-alad Kesk-Aasias, Iraanis ja Taga-Kaukaasias. Üle Kaukasuse tulid tatarlased Polovetsi steppi. Polovetsid pöördusid abipalvega vene vürstide poole: „Kui te meile abi ei anna, siis lüüakse meid maha nüüd, teid aga homme." Mõned vene vürstid tulid polovetsidele appi, kuid tavalise kooskõlastamatuse tõttu said nad tatarlaste poolt Kalka jõe lahingus 1223. a. lüüa.

Kuid seekord tatarlased Venemaad ei rünnanud. Möödus veel kümme aastat, kuni nad uuesti ilmusid Vene piiridele. Nüüd tulid tatarlased Batõi juhtimisel ida poolt, Uurali tagant. Rännanud umbes kolm aastat Volga taga ja purustanud Bulgaaria riigi, ületasid nad 1237. a. Volga ja tungisid Venemaale. Esimesena nende teel asus Rjazani vürstiriik — see saigi esimeseks ohvriks. Vene riigi killustatus kergendas tatarlastele selle vallutamist. Rjazanlased võitlesid vapralt, kuid, saamata kustki toetust, võideti. Rjazan rüüstati. Rjazani järel tuli järg Vladimiri ja teiste vene vürstiriikide kätte. Liikudes põhja suunas, vallutasid ja põletasid tatari väed ühe kuu jooksul 14 linna: Vladimiri, Suzdali, Kolomna, Moskva, Dmitrovi, Rostovi, Jaroslavli ja teised. Novgorodi tatarlased ei läinud. Pöördunud lõunasse, rüüstasid nad Smolenski ja lõuna-vürstiriigid. 1240. a. vallutasid nad Kiievi.

Vallutanud Vene riigi, läksid tatarlased kaugemale Lääne-Euroopasse, kuid pöördusid varsti tagasi, kartes jätta enda tagalasse vallutatud, kuid veel alistamata vene rahvast. Nii siis päästis vene rahvas Euroopa samasugusest hirmsast rüüstamisest, mille osaliseks ta sai ise. Volga alamjooksul asutasid tatarlased oma riigi — Kuldhordi. Vene rahval algas pikk, üle kahe sajandi kestev tatari ike, väga raske aeg Vene ajaloos. Peale rüüstamise ja kohustuse maksta suurt andamit kannatas rahvas raske rõhumise all, mis K. Marxi väljenduse järgi „solvas ja kurnas rahva hinge ennast".

Nii suure ajaloolise tähtsusega sündmus nagu tatari vallutusretk ei võinud jääda kirjanduses kajastumata. „Jutustus Kalka lahingust"[60-a] kajastas esimesena seda rabavat

[60-a] «Повесть о Калкском побоище».

muljet, millé tekitas tatari väehulkade ilmumine. „Ilmusid rahvad," on kirjutatud jutustuses, „kellest keegi ei tea, kes nad on, kust on tulnud, missugune on nende keel, mis soost nad on, mis usku..." Jutustus loetleb vene vürste ja vägilasi, kes langesid Kalka lahingus, ja nimetab nende seas Dobrõnja Rjazanitšit ja Aleksander Popovitšit. Piiskop Serapioni „kõnedes" on eredaid pilte Venemaa rüüstamisest tatarlaste poolt — „meie isade ja vendade veri jootis kui vesi maad... Paljud meie vendadest ja lastest on viidud vangi... meie külad on kattunud noore metsaga...". Kroonikad on jäädvustanud oma lehekülgedel kogu selle ajajärgu, alates esimestest ärevatest meeleoludest, mis haarasid vene inimesi, kui „leib ei lähe hirmu tõttu suhu", kuni vene rahva oma maa kaitsmiseks peetud ennastsalgava ja mehise võitluse dramaatiliste momentideni. Võitlus oli ebavõrdne, kuid ühtki lapikest vene maad ei antud käest lahinguta. Rjazanlaste kangelaslik kaitse, kes võtsid hoobi vastu esimestena; suzdallaste kaotus hirmsas lahingus Siiti jõel; väikese Kozelski tavatu kaitsmine, mis hämmastas ka tatarlasi, kes nimetasid Kozelskit „tigedaks linnaks"; niisama visa Kiievi kaitsmine, mille haavatud väepealikule Dimitrile andis armu isegi julm Batõi tema suure mehisuse pärast, — need on selle kangelasliku võitluse momendid, mis on kirjanduslikes teostes jäädvustatud.

Parimaid kirjanduslikke teoseid tatari vallutusretkest on „Jutustus Batõi tulekust Rjazani peale"[61].

Kirjanduslikud mälestised võitlusest saksa agressiooniga. Kirjanduses leidis kajastust ka teine suur ajalooline võitlus, mida vene rahval tuli pidada samal XIII sajandil, võitlus saksa agressiooniga. Tatarlased ründasid lõunast ja idast, sakslased koos oma liitlaste rootslastega ründasid samal ajal põhjast ja läänest.

Vene rahva naabriteks sellest küljest olid eestlaste ja lätlaste rahulikud hõimud, kelledega venelased olid ammuaegses suhtlemises. XII sajandil ilmusid siia sakslased. Haaranud enda kätte läti ja eesti maa-alad ja orjastanud nende rahuarmastava elanikkonna, hakkasid saksa rüütlid plaanitsema vene maa-alade anastamist. See oli selle sakslaste itta-tungimise algus, mis kestis vaheaegadega meie ajani. Fašistid ütlesid, et nad viivad lõpule XIII sajandil rüütlite poolt alustatud ürituse. Vene rahval tuli sellal teha palju jõupingutusi, et seda vaenlast tagasi lüüa.

[61] «Повесть о приходе Батыя на Рязань».

Selle vene rahva võitluse juhiks oli vürst Aleksander Nevski. See on üks vene rahva suurtest esivanematest, keda mainis seltsimees Stalin oma ajaloolises kõnes Punasel väljakul 7. novembril 1941. a.; üks neist ajaloolistest tegelastest, kelle mehine kuju innustab vägitegudele võitluses kodumaa eest.

Aleksander Nevskist kirjutati — arvatavasti varsti pärast tema surma (ta suri 1263. a.) — jutustus. Sellisena, nagu „Jutustus Aleksander Nevskist“[62] on meieni jõudnud, on tal pühaku eluloo kuju. Selles on hulk kiriklikku laadi lisandeid, mida võib esialgsest tekstist kergesti eraldada. Ilmalikust jutustusest Aleksander Nevskist on hiljem keegi vaimulik kirjanik teinud pühaku eluloo.

Kirjanduslikud teosed Kulikovo lahingust. XIV sajandil oli suurimaks ajalooliseks sündmuseks vene rahva elus kuulus Kulikovo lahing (8. septembril 1380. a.), milles venelased esimest korda tekitasid suure kaotuse tatarlastele, suurimaid lahinguid Euroopas keskajal. Ka see sündmus sai mitmeks aastakümneks kirjanduslike teoste teemaks.

XV—XVII SAJANDI KIRJANDUS.

(Moskva riigi ajajärk.)

Vene riik XV—XVI sajandil. XV sajandil, Moskva suurvürsti Ivan III ajal, lõppes vene maa-alade ühendamine ja kujunes rahvuslik Vene riik. Moskva suurvürsti hakati nimetama kogu Venemaa tsaariks. Võrreldes feodaalse killustatusega oli uus isevalitsuslik poliitiline kord kõigis Euroopa mais, seejuures ka Venemaal, eesrindlikum. Ta tegi, Engelsi sõnade järgi, lõpu lõpmatuile ja mõttetuile vürstidevahelistele kodusõdadele. Isevalitsuslik võim oli tolle aja kohta korra esindajaks korralageduses.

Järgmisel, XVI sajandil laiendas Ivan IV Groznõi riigi piire suuresti, liites sellega tatari Kaasani ja Astrahani riigi ja Siberi. Vene riik muutus jällegi kõige suuremaks Euroopas. Ja et tema koosseisu sattus peale vene elanikkonna veel palju teisi rahvusi, muutus riik paljurahvuseliseks, milliseks ta on jäänud ka praeguse ajani.

Vene riigi tugevnemine XV ja XVI sajandil lõi talle mõjuka rahvusvahelise seisundi. Euroopa riigid, ütleb Marx, kes vaevalt märkasid Moskoovia olemasolu, olid

---

[62] «Повесть об Александре Невском».

üllatatud tohutu suure riigi tekkimisest oma idapiiridel. Nad hakkasid püüdma sõlmida temaga diplomaatilisi ja kaubanduslikke sidemeid.

Riigi ühendamisega ja tema välispoliitilise eduga XV ja XVI sajandil saavutas vene rahva enda juures tavatu kõrguse rahvuslik enesetunne. Vene riiki hakati kujutama jumalast äravalitud suurima maailmariigina ja Moskvat — maailma poliitilise ja kirikliku keskusena, „kolmanda Roomana".

Vene kultuur XV—XVI sajandil. Pärast vene maa-alade ühendamist üheks riigiks hakkas maa-alalise iseloomuga vene kultuur omandama üldvene iseloomu. Moskva saab mitte ainult riigi poliitiliseks, vaid ka kultuuriliseks keskuseks. Siia kogunevad ja siin töötavad eri maa-alade parimad meistrid, ehitus- ja maalikunstnikud.

Moskvas ehitati tol ajal sellised grandioossed ja uhked ehitised, nagu Kreml oma müüride ja tornidega ja Kremli katedraalid, Granovitaja Palata („Tahutud koda", tõlk. märk.). Moskva Kreml oli XV sajandil tugevaimaks kindluseks Euroopas. Suur ehitustegevus Vene pealinnas nõudis suurt hulka ehitusala meistreid. Neid kutsuti Pihkvast, Novgorodist, Tverist, Vladimirist. Peale selle kutsuti rida ehituskunstnikke välismaalt, Itaaliast: Aristoteles Fioravanti, Marco Ruffo, Pietro Salari jt. Välismaa spetsialistid rikastasid ehituskultuuri mõne uue tehnilise võttega (näiteks võtsid hoonetes tarvitusele raudühendusdetailid puust detailide asemel, parema lubja), kuid ise uurisid kuulsaid vene ehitisi, jäljendasid neid ja alistusid niiviisi vene kunstistiilile.

Ivan Groznõi ajal, XIV sajandil ehitati sellised ilu poolest tähelepanuväärsed ja laadilt täiesti rahvuslikud ehituskunsti teosed, nagu kirik Kolomenskoje külas Moskva lähedal ja kuulus Vassili Õndsa katedraal Moskvas Punasel väljakul. Selle katedraali, mis on ehituskunsti ime, ülemaailmse tähtsusega mälestis, ehitasid vene meistrid Barma ja Postnik Jakovlev. Need kõrged kiviehitised on seda imestamisväärsemad, et nad ehitati ajal, mil veel ei tuntud ehitiste vastupidavuse matemaatilist arvestust.

Samal kõrgel tasemel oli XV—XVI sajandil ka vene maalikunst. Vene kuulsaimaks kunstnikuks XV sajandil oli Andrei Rubljov. Sisu sügavuse ja meisterlikkuse poolest võib ta seista kõrvuti niinimetatud renessansi-ajastu parimate euroopa kunstnikega. Tema teoseid säilitatakse hoolikalt meie riiklikes muuseumides.

Haridus. Koolihariduse laia leviku kohta XV ja XVI sajandil andmeid ei ole. Kuid kirjaoskus, ehkki see polnud massilist laadi, polnud ka suureks harulduseks. Lihtsa kirjaoskuse kõrval võib sel ajajärgul leida kõrge hariduse näiteid, peamiselt bojaaride ja kõrgemate vaimulikkude kihis, kellele see oli kättesaadav. Sellisteks oma aja kohta kõr-

gesti haritud inimesteks olid näiteks bojaar Karpov, kes harrastas astronoomiat, arstiteadust ja poliitikat, metropoliit Makari ja tsaar Ivan Groznõi ise.

Ühiskonna vaimseist tarvetest ja huvidest on tunnistuseks vaimse liikumise levik Moskvas ja teistes linnades kõige mitmesugusemais ühiskonnakihtides, lihtsaist linlastest-käsitöölistest kuni tsaari perekonna liikmeteni. Seda liikumist iseloomustas lugupidamine teadusest ja haridusest ning arvustav suhtumine paljusse kirikuõpetuses — juttudesse hauatagusest elust, surnute ülestõusmisest, viimsepäeva kohtumõistmisest.

Kiri ja raamatud. Raamatute paljundamise peaviisiks oli XV ja XVI sajandil edasi käsitsipaljundamine. Raamatu materjaliks sai ainult paber. Pool-ustavikirja kõrval hakati laialt tarvitusele võtma kiirkirja — käekirja, mille eesmärgiks on kirjutamise kiirendamine. Selles ei kirjutatud tähti enam nii hoolikalt nagu varem ja nad ei seisnud üksteisest eraldi, vaid neid kirjutati sule katkestamatu liigutusega, nagu kirjutame meiegi. Kuid vanaaegse kiirkirja tähed olid keeruka laadiga ja sellega kirjutatud raamatute lugemine nõuab teadmisi ja praktikat. Kalleid ja luksuslikke raamatuid kujundati XV ja XVI sajandil endiselt ilusasti päisvinjettide ja algustähtede — initsiaalide abil. Nende lemmikmotiiviks said XVII sajandil õied ja lehed, see on niinimetatud „taimornament".

Laialt hakati tol ajal tarvitusele võtma sidekirja — niisugust kirja, milles tähed olid seotud üksteisega keeruliselt ja ilusasti, muutudes mõnikord päris ornamendiks. Seda tarvitati peamiselt raamatute pealkirjades.

Suureks kultuuriliseks saavutuseks XVI sajandil, Ivan Groznõi ajal, oli raamatutrükkimise algus Venemaal. Trükinduse algatajaks olid Moskva diakon Ivan Fjodorov ja tema abiline Pjotr Mstislavets. Esimene vene trükitud raamat anti välja 1564. a.

Trükitoodang polnud XVI sajandil suur ja piirdus vähese arvu jumalateenistuse-raamatute väljaandmisega.

XV—XVI sajandi kirjandus. Moskva riigi loomise ja tugevnemise aeg tekitas rikkaliku kirjanduse. Nagu kõik teised vene kultuuri harud, sai ka kirjandus nüüd endale ühise keskuse, Moskva, ja omandas üldvene iseloomu.

Ivan Groznõi valitsemise ajal algatati ja teostati grandioossed, enneolemata ulatusega üritused kirjanduslike koondteoste koostamise alal. Moskva tahtis koondada kõik kogunenud vene kirjanduse. Vanade kohalike ja üldvene kroonikate põhjal koostati uued koondkroonikad, tohutu suured, 20 000- ja enamleheküljelised, mis

uuel viisil mõtestasid kogu Vene riigi ajaloo. Samasuguseks hiiglasuureks ürituseks kirikliku kirjanduse koondamise alal oli koguteos „Suur igapäevaste lugemispalade kogu pühakute elulugudest"[63], mahuga 27 000 lehekülge.

XV ja XVI sajandi uus kirjandus oli žanrilt mitmekesine. Selles võib eraldada peamisi juhtivaid žanre. Eelnenud ajajärgul oli selliseks juhtivaks žanriks sõjajutustus, nüüd saavad selleks teosed ühiskondlikel ja poliitilistel teemadel — publitsistika. Seda sisendas aeg ise. Moskva riigi loomise ja tugevdamise ajajärgul oli päevakorras hulk teravaid, ühiskonda kirglikult erutavaid küsimusi. Kirjandus ei võinud neist mööda minna. Rida teoseid, nagu näiteks jutustused Paabeli kuningriigist, „Muistend Vladimiri vürstidest"[64], arendasid ideed Moskvast kui „kolmandast Roomast", maailma keskusest, kes on pärinud selle tähtsuse muistselt Roomalt ja Konstantinoopolilt. Ivan Peresvetovi ja tsaar Ivan Groznõi teosed käsitlesid veel teravamaid teemasid — isevalitsuse võitlust vana maa-alade süsteemi jäänustega. Niisuguste teoste hulka kuulub näiteks „Ivan Groznõi kirjavahetus Kurbskiga"[65] (XVI sajand). Ühiskondlikest küsimustest ja ühiskondlikust võitlusest ei võinud eemale jääda ka niisugune žanr nagu pühakute elulood. Selle žanri parimaks esindajaks oli kirjanik Jepifani Ülitark, kes valis oma pühakute elulugude kangelasteks Moskva riigi patrioote, kes olid kaasa aidanud selle kasvule ja tugevnemisele. Jepifani oli uue, väga piduliku ja keeruka kirjandusliku stiili loojaks. See stiil jäi vene kirjandusele kauaks omaseks.

Reisikirjelduste vanas kirjanduslikus žanris kirjutati XV sajandil selline huvitav teos nagu Afanassi Nikitini „Rännak kolme mere taha"[66]. Kuid nii raamat ise kui ka selle autor erinesid väga selle žanri vanaaegseist esindajaist. Varem rändasid vaimulikud pühale maale kummardama pühapaiku. Afanassi Nikitin oli ilmalik Tveri kaupmees, kes teostas oma rännaku mitte pühale maale, vaid Indiasse ning mitte usuliste, vaid kaubanduslike eesmärki-

[63] «Великие Четьи Минеи».
[64] «Сказание о князех Владимерских».
[65] «Переписка Ивана Грозного с Курбским».
[66] «Хождение за три моря».

dega. Ettevõtlik ja energiline venelane Afanassi Nikitin käis Indias enne teisi euroopa reisijaid ja oskas haruldase huvide laialdasusega ja vaatlusvõimega oma raamatus kirjeldada kõike, mida ta võõrail mail nägi.

XVI sajandil ilmus ka niisugune algupärane kirjanduslik teos nagu „Domostroi". Nii nimetatakse juhatuste kogu koduse elu-olu korralduse alal, mis on kantud püüust kindlaks määrata perekonnaelu rangeid konservatiivseid vorme.

Ilukirjanduslikest teostest paistab silma XVI sajandil kirjutatud „Jutustus Peetrist ja Fevroniast"[67]. Peeter on Muromi vürst, Fevronia — talutüdruk, kes parandas vürsti raskest haigusest ja sai tema naiseks. Fevroniaga on antud vana-vene kirjanduses esimene ulatuslikult käsitletud lihtrahvast võrsunud targa, tahtejõulise ja armastava vene naise kuju. Jutustuses on rohkesti muinasjutuluulest laenatud fantastilist elementi.

XV—XVI sajandi kirjakeel. Ajajärgul XV—XVI saj. jõudis vene kirjanduses kõrgeima arenguni ainult raamatuis tarvitatav vana-slaavi keel. See oli niinimetatud „teise lõuna-slaavi mõju" ajajärk vene kirjanduses (esimene oli XI saj., Kiievi ajajärgul). Pärast Bulgaaria ja Serbia sõjalist vallutamist türklaste poolt rändas sealt Venemaale rohkesti mitmesuguse erialaga inimesi, sealhulgas ka vaimulikke, kirjanikke. Nende pidulik ja keerukas, täis vanasõnu ja kõnekäände ning elavast vene keelest nii õigekirjutuselt kui hääldamiselt erinev kirjakeel (stiil) juurdus kauaks ajaks vene kirjandusse. Üheks selle ilmekaimaks esindajaks oli Jepifani Ülitark, XV saj. kirjanik. Praegu on tema äärmiselt keerukas, pikkade lausetega, eriliselt väljamõeldud kirjakeele-sõnadega keel raskesti loetav, siis aga meeldis see väga ja seda püüdis jäljendada enamik kirjanikke.

Kuid samal ajal leiame teiste, peamiselt ilmalike kirjanike juures rahva elava kõnekeele laia kasutamist. Sellist lihtkeelt võib näha Tveri kaupmehe Afanassi Nikitini raamatus „Rännak kolme mere taha", Ivan Peresvetovi teostes, kohati tsaar Ivan Groznõi teostes, samuti ka raamatus „Domostroi".

Poliitiline olukord XVII sajandil. XVII sajandi algus oli seotud Venemaa riigielu uute nii sisemiste kui väliste raskete vapustustega. Riigis toimus klassivõitlus pärisorjuses oleva, rõhutud talurahva ja bojaaride-mõisnike klassi vahel. Selle puhkemisele aitas kaasa enneolematu nälg, mis viis rahva meeleheiteni. Inimesed sõid „rohtu, lõpnud loomi,

[67] «Повесть о Петре и Февронии».

koeri ja kasse, niinepuu- ja tammekoort", bojaarid ja kloostrid aga kasutasid rahva häda rikastumiseks, tõstes viljahindu. 1606. ja 1607. aastal puhkes suur talurahva liikumine, talupoegade sõda Ivan Bolotnikovi juhatusel. Vene riigi sisemisi raskusi kasutasid naabrid Poola ja Rootsi, kes segasid end Vene asjadesse, esimesed — abi ettekäändel „seaduslikule Vene tsaarile", Ivan Groznõi pojale, tegelikult isehakanud Vale-Dimitrile, teised — abiandmise näol poolakate vastu. Mõlema vahelesegamine omandas varsti avaliku interventsiooni iseloomu. Hoolimata kangelaslikkusest, millega vene rahvas kaitses oma linnu ja külasid, okupeerisid anastajad hulga Vene linnu, sealhulgas ka pealinna Moskva. Riik oli hukatuse lävel, teda ähvardas jälle sõltumatuse kaotus. Kuid äärmiselt rasketes oludes leidis rahvas endas jõudu heita endalt anastajad ja päästa vabadus. Seda tegi rahvamalev, kelle eesotsas seisid suured patrioodid Kozma Minin ja Dmitri Požarski.

Pärast XVII sajandi alguse „suurt laostumist" seati riigis jalule väline kord. Saadi tagasi läänepoolsed maa-alad ja Smolenski linn, mille oli anastanud Poola. Viidi täide ka osa teisest ajaloolisest ülesandest — taas ühines Vene riigiga pool Ukrainast ühes muistse Kiieviga. Kuid sisemised raskused jäid. Valitsus kavatses tugevdada riigi korratusse sattunud majandust mõisnike tugevdamisega. Talurahvahulkade ja linlaste olukord ei kergenenud põrmugi. Paljudes linnades ja Moskvas endas puhkes linnaelanike ülestõuse. 1670. ja 1671. a. puhkes teine talupoegade sõda Stepan Razini juhatusel.

XVII sajandi poliitiline olukord tõstis tugevasti ühiskondlikku iseteadvust ja aitas kaasa uute ühiskonnaklasside — linnaelanikkonna ja talurahva esiletõusmisele maa riiklikus elus.

Kultuur ja haridus XVII sajandil. Kultuurilises suhtes osutus Vene riik XVII sajandil, võrreldes Euroopa edasijõudnud maadega, mahajäänuks, eriti tehnika ja majanduse arengu poolest. Puudus oma arenenud tööstus. Kultuur areneb maade vastastikuse läbikäimise tingimusel, seda aga takistasid naabermaade valitsused, kes igati raskendasid Venemaa sidemeid Euroopaga; teiselt poolt ettekujutused oma erandlikust ja „jumalast äravalitud" seisundist põhjustasid paljude venelaste võõrdumist naabreist. Selleks, et kosuda läbielatud „laostumisest" ja kindlustada riigi majanduslikku ja poliitilist sõltumatust, oli vaja ära kasu-

tada Lääne-Euroopa kultuurilisi kogemusi. Paljudel ärksamatel venelastel tekkis püüd omandada läänemaade saavutusi, peamiselt aga — püüd haridusele. Venelased võisid tutvuda lääne kultuuriga esiteks Moskvas, niinimetatud „Saksa alevikus" elutsevate välismaalaste kaudu („sakslasteks" nimetati siis üldse kõiki välismaalasi), teiseks Kiievist ja Polotskist Moskvasse sõitvate ukraina ja valgevene õpetlaste kaudu.

Kultuurilised vajadused tõstsid huvi lugemise vastu. Üksikud rikkad Moskva bojaarid hakkasid tellima välismaalt raamatuid ja asutama endale raamatukogusid. Koduse õpetuse kõrval hakkas tekkima kooliõpetus. XVII sajandi jooksul asutati Moskvas ja mõnes teises linnas mitu kooli. Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemia Moskvas (1687) oli tüübilt kõrgem kool, selles õpetati kreeka ja ladina keelt, grammatikat, retoorikat, loogikat. Need koolid olid suureks saavutuseks, kuid nende õppekavas polnud riigile kõige vajalikumaid „oskusteadusi", s. o. täppisteadusi. Ka õpetamismeetodid olid neis veel ajast mahajäänud. Aabitsais ülistati vitsu, mida kasutati laialt.

Розгою дух святой детищ бити велит,
Розга убо мало здравия вредит.
Розга разум во главу детям погоняет,
Учит молитве и злых всех стрезает.

Püha vaim käsib lapsi vitsaga peksa,
sest et vits rikub tervist vähe.
Vits paneb lastele aru pähe,
õpetab palvetama ja taltsutab kõik kurjad.

Siiski hakkas kooliõpetuse vajadusteks ilmuma õpikuid: aabitsaid, grammatikaid, aritmeetikaõpikuid, mis ka oli suureks edusammuks.

Vene keelde tõlgiti mõned euroopa raamatud eri teadusealadelt: ajaloost, geograafiast, füüsikast, astronoomiast, zooloogiast, anatoomiast, arstiteadusest. Neis polnud küll vähe muinasjutulist, kuid nad andsid siiski ka mõningaid teadmisi, laiendasid silmaringi.

Ühes tungiga euroopa hariduse poole hakati vene seltskonna jõukais ringkondades tarvitama läänemaade elutarbelisi esemeid: välismaise laadiga mööblit, peegleid, löögiga kelli, mängutoose jm. XVII sajandi teisel poolel (1672. a.) organiseeriti esimene ilmalik teater, mis oli määratud ainult tsaari ja õukonnaringide jaoks.

Kunst XVII sajandil. Kõrgel tasemel seisis XVII sajandil vene kunst. Nii ehitus- kui maalikunsti XVII sajandil iseloomustas eriline tung välisele ilule (dekoratiivsusele) ja lopsakusele.

Seda laadi olid tollal ehitatud Kolomna palee, kirikud Filis ja Dubrovitsõs, palju suuri hooneid ja katedraale ning niisugused suured ehitised nagu Suure Rostovi Kreml või mõnede kloostrite müürid ja tornid.

Tsaari ja bojaaride Stroganovide töökodade maalikunstnikud lõid tehnika poolest väga peeni kunstiteoseid. Nende meisterlikkus on meie ajani säilinud palehhi kunstnike kunstis.

Samuti hakkas XVII sajandil kunstis maad võtma kalduvus realismi, „elulähedusse", s. o. inimese elulähedasema, loomutruuma kujutamise poole. Ilmusid esimesed portreed. Maalikunst käis sama teed, mis

kirjanduski. XVII sajandi silmapaistvaimaks kunstnikuks oli Simon Ušakov.

XVII sajandi kirjandus. Ühenduses nende muutustega, mis olid toimunud XVII sajandil ühiskondlikus elus ja kultuuris, toimus olulisi muutusi ka kirjanduses. Kõige rohkem mõjutas seda esiteks uute, demokraatlike ühiskonnakihtide esilenihkumine ja teiseks vene seltskonna tutvumine lääne kultuuriga. Seni rahuldas demokraatlike klasside, linlaste ja talurahva vajadusi suuline looming, rahvaluule. Nüüd avanes neile klassidele juurdepääs kirjanduse juurde ning see pidi nende vaateid ja maitseid kajastama. Huvi lääne kultuuri vastu tõi endaga kaasa tutvumise lääne kirjandusega. Kuni XVII sajandini tungis Venemaale peamiselt tõlkeid bütsantsi ja slaavi (bulgaaria, serbia) kirjandusest, nüüd hakkas ilmuma tõlkeid lääne-euroopa — prantsuse, itaalia, saksa — kirjandusest. Need olid rüütliromaanid ja ilmalike jutustuste kogumikud.

Muutused, mis toimusid XVII sajandi vene kirjanduses mõlema mainitud asjaolu mõjul, olid järgmised: 1) kirjandus hakkas omandama ilmalikku laadi, vabanema kiriku vaateist elule ja mõnikord neid isegi välja naerma; 2) sellesse ilmusid uued kangelased, tavalised inimesed, seejuures neist ühiskonnakihtidest, keda kirjandus varem peaaegu ei puudutanud, — kaupmeeste, linlaste ja isegi talurahva hulgast; 3) kirjanike tähelepanu keskpunkti asuvad pikkamööda mitte sõjalised või vaimsed vägiteod, vaid meeliköitvad seiklused, tuttav elu-olu ning tegelaste siseelu ja psühholoogia; 4) kirjanduslike teoste keel läheneb rahva-, kõnekeelele.

XVII sajandi kirjakeel. Lugejate ja autorite ringi laienemine rahvastiku demokraatlike kihtide arvel põhjustas kirjakeele tunduva muutumise. Kirjandusse hakkas senisest palju laiemas ulatuses pääsema lihtne rahva kõnekeel. Mõnikord leiame XVII sajandi kirjanduses kantselei asjaajamiskeelt, millega olid harjunud linnaelanikud — riigiasutiste ametnikud. Tuleb veel märkida, et XVII sajandil tungis vene kirjakeelde üksikuid ukraina ja „lääne" sõnu.

XVII sajandi tähtsaimad kirjanduslikud teosed. XVII sajandi kirjandus kasutas vanu, ammu olnud žanre ja lõi uusi. Kuid ka vanad žanrid ei pääsenud uute mõjude eest. Vana-

vene kirjanduse põliseks liigiks olid *elulood*. XVII sajandil kirjutati „Juliania Lazarevskaja elulugu"[68] ja „Ülempreester Avvakumi elulugu"[69]. Juliania, Muromi bojaaritari Ossorjina eluloo kirjutas tema poeg. Kujutanud oma ema, head, lahket naist, kelle elu möödus ilmalikes kodustes askeldustes arvukate laste ja teenijate keskel, muutis ta tema eluloo pigemini perekonnanovelliks. Ülempreester Avvakumi elulugu, mille kirjutas tema ise, s. o. tegelikult tema autobiograafia, oli veel algupärasem kirjanduslik nähtus. Avvakum seisis kirikliku vanausulisuse eesotsas. Asi, mille eest ta fanaatiliselt võitles ja andis oma elu — vanade kirikuelu ja elu-olu vormide kaitsmine —, oli iganenud, ajaloo poolt taunitud. Kuid kirjandusliku vormi alal olid Avvakumi teosed progressiivseks nähtuseks, vene kirjanduse sammuks edasi teel realismi poole. Kõige tähelepandavam ülempreester Avvakumi teostes on tema stiil ja tema keel, elav, ilmekas ja mahlakas rahvakeel, millist enne teda kirjandus ei tundnud. Oma jutustusse paigutab Avvakum kahekõnesid, nalju, vanasõnu ja teinekord ka jämedavõitu väljendusi. I. Turgenev imetles ülempreester Avvakumi „elavat Moskva kõnet" ja rääkis, et „iga kirjanik peab teda tingimata uurima". Kõrgelt hindas Avvakumi keelt ja stiili A. M. Gorki, kes rääkis, et nad „jäävad võitleja tulise ja kirgliku kõne ületamatuks näidiseks".

Veel suuremaks uudsuseks olid XVII sajandi *olustikulised jutustused*, uus kirjanduslik žanr, mis lähenes pärastisele romaanimõistele. „Jutustus Savva Grudtsõnist"[70] kujutab endast pikka ja keerulist lugu noorest kaupmehe pojast Savva Grudtsõnist, kes armastusest naisterahva vastu oli müünud oma hinge kuradile. Savva vabaneb suure vaevaga kuradi võimu alt, lõpetades elupäevad kloostris. Kuradi-legendi fantastilisel taustal on jutustuses esitatud olustikuline romaan XVII sajandi vene kaupmeeskonna elust. „Jutustus vene aadlikust Frol Skobejevist"[71] esitab kangelasena väikese ametniku, kelmi ja libeda Frol Skobejevi, kes korraldab oma elu heaolu mitmesuguste kelmuste abil.

[68] «Житие Юлиании Лазаревской».
[69] «Житие протопопа Аввакума».
[70] «Повесть о Савве Грудцыне».
[71] «Повесть о российском дворянине Фроле Скобееве».

Kavatsedes abielluda rikka pruudiga, nimeka bojaari tütre Annuškaga, kasutab Frol igasuguseid abinõusid. Ära ostnud Annuška hoidja, tungib ta naise riietuses neiu juurde koju, siis röövib tema isakodust, saavutab pettusega vanemate andestuse, sundides Annuškat teesklema suremas-olevat haiget. Lõpuks saavutab ta oma tahtmise: saab rikkaks ja elab „suures aus ja rikkuses" kui täiesti auväärt inimene. Mõlemal jutustusel, eriti teisel, on uusi tüüpilisi jooni. Need on ilmalikud teosed. Nende kangelased pole vürstid ega mungad, vaid harilikud inimesed alamaist ühiskonnakihtidest. Jutustuste sisuks pole sõjalised või vaimsed vägiteod, vaid eluseiklused. Kirikliku vagaduse asemel võidutsevad osavus elus ja kavalus. Võib tähele panna oskust kujutada elusaid inimiseloomusid ja osalt näidata tegelaste hingeelu.

XVII sajandi olustikukujutuste seas on tähelepandaval kohal „Jutustus Hädast-Õnnetusest"[72]. See on kirjutatud värssides ja sellel on niisuguseid väärtuslikke poeetilisi omadusi, mis asetavad selle ühte ritta vana-vene ja maailmakirjanduse parimate teostega.

Uueks kirjandusliigiks XVII sajandil olid satiirilised teosed. Nende ilmumine oli seotud klassivõitluse teravnemisega riigis. Satiirilised teosed käsitlesid teravaimaid eluküsimusi, naersid välja rikkaid-bojaare, munki, preestreid. Need teosed olid demokraatlike kihtide loominguks ja nende võitlusvahendiks. Ühes sellega olid nad edasiseks sammuks ilmaliku kirjanduse arenemisel.

Viimaks ilmuvad vene kirjandusse XVII sajandil esimest korda näitekirjanduse teosed ja süllaabilised luuletused.

XVII sajandi teisel poolel tekkis esimene ilmalik vene teater, mis oli määratud tsaari perekonna ja õukondlaste jaoks. Vene näidendite puudumise tõttu etendati selles algul tõlgitud näidendeid. Hiljem ilmusid vene näidendid. Esimeseks näitekirjanikuks oli Simeon Polotski, haritud munk, kes oli tulnud Moskvasse Valge-Venest, Polotskist. Moskvas oli ta õpetajaks Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemias ja tsaari kasvatajaks. Ühes sellega oli ta XVII sajandi andekamaid kirjanikke.

---

[72] «Повесть о Горе-Злочастии».

Simeon Polotski kirjutatud draamadest pakub suurimat huvi „Näidend tähendamissõnast kadunud pojast"[73]. Selle süžee on võetud evangeeliumi tähendamissõnast, kuid sisu on kohaldatud kaasaegsele elule. Näidendis käsitletakse sedasama päevaküsimust, mida puudutati ka teistes tolle aja kirjanduslikes teostes: küsimust kahe põlvkonna — isade ja laste — kokkupõrkest, noorsoo tungist vabaneda vanemate hoolduse alt, piiratud vanakombelisest elust minna avarasse maailma.

Simeon Polotski oli ka XVII sajandi värssluule suurimaks esindajaks. Ta kirjutas palju vaimuliku ja ilmaliku sisuga luuletusi, mis moodustavad kaks suurt teostekogu. Venes XVII sajandil ilmunud luuletused olid kirjutatud süllaabilises ehk silbilises värsisüsteemis.

Lõppkokkuvõte. XVII sajandit peetakse vana-vene kirjanduse lõppsajandiks.

Enda olemasolu seitsme sajandi jooksul tegi vene kirjandus läbi suure arengutee. Selle arengu põhitulemused, mis saavutati XVII sajandi lõpuks, on järgmised:

1) Vene kirjandus vabanes vanema ajajärgu lõpuks kirikliku maailmavaate mõju alt ja omandas ilmaliku laadi.

2) Kirjandus oli teinud suuri edusamme teel realismi poole, oli õppinud tõetruult kujutama harilikku inimest ühes tema psühholoogiaga samasuguses harilikus elumiljöös.

3) Kirjandusele oli omaseks saanud palju mitmesuguseid žanre ehk teosevorme, pühakute elulugudest satiiriliste ja naljajutustusteni, mis võimaldas teostada mitmekesiseimaid kirjanduslikke ideid.

4) Oli saavutatud suurt edu kirjakeele lähendamisel rahvahulkade elavale keelele.

Kõik need vene kirjanduse arengujooned jätkusid ka XVIII ja XIX sajandil, ainult laiemas ulatuses ja kiiremas tempos. „Vana"-vene kirjandus pole seega midagi erilist, „uuega" sidumatut.

Oma olemasolu seitsme sajandi kestel lõi vana-vene kirjandus palju suure ideelise ja kunstilise väärtusega teoseid ning see vana pärand rikastas väga uut vene kultuuri.

---

[73] «Комедия притчи о блудном сыне».

Vana-vene kirjanduse süžeid, kujusid ja ideid kasutasid korduvalt vene kirjanikud ja luuletajad — Puškin, Lermontov, Maikov, Turgenev, Leskov, L. Tolstoi, Blok, Jessenin, Bagritski jt. Sellised kunstnikud nagu Vasnetsov ja Nesterov leidsid sellest teemasid oma piltidele. Vana-vene kirjandusega on seotud ka rida vene muusika tähelepanuväärseid teoseid: Borodini ooper „Vürst Igor", Rimski-Korssakovi „Muistend Kiteži linnast" ja niisugused nõukogude heliloojate teosed, nagu Prokofjevi kantaat „Aleksander Nevski" ja Šaporini oratoorium „Kulikovo väljal".

XVIII SAJANDI KIRJANDUS.

XVIII sajandi esimene pool.

XVIII sajandi algus, Peeter I aeg, oli erakordselt tähtis aeg, mis avas uue ajajärgu Vene ajaloos. Peeter I ajal loodi Vene impeerium, suurim riik maailmas, mille maa-alad ulatusid Läänemerest Vaikse ookeanini. Peetri uuendused etendasid väga suurt osa Vene riigi kindlustamisel, viies hoogsalt edasi maa tootvate jõudude arengut ja kultuuri, muutes ta võimsamaks Euroopa riigiks.

Peeter I uuendused. Venemaad kurbade tagajärgedega ähvardav eesrindlikest maadest mahajäämine hakkas tajutavaks saama juba XVII sajandil. Samal ajal algas ka ärksamates inimestes tung lääne-euroopa kultuuriga tutvumiseks. Kuid alles Peeter I astus otsustavalt ja kindlalt eesrindlike euroopa kogemuste omandamise teele ja tõi oma kogu riiki hõlmava tegevusega täieliku pöörde Venemaa ellu.

Riik sai uue armee ja uue laevastiku. Asuti kõige tundmaõppimisele, mida „loodus toodab", s. o. riigi loodusvarade selgitamisele. Loodusvarade tundmaõppimise tagajärjel anti järsk tõuge tööstuse arengule. Peeter I valitsuse lõpuks oli Venemaal ligi 250 mitmesugust tehast.

Oma riigikorra poolest oli Venemaa XVIII sajandil mõisnike riik. Ei tohi unustada, et ka paljudel Peeter I üritustel oli eesmärgiks mõisnike ja tekkiva kaupmeeste klassi osatähtsuse tõstmine pärisorjuses oleva talurahva arvel. Kuid selleaegseis tingimustes väljendas Peetri riiklik tege-

vus kõike eesrindlikku ning progressiivset ja alustas tõesti uut ajastut Venemaa elus. Lahendati tähtsaim ajalooline ülesanne, millest olenes riigi saatus ja areng — väljapääs Läänemere kallastele. Neile kinnitus Venemaa kindlalt ja siia ehitas Peeter ka riigi uue pealinna — Peterburi. Riik mitte ainult säilitas rahvusliku sõltumatuse, vaid astus võrdsena teiste Euroopa riikide perre ja hakkas Euroopas etendama suurt osa.

Marksismi klassikud hindavad Peeter I uuendusi väga kõrgelt. Engels ütles tema kohta, et ta oli „tõesti suur inimene".

Euroopa kultuuri omandamise teed. Lääne-euroopa kultuuri positiivsete külgede omandamine polnud sugugi kerge, kuna paljud venelased olid meelestatud selle kultuuri vastu kahtlustavalt ja vaenulikult.

Esimeseks abinõuks euroopa kultuuriga tutvumiseks olid venelaste sõidud välismaale. Tsaar Peeter ise käis mitmel korral välismaal — õppis laevaehitust, suurtükiväeasjandust, füüsikat, arstiteadust, saatis palju tunde mööda muuseumides, kunstnike ateljeedes. Siis hakkas ta komandeerima sinna noori aadliseisusest venelasi. Kuid laheda eluga mõisades harjunud aadlikele oli tööks ja õppuseks kaugele võõrale maale sõit vastumeelt. Tuli ette kõrvalehoidumisi ja isegi juhtumeid, kus vanemad eelistasid anda oma lapsi mungaks. Aga Peeter nõudis nad ka kloostritest välja.

Teiseks abinõuks euroopa kultuuri omandamisel oli läänemaade eriteadlaste Venemaale töölekutsumine. Kutsuti eriteadlasi mitmesuguste elukutsete ja teaduste alalt: kipreid, ehitusmeistreid, arste, suurtükimeistreid, keemikuid. Ühes nendega tellis Peeter ka arhitekte ja kunstnikke, kuna ta tahtis, et Vene riik milleski välismaast maha ei jääks, et Venemaal oleksid omad „aiad", s. o. pargid, mitte halvemad Versailles' omast (kuulus purskkaevudega park Pariisi lähedal), omad paleed ja omad pildid, lühidalt kõik, mis „tähtsaimatele monarhidele kohane".

Lõpuks püüdis Peeter välismaalt osta kodumaale vajalikke kultuuriväärtusi: maale, gravüüre, skulptuure. Vene agendil Itaalias kapten Kologrivovil õnnestus kord väikese hinna eest hankida väga haruldane Venuse skulptuur. Itaalia võimudel, samuti Rooma paavstil oli kahju seda Venemaale

välja lasta. Siis pakuti Peeter I nimel paavstile vahetuseks katoliku pühaku Brigitta säilmeid, mis sõjatrofeena Tallinnast saadud. Usklike etteheidete vältimiseks oli paavst sunnitud nõustuma.

Haridus Peeter I ajal. Kuid ei välismaale komandeerimised, ei välismaalaste ametissekutsumised ega kunstiväärtuste ostud lahendanud asja. Riigi kultuurilise arengu küsimused võisid leida kindla lahenduse ainult oma kaadri loomise ja selle kodumaal ettevalmistuse tagamise läbi. Venemaal leidus ainult kirikukoole. Peeter I ajal loodi esimesed ilmalikud eritüüpi koolid: meresõidu-, kahurväe-, inseneri-, mäeasjanduse- ja arstiteaduse-koolid, mis pidid ette valmistama riigile eriliselt vajalikke tehnilisi kaadreid. Siis avati kubermangude „arvutuskoolid" («цифирные школы»), üldhariduslikud, kus õpetati ka matemaatikat; need pidid andma tulevasi ohvitsere ja ametnikke. Uudiseks oli see, et neis koolides võisid õppida mitte ainult aadlike, vaid igast seisusest inimeste lapsed.

Uute õppeasutiste ja kogu riigi vajadusteks oli tarvis tagada õpikuid ja raamatuid. Peeter I ajal alustati esmakordselt laiaulatuslikku raamatute trükkimist.

Trükikunst oli Venes tuntud juba Ivan Groznõi ajast peale, kuid trükiti peaasjalikult kirikuraamatuid ja neidki väikesel arvul. Peamiseks raamatute paljundamise viisiks oli, nagu vanastigi, käsitsi ümberkirjutamine. Raamatutrükkimise tähtsusest aru saades organiseeris Peeter trükiasjanduse. Tema valitsusaja kestel anti välja enam kui 600 mitmesugust raamatut. Esimeses järjekorras ilmusid õpikud ja raamatud matemaatika, geograafia, sõjaasjanduse ja põllumajanduse alal. Enamikus olid need tõlgitud mitmesugustest euroopa keeltest. Peeter tahtis õpetada vene rahvale mitte üksnes teadust, vaid ka kultuurset käitumist. Selleks tõlgiti ja trükiti õpperaamatute kõrval ka selliseid raamatuid, nagu „Nooruse kommete peegel"[74] või „Näidised, kuidas kirjutatakse mitmesuguseid kirju"[75]. Esimene neist oli kombeõpetuse käsiraamat ja sisaldas juhiseid, kuidas käituda seltskonnas, vanematega või ülematega rääkides ja söögilauas, näi-

[74] «Юности честное зерцало».
[75] «Приклады, како пишутся комплименты разные».

teks käte ja jalgadega mitte lahmendada, noaga laudlinal mitte kriipsutada, sõrmega ninas mitte urgitseda jne. Teine sisaldas näidiseid ja kirjaproove ülematele, sõpradele ja vanematele mitmesugusteks juhtudeks. Need mõlemad olid tol ajal väga tarvilikud raamatud.

Tähtsaks asjaks hariduse alal oli perioodiliste trükiteoste asutamine. 1703. a. alates hakkas ilmuma esimene vene ajaleht „Vedomosti"[76]. See oli väike, formaadilt praegustest rajooniajalehtedest veel väiksem leheke, ilma artikliteta, nagu neid praegu ajalehtedes avaldatakse, ta sisaldas ainult lühikest informatsiooni Vene- ja välismaa uudistest: äsja valati 400 suurtükki, haubitsat ja mortiiri; Moskvas on kuu jooksul sündinud 386 mees- ja naissoost inimest; India tsaar saatis suurele Vene monarhile elevandi jne.

Trükiasjanduse arenemisega seisis tihedas seoses Peetri alfabeedi-reform. Kuni selle ajani trükiti kõik raamatud kiriku-slaavi kirjaga. Tahtes lahutada uut kultuuri kirikust ja kiriku mõjust, võttis Peeter tarvitusele ilmaliku tähestiku ja kirja. Sellest ajast hakati vana kiriku-slaavi kirja tarvitama eranditult kirikuraamatutes, ilmalikes raamatutes ja ajakirjanduses aga — uut tsiviilkirja. See tegi järsu vahe kiriku ja ilmaliku trüki vahele.

Keel XVIII sajandi algul. Suured muutused toimusid Peetri ajal vene keele, nii kõne- kui kirjakeele alal. Vene kõnekeelde lisandus palju uusi võõrkeelseid sõnu. Osalt oli see välja kutsutud tarvidusest: paljudele Venes tarvitusele võetud uutele asjadele ja mõistetele ei leidunud vastavaid venekeelseid sõnu ja paratamatult tuli kasutada hollandi-, inglis- ja prantsuskeelseid võõrsõnu. Kuid palju võõrsõnu võeti sel ajal tarvitusele ilma tungiva vajaduseta, moe pärast. Aja jooksul kadusid need moe äärmused. Uue vene kõnekeele kindlaks omandiks jäid üldiselt tarvitatavad rahvusvahelised sõnad, mida rahvusvaheliste mõistete tähistamiseks vajati (armee, poliitika, revolutsioon).

Vanal Venemaal oli paljude sajandite jooksul vahe elava keele, mida kõneles rahvas, ja kirjakeele vahel, milles kirjutati kirjanduslikke teoseid. Kirja- ehk raamatukeeleks oli slaavi keel. Elav kõnekeel leidis ainult harva, mõne üksiku kirjaniku juures pääsu kirjandusse ja enamvähem laiemas ulatuses alles XVII sajandil. Peetri ajal tunnistati elava kõnekeele kasutamine kirjanduses tarvilikuks. Uus kirjakeel ei saanud muidugi kohe välja kujuneda. Selle arenemisprotsess jätkus Peetrijärgsel ajal. Selle kallal töötasid hiljem Lomonossov ja Karamzin ning

[76] „Teataja".

selle töö lõpetas XIX sajandil Puškin, keda loetaksegi vene kirjakeele loojaks.

Kirjandus XVIII sajandi algul. Peetri aeg ei tõstnud kirjanduses esile ei suuri poeete ega väljapaistvaid kunstiteoseid. Riik tegeles väga palju sõdadega, linnade, kanalite ja laevade ehitamisega ning kogu elu ümberkorraldamisega. Neis tingimustes oli kirjanduses väga tähtsal kohal publitsistika — mitmesuguste kirjandusežanride, nagu arutluste, ülestähenduste, lookeste, reisipäevikute, isegi kirikujutluste näol —, mis käsitles aktuaalseid ühiskondlikke küsimusi. Niisugust iseloomu kandsid kõige tähtsamate Peetri-aegsete kirjanike Stefan Javorski, Feofan Prokopovitši ja V. Tatištševi teosed. Stefan Javorski ja Feofan Prokopovitš olid vaimulikud, kuid võtsid poliitilisest elust elavalt osa. Stefan Javorski oli Peetri reformide vastane, Feofan Prokopovitš nende tuline pooldaja. Peetri-aegne ilukirjandus — jutustused ja eriti lüürilised luuletused —, ehkki mitte kõrge kunstilise väärtusega, kajastas siiski üldist murrangut riigi kultuurielus ja pani aluse uuele ajajärgule vene kirjanduses. Kirjandus vabanes täiesti vanast kiriklikust maailmavaatest, mis domineeris vana-vene kirjanduslikes teostes. Ühes uute eluvormide ja elukorraldusega astus kirjandusse terve suur uute arusaamade, tunnete ja elamuste maailm.

Esimeseks väljapaistvaks ilukirjanduse esindajaks XVIII sajandi algul, kes esines alles pärast Peetrit, kuid oli oma loominguga tihedalt seotud Peetri ajaga, oli Antiohh Kantemir (1708—1744). Rahvuse poolest mittevenelane (ta isa oli Venemaale asunud Moldaavia vürst), kuid kolmeaastaselt Venemaale toodud, oli A. Kantemir keele, hariduse ning ühiskondliku ja kirjandusliku tegevuse poolest venelane. Olles oma aja harituimaid inimesi, oli Kantemir Peetri reformide tuline pooldaja ning ühes niisuguste Peeter I kaastöölistega, nagu Feofan Prokopovitš ja Tatištšev, Peetri surmale järgnevail aastail tema tegevuse ustav jätkaja. Kantemiri elu oli lühike (ta suri 35-aastaselt) ning tema kirjanduslik pärand pole suur, kuid suure väärtusega. Suur vene kriitik Belinski peab õigeks alustada uue vene kirjanduse ajalugu Kantemiriga.

Tähtsaim koht Kantemiri loomingus kuulub tema satiiridele — „Oma mõistusele ehk õpetuse laitjatest"[77], „Kõlvatute aadlike kadedusest ja uhkusest"[78] ja teistele, mida on kokku üheksa. Neis poeet mitte üksnes pilkab ja piitsutab oma aja vene elu pahesid ja puudusi, vaid aktiivse võitlejana astub välja elu parandamise, hariduse ja rahva kasvatamise eest. Peale ühiskondliku tähtsuse on Kantemiri satiiridel suur kunstiline väärtus. Kantemiri poolt loodud harimata inimeste, keigarite, priiskajate, nürimeelsete mineviku pooldajate, teaduse ja hariduse tagakiusajate satiirilised kujud elasid kaua vene kirjanduses.

M. V. Lomonossov.

(1711—1765.)

Lomonossov oli suur inimene... Tema lõi esimese Vene ülikooli; tema, õigust öelda, ise oli esimene Vene ülikool.

Puškin.

Kõige väljapaistvamaks vene kirjanikuks XVIII sajandi keskel oli L o m o n o s s o v. Lomonossovi tegevus algas ja jätkus Peetri-järgsel ajal — Peeter I surma-aastal oli Lomonossov 14-aastane —, aga see tegevus osutus võimalikuks ainult tänu Peetri uuendustele vene elu ümberkorraldamisel ja oli ise Peetri ürituste edasiseks arendajaks.

Peetri järglased tsaaritroonil ei sarnanenud temale ei riiklikest ülesannetest arusaamises, ei andekuses ega energias. Paljud Peetri saavutused unustati, osalt pöörduti vana juurde tagasi. Suurimaks õnnetuseks vene elus oli aadlikemõisnike klassi tavatu tugevnemine ja sakslaste ülevõim riiklikes asutistes, tsaari õukonnas ja teaduses. Kuid miski ei suutnud siiski elu tagasi pöörata. Elu arenes edasi Peetri poolt antud suunas ja selle parimaks tõendiks on niisuguste inimeste esilekerkimine nagu Lomonossov.

Lomonossov oli mitte üksnes andekas kirjanik ja poeet,

[77] «К уму своему, или на хулящих учение».
[78] «На зависть и гордость дворян злонравных».

M. V. Lomonossov.

vaid ühtlasi ka geniaalne õpetlane ja eesrindlik ühiskonnategelane, kes saatis palju korda oma maa hariduse, teaduse ja kultuuri kasuks. Puškin, nimetades Lomonossovit suureks inimeseks, ütles temast väga õieti: „Tema (Lomonossov) lõi esimese Vene ülikooli; tema, õigust öelda, ise oli esimene Vene ülikool." Belinski kirjutas Lomonossovist: „Tema tõendas enda isikuga, et... venelane on võimeline kõigeks suureks ja kauniks. Lomonossoviga algab meie kirjandus; ta oli selle isaks ja kasvatajaks, ta oli selle Peeter Suur."

Lomonossovi elu. Mihhail ehk, nagu tol ajal kõneldi ja nagu ta ise rääkis, Mihhailo Lomonossov oli tõeline rahvapoeg. Päritolult oli ta talupoeg. Denissovka küla, kus ta 1711. a. sündis, asetses endises Arhangelski kubermangus Severnaja-Dvina kaldal, Holmogorõ linna lähedal. Neid Valge mere lähedaste põhjamaade talupoegi nimetati pomoorideks (randlasteks, tõlk. märk.). Pomoor, kes põlluharimise kõrval tegeles kalandusega, oli ka Lomonossovi isa Vassili.

Põhjapoolsed maakohad ja põhja talurahvas erinesid tunduvalt ülejäänud Venemaast. Tol ajal oli põhjamaa kõige eesrindlikum ja kultuursem riigiosa. Ivan Groznõi ajast alates toimus kogu Vene kaubandus Lääne-Euroopaga Valge mere, Arhangelski ja Holmogorõ linna kaudu. Alles Peeter I raius uue „akna Euroopasse" — Peterburi linna Läänemere kaldale —, selle ajani käis kaubavahetus siia- ja sinnapoole ainult põhja kaudu. Siin oli harilikult palju välismaalasi, veel enam aga igasugust oma rahvast, kes suvel ja talvel kõigist kodumaa nurkadest siia hooajatöödele saabus: postipoisse, kaubalaadijaid jms. Siin asusid suured vanaaegsed kloostrid, mis vanal Venemaal olid kirjaoskuse ja raamatutarkuse kolleteks. Neis kohtades ei olnud põhjamaa talurahval kirjaoskus ja raamat selliseks harulduseks kui teistes maakohtades. Suur tähtsus oli ka sellel asjaolul, et siinsed talupojad ei tundnud pärisorjuse survet — nad olid riigi omad, mõisnikke siin ei olnud. Meretööndus arendas neis energiat ja ettevõtlikkust. Lomonossovi isal oli mitu laeva, üks neist, „Tšaika" („Kajakas", tõlk. märk.), oli taglastatud koguni välismaa viisil. Lomonossovid sõitsid sellega korduvalt Muurmani rannikule, isegi Norramaale.

Jõuka arenenud põhjamaa talupoja juures õitses rahvaloomingu mitmesuguseid liike. Külades olid tared, suured ja nägusad kirikud fantaasiarikkalt nikerdustega kaunistatud. Kunstipärase luu- ja puunikerduse alal on Arhangelski talupojad veel praegugi suured meistrid. Naiste riided — sarafanid (varrukateta pihtseelikud), telogreikad (vestitaolised kasukad), kokošnikud (peaehted) olid värvilisest riidest, kaunistatud tikandite, pitside ja pärlidega (neid kogutakse praegu muuseumidesse kui kunstiväärtusi). Siin õitses ka suuline looming: laulud, muinasjutud. Elu ise, pikad talveõhtud, mis puuraiujate artellidel peale tööd metsas, kaluritel töö juures või kodus võrgu kudumisel tuli mööda saata, lõid muinasjuttudeks ja lauludeks vastava meeleolu. Mitte juhuslikult pole just siin kuni meie ajani säilinud vanad bõliinad, mis teistes riigiosades peaaegu ära on unustatud.

Niisugune oli Lomonossovi sünnimaa.

Poisikesena õppis Lomonossov kodukülas ühe naabri juures kirjaoskust. Siit sai ta terveks eluks kirgliku kiindumuse raamatutesse. Esimesteks temale kättesattunud raamatuteks olid Peetri ajal väljaantud õpikud: Smotritski grammatika ja Magnitski aritmeetika. Teadusehimulisele poisile andis kiindumuseks neisse tõuke see asjaolu, et need raamatud otsese õppematerjali kõrval sisaldasid palju huvitavaid teateid: grammatika — kirjandusest ja värsiehitusest, aritmeetika — füüsikast, geograafiast ja astronoomiast. Kogu eluaeg pidas Lomonossov neid raamatuid tänutundega meeles, nimetades neid „oma õpetatuse väravateks". Kuid siis tekitasid nad temale palju pahandusi. Laitvalt jälgis poisi kiindumust raamatutesse praktiline isa, võõrasema aga kiusas teda raamatute ja nendega tegelemise pärast. Vanemad tahtsid näha poega samasuguse tegeva pomoorina, kalurina ja talupojana, nagu olid nad ise. Teadus aga meelitas poissi vastupandamatult enda poole. Talvel 1730. aastal, 19-aastasena, jättis Lomonossov koduküla maha ja rändas Moskvasse.

Moskvas õnnestus Lomonossovil saavutada oma eesmärk — istuda koolipinki. Esinedes aadliku pojana pääses ta Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemiasse. Nii nimetati kõrgemat Moskva kooli, mis oli paigutatud ühte Moskva kloost-

risse. Elu oli raske. Nagu Lomonossov pärast ise meenutas, tuli päevas kolme kopikaga ära elada: poole kopika eest leiba, poole kopika eest kalja — ülejääk paberi, jalanõude ja teisteks vajadusteks. Kaasõpilased, aastatelt temast palju nooremad, naersid liiga vana õpilase üle: „Kaege tola, kahekümne-aastaselt tuli ladina keelt õppima!" Isa kutsus tungivalt koju, meelitades ohtra külluse, abielu ja hästikorraldatud eluga, kuid Lomonossovi tung teaduse poole oli nii suur, et mingisugused raskused ei võinud seda murda. Juba esimesel aastal lõpetas ta akadeemia kolm alamat klassi, paistis silma oma edusammudega ja võttis kindlalt koha esimeste ridades. Olgugi et akadeemia oli kirikukool, oli ta siiski kõrgemat tüüpi. Lomonossov võis temas panna aluse oma mitmekülgsetele teadmistele: tutvuneda loogikaga, filosoofiaga, eriti aga filoloogiliste teadustega — grammatikaga, retoorikaga ja poeetikaga (kirjanduseteooriaga), peale selle aga omandada tubli ladina keele oskuse; ladina keel oli tol ajal üldtunnustatud rahvusvaheline teadusekeel. Kuid akadeemias puudus see, mis Lomonossovit kõige enam oma poole tõmbas — teadmised loodusest: füüsika, astronoomia, looduseõpetus. Aga visadus ja juhus aitasid teda ka siin.

Peterburi Teaduste Akadeemia juures asetsev kool, mis Peeter I idee kohaselt oli organiseeritud noorte vene teadlaste ettevalmistamiseks, seisis tühjalt. 1735. aastal nõudis Teaduste Akadeemia Moskvast välja paremaid õpilasi. Kaheteistkümne väljavalitud õpilase hulka sattus ka Lomonossov. 1. jaanuaril 1736. a. olid nad juba Peterburis ja asusid õppetööle. Ning varsti leidis Lomonossov võimaluse veel sügavamalt rahuldada oma teadusejanu. Veel samal aastal komandeeriti ta ühena kolmest vene üliõpilasest välismaale, Saksamaale, mäeasjandust ja metallurgiat õppima.

Viis aastat veetis Lomonossov välismaal. Esimesed kolm aastat veetis ta Marburgis, kus töötas tolleaegse kuulsa õpetlase, filosoofi ja matemaatiku Wolffi juhatusel. Need olid väga viljakad aastad. Siin võis Lomonossov põhjalikult õppida seda, mis teda kõige rohkem huvitas — matemaatikat, mehaanikat, füüsikat ja keemiat. Samal ajal õppis ta ka filosoofiat, kirjandust, keeli ja isegi joonistamist. Marburgist sõitis Lomonossov Freiburgi, kus pidi asuma spet-

siaalselt mäeasjandust ja metallurgiat õppima. Ta elas siin umbes aasta, töötas usinalt, kuid ei olnud rahul oma juhataja Henckeli tegevusega. Saksa eriteadlane varjas mõndagi oma vene rahvusest õpilaste eest, hoolitsedes ainult, et palga korralikult kätte saaks. Lomonossov ei olnud enam poisike, ta oli 28-aastane ja tal oli küllalt teadmisi, et õpetajaid hinnata. Temale omase otsekohesusega süüdistas ta sakslasest juhatajat omakasupüüdlikkuses ja oskuste salastamises. See omakorda süüdistas vene õpilast jämeduses. Vahekord muutus ebanormaalseks. Pealegi raskenes elu selle tõttu, et Venemaalt ei saadetud raha. See võttis võimaluse normaalseks elamiseks, samuti tagasisõiduks kodumaale. Nende asjaolude tõttu oleks Lomonossov peaaegu hukkunud. Otsides Vene saadikuid, kes teda koju tagasisõiduks avitanud oleksid, rändas Lomonossov ilma rahata jalgsi mööda Euroopat, Saksamaalt Hollandi ja tagasi. Ükskord, kuski aleviku võõrastemajas ööbimisel, anti talle kellegi heldekäelise isiku poolt süüa-juua, kuid hommikul ärgates leidis ta end Weseli kindluse kasarmus. Lahke kostitaja osutus ohvitseriks, kes tolleaegsel viisil värbas sõdureid Preisi kuninga armeesse. Seisukord osutus täitsa kurvaks. Kuid julgel ja ettevõtlikul, pealegi atleedi kehaehitusega vene õpetlasel õnnestus kindlusest põgeneda, ronides üle puust plangu ja kahe valli ning ujudes üle kahe kraavi. Lõpuks 1741. a. jõudis raha kohale ja Lomonossov võis Venemaale tagasi pöörduda.

Peterburis määrati ta Teaduste Akadeemiasse, algul adjunktiks (professori abiks) ja 1745. a. professoriks (akadeemikuks). Ta oli esimene vene rahvusest akadeemik*. Kõigi oma ülejäänud 23 eluaasta kestel töötas Lomonossov Teaduste Akadeemias Peterburis, pühendades kõik oma teadmised, jõu ja ammutamatu energia kodumaa teenimisele. Lomonossov suri 1765. a. võrdlemisi noorelt, 54-aastasena.

Lomonossovi teaduslik tegevus. Lomonossovist ei saa rääkida ainult kui kirjanikust. Mitte väiksema tähtsusega polnud tema teaduslik tegevus. Lomonossov polnud mitte ainult esimene vene rahvusest õpetlane, — ta oli geniaalne õpetlane, kes seisis omaaegse maailma teaduse

* Lomonossoviga üheaegselt (1745. a.) määrati akadeemikuks ka Trediakovski.

esiridades. Temaga lõppes see ajastu maailma teaduses, mil kerkis esile suuri inimesi, kes suutsid haarata kõiki mitmesuguseid teaduseharusid, mida tollal peeti meie maailma ja inimest käsitleva üldise teaduse osadeks. Niisugune õpetlane oli Lomonossov: füüsik, bioloog, geograaf ja astronoom. Hiljem ilmusid suured õpetlased ainult üksikutes teaduseharudes.

Tolleaegne teadus ei olnud veel täiesti vabanenud keskaegse metafüüsika jäänustest, s. o. maailma transtsendentaalseist põhiprintsiipidest. Kooskõlas sellega arvasid paljud teadlased, et maailmas toimub kõik jumala antud seaduste järgi ja et inimese mõistus ei või neist aru saada. Lomonossov uskus sügavalt inimmõistuse jõusse, mis on võimeline tunnetama looduse olemust ning seadusi, ja läks nendes seletustes materialistlikku teed. Mitte ilmaaegu ei kirjutanud ta oma ülikooli õppetöö projektis: „Vaimulikel mitte tikkuda õpetuste kallale, mis näitavad füüsilist tõde, eriti aga mitte jutlustes sõimata teadust."

Oma isiklikus teaduslikus töös tegi Lomonossov palju geniaalseid avastusi, ennetades kaugelt oma aega. Märkimisväärseks jooneks Lomonossovi kui teadlase juures oli see, et ta oli mitte ainult teoreetik, et ta ei eraldanud teadust praktikast, vaid tahtis kõiges näha põhilist, millega see võib rahvale kasulik olla. Selles oli Lomonossov otsene Peeter I tegevuse jätkaja ja töötava vene rahva tüüpiline poeg. Paljusid Lomonossovi geniaalsetest ideedest ja projektidest ei teostatud ega võidudki kunagi teostada tsaari-Venemaa oludes; neile astus esmakordselt lähemale ja asus nende tegelikule teostamisele Nõukogude riik. Säärane on näiteks polaarjoonetaguste suurte looduserikkuste majandusliku kasutamise idee. Alles Nõukogude Venemaa asus kaugete põhjamaade ja nende määratute rikkuste — apatiidi, nefeliini, vase, raua, söe, kulla — tundmaõppimisele ja asutas nende baasil polaarjoonetaguseid linnu. S. M. Kirov, kutsudes nõukogude õpetlasi üles osutama tähelepanu põhjale, meenutas Lomonossovit. Samasugune on ka idee suurest põhja mereteest Jäämerel piki Siberi põhjarannikut, — selle elluviimine algas stalinlike viisaastakute ajal.

Peab märkima veel Lomonossovi kui õpetlase tegevuse üht tähtsat külge. Vene teadus ja selle keskus Teaduste Akadeemia olid tol ajal täielikult sakslaste kätes. Paljud neist mitte ainult ei mõtelnudki nende ülesannete täitmisele, milleks nad Venemaale kutsuti, vaid vastupidi, takistasid ja pidurdasid igati venelaste juurdepääsu teadusele. Nendega sõdis Lomonossov kogu eluaja, murdes teed vene teaduse ja vene õpetlaste vabaks arenguks. Tema võitlus Vene Teaduste Akadeemias istuvate saksa õpetlastega, mis mõnikord isegi teravusteni läks, oli põhimõttelist laadi. „Olen end selleks pühendanud," kirjutas ta, „et kuni hauani võidelda vene teaduse vaenlastega." Sakslasi kui niisuguseid Lomonossov ei vihanud. Tänuga mäletas ta oma vana head õpetajat prof. Wolffi, oli suur sõber samasuguse ausa õpetlase Richmanniga, kuid ta vihkas niisuguseid autuid ja kahjulikke sakslasi, vene rahva vaenlasi, nagu seda olid Akadeemia asjadevalitseja Schuhmacher ja selle abi Taubert. Esimene neist omalt poolt väljendus: „Ma tegin suure vea oma poliitikas, et lasksin Lomonossovi professoriks", teine aga sekundeeris: „Kas meil on kümmet Lomonossovit vaja? Ükski on juba raskuseks."

Lomonossov oli seega mitte ainult õpetlane, vaid ka ühiskonnategelane. Riigi suurte looduserikkuste tundmaõppimine ja ärakasutamine, tööstuse ja majanduse areng rahva heaolu tõstmiseks, haridus, millele juurdepääs oleks võimalik kõigile seisustele, — need olid Lomonossovi unistused ja eesmärk. Ajal, mil haridus oli peaaegu täielikult aadlike klassi omandiks, püüdis Lomonossov saavutada seda, et „mitte ühelegi inimesele ei oleks keelatud õppida ülikoolis, kes ta ka oleks". Need olid selle aja kohta äärmiselt haruldased demokraatlikud vaated. Lomonossov oli üks esimese Vene ülikooli loojaid Moskvas ja see ülikool kannab praegugi tema nime.

Lomonossovi kui õpetlase tegevuse tähtsus ulatub kaugele üle oma aja piiride. Tänuga peavad teda mäletama Nõukogude Liidu rahvad kui eesrindliku vene teaduse parimate traditsioonide algatajat, selle tõelise teaduse rajajat, mis seltsimees Stalini iseloomustuse järgi ei eralda teooriat praktikast ja seab end rahva teenistusse.

Lomonossovi tööd keele ja kirjanduse teooria alal. Õpetlasena töötas Lomonossov palju vene keele ja kirjanduse teooria kallal. Nende tööde tähtsus on vene kirjanduses väga suur. Kuid kõige tähtsam on see, et ta pani aluse uuele vene kirjakeelele ja värsiehitusele, mis on põhijoontes kuni meie ajani püsinud.

Lomonossov hindas vene keelt väga kõrgelt ja arvas, et see ei jää ühestki euroopa keelest maha, vaid ületab neid. Oma „Grammatikas" Lomonossov kirjutas: „Karl V, Rooma keiser, rääkis, et viisakas on kõnelda hispaania keeles jumalaga, prantsuse keeles sõpradega, saksa keeles vaenlastega ja itaalia keeles naissooga. Aga kui ta vene keelt oleks osanud, siis oleks ta sellele lisanud, et vene keeles sobib nende kõigiga kõnelda, sest ta oleks leidnud selles hispaania keele suursugususe, prantsuse keele elavuse, saksa keele tugevuse, itaalia keele maheduse ning peale selle kreeka ja ladina keele rikkuse ja väljendustes tugeva lühiduse."

Lomonossov ei loobunud täiesti vana-slaavi keele kasutamisest, sest ta nägi selles väärtuslikku kultuuripärandit ja pidas seda vene keele rikastamiseks kasulikuks. Kuid ta tõmbas selle tarvitamisele kirjanduses kindlad piirid. Vana keelt analüüsides eraldas Lomonossov selles mitut liiki sõnu: 1) ehtsad vene kõnekeele sõnad, mis on ühised vene ja slaavi keelele, 2) slaavikeelsed, kuid igale kirjaoskajale venelasele arusaadavad sõnad ja 3) slaavikeelsed ehk, nagu ta väljendas, vananenud, arusaamatuks muutunud sõnad.

Niisuguse eraldamise alusel lõi Lomonossov oma tuntud õpetuse „kolmest stiilist".

Ta lõi kolm kirjanduslikku stiili: kõrge, keskmine ja madal. Kõrge stiil on pidulik ja uhke, selles võib kasutada arusaadavaid vana-slaavi sõnu; selles peab kirjutatama kangelaspoeeme, oode, oraatorlikke kõnesid. Keskmine stiil on lihtsam, see peab koosnema rohkem vene sõnadest, vana-slaavi ja vene keelele ühiste sõnade piiratud tarvitamisega; temas peab kirjutatama tragöödiaid, ajaloolisi teoseid, eleegiaid ja satiire. Lõpuks madal stiil — koosneb eranditult ainult venekeelsetest sõnadest ilma slaavikeelsete lisanditeta; see on kohane komöödiaile, sõbralikele kirjadele ja epigrammidele. Lomonossov ise kui kirjanik andis näiteid esimesest, teisest ja kolmandast stiilist. Kõige rohkem aga armastas ta esimest, kõrget stiili.

Mitte vähem tähtsad polnud Lomonossovi vaated ja praktika võõrkeelsete sõnade tarvitamise kohta vene keeles. Ta püüdis vene keelt puhastada neist võõrkeelsetest sõnadest, mis tarvilikud ei olnud ja keelt risustasid. Ta leiutas võõrkeelsete sõnade asemele head ja täpsed venekeelsed vasted ja väljendused paljude teaduslike mõistete jaoks, mis kindlasti püsinutena praegugi on veel tarvitusel. Üldtarvitatavad rahvusvahelised teaduslikud terminid, millede tõlkimine vene keelde oli raske või mitte tarvilik, jättis ta aga tõlkimata. Lomonossov rajas vene teadusliku terminoloogia.

Värsiehituse reform. Mitte vähema tähtsusega vene kirjandusele polnud Lomonossovi poolt läbiviidud värsiehituse reform.

Terve XVII ja XVIII sajandi esimese poole kestel oli vene kirjanduses tarvitusel nõndanimetatud süllaabiline, s. o. silbiline (kreekakeelsest sõnast *süllabos* — silp) värsiehitus. See oli rajatud ühesugusele silpide arvule igas värsis, kusjuures sõnade arv ja rõhkude paigutus neis võis olla vaba. Riimusid kaks paarisrida (paarisriim), kusjuures viimane rõhk pidi tingimata asetsema lõpust lugedes teisel silbil (naisriim), ükskõik milline see sõna ka oli.

Süllaabilised värsid pikkade 11- või 13-silbiliste rida-

dega ja korratult paigutatud rõhkudega olid raskepärased, vaevaliselt hääldatavad ja vene keelele mitteomased.

Пусть весь мир будет на тебя гневливый,
Ты и без счастья довольно счастливый.

Olgu kogu maailm su peale kuri,
sa oled ka ilma õnneta küllalt õnnelik.

(Feofan Prokopovitši luuletustest.)

Või:

Пел петух, встала заря, лучи осветили
Солнца верхи гор: тогда войско выводили
На поле предки твои. А ты под парчёю
Углублён мягко в пуху телом и душою.

Laulis kukk, tõusis koit, päikese kiired valgustasid
mägede tippe: siis viisid sõjavägesid
lahinguväljale su esivanemad. Sina aga brokaadi all
olid pehmelt vajunud udusulgedesse hinge ja kehaga.

(A. Kantemiri II satiirist.)

Esimeseks vene kirjanikuks, kes pööras tähelepanu süllaabilise värsisüsteemi ebasobivusele vene keeles ja tuli mõttele selle reformist, oli V. T r e d i a k o v s k i (1703—1769), Lomonossovi vanem kaasaeglane. Teoreetiline töö ja tähelepanekud vene rahvalaulude juures viisid Trediakovski otsusele, et vene keelele on palju omasem niinimetatud t o o n i l i n e (silprõhuline) värsisüsteem, mis on rajatud ühesugusele rõhkude arvule igas värsis. Uue teooria esitas Trediakovski teoses „Lühike ja uus viis vene värsside loomiseks"[79] (1735). Trediakovski asus õieti küsimuse juurde ja määras õieti värsi rahvusliku vormi, kuid nii teoreetilistes järeldustes kui ka isiklikus luulepraktikas ei osanud ta minna lõpuni, peatus poolel teel. Ta jättis alles endise pika, 11- või 13-silbilise värsi ühes vältimatu naisriimiga, viies läbi ainult korrapärase rõhkude asetuse, näiteks:

Галлия имеет в том, ей, толику славу,
Что за старшую дочь твою можно счесть по праву.

Gallial on selles, tõesti, nii palju kuulsust,
et teda võib õigusega pidada sinu vanemaks tütreks.

(Trediakovski värssidest.)

[79] «Краткий и новый способ к сложению стихов российских».

Trediakovski teostas ainult pooliku reformi. Selle lõpetas Lomonossov. Ta viis tarvitusse värsiehituse, mis on rajatud ühesugusele silpide arvule ja rõhkude korrapärasele vaheldumisele. Neli aastat pärast Trediakovski raamatut, 1739. a. kirjutas Lomonossov oma hiilgava teose „Kiri vene värsiloomise reeglitest"[80] ja andis oodis „Hotini vallutamise puhul"[81] uute värsside näidise. Lomonossov rikastas vene kirjandust loomulikuma ja kergema silprõhulise värsiga.

Лицо своё скрывает день,
Поля покрыла мрачна ночь,
Взошла на горы чёрна тень,
Лучи от нас сокрылись прочь.

Oma palet peidab päev,
väljad on katnud sünge öö,
mägedele on tõusnud must vari,
valgusekiired on meie juurest kadunud.

(Lomonossov, „Õhtune mõtiskelu".)

Lomonossovi kirjanduslik tegevus. Ehkki Lomonossov valmistus ette õpetlase tegevusele ja oli kogu eluaja professoriks, akadeemikuks, hõivas kirjandus tema mitmekülgsete huvide seas suure koha. Lomonossovi geniaalsed anded ilmnesid hiilgavalt ka siin ja ta läks vene kirjanduslukku mitte ainult kui suur õpetlane, vaid ka kui suur kirjanik.

Kirjanduslik-poeetiliseks tegevuseks oli Lomonossov niisama hästi ette valmistatud kui õpetlase tegevusekski ja tal oli selleks alati suuri kalduvusi. Oskuse kirjutada värsse tolleaegsete reeglite järgi omandas ta juba noorena isakodus iseõppimise teel nende õpikute kaudu, mida ta ei läbenud käest äragi panna. Hiljem sai ta Moskva Akadeemias selle kohta laiemad teoreetilised teadmised. Lõpuks, olles välismaal, üliõpilasena Saksa ülikoolides, tutvus Lomonossov lähemalt lääne-euroopa kirjandusega, töötas palju kirjanduseteooria alal ja kirjutas värsse. Just siis hakkaski ta plaanitsema uusi teid vene luules: mõtles läbi tarvituseloleva värsiehituse tehnika puudused, kirjutas uurimuse uuest viisist („Vene värsiloomise reeglitest") ja võttis selle

[80] «Письмо о правилах российского стихотворства».
[81] «На взятие Хотина».

praktiliselt oma teostes tarvitusele. Sellest ajast peale kuni oma elu lõpuni ei katkestanud Lomonossov luuletamist, kuigi ta ise ei omistanud sellele niisugust tähtsust kui teaduslikule tööle. „Luuletamine on minu meelelahutus, füüsika — minu töö," ütles ta.

Lomonossov oli oma aja parim, viljakas ja väga mitmekülgne luuletaja. Ta kirjutas lüürilisi luuletusi, valme, laule, satiirilisi luuletusi, epigramme, poeeme, kuid tema kirjandusliku loomingu peamiseks ja armastatumaks liigiks olid oodid. Oma elu kestel kirjutas ta kakskümmend oodi.

Lomonossovi oodid. Ood on üks lüürilise luule žanre. See on ülev-pidulik luuletus, mis ülistab kas mõnd kangelast, ühiskondliku positsiooni poolest väljapaistvat isikut või mõnd tähtsat ühiskondlikku sündmust.

Vanade kreeklaste juures nimetati oodideks hümne, laule jumalate auks, mida rahvapidustuste ajal koori poolt lüüra saatel ette kanti (sõna „ood" on kreekakeelne ja tähendab lauldavat laulu). Hiljem, kirjanduse arenemisega kreeklaste ja roomlaste juures, hakati seda sõna tarvitama pidulike luuletuste nimetusena, mis ülistasid kuulsaid kuningaid, väejuhte, rahvuskangelasi, üldse inimesi, kes üldisest massist kõrgemal seisid. Kõige kuulsamateks oodide luuletajateks olid kreeka poeet Pindaros ja rooma poeet Horatius.

Ajastul, mil harrastati muinasaegse, klassikalise kirjanduse eeskujusid, levis oodižanr ka uues euroopa kirjanduses — Prantsusmaal XVII ja Venemaal XVIII sajandil. Lomonossovil ja Deržavinil olid oodid armastatuimaks loominguliigiks. Ranges vastavuses selle luužanri põlisele olemusele võttis Lomonossov oma oodide sisuks tsaaride kasuliku tegevuse (näiteks oodis „Keisrinna Jelizaveta troonileastumise päevaks"[82]) või rõõmsate üldrahvalike sündmuste, võitude (näiteks oodis „Hotini vallutamise puhul") ülistamise. Niisuguseid oode nimetati pidulikeks ehk ülistavateks. Lomonossovil oli ka oode, mis ametlike pidustustega seoses ei olnud, kuid tingimata olid pühendatud „kõrgetele" teemadele — usulistele, patriootilistele või teaduslikele (näiteks

[82] «На день восшествия на престол императрицы Елизаветы».

oodid „Hommikune mõtiskelu jumala suurusest“[83], „Õhtune mõtiskelu virmaliste puhul“[84]).

Juba oma sisu tõttu pidi see liik kirjanduslikke teoseid teistest erinema oma pidulikkusega. Lomonossovi teooria järgi osutub esimeses järjekorras oodidele kohaseks kõrge stiil, milles venekeelsete sõnade kõrval sobib slaavikeelsete sõnade tarvitamine. See tegi oodide keele igapäevasest kõnekeelest erinevaks. Oodidele olid kohased ka kreeka ja rooma mütoloogiast võetud kujud ja ülistatavate isikute võrdlemine mütoloogiliste jumalate ja kangelastega. Tuult nimetab autor Zephyroseks, keisrinna Jelizavetat võrdleb ta tarkusejumalanna Minervaga jne. Tõeline või teeseldud vaimustus sundis oodides tarvitama hüüatusi, küsimusi: „Oo teie, oma sügavustest nüüd keda ootab isamaa!...“ või „Mis õnnetunne on mul täna? Kus kõrgustel ma viibin nüüd?“

Lomonossovi luule peateemad. Alustades oma kirjanduslikku tegevust juba välismaal, kirjutas Lomonossov lüürilisi värsse armastusest ja isiklikest tunnetest. Siis oli ta noor inimene, muretu üliõpilane. Kodumaale tagasi jõudnud, sukeldus ta innukasse teaduslikku ja ühiskondlikku töösse. Luuletamist ta maha ei jätnud, kuid teemad muutusid. Kitsas isiklik temaatika jäi tagaplaanile, esikohale kerkisid suure teadusliku, ühiskondliku ja riikliku tähtsusega teemad. Ning ka poeedina jäi Lomonossov samasuguseks suureks teadlaseks ja kirglikuks ühiskonnategelaseks-patrioodiks.

Oodid, mis Lomonossov pidi kirjutama ettenähtud juhtudeks või tellimusena, olid seotud mitmesuguste pidulikkude sündmustega. Vältida neid ametlikke kohuslikke teemasid polnud võimalik, kuid nende varjul oskas ta igas oodis puudutada teisi, märksa tähtsamaid teemasid, mis teda erutasid. Lomonossovi luule peateemadeks, tema südamelähedasteks teemadeks, millede juurde ta ikka ja alati tagasi pöördus, olid järgmised. Esimene teema on k o d u m a a. Armastuse, uhkuse ja siira vaimustusega ülistab ta Venemaa ääretut avarust, selle loendamatuid looduserikkusi ja

---

[83] «Утреннее размышление о божием величестве».
[84] «Вечернее размышление по поводу северного сияния».

suure vene rahva andekust. Teine teema on haridus ja teadus. Haridus ja teadus — need võivad välja selgitada looduserikkused, rakendada need inimese teenistusse ja kindlustada rahva rikkust. Olles ise suur õpetlane, ei lakanud Lomonossov kunagi ülistamast teadust, tõestamast selle tähtsust ja kutsumast tema juurde vene rahvast, eriti noorsugu. Kolmas teema on Venemaa tulevane suurus ja au. See teema on tihedalt seotud kahe esimesega. Haridus aitab vene rahvast enda keskelt esile tõsta andekaid ja teadmistega inimesi, oma Platoneid ja kärme mõistusega Newtoneid, kultuuri rajajaid ja ehitajaid, kes loovad oma maa ümber, „veed laevadega täidavad, jõed meredega ühendavad, sood kraavidega kuivatavad ..." ja sellega „suurendavad isamaa au" ning tõstavad oma maa kõige kuulsamate ja eesrindlikumate riikide ritta. Lomonossov justkui heitis vaimusilmaga pilgu kahesaja aasta võrra ette, meie aega, mil suur vene rahvas, jõudes avarale teele, tõesti kuivatab soid ja niisutab kõrbi, ühendab kanalitega meresid, ehitab hiigeltehaseid ja linnu ning on teinud meie Nõukogude maa kogu eesrindliku inimkultuuri keskuseks. Lomonossov oli vene rahva suur esiisa.

Erilist tähelepanu väärivad Lomonossovi oodides teaduslikud teemad. Ta oskas hiilgavas luulevormis arendada mõnd teaduslikku ideed, kaugelt ennetades oma aega. Niisugune on näiteks päikese füüsilise struktuuri hämmastav pilt, mis on kujutatud oodis „Hommikune mõtiskelu jumala suurusest", keeva, sulaolekus tulivedela massi pilt. Päike on „igavesti põlev ookean", kus

..Огненны валы стремятся	...Tormavad tulilained
И не находят берегов;	ega leia kaldaid;
Там вихри пламенны кругятся,	seal keerlevad leekide keerised,
Борющись множество веков;	võideldes hulga sajandite kestel;
Там камни, как вода, кипят,	seal kivid nagu vesi keevad,
Горящи там дожди шумят...	seal kohavad põlevad vihmad...

See on pilt, mis on lähedane meie kujutlustele, kuid hämmastav XVIII sajandi kohta. Samasugune on ka virmaliste pilt oodis „Õhtune mõtiskelu ...".

Ood „Keisrinna Jelizaveta troonileastumise päevaks" (1747). Üheks paremaks ja kõige tüüpilisemaks Lomonossovi oodiks on ood „Keisrinna Jelizaveta troonileastumise

päevaks". See on tüüpiline nii sisu kui vormi poolest. Kirjutatud 1747. a., keisrinna Jelizaveta seitsmendal valitsemisaastal, on see ood kohandatud keisrinna troonileastumise päeva pidustusteks ja määratud keisrinna ülistamiseks, nagu oligi ülistavates oodides ette nähtud. Kuid kirjanik mahutas oma teosesse hoopis laiema sisu.

Ood on järgmise plaani järgi üles ehitatud. Algul on sissejuhatus, mis ülistab vaikust, s. o. rahu, mis tagab riigi arenemist. Nii algabki ood toredate värssidega „vaikusest".

Царей и царств земных отрада,
Возлюбленная тишина...

Tsaaride ja maiste riikide lohutus,
armastatud vaikus...

Sissejuhatusele järgneb oodi peaosa, milles arendatakse mitut teemat. 1) Enne pidustuse peapõhjustaja, Jelizaveta ülistamist pöördub autor mõttes tema isa, Peeter I, oma lemmikkangelase poole ja ülistab tema riigi kasuks tehtud tööd: armee ja laevastiku loomist ning teaduse levitamist. 2) Järgneb Jelizaveta enese ülistamine. Mõttekäik on täiesti loomulik: tütart esitatakse oma isa suurte tegude jätkajana. Jelizavetat kujutatakse idealiseeritud joontes hariduse ja teaduste kaitsjana. 3) Keisrinna juurest läheb autori mõte üle Venemaale, sellele suurele riigile, mida ta valitseb. Antakse suurepärane pilt hiiglasuurest ja suurte looduserikkustega riigist. Need rikkused tuleb välja tuua, rahva kasuks rakendada. See on teaduse ja teadlaste ülesanne. Siit kerkib uus, 4. teema — teaduse ülesannetest Venemaal ja oma teadlaste ettevalmistamisest vene noorsoo hulgast. Neid, tulevasi õpetlasi, kutsutakse üles oma tööga näitama, et vene rahvas ei ole annete poolest teistest rahvastest vaesem, et ta võib sünnitada oma Platoneid ja Newtoneid. (Suur kreeka filosoof Platon ja suur inglise matemaatik Newton on võetud siin tõelise teaduse sümbolitena.) 5) Pöördumine tulevaste õpetlaste poole läheb siin üle kuulsaks vaimustatud hümniks teadusele:

Науки юношей питают,	Teadmised toidavad noori,
Отраду старым подают,	pakuvad rõõmu vanadele,
В счастливой жизни украшают,	on ehteks õnnelikus elus
В несчастной случай берегут...	ja kaitsevad õnnetuse puhul...

Need värsid on saanud vanasõnaks.

Ood lõpeb kokkuvõttega, milles uuesti ülistatakse rahu ja selle kaitsjat, Jelizavetat.

Mis on selles oodis Lomonossovile tüüpilist?

Esiteks — sisurikkus ja teemade tähtsus. Juhusliku ja ametliku teema — keisrinna troonileastumise päeva — ülendab autor avarateks ja tähtsateks teemadeks kodumaa suurusest, teaduse ja teadlaste ülesannetest, teaduse enda suurusest ja tähtsusest.

Teiseks — ülesehituse harmoonilisus, mõtete ja kogu sisu arendamise järjekindlus. Oodi iga mõte ja iga teema järelduvad loogiliselt üksteisest.

Kolmandaks — kõik poeetilised võtted ja viisid on allutatud oodi kui luuleteoste eriliigi nõuetele. Asjadele ja nähtustele antakse vanad mütoloogilised kujud: sõjale — Marsi, merele — Neptunuse ja põhjatuulele — Borease kuju. Tegelasi võrreldakse muinasjumalate ja kangelastega, näiteks keisrinna Jelizavetat — tarkusejumalanna Minervaga. Väga arvukad on oodis abstraktsete mõistete (vaikuse, teaduse) kehastused, metafoorid, hüüatused.

Lõpuks — oodi keel ise, see „kõrge stiil", mida Lomonossovi teooria järgi peabki tarvitama niisuguste tähtsate kirjandusliikide juures, nagu oodid ja kangelaspoeemid. See on ülev, pidulik, lugejaile arusaadav, kuid harilikust keelest erinev keel. Pidulikkust ja tähtsust annavad oodi keelele selles tarvitatavad slaavikeelsed sõnad.

XVIII sajandi teine pool.

Ühiskonnakord. XVIII sajandi alguse, Peeter I aja Vene riiki nimetab seltsimees Stalin aadliriigiks. See tähendab, et kõigist riigi seisustest kasutas aadlike-mõisnike seisus kõige suuremaid õigusi ja soodustusi. Kogu XVIII sajandi kestel tugevnes riigi aadellik-pärisorjuslik kord ja jõudis kõrgeima tipuni Katariina II valitsemise ajal (1762—1796). Aadel omandas lõplikult erilise seisundi riigis, saades õiguse mitte olla riigiteenistuses, mitte maksta makse, mitte alluda üldkohtule ja üldkaristustele. Mõisnike maavaldused kasvasid. Katariina jagas oma soosikuile heldelt maid ja vabu riigitalupoegi: vennad Orlovid said kuni 90 000 talupoega, Pot-

jomkin — 100 000 talupoega; üle poole kõigist talupoegadest riigis said mõisnike omaks, pärisorjadeks. Suurenes mõisnike võim oma talupoegade üle. Mõisnikud võisid käsutada talupoegade tööjõudu, vara ja isikut ennast. Talupojad tegid mõisale neli, viis ja koguni seitse teopäeva nädalas. Omanikud võisid oma äranägemise järgi mitte ainult panna abiellu ja asustada ümber ühest paigast teise neile kuuluvaid talupoegi, vaid ka neid müüa ja maha mängida kaardimängus. Nad võisid kohtuta, oma tahtmise järgi saata talupoegi asumisele, määrata neile millise tahes tühise asja eest kehalisi karistusi. On säilinud mõisnike kirjalikke korraldusi, nagu järgmine: anda 5000 vitsahoopi toapoisile, kui ta härra küllasõidu eel unustab sellele kammi tasku panna. Naismõisnik „Saltõtšihha" „sai kuulsaks" erakordsete hirmutegude tõttu, nii et ta nimi muutus üldnimeks: ta piinas ja saatis piinates surma mitukümmend tuhat oma talupoega. Viimaste õigusetus oli nii suur, et nad ei tohtinud isegi kaevata oma omanikkude peale.

Paljud aadlikud, saanud Katariina ajal nii suured õigused (eriti pärast seda, kui Peeter sundis neid kohustuslikult teenistuses olema ja töötama), sõitsid nüüd laiali oma mõisadesse ja hakkasid elama toiduküllast, lahedat jõudeelu. Nad jäid kauaks ajaks kõige alalhoidlikumaks jõuks Vene riigis, kellega pidid võitlema eesrindlikud venelased.

Ilma ettekujutuseta sellest ühiskonnakorrast ei saa mõista paljutki XVIII sajandi ja XIX sajandi alguse kirjanduses.

Ühiskonnakorra ja ühiskondliku elu kisendavate puudustega võitlesid eesrindlikud vene inimesed, aadli enda progressiivse osa ja intelligentsi esindajad, sellised nagu N. I. Novikov, suur vene revolutsionäär A. N. Radištšev ja teised. Radištšev arendas vaateid, mis mõistsid hukka tsaaride piiramata võimu ja omavoli. „Isevalitsus on inimloomusele kõige vastikum olukord," kirjutas ta. Novikov arendas laia kirjanduslikku ja praktilist haridustööd: asutas koole, trükikodasid, raamatukauplusi. Nad mõlemad said oma vaadete ja tegevuse eest julmalt kannatada.

Satiirilised ajakirjad. Eesrindliku ühiskondliku mõtte väljenduseks oli ka satiiriliste ajakirjade ilmumine Venemaal XVIII sajandi teisel poolel. Neis ajakirjades

näidati ja naerdi välja, mõnikord kergel pilkaval, „naeratleval", mõnikord teraval paljastaval kujul pärisorjade omanike omavoli ja isemeelsust, pärisorjuslikku korda ennast, aadli tardumust, harimatust ja upsakust, välismaalaste puhtvälist pimesi järeleaimamist, ametnike riigivargust ja altkäemaksuvõtmist. XVIII sajandi parimaiks satiirilisteks ajakirjadeks olid Novikovi ajakirjad („Truten"[85], „Živopissets"[86], „Koševljok"[87]) ja Krõlovi ajakirjad („Potšta duhhov"[88], „Zritel"[89]). XVIII sajandi satiirilised ajakirjad etendasid suurt osa — mitte ainult ühiskondlikku, vaid ka kirjanduslikku. Kujutades elu tõetruult ja elavalt, aitasid nad kaasa sellele, et realism sai kirjanduses kindla jalgealuse ja on seotud selliste suurte XVIII sajandi ja XIX sajandi alguse vene kirjanike loominguga, nagu Fonvizin, Krõlov, Gribojedov.

Talurahvahulkade võitlus pärisorjuse talumatu rõhumise vastu XVIII sajandi teisel poolel kujunes talupoegade sõjaks Jemeljan Pugatšovi juhatusel (1773—1775), mis hõlmas tohutu suure osa riigist ja vapustas pärisorjuslikku korda.

XVIII sajandi teise poole haridus ja kultuur. Kultuur ja haridus, millede arenemisele oli Peeter I ajal antud võimas tõuge, tungisid pikkamööda vene elu igale alale. XVIII sajandi teisel poolel edenes riigis tunduvalt haridustöö. 1755. a. asutati Moskvas esimene ülikool. Tema järel tekkisid esimesed üldhariduslikud keskkoolid — gümnaasiumid Moskvas ja Kaasanis ning seejärel asutati mõned niinimetatud „kinnised" õppeasutised, kus lapsi kasvatati eemal perekonnast ja seltskonnast. Sajandi lõpul otsustas valitsus laiendada alg- ja keskharidust, kavatses „väikeste, keskmiste ja pea-rahvakoolide" asutamist, väikesi ja keskmisi igas linnas, pea-rahvakoole — igas kubermangulinnas. Plaani ei teostatud täies ulatuses, kuid siiski avati 316 kooli 18 000 õpilasega.

Kooliõpetuse kõrval oli XVIII sajandil tüüpiliseks ja laialt levinud nähtuseks kodune õpetus koduõpetajate ja -kasvatajate (guvernööride), sageli välismaalaste abil.

Palju tehti ühiskondliku hariduse kasuks üksikisikute, eriti tuntud ühiskonnategelase ja kirjaniku N. Novikovi poolt. Ta asutas Moskvas „Õpetatud Sõprusseltsi" ja selle järel „Trükkimisühingu", millede ülesandeks oli hariduse levitamine Venemaal, õpetajate ettevalmistamine, kasulike raamatute kirjutamine ja levitamine. Novikov ja tema seltsid kirjastasid lühikese ajaga üle tuhande eri raamatu ja organiseerisid

---

[85] „Leskmesilane".
[86] „Maalikunstnik".
[87] „Rahakott".
[88] „Vaimude Post".
[89] „Pealtvaataja".

nende laiaulatuslikku levitamist kaupluste ja müüjate võrgu kaudu. Valitsus lõpetas hiljem selle kasuliku eriategevuse.

Arenes edasi ka vene teadus. Loodusteaduste alal ei andnud XVIII sajandi lõpp selliseid suuri teadlasi nagu Lomonossov, kuid ajaloo-, kirjandus- ja keeleteaduse alal tehti palju. Sel ajal alustati ajalooallikate — kroonikate ja dokumentide — kogumist ja tõsteti kõrgele tasemele nende uurimine, mis rikastas väga ajaloolisi teadmisi ja avas laiad võimalused XIX sajandi ajaloolastele. Samuti alustati vana-vene kirjanduse mälestiste kogumist ja uurimist. Just sel ajal avastati vana-vene kirjanduse niisugune suurteos nagu „Lugu Igori sõjaretkest".

Novikov kirjastas 10 köidet mitmesuguseid vana-vene teoseid üldise pealkirja all „Drevnjaja Rossiiskaja Vivliofika"[90]. Samal ajal hakati tundma huvi rahvaluule vastu ning selle teoseid üles kirjutama ja trükkima. Tšulkov avaldas trükis esimesed vene muinasjuttude ja laulude kogud, Kirša Danilov kogus vana-vene bõliinasid.

XVIII sajand polnud tehnika sajand, selle arenemiseks polnud veel küllaldasi tingimusi. Kuid ka sellel alal võib sajandi teisest poolest nimetada mõnd silmapaistvat nime. Sel ajal elasid Polzunov ja Kulibin, geniaalsed vene leidurid-iseõppijad, kes nagu Lomonossovgi olid pärit lihtrahva hulgast. Polzunov, Uurali mäetöölise poeg, leiutas ja ehitas esimese aurumasina maailmas. Kulibin tegi mitukümmend leiutust, milledest on eriti tähelepanuväärt suure vahetugedeta silla projekt Neeva jõele.

XVIII sajandi teine pool oli Aleksander Suvorovi, suure vene väejuhi ja ühe kõigi aegade ning rahvaste suurima väejuhi elu ja tegevuse aeg. Tema ja tema loodud „võitmiseteaduse" näol saavutas vene sõjateadus kõrge taseme.

Kunst. Kõrge arenguastme saavutas XVIII sajandi teisel poolel vene kunst. Ta tõstis esile palju andekaid maalikunstnikke, skulptoreid ja arhitekte, kes valdasid kõiki euroopa meisterlikkuse peenusi ja tõstsid vene kunsti ühele esimestest kohtadest Euroopas. Kunsti ilme tegi XVIII sajandi kestel läbi tunduvaid muutusi.

Sajandi keskel levis kerge ja elegantne kunstistiil, mis vastas sellele toredale, muretule ja kergemeelsele elule, mida elas prantsuse aadliseltskond 1789. a. kodanliku revolutsiooni eel. Venemaal levis see stiil pärast Peeter I ranget ja asjalikku aega tema järglaste õukonnas ja pealinna kõrgemas seltskonnas alates XVIII sajandi teisest veerandist.

Tsaarinna Anna Ivanovna ajal kulutati tsaari õukonna ülalpidamisele tolle aja kohta tohutu suur summa — mitu miljonit kuldrubla aastas. „Ma ei suuda kirjeldada, milleni küünib õukonna toredus," teatas oma valitsusele Inglise saadik Peterburis. Troonileastumise aastapäeva pühitses Anna toreda õukonna-maskipeoga, mis kestis kümme päeva. Tsaarinna käsul valmistati talle uus kroon, mis oli üle külvatud kahe ja poole tuhande briljandiga. Väiksem toredus ei valitsenud tsaarinna Jelizaveta Petrovna õukonnas, kellelt pärast surma jäi järele 15 000 kleiti. Sel ajal läksid moodi pehmed, eriskummalised kõverajoonelised kullatud mööblid, niisama eriskummalised silmihellitavad sisustusesemed —

[90] „Vana-vene raamatukogu".

pronksküünlajalad, kristallkroonlühtrid, portselanvaasid. Maalikunstilt nõuti ainult ilusa ja meeldiva kujutamist, kuigi see täiesti ei vastakski tegelikkusele. Isegi portreede kohta, kui kujutatav polnud väga ilus, soovitati, et „kõik puudused parandataks ja jäetaks välja", „kõveravõitu nina võib sirgemaks teha... väga kuivetanud rinda, liiga kõrgeid õlgu võib kohandada heaks kehahoiakuks" jne.

Seda kunstistiili — kerget, elegantset ja peent, mis võõristas sirgeid jooni, ei taotlenud elu tõetruud kujutamist, kuid tingimata nõudis välist ilu ja ehitud olekut, nimetatakse r o k o k o o-stiiliks. Selle stiili suurimaiks kunstnikeks Prantsusmaal olid Watteau ja Boucher, kes avaldasid tugevat mõju Euroopa teiste maade kunstile. Venemaal olid selle stiili sissetoojaiks peamiselt kunstnikud-välismaalased, kes XVIII sajandil siin hulgaliselt töötasid: Tocqué, Lagrenée, Rotari jt. Selle stiili ehituskunsti parimaiks teoseiks Venemaal on geniaalse ehituskunstniku Rastrelli — päritolult välismaalase, kuid loomingult ja vaateilt venelase — ehitatud paleed: suur Peterhofi palee kuulsate purskkaevudega ja suur Tsarskoje Seloo palee Puškini linnas Leningradi lähedal ning Talvepalee Leningradis. Kõik nad on vene ja maailma ehituskunsti esmaklassilised mälestised, mis tõesti aitasid suurendada „Venemaa kuulsust", nagu sellest unistas nende ehitaja. Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni on nad muudetud riiklikeks muuseumideks. Saksa anastajad purustasid Peterhofi ja Tsarskoje Seloo paleesid tugevasti.

XVIII sajandi lõpu poole ilmus vene kunstis rida väga andekaid kunstnikke-maalijaid ja skulptoreid, kellede juures ilmnes kalduvus kunstilisse realismi ja kes suutsid tõusta kõrgemale ülalkirjeldatud idealiseerivast kunstist. Sellised olid skulptorid M. Kozlovski ja F. Šubin. Kozlovski lõi Suvorovi tuntud mälestussamba Leningradis Marsi väljakul ja kuulsa Peterhofi purskkaevu „Simson", mille sakslased röövisid. Fedot Šubin, geniaalse vene õpetlase ja kirjaniku M. Lomonossovi kaasmaalane, kes nagu Lomonossovgi põlvnes Arhangelski talupoegadest-pomooridest, oli oma arvukate kaasaeglaste: feldmarssal Rumjantsev-Zadunaiski, kantsler Bezborodko, Lomonossovi ja paljude teiste marmorist ja pronksist portreebüstide autoriks. Maalikunstis olid samasugusteks, vaidlematult XVIII sajandi suurimate kunstnike hulka kuuluvateks meistriteks vene kuulsad portreemaalijad F. Rokotov, D. Levitski ja V. Borovikovski. Levitski oli suurte „paraad"-toasisustusportreede meistriks, nagu näiteks tema maalitud Katariina-aegsete magnaatide Golitsõni ja Demidovi, „smolnõitaride" (Smolnõi instituudi kasvandike) portreed ja Katariina II kuulus portree. Rokotov ja Borovikovski maalisid vähem esinduslikke, kuid niisama sügavaid ja hingestatud portreesid, enamasti naiste omi, nagu näiteks Arsenjeva, Lopuhhina jt. portreed. Kõigi nende kunstnike tehniline meisterlikkus oli imetlusväärne. Maalikunstnikud oskasid värvides, skulptorid aga sellisel raskesti käsitsetaval materjalil nagu marmor edasi anda läikiva siidi, läbipaistva pitsi, pehme sameti ja elusa inimihu muljet. Nad pärandasid meile maali- ja raidkunsti teostes niisama ilmekaid ja kunstipäraseid XVIII sajandi inimeste kujusid nagu kirjanikud oma kirjanduslikes teostes.

Uued maitsed, mis tulid ilmsiks XVIII sajandi teise poole kunstis, muutsid ka ehituskunsti laadi. Kunagine rokokoo toredus ja peenus

andsid maad lihtsamaile ja rangemaile vormidele. Sellised on XVIII sajandi lõpu suurte vene ehituskunstnike tööd: V. Baženovilt — Kremli palee projekt Moskvas, Inseneri loss Leningradis; J. Starovilt — Tauria (nüüd Uritski) palee sealsamas; M. Kazakovilt — Aadlike Kogu hoone, nüüd Ametiühingute Maja selle kuulsa sammassaaliga, ülikool, Paškovi maja, nüüd Lenini-nimelise Riikliku Avaliku Raamatukogu maja Moskvas, jt.

See stiil, pidulik ja range, mis kasutas eeskujuna vana-kreeka ja -rooma templeid ja paleesid, kannab klassitsismi nimetust.

XVIII sajandi teise poole kirjandus. Klassitsism. XVIII sajandi teisel poolel sai Venemaal nii kunstis kui kirjanduses peasuunaks klassitsism. Klassitsism oli üle-euroopaline kirjandussuund. Tema kodumaaks oli Prantsusmaa, kus ta kujunes välja juba XVII sajandil. Selle suuna arenemise kutsusid esile ühelt poolt poliitilised olud — kuningavõimu äärmine tugevnemine, teiselt poolt kultuuriolud — renessansi* kui ka vana-kreeka ja -rooma kultuuri innukas harrastamine.

Kuningas Louis XIV valitsemisaeg (1643—1715) Prantsusmaal oli monarhistliku võimu suurima õitsengu ajaks. Kuningas kehastas enda isikus kogu riiki. Louis XIV-le kuulub kuulus sentents: „Riik — see olen mina." Kuningas oli justkui maapealseks jumalaks, tema käes oli kogu võim. Iga kodanik peab olema talle täiesti ustav ja pidama kuninga teenimist kõrgemaks isiklikest huvidest ja tunnetest.

Kirjandus pidi saama sellele poliitilisele ideoloogiale

---

* Renessansiks („uuestisünniks") nimetatakse võimsat kultuurilist liikumist, mis haaras Euroopa XIV—XVI sajandil. Renessansi kodumaaks oli Itaalia. Siin kujunes paljude soodsate põhjuste toimel (varane kapitali akumuleerimine, feodalismi nõrkus, Itaalia geograafiline asend Vahemere basseinis jt.) eriti soodus pind kodanliku kultuuri varaseks õitsenguks. Renessanss asendas tuhandeaastast keskaega selle kiriku rõhuva autoriteedi ja usulise maailmavaatega. Renessansi tegelased pöörduvad antiikaja maailma poole, otsivad tuge antiikaja maailmavaatest. Itaalias ärkab kirglik huvi vana-kreeka ja -rooma kunsti, kirjanduse ja teaduse vastu. Otsitakse üles ja hakatakse uurima keskajal peaaegu unustatud antiikaja kirjanike (Homerose, Aischylose, Sophoklese, Plutarchose, Horatiuse, Ovidiuse, Plautuse jt.) teoseid. Antiikmaailma elurõõmsa, paganliku maailmavaate mõjul heidab inimmõte endalt usundi autoriteedi kütked. Kujuneb uus, humanistlik (sõnast *humanus* — inimlik) maailmavaade, mis kuulutab välja isiku õigused igakülgsele arenemisele ja mis tähelepanu keskpunkti asetab inimese

vastava iseloomu. Ta pidi teenima kodanikukohuse ideid. Kõik temas pidi olema sisult ülev ja vormilt range. Arvati, et just niisuguse kirjanduse parimad eeskujud olid olemas vanas Kreekas ja Roomas. Sellepärast tunnistati kreeka ja rooma kirjanike teosed eeskujulikeks, klassikalisteks (siit ka suuna nimetus „klassitsism") ja võeti matkimiseeskujuks. Nende teoste hoolsa uurimise põhjal tuletati keeruline reeglite ja võtete süsteem, mis oli sunduslik igale kirjanduslikule žanrile.

T r a g ö ö d i a d — draamažanr, mis kujutab üksikisiku kokkupõrget temast kõrgemal seisvate jõudude ja seadustega ja tema hukkumist — pidid näiteks olema sellised: jäljendades vana-kreeka eeskujusid — Aischylose, Sophoklese ja Euripidese tragöödiaid, pidid XVII ja XVIII sajandi kirjanikud võtma oma tragöödiate peateemaks tingimata kangelaste isiklike tunnete ja huvide kokkupõrke (konflikti) neist kõrgemal seisvate jõududega. Vana-kreeka traagikuil olid selleks tunnetamatud loodusejõud, jumalikud seadused või võitmatu saatus. XVII—XVIII sajandi kirjanikel olid selleks enamasti kodanikukohuse ideed või riigiseadused, milledele eraisik peab alistama oma tahte. Vana-kreeka tragöödiais jagunesid tegelased teravalt positiivseiks ja negatiivseiks, päriskangelasteks ja kurjategijateks. Samasugune tegelaste „üheomaduselisus" sai reegliks ka XVII—XVIII sajandi tragöödiates, kus nad on kas kohuse

---

ja ümbritseva tegelikkuse. Sõna „renessanss" tuleb seega mõista kahes mõttes: kui antiikkultuuri uuestisündi ja kui inimisiksuse uuestisündi.

Renessansiajastul tekib Itaalias terve plejaad tähelepanuväärseid kirjanikke (Petrarca, Boccaccio, Masuccio jt.) ja kunstnikke (Leonardo da Vinci, Raffael Santi, Michelangelo Buonarroti, Tizian jt.). Itaaliast levis renessanss ka teistesse Euroopa maadesse, avaldades kestvat ja viljastavat mõju lääne-euroopa kunstile, kirjandusele, teadusele ja pedagoogikale. Renessansi järelkajaks oli ka XVII sajandi prantsuse klassitsism oma antiikkunsti kummardamisega.

Engels nimetab renessanssi „suurimaks progressiivseks pöördeks" ja iseloomustab teda nii: „Bütsantsi hukkumisel päästetud käsikirjades ja Rooma varemeist väljakaevatud antiikaja raidkujudes tõusis hämmastunud lääne ette uus maailm — kreeka muinsus; selle helgete kujude ees kadusid keskaja viirastused, Itaalias saavutas ennekuulmatu õitsengu kunst, mis oli otsekui klassikalise antiikaja peegelduseks ja mis hiljem kunagi enam nii kõrgele ei tõusnud." (E n g e l s, „Looduse dialektika", 1934, lk. 86.)

kangelased, patrioodid — mehisuse, tarkuse ja muude sellesarnaste kõrgete vooruste kehastused või kurjategijad — auahnuse, silmakirjalikkuse, salakavaluse kehastused. Vana-kreeka tragöödiates arendati tavaliselt üht peakonflikti, ilma kõrvalepisoodideta ja kõrvalekaldumisteta, tegevus toimus ühes paigas, näiteks palees või väljakul, ning lühikese aja kestel, mitte üle öö-päeva või mõne tunni. Ka XVII—XVIII sajandi tragöödiate suhtes tunnustati kohuslikuks neist „kolmest ühtsusest" — tegevuse ühtsusest, koha ühtsusest ja aja ühtsusest — kinnipidamine. Viimaks pidid „klassikalised" tragöödiad, nagu vana-kreeka omadki, jagunema kindlaks arvuks vaatusteks, enamasti viieks, ja neid pidi kirjutatama pidulikus värsskeeles.

Tragöödiažanri kõige tüüpilisemaiks esindajaiks klassikalise ajajärgu (XVII sajandi) prantsuse kirjanduses olid C o r n e i l l e, tragöödiate „Cid", „Cinna", „Horace" jt. autor, ja R a c i n e, tragöödia „Phèdre" jt. autor.

K o m ö ö d i a d — teine, samuti vana-kreeka kirjandusest põlvnev draamažanr, mis kujutab inimeste argipäevaelu ja kommete jooni naljakal, naeruväärsel kujul, pidid olema niisugused: esiteks oli ka nende, nagu tragöödiategi suhtes kohuslik formaalsest „kolme ühtsuse" nõudest kinnipidamine; teiseks oli kohuslik samasugune tegelaste „üheomaduselisus" — iga tegelane oli mõne pilgatava pahe: ihnuse, silmakirjalikkuse, kavaluse, rumaluse jms. kehastuseks, neile aga vastandati vooruste, nagu mõistlikkuse, aususe, otsekohesuse kehastusi. Tegelaste iseloomu näidati sagedasti nende nimedes; niisugused on vene komöödiate tegelaste nimed: Vetrodum (Tuulepea), Vertuškin (umbes — Keerleste), Podlon (umbes — Kaabakas), Litsemerov (umbes — Silmakirjaste), Hapkin (umbes — Kahmaste), Skotinin (umbes — Tõbraste), Hanžahhina (umbes — Valevagaste) või Starodum (umbes — Vanameel), Milon (umbes — Armaste) jms. Komöödiaid tragöödiatest eraldavaks jooneks oli kujude demokratiseerimine ning süžee ja keele rahvapärasus. Tragöödiate süžeedeks valiti tähtsaid sündmusi kõrgemate klasside elust: poliitiline võitlus, vandenõud, sõjad, komöödiate süžeedeks — naljakaid, lõbusaid juhtumeid ja sündmusi kõigi, sealhulgas ka alamate seisuste elust. Komöödiaid kirjutati lihtsas keeles.

Komöödiažanri silmapaistvaks esindajaks XVIII sajandi prantsuse kirjanduses oli Molière, kuulus rohkearvuliste komöödiate, nagu „Tartuffe", Misantroop", „Ihnus", „Ebahaige", „Väikekodanlane aadlikuna" jt. autor.

Teiseks klassitsismi kirjanduslikuks lemmikžanriks olid samuti vana-kreeka ja -rooma kirjandusest laenatud e e p o s e d, eepilised (jutustavad) värssteosed rahvusliku ajaloo kangelaslikest sündmustest või rahvakangelaste üksikuist vägitegudest, ja o o d i d, pidulikud lüürilised luuletused, milledes ülistatakse kuningaid ja kangelasi. Nii eepostele kui oodidele pidid olema omased kõrged tunded (paatos), kangelaste liialdatud ülistused (hüperboolid) ja pidulik keel.

Klassitsismi kirjanduseteooria põhireeglid esitas XVII sajandi prantsuse poeet ja teoreetik B o i l e a u oma raamatus „Poeetika". Prantsuse klassitsism, eriti Boileau õpetus avaldas tugevat mõju enamiku Euroopa maade kirjandusele.

Klassitsismil oli nii positiivseid kui negatiivseid külgi. Vana-kreeka ja -rooma autorid, keda võeti eeskujuks, olid iseendast head. Kuid need eeskujud tehti mehaanilise matkimise objektiks, nende uurimise põhjal tuletatud kohuslikud reeglid aga aheldasid kirjandust. Hoolimata vanade autorite matkimisest polnud klassitsism elust eemale kistud, vastupidi — ta tõstis ja püüdis lahendada kaasaegse elu küsimusi ja nõudis tegelikkuse tõetruud peegeldamist, s. o. ta oli tegelikult realistlik suund. Kuid see realism oli esiteks äärmiselt piiratud, sest ta vaatles eranditult kõrgemaid õukonna ja aadlike-aristokraatide kihte, ja teiseks skemaatiline, sest ta lahendas reaalseid probleeme tinglikul materjalil, esitades elusate inimeste asemel mõne kindla omaduse, positiivse või negatiivse, kandjaid. Üldiselt oli prantsuse klassitsism, võrreldes eelnenud kirjandusega, progressiivne nähtus. Ta tõi kirjandusse suured riikliku ja rahvusliku tähtsusega küsimused, ühiskonna, riigi ja rahvuse mõiste. Ta tõi kirjandusse kindla süžee, rangete väliste vormide ja viimistletud keele nõude.

Klassitsism Venemaal. Klassitsism oli peasuunaks ka XVIII sajandi vene kirjanduses. Seda järgisid juba Kantemir ja Lomonossov. Klassitsismi tüüpilisemaks esindajaks Venemaal oli A. S u m a r o k o v (1718—1777), kirjanik, kes oli kuulus eriti oma tragöödiate — „Horev", „Vale-

Dimitri"[91] jt. tõttu, ja M. Heraskov (1733—1807), omal ajal kuulsa kangelaseepose „Rossiaad" autor, mis oli kirjutatud kõigi klassitsismi reeglite kohaselt. Samasse suunda, mis oli aga täiendatud teiste kirjanduslike tendentsidega, kuulusid ka D. Fonvizin ja G. Deržavin.

Sumarokov, 9 tragöödia ja 12 komöödia autor, oli nii oma teoste sisu kui ka vormi poolest klassitsismi eriti truu pooldaja. Valides oma tragöödiate „Horev", „Sinav ja Truvor", „Võšeslav", „Mstislav", „Vale-Dimitri" jt. süžeid Vene ajaloost, seadis Sumarokov oma pea-eesmärgiks sugugi mitte ajaloo ja ajaloolise tõe kujutamise, vaid ajaloolisi süžeid ja isikuid, seejuures tingimata tsaare ja vürste, kasutatakse tema tragöödiates kõrgete üldiste abstraktsete kodanikukohuse ja ühiskonna kangelasliku teenimise ideede nähtavaletoomiseks. Sumarokovi tragöödiate tegelased väljendavad ülevaid ideid — jällegi klassitsismi teooria reeglite kohaselt — pikkades ja pidulikes monoloogides. Sumarokov pidas täpselt kinni kolme ühtsuse, tragöödia kombekohaselt viieks vaatuseks jagamise jt. nõudeist.

Sumarokovi nimega on seotud vene teatri arenemine. Ilmaliku teatri asutamise esimesed katsed Venemaal XVII sajandil ja edasi Peeter I ajal ei andnud kindlaid tulemusi. Vene rahvuslik teater tekkis kindlalt alles XVIII sajandi keskel. Selle esimesed sammud astuti provintsis, Jaroslavli linnas, kus 1751. a. F. Volkov asutas avaliku vene teatri. Volkovit võib pidada esimeseks vene näitejuhiks ja näitlejaks. Mõne aasta pärast viis tsaarinna Jelizaveta Volkovi näitetrupi Peterburi, kus asutati eriline „Vene Teater Tragöödiate ja Komöödiate Etendamiseks". Teatri direktoriks määrati Sumarokov, tema abiks — Volkov.

See teater kasvatas ka esimesed vene silmapaistvad näitlejad: I. Dmitrijevski, J. Šumski, T. Trojepolskaja. Hiljem, XIX sajandi algul, oli selle teatriga seotud ka tuntud näitleja Karatõgini nimi.

Vene klassitsismil, mis arenes prantsuse omast hiljem, oli olulisi erinevusi sellest nii sisemiselt kui väliselt.

„Valgustajad". XVIII sajand polnud tollal euroopa kultuuri eesotsas sammunud Prantsusmaal enam monarhismi-

---

[91] «Дмитрий Самозванец».

idee valitsemise ajaks, nagu seda oli XVII sajand. Kirjanduses esines terve rida kirjanikke — filosoofe ja publitsiste, kes halastamatult arvustasid ja naeruvääristasid monarhistlikku, feodaalset-aadellikku riigikorda, tõestasid selle ebaõiglust ning „ebaloomulikkust" ja nõudsid kuningavõimu ja aadli eesõiguste ja kiriku ning selle mõju kaotamist. Need kirjanikud arendasid rahva teadvust, valgustasid teda, mille pärast nad on läinudki ajalukku „valgustajate" nime all. Tähtsamad neist on Voltaire, Diderot, Montesquieu ja Rousseau.

Voltaire (1694—1778), filosoof, kirjanik ja poeet, romaani „Candide", eepose „Henriade" ja paljude filosoofiliste arutluste autor, oli eriti suure mõjuga. Ta pilkas teravmeelselt ja salvavalt kirikut ning vaimulikke ja monarhistliku võimu äärmusi ja oli inimmõistuse vabaduse tuline eestvõitleja.

Montesquieu (1689—1755) arutas oma kuulsas teoses „Seaduste vaim" mõistliku riigikorra küsimusi ja määras õigeid ning õiglasi valitsemisviise. Montesquieu põhiideeks on vägivaldse võimu lubamatus ja isevalitsuse piiramise vajadus.

Rousseau (1712—1778) arvustas kogu kaasaegse tsivilisatsiooni süsteemi selle ühiskondliku ebavõrdsusega, rääkis vajadusest lihtsustada ja tervendada ühiskonna elu lähendamisega loodusele. Rousseau ideed, mida ta tugevajõuliselt arendas romaanides „Émile ehk kasvatusest" ja „Uus Héloïse", mõjutasid paljusid XVIII ja XIX sajandi Euroopa filosoofe.

Diderot (1713—1784), õpetlane, filosoof, näitekirjanik, romaanikirjanik ja kirjandusekriitik, etendas väga tähtsat osa valgustusajastu ideede propaganda alal kuulsa prantsuse entsüklopeedia väljaandmisega. See oli mitmeköiteline teos, mis ühendas oma veergudel peaaegu kõiki prantsuse ärksama mõtte esindajaid ning arendas järjekindlalt materialistlikke ja revolutsioonilisi ideid.

Vene klassitsismi iseärasused. Prantsuse valgustusfilosoofia, mis etendas suurt osa 1789. a. revolutsiooni ettevalmistamisel, mõjutas tugevasti kõiki Euroopa maid, sealhul-

gas ka Venemaad. Prantsuse filosoofide vabameelsetele ideedele tundis kaasa vene haritud seltskonna paremik, „voltäriaanlased", nagu neid siis nimetati, ja kõik paremad kirjanikud.

Erinevalt XVII sajandi prantsuse kirjanikest-klassitsistidest, monarhistliku võimu ja aadlikorra ideoloogidest, olid klassitsismi vene esindajad enamikus eesrindlike progressiivsete ideede kandjad. Rääkimata juba protestist pärisorjuse ja mõisnike omavoli vastu talurahva üle, „loomaliku kombe vastu teha oma orjaks endataolist inimest", julgesid nad tsaaridele enestele meelde tuletada, et „ta (tsaar) on samasugune inimene" ja peab ise alluma seadustele: „Mitte enda pärast pole sul tsaari amet, selle on sulle jumalad andnud üldsuse huvide pärast." Ideede progressiivsus ja teoste võitlev, ühiskondlik laad on vene klassitsismi esimene iseärasus.

Tema teiseks iseärasuseks on sügavam realism. Vene kirjanike-klassitsistide teostes polnud tegelased ainult teatud ideede või omaduste väljendajaiks, vaid nad on sageli kunstipäraselt kujutatud elusad inimesed, keda on näidatud mitte vana-kreeka või -rooma miljöös, vaid elava kaasaegse tegelikkuse miljöös.

Kolmandaks vene klassitsismi iseärasuseks on suurem vabanemine klassitsismi teoorias määratud kitsendavatest normidest ja reeglitest, sealhulgas kohuslikust ülespuhutud pidulikust keelest. Mitte ainult komöödiatest ja valmidest, vaid ka niisugustest „kõrgetest" žanridest, nagu oodid ja eeposed, leiame klassitsismi vene esindajail lihtsa keele, mida on raske leida Corneille'i, Racine'i ja Boileau juures. Sel juhul avaldus rahvaloomingu, rahvaluule positiivne mõju, millest seisid kaugel prantsuse kirjanikud ja millele alati osutasid suurt tähelepanu vene kirjanikud.

Üldistades võib öelda, et vene klassitsismi erinevaks jooneks oli d e m o k r a t i s e e r u m i n e teoste ideoloogia, sisu ja keele alal. See erinev joon määras vene klassitsismi omapärasuse ja viimase tähtsuse vene kirjanduse edaspidisele arengule.

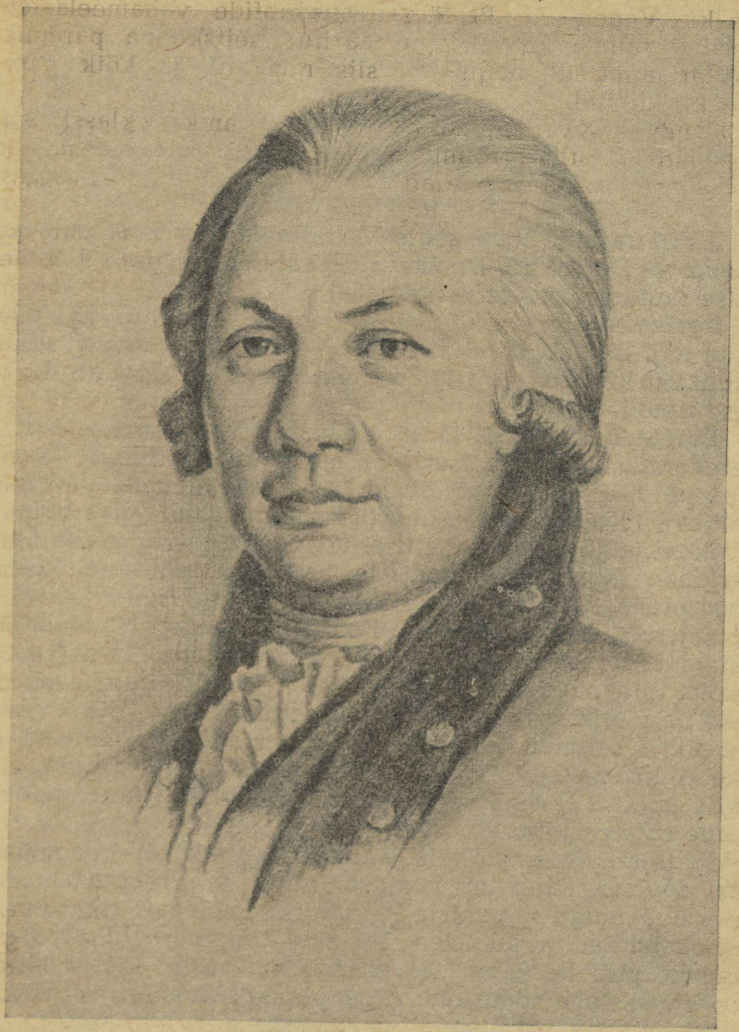

G. R. Deržavin.

G. R. Deržavin.

(1743—1816.)

Deržavin oli noore vene luule esimeseks elavaks sõnaks.
Belinski.

XVIII sajandi lõpp andis Venemaale ühe tema suurima poeedi — Deržavini. Deržavin on kahtlemata vene Puškinieelse luule suurimaks esindajaks.

Deržavini elu ja isik. Gavriil Deržavini elu oli väga pikk ja ta tegi läbi ebatavalise elutee — vaesest provintsi nooraadlikust kõrgeimate riigiametiteni ja kirjandusliku kuulsuse tipuni.

Deržavin sündis 1743. a. Kaasanis vaese väikeaadliku perekonnas, kellel pärisorje oli ainult kümme hinge. Poeedi lapsepõlv ja noorus möödusid kõrvalises, kauges Venemaa kolkas — Kaasani ja Orenburgi kubermangus, rahva hulgas.

Perekonna vaesuse tõttu ei võinud Deržavin saada head haridust: lapsepõlves õppis ta katkendlikult kord köstri, kord erusõjaväelase juures, kes sarnanesid neile piiratud õpetajatele, kes on esitatud Fonvizini kuulsas komöödias. Alles pärast isa surma, kelle Deržavin kaotas 11-aastaselt, pandi tulevane poeet äsjaavatud Kaasani gümnaasiumi, kuid ta viibis seal ainult kolm aastat. Vaene Deržavinite perekond sai maitsta palju survet ja alandust rikaste naabrite, altkäemaksuvõtjate ametnike ja südametute kohtunikkude poolt. Lapsepõlve ja nooruse muljed jätsid poeedi hinge sügava jälje.

Et Deržavin, nagu kõik aadlike lapsed, oli kohustatud läbi tegema sõjaväeteenistuse, võeti ta Preobraženskoje kaardiväepolgu nimekirja Peterburis. Erinevalt rikastest ja nimekaist aadlipojukestest, kes said kohe kõrgeid ohvitserikraade, pidi Deržavin tervelt kümme aastat elama ehtsat rasket, üksluist sõdurielu. Alles pärast kümneaastast sõduri kasarmuteenistust ülendati ta esimesse ohvitseri auastmesse — lipnikuks, ja seda 29-aastasena, kui paljud õnnelikumad samaealised olid juba polkovnikud ja kindralid. Et teha head karjääri, pidi olema kas rikas ja nimekas või libitseja. Der-

žavin polnud kumbagi. Hoolimata vaesusest oli tal iseseisev ja otsekohene iseloom, ta oli „äge ja tõearmastuses vankumatu", nagu ta ise enda kohta kirjutas. Deržavini teenistus ohvitserina kestis ainult viis aastat, mille järel ta pidi sellest lahkuma teravate kokkupõrgete pärast ülemusega.

Deržavin alustas tsiviilteenistust väikesest senatiametniku kohast. Kuid siis hakkab talle naeratama õnn. 35-aastaselt abiellub ta õnnelikult armastatud noore neiuga, Kateriina Bastidoniga, kellele kuulub suur koht tema lüürilises luules; ta loob sõprussidemed rea tuntud kirjanikega — Lvoviga, Kapnistiga, Hemnitseriga ja tegeleb palju kirjandusega. Neist aastatelt vanem, andekam, kuid hariduse poolest madalam poeet töötas teiste mõjutusel palju enda kallal ja tegi suuri edusamme nii hariduse kui luule alal. 70-ndate aastate jooksul ilmus trükist rida Deržavini esimesi suuremaid teoseid, mis tõmbasid temale tähelepanu.

Eriti suurt osa poeedi isiklikus saatuses etendas ood „Felitsa", mis trükiti 1782. a. Selles ülistas poeet tsaarinna Katariina II — mitte niipalju tõelist Katariinat kui tsaarinna idealiseeritud kuju. Kirjutatud siiralt, ilusais ja jõulistes värssides, tegi ood poeedi kuulsaks, avaldas suurt muljet kõigile luuleharrastajaile, tõmbas endale keisrinna tähelepanu ja pani alguse Deržavini teenistuslikele edusammudele. Ta hakkas teenima kõrgeis riigiameteis: määrati piiriäärse Olonetsi kubermangu kuberneriks, viidi aasta pärast üle ühe keskkubermangu — Tambovi kubermangu kuberneriks, määrati hiljem riigisekretäriks keisrinna juures ja siis senaatoriks. Kuid ka kõrgeis riigiameteis jäi poeet, kes oli ise ametnike ebaõiglust ja asjade venitamist tunda saanud, iseloomu ja vaadete poolest endiseks: äraostmatuks, ausaks, otsekoheseks ja äärmiselt ägedaks oma seisukohtade kaitsmisel. Need omadused sobisid vähe bürokraatliku teenistusega, eriti teenistusega tsaari õukonnas, kus hinnati enam meelitamist, oskust meelepärane olla. Deržavin-kuberner läheb tülli temast kõrgemal seisvate asehalduritega, antakse ühegi kuritööta kohtu alla. Määratuna keisrinna eriti tähtsate asjade riigisekretäriks, säilitab ta siingi eneseväärikusetunde, otsekohesuse ja julguse oma seisukohtade kaitsmisel nõutava libitsemise asemel, ettekande ajal „mitte ainult ei kõnelnud jämedusi, vaid ka sõimas", nagu pool-

naljatlevalt, pool-tõsiselt kurtis tsaarinna. Otsekohesus ja ausus ei lubanud ka Deržavinil kirjutada midagi „Felitsa"-taolist, Katariina II ülistamise vaimus, — nüüd, mil lähedus õukonnale ja isiklik tutvus keisrinnaga purustasid viimase idealiseeritud kuju, mis oli Deržavinil kujunenud keisrinnat nägemata. Kõneldes endast kolmandas isikus, kirjutas Deržavin hiljem oma mälestustes sellest rusuvast seisukorrast, kui talle anti avalikult märku, mida talt oodatakse, tema aga „ei suutnud oma vaimu selliselt leegitsema panna, et säilitada oma endist kõrget ideaali, kui oli lähedalt näinud inimese algupärandit suurte nõrkustega".

Kuid hoolimata rahulolematusest Deržaviniga tuli teda juba arvestada kui poeeti, kellel on kõlav ülevenemaaline kuulsus. Ta tagandati õukonnast ja määrati senaatoriks. Kuigi talle seejuures anti kõrge auaste ja orden, oli see siiski tsaarinna ebasoosingu väljenduseks.

Deržavini riigiteenistus algas uuesti lühikeseks ajaks tsaar Aleksander I ajal, juba XIX sajandi algul: poeet määrati kohtuministriks, kuid varsti läks ta jällegi erru.

Omamata nii tohutu suuri rikkusi kui Katariina-aegsed aukandjad, kuid kannatamata ka endise vaesuse all, kõrge, kuigi erus riigiametnikuna ja kõikide poolt tunnustatud suure poeedina Deržavin rahulikult „tassis lõpu poole oma järelejäänud päevi" oma mõisas „Zvankas", Volhovi jõe ääres Novgorodi kubermangus. Ei katkenud ka tema sidemed pealinnaga. Nii seal kui siin elab ta ühes oma teise abikaasa Darjaga (sündinud Djakovaja) külalislahke mõisnikuvõõrustajana, kelle maja on alati laialt lahti sõpradele. Viimaste eluaastateni ei lakka ta tegelemast kirjanduse alal, tõsi küll, olles sel ajajärgul huvitatud rohkem tragöödiaist ja komöödiaist, mis poeedi kuulsusele vähe juurde lisasid. Deržavini maja Peterburis Fontankal oli pealinna suureks kirjanduslikuks keskuseks. Kuuludes vanema kirjanduse pooldajate, enamasti samasuguste nagu temagi, elatanud ja kõrgeis auastmeis kirjanike ringi, oskas rauk Deržavin sellest hoolimata tähele panna ja hinnata kõike uut ning värsket kirjanduses, mis oli uute vaadete ja maitsete kandjaks, nagu Karamzini, Žukovskit.

Sellesse aega kuulub ka Deržavini kohtumine noore Puškiniga avalikul eksamil lütseumis 8. jaanuaril 1815. a.,

poolteist aastat enne elatanud poeedi surma. Kirjandust innustusega harrastavaile lütseumi õpilastele, kuigi nad olid uute kirjanduslike voolude austajaiks, oli kirjandusliku legendi aupaistega ümbritsetud kuulsa „Katariina-aegse lauliku" saabumine suureks sündmuseks. „... Ta oli mundris ja plüüšsaabastes," kirjutab sellest päevast oma mälestustes Puškin. „Meie eksam väsitas teda väga. Ta istus, toetades pead kätega. Ta nägu oli ilmetu, silmad tuhmid, huuled ripnesid... Ta tukkus seni, kui algas vene kirjanduse eksam. Siis ta elavnes, ta silmad hakkasid särama, ta muutus teiseks. Muidugi loeti tema luuletusi, analüüsiti tema luuletusi, kiideti iga minut tema luuletusi. Ta kuulas ebatavalise elavusega. Viimaks kutsuti välja mind. Ma lugesin ette oma „Mälestused Tsarskoje Seloos", seistes kahe sammu kaugusel Deržavinist. Ma ei suuda kirjeldada oma hingelist seisukorda, kui jõudsin värsini, milles mainin Deržavini nime. Minu noorukihääl hakkas helisema, süda hakkas peksma joovastuvas vaimustuses... Ma ei mäleta, kuidas ma lõpetasin ettelugemise, ei mäleta, kuhu ära jooksin. Deržavin oli vaimustuses. Ta nõudis mind enda juurde, tahtis mind kaisutada... Mind otsiti, kuid ei leitud..." See on seesama tähendusrikas hetk, mida Puškin hiljem meenutas ühes lüürilises kõrvalepõikes „Jevgeni Oneginis" kui üht noorusaja paremat, armsat elamust:

Meid rauk Deržavin ise märkas
ja hauda minnes õnnistas.

Seesama hetk andis ainet Repini maalile „Puškin eksamil lütseumis".

Deržavin suri 9. juulil 1816. a.

Deržavini luulelooming. Deržavinil on vene luules ühe suurima lüürikuna tähtis koht. Tragöödiail ja komöödiail, mis ta elu lõpul kirjutas, pole kirjanduslikku tähtsust, kuid tema oodid ja väikesed lüürilised luuletused on läinud jäädavalt vene kirjanduslukku.

Deržavini lüürika, mis, nagu igasugune lüürika, on poeedi isiksuse väljenduseks, on samal ajal väga tihedalt seotud tema aja ajaloolise olukorraga. Belinski kirjutas: „Võib öelda, et Deržavini teostes on eredalt peegeldunud Vene XVIII sajand." Mitte ilma aluseta nimetatakse Deržavinit „Katariina aja laulikuks". Enamikus tema luuletustes

võib leida otsese seose tolle aja sündmustega, suurtest väikesteni: vastukajad sõdadele, võitudele, vallutustele, valitsuse sisemaalistele üritustele ja seltskonda erutanud küsimustele. Pole vist ühtegi riigitegelast, keda Deržavin pole oma värssidega puudutanud — Katariina II, Potjomkin, Rumjantsev, Zubov, mõned neist, nagu suur Suvorov, olid poeedi vaimustatud ülistamise alatiseks objektiks ja nende kuju on poeet meile pärandanud kümnetes luuletustes. Kuid ka peale riigitegelaste, kellede hulka kuulus poeet ise, peegeldus tema oodides, läkitustes, pühendustes ja epigrammides pikk kaasaeglaste galerii nende arusaamade, kommete, maitsete, innustuste, harjumuste ja elu-olu konkreetses ja elavas raamistikus, kuni nende riiete, söögi ja joogini.

Deržavini luule ideeline sisu. XVIII sajandi pojana oli Deržavin oma poliitilistes vaadetes ajalooliselt piiratud. Need ei väljunud olemasoleva monarhistliku valitsemisviisi ja pärisorjusliku ühiskonna raamidest. Kuid neis ajaloolistes raamides väljendas poeet kõike progressiivset.

Üks põhiidee läbib punase niidina kogu Deržavini loomingut — õiglase ja ausa ühiskonnateenimise idee, mis katab ja nihutab tagaplaanile kõik juhuslikud ja pisimõtted. Seda ideed, mis moodustas poeedi veendumuste ja elu tuuma enda, arendab ta palju kordi ja alati peamiselt oma oodides, nii kõrgelennulistes pateetilistes kui ka vihaseis ja naljatlevais värssides.

Deržavini luulepärandi ühe tähtsaima osa moodustavad tema kuulsad oodid, milledes ta kujutab tsaaride ja aukandjate — riigitegelaste ja kangelaste — kui ainult rahva hüve mõistmisest innustatud, äraostmatute ning kõigis oma mõtteis ja tegudes ausate ühiskonnasulaste ideaali.

See oli ainult ideaal, mis särab poeedi kujutluses, tegelikkuses on aga võimatu — nii kuningad kui kuningriigid, kus kõik on korraldatud õiglaselt, kus kõik alamad on õnnelikud, —

Где отличён от честных плут,
Где старость по миру не бродит,
Заслуга хлеб себе находит,
Где месть не гонит никого,
Где совесть с правдой обитают,
Где добродетели сияют...

Kus eraldatakse ausaist kelmi,
kus vanadus ei kerja mööda maad,
kus teened leiavad endale leiba,
kus kättemaks ei kiusa kedagi taga,
kus elavad südametunnistus ja õigus,
kus voorused hiilgavad...

(„Felitsa".)

Kus on aukandjaid, —

Которые собою сами Умели титлы заслужить Похвальными себе делами; Кого ни знатный род, ни сан, Ни счастие не украшали, Но кои доблестью снискали Себе почтенье от граждан.	Kes ainuüksi ise on osanud teenida tiitleid endale kiiduväärsete tegudega; keda ei tähtis sugu, ei auaste ega õnn olnud kaunistanud, vaid kes tublidusega leidsid endale kodanike austuse.

(„Aukandja".)

Kuid kujutatud ideaali tähtsus sellepärast ei vähene.

Deržavini luule ühiskondlikkus. Ühiskonna ausa teenimise ja rahva hüve idee määravad Deržavini luule kõrge ühiskondlikkuse. Ta ei joonistanud ükskõikse sulega oma tsaaride ja riigitegelaste ideaali. Seepärast on tema värsid nii kirglikud, tema paljastused nii vihased, nii sageli ja alatasa lähevad tema ülistused kontrasti tõttu üle satiiriks. XVIII sajandi luules ei olnud jõulisemaid teoseid, mis oleksid sügavamini läbi imbunud julge kodanikupaatosega, kui Deržavini oodid „Aukandja"[92], „Võimukandjaile ja kohtumõistjaile"[93] ja teised nende sarnased. Läks vaja suurt kodanikujulgust selleks, et avalikult rääkida seda, mida rääkis neis Deržavin, kujutada ebaõiglust ja kurjust nii, et kõik tundsid värssidest ära võimukaid kaasaeglasi.

Ваш долг спасать от бед невинных, Несчастливым подать покров; От сильных защищать бессильных, Исторгнуть бедных из оков.	Te kohus on päästa hädast süütuid ning anda kaitset õnnetuile; kaitsta nõrku tugevate eest, päästa vaeseid ahelaist.
Не внемлют! — видят и не знают. Покрыты мздою очеса: Злодейства землю потрясают, Неправда зыблет небеса.	Ei kuula! Näevad ega tea. Silmi katab altkäemaks. Kuriteod vapustavad maad, vale kõigutab taevast.

(Oodist „Võimukandjaile ja kohtumõistjaile".)

Sääraseid tsaarile näkku öeldavaid sõnu nimetas Katariina „jakobiinlikkudeks" (revolutsioonilisteks).

On võimatu tugevamini ja kartmatumalt, kui seda tegi Deržavin oodis „Aukandja", anda jõudeelu elava, üleküllastatud aukandja kuju, kelle naudingute võimaldamiseks töö-

[92] «Вельможа».
[93] «Властителям и судиям».

tab tuhandeid inimesi, tema aga vaatab süngete, ükskõiksete silmadega, igavleb üleküllastusest ja magab rahulikult, sellal kui tema esikus ja kojas tundide kaupa ootavad haavatud kangelane, „kes hõbehalliks sõjas tõmbund", „lesk ... imikuga käte peal"; on tulnud karkudel medalitega ehitud „küüruvajunud ... sõdur-rauk", — kõik nad paluvad tükikest leiba.

Samasuguseid eredaid pilte leiame alles palju aega hiljem Nekrassovi kodanikuluules.

Ning Deržavin teeb enda visandatud piltidest järelduse:

Вельможу должны составлять
Ум здравый, сердце просвещенно:
Собой пример он должен дать,
Что звание его священно ...
Я князь, коль мой сияет дух:
Владелец, — коль страстьми владею:
Болярин, — коль за всех болею ...
Осёл останется ослом,
Хотя осыпь его звездами;
Где должно действовать умом,
Он только хлопает ушами.

Aukandjal peab olema
terve mõistus, valgustatud süda:
ta peab andma enda näol näite,
et tema seisus on püha ...
Ma olen vürst, kui mu vaim särab,
omanik, kui ma valitsen kirgi,
bojaar, kui muretsen kõikide pärast ...
Eesel jääb eesliks,
puistatagu ta kas või üle ordenitega;
seal, kus peab tegutsema mõistusega,
ta vaid liigutab kõrvu.

(„Aukandja".)

Luuletribüünilt kõneles Deržavin tõtt niisama mehiselt kui riigiteenistuses. Sellisena teda kõik tundsidki. Paljusid Deržavini oode, mis ei võinud minna trükki, levitati ja loeti käsitsi-ärakirjades. Oli juhtumeid, et Deržavinile omistati teiste „vabameelseid" teoseid.

Ülevate kodanikuideede ja mehisuse eest nende väljendamisel austasid Deržavinit Radištšev, kes saatis talle oma raamatu „Teekond Peterburist Moskvasse", poeet-dekabrist Rõlejev, kes pühendas talle ühe oma „duma'dest", üldse

kõik ärksamad ja paremad inimesed XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi alguse vene ühiskonnas ja kirjanduses. Deržavini kodanikuluule mõju avaldus Krõlovi, Puškini ja Nekrassovi loomingu kodanikumotiivides.

Державин, бич вельмож,
При звуке грозной лиры
Их горделивые разоблачил кумиры, —

Deržavin, aukandjate vits,
ähvardava lüüra helinas
paljastas nende uhked ebajumalad,

ütles Deržavinist Puškin.

Deržavin ise pidas oma peateeneks, mis andis talle õiguse surematusele järglaste teadvuses, seda, et ta esimesena julges „tõtt tsaaridele öelda naerusui" (ood „Mälestussammas").

Ood „Felitsa". Kuulsaimaid ja ühes sellega tüüpilisimaid Deržavini oode on „Felitsa". Kirjutatud 1782. a. ja trükis avaldatud aasta hiljem, tõi see ood poeedile kõlava kuulsuse, tegi ta isiklikult tuttavaks keisrinnale ja pani aluse tema teenistusalastele edusammudele.

Oodi sisuks on tsaarinna Katariina II ülistamine, seda tehakse aga mõistukõne kujul. Katariina on esitatud Idamaa, Kirgiisi-Kaisaki tsaaritari Felitsa nime all. Selle nime laenas poeet keisrinna enda muinasjutust, mille see oli kirjutanud oma pojapoja, tsarevitš Aleksandri jaoks. Muinasjutus satub Vene tsaaripoeg Hlor vangi kirgiisi khaani juurde. See, tahtes proovida tema tarkust, annab talle raske ülesande — leida okasteta roos. Tsaaripoega aitab khaani tütar, tsaaritar Felitsa; see annab tsaaripojale teejuhiks oma poja Aru, kelle abil Hlor leiab kõrge mäe harjalt okasteta roosi — vooruse.

Ood on üles ehitatud targa, tegeva ja voorusliku tsaaritari vastandamisele tema logelevatele ja hellitatud aukandjatele-valitsejatele, kellede hulka autor arvab ka ennast. Selleks, et pidada kinni mõistukõne laadist, nimetab autor ennast ja teisi aukandjaid mursadeks, vastavalt Katariina nimetamisele kirgiisi tsaaritariks.

Oodi algul pöördub autor Felitsa poole ja palub õpetada talle voorust, mis paelub tema meeli, kuid mida tal pole jõudu järgida. See voorus on tsaaritari enda omaduseks. Tsaaritar Felitsa tagasihoidlikkus elus ja kommetes, aktiivsus, hoolitsemine alamate eest seatakse vastu autori enese hellitatusele, jõudeolekule, toredusele ja tegevusetu-

sele, kes aga selles suhtes sarnaneb kõigile teistele „mursadele", aukandjatele:

Таков, Фелица, я развратен.
Но на меня весь свет похож.

Nii kõlvatu, Felitsa, olen,
kuid mulle sarnleb kõik maailm.

Omaenda ja üldiste puuduste kujutamiselt siirdub autor uuesti Felitsa vooruste ülistamisele. Felitsa pani oma riigis kehtima harmoonilise korra, ta ei tee kellelegi liiga: ta näeb teraselt igaühe teeneid ja hindab neid, kes on seda väärt, ta pole põrmugi uhke, on ükskõikne kuulsuse vastu, lubab rahvale mõttevabadust... ikka uusi ja uusi kõrgeväärtuslikke omadusi leiab poeet tsaarinnal, eriti kui ta võrdleb selle aega eelkäijate valitsemisajaga.

Felitsa riiki kujutab autor rahva paradiisina: selles valitsevad seadustest kinnipidamine, arm ja õige kohtumõistmine, ausat ei vahetata ära kelmiga, vanadus ei käi vaesuse pärast kerjamas jne.

Oma kiitust targale tsaarinnale avaldab poeet puhtast südamest, ootamata temalt erilist armu.

Не мни, чтоб шапки иль бешметя
За них я от тебя желал...

Ära arva, et mütsi või kuube
ma nende eest soovisin sult.

Ta tahaks ainult suudelda tema jalajälge, nautida tema nägemist.

Ei saa eitada, et voorusliku tsaaritari Felitsa kuju, kelle muinasjutulise nime all tuleb näha Katariina II, on oodis esitatud väga eredajooneliselt. Ent see idealiseeritud kuju, mida polnud tegelikkuses, vaid eksisteeris ainult poeedi kujutluses, on sarnane kunstnik Levitski maalitud Katariina II portreega, kus ta on kujutatud samasuguse pooljumalusena.

Oodide ülesandeks vastavalt žanri olemusele on ülistada oma rahvale head teinud suuri inimesi, kangelasi ja kuningaid. Selles ei patusta Deržavin žanri laadi ja nõuete vastu. Uus oli kangelase oodilise ülistamise ühendamine satiiriga temale vastandatavate riigitegelaste kohta. Uus oli ka tsaarinna ja aukandjate portreede konkreetsus ja elulähedus, mille poeet saavutas arvukate vihjetega Katariina ja ta aukandjate: Potjomkini, Orlovi, Panini, Narõškini, Vjazemski jt. kõigile tuntud maitsetele, harjumustele ja tujudele.

Deržavini luule patriotism. Deržavini luule teiseks peajooneks ühiskonna teenimise idee kõrval on tema loomingus mitte vähem kujukalt väljenduv suur armastus kodumaa vastu, mis on seotud selle suuruse ülistamisega, patriotism.

XVIII sajandi kirjanduses esineb see ülima patriotismi joon kõige jõulisemalt Lomonossovil ja Deržavinil.

Deržavini aeg oli Vene riikluse kõrge arengu, riigi välispoliitiliste edusammude ning Venemaa rahvusliku ja riikliku võimsuse suure tõusu ajaks. See oli aeg, mil taas liideti Venemaaga Valge-Venemaa, suurem osa Ukrainast, lõunapoolsed Novorossia* stepid ja Krimm, aeg, mil riik jõudis kindlalt välja lõunameredele. See oli Rumjantsevi, Suvorovi, Ušakovi, Kutuzovi aeg.

Deržavin pole ainult „Felitsa laulik", nagu ta ennast nimetab, ta on ka vene kuulsuse laulik, nagu võib teda õigusega nimetada, vene rahva, selle kõigutamatu jõu ja vägevuse laulik, millele keegi ega miski ei suuda vastu panna.

О, русска грудь неколебима,
Твердейшая горы стена!
Скорей ты ляжешь трупом зрима,
Чем будешь кем побеждена.
Не раз в огнях, в громах, средь бою,
В крови тонувша ты своей,
Примеры подала собою,
Что Россов в свете нет храбрей.

Oo, vene rind on kõikumatu,
mäest tugevam müür!
Sa langed pigemini laibana,
kui et sind keegi võidaks.
Mitte üks kord tules, mürinas, lahingus,
uppudes oma veres,
sa näitasid,
et maailmas pole venelastest tugevamaid.

Suvorov oli poeedi armastatuim lemmikkangelane, sest ta oli oma rahva kangelasjoonte parim väljendaja, kehastus. Ikka jälle ja jälle tuleb poeet oma kangelase juurde tagasi:

О, радость, Муза, дай мне лиру,
Да, вновь Суворова пою.

Oh rõõm, muusa, anna mulle lüüra,
Suvorovist taas laulan ma.

Suvorovi, rahvuslike omaduste — üleinimliku jõu ja ühes sellega suurima tagasihoidlikkuse — väljendaja jaoks

---

* Novorossiaks (Uus-Venemaaks) nimetati tollal äsja Venemaa külge liidetud Musta mere äärseid maa-alasid. (Tõlk. märk.)

leiab Deržavin üllatavaid värve: kord bõliinapärase vägilase võimsuse kujudes:

Вихрь полуночный летит богатырь.
Тьма от чела, с посвиста пыль,
Молньи от взоров бегут впереди,
Дубы грядою лежат позади.
Ступит на горы — горы трещат,
Ляжет на воды — воды кипят;
Граду коснётся — град упадает;
Башни рукою за облак кидает...

Kangelane sööstab kesköise tuulekeerisena.
Laubalt tuleb pimedus, vilinast tolm,
pilkudest välgud jooksevad ees,
tammed lamavad taga reas.
Astub mägedele — praksuvad mäed,
heidab end vetele — keevad veed;
puudutab linna — langeb linn;
torne paiskab käega pilvede taha...

(„Krahv Suvorovi võitude puhul"),

kord väejuhi-demokraadi surma leinava muretundelise lüürika liigutavais kujudes:

Кто перед ратью будет, пылая,
Ездить на кляче, есть сухари,
В стуже и в зное меч закаляя,
Спать на соломе, бдеть до зари?..

Kes hakkab sõjaväe ees leegitseva südamega
sõitma kronul, sööma suhkareid,
karastades mõõka külmas ja palavas,
magama õlgedel, valvama koiduni?...

(„Leevikene".)

„Kaljukindla Rossi" („venelase", s. o. kogu vene rahva, nagu seda selgitab poeet ise) patriootilisel ülistamisel üllatab Deržavini juures vene rahva võitluse ja vägitegude ajaloolise tähtsuse mõistmine:

Воюет Росс за обще благо,
За свой, за ваш, за всех покой, —

Vene sõdib üldhüve eest,
ja enda, teie, kõigi rahu eest,

ütleb poeet Euroopa rahvastele.

Oma luule nende külgedega on Deržavin eriti lähedane meie ajale, mil on võidukalt lõppenud vene rahva suur vabadusvõitlus.

Deržavini luule optimism. Üheks Deržavini luule peajooneks on seda läbiv optimism. Maailma selge, elurõõmus tunnetamine oli Deržavinile orgaaniliselt omane. Tema lihtsa ja aktiivse loomuse sügavaks, hävitamatuks omaduseks oli oskus leida igas asjas elurõõmu. Eluga rahulolemiseks, veelgi enam, selle nautimiseks ei vajanud poeet ei meeletut luksust, ei jaburaid tujusid ega miljonilisi kulutusi — kõike seda, milleks elas Katariina ajajärgu uhke kõrgem kiht. Poeedi arvates ei saa liialdused anda tõelist naudingut.

Блаженство не в лучах порфир,
Не в вкусе яств, не в неге слуха,
Но в здравье и спокойстве духа.
Умеренность есть лучший пир.

Õndsus pole kuningaehte kiirtes,
ei söökide maitses ega kuulmise hellitamises,
vaid tervises ja hingerahus.
Mõõdukus on parim pidu.

(Oodist „Kutse lõunasöögile".)

Meelelahutust ja elurõõme ammutas poeet oma elu-olu tagasihoidlikust jõukusest, selliseist kõigile kättesaadavaist asjust, nagu kitsas perekonnaring, heade sõprade seltskond, loodus, lihtsad maaelu mõnud. Sellest räägivad ilmekalt „Kutse lõunasöögile"[94], „Mõõdukusest"[95], „Maaelu kiitus"[96], „Mõnust"[97], „Jevgenile. Zvanka elu"[98] ja teised oodid.

Deržavini optimism ja elurõõm polnud mõttelagedad. Poeedi loomingus leiame palju sügavaid mõtisklusi, mis on esile mananud surm ja teised inimsaatuse varjuküljed. Sellised on oodid „Vürst Meštšerski surma puhul"[99], „Krahvinna Rumjantseva surma puhul"[100] ja teised. Poeet mõtiskles enam kui üks kord selle üle, et inimese elu on lühike, et iga tund lähendab seda surmale, et lõpp võib tulla äkki, et seda ei väldi keegi — ei kuningad ega rikkad.

[94] «Приглашение к обеду».
[95] «На умеренность».
[96] «Похвала сельской жизни».
[97] «О удовольствии».
[98] «Евгению. Жизнь Званская».
[99] «На смерть князя Мещерского».
[100] «На смерть графини Румянцевой».

Глагол времён! металла звон!*
Твой страшный глас меня смущает,
Зовёт меня, зовёт твой стон,
Зовёт, — и к гробу приближает...

Aja hääl! Metalli helin!*
Su hirmus hääl viib mind segadusse,
kutsub mind, kutsub sinu oie,
kutsub ja lähendab hauale...

Nii algab kuulus ood „Vürst Meštšerski surma puhul". Edasi mõtiskleb poeet inimese elu lühidusest:

Едва увидел я сей свет,
Уже зубами смерть скрежещет,
Как молнией, косою блещет...
Ничто от роковых когтей,
Никая тварь не убегает...
... и бледна смерть на всех глядит.
Глядит на всех, — и на царей,
Кому в державу тесны миры;
Глядит на пышных богачей,
Что в злате и сребре кумиры;
Глядит на прелесть и красы,
Глядит на разум возвышенный,
Глядит на силы дерзновенны,
И точит лезвее косы.

Vaevalt olin ma näinud seda maailma,
kui surm juba kiristab hambaid,
läigitab nagu välku mõõka...
Saatuslike küünte eest miski,
ükski olevus ei põgene...
...ja kahvatu surm vaatab kõikidele.
Vaatab kõikidele — ka tsaaridele,
kellele maailmad on kitsad valitsemiseks;
vaatab uhkeile rikastele,
kes on kullas ja hõbedas ebajumalad;
vaatab kaunidusele ja ilule,
vaatab ülevale mõistusele,
vaatab julgeile jõududele,
ja ihub vikatitera.

Kuid elu kiire mööduvuse, paratamatu lõpu tajumine surma kujul ei röövi poeedilt vaimu selgust ja reipust, ei vii teda süngusesse ja norutamisse.

Жизнь есть небес мгновенный дар,
Устрой её себе к покою...

Elu on taeva hetkeline kink,
korralda see endale rahuks...

---

* Kellalöögid.

või, nagu poeet sedasama mõtet kujukalt väljendab teises kohas:

Доколе не пришли морозы,
В саду благоухают розы,
Мы поспешим их обонять.
Так будем жизнью наслаждаться
И тем, чем можем, утешаться.

Kuni pole tulnud külmad,
lõhnavad aias roosid,
tõttame neid haistma.
Nii naudime elu
ja lohutame end, millega suudame . . .

(Oodist „Kutse lõunasöögile".)

Realismi ja rahvapärasuse elemendid. Võrreldes eelnenud vene poeetidega iseloomustab Deržavinit realismi elementide märgatav rohkus tema luules. Endiste abstraktsuste asemele, mis on iseloomustavad klassitsismi luulele, on Deržavini luulesse tunginud elu ise. Deržavini värsid on täis tuhandeid reaalseid üksikasju: välis- ja sisepoliitilise elu kajastusi, otseseid fakte või vihjeid kaasaeglaste ja sõprade elust ning elust-olust, isikliku elu suursündmusi ja pisiasju. Deržavini luulele pakkus toitu elu, mitte aga kaemus.

Kogu Deržavini kunstiline meetod kaldus realismi poole. Kõike, mida ta oma värssides ka puudutas, tajus ja kujutas ta konkreetselt, elulähedaselt, meelelistes kujudes, — olgu see inimene, elutud esemed, loodusenähtused või isegi abstraktsed mõisted. Võtkem kuulus koht oodist „Zvanka elu" — lõunaks kaetud laua kirjeldus: poeedile ei jätku kaetud, külalisi ootava lõunalaua nimetamisest, teda kisub kirjeldama lauda koos kõigega, mis on sellel:

Багряна ветчина, зелёны щи с желтком,
Румяно-жёлт пирог, сыр белый, раки красны,
Что смоль, янтарь, икра, и с голубым пером
Там щука пёстрая: — прекрасны . . .

Purpurpunane sink, rebuga oblikasupp,
puna-kollane pirukas, valge juust, punased vähid,
nagu pigi ja merivaik, kaaviar ning sinise uimega
seal kirju haug — on kenad . . .

Purpurpunased, rohelised, valged, punased toidud tõusevad kogu reaalsuses lugeja silme ette; tundub, et ka autor ise neid kirjeldades neid näeb ja aistib.

Samasuguseis nähtavais ja kuuldavais kujudes tajub Deržavin loodust. Ta konkretiseerib isegi abstraktseid

mõisteid tuntud maistes kujudes: „punapõskne sügis kuldvihke rehe alla viib", „üle tara piilub surm", „muusa istub, endal nukker meel, peegelklaasist aknakese ees".

Poeedi mõtte reaalsus, konkreetsus muutub ajuti kujutluste materialiseerimiseks. Selline on miljonitest maailmadest täidetud mõõtmatu universumi kujutlus oodis „Jumal"[101]:

Как искры сыплются, стремятся,
Так солнцы от тебя родятся;
Как в мразный ясный день зимой
Пылинки инея сверкают,
Вратятся, зыблются, сияют, —
Так звёзды в безднах под тобой.

Nagu sädemed puistuvad ja sööstavad,
nii sünnitad sa päikesi;
nagu talvel pakase selge ilmaga
sätendavad härmatise helbed,
keerlevad, lainetavad, säravad —
nii on tähed sügavikus su all.

Deržavini kunstimeetodi realistlikkuses, nagu ka kogu tema mõtte, tunde ja maailmavaate laadis ning sageli ka keeles endas on tunda tema sidemeid rahvaga, tema rahvapärasust, suuremat kui mõnel teisel XVIII sajandi poeedil. „Deržavini satiirilistest oodidest paistab välja venelase mõistuse praktiline filosoofia; selle tõttu on nende iseloomustavaks jooneks rahvapärasus," kirjutas Deržavinist Belinski. Kuulsa kriitiku sõnade järgi on Deržavini luules „kuulda ja näha vene looduse hääli ja pilte... on näha vene mõistust, vene huumorit, on kuulda vene kõnet".

Deržavini luulemeisterlikkus. Kujude konkreetsuse ja nähtavusega saavutab Deržavin oma värsside suure maalilisuse ja väljendusrikkuse. Kunstilise kujutuse ja luulemeisterlikkuse poolest ületab ta vaidlematult kõiki XVIII sajandi poeete. Deržavin oskab kujukate võrdluste abil anda kirjeldatava eseme või nähtuse kuju. „Briljantne mägi pudeneb," ütleb ta joa kohta; „Kui kallutab — smaragdi läige, kui pöördub — sädeleb rubiin," ütleb ta paabulinnu toreda värvilise saba kohta.

Kuid Deržavin oskas niisama ilmekas ja kujukas olla ka abstraktsete ideede ja filosoofiliste mõtete väljendamisel.

[101] «Бог».

Tema eriti armastatud võtteks oli vastandamise (antiteeside) ja kontrastide võte, nagu näiteks kuulus stroof oodist „Jumal", mis ütleb inimesest:

Я телом в прахе истлеваю,
Умом громам повелеваю,
Я — царь, я — раб, я — червь, я — бог.

Ma kõdunen kehaga põrmus,
käsutan mõistusega kõuesid,
ma olen tsaar, ma olen ori, ma olen ussike, ma olen jumal.

Hoolitsedes oma värsside ilmekuse eest hakkas Deržavin esimesena mõtlema nende luulevahendite üle, milledele enne teda keegi ei mõtelnud: „Kas on luule oma mõisteis, oma tunnetes, oma piltides ja viimaks looduse jäljendamises kooskõlas muusikaga. Näiteks kas teeb vilistava või sisiseva mao kirjeldamisel vilehäält värsi hääldamine ja muusika toon maole sarnaselt; kas müriseb äike, kas vuliseb allikas, kas mühab mets, kas naerab salu, kui kirjeldatakse esimese kajavat kõminat, teise tasa pomisevat voolamist, kolmanda süngelt nukrat ulgumist ja neljanda lõbusaid kajasid; lühidalt: kas on mõttele ja igale tundele, igale sõnale antud neile sobiv toon." („Arutlus lüürilisest luulest"[102].)

Deržavin seab endale järelikult selgesti värsi kõlalise ilmekuse ülesanded ja saavutab nende lahendamisel suurt edu: tema värsid mürisevad mõnikord tõesti nagu kõu; mõnes luuletuses, nagu „Ööbik unes"[103], saavutab ta erakordse häälikühendite pehmuse r-hääliku täieliku kõrvaldamisega.

Deržavini keel. Olles uuenduste sissetoojaks luulemeetodi alal, oli Deržavin sedasama ka luulekeele alal. Me leiame tema teostes suure hulga üksikuid sõnu ja terveid väljendusi, mida varem luules ei kasutatud, ei lubatud kasutada. Need on lihtsa kõnekeele sõnad ja väljendused, seejuures väga sageli mitte ainult lihtsa, vaid ka lihtrahva keele omad. Deržavin on oma keelelt niisama rahvapärane kui ka kogu oma tundelaadilt: «Ведь пьяным по колени море»

---

[102] «Рассуждение о лирической поэзии».
[103] «Соловей во сне».

(„Joobnuile on meri põlvini"), «их денег куры не клюют» („nende raha ei noki kanadki"), «бояры понадули пузы» („bojaarid puhusid vatsad täis"), «приятно часик похрапеть» („on mõnus tunnike norsata").

Deržavin kasutab lihtrahvapäraseid, „madalaid" väljendusi mitte ainult epigrammides ja satiirides, vaid ka ülevas lüürikas, oodides, ning kasutab neid vabalt traditsiooniliste üldtarvitatavate vanade slaavikeelsete sõnade kõrval.

Deržavin ja klassitsism. XVIII sajandi vene suurim poeet Gavriil Deržavin esineb üldiselt tollal vene kirjanduses valitsenud klassitsismi raamides. Kuid ta ei mahu neisse raamidesse tervikuna. Nagu võisime näha, rikkus ta vabalt klassitsismi nõudeid ja norme kirjanduslikkude vormide, luulemeetodi ja keele alal.

Deržavinil ei ole klassitsismile iseloomulikku žanride ranget piiritlust. Ta nimetab „oodideks" peaaegu kõiki oma teoseid — suurtest kõige pisemateni, majesteetlikest ja pidulikest, nagu oodid peavadki olema, intiimseteni ja naljatlevateni, toob ülevasse oodi satiiri jm.

Klassikute mõistuspärase, abstraktse kunstilise meetodi asendab ta reaalse, elulähedasega. „Minervad", „Marsid", „Boreased", „nümfid" ei' kadunud Deržavini värssidest, ent isegi nemad otsekui elustusid Deržavini luule elavas ümbruses.

С белыми Борей власами,	Valgete juustega Boreas
И с седою бородой,	ja halli habemega,
Потрясая небесами,	raputades taevast
Облака сжимал рукой;	pigistas käega pilvi;
Сыпал инеи пушисты	puistas kohevat härmatist
И метели воздымал,	ja tuiske keerutas,
Налагая цепи льдисты,	pannes jääahelaid
Быстры воды оковал.	aheldas kiireid vesi.

(Luuletusest „Purpuris sündinud nooruki ilmaletuleku puhul põhjamaal".)

Deržavin ei valmistunud luuletajaks, ei õppinud teooriat, ei saanud isegi kooliharidust. Võib-olla etendab see oma positiivset osa. Sundreeglid ja normid ei kitsendanud teda nii palju kui range kooli poeete — Lomonossovit, Trediakovskit ja Heraskovit. Tema luule kasvatajaks oli elu ise.

Ning et Deržavini elu oli alati rahvale lähedane, siis vajutasid rahvas ja rahvaluule tema luulele oma jälje.

Deržavin ei saanud lõplikult üle klassitsismi raamidest, ei pannud alust uuele ajajärgule vene kirjanduses, kuid ta puhastas märgatavalt teed uuele XIX sajandi luulele, sealhulgas Puškinile. „Deržavin on vene poeetide isa," kirjutas temast Puškin.

D. I. Fonvizin.

(1745—1792.)

Волшебный край! Там в стары годы,
Сатиры смелой властелин,
Блистал Фонвизин, друг свободы.

Nõidusmaa! Seal hiilgas endistel aastatel julge satiiri valitseja Fonvizin, vabaduse sõber.

Puškin.

ELULUGU.

Gümnaasium ja ülikool. 1755. a. avati Moskvas Lomonossovi projekti järgi esimene Vene ülikool ja selle juures kaks gümnaasiumi, üks aadlike ja teine muust seisusest kodanike laste tarvis. Õpilaste hulgas, kes aadlike gümnaasiumi avamisel sinna sisse astusid, oli ka kümneaastane poisike Denis Fonvizin.

Fonvizin sündis Moskvas 3. aprillil 1745. a. Ta põlvnes vanast aadlisoost. Tema isa, kes oli viiesaja päriscrjaga mõisa omanik, teenis Moskvas revisjonikolleegiumi ametnikuna.

Gümnaasiumis õppis Denis Fonvizin väga hästi. Kui 1758. aastal otsustati kümme paremat õpilast Peterburi saata, et Lomonossovile ja ülikooli kuraatorile J. Šuvalovile näidata gümnaasiumi „vilja", siis oli nende kümne hulgas ka Fonvizin.

Peterburi-sõit jättis poisikese hinge sügava jälje. Unustamatu mulje jättis temasse tutvus Lomonossoviga. Sügav

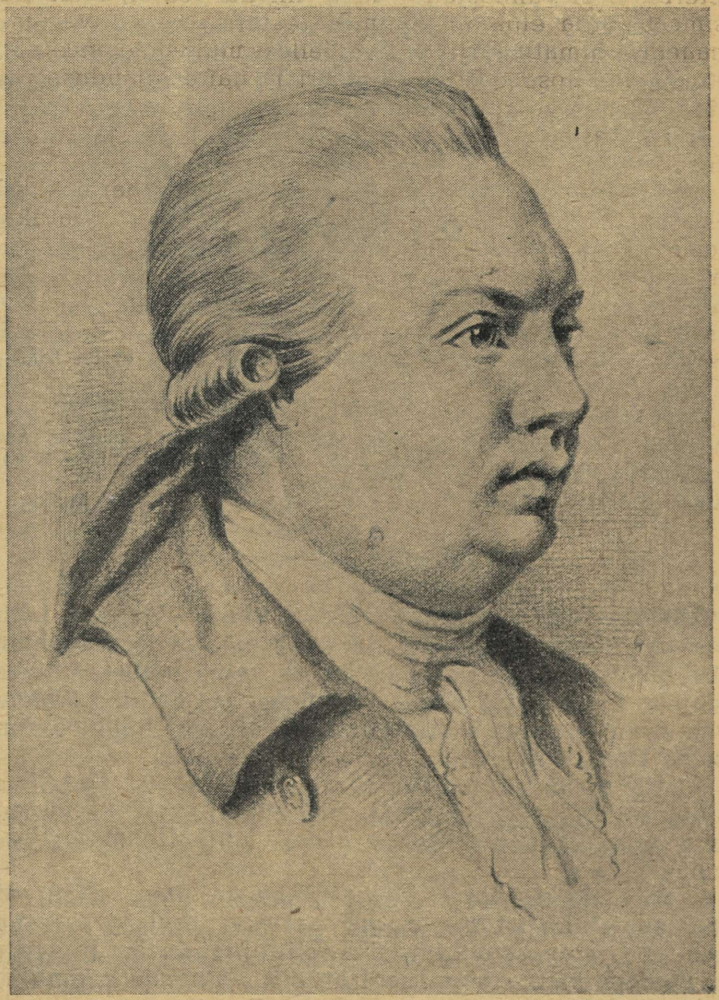

D. I. Fonvizin.

mulje jäi temasse ka teatrist. Hiljem meenutas ta: „Midagi Peterburis ei vaimustanud mind nii kui teater, mida nägin esimest korda elus. Mõju, mida teater minusse avaldas, on peaaegu võimatu kirjeldada." Sellest muljest olenes nähtavasti suurelt osalt see huvi teatri ja näitekirjanduse vastu, mida Fonvizin tundis kogu eluaja.

1760. aastal lõpetas Fonvizin gümnaasiumi ja „ülendati filosoofiateaduskonna üliõpilaseks".

Moskva ülikool muutus kiiresti Venemaa hariduskeskuseks. Juba 1756. a. avati selle juures ülikooli raamatukogu, „teadusteharrastajate ja lugemishimuliste lõbuks". Ülikooli käsutusse oli antud ka oma trükikoda, kus trükiti ajalehte „Moskva Teataja"[104] ja ülikooli ajakirja „Kasulik Lõbustus"[105]. Selle ajakirja kaastööliseks osutus ka üliõpilane Fonvizin, kes esines prantsus- ja saksakeelsete artiklite tõlgetega.

Noor tõlkija tõmbas endale varsti professorite tähelepanu. 1761. a. tehti temale ettepanek tõlkida taani kirjaniku Holbergi valmide-raamat. Fonvizin tuli selle ülesandega hästi toime ja juba samal aastal ilmus raamat eri väljaandena. Fonvizin oli sel ajal 16-aastane.

Üliõpilasaastatel tuli ilmsiks veel üks tulevase kirjaniku omadus — tema haruldane teravmeelsus. Fonvizini naljad olid tuntud kogu Moskvas.

1762. aastal lõpetas Fonvizin ülikooli. Tema oma sõnade järgi andis ülikool talle häid teadmisi, eriti võõrkeelte alal. Aga kõige tähtsam on see, et ülikool istutas temasse jäädavalt armastuse teaduse vastu ja õpetas teda uurivalt vaatlema ümbritsevat elu.

Vene tegelikkus võis aga tõugata noormeest tõsistele mõtisklustele. 1762. aastal, samal aastal, kui Fonvizin lõpetas ülikooli, astus kojapöörde abil troonile Katariina II. Tema valitsema-hakkamisega oli Venemaal korraga kolm keisrit: Katariina abikaasa Peeter III, kes varsti pärast pööret Ropšas tapeti, Katariina ise ja lõpuks juba lapsepõlves troonilt tõugatud, Schlüsselburgi kindluses vaevlev Ivan Antonovitš. Niisugune asjaolu võis kriitiliselt häälestatud

---

[104] «Московские ведомости».
[105] «Полезное увеселение».

inimesi tõugata „hädaohtlikele mõtisklustele isevalitsusliku võimu püsivusest".

Samal aastal veeres üle Venemaa talupoegade ülestõusude laine (eriti Moskva, Tuula ja Tveri kubermangus). Tõusis üles kuni 200 000 talupoega. Ka see asjaolu ei võinud noore Fonvizini hingest jälgi jätmatult mööduda. See kõik kajastub hiljem tema vaadetes ja loomingus.

Teenistus. Võõrkeelte-oskus määras ka Fonvizini teenistuse-valiku. Peale ülikooli lõpetamist astus ta tõlgina Välisasjade Kolleegiumi teenistusse ja asus peagi, 1763. aastal, Peterburi elama.

Peterburis, olles ikka veel tõlgina Välisasjade Kolleegiumi ametnike nimekirjas, astus ta teenistusse kabinetiministri Jelagini juurde, kelle juhatada oli keisrinna nimele saabuvate palvekirjade vastuvõtmise kantselei.

Kirjanduslikku ja tõlkimistööd Fonvizin ei katkesta. 1764. a. ilmub Peterburis teatrilavale komöödia „Korüon", mille Fonvizin tegi ümber Gresset' komöödiast.

Peterburis tutvub Fonvizin tolle aja silmapaistvate kirjanikega — Heraskoviga, Maikoviga, Knjažniniga, Bogdanovitšiga ja teistega. Tema elav iseloom ja sädelev teravmeelsus tõmbavad tema poole kogu pealinna seltskonna tähelepanu. Üks tema kaasaeglasi iseloomustab Fonvizinit neil aastail järgmiselt: „Tema terav mõistus ja torkavad, ohjeldamatud väljendused ärritasid ja pahandasid kõiki, aga siiski armastasid teda kõik." Fonvizini epigrammid ja teravmeelsused olid kõigi suus. Kuid tema kirjanduslik kuulsus seisis veel ees.

Komöödia „Brigadiir". 1766. aastal, ühe sõidu ajal Moskvasse, lõpetab Denis Fonvizin oma komöödia „Brigadiir"[106]. Komöödia juhib autorile üldise tähelepanu. Kui hea lugeja ja deklamaator loeb ta seda ette nii kirjanike ringides kui ka oma ülemuste ja kõrgete aukandjate kodudes. Lugemist saadab kõikjal kõlav menu. Kuuldused komöödiast ulatuvad keisrikojani ja kord loeb autor seda Peterhofis Katariina juuresolekul ette. Millest on tingitud komöödia niisugune edu?

Komöödia „Brigadiir" on satiir vene aadlike kõige prant-

[106] «Бригадир».

susliku ülistamise pihta. Seda teemat puudutati Fonvizini ajal juba vene kirjanduses, kuid tema komöödias kehastus see elavateks kujudeks ja kõlas realistlikult, uskuma-panevalt. Heasüdamlik ja kodune brigaadiülema abikaasa Akulina Timofejevna, tema mees, nürimeelne brigaadiülem, nende poeg Ivanuška kui ka altkäemaksuvõtja, silmakirjateener ja vagatsev ametnik, need kõik olid elavad inimesed, kes rääkisid laval loomulikku kõnekeelt. Komöödia autaja N. Panin ütles Fonvizinile: „See on meil esimene komöödia... Teie brigaadiülema abikaasa on kõigile omane. Keegi ei või öelda, et tal pole samasugust Akulina Timofejevnat, kas tädi, vanaema või mõnd sugulast."

Komöödias tundus juba tulevast „Äbariku" autorit. „Brigadiir" lavastati ja sai suure menu osaliseks.

Komöödia edu mõjutas ka Fonvizini teenistuskäiku. Andekale kirjanikule pööras tähelepanu Välisasjade Kolleegiumi eesotsas seisev selleaegne tähtis riigitegelane Nikita Panin. Tema kätes oli terve Vene riigi välispoliitika juhtimine. Peale selle oli ta troonipärija Pavel Petrovitši kasvataja, kellele tal oli piiramata mõju. Kõik see lõi temale isesuguse, kaunis iseseisva seisukorra Katariina valitsuses. 1769. a. pöördub Fonvizin tagasi Välisasjade Kolleegiumi ja saab üheks Panini lähedasimaks kaastööliseks.

Teenistus N. Panini juures. Teenistusel Panini juures oli Fonvizini elus väga suur tähtsus. Ühest küljest sattus ta nüüd rahvusvaheliste diplomaatiliste suhete keskusesse ja oli teadlik kogu laiaulatuslikust diplomaatilisest kirjavahetusest. Teisest küljest sai ta mitte üksnes Panini kaastööliseks, vaid ka tema lähedaseks isikuks, tema vaateid pooldavaks usaldatavaks inimeseks. Paninil oli oma poliitiline partei, mis ei pooldanud Katariina valitsemiskurssi. See partei tundis meelepaha nii Katariina pärisorjusliku süsteemi äärmuste kui ka jultunud soosikluse pärast keisrikojas. Panini programmi peapunktiks oli isevalitsuse piiramine. Selle salajase opositsioonilise grupiga liitus ka Fonvizin.

Panin armastas ja hindas Fonvizinit väga kõrgelt. Saanud oma õpilase, troonipärija abiellumise puhul 1773. a. kingituseks 9000 hinge, annetas ta neist 1180 Fonvizinile. Fon-

vizini materiaalne ja teenistuslik seisukord oli sellega kindlustatud ja järgmisel, 1774. aastal ta abiellus.

Komöödia „Äbarik". Tähelepanekud ühiskondlikust elukorrast ja Panini partei vaated tõukasid Fonvizini 70-ndatel aastatel uuele kirjanduslikule teemale ja selle tagajärjel ilmus tema teine tüse kirjanduslik teos. See oli komöödia „Äbarik"[107].

Fonvizin lõpetas komöödia 1781. aastal, kuid lavastusele ei tulnud see kohe. Esimene etendus toimus 24. septembril 1782. a. Komöödial oli ennekuulmatu menu. Üks kaasaeglasi kirjeldab seda menu järgmiselt: „Teater oli ennenägematult täis kiilutud ja publik aplodeeris näidendile rahakottide pildumisega." Rahakottide pildumine lavale näitlejate hüvituseks oli näidendi erakordse menu tunnistuseks tol ajal.

Kui komöödia „Brigadiir" tegi Fonvizini tuntud kirjanikuks, siis komöödia „Äbarik" tõi talle kuulsuse.

Fonvizini publitsistika. 1783. aastal ilmub ajakirjas „Vene Keele Harrastajate Jutukaaslane"[108] Fonvizini artikkel „Vene sünonüümide sõnastiku katse"[109]. See oli ilmselt satiirilise iseloomuga sünonüümide sõnastiku katse. Näidates üksikute sõnade tähendust, annab Fonvizin näiteks niisuguseid seletusi: „Madalas seisuses inimesel võib olla õilsaim hing, niisama kui väga suur isand võib olla täiesti alatu inimene", „Rumalad on ülemkihis naeruväärsed" jms. Neis selgitustes oli kerge näha vihjet Katariina õukonna ülemkihi kohta.

Ühes järgmises ajakirja „Jutukaaslane"[110] numbris ilmusid Fonvizini kuulsad „Küsimused"[111] Katariinale. Ajakiri ilmus Katariina otsese järelevalve all. Fonvizini küsimustega koos avaldati Katariina „Vastused"[112—113]. „Vastuste" toonist nähtub, millisel määral Fonvizini häbematus Katariinat ärritas. Nii küsimusele: „Miks endistel aegadel narridel, irvhambail ja naljategijail teenistuskraade ei olnud,

---

[107] «Недоросль».
[108] «Собеседник любителей российского слова».
[109] «Опыт Российского сословника».
[110] «Собеседник».
[111] «Вопросы».
[112—113] «Ответы».

nüüd aga on ja isegi väga suuri?" Katariina vastas: „Meie esivanemad polnud kõik kirjaoskajad. See küsimus on sündinud keelevabadusest, mida meie esivanematel ei olnud."

Samasse ajakirja paigutas Fonvizin „Palvekirja Venemaa kirjanikelt Venemaa Minervale"[114—115]. Siia oli ka ette nähtud Fonvizini artikkel pealkirja all „Üldine õukonna grammatika"[116] — teravamõtteline katse grammatiliste oskussõnade kohaldamiseks õukonna elule. Siin mõned „reeglid" sellest grammatikast:

Küsimus: Mida peab sõnade juures tähele panema?
Vastus: Sugu, arvu ja käänet.
Küsimus: Mis on arv?
Vastus: Arv tähendab hoovi juures arvet, mis näitab, kui mitme alatuse eest kui palju soosinguid võib saada.
Küsimus: Mis on hoovkonna kääne?
Vastus: Hoovkonna kääne on tugevate käänak häbematuse ja jõuetute käänak alatuse poole. Muide, suur osa bojaare mõtleb, et kõik on nende ees akusatiivses käändes*; nende poolehoidu ja protektsiooni saavutatakse aga harilikult datiivse käändega**.

Seda artiklit ei lastud Katariina poolt läbi ja see sai seltskonnas teatavaks ainult käsikirja kaudu. Katariina suhtumine Fonvizinisse muutus umbusklikuks. Sellest ajast kaotas Fonvizin üldse võimaluse midagi trükis avaldada. Kõik tema püüded midagi trükkida jäid 1783. a. alates tagajärjeta, välja arvatud Panini nekroloog.

1783. a. suri N. Panin. Enne surma koostas ta oma poliitilise testamendi. Aga et Panin ise enam kirjutada ei suutnud, siis pani tema mõtted kirja ta viimse soovi täitja Fonvizin.

Panini testament on tuntud järgmise nimetuse all: „Arutlus igasuguse riigivalitsuse vormi täielikust kadumisest Venemaal ja sellest olenevalt impeeriumi kui ka keisrite kõikuvast seisukorrast". Arutluses on väljendatud Panini partei vaated nii isevalitsuse kui ka soosikluse eemaletõukavate külgede ja pärisorjussüsteemi ohtlikkuse kohta ning avaldatud isevalitsusliku võimu piiramise, reformide läbiviimise nõuded riigis jms. Niisugune dokument ei võinud

[114—115] «Челобитная Российской Минерве от Российских писателей».
[116] «Всеобщая придворная грамматика».
* Akusatiiv — ladina keeles: süüdistav kääne. (Tõlk. märk.)
** Daativ — ladina keeles: andev kääne. (Tõlk. märk.)

muidugi Katariina ajal päevavalgust näha ja oligi tegelikult Katariina järglasele määratud ning hoiti suures saladuses. Hiljem oli see hästi teada dekabristidele, kes kasutasid seda oma ideede propageerimiseks.

Viimased eluaastad. Pärast Panini surma oli Fonvizinil ainult üks tee — erruminek. Võimalus riigi poliitilisest ja kirjanduslikust elust osavõtmiseks oli tal kadunud.

Läinud erru, sõitis Fonvizin välismaale, kus elas 1784.—1786. aastal. Ta tegi pikki reise ja külastas Poolat, Saksa- ja Prantsusmaad, Itaaliat, Austriat ja Ungarit. Välismaal jälgis ta tähelepanelikult Euroopa elu, õppis tundma sealseid linnu, kombeid ja ühiskondlikku elu-olu ning tundis huvi teaduse, kirjanduse ja kunsti vastu. Paljugi vaimustas teda läänes, ometi ei pimestanud see teda ega kaotanud tema kriitilist suhtumist välismaa kultuurisse. Eriti raske mulje jäi talle Saksamaast. Kodumaale saadetud kirjades jutustab ta sakslaste parandamatust ja hingetust pedantsusest ja nende süngeist linnadest. Fonvizini üldine järeldus Saksamaa kohta on ta oma sõnade järgi selline: „Üldiselt võin ma erapooletult öelda, et Peterburist kuni Nürnbergini on bilanss tugevasti meie kodumaa kasuks. Siin on kõik üldiselt halvem kui meil. Meil on kõik parem ja meie ise oleme rohkem inimesed kui sakslased."

See oli patrioodi, siiralt oma kodumaad armastava inimese otsus, olgugi et kodumaa oma arengus maha oli jäänud. Mitte asjata ei kirjutanud Puškin Fonvizinist: „Ta on venelane, venelasimaist venelasem."

1785. a. haigestus Fonvizin raskesti. Keha vasaku poole halvatus sundis teda end välismaal ravima. Tuli ajutine paranemine. 1788. aastal valmis tal plaan satiirilise ajakirja „Starodum ehk Ausate Inimeste Sõber"[117] väljaandmiseks. 1790. aastal kavatses ta tõlkida Rooma ajaloolase Tacituse teost. Kuid Katariina keelas need väljaanded ära. „Äbariku" autori sulg oli talle ilmselt kardetav.

Fonvizin suri 1. detsembril 1792. aastal.

Näite- ja ajakirjanikuna, tõlkijana, riigitegelasena ning diplomaadina oli Fonvizin kahtlemata üks silmapaistvamaid vene inimesi XVIII sajandi teisel poolel.

---

[117] «Стародум или друг честных людей».

Komöödia ideeline sisu. Kolm küsimust erutasid Fonvizinit kui kirjanikku ja riigikodanikku eriti. Need olid noorsoo kasvatuse, mõisnike-orjastajate omavoli ja aadlike kommete langus. Need probleemid ongi komöödia „Äbarik" peateemadeks.

Komöödia keskseks teemaks on noorsoo kasvatus. Aadlike valitseva klassi, kelle kätes oli riigi juhtimine, harimatus ja jõhkrus äratasid tolleaegsetes ärksamates inimestes põhjendatud kartust. „Uue seadustiku" komisjoni valimised näitasid, et 1767. a. oli isegi Moskva kubermangus 17 ja Orenburgi kubermangus koguni 60 protsenti aadlikest kirjaoskamatud. Ja harimatus oli tingimata peamiseks aadlike jõhkraks muutumise ja nende elukommete languse põhjuseks, mis tol ajal vene ärksamaid tegelasi rahutuks tegi. Fonvizin mõistis seda ja just sellepärast võttiski ta aadlike kasvatamise küsimuse „Brigadiiris" käsitlusele. „Äbarikus" tegi ta seda veel selgemalt ja tugevamalt, kasutades selle illustreerimiseks Mitrofani kuju.

Noorsoo kasvatuse küsimust vaatleb Fonvizin väga ulatuslikult. Hariduse küsimus on temale kõigepealt kasvatuse küsimus. Aadliku kasvatus aga on Fonvizinile r i i g i k o d a n i k u, eesrindliku ja õilsa riigitegelase k a s v a t u s. Just nii tuleb mõista Starodumi arutlust hinge, s. o. inimese ideaalide kasvatusest. „Olgu sul südant, olgu hinge, ja sa oled inimene... Ilma hingeta on kõige haritum tarkpea ainult haletsemisväärne olend," ütleb Starodum, väljendades sellega Fonvizini vaateid. Niiviisi on komöödias esitatud kasvatuse probleem Peetri tegevuse jätkajate, eesrindlike haritud tegelaste kasvatuse probleem.

Niisama oluline ja tähtis oli Fonvizinile teine teema — pärisorjus. Pärisorjuslik ekspluateerimine Prostakovide ja Skotininite tüüpi mõisnike mõisades ähvardas aadlike klassi enda hüvangut ja, nagu näitasid Pugatšovi õppetunnid, võis viia talupoegade ülestõusuni. Pugatšovi õppetunnid olid aga 80-ndatel aastatel veel kõigil värskelt meeles. Just sellest saab mõistetavaks julmade mõisnike hooldamise alla võtmise nõue, mis komöödias on üles tõstetud. Komöödias ei ole otseseid väljaastumisi pärisorjuse vastu.

On näidatud ainult pärisorjuslikku olukorda Prostakova mõisas. Kuid see näitamine on läbi immutatud põlgusest rõhumise vastu ja vihavaenust kõige toore ning metsiku vastu ja kujutas eredalt pärisorjussüsteemi koledusi.

Fonvizini ja Panini seisukohalt, kes püüdlesid pärisorjusliku režiimi pehmendamist, olid kardetavad kaks rühma: toores ning harimatu maa-aadel ja õukonna ülemkiht. Oma kolmanda löögi suunabki Fonvizin õukonna ja pealinna ülemkihi aadressil. See võimaldab arendada veel üht teemat — aadlike elukommete lodevusest ja langusest.

Õukonna rühma ei ole komöödias ei otseselt ega kaudselt näidatud. See oleks juba tsensuurikaalutlustel võimatu olnud. Kuid see, mida sellest komöödias räägitakse, kõlab vihast ja põlastusest. Nii Starodumi jutustus noorest krahvist, kes võitlusest isamaa eest ära ütleb, kuid kes siiski saab teenistusastmeid ja autasusid; või Starodumi märkus, et „suurilmas elutsevad ülipisukesed hinged", või tema antud õukonna olukorra iseloomustus, kus „otseteed peaaegu keegi ei sõida" ja kus „üks teist maha tõukab" — see kõik oli õukonna olukorra avalik arvustus. Veel avalikumalt kõlab see arvustus Starodumi teravas märkuses õukonna ülemkihi kommete parandamise lootusetusest: „Asjatu on parandamatute haigete juurde arsti kutsuda — siin arst ei aita, aga võib ise nakatuda."

Erilist viha sisendas Panini rühmale õukonna soosiklus. Õukonna ülemkihi omavoli ületas igasugused piirid. Nii muutis Potjomkin koos temale lähedaste isikute grupiga terve värvatud nekrutite kogumi ühes nende naistega oma pärisorjadeks ja saatis oma mõisadesse. Keisrinna soosikute ülalpidamiseks ja lõbuks kulutati tohutu suuri rahasummasid. G. Orlovile kingiti 1772. a. briljantidega ülekülvatud riietus. Talle anti siis ka 10 000 hinge talupoegi ja määrati iga-aastane pension 150 000 rbl. suuruses. Keisrinna soosik Zavadovski sai oma kaheaastase soosikluse eest 10 000 hinge talupoegi ja rahalisi kinke tohutu suurte summade väärtuses. Potjomkini varandust üksi hinnati kümnetele miljonitele rubladele. Tsaarikojas Katariina ajal valitsev toredus ja lodevus hämmastasid kõiki välismaa diplomaate. Fonvizin ise kirjutas kord oma õele keisrikoja kommetest: „Siinset kõlvatust kirjeldada oleks asjatu ... Midagi muud ei palu ma jumalalt, kui et ta mind ausana sellest põrgust välja aitaks." Just see viha aadlike ja eriti kõrgemate aukandjate lodevuse vastu kostabki komöödias „Äbarik".

Poliitilise süsteemi aluste eneste vastu, millest säärane laostumine tingitud oli, Fonvizin otsekohe välja astuda ei võinud, kuid oma põhimõttelise seisukoha pärisorjuse kohta esitab ta siiski, öeldes, et „endasarnaste rõhumine orjusega on ebaseaduslik". Katariina mõistis komöödia üldist suunda ja kaebas: „Halvaks muutub mu elu, isegi härra Fonvizin õpetab mind valitsema."

Komöödiasse „Äbarik" pani Fonvizin kogu oma ühiskonnategelase, patrioodi ja riigikodaniku temperamendi. Selles komöödias leidsid väljendust kõigi XVIII sajandi parimate eesrindlike inimeste vaated.

Komöödia kujud. Komöödia „Äbarik" tegevus areneb tavalises mõisas kolme versta kaugusel mingist linnast. Komöödias on üksteist tegelast, kes selgelt jagunevad nelja rühma: mõisa-aadel, pärisorjadest teenijad, kooliõpetajad ja linna-aadel (nagu võib tingimusi nimetada neljandat rühma, kes on Prostakovide mõisaga juhuslikult seotud). Autori tähelepanu keskuses on mõisa-aadlike perekond, kelle elukord ja kombed antakse ühiskonna kohtu alla. Kõige selgemalt ja mitmekülgsemalt on komöödias esile toodud proua Prostakova kuju.

Prostakova on toore pärisorjade omaniku, mõisaemanda tüüp. Mitte asjata ei nimeta Pravdin teda „ülikurjaks fuuriaks, kelle põrgulik käitumine toob tervele majale õnnetust". Prostakova despootiline iseloom avaldub kõigepealt perekonnas ja koduses miljöös. Oma mehe, tahtejõuetu ara mehikese, on ta viinud tardumuseni, peaaegu idiootsuseni. See on nii maha löödud, et pelgab väiksemateski küsimustes oma arvamusi avaldada, alandlikult naisele teatades, et „sinu silmade juures ei näe minu omad midagi".

Veel selgemalt avaldub Prostakova iseloom tema suhtumises pärisorjadesse. Ta on pärisorjadest teenijate ja talupoegade piinajaks. Eriti raskeks kujuneb mõisateenijate elu, kes kogu aja tema silma all peavad olema. Teenijad pole temale inimesed. Kui mõisateenija Palaška haigestub, kisendab Prostakova raevuhoos: „Pikutab! Tema, elajas! Pikutab! Nagu suurtsugu inimene! Sonib, elajas! Nagu suurtsugu inimene!"

Prostakova käitub oma teenijaskonnaga nagu vastutusvõimetute loomadega. Nii suhtub ta ka oma truusse orjasse Jeremejevnasse. Kuteikini küsimusele, missugust tasu see saab oma teenistuse eest Prostakovalt, vastab Jeremejevna: „Viis rubla aastas ja viis kõrvakiilu päevas." Kõrvakiilude plaksud on igapäevane, harilik nähtus Prostakova majas. Oma osa majas iseloomustab ta ise päris avameelselt nõnda: „Hommikust õhtuni olen nagu keeltpidi üles riputatud ega

pane käsi rüppe: kord sõimlen, kord kaklen; sellel püsibki kogu meie majapidamine."

On tõesti loomulik, et talupoegade seisukord selle tigeda fuuria mõisas oli väljakannatamatu. Laval me neid talupoegi ei näe, kuid pärisorjade küla olukorda võib ette kujutada, kui süveneda Prostakova väljendusse: „Sellest ajast, kui meie talupoegadelt kõik ära võtsime, mis neil oli, ei ole enam midagi korjata. Niisugune häda kohe!"

Prostakova on paadunud, veendunud ja parandamatu pärisorjuse pooldaja. Kui Pravdin talle tähendab, et „türanniseerida keegi ei tohi", vastab Prostakova vihaselt: „Ei tohi? Aadlik ei tohi teenijat läbi kolkida! Aga milleks on meile antud aadlike vabaduse seadus?" Prostakova viitab siin 1762. a. Peeter III poolt väljaantud aadlike vabaduse seadusele. Niisugune seadluste tõlgitsemine on sedavõrd absurdne, et Starodum arusaamatuses ainult õlgu kehitab ja irooniliselt tähendab: „Oled meister seadluste seletamises."

Prostakova metsikute kujutluste ja tooruse üheks põhjuseks on ta harimatus. Ta ei oska isegi lugeda ja vihastab, kui tüdrukud seda oskavad. Ta nimetab geograafiat „jeorgahviaks" jne. Tema jutustused Skotininite suguvõsast ja isast, kes iga last, kes midagi õppida tahtis, needusega ähvardas, iseloomustavad väga selgesti seda miljööd, mis kujundas Prostakove ja Skotinineid.

Tähelepanu äratab Prostakova moraalne künism. Läbikäimises lähemate inimestega juhindub ta ainult omakasupüüdlikust arvestusest. Kui see on talle tulus, palvetab ta, et Starodum ära sureks, kuid sealsamas hüüatab: „Suren ära, kui seda auväärt vanakest ei näe!" Milleski temale kasuliku inimese ees on ta valmis teesklema, minema endaalandamiseni ja valetama. „Eluaeg, isakene, ei ole ma kellegagi tõrelnud, mul on iseloom niisugune," püüab ta Starodumile prügi silma ajada.

Prostakoval on vaid üksainus soe tundmus: armastus poeg Mitrofani vastu. Mitrofanile andestab ta kõik. „Niikaua kui Mitrofanuška on alaealine, tuleb teda ka hellitada." Tema pärast on Prostakova valmis ohvrit tooma või ka roimi korda saatma. Tal on üksainus mure — teha pojast mees. Ta võidab isegi oma sünnipärase põlguse teaduse

vastu ja püüab pojale haridust anda. Tõsi, Mitrofani kasvatuse süsteem Prostakoval on vigane ja absurdne. Ta asendab kasvatust toitmisega. Selle absurdse kasvatuse tagajärjed, nagu oodata võib, ilmnevad peagi. Prostakova pime loomalik armastus poja vastu ei muuda tema kuju sümpaatsemaks, kuid teeb ta teod komöödias hästi mõistetavaks.

Prostakova kuju ilmekuse tõstmiseks aitab kaasa ka ta kõneviis. See on omamoodi kujukas ja piltlik. Näiteks: „Aga... sina, tõbras, seisad nagu puuslik. Sa ei rebinudki vennakese lõusta. Sa ei kiskunud ta kärssa kõrvuni lahti..." Nii kerkibki meie ette naisterahvas järskude, hoogsate liigutustega, lohakalt riides, fuuria näo ja tigedate silmadega. Ta kõne on täis sõimu ning väljendab kõike ta iseloomu toorust ja õelust. Muide, kui see on talle kasulik, võib Prostakova rääkida ka teist keelt, teeseldult lahket: „Sofjakene, kallis hingekene," pöördub ta Sofja poole või Starodumile: „Meie kõige kallim külaline, meie heategija...!"

Selle õela, rumala ja valeliku naise iseloomu määratleb Milon komöödia lõpus päris õieti: „Nii roim kui kahetsus temas väärivad põlgust." Prostakova tegevuse tulemused aga on suurepäraselt iseloomustatud komöödia kokkuvõtlikes sõnades: „Selline on kõlvatuse vääriline vili..."

Mitrofan on iseloomu põhijoontes sarnane emaga. Seda on komöödias toonitatud isegi tema nimega, sest kreeka keeles tähendab „Mitrofan" „ema sarnane". See on tõesti „mammapojuke". Mitrofanil, niisama kui ta emal näeme vaimsete huvide täielikku puudumist. Tema kalduvused ja huvid pole mitte intellektuaalset, s. o. vaimset, vaid puht-bioloogilist, loomalikku laadi. Saiad, ahjus küpsetatud pirukad, soolaliha ja tuvikong, — sellega piirduvad kõik tema vajadused.

Mitrofani vaimne tasapind on äärmiselt armetu. Ta on rumal nüripea. Isegi Vralmann tähendab Mitrofani kohta, et selle pea on nõrgem kui kõht. Haridus, mida XVIII sajandil alaealistelt aadlikkudelt nõuti, piirdus kokkuvõttes väga väikese miinimumiga: „õppida kirjaoskust, arvutamist, ajalugu ja geograafiat". Millises ulatuses Mitrofan selle miinimumi omandas, paistab sellest, et „uks" ja „narr" olid

temale omadussõnad. Mitmeaastase õpetuse järel ei õppinudki ta lugemist ja kirjutamist ära. Sofjal on õigus, kui ta ütleb, et „ta on küll alles kuueteistkümne-aastane, aga on jõudnud juba oma täiuslikkuse viimse astmeni ja kaugemale enam ei lähe". Seda tõendab ka Mitrofani kategoorili-ne avaldus: „Ma ei taha õppida, tahan naist võtta!"

Mitrofanil ei puudu siiski kavalust. Teades, et kõik tema heaolu oleneb emast, püüab ta viimasele meelepärane olla, selgitades oma unenägu. Kavalus paistab läbi ka ta ähvardusest end onu rusikate ja palveraamatu eest pääsemiseks ära uputada. Ema vastu on ta — sedapuhku — lahke ja teenistusvalmis.

Koguni teistsugune on Mitrofani käitumine majateenijate ja õpetajatega. Nende vastu on ta nagu emagi terav ja toores. „Lausu sa veel üks sõna, vana krõnks, siis saad mu käest kolki!" karjub ta Jeremejevnale. Viisakamini ei käitu ta ka õpetajatega, näiteks Tsõfirkiniga. „Anna tahvel siia, garnisonirott!" Selles toores toonis annab end juba tunda tulevane sänikael, ema vääriline järglane.

Komöödia viimases vaatuses selgub veel üks Mitrofani iseloomujoon, tema kalk tänamatus. Kui Prostakova võimust ja mõisast ilmajäetuna meeleheites pojale kaela langeb, tõukab see tema toorelt eemale, sõnades: „Jäta rahule, ema! On kaelas nagu..." Väärkasvatus kandis oma vilja.

Mitrofani kõne vastab täiesti tema iseloomule. Nagu nägime, ei suuda ta oma kõnelustes Jeremejevna ja Tsõfirkiniga ilma sõimusõnadeta läbi saada. Umbes samuti räägib ta ka oma onu Skotininiga: „Miks sa harjased nõnda püsti ajasid? Oled sa, onuke, peast põrunud?"

Nürimeelse, harimatu nooraadliku Mitrofani kuju on komöödias nii ilmekalt esile toodud, et Mitrofani nimi on saanud üldnimeks. Veel enam, isegi sõna „nedorosl", mis XVIII sajandil oli kuni kuueteist-aastaste alaealiste aadlike ametlikuks nimetuseks, omandas Fonvizini komöödia tõttu erilise mõiste ja varjundi. Nedorosliks hakati nimetama üldse inimesi, kes ei viitsi õppida.

Selgelt on komöödias esitatud ka toore ja harimatu feodalisti Skotinini kuju. Mõisniku õiguste kurjasti tarvitamises läks Skotinin isegi kaugemale oma õest, kes talupoegadelt rendi väljapressimiseks temalt õpetust palub. Skotinini

ideaal on siga ja kogu elu võtab ta kui sealauta. Ümbritsevate inimeste mõjutamise meetodiks on temal füüsiline jõud. Rumaluses on ta oma õega täiesti võrdne. Selle kõvapealise sigade-armastaja kuju on suurepäraselt karakteriseeritud tema enda jutustustega iseendast, võitluse taktikaga Sofja pärast kui ka ta kõnega.

Niisugused on komöödia „Äbarik" mõisnike-feodalistide tüübid. Selle rühma pihta ongi sihitud komöödia peahoobid.

Teisiti suhtub autor komöödias kujutatud pärisorjuse ohvritesse Jeremejevnasse ja Triškasse. Nendel on komöödias kõrvaline osa. Sellest hoolimata oskas autor vähestes sõnades ja stseenides näidata, et pärisorjadest teenijad on oma isandatest igas suhtes paremad. Jeremejevna on truu ori, endaohverdamiseni ustav, Mitrofani eest on ta valmis oma elu andma. Triška ilmub lavale üksainus kord. Proua sõimule kuue pärast vastab ta tagasihoidlikult ja targalt. Aadlike-feodalistide ja nende teenijate esitus laval ei jätnud vaatajatele mingisugust kahtlust selles, kes rohkem väärib inimese nimetust, kas Prostakovid ja Skotininid või nende pärisorjad.

Teisiti kui feodalistid-mõisnikud, on komöödias esile toodud ka Mitrofani koduõpetajad. Suurima poolehoiuga neist on kujutatud eruseersant Tsõfirkin. See on otsekohene, aus ja töökas inimene. Oma esinemist õpetaja osas seletab ta järgmiselt: „Ei armasta ilma tegevuseta elada. Vabal ajal õpetan lapsi." Lapsi õpetab ta oma teadmiste ja võimete ulatuses, kuid õpetab kohusetruult. Kui selgub, et Mitrofan midagi pole ära õppinud, keeldub Tsõfirkin töötasust: „Pole, mille eest võtta. Keisrit teenisin üle kahekümne aasta. Teenistuse eest võtsin raha vastu, muidu pole ma võtnud ega võta ka."

Humoristliku varjundiga on kujutatud Kuteikin, seminari poolelijätnud salmilaulja, kes hakkas kartma „ülitarkuse sügavikku". Kuteikinil ei puudu teravmeelsust. Nähtavasti mitte ilma tagamõtteta laseb ta Mitrofani korrata: „Mina olen ussike... Mina olen lojus... Ja mitte inimene..." Nii Tsõfirkin kui Kuteikin võtavad Prostakova orjade saatusest kaastundega osa. Mõlemad pahandavad selle üle, et Vralmann takistab neid Mitrofani korralikult

õpetamast. Neil mõlemal on heasüdamlikkust ja naljasoont, nagu seda näitab nende kõnelus Jeremejevnaga II vaatuse 6. stseeni lõpul. Need on XVIII sajandil kaugetes maamõisades harilikud koduõpetajate tüübid, kes on kaugel õpetatusest, kuid kes kohusetruult täidavad oma vaevarikast ülesannet, nooraadlike õpetamist.

Ilmselt satiirilistes värvides on kujutatud Mitrofani kolmas õpetaja, sakslane Vralmann, seikleja-õpetaja tüüp. (Ta on elukutselt kutsar.) Nähes Prostakova täielikku harimatust ja pimedat armastust poja vastu etendab Vralmann hea ja vähenõudliku pedagoogi osa. Prostakova on temast vaimustuses, samuti Mitrofan, Vralmannile endale aga võimaldab niisuguse osa etendamine varjata oma harimatust. Tsõfirkin ja Kuteikin avastavad selle „muidusööja" tõelise palge, aga teha ei saa nad midagi. Niisuguste õpetajate-välismaalaste tüübid polnud XVIII sajandil aadlike majades harulduseks. Niisuguse seikleja-õpetaja tüübi, monsieur Beaupré, tõi hiljem esile Puškin oma novellis „Kapteni tütar".

Komöödias on väga õnnestunult isikupärastatud iga õpetaja kõne. Tsõfirkini kõne on endise sõjaväelase oma: sõimu Prostakova majas nimetab ta „kiirtuleks", Vralmanni aga ähvardab: „Ja meie anname sulle siis ka au. Mina tahvliga." Kuteikini kui vaimulike ringkonnast pärit isiku keel kirendab kiriku-slaavi sõnadest ja kõnekäändudest: «зван бых, и приидох» („mind kutsuti, ja ma tulin"), «зубы грешников сокрушу» („patuste hambad purustan") jms. Vralmanni kõne on välismaalase väänatud keel.

Harimatuile mõisnikele-feodalistidele on komöödias järsult vastu seatud rühm positiivseid kangelasi. Need on Starodum, Pravdin, Sofja ja Milon. Keskne koht nende hulgas kuulub Starodumile.

Starodum, nagu näitab tema nimi*, on inimene, kes mõtleb vanaviisi. Tema näol ei ole Fonvizin siiski kujutanud alalhoidlast, vananenud vaadetega inimest, vaid just vastupidi, kõige eesrindlikumate ideede esindajat. Starodumi nime ja seisukohta seletavad näidendi poleemilised ülesanded. Autoril oli tarvis kaasaegsele tõelisusele, mida

* Starodum — Vanameel, vanal moel mõtleja. (Tõlk. märk.)

ta arvustas, vastu seada teine ajastu, teine poliitiline kord. Niisuguseks ajastuks oli Starodumile „vana" Peetri aeg, mida ta seab eeskujuks oma ajale.

Starodumi isiksus selgub peamiselt tema kõnelustes Pravdini ja Sofjaga. Starodumi jutustustest saame teada tema mineviku: tema sõjaväelisest karjäärist noorpõlves, erruminekust, teenistusest õukonnas ja ta edasisest tegevusest.

Oma tegevusest pärast õukonnateenistusest loobumist räägib ta kuidagi mõistatuslikult ja ebaselgelt. Ta jutustab, et oli eemaldunud „sinna maale, kus hangitakse raha ilma seda südametunnistuse vastu vahetamata, ilma alatu roomamiseta, ilma isamaad riisumata, kus nõutakse raha maalt endalt . . .". Mis tegevus see on? See on nähtavasti maapõue kaevandamine, maavarade hankimine kuski Siberis või Uuralis. Kui see nii on, siis kehastas Starodum tegelikult oma arutlusi ajajärgu eesrindlikust aadlikust. Tema ajal polnud tööndus ja kaubandus aadlike silmis aadlike asjaks. Fonvizin ise astus selle eelarvamuse vastu võitlusse, avaldades 1766. a. Coyer' traktaadi „Kaubitsev aadel, vastandatud sõjaväeaadlile" tõlke. Järelikult Starodum mitte üksnes ei arvustanud, vaid purustas tegelikult oma klassi eelarvamusi, näitas talle tegevuseks uusi teid. See on aus inimene, kelle sõnad ei lähe lahku tegudest.

Kuidas kujutleb endale Starodum riigi ja inimese ideaali? Vastuse sellele küsimusele annavad tema arutlused. Neis puudutatakse kolme põhiteemat: poliitikat, moraali ja kasvatust.

Starodumi poliitilised vaated — need on selleaegse opositsioonilise aadli vaated. Me saame teada tema seisukoha valitseja („suure keisri"), aadlike ühiskondlike kohustuste, pärisorjuse jm. kohta. Nii on Starodumi seisukoht pärisorjuse kohta väga selgesti väljendatud tema lauses: „Endasarnaste rõhumine orjusega on seadusevastane."

Väga tugevasti kostab Starodumi kõnedest tema pahameel aadlike elukommete languse ja toorestumise üle. Arutlustes kodaniku õnnest, inimese õigustest nimekusele, haritud mõistuse tunnustest, sõprade valikust ning perekonnast ja abielust räägib Starodum kõige enne inimese moraalist, s. o. kõlblusest. Inimese väärtuse näitajaks on

tema „hing", „voorus". „Olgu sul süda, olgu hing, ja sa oled igal ajal inimene", „Rumal inimene ilma hingeta on metsloom", „Tõelise väärtuse annab mõistusele kombelisus". Milleni võib viia moraali aluste kõigutamine, seda illustreerib Starodum jutustusega oma noorpõlve-sõbrast, noorest krahvist, õukonna kommete iseloomustusega ja märkustega Mitrofani aadressil.

Starodumi vaadetest kasvatuse kohta rääkisime juba, puudutades komöödia ideelist sisu.

Öeldust nähtub, et „Äbariku" ideelist külge on ilma Starodumi kõnedeta võimatu selgitada. Need kõned on autori enda vaadete ja meeleolude väljendused. Sellepärast tulebki Starodumil laval nii palju rääkida. Vanade näidendite kangelasi, kes laval autori vaateid väljendasid ja rohkem arutlesid, kui tegutsesid, nimetati r e s o n ö ö r i d e k s (prantsuskeelsest sõnast *raisonner* — arutlema). Selles mõttes võib resonööriks nimetada ka Starodumi. Ometi ei ole see harilik klassikalise draama resonöör. Starodum on samal ajal elav isik. Kus seda tarvis on, ta arutleb, kus võimalik, siis naljatab ja naerab (näiteks IV vaatuse 7. stseen). See on hea ja osavõtlik inimene. Ta andestab Prostakovale, ja kui viimane langeb minestusse, siis soovitab hoolitsevalt Sofjale teda avitada. Tema eesrindlikke vaateid pooldavaid inimesi polnud XVIII sajandil just palju. Kuid neid oli. Igal juhul leidsid Starodumi kõned osavõtlikku vastukaja. Selle tõendiks võib olla juba see, et suurima menu osaliseks „Äbariku" ettekandel sai Fonvizini päevil harilikult Starodumi osa.

Starodumil on komöödias mõttekaaslane, P r a v d i n. See on asehaldurkonna valitsuse liige, ametnik ja ühiskonnategelane. Komöödia lahenduses kuulub temale otsustav osa: veendunud Prostakova julmuses, võtab ta selle mõisa hooldusele. Niisugused juhud olid tol ajal haruldased, kuid neid oli. Fonvizini vaadete propageerimiseks oli niisugune komöödia lahendus väga tähtis. See tuletas valitsusele meelde, et julmade mõisnike mõisade hooldamise küsimus tõsteti üles juba 1767. a. komisjonis ja et seda on tarvis ellu rakendada.

Võrdlemisi kahvatud on komöödias M i l o n i ja S o f j a kujud. See on seletatav mitte üksnes sellega, et pärisorjus-

liku mõisa näitamine nad tagaplaanile nihutas, vaid ka sellega, et reaalne tõelisus ei pakkunud autorile materjali aadlike miljöödst pärineva positiivse tegelase loomiseks. Milon on komöödias toodud ausa ja kartmatu noore aadlikusõjaväelase ideaalina. Sofja on kujutatud kui ideaalne aadlineiu: ta on haritud (loeb prantsuskeelseid raamatuid), tark (ajab tõsist juttu Starodumiga), truu armastuses ja kombeline. Sofja on tegelikult kui õige kasvatuse ideaal vastu seatud Mitrofanile. Ta osutub otsekui Starodumi pedagoogiliste vaadete elavaks illustratsiooniks, sest viimane ongi teda kasvatanud. (Starodum ütleb: „Läinud erru, panin aluse sinu kasvatusele.") Sofja ja Milon on uue generatsiooni esindajad.

Komöödia positiivsete tegelaste kultuurset tasapinda kriipsutatakse alla nende kõnega. See on ajajärgu raamatu-, kirjakeel. Isegi Sofja tarvitab selliseid keerulisi lauseid, nagu: „Seepärast peab iga paheline inimene tõesti põlguseväärne olema, kui ta talitab halvasti, teades, mis ta teeb." Kui hästikasvatatud inimesed räägivad kõik positiivsed tegelased rafineeritult viisakalt: „Te teete mind sellega oma tänuvõlglaseks" (Sofja), „Olen rõõmus, teinud teiega tutvust" (Pravdin) jne. Starodumi kõnes on iseloomulikud ta aforismid, s. o. lühikesed, lakoonilised sententsid, millede abil ta justkui vormib oma mõtteid: „Kui algavad aukraadid, lõpeb otsekohesus", „Tol ajajärgul õukondlased olid sõjamehed, aga sõjamehed ei olnud õukondlased" jne. Niisugune positiivsete kangelaste peen raamatukeel rõhutas veel enam Prostakova, Skotinini ja Mitrofani kõne toorust ning ebakultuursust.

Komöödia kompositsioon ja stiil. Tegevuse arendamine. Kõik sündmused komöödias „Äbarik" rühmituvad ühe põhiintriigi, kolme pretendendi — Skotinini, Mitrofani ja Miloni võitluse ümber Sofja käe pärast.

Komöödia tegevus areneb selgelt ja harmooniliselt. Näidendi algul kuue passimise stseenis viib autor vaatleja osavalt maamõisa argipäeva miljöösse. See episood võimaldab autoril tutvustada vaatlejat korraga näidendi peategelaste enamusega. See on näidendi eelfaabula. Esimese vaatuse 6.—7. stseenis, Starodumi kirja saamise stseenis, tekib komöödia sõlm. Ilmuvad uued tegelased — Sofja ja Pravdin.

See on komöödia intriigi algus. Teises ja kolmandas vaatuses sündmused arenevad ja paisuvad. Laval on kõik komöödia tegelased. Kõik kolm pretendenti astuvad Sofja pärast võitlusse. Selguvad ka tegelaste iseloomud. Tegevuse pinge haripunkt langeb neljanda vaatuse lõpule, kui Prostakova otsustab Sofja salaja eemaldada ja vägivaldselt Mitrofanile mehele anda. Viiendas vaatuses, kui selgub Prostakova katse äpardumine, algab tegevuse pinge alanemine. 4. stseenis tuleb lahendus: Prostakova mõis satub hoolduse alla. Viimane stseen on näidendi finaal. Starodumi hüüatus: „See on kõlvatuse vääriline vili!" teeb kokkuvõtte kogu Prostakova tegevusest ja selgitab samal ajal komöödia ideed.

Klassitsismi võtted komöödia ülesehituses. Klassitsismi kui XVIII sajandil valitsenud kirjandussuuna mõju ei võinud komöödiasse „Äbarik" mõju avaldamata jätta. Seda võib kergesti tähele panna kõigepealt näidendi ülesehituses. Komöödias on kinni peetud kõigist kolmest klassikalisest ühtsusest: tegevus areneb ühes kohas, Prostakova majas („koha ühtsus"), toimub ühe ööpäeva jooksul („aja ühtsus"), keerleb ühe sündmuse — võitluse ümber Sofja pärast („tegevuse ühtsus"). Komöödias on säilitatud ka tegelaste jaotamine „positiivseteks" ja „negatiivseteks". Komöödias on ka „resonööre" (Starodum ja Pravdin). Lõpuks avalduvad vene klassikalise komöödia traditsioonid ka tegelaste „tähendusega" ees- ja perekonnanimedes, mis näitavad näidendi kangelaste põhilisi iseloomujooni. Skotinin (sõnast *skot* — loom) mõtleb ainult sigadest ja on ise looma sarnane, Prostakova (sõnast *prostoi* — lihtne, labane) on toores, rumal ja harimatu, Starodum (on moodustatud kahest sõnatüvest: *starõi* — vana ja *dumatj* — mõtlema) mõtleb vanamoodi, nii nagu vanasti mõeldi, Pravdin (sõnast *pravda* — tõde) on tõe ja õiguse kaitsja, Milon (sõnast *milõi* — armas) on armas inimene, Sofja (Sofja tähendab kreeka keeles „tarkus") on arukas tütarlaps, Vralmann (esimene pool tuletatud sõnast *vratj* — valetama) on valelik, petis, Tsõfirkin (nime aluseks on sõna *tsõfra* — number) õpetab arvusid.

Komöödia realism. Kuid komöödias on ka otseseid kõrvalekaldumisi klassitsismist. Klassitsismi reeglid ei

lubanud draamas koomiliste ja traagiliste elementide segunemist. Kuid Fonvizini komöödias näeme niihästi naljakaid stseene kui ka pärisorjusliku elu-olu rusuvate ja eemaletõukavate külgede kujutamist. Me leiame sellest niisuguseid „paeluvaid" episoode, nagu Mitrofani eksam, Skotinini jutustus kadunud onust, Mitrofani tutvumine Starodumiga, õpetajate omavaheline tüli jm., nende kõrval aga selliseid rusuvaid stseene, nagu Prostakova karistamine. Edasi tõmbab komöödias meie tähelepanu endale tegelaskonna iseloomustuse ulatus ja mitmekülgsus. Prostakova on julm mõisaproua, rumal, harimatu naine, häbematuseni valelik inimene ja armastav ema. Mitrofanuška on nüripea, ablas söödik, harimatu, kaval ja tänamatu poeg. Need ei ole abstraktsed klassitsismi kujud, vaid päris elusad inimesed. Tegelaste „positiivseteks" ja „negatiivseteks" rühmitamise põhimõte ei takistanud järelikult Fonvizinit kujudele reaalset tõlgendust andmast. Fonvizini komöödias on isegi resonöörid muutunud elavateks inimesteks. Komöödia mõnede tegelaste nimed — Mitrofan, Prostakova, Skotinin — muutusid üldnimedeks just selle tõttu, et nende kangelaste kujud ise on elulised ja tõetruud. Neis kujudes saavutas Fonvizin tähelepanuväärse t ü p i s a t s i o o n i. See aga räägib komöödia kujude vastuvaidlematust r e a a l s u s e s t.

Reaalseks osutub ka komöödia keel. Tegelaste selget iseloomustamist kõne kaudu me juba märkisime. Komöödia keele vaimukusest ja tabavusest räägib see, et paljud selle väljendused pääsesid tarvitusele vene kõnekeeles ja muutusid oma laadi vanasõnadeks, näiteks: „Ma ei taha õppida, vaid tahan naist võtta", „Aga milleks meil siis voorimehed on?", „Skotininid on loomu poolest kõik kõvapealised", „Rumalat poega ei aita rikkus", „See on kõlvatuse vääriline vili" jt. Ka komöödia gallitsismid (prantsuspärasused) — „Olen rõõmus, teinud teiega tutvust" jne. — kajastavad Fonvizini-aegse vene ühiskonna üksikute kihtide tõelist keelt.

Lõpuks ületab ka näidendi ideeline paatos klassikalise komöödia harilikkude ülesannete — ainult seltskonna lõbustamise — raamid.

Nii näeme selles komöödias kahe stiili — klassitsismi

ja realismi võitlust. Võitlus lõpeb realismi võiduga. Komöödia sai vene kirjanduse ajaliselt esimeseks realistlikuks teoseks. Sellepärast nimetabki Gorki Fonvizinit „realismi rajajaks" vene kirjanduses.

Komöödia „Äbarik" tähtsus. Komöödia „Äbarik" lõbustas vaatajaid. Kuid ta ei tekitanud üksnes naljа ja lõbu, ta õpetas ja kasvatas.

„Äbarikus" astub Fonvizin julgesti võitlusse ühiskonna kõlvatusega. Ta juhtis satiirikuna tähelepanu neile vene tegelikkuse puudustele, mis erutasid ja tegid rahutuks kõiki ärksamaid, haritud inimesi Venemaal tema ajal. Inimese ja kodaniku kasvatuse probleem, pärisorjuse revideerimise küsimuse vajalikkus, võitluse vajadus ühiskonna kommete lodevusega — kõik need olid valusad päevakajalised ülesanded, mis tegelik elu ise esile kergitas ja mis lahendust nõudsid. Fonvizin lahendas neid ülesandeid valgustusajajärgu humaansete, progressiivsete ideede vaimus. Tema komöödia pani nende küsimuste üle mõtlema, äratas humaanseid tundeid, kutsus esile nördimust inimisiku rõhumise vastu, tõukas despotismi ja isevalitsuse arvustamisele. Komöödia niisugune kõrge ideelisus määras ära selle ühiskondliku tähtsuse juba Fonvizini päevil.

Ometi ei ole komöödia oma väärtust ka järgneval ajajärgul kaotanud. Temas kostev protest pärisorjuse vastu etendas veel kaua oma agiteerivat osa Venemaal. Mitte asjata nimetas Puškin ligemale pool sajandit pärast komöödia ilmumist Fonvizinit „vabaduse sõbraks".

1861. a. kaotati pärisorjus. Sellega langes ära üks komöödias ülestõstetud põhiline küsimus. Kuid „Äbarik" erutab ühiskondlikku mõtet siiski tänini. Igapäevases elus kohtame veel praegugi Prostakove, Skotinineid ja Mitrofane. Järelikult on komöödia „Äbarik" veel praegugi meile rumaluse ja tooreste ning julmade kommete vastu võitlemisel abiks. Selles seisab komöödia ühiskondlik tähtsus.

Vene realistliku draama ajaloos on komöödial „Äbarik" äärmiselt tähtis koht. See on esiteks vene paljastava realistliku draama esivanem ja teiseks parim vene komöödia XVIII sajandil.

„Äbarikuga" algab hiilgavate komöödiate rida, mis on läinud vene teatri kullafondi. „Äbarikule" järgnesid Gribojedovi „Häda mõistuse pärast", Gogoli „Revident" ja suurearvuline kogu komöödiaid Ostrovskilt. Fonvizin — Gribojedov — Gogol — Ostrovski — niisugune on vene komöödia magistraaltee.

A. N. Radištšev.

(1749—1802.)

И долго буду тем любезен я народу,
Что звуки новые для песен я обрел,
Что вслед Радищеву восславил я свободу
И милосердие воспел.

Ja kaua jään sest armsaks rahvale,
et leidsin uusi helisid lauludele,
et Radištševi järel ülistasin prüust
ning laulsin halastusest.

(P u š k i n, „Mälestussamba" variant.)

ELULUGU.

Katariina paaž. A. 1762, Katariina II kroonimise aastal, „määrati armuliselt" keisrinna noorte paažide* hulka kolmeteistkümne-aastane Aleksander Radištšev.

Poisikesele avanes tee õukonna-karjääriks. Vaba sissepääs tsaaripaleesse, viibimine kõigil palee pidustustel, isiklik tutvus keisrinna ja selle aukandjatega — kõik see tegi paažid õukonnas „oma inimesteks" ja võis neid loomulikult uimastada unistustega edasisest õukonnaelust, rikkusest ja võimust.

Samasse seisukorda sattus ka noor Radištšev, kes 1764. a. algul toodi Paažikorpusesse Peterburi. Radištšev oli Katariina paažide hulgas võib-olla ainus, keda ei pimestanud õukonna pidustuste hiilgus. Ta nägi aukandjaid ja õuedaame, kellede riided särasid briljantidest, vaatas pealt, kuidas voolas vein ja kanti laiali toite kuldtaldrikutel õukonna-

* P a a ž — noorte aadlike õukonnatiitel.

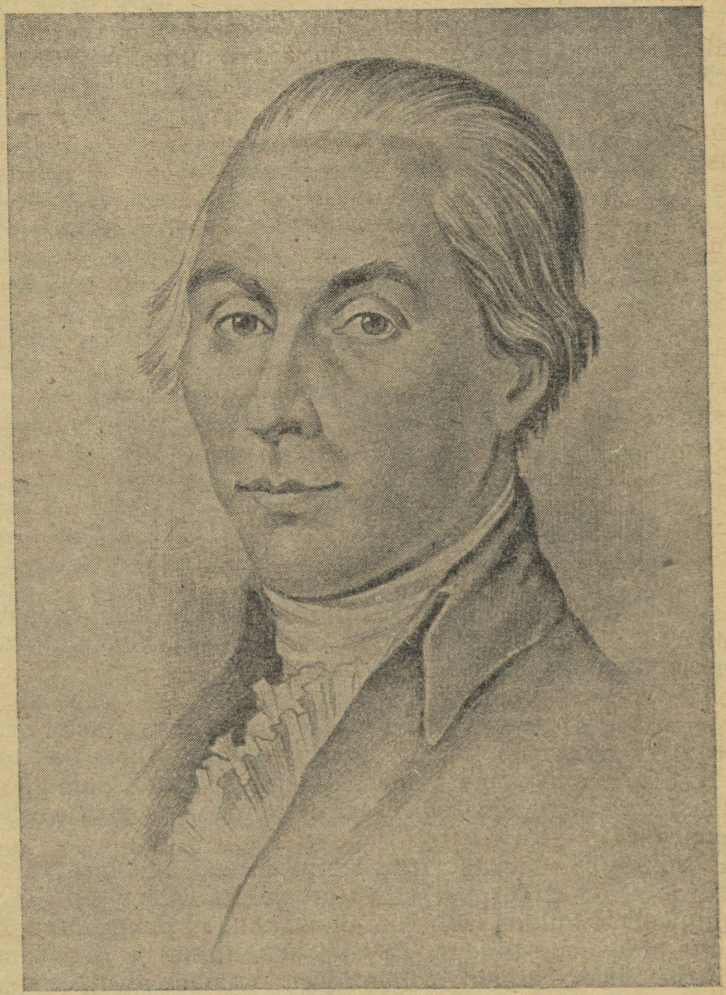

A. N. Radiščev.

lõuna ajal, ja tema mälestuses kerkisid sootuks teised pildid...

Radištševi lapsepõlv möödus Saraatovi kubermangu kolkas, isa mõisas Verhneje Obljazovo (Preobraženskoje) külas. Ta sündis seal 20. augustil 1749. a., ja elas seal 7 aastat. Radištševi isa, suure mõisa omanik, paistis tavalise aadli hulgast välja oma haruldase humaansuse ja kultuursusega. Talupojad armastasid teda sedavõrd, et päästsid ise tema perekonna Pugatšovi ülestõusu ajal. Heasüdamlik ja lahke inimeste vastu oli ka poisikese ema. Perekonna elu-olu õhkkond soodustas väga nende õilsate iseloomujoonte, selle „rüütelliku südametunnistuse" kujunemist, mis tema juures hiljem kogu elu kestel silma paistis.

Kuid kui humaansed ja patriarhaalsed olidki tema isa mõisas valitsenud kombed, ei jäänud poisikesele kahtlemata märkamata pärisorjade-talupoegade vaesus, nende raske töö, sunnialune elu ja õigusetus. Verhneje Obljazovo kõrval asetses mõisnik Zubovi mõis, kes oli kuulus oma julmusega. Zubov võttis pärisorjadelt ära kõik, mis neil oli, — vilja, hobused, inventari, ja söötis neid kui tööloomi mõisahoovis, kus kapsasupp valati talupoegade jaoks ühisesse moldi. Poisike teadis seda ja pidas meeles.

Seitsmeaastasena viisid vanemad Radištševi Moskvasse, kus talle andsid haridust ülikooli professorid ja haritud prantslane-pagulane. Moskvast toodi ta Peterburi, Paažikorpusesse. Ning nüüd avanesid poisikese ja hiljem noormehe ees toreda pealinnaelu pildid...

Kontrast selle vahel, mida Radištšev oli näinud lapsepõlves ja mida ta nägi palees, oli hämmastav. Seal, maal, on vaesus, orjus, rõhumine, siin, palees — toredus, peod, maskiballid.

Üks asi võis noort paaži rahustada — keisrinna liberaalsed algatused, mis lubasid riigile uut elu. Radištševi välismaalesõidu aastal ilmus keisrinna kuulus „Juhend"[118], mis oli koostatud uue seadustiku koostamise komisjoni töö juhtnööridena. „Juhend" oli koostatud valgustajate Montesquieu ja Beccaria teoste alusel. Selles kõneldi „seaduslikkuse, õiglase kohtumõistmise ja loomulikkude vaba-

[118] «Наказ».

duste" elluviimise vajadusest, „orjuse kurjastitarvitamise" ebasoovitavusest ning „kõikide ja igaühe õndsusest". „Juhendi" ideed olid sedavõrd radikaalsed, et võisid kaasaeglaste sõnade järgi „purustada müürid" ühiskonnakorral. Kuuldus Vene tsaarinna liberalismist ulatus isegi lääne. Katariina astus kirjavahetusse Voltaire'iga, Diderot'd aga austas isegi oma raamatukoguhoidja ametinimetusega ja määras talle suure pensioni. See oli entsüklopedistide ja lääne-euroopa mõtte juhtide avalik soosimine. Läänes ülistati Katariinat kui „filosoofi troonil", kui „põhjamaa Semiramist"*.

Niisugune Katariina poliitika sisendas tahtmatult usku, et Venemaal on vältimatud mingisugused reformid. Peale selle avaldas Katariina tungivalt, et ta tahab rahvast teada k o g u t õ t t. Sellele juhtis ta ka oma ministrite tähelepanu.

Selle tõe avalikuks tegemine sai hiljem osaks tema paažile Radištševile. Mis sellest välja tuli, näitas Radištševi elu ja traagiline saatus.

Leipzigi ülikool. Paažikorpuses paistis Radištšev oma edukusega silma. A. 1766 saadeti ta 12 noormehe hulgas jätkama haridust Leipzigi ülikooli. 1767. a. algul oli ta juba Leipzigis.

Elu välismaal kujunes Radištševile ja tema seltsimeestele raskeks. Inspektoriks üliõpilaste juurde määrati keegi major Bokum, jäme ja harimatu inimene. Ta omastas häbi tundmata raha, mis valitsus saatis üliõpilaste ülalpidamiseks. Radištševil ja tema seltsimeestel tuli kannatada isegi puudust. Nende seltsimeeste hulgas olid kaks, F. Ušakov ja A. Kutuzov, kes said tema sõpradeks.

Ülikool andis Radištševile väga palju. Ülikooli professorite hulgas olid niisugused tüsedad jõud, nagu Platner, kes tutvustas kuulajaid filosoofilise mõtte silmapaistvaimate esindajatega, ja Gellert, filoloogiliste teaduste õpetaja. Radištšev ja kaks tema sõpra, Ušakov ja Junov, isegi „ületasid oma õpetajate lootused".

Kuulates ülikoolikursust Radištšev samal ajal luges palju. Eriti kiskusid teda kaasa „valgustusfilosoofia isade" Vol-

* S e m i r a m i s — muistse Nineve legendaarne kuninganna, kes oli kuulus oma tarkuse poolest.

taire'i, Rousseau, Montesquieu, Mably, Helvétiuse, Holbachi jt. teosed. Prantsuse materialistide vaated mõjutasid teda nii tugevasti, et ta enda tunnistuse järgi hakkas sest ajast peale „mõtlema Helvétiuse järgi". Valgustusajastu ideed tegid Radištševi oma aja eesrindlikuks inimeseks. Katariina endine paaž teadis nüüd, mida on vaja rahva ja inimese õnneks.

Riigiteenistus ja kirjanduslik tegevus. Lõpetanud ülikooli 1771. a. novembris, tuli Radištšev tagasi Peterburi. Ta polnud kodumaal olnud 5 aastat. Ta mäletas Katariina pidulikke deklaratsioone ja mõtles, et Venemaa on nende viie aasta jooksul kaugele edasi jõudnud. Mis toimus siis sel ajal Venemaal?

Katariina loobus peagi oma liberaalseist meeleoludest. Seadustiku komisjon saadeti sõja ettekäändel juba 1769. a. laiali. Katariina „Juhend", mis tõi talle kuulsuse välismaal, osutus A. Puškini väljenduse järgi „sündmatult mängitud farsiks"*. Vähe sellest, kartes, et „Juhend" võiks põhjustada „kahjulikke targutusi", saatis Katariina varsti pärast selle väljaandmist ametiasutistele korralduse, et seda ei antaks „mitte ainult mahakirjutamiseks, vaid ka lugemiseks". „Juhendis" kavastatud liberaalsed projektid jäidki ainult paberile. Kuid selline pööre poliitikas võis kutsuda esile ühiskonna rahulolematuse. Oli tarvis leida õhuaken selle rahulolematuse jaoks. Katariina leidis selle satiiriliste ajakirjade lubamises. Neis tohiti „naeratleva" satiiri kujul arvustada ühiskonnaelu puudusi. Kuid ka satiirilised ajakirjad tunnistati 1770-ndate aastate algul ohtlikeks. Ning a. 1773 algas Pugatšovi ülestõus. Katariina poliitikas toimus järsk pööre. „Põhjamaa Semiramisest" muutus ta kiiresti „Kaasani mõisaprouaks". 1775. a. peale lõppes tema liberalismimäng.

See oli, mida Radištšev nägi pärast välismaalt tagasitulekut. Tal seisis nüüd ees tegelikult kontrollida, kuivõrd vene elu vastas neile eesrindlikele ideaalidele, millega teda ennast oli rikastanud valgustusajastu.

---

* Farss — otseses tähenduses — jämedavõitu sisuga komöödia või vodevill, metafoorilises tähenduses aga — vähe tõenäoline nali, jämedavõitu temp, tembutus.

Tagasi tulnud Peterburi, astub Radištšev riigiteenistusse, algul senatisse, siis Peterburi linnapealiku Bruce'i staapi. A. 1775 abiellub ta A. Rubanovskajaga ja pärast mõningat vaheaega teenistuses, mille põhjustas sõit kodukohta, siirdub assessori kohale kommertskolleegiumi.

Riigiteenistuses paistis Radištšev silma vaadete iseseisvuse ja aususega. Seda hindas ka kolleegiumi president krahv A. Vorontsov. A. 1780 siirdus Radištšev Peterburi tollimaja teenistusse. Tema teenistus arenes üldse edukalt ja 1780-ndate aastate lõpuks saab ta juba tollimaja ülemaks, s. o. silmapaistvaks ametnikuks. Tema perekonnaelu kujunes ka õnnelikuks. Tal oli neli last, kelle kasvatusega ta hoolsasti tegeles.

Miski, nagu näis, ei ennustanud Radištševis valitsuse kardetavat ja leppimatut vaenlast. Siiski näitab tutvumine tema kirjandusliku tegevusega, et selliseks vaenlaseks muutumine toimus seaduspäraselt.

Radištševi kirjanduslik tegevus algas varsti pärast tema tagasijõudmist välismaalt. 1772. a. ilmub Novikovi ajakirjas[119—120] „Katkend reisikirjeldusest ***-sse"[121]. Teose peamõtteks on pärisorjuse ohtlikkus pahe allikana riigis. „Katkendi" autor varjas oma nime. Kuid selle väikese teose mõtete lähedus „Teekonnaga Peterburist Moskvasse" teeb kaheldamatuks, et autoriks oli Radištšev.

1773. a. ilmus Radištševi tõlkes prantsuse valgustaja Mably „Mõtisklused Kreeka ajaloo üle". Raamatule olid lisatud Radištševi märkused, milledes muu seas olid väljendatud tema vaated kõrgemast riigivõimust, mis olid lähedased Rousseau vaateile.

A. 1782 kirjutab Radištšev „Kirja Tobolskis elutsevale sõbrale"[122] (trükis avaldatud alles 1789. a.) ning 1789. a. — „F. V. Ušakovi eluloo"[123], kes oli Radištševi sõber ja suri Leipzigis 1770. a. „Kirjas sõbrale" ja „Eluloos" laialipaisatult esinevad mõtted on sedavõrd julged, et mõlemad teosed põletati 1790. a. Katariina käsul.

[119—120] «Живописец» („Maalikunstnik").
[121] «Отрывок путешествия в *** ...».
[122] «Письмо к другу, жительствующему в Тобольске».
[123] «Житие Ф. В. Ушакова».

Juba neis teostes leiame üksikuid mõtteid, mis heidavad valgust Radištševi poliitilistele vaadetele. Kuid need olid ainult laialipaisatud mõtted ja märkused, mis ei anna veel kujutlust autori kogu poliitiliste vaadete süsteemist. Ehtsa ja täieliku väljenduse leidsid need vaated Radištševi suurimas ja kuulsaimas teoses „Teekond Peterburist Moskvasse"[124].

Pärast välismaalt tagasijõudmist uuris Radištšev teraselt vene elu. Nii teenimine mitmesugustes asutistes kui ka reisid Venemaal andsid talle võimaluse tähelepanelikult vaadelda seda, mis Venemaal toimus. Ebakõla tema teoreetiliste vaadete ja vene tegelikkuse vahel osutus hirmsaks.

Kunagi, „Juhendi" mõju all, võis Radištšev ka ise petta ennast usuga „valgustatud absolutismi". Mida aga nägi ta Venemaal tegelikult? Pärisorjuse ohjeldamatust, talupoegade vaesust, „põrgut" õukonnas. Seda ehtsat tõtt oma kodumaast otsustaski Radištšev jutustada oma „Teekonnas".

Raamat sai valmis 1789. aastal, Prantsuse revolutsiooni aastal. Et oma teoseid tavalisel teel trükis avaldada oli võimatu, omandas Radištšev endale trükikoja. Selles väikeses kodutrükikojas trükitigi raamat 1790. a. mais. Raamat trükiti 650 eksemplaris, kuid levida jõudis ainult ligi 100 eksemplari. 30. juunil vahistati Radištšev Katariina isiklikul käsul.

Kohus ja sundasumine. Juurdlust „Teekonna" asjas toimetas kuulus Šeškovski, Katariina „kodutimukas". Radištšev keeldus nimetamast mõnd kaassüüdlast, kuid oma süü tunnistas üles. Patukahetsus oli muidugi peale sunnitud, ja ka ta ise viitas hiljem enda õigustamiseks Galilei eeskujule.

Valitsus sai aru, et Radištševi raamat on surmaotsuseks isevalitsusele ning pärisorjussüsteemile, ja vastas sellele surmaotsusega autorile. 24. juulil 1790. a. mõistis senat Radištševi surma „pea maharaiumise läbi". Katariina asendas siiski surmanuhtluse 10-aastase sundasumisega Siberis, Ilimskis. Niisugune oli tema otsus inimese kohta, kes oli julgenud öelda talle rahva kohta „kogu tõe".

1790. a. septembris pandi Radištšev ahelaisse ja saadeti teele Siberisse. Peterburist Ilimskini on ligikaudu 7000 versta.

---

[124] «Путешествие из Петербурга в Москву».

Kindlusevangistusega murtud Radištšev oleks vaevalt talunud seda reisi. Kuid talle tuli appi tema truu sõber ning eestkostja A. Vorontsov, kel oli mõjukas ametikoht. Vorontsovi palvel vabastati Radištšev teel ahelaist ja tema reisitingimused tehti kergemaks. 1792. a. jaanuaris saabus Radištšev Ilimski.

Vorontsovi hoolitsus pehmendas ka siin Radištševi saatust. Ilimskis ehitas kirjanik maja ja seadis sisse majapidamise. Tema kadunud naise õde tõi lapsed tema juurde. Radištšev hakkas tegelema nende kasvatamisega. Vorontsovi kaasabil tellis ta Peterburist raamatukogu ja keemialaboratooriumi. Laste kasvatamine, lugemine, töö laboratooriumis ja kohalike elanike arstimine täitsid kogu tema aja. Kirjanik ei heitnud meelt ja alustas uuesti kirjanduslikku tegevust.

Katariina surm 1796. a. lühendas ootamatult Radištševi sundasumist 4 aasta võrra. Keiser Paul vabastas tema ja lubas talle asuda Kaluga kubermangu, kuigi politsei valve all.

Viimased eluaastad. Aleksander I troonileastumisega 1801. a. anti Radištševile kõik õigused täielikult tagasi ja ta siirdus Peterburi. Ta määrati seaduste koostamise komisjoni liikmeks. Radištšev virgus uuesti.

Oli saabunud aeg, mil, nagu näis talle, tema salajased unistused võivad täituda. Ta andub innuga tööle ja esitab 1802. a. valitsusele rea projekte, pannes ette viia ellu sellised ideed, nagu pärisorjuse piiramine, sõna- ja trükivabadus, isikupuutumatus jt. Ta jäi endale truuks.

Kuid Radištševi vaated ei ühtinud ilmselt ametliku ideoloogiaga. Valitsusringkondades nimetati teda „demokraadiks" ega usaldatud teda. Tegelikkus veenis kirjanikku, et kõik tema humaansed plaanid on ainult unistused ja illusioonid. Tekkis täieliku ideelise üksinduse tunne.

Radištševit murdsid ka viimaste eluaastate õnnetused. Teel asumiselt suri tema teine abikaasa, jättes tema hoolde väikesed lapsed. Tema aineline olukord oli korrast ära, tervis ruineeritud. Kõrgemais valitsusringkondades aga tehti talle jällegi vihjeid Siberist ja sundasumisest.

„Eh, Aleksander Nikolajevitš," ütles talle etteheitvalt

tema ülemus krahv Zavadovski, „on sul ka tahtmist endistviisi tühje sõnu teha. Või oli sulle Siberist vähe?"

Neis sõnades, nagu teatab Puškin, tundis Radištšev ähvardust. Taluda teistkordset lootuste ja plaanide kokkuvarisemist käis talle üle jõu. 11. septembril 1802. a. mürgitas ta enese.

„TEEKOND PETERBURIST MOSKVASSE".

Raamatu idee. Radištšev töötas „Teekonna" kallal ligi 20 aastat. Raamat oli kogu tema elu tööks. Millise idee oli siis väljendanud teoses autor, kes valitsuse arvates vääris surmanuhtlust?

Raamatu motoks võttis Radištšev sõnad Féneloni „Telemachose seiklustest": „Koletis peletav, tembukas, suur, sajasuine ja haukuv." Juba moto valikuga on teose idee läbipaistvalt näidatud. Mida mõtleb Radištšev selle „koletise" all? See on maa, kus „orje karjatatakse isevalitsuse kepiga", teisiti — isevalitsus, mis tugineb pärisorjusele. Selle isevalitsuse paljastamine ja üleskutse võitlusele tema vastu ongi teose peaideeks.

Temaatika ja sisu. Sellele ideele vastavalt esineb „Teekonnas" selgesti kolm teemat. Esimene teema on pärisorjuse õuduste kirjeldus. Selle vastu juhibki Radištšev oma esimese hoobi, enneolematu julguse ja teravusega kujutades sünget pärisorjuslikku olukorda. Vene tegelikkuse kisendavad vastuolud tekitasid Radištševis hirmuvärinaid. „Ma heitsin pilgu enda ümber ning minu hinge haavasid inimsoo kannatused," kirjutab Radištšev, selgitades raamatu teket.

Radištšev maalib süngeid pilte pärisorjade elust.

Peatükis „Peški" jutustatakse sellest, mida Radištšev nägi talutares. Siin on selle tare sisustus:

„Neli seina, poolest saadik, nagu ka kogu lagi, kaetud nõega; põrand on pragune, vähemalt verssoki paksuselt mattunud porisse; korstnata ahi, kuid parim kaitse külma vastu, ning suits, mis täidab taret igal hommikul talvel ja suvel; aknaavad, milledel pinguletõmmatud põis, videvikuvalgusega keskpäevalgi, lasksid sisse päevavalgust; kaks või kolm potti (tare on õnnelik, kui ühes neist on iga päev lihata leem!)."

Keisrinna Katariina rääkis oma lähematele naljatlevalt, kuid endaga rahul olles, et tema väike mõis — nii nimetas ta Venemaad — edeneb, nagu näha, mitte just halvasti. Ning kirjas Voltaire'ile kirjutas ta kord, et „Venemaal pole talupoega, kes ei sööks kana, millal soovib, mõnest ajast peale aga eelistavad nad kanadele kalkuneid". Seda „riigi ülikülluse, jõu ja vägevuse allikat", s. o. talupoja elu kirjeldabki tõetruult Radištšev. Ta hüüab vihaselt, pöördudes aadli poole: „Ahned metsloomad, täitmatud kaanid, mis jätame meie talupojale? Selle, mida me talt võtta ei saa, — õhu. Jah, ainuüksi õhu."

Peatükis „Ljubani" kirjeldatakse talupoja elu-olu teist külge — pärisorjade lootusekiireta tööd. Kuus päeva töötavad talupojad mõisahärrale ja ainult pühapäeval saavad harida oma vagu.

„Kuidas jõuad sa siis hankida leiba, kui sul ainult pühapäev on vaba?" küsib Radištšev kündjalt.

„Mitte ainult pühapäev, ka öö on meie," selgitab irooniliselt talupoeg.

Ning sellest koleda ekspluateerimise pildist vapustatud Radištšev hüüatab vihaselt: „Ole hirmul, kõva südamega mõisnik, iga sinu talupoja otsmikul näen ma sinu hukkamõistmist." Selles hüüatuses tundub ähvardust.

Sedasama mõisahärrade omavoli, kuid veel julmemat, kirjeldab Radištšev peatükis „Võšni Volotšok". See peatükk tõmbab endale tähelepanu ka veel selle tõttu, et selles on kajastunud lapsepõlve-mälestused. Selles peatükis kirjeldatakse sedasama pärisorjuslikku majapidamist, mis oli mõisnik Zubovil, Radištševite naabril Verhneje Obljazovos. Radištšev polnud seda naabrit unustanud.

Pärisorjade elu-olu juurde pöördub Radištšev tagasi ka oma „Teekonna" teistes peatükkides. Nõnda kirjeldatakse peatükis „Mednoje" pärisorjade müüki enampakkumise teel, osade kaupa laialimüüdud perekonna tragöödiat. Peatükis „Gorodnja" on näidatud nekrutite võtmise õudusi, peatükis „Tšornaja Grjaz" — pärisorjade sunniviisilist abiellumist jms.

Nõnda tuuakse raamatus järk-järgult nähtavale pärisorjusliku elu-olu süngus.

Radištšev ei piirdu ainult pärisorjuse ja sellega seotud

õigusetuse konstateerimisega. Ta teeb julgesti ka järeldusi. Peatükis „Zaitsovo" kirjeldatakse mõisniku ja selle poegade tapmist pärisorjade poolt. Radištšev õigustab seda tapmist. Mõisniku perekonna julmusega roimani viidud tapjate süütus on talle „matemaatiliselt selge". Radištševi seisukoht on järgmine: et „talupoeg on seaduse silmis surnu", s. o. et ta ei saa saavutada kohtumõistmist, siis jääb talle vaid üksainus võitlusviis vägivalla vastu — vägivald.

Pärisorjusele ei leia Radištšev üldse mingeid õigustusi. Ta astub selle vastu välja kolmelt seisukohalt: humanistina (orjus on ebaõiglane), poliitikuna (orjus on ohtlik) ja majandusteadlasena (orjus pole kasulik). Pärisorjus on talle „loomalik komme", mõisnik on „barbar", „ühiskonnavaras". Maa peab tema veendumuse järgi kuuluma talupoegadele, sest et „põld, mis ei kuulu selle harijale", lahjeneb paratamatult.

Radištševi vaadete mõistmiseks pärisorjuse kohta on väga tähtis peatükk „Hotilov", milles arendatakse talupoegade järk-järgulise vabastamise projekti. Radištšev pöördub siin oma projektiga isevalitsuse poole, lootes humaansetele reformidele ülevaltpoolt. Tema lootused „valgustatud absolutismile" osutusid utoopiaks. Katariina, lugenud pärisorjuse likvideerimise projekti kirjeldust, tegi külmalt ääremärkuse: „Keegi ei võta kuulda."

„Teekonna" teine teema on — isevalitsuse paljastamine.

Radištšev väljendas oma seisukoha isevalitsuse suhtes juba 1773. a. märkustes Mably raamatu tõlke juurde. Radištšev kirjutas seal: „Isevalitsus on inimloomusele kõige vastikum olukord." Seda seisukohta arendab ta nüüd „Teekonnas".

Isevalitsus kutsub Radištševis esile viha. Ta juhib tähelepanu paratamatuile „isevalitsuse paisetele": tsaaride „toredusele", ametnikkude ebaõiglusele, aukandjate lõmitamisele. Peatükis „Spaskaja Polest" kirjeldatakse tsaari unenägu. Lähikondsed ülistasid vaimustatult-lõmitavalt tsaari voorusi: „ta on armuline ja õiglane", ta on „tark seaduseandja", „ta on suurim kõigist tsaaridest" jms. Tsaaril avanesid silmad ja ta nägi, et tema riided on „määritud verega ja niisutatud pisaratega", tema lähikondsete silmist

aga paistsid „kiskjalikkus, salakavalus, kadedus, vihkamine". Nii kujutas Radištšev endale isevalitsust.

Kirgliku väljaastumise isevalitsuse vastu leiame oodist „Vabadus"[125] (peatükis „Tver"). Selles viib Radištšev oma mõtted despotismist lõplike järeldusteni. Oodis on kujutatud rahvakohus tsaari-kurjategija üle, kes oli unustanud rahvale antud vande. Kohtumõistmise pilt lõpeb sõnadega: „Üht surma selle eest on vähe... Siis sada korda sure sa!" Oodi formaalseks teemaks on Inglise kuninga Charles I Stuarti hukkamise kirjeldus. Kuid selles kujutatakse sümboolselt vene tegelikkust ja kõlab üleskutse ülestõusuks. Katariina sai kohe aru oodi tuumast ning eesmärgist ja märkis üles: „Ood on täiesti selgelt mässuline, milles tsaare ähvardatakse tapalavaga. Cromwelli eeskuju on toodud kiitvalt."

Milles näeb siis Radištšev rahva pääsemist ja väljapääsu tema hirmsast olukorrast? Ta näeb seda pääsemist ainult revolutsioonis. Üleskutse revolutsioonile ja ülestõusule on „Teekonna" kolmas teema. „Vabadust aga... tuleb oodata orjastuse raskuselt endalt," ütleb Radištšev peatükis „Mednoje". Ning teisal selgitab ta: „Piinamisest sünnib vabadus." See on revolutsionääri järeldus.

Mitte asjata ei kirjutanud Katariina raamatu vastavasse kohta lehekülje äärele: „See on, ta paneb lootuse talupoegade mässule." Ta rääkis ka Radištševist, et see on „Pugatšovist hullem mässaja", et see levitab „prantsuse nakkuse mürki" ja et „Prantsuse revolutsioon otsustas määrata ta enda esimeseks pooldajaks Venemaal". Katariina oli tark naine ja iseloomustas Radištševit õieti.

Kuid millal saabub revolutsioon? Radištšev oli kindel selle vältimatuses, kuid teadis, et peatselt see ei saabu: „See pole unistus, vaid pilk tungib läbi aja tiheda katte, mis varjab meie silme eest tulevikku: ma näen läbi terve sajandi." Mõte „talupoegade revolutsiooni" saabumise vältimatusest on Radištševi peamine mõte, mis esineb põhimotiivina kogu tema raamatu ulatuses.

Sellised on „Teekonna" kolm põhiteemat. Kuid sellega ei piirdu raamatu sisu. See on erakordselt mitmekesine, sest

[125] «Вольность».

paisates „koletisele" näkku oma peasüüdistusi, puudutab Radištšev ka paljusid teisi teemasid, tõstes näiteks üles küsimuse ususallivusest, vabast kasvatusest, trüki- ja sõnavabadusest, kirjandusest ja luulest jm.

Radištševi raamatut iseloomustab seega mitte ainult vihane revolutsioonilisuse paatos, vaid ka filosoofi avar silmaring. Sellepärast kostabki sellest pea viha, pea pisaraid, pea irooniat, pea reformaatori tarka tooni.

„Teekonna" žanr. Oma ülestunnistuses juurdlusel seletas Radištšev, et mõtte kirjutada raamat reisikirjelduse kujul sisendas talle Sterne'i „Sentimentaalne reis Prantsusmaal ja Itaalias". Seega on Radištševi raamatu sidemed lääne-euroopa sentimentalismiga autori enda poolt kindlaks tehtud.

Sterne'i mõju Radištševile ei tule siiski ülehinnata. Laenanud Sterne'ilt raamatu kavastuse ja kirjelduse tundelise ning kõrgendatud tooni, s. o. sentimentaalse reisikirjelduse žanri välised iseärasused, läks Radištšev muus edasi mitte Sterne'i, vaid Rousseau teed. Radištševi tähelepanu on pööratud mitte sentimentaalse jutukangelase psühholoogiale, vaid vene elu sotsiaalpoliitilisele olukorrale. See on demokraatliku, revolutsioonilise sentimentalismi suund, mis on oma alguse saanud Rousseault. Nõnda osutus Radištšev lääne-euroopa sentimentalismi progressiivseima suuna esindajaks Venemaal, vastandina Karamzinile, kes liitus selle teise, mõõdukama suunaga.

Laenanud Sterne'ilt kirjandusliku žanri välised iseärasused, Rousseault aga — tema revolutsioonilise ja demokraatliku paatose, säilitas Radištšev raamatu sisus täieliku omapära. Tema teose aineks oli reaalne vene elu. Temaatika realism ühtib Radištševil kirjelduse realistlike võtetega: me leiame raamatust olustikupilte („Peški" jt.), inimeste välimuse kirjeldust („Novgorod"), tegelaste kõne individualiseerimist jms. Niiviisi rajab Radištšev oma raamatuga teed vene XIX sajandi kirjandusele realismi suunas.

Kompositsioon ja keel. Radištševi teos on, nagu see nähtub juba pealkirjast, jutukangelase reisi kirjeldus Peterburist Moskvasse. Reisi teed määravad täpselt jaamade nimetused, kust reisija läbi sõidab. Nende jaamade nimetused

on ühtlasi raamatu peatükkide pealkirjadeks. Jutustus toimub esimeses isikus.

Autor ei piirdu siiski elupiltide kirjeldusega, mida ta teel tähele paneb. Jutustust katkestavad kogu aeg vahelekiilundid: reisija arutlused, kohatavate isikute jutustused, mitmesuguste dokumentide teatavakstegemine jms. Oma vaadete avaldamiseks kasutab autor nii allegooria („Spaskaja Polest") kui ka traktaadi („Hotilov") ja värsteksti („Vabadus") vormi. Autori poolt kasutatavate kompositsioonivõtete mitmekesisus võimaldab tal ühelt poolt esitada teose põhiideed selgesti ja kirglikult, teiselt poolt väljendada oma teadlase-, filosoofi-, pedagoogi-, looduseuurija-, poeedi- jms. vaateid.

„Teekonna" keel on koosseisult keeruline ja ebaühtlane. Radištšev püüab seda põhiliselt rajada rahvakultuuri keele alusele, laenates sõnu ja keelendeid rahva igapäevasest keelest, isegi rahvaluulest. Siit — elava kõnekeele vool teose üksikuis kohtades, eriti olustikupiltides. Seejuures saavutab Radištšev õnnestunult isegi keele individualiseerimise: talupoeg, kaupmees, seminarist, mõisnik räägivad tal igaüks oma keelt. Teistel juhtudel kasutab Radištšev ohtralt kiriku-slaavi kirjanduse ja oma aja raamatukeele keelendeid, järgides Lomonossovit. See ilmneb eriti seal, kus on juttu abstraktsetest küsimustest (filosoofiast, poliitikast jms.), ning raamatu pateetilistes kohtades. Sel puhul täitub Radištševi keel tihedalt arhaismidest*. Oma aja raamatukeele mõju ilmneb Radištševil ka gallitsismide** tarvitamises.

Radištševi raamatu tähtsus. Radištševi „Teekond" on kõrgeim aste, milleni tõusis ühiskondlik-poliitiline mõte Venemaal XVIII sajandil. Need on Rousseau, Helvétiuse ja Mably mõtted, rakendatud vene tegelikkuses. Radištševi teene on selles, et ta tegi prantsuse materialistide-valgustajate teoreetilistest arutlustest revolutsioonilised järeldused, et ta tuli mõttele revolutsioonilise võitluse vajadusest Vene isevalitsusega.

---

* Arhaism — vana, elavas keelepruugis enam mittetarvitatav keelend. (Tõlk. märk.)

** Gallitsism — prantsusepärasus, prantsuse keelest laenatud keelend. (Tõlk märk.)

Sellepärast just kõlas tema raamat omal ajal revolutsioonilise hädakellana. Ta põletas tulena, kutsus revolutsioonile.

Isevalitsuse ajal ühiskonna mõtlemist sidunud tsensuuriahelad tegid esimese vene revolutsionääri raamatu kauaks ajaks keelatud raamatuks, võtsid talt võimaluse levimiseks. Isegi Radištševi nimi oli rida aastakümneid keelu all. „Teekond" ilmus tervikuna trükist alles 1905. a., s. o. enam kui 100 aastat pärast raamatu kirjutamist. Sellest hoolimata oli Radištševi raamat alati tuntud vene intelligentsi ärksamaile ringidele ja täitis vankumatult oma revolutsiooniliste ideede propageerija osa. Selle osa märkis ära ka Puškin oma „Exegi monumentum'i" esialgses variandis. (Vt. peatüki motot.)

„Teekonda" hindasid kõrgelt dekabristid ja järgnenud ajajärkude revolutsioonilised tegelased.

Hinnates Radištševit kui XIX sajandi vene revolutsionääride eelkäijat kirjutas V. I. Lenin 1914. a.:

„Meil on kõige valusam näha ja tunda, millist vägivalda, survet ja mõnitamist lasevad tsaaritimukad, aadlikud ja kapitalistid osaks saada meie kaunile kodumaale. Me oleme uhked selle üle, et see vägivald on esile kutsunud vastulöögid meie seast, suurvenelaste seast, et s e l l e s t keskkonnast on tõusnud Radištšev, dekabristid ja 70-ndate aastate revolutsionäärid-raznotšinetsid*, et suurvene töölisklass lõi 1905. aastal võimsa revolutsioonilise massipartei ..." (L e n i n, Teosed, XVIII k., lk. 81; e. k. Valitud teosed, I k., Tallinn 1945, lk. 603—604.)

SENTIMENTALISM.

Sentimentalism läänes. XVIII sajandi keskpaiku oli klassitsism üldjoontes euroopa kirjanduse organiseerijana oma osa täitnud. Ta tõstis kirjanduse tähtsust seltskonna silmis, suurendas nõudeid kujude käsitluse suhtes, töötas välja suure hulga žanre ja andis kunstipäraste teoste keele häid näidiseid.

Kuid määranud kirjandusele rea rangeid ja kõikumatuid

* R a z n o t š i n e t s — XIX saj. vene haritlane, kes ei kuulunud priviligeeritud aadliklassi.

reegleid, hakkas klassitsism juba takistama selle edasist kasvu. Tema poeetika aheldas uute kirjanduslike vormide arengut. Elu aga arenes sellal edasi ja dikteeris kirjandusele uusi nõudeid.

XVIII sajandil elas feodalism Euroopas viimaseid päevi. Aadli asemele tuli uus ühiskonnaklass — kodanlus. On loomulik, et see klass tahtis leida kirjandusest tähelepanu enda vastu, inimeste vastu, kes elavad argipäeva olustikus. Ta esitas põhjendatud nõude, et tavalise inimese hingeelu kujutataks kogu tema tunnete ja ideaalide, rõõmude ja kannatustega. Huvi klassikaliste teoste kangelaste — jumalate, kuningate, õukonna nimeka kihi — vastu pikkamööda langes. Kaotasid oma tähenduse ka sellised klassitsismi žanrid, nagu pidulik ood, kõrgtragöödia jt. Kirjanduse kangelaseks saab tavaline inimene.

Klassitsism pidi ilmselt loovutama oma koha teisele kirjandussuunale. Niisuguseks suunaks oli XVIII sajandi keskel sentimentalism.

Sentimentalismi kodumaaks oli Inglismaa — maa, kus võimas kodanluseklass võitles juba ammugi edukalt feodalismi ja selle ideoloogiaga. Uue kirjandussuuna suurimaiks esindajaiks Inglismaal olid kaks kirjanikku — Richardson ja Sterne, mõlemad kodanliku päritoluga.

Richardson avaldas 1740. a. romaani „Pamela" — loo vaesest, kuid vooruslikust majateenijast Pamelast, kes abiellus oma härraga — lordiga, kelle ta võitis oma veetlevuse ja kõlbelise kindlusega. Suurima kuulsuse tõi Richardsonile tema romaan „Clarissa" (1748), milles on kujutatud moraalilage aristokraat Lovelace, kes meelitab ära ja viib hukatusse noore Clarissa. Romaanis „Grandison" (1754) on esitatud kõrge kõlblusega noore kodanlase eeskujulik kuju, kes armastuses näeb ainult abielu alust. Neis ja teistes Richardsoni teostes vastandatakse lodevate logardite aadlike kujusid töökate ja moraalsete kodanlaste kujudele.

Teine silmapaistev kirjanik-sentimentalist Inglismaal oli Sterne, kes 1769. a. avaldas oma „Sentimentaalse reisi". Siit sai ka uus kirjandussuund oma nimetuse — „sentimentalism". Selles teoses puuduvad silmatorkavalt maade elu ja olustiku kirjeldused, kust reisija läbi sõidab, see-eest jutustatakse üksikasjaliselt matkaja mitmesugus-

test tundmustest ja elamustest, isegi pisikestest, ja meeleoludest.

Prantsusmaal oli suurim kirjanik-sentimentalist J. J. Rousseau, samuti kodanliku päritoluga filosoof-publitsist. Tema romaanis „Uus Héloïse" (1761) jutustatakse armastusest õpetaja-plebei ja aristokraadi tütre vahel, kelle teel on tõkkeks nende varanduslik ja seisuslik vahe. Romaan lõpeb jutukangelase enesetapmisega. Rousseau toonitas oma romaanis ideed inimeste võrdsusest armastuses, kaudselt aga — ideed inimeste üldisest võrdsusest.

Saksa kirjanduses leidis sentimentalism enda osalise väljenduse Goethe varases romaanis „Noore Wertheri kannatused".

Ideelises suhtes oli lääne sentimentalism tõusva kodanluse võitlusvahendiks feodalismi alustugede vastu. Ühtlasi aitasid kodanluse hulgast võrsunud kirjanikud-sentimentalistid oma klassil mõista oma ülesandeid, püstitades uusi vaateid isiku seisundi kohta riigis, kõlbluse, perekondlike vahekordade jm. kohta.

Sentimentalism lõi ka uusi kirjandusevorme. Feodaalse surve alt vabanev inimisiksus, kes nõudis võrdset ja vaba osavõttu ühiskonnaelust, igatses oma südamelähedaste mõtete, tundmuste ja soovide — vaimse maailma kõigi sügavuste vaba väljendamist. Sobivaiks vormideks selleks olid päevikud, reisimärkmed kui ka suur romaan, peamiselt perekonna- ja olustikuromaan läbipaistva moraaliõpetusega; endiste toretsevate õukonna klassikaliste tragöödiate asemel ilmub lavale tundmusterikas, „pisarate-rohke" olustikudraama.

Sentimentalismi kui kirjandussuuna iseärasusi saab kõige paremini kindlaks teha, võrreldes seda klassitsismiga.

Klassitsismis leiame elunähtuste hindamises ratsionalismi, sentimentalismis — tundeküllust ja unistust.

Klassitsism heroiseeris elu või isegi mütologiseeris seda, sentimentalism aga kujutab harilikku argipäevast perekonnaelu.

Klassitsistide teostes valitseb tinglikkus, nad on aheldatud poeetika reeglitega, sentimentalism tõi kaasa vormi vabaduse ja loomulikkuse.

Klassitsismi valitsevaiks žanrideks olid *ood* ja *tragöödia*, sentimentalistidel osutusid juhtivaiks žanrideks *päevikud* ja *psühholoogiline perekonna-* ja *olustikuromaan*.

Klassikalise draama ja lüürika keelele oli omane *rafineeritus*, sentimentalistide teostes annab talle värvi *lürism*.

Maastik ei etenda klassitsistide teostes tavaliselt mingit osa, sentimentalistidel on see vastupidi sündmuste eelistatud taustaks.

Kõik need sentimentalismi iseärasused tõid nähtavale tema peaomaduse — elunähtuste kõrgendatud, tundelise kujutamise.

Vene sentimentalismi erilaad. Venemaa kultuurilised suhted Lääne-Euroopaga olid kaunis tihedad. Kuid neid sidemeid peeti peaaegu eranditult vene seltskonna aadelladviku kaudu. Vene kodanlus oli aga lääne omast paljude aastate võrra maha jäänud; seepärast, kuigi uus kirjandussuund tungis Venemaale, muutis ta siin tunduvalt oma kuju. Ta säilitas oma revolutsioonilise iseloomu ainult Radištševi „Teekonnas". See oli vene sentimentalismi revolutsioonilis-demokraatlik eriharu. Kuid Radištševi raamat, nagu teame, põletati ega saanud levida.

Laia populaarsuse osaliseks sai vene seltskonnas teine sentimentalismi haru, mille silmapaistvaimaks esindajaks oli Karamzin.

Karamzin oli oma aja harituimaid, humaanselt meelestatud inimesi. Tema esinemine kirjanikuna-sentimentalistina langeb ühte tormiliselt areneva Prantsuse revolutsiooni aastatega. Prantsusmaa revolutsioonilistesse sündmustesse, mida ta vaatles vahetult Pariisis, suhtus ta ometi mittepooldavalt: Pugatšovi ülestõusu hiljuti läbielanud vene aadel oli üldiselt reaktsiooniliselt meelestatud.

Karamzini sentimentalismis polnud midagi revolutsioonilist. Karamzin kinnitas, et „... inimene võib igas seisuses leida mõnuroosi", kui aga kord kõigil inimestel seisundist hoolimata võivad olla ühesugused tundmused ja neile on ühesugusel viisil kättesaadavad armastus, perekonnarõõmud ja kõlbelised väärtused, siis pole ka midagi tarvis muuta ühiskonna struktuuris. Isegi pärisorjus ei riku inim-

suhete üldist kooskõla — inimene peab ainult olema aus, töökas ning kõlbeline, ja ta on õnnelik. Karamzinile on „härras" iseendast kaunis.

N. M. Karamzin.*

(1766—1826.)

Karamzin tähistas oma nimega ajajärgu meie kirjanduses.

Belinski.

Karamzin on meie esimene ajaloolane ja viimane kroonikakirjutaja.

Puškin.

KARAMZINI ELU JA LOOMING.

Nikolai Karamzin sündis ja kasvas üles maal, oma isa, kehva mõisaomaniku mõisas Simbirski lähedal. Ta ema suri varakult. Karamzini lapsepõlv möödus Volga ääres ilusa looduse rüpes. Sellega nähtavasti ongi seletatav see suur armastus looduse vastu, mis saatis Karamzini kogu ta elu kestel. Väike Karamzin sai esimese õpetuse kohaliku köstri juures, hiljem aga kasutas oma kadunud ema suurt raamatukogu. Poiss luges palju ja innuga, avaldades huvi kirjanduse ja endaharimise vastu. Neljateistkümne-aastasena viidi ta Moskvasse ja anti professor Šadeni pansioni, kus ta sai hea hariduse, mitme keele oskuse ja seltskondliku kasvatuse. Šadeni pansionis tutvustati õpilasi, olgugi ühekülgselt, lääne-euroopa sentimentaalse kirjandusega. See sentimentalismikultus mõjutas tugevasti selle tundelise stiili arenemist, mille Karamzin omandas. Karamzin õppis ka Moskva ülikoolis. 18-aastasena astus ta sõjaväeteenistusse kaardiväepolku, loobus sellest aga peagi ja sõitis Simbirskisse, kus paelus kõiki kaaslasi oma seltskondlike kommete elegantsiga ja haridusega.

* Peatüki „N. M. Karamzin" on kirjutanud E. Lebedev.

N. M. Karamzin.

Simbirskis tutvus Karamzin I. P. Turgeneviga, vabamüürlase ning kirjandustegelasega, kes veenis teda Moskva sõitma ja astuma vabamüürlaste organisatsiooni. Moskvas teeb Karamzin kaastööd Novikovile selle kirjanduslikus ja kirjastamistöös, avaldades Novikovi ajakirjas „Laste Lugemisvara"[126] tõlkeid välismaa kirjandusest ja oma teoseid.

1789. a. lahkub Karamzin jäädavalt Novikovi rühmast ja sõidab reisile Lääne-Euroopasse, et viia lõpule oma haridus, peaasjalikult aga selleks, et koguda materjali raamatu väljaandmiseks euroopa kultuuri üle ja oma tulevase ajakirja jaoks. Nii ühe kui teise pea-eesmärgiks oli Venemaa lähendamine lääne kultuurile ja Venemaa hariduse edasiviimine. Kaheksateist kuud veetis Karamzin välismaal, külastades Saksa- ja Prantsusmaad, Šveitsi ja Inglismaad, tutvudes isiklikult tähtsate tegelastega, filosoofide ja teadlastega ning õppides tundma läänemaade elu-olu, kombeid, loodust ja majandust.

Raamatute ja materjalide suure kogumi ning muljete hiiglatagavaradega Venemaale tagasi jõudnud, asub Karamzin 1791. a. ajakirja „Moskva Ajakiri"[127] väljaandmisele. Selles ilmuvad ta novellid „Vaene Liisa"[128] ja „Bojaari tütar Natalja"[129] ning tema ilukirjanduslikul kujul kirjutatud reisimärkmed „Vene matkaja kirjad"[130], mis moodustab terve entsüklopeedia Lääne-Euroopa elu kohta. Hiljem annab ta välja kaks oma teoste kogu „Aglaja" ja „Aoniidid". 1802. a. asutab ta uue ajakirja „Euroopa Teataja"[131], mis on XIX sajandil esimene ühiskondlik-poliitiline ajakiri Venemaal. Sel ajal elatub Karamzin ainult oma kirjanduslikest ja kirjastustegevuse tuludest. 1803. a. alustas Karamzin oma kauase unistuse, monumentaalse teose koostamist Vene ajaloost. Ta loobub igast teisest kirjanduslikust tegevusest ja, saades palgalise historiograafi kutse, andub täielikult pingerikkale teaduslikule uurimistööle. Olles mitte

---

[126] «Детское чтение».
[127] «Московский журнал».
[128] «Бедная Лиза».
[129] «Наталья, боярская дочь».
[130] «Письма русского путешественника».
[131] «Вестник Европы».

kaua enne seda leseks jäänud (ta abiellus esimest korda 1801. a.), abiellub ta teist korda. Ta teine naine oli vürst Vjazemski, aristokraadi ja rikka mõisniku, Moskva-lähedase suure „Ostafjevo" mõisa omaniku tütar. Asudes elama oma äia mõisa, töötas Karamzin seal vaikselt ja üksildaselt viis aastat oma teose „Vene riigi ajalugu"[132] kallal. Tervelt 22 aastat, kuni surmani, töötab Karamzin „Vene riigi ajaloo" kallal, lõpetab 11 köidet ja jõuab temas kuni „segaduste ajani".

Olgugi monarhistliku seisukohaga, kuid hiilgavalt sõnastatuna sai „Vene riigi ajaloo" ilmumine suureks sündmuseks.

Sellel oli küll terve rida suuri puudusi, kuid ajaloolistele dokumentidele rajatuna tutvustas see vene ühiskonda tema minevikuga ja kasvatas patriootilisi tundeid.

1816. a. asub Karamzin Peterburi elama. Seal saab ta peagi keiser Aleksander I isiklikuks sõbraks, kuid ta ei kasuta seda oma isiklikes huvides. Ta jääb oma kaasaeglaste silmis ausaks, iseseisvaks ja humaanseks inimeseks. Kasutades oma mõju keisrile, pehmendab ta 1820. a. noore Puškini saatust. Poliitilistes küsimustes küll konservatiivne, pidas Karamzin siiski laiade rahvamasside hariduse tõstmist tähtsaimaks rahvahüvangu tingimuseks, nõudis valitsuselt koolide asutamist kõigi klasside jaoks, kultuuriliste organisatsioonide loomist, töötas palju vene kultuuri tõstmiseks kuni euroopa kultuuri tasemeni ja aitas ise palju vene kultuuri tõusule kaasa.

1826. a. Nikolai I, kuulda saades Karamzini haigusest, määras temale 50 000 rbl. pensioni. Karamzin otsustas sõita ravimiseks välismaale, kuid suri reisile ettevalmistumise ajal. See oli 22. mail 1826. a.

JUTUSTUS „VAENE LIISA".

Karamzin seadis kunstile ja kirjandusele täiesti kindlad ülesanded. Tema arvamise järgi peab autor lugejas äratama heldimusetunnet, kaastundlikke, melanhoolseid ja

---

[132] «История государства Российского».

õrn-magusaid meeleolusid. Selles on kirjanduse kasvatuslik ja humanistlik osa. Samal ajal peab autor kõike inetut ja ebaesteetilist vältides kauniduse ja elegantsuse piire mitte ületama. Seepärast võivad kunsti ja kirjanduse objektiks olla ainult hoolega valitud teemad ja need peavad olema välja töötatud laitmatult elegantses stiilis. Need nõuded viisid paratamatult elu, kujude ja olukordade kirjelduse idealiseerimisele. Tüüpiliseks sentimentaalseks teoseks, mis autorile kuulsuse tõi, oli tema jutustus „Vaene Liisa".

Jutustuse teemaks on kergemeelse noore aristokraadi poolt petetud, lihtrahva hulgast võrsunud tütarlapse hale armulugu. Seda teemat kasutati ka lääne-euroopa kirjanduses eesmärgiga kutsuda lugejas välja viha ja pahameelt valitseva klassi kõlvatuse vastu. Kuid jutustuses „Vaene Liisa" esitab autor ainult mõtte, et „ka taluneiud oskavad armastada", et ka viletsates hurtsikutes, looduse keskel võivad töötavad, alamast seisusest inimesed õnnelikumad olla kui seltskonna lõbustustest üleküllastunud rikas inimene.

See jutustus oli omaaegne suurim kirjanduslik sündmus ja tõi kirjanikule kuulsuse. Jutustus kutsus kohe välja terve rea jäljendusi. Varsti peale selle avaldamist ilmusid A. Izmailovi „Vaene Maša", U. Brussilovi „Vaene Maša", vürst P. Dolgorukovi „Õnnetu Liisa", A. Popovi „Vaene Liisa" jt. Jutustuse menu seltskonnas oli erakordne. „Vaese Liisa" hauale Siimoni tiigi lähedal tegid sentimentaalsed lugejad jalutuskäike ja nutsid „Liisa tiigi" kaldal, leinates jutustuse kangelanna kurba saatust.

Jutustus oli esimene suurt edu saavutanud vene sentimentaalne teos. Kõik oli temas lugejaile uus, nii sisu kui ka üldine toon. Kaasaegsusest kaugete, abstraktsete kangelaskujude ja sündmuste asemel kerkisid lugejate ette harilikust igapäevasest elust võetud kujud ja sündmused, seejuures hoopis uues valguses. Autor ei kirjeldanud sündmusi osavõtmatult, vaid püüdis kõigepealt luua lugejates m e e l e o l u, kutsuda nende hinges esile heldimust ja melanhooliat.

Melanhoolse kurbuse tunne sisendub lugejasse juba jutustuse esimeste ridadega. Siimoni kloostri sünged tor-

nid, „lihtsaid kurbi laule" laulvad karjased, vinguv tuul tühjaks jäänud kloostri seinte vahel, surnud munkade kujud, — kõik see viis kahtlemata lugeja kurba meeleollu ja mõtiskelusse.

Tundeline meeleolu tekkis lugejais ka jutustuses kirjeldatud miljöö idealiseerimise läbi. Klassivastuolude teravus on jutustuses kõrvaldatud. Maalitakse rahulik küla miljöö, kus miski ei meenuta pärisorjust ja kus elavad õnnelikud tundelised taluinimesed.

Lõpuks lürism, mis annab värvi kogu teosele, säilitades lugejais kaastundlikku, kurba meeleolu. Autori, jutustuses kirjeldatud sündmuste tunnistaja juuresolek aitas lugejate hinges säilitada sündmuste reaalsuse illusiooni ja tugevdas teose üldmuljet.

Jutustuse kujud. Elutingimuste idealiseerimise kõrval näeme jutustuses ka kujude idealiseerimist. Selle kangelased elavad looduse otseses läheduses. Kirjutades Looduse nimetust suure algtähega, toonitab autor selle head osa inimese elus: nimelt tema, Loodus, mitte aga linnakultuur, loob ausaid ja kõlbelisi inimesi. Niisugusteks inimesteks on jutustuses Liisa vanemad ja Liisa ise.

Liisa isa ei tuleta mitte millegi poolest meelde kurnatud pärisorjast-talupoega. Ta „oli kaunis jõukas talumees, sest ta armastas tööd, haris hästi oma põldu ja elas kainet elu". Maksab ainult korraks võrrelda seda õnnelikku talunikku talupoegadega Radištševi „Teekonnast", mis avaldati kaks aastat enne „Vaest Liisat", ja me näeme, kui kauged tegelikkusest on Karamzini talupoegade kujud. Liisa ema on „tundeline hea vanake". Nii idülliliselt kujutatakse jutustuses talupoegi.

Veel enam on jutustuses idealiseeritud Liisa, sentimentaalse tütarlapse tüüp. Ta on õnnistatud kõigi voorustega: ta on usin, ema vastu õrn, omakasupüüdmatu, võimeline sügavaimaks armastuseks jne. Kui tema siirale armastusele antakse hoop, ei kannata ta õrn ja vastuvõtlik loomus seda välja ja tütarlaps lõpetab enesetapmisega. Liisa on vähe taluneiu sarnane. Ta meenutab rohkem tundelist preilit. Niisugune käsitus vastaski autori ülesandele — näidata, „et ka taluneiud oskavad armastada". Peale selle illustree-

ris Liisa kuju autori vaateid Looduse heategevast mõjust inimese iseloomule.

Reaalsemalt on esitatud linnakultuuri esindaja Erasti kuju. Erastil on häid iseloomujooni ja omadusi. See on noor inimene, „kenakese mõistusega ja hea südamega". Pettunud kõrgema seltskonna tühistes lõbudes, armus ta siiralt Liisasse. Seltskonna hiilgavad lõbud paistsid temale niisuguse puhta ja rikkumatu tütarlapse armastusega võrreldes tarbetutena. Kuid linna härraskultuur kandis endas tahtmatult pahesid ja puudusi: tegevusetust, pealiskaudsust tundmuste vallas ja moraalsete kohustuste täitmises. Selle kultuuri ohver on ka jutustuse „nõrk ja kergemeelne" kangelane Erast, kes mängib maha oma mõisa, hülgab Liisa ja abiellub kaasavara pärast.

Nõnda osutusid jutustuse kangelaste kujud Karamzini vaadete elavaks illustratsiooniks looduse ja linnakultuuri osa kohta inimese elus.

Jutustuse loodusekirjeldused. Jutustuse loodusekirjeldustel on isesugused sentimentaalseile teostele iseloomulikud jooned. Autor on loodusesse armunud ja püüab ka lugejas sedasama saavutada. Kuid ka loodus on jutustuses ilustatud. Temast hõngub rahu, õnne ja küllust. Jutustuse taustaks on „lopsakad tumerohelised õitsvad aasad", „valev jõgi, mida panevad lainetama kalapaatide kerged aerud", „haljas aas", „vaikne kuu". Üks näide jutustuse loodusekirjeldusest: „Kõikjal valitses vaikus. Kuid varsti äratas tõusev valguseallikas kogu looduse: salud ja põõsakesed elustusid, linnukesed tõusid lendu ja hakkasid laulma, lilled tõstsid oma peakesi, et juua elustavaist valgusekiirtest."

Loodus on nagu alatine jutukangelaste rõõmude ja murede kaastundlik tunnistaja. Loodusepildid äratavad lugejas erilise heldimuse tunde, kurbliku meeleolu. — Niisugune on Siimoni kloostri ja mahajäetud kalmistu kirjeldus.

Jutustuse keel. Keel moodustab ühes teiste sentimentaalse jutustuse komponentidega ühe terviku. Tundeline autor pöördub lugejas kõrgendatud meeleolu tekitamiseks sagedasti tema poole või kasutab lüürilisi kõrvalepõikeid: „Oh, ma armastan neid asju, mis liigutavad minu südant ja

sunnivad mind valama õrna kurbuse pisaraid!" hüüab ta. Või: „Mu süda tilgub verd praegusel hetkel. Ma unustan Erastis inimese, olen valmis teda needma, kuid mu keel ei liigu, — vaatan taeva poole ja pisar veereb mu palgele. Ah, miks ei kirjuta ma romaani, vaid kurba tõsilugu!" — „Kui meie seal uues elus kokku saame, tunnen ma su ära, õrn Liisa." Edasi omandab jutustus mõnes kohas proosaluuletuse ehk rütmilise proosa vormi. Järgnevalt autor mitte üksnes valib hoolikalt välismaailma sündmusi ja esemeid, ebasobivaid kõrvale jättes, vaid valib ka sõnu, mis tõelisust ilusamaks teevad. Niisugusteks osutuvad meelituslike ja deminutiivsete sufiksitega sõnad: „karjaseke", „täheke", „talunik" — „talupoja" asemel, „onn" — „maja" asemel, „Liisa põrmu asupaik" — „haua" asemel, „karjaseke roosiliste huultega" jne. Tähendatud ülesannet täidavad ka rohked, peaasjalikult emotsionaalsed lisandsõnad: „lahke härra", „hea vanake", „arglik Liisa", „kurblikud laulud", „kibedad pisarad", „õrn kurbus" jt. Lõpuks kasutatakse ebatavalist sõnade järjekorda lauses (inversiooni): «Лиза не договорила речи своей» („Liisa ei viinud lõpule oma juttu"), «никогда так жаворонки не певали» („kunagi pole lõokesed nõnda laulnud").

Vaatamata oma kunstlikkusele oli jutustus ikkagi üheks edusammuks kirjanduse lähendamisel elule. Ta avastas lugejale tema hinges seni käsitlemata emotsioone ja näitas edaspidisele kirjandusele teed inimeste keeruliste iseloomude nähtavaletoomiseks. Lõpuks äratas jutustus inimarmastuslikke, humaanseid tundeid.

Karamzini tähtsus vene kirjakeele arengu ajaloos. Karamzini tähtsus vene kirjakeele loomise ajaloos on küllalt suur. Karamzin pidas omaaegset kirjakeelt vananenuks, mitte küllaldaselt kergeks ja painduvaks, sest selles domineeris kiriku-slaavi keele sõnavara ning puudusid sõnad uute mõistete väljendamiseks, mida lõi arenev kultuur. Osa sõnu Karamzin tõlkis, osa moodustas venekeelsetest juurtest. Tervele sõnade reale andis Karamzin uusi tähendusvarjundeid. Eriti palju lõi Karamzin uusi sõnu hingeliste seisukordade ja joonte tähistamiseks.

Karamzin lähendas kirjakeelt kõnekeelele, lihtsustades süntaksit ja tehes kirjakeele arusaadavamaks lugejale ja

kirjanikule. Kolme tarvitusel-oleva Lomonossovi stiili asemele lõi Karamzin ühe, võrdlemisi kerge ja elegantse, olgugi veidi kunstliku väljenduslaadi. Kuid Karamzin kasutas rahva realistliku keele rikkusi vähe. Seda tegi hiljem suur vene keele reformaator, geniaalne Puškin.

LÕPPKOKKUVÕTE.

Vene XVIII sajandi kirjandus Lääne-Euroopa hinnangus. XVIII sajandi lõpuks vene kirjandus, võtnud omaks lääne-euroopa kultuuri parimad saavutused, rajas tee vene XIX sajandi klassikute realismile, kes omalt poolt ise hakkasid avaldama sügavat mõju lääne-euroopa kirjandusele. Vene kirjanduse kasv XVIII sajandil ei saanud endale Lääne-Euroopa tähelepanu tõmbamata jätta.

Euroopa tutvumine vene kirjandusega algab ligikaudu XVIII sajandi keskpaigast peale. Selle sajandi 40-ndail ja 50-ndail aastail ilmuvad Prantsusmaal ja Inglismaal A. Kantemiri satiirid ja A. Sumarokovi tragöödiad, veidi hiljem aga — Lomonossovi luuletused. A. 1782—1783 ilmub Prantsusmaal Levesque'i „Venemaa ajalugu", milles vene kirjanduse peatükis jutustatakse F. Prokopovitšist, A. Kantemirist, Trediakovskist, Lomonossovist, Sumarokovist, Heraskovist ja teistest kirjanikest.

Udu, mis välismaalaste kujutluses mähkis vene kirjandust, hakkab pikapeale hajuma. Vene kirjandus lakkab Lääne-Euroopa silmis olemast „suur kõrb" Lääne-Euroopa kirjanduste õitsvate oaaside vahel. Popaddopulo ja Halle raamatus „Valitud katkendeid vene kirjandusest" (Pariis, 1800) kõrvutatakse juba Sumarokovi loomingut Racine'i ja Corneille' loominguga.

XIX sajandi algul ilmuvad Prantsusmaal Karamzini teoste „Julia", „Vaene Liisa", „Vene reisija kirjad" ja veidi hiljem „Vene riigi ajaloo" tõlked. Ühe tõlke eessõnas tähendatakse, et Venemaal on juba kirjanikke, kes „võivad võistelda Marmontelide ja Florianidega". Marmontel ja Florian olid aga XVIII sajandi teisel poolel prantsuse populaarseid kirjanikke.

1823. a. ilmus Prantsusmaal Dupré de Saint-Maur'i „Vene luule antoloogia", milles kõrvuti tõlgetega XIX sajandi alguse vene kirjanikelt leiame ka tõlkeid XVIII sajandi kirjanike — Kantemiri, Hemnitseri, Deržavini, Heraskovi jt. teostest.

Nõnda astus vene XVIII sajandi kirjandus maailma avalikkuse ette.

XIX SAJANDI ALGUSE KIRJANDUS.

XIX SAJANDI ESIMESE VEERANDI ÜHISKONDLIK LIIKUMINE, KIRJANDUS JA KUNST.

Ühiskonna meeleolud XIX sajandi algul. Venemaa ühiskondlikud olud XIX sajandi esimesel veerandil olid komplitseeritud ja omapärased. 1801. aastal astus troonile Aleksander I. Pärast Paul I nelja-aastast „hirmu ja õuduse riiki" võttis vene seltskond uue tsaari trooniletuleku vastu roosiliste lootuste ja ootustega. Aleksander sai kasvatuse oma liberaalsete vaadete poolest tuntud vabariiklase šveitslase Laharpe'i juhatusel. Aleksander hakkas tõesti teostama mõningaid poliitilisi reforme. Kuni 12 000 Katariina ja Pauli ajal kannatada saanud inimese tagasitoomine sundasumiselt, Radištševi kutsumine riiklikku tegevusse, piiride avamine vabaks väljasõiduks Euroopasse, eratrükikodade lubamine, talupoegade ilma maata müümise kuulutuste keeld, „vabade põlluharijate" seadus (1803), mis andis mõisnikele õiguse teha talupoegi vabaks tervete külade kaupa, rea uute ülikoolide ja lütseumide avamine, selliste kirjanike, nagu Montesquieu, Adam Smith, Bentham, Beccaria, Tacitus jt. tõlkimine vene keelde „kõige kõrgema käsul" — kõik see tõi seltskonda rõõmsa elevuse vaimu ja kinnitas kuuldusi mingite suurte reformide ettevalmistamisest. Oli teada, et Aleksandri juures kujunes „Intiimkomitee" tema liberaalseist sõpradest (Czartoryski, Kotšubei, Novossiltsev, Stroganov), kes arutas konstitutsiooni ja pärisorjuse kaotamise küsimusi. Valitsuse käsutusse saabus isegi pärisorjuse kaotamiseks väljatöötatud projekte (N. Turgenevilt, Mordvinovilt jt.). Aleksandri üheks tähtsaks sammuks oli M. Speranski valitsusvõimu juurde kutsumine, kellele usaldati riigivalitsemise reform — esimese Vene konstitutsiooni projekti väljatöötamine. Riigis tekkinud üldist liberaalse erutuse õhkkonda iseloomustas väljendusrikkalt oma päevikus Karamzin: „Kõik magavad ja näevad unes konstitutsiooni."

Sellised olid ühiskondlikud olud Venemaal sajandi algul, kui riiki tabas ootamatult hiiglasuurte sündmuste keeris. A. 1805 algas Venemaa sõda Napoleoniga. Ja edasi järgnesid üksteise järel suure tähtsusega sündmused: Napoleoni

vallutusretk Moskva peale, Prantsuse armee purustamine, Vene vägede võidukas sõjaretk Euroopas ja nende marssimine Pariisi, Napoleoni langus. Võit prantslaste üle tegi Venemaa loomulikult uhkeks ja teadlikuks enda vägevusest. Riik elas läbi patriootiliste meeleolude tavatu tõusu aega.

Sõjasündmused hoidsid Venemaad pingul ligi kümme aastat (1805—1815). Nad mitte ainult panid seisma reformeerimistegevuse riigis, vaid põhjustasid ka valitsemiskursi täieliku muutmise. Ametliku liberalismi poliitikale tuli lõpp.

Sõja kestel Aleksandri meelsus muutus. Võit Napoleoni üle seadis ta reaktsioonilise monarhide „Püha liidu" eteotsa. Sattunud „Euroopa päästja" ossa, hakkab Aleksander pidama ennast maailma valitseva kõrgeima võimu salajaseks tööriistaks ja kaldub müstitsismi. Tema, kes oli avalikult teatanud, et ta „on elanud ja sureb vabariiklasena", kahetseb nüüd kui pattu oma „endist meeletust", s. o. liberalismi ja muudab järsult poliitika suunda. Nende aastate jooksul olid pealegi tõstnud pead alalhoidlikud elemendid, kes olid liberaalse meeleolutõusu ajal sunnitud varjus olema. Nad esinesid nüüd „revolutsioonihüdraga", „prantsuse nakkusega" võitlemise hüüdlausete all ja kisendasid rahvarevolutsiooni ohust Venemaal. Nende aadli mõjukate ringkondade alalhoidlike meeleolude väljenduseks olid Karamzini „Märkmed muistsest ja uuest Venemaast", milles ajaloolane, taunides valitsuse liberaalset poliitikat, kirjutas tsaarile: „Nurisetakse nii paleedes kui ka hurtsikuis, kellelgi ei ole ei usaldust ega poolehoidu valitsusele, mõistetakse karmilt hukka selle eesmärke ja üritusi."

Reaktsiooni esimeseks eelkuulutajaks oli Speranski asumisele saatmine (1812). Kõrvaldanud enda juurest oma endised kaastöölised, annab Aleksander riigi kahe uue lemmiku — sõjaminister Araktšejevi ja sinodi ülemprokuröri ning haridusminister Golitsõni — kätesse. Need kaks kuju saidki valitsuse reaktsioonilise suuna kehastajaiks. Võitlus „revolutsioonihüdraga" kujunes pikapeale ristisõjaks vabameelsuse vastu. Pärisorjuse kaotamise ja konstitutsiooni kehtimapaneku projektid maeti maha. Algas kirjanduse tagakiusamine, mille väljenduseks oli uus tsensuurimäärustik. Reaktsioon võidutses.

Kuid oli tähtis asjaolu, mis säilitas ühiskonna elevust rii-

gis ka reaktsiooni ajajärgul. Napoleoni sõjad, mis olid Venemaal põhjustanud patriotismi ja rahvusliku enesetunde tõusu, tutvustasid Vene armeed Lääne-Euroopa oludega. Tutvumine Euroopaga veenis Pariisi sõjakäigust osavõtjaid selles, kui tugevasti on Venemaa poliitiliselt ja kultuuriliselt maha jäänud. Riigi ühiskondliku ja poliitilise elu kõigil aladel algas uuesti seisak. Pärisorjus osutus selleks kariks, mille vastu purunesid kõik valitsuse reformikatsed. Edasiste reformide vajalikkus oli silmanähtav, reaktsioon aga muutus samal ajal üha süngemaks. Kõik see lõi äärmiselt soodsa pinna opositsioonilise meelsuse kasvu jaoks.

See meelsus levis kõigepealt Euroopas, Pariisis käinud kaardiväe ohvitserkonnas. 1816. a. tekkis Peterburis pealinna ohvitseride seas „Päästeliit", mis 1818. a. nimetati ümber „Hüvangu Liiduks". Pärast „Hüvangu Liidu" sulgemist 1821. a. tekkisid salajased Põhja- ja Lõunaühing. Nõnda arenes dekabristide liikumine.

„Dekabrism" ei kujutanud endast ühtset tervikut ei Venemaa poliitilise korra kava ega vana korraga võitlemise meetodite suhtes. Liikumisest osavõtjate seas oli neid, kes pooldasid ainult monarhistliku võimu piiramist (Põhjaühing Nikita Muravjoviga eesotsas), kui ka neid, kes pooldasid Venemaa vabariiklikku riigikorda ja tsaarisuguvõsa tingimatut hävitamist (Lõunaühing Pesteliga eesotsas). Kuid kõik eesrindliku mõttelaadiga tegelased olid üksmeelel ühes — isevalitsuse ja pärisorjuse vihkamises. Kõiki neid ühendas ülev patriotism, üldise heaolu taotlemine ja vabameelsete ideede propaganda.

Võitlus salaühingute ja valitsuse vahel arenes pidevalt ja lähenes lõpplahendusele. See oli kirglik ajalooline võitlus, mis teravnes eriti sajandi esimese veerandi lõpul. Selle laiaulatuslikke vastukajasid leiame ka selle ajajärgu nii legaalses kui ka käsikirjalises kirjanduses.

Võitlus kirjakeele reformi eest. „Jututuba" ja „Arzamas". Ühiskondliku ja poliitilise mõtte tõusuga XIX sajandi esimesel veerandil käis käsikäes riigi kirjandusliku elu elavnemine. Venemaal tekib rida uusi ajakirju: Karamzini „Vestnik Jevropõ"[133] (alates 1802. a.), mis oli kaua aega oma aja parim ajakiri, „Severnõi Vestnik"[134], „Moskovski Mer-

[133] „Euroopa Teataja".
[134] „Põhja Teataja".

kuri"[135], „Russki Vestnik"[136], „Žurnal rossiiskoi slovesnosti"[137], „Sõn otetšestva"[138], „Rossiiski muzeum"[139], Rõlejevi „Poljarnaja zvezda"[140] jt. Pealinnades kujuneb arvukaid ringe ja salonge, kus arutatakse kirjanduse, kunsti ja poliitika küsimusi. Selline oli näiteks Oleninite ring Peterburis. Ideoloogiline võitlus kandub niiviisi üle kirjanduslikule rindele. Eriti tugevasti teravnes see võitlus seoses Karamzini teostatud kirjakeelereformiga.

Karamzini reform seisis, nagu juba teame, põhijoontes kirjakeele lähendamises aadliseltskonna elavale kõnekeelele. Karamzini seisukoht, kes oli teinud suure sammu edasi vene ühiskirjakeele loomise alal, sai ootamatute ja ägedate rünnakute osaliseks aadliseltskonna alalhoidlike ringkondade poolt. Rühmale kirjanikele-rahvuslastele näis, et Karamzini püüded luua riigi kõigile klassidele ja seisustele üldarusaadav keel oli võrdsuse taotlemise väljenduseks ka sotsiaalpoliitilisel alal. Nende alalhoidlaste-rahvuslaste eesotsas seisis admiral A. Šiškov.

Šiškov avaldas 1803. a. trükis „Arutluse vene keele vanast ja uuest stiilist", milles esitas mõtte, et soov lähendada raamatukeelt kõnekeelele sarnaneb „nende uute tarkpeade soovile, kes kavatsesid teha kõik inimeste seisused võrdseiks". Šiškov tõendas, et vene kirjakeeleks peab olema kiriku-slaavi keel. Vene kirjakeele eriti ohtlikku rikkumist nägi ta kirjakeelde tunginud võõrkeelsete sõnade tarvitamises. Hinnates vene keele rikkust kõrgelt, tegi ta ettepaneku asendada kõik võõrsõnad venekeelsetega, öelda näiteks «швейцар» (uksehoidja) asemel «вестник» („teadustaja"), «калоши» (kalossid) asemel «мокроступы» („märjasammutsid"), «биллиард» (piljard) asemel «шарокат» („keraveereti").

Šiškovi rühmituse kirjanduslikuks keskuseks oli ühing „Vene Sõna Harrastajate Jututuba". „Jututoa" pidulik avamine toimus 11. märtsil 1811. a. Ühingu silmapaistvate liikmete seas olid G. Deržavin, krahv Hvostov, vürst Šahhovskoi, vürst Šihmatov jt. Eriti pidulikeks muutusid „Jututoa" koosolekud siis, kui selle esimees Šiškov sai Vene Akadeemia presidendiks.

Ühingu rünnakud olid sihitud peamiselt Karamzini vastu. Kuid umbes 1815. a. peale saab nende peamärklauaks V. Žukovski, kelle romantilises stiilis „Jututuba" nägi Karamzini süsteemi edasist ja ohtlikku arendamist. Šiškovlasi pahandasid nii Žukovski läänlaslikud kirjanduslikud huvid kui ka imetaolisuse elemendid tema stiilis. 1816. a. kujutas vürst Šahhovskoi, üks „Jututoa" liikmeid, Žukovskit komöödias „Lipetski veed" pilkavalt nukra lauliku Fialkini (sõnast „fiálka" — „kannike") nime all.

Šiškovlaste rünnakud Žukovskile andsid viimase sõpradele põhjuse oma kirjandusseltsi asutamiseks vastukaaluks „Jututoale". Nii tekkis kuulus „Arzamas". Selts sai oma nime Arzamasi linnalt Nižni-Novgorodi

[135] „Moskva Mercurius".
[136] „Vene Teataja".
[137] „Vene Kirjanduse Ajakiri".
[138] „Isamaa Poeg".
[139] „Vene Muuseum".
[140] „Põhjanael".

kubermangus, mille lähedal oli ühe Žukovski sõbra, Bludovi mõis, kes kirjutas naljateose „Nägemus Arzamasis". Seltsi liikmeiks said ajastu kirjanikud ja kultuuritegelased P. Vjazemski, K. Batjuškov, V. Puškin, A. Puškin, A. Turgenev, N. Turgenev, Bludov, Daškov jt. Seltsi hingeks oli V. Žukovski. Kõik seltsi liikmed kandsid Žukovski ballaadidest võetud nimesid: Žukovski enda nimeks oli Svetlana, A. Puškin oli Kilk, Batjuškov — Achilles, Vjazemski — Asmodeus, Bludov — Kassandra jne. „Arzamasi" koosolekuil pilgati teravmeelselt „Jututoa" ülespuhutult tähtsanäolisi ja igavaid koosolekuid. „Arzamasi" teeneks oli see, et „Jututoa" reaktsioonilise suuna vastasena esinedes kaitses ta hariduse ja kirjanduse vaba arengu positsioone. See oli iseseisvate, progressiivselt meelestatud kirjanike rühm, kes oli pärisorjuse vastu selle igasugusel kujul.

„Jututuba" lõpetas oma tegevuse 1816. a., „Arzamas" — 1818. a. „Arzamasi" osa kirjanduses oli täidetud, sest kaitsta polnud enam kedagi: vene kirjanduse „Karamzini-periood" oli juba lõppenud ning sentimentalismi asemele tulid romantism ja realism.

Romantism ja realism. XIX sajandi teise aastakümne lõpuks kujunes vene kirjanduses juba selgejooneliselt uus kirjandussuund, mille eesotsas seisis V. Žukovski ja mida nimetati r o m a n t i s m i k s.

R o m a n t i s m on kirjanduslik vool, mis valitses Euroopas XIX sajandi esimesel kolmandikul. Termin r o m a n t i s m tuleneb sõnast r o m a a n („nagu romaanis").

Romantism oli nagu sentimentalismgi reaktsiooniks klassitsismi vastu. Uute ideede käärimine, mis oli esile kutsutud ühiskondlikule areenile astunud uue jõu — kodanluse poolt, oli komplitseeritud iseloomuga. Sellesse olid kätketud kõige vasturääkivamate meeleolude algeod. Selle ainsaks allikaks oli rahulolematus olevikuga, kaasaegse ühiskonna korralduse ebakõla tunnetamine. Inimene, nägemata ümbritsevas tegelikkuses õnne, otsis seda kas tulevikuunistustest või minevikumälestustest. Siit kujunes romantismi kaks vormi, kaks suunda.

1. P r o g r e s s i i v n e, t o r m i l i n e r o m a n t i s m. Seda iseloomustab poolehoid uutele ideedele ja tung edasi, tulevikku. Selle tähelepanu on pööratud kangelase elamustele, mida põhjustab tema konflikt tegelikkusega. See konflikt viib kangelase mõnikord elust pettumiseni, „maailmamureni". Tüüpilisima väljenduse sai see romantismi vorm Inglismaal Byroni ja Prantsusmaal V. Hugo' luules, Venemaal — Puškini varajastes poeemides ja Lermontovi loomingus.

2. Unistav, passiivne romantism. Seda iseloomustab põgenemine kaasaegsuse eest minevikku, muinsusmaailma selle pärimuste ja tavadega. Seda minevikku romantikud harilikult idealiseerivad. Selle romantismi eriliigi tüüpiliseks esindajaks oli Läänes Chateaubriand ja Venemaal V. Žukovski.

Romantism on väga komplitseeritud kirjandussuund, millel on rida varjundeid ja eriliike. Romantilise stiili iseloomulikemaiks joonteks on järgmised:

1. Subjektivism elunähtuste hindamisel, meeleolude individualism. Subjektivism toob endaga paratamatult kaasa suurendatud huvi poeedi isiklike elamuste maailma vastu, omapärase „tundmuste-kultuse", individualism aga viib romantikuid „kangelaste-kultusele".

2. Loominguvabaduse kuulutamine ja kõikide kunstniku loovat mõtet ja fantaasiat piiravate seaduste ja reeglite eitamine.

3. Huvi kõige ebatavalise, silmapaistva ja salapärase vastu. Sellega seletub ka muuseas romantikute terav huvi kõige eksootilise vastu (sõna-sõnaliselt — võõramaise, näiteks Idamaade looduse ja elu-olu, metafoorilises tähenduses — kõige silmatorkava, ebatavalise vastu).

4. Suur huvi rahvaloomingu vastu, milles romantikud hindavad omapära ja rahvuslikkuse väljendumist ja millest nad otsivad ainet ka enese inspiratsioonile.

5. Püüd kasutada ja luua kirjanduslikke žanre, mis pakuvad suurimat vabadust kunstniku isiklike meeleolude väljendamiseks (lüro-eepiline poeem, lüüriline draama, ballaad jms.).

6. Keele emotsionaalsus, mis väljendub selle üldiselt kõrgendatud toonis ja metafoorilisuses, stiili värvikuses.

Lääne-Euroopa ühiskonda XVIII sajandil ja Vene oma XIX sajandi algul erutanud ideede ja sündmuste tormilises voolus oli romantism vormiks, millesse oli kerge valada kõiki ühiskonna rahutuid meeleolusid, alates mässuliselt-protestivaist ja lõpetades passiivselt-unistavatega. Selle osa täitmist jätkas romantism ühiskonnaolustikust olenevalt sel või teisel kujul ka hiljem.

Kuid 20—30-ndail aastail saab vene kirjanduses valitsevaks suunaks mitte enam romantism, vaid realism, suund, millele sai osaks tõsta kirjandus uutele kõrgustele. Seoses sellega, et meil tuli rääkida realistlikust voolust vene kirjanduses peatükkides XVIII sajandi kirjanikest, on vaja kindlaks teha, mida me siis nimetame realistlikuks suunaks. Realismiks (ladinakeelsest sõnast *res* — asi, ese) nimetatakse kirjanduslikku suunda, mis seab enda ülesandeks elu tõetruu kujutamise. Tuleb eristada kaht külge selle termini mõistmises: realismi kui tegeliku elu reprodutseerimise meetodit ja realismi kui kirjanduslikku suunda. Tegelikkuse reprodutseerimise meetodina on realism kunsti lahutamatuks osaks vanimast ajast peale. Me leiame seda juba antiikaja poeemides „Ilias" ja „Odüsseia", mis loodi juba „inimühiskonna lapseea" ajastul. Me leiame seda ka „Loos Igori sõjaretkest" ja XVIII sajandi vene kirjanduses. Vähe sellest, tegeliku elu reprodutseerimise meetodina on realism ka klassitsismi, sentimentalismi ja romantismi vältimatuks elemendiks, sest iga kirjandusteose aluseks on orienteerumine reaalsele elule. Sellelt seisukohalt oli isegi klassitsismi „kolme ühtsuse" seaduse kehtestamine „realismi võiduks", sest näitelava ebatäiuslikkuse ajajärgul oli see lavalise tõepärasuse vajalikuks tingimuseks.

Sellest hoolimata on realism kirjandusliku suunana sügavasti nii klassitsismist kui romantismist erinev. Realismi põhiprintsiipideks on tegelikkuse tõetruu kujutamine ja objektivism. Need on omadused, mida polnud ei klassitsismil selle ratsionalismi ja skematismiga ega romantismil selle tundmuste ja fantaasia liialdatud osatähtsusega.

Kuidas mõista määrangut: tegelikkuse tõetruu kujutamine? See pole lihtne tegelikkuse kopeerimine. Realism ei eita fantaasiat kui loomingulist väljamõeldist, ta eitab ebareaalset fantastikat, müstikat, valesti idealiseerimist. Tegelikkuse tõetruu kujutamine on püüe maailma tõelisele tunnetamisele, mis avastab elu tüüpilisimaid külgi. See on Engelsi määrangu järgi „tüüpiliste iseloomude tüüpilistes olukordades kujutamise tõepärasus".

Realismi ülesannete selline mõistmine aitab õieti hinnata

ka selle teist loomingulist printsiipi — jutustuse objektivismi. Kunstimeetodina leiab realism täielikku teostamist ainult siis, kui kunstnik tõuseb elunähtuste teaduslikult-erapooletu hindamise tasemele. Engels kirjutas kuulsa prantsuse kirjaniku Balzac'i loomingust, et ta sai selle teostest mõnikord ajastu kohta rohkem teada kui „kõigist selle ajajärgu elukutseliste ajaloolaste, majandusteadlaste ja statistikute raamatuist kokku". Sellise sügava tunnetusliku laadi võis Balzac'i looming saada ainult kirjaniku realistliku meetodi objektiivsuse tõttu.

Seega realism on kunstimeetod, mis seab enda ülesandeks elu tõetruu kujutamise selle tüüpilisimate kujude ja olukordade kaudu ja mida iseloomustab jutustuse objektiivsus.

Realismi ülesannete lahendust nägime juba XVIII sajandi vene kirjanike loomingus. Nii Fonvizin kui Radištšev lahendasid neid ülesandeid kumbki omamoodi ja suundusid realismi poole. Veel laiemalt ja sügavamalt lahendasid neid ülesandeid XIX sajandi algul Krõlov oma valmides ja Gribojedov komöödias „Häda mõistuse pärast". Kuid realismi lõplik ja täielik võidulepääs saabus vene kirjanduses XIX sajandi 20-ndail aastail A. Puškini geniaalsete teoste („Jevgeni Onegin", „Boris Godunov" jt.) ilmumisega.

Tuleb lisada, et vene realismis ilmnesid juba XVIII sajandi lõpul jooned, mis tegid ta värskeks ja omapäraseks nähtuseks maailmakirjanduses. Vene kirjandusele oli Radištševi ajast peale omane demokratism, mis võrsus rahva huvide kaitsmisest. Juba XVIII sajandist peale täitis teda „mässuvaim". See rikastas vene realismi sügavaima ideelise sisuga ja andis talle rahvalikkuse jooned.

XIX sajandi alguse vene kirjanikke. Vene XIX sajandi alguse kirjandus on rikas kuulsate kirjanike nimede poolest. Aukohal püsivad selles G. Deržavin (surnud 1816. a.) ja N. Karamzin (surnud 1826. a.). Nende silmade all said küpseks niisugused tähelepandavad kirjanikud, nagu V. Žukovski, I. Krõlov, A. Gribojedov, ja hakkas loitma A. Puškini hiilgav geenius.

Ajastu teisejärgulistest kirjanikest, kes olid väga tuntud, mõnel juhul aga ka kuulsad, tuleb märkida järgmisi:

Poeetide-dekabristide rühm:

A. Bestužev-Marlinski (1797—1837), belletrist ja kriitik;

sai kuulsaks romantiliste novellidega („Ammalat-bek", „Fregatt „Nadeždа"" jt.); saadeti (dekabristina) asumisele ja langes Kaukaasias lahingus mägilastega.

W. Küchelbecker (1797—1846), Puškini koolivend lütseumis; kirjutas luuletusi ja kriitilisi artikleid, andis välja almanahhi „Mnemozina"; pandi (dekabristina) kindlusse vangi ja saadeti seejärel Siberisse, kus ka suri Tobolskis.

A. Odojevski (1803—1839), luuletuse „Prohvetlike pillikeelte leegitsevad helid"[141] autor; selle luuletuse kirjutas ta vastuseks Puškini „Läkitusele Siberisse"[142]; saadeti (dekabristina) asumisele ja suri Kaukaasias.

K. Rõlejev, suurim luuletajaid-dekabriste (tema kohta vt. eraldi peatükki).

Poeedid-neoklassikud*:

K. Batjuškov (1787—1855), „vene Parny", anakreontiliste meeleolude, elegantse epikureismi ja ilu laulik; ta oskas tabada ja edasi anda antiikse luule ilu; Puškin hindas kõrgelt tema värsi meloodilisust.

N. Gneditš (1784—1833), „Iliase" tõlke ja algupäraste luuletuste, peamiselt idüllide autor.

V. Ozerov (1770—1816), suurim vene XIX sajandi alguse näitekirjanik; temale kuuluvad tragöödiad: „Oidipus Ateenas"[143] (1804), „Fingal" (1805), „Dmitri Donskoi" (1807) jt; tema näidendeid iseloomustas värsi kõlavus ja lavalise ülesehituse efektsus.

Mitmesuguse stiili ja meelsusega poeedid:

J. Baratõnski (1780—1844), arvukate lüüriliste luuletuste ja poeemide, nagu „Tantsupidu"[144], „Mustlasetar"[145], „Eda" jt. autor; oli kuulus „mõttepoeedina", kelle lüürikat loorisid filosoofilised mõtiskelud.

D. Venevitinov (1805—1827), varakult surnud poeet; pärandas mõned andekalt kirjutatud luuletused, peamiselt eleegiad.

P. Vjazemski (1792—1878), Puškini sõber, oli tuntud oma lüüriliste ja satiiriliste luuletustega.

A. Delvig (1793—1831), Puškini koolivend lütseumis; andis välja almanahhi „Severnõje tsvetõ"[146] ja „Literaturnaja gazeta't"[147]; pärandas rea luuletusi, milledes jäljendas antiikluule ja vene rahvaluule vaimu.

N. Jazõkov (1803—1843), oma aja populaarne poeet, kes äratas tähelepanu värsi kõlavuse ja kirkusega; tema luuletus „Lahke pole meie meri"[147-a] pole ka meie ajal unustatud.

---

[141] «Струн вещих пламенные звуки».
[142] «Послание в Сибирь».
[143] «Эдип в Афинах».
[144] «Бал».
[145] «Цыганка».
[146] „Põhjamaa Lilled".
[147] „Kirjanduslik Ajaleht".
[147-a] «Нелюдимо наше море».

* Neoklassikud — kirjanikud, kes otsisid teemasid ja inspiratsiooni mitte prantsuse XVII sajandi klassitsistidelt, vaid antiikaja klassikuilt.

Proosakirjanikest tuleb märkida V. Nareźnõi'd (1789—1825), kirjanikku, kes oma eluajal ei leidnud tunnustust, realistlikkude romaanide „Burssakk" (1824), „Kaks Ivani ja protsessimiskirg"[148] jt. autor.

XIX sajandi alguse kunst. Kunsti juhtivaks liigiks oli Venemaal XIX sajandi algul arhitektuur. See kunstiliik on vene rahva juures alati kõrgel seisnud. XIX sajandi algul tõusis esile rida suuri meistreid, kes lõid palju vene ehituskunsti tähelepanuväärseid teoseid.

Sellisteks suurteks meistriteks olid Voronihhin, päritolult pärisori-talupoeg, Kaasani katedraali autor Peterburis; Zahharov, Admiraliteedi hoone autor; Rossi, arvukate tähelepanuväärsete hoonete, sealhulgas Nevski peatänaval asetseva Draamateatri, Peastaabi jt. hoonete autor. Nende ehitiste majesteetlik stiil, mis kujutas endast klassitsistliku stiili edasiarendust ja oli iseloomulik keisririigi ajastule Prantsusmaal Napoleon I ajal ja Venemaal Aleksander I ajal, kannab „ampiirstiili" („keisririigi stiili") nimetust. Koos teiste arhitektidega kaunistasid nimetatud suurmeistrid Peterburit ilu ja suuruse poolest silmapaistvate hoonete sellise hulgaga, et seda linna peetakse ehituskunsti seisukohalt ilusaimaks maailmas.

XIX sajandi alguse suurimaks maalikunstnikuks oli Kiprenski. Loomingu laadilt on ta kunstnik-romantik. Tema loomingus kajastus 1812. a. Isamaasõja, Euroopa sõjakäikude tormiline ajastu. Tema parimaid teoseid on kuulus Denis Davõdovi portree, millel Isamaasõja kuulus kangelane, uljas husar ja poeet, on kujutatud maalilises poosis äikesepilvede taustal. Kiprenskile kuulub üks paremaid Puškini portreesid, millest suur poeet kirjutas: „Näen ennast sellel nagu peeglis." Maalikunsti meisterlikkuse poolest kuulus Kiprenski euroopa silmapaistvaimate kunstnike hulka.

XIX sajandi alguses hakkas kiiresti arenema muusikakunst. Vene rahvas kuulub muusikaliselt andekaimate rahvaste hulka. Juba muistsel ajal lõi ta suure hulga erakordselt viisirikkaid ja mitmekesiseid laule. XIX sajandil kujunes selle rahva laulu- ja muusikarikkuse ning Euroopast omandatud muusikalise tehnika pinnal võimas vene rahvuslik muusika. Selle esimesed teosed kirjutati lihtsamais, niinimetatud muusikalistes väikevormides, laulu, romansi vormis. XIX sajandi algul loodi sellised head, seni unustamata romansid ja laulud, nagu helilooja Aljabjevi „Öökull"[149], Varlamovi „Lumetorm"[150], Guriljovi „Kelluke"[151]. Nende järel hakkas ilmuma teoseid keerulisemas ja tõsisemas muusikalises vormis, valmisid esimesed vene ooperid ja sümfooniad.

Vene rahvusliku muusika loojaks oli geniaalne helilooja M. Glinka, ooperite „Ivan Sussanin", „Ruslan ja Ludmilla" ja paljude muusikateoste autor. Suur meister Glinka Tšaikovski sõnade järgi „korraga, ühe sammuga astus Mozarti, Beethoveni ja ükskõik kelle teise kõrvale". Sellest ajast peale vene muusika mitte ainult omandas suure koha Euroopa muusika-maailmas, vaid hakkas ka avaldama tugevat mõju teiste rahvaste muusikale.

148 «Два Ивана и страсть к тяжбам».
149 «Соловей».
150 «Метелица».
151 «Колокольчик».

V. A. Žukovski.

V. A. Žukovski.

(1783—1852.)

Его стихов пленительная сладость
Пройдёт веков завистливую даль,
И внемля им, вздохнёт о славе младость,
Утешится безмолвная печаль,
И резвая задумается радость.

Tema värsside paeluv veetlus
läbib sajandite kadestatava kauguse
ning kuulates neid ohkab kuulsust taga noorus,
leiab lohutust sõnatu kurbus
ja vajub mõtteisse vallatu rõõm.

Puškin.

ELULUGU.

1802. a. ilmus Moskva ajakirjas „Vestnik Jevropõ" inglise poeedi Gray „Maakalmistu"[152] V. Žukovski tõlkes. Tõlke luuleväärtus pööras Žukovskile nii lugejate kui ka arvustuse tähelepanu. Nõnda astus vene kirjanike ridadesse uus poeet, kellele oli määratud asuda nähtavale kohale vene kirjandusloos.

Vassili Andrejevitš Žukovski sündis 9. veebr. 1783. a. Mišenskoje külas Beljovi linna lähedal Tuula kubermangus. Ta oli rikka mõisniku Afanassi Bunini ja vangilangenud türklanna Salha väljaspool abielu sündinud poeg. Salha langes vangi Benderõ vallutamisel vene vägede poolt ja tema tõid kingiks Buninile viimase pärisorjad. Isa- ja perekonnanime sai poiss Andrei Žukovskilt, vaeselt aadlikult, kes elas Buninite juures ja poisi lapsendas.

Poisikest kasvatati Bunini perekonnas kui oma last, kuigi Salha, kes ristimisel sai nimeks Jelizaveta, jäi majasse edasi pool-pärisorja seisundisse. Bunini abikaasa Marja ja selle neli tütart ümbritsesid last hellitava hoolega.

Mišenskoje oli tüüpiline vene mõis ja asetses maalilises kohas. Mõisas olid laialdane park, aed, kasvuhooned; naabruses olid suur tammik, kirikuga küla; lähedal asetsevas orus voolas selge oja, ümberringi aga laiusid väljad. Ümbritsev

[152] «Сельское кладбище».

loodus sisendas rahu ja unistavat meeleolu. Nii kujunes juba lapseeas naiste seltskonna ja idülliliste maastikkude mõjul tulevase poeedi unistav iseloom.

Žukovski õpingud olid kaunis korrapäratud. Mõnd aega õppis ta kodus äpardunud kodukasvataja juhatusel, edasi Rode pansionis Tuulas ja pärast pansioni sulgemist Tuula rahvakoolis (gümnaasiumi tüüpi õppeasutises), kust heideti välja „andevaesuse pärast". Poisikese normaalseid õpinguid segas väga perekond: ta toodi Tuulasse alles hilja sügisel ning viidi uuesti mõisa varakevadel.

1791. a. A. Bunin suri. Mõne aasta jooksul pärast tema surma elas poisike kord Mišenskojes, kord Tuulas V. Juškova, ühe Bunini tütre perekonnas.

1797. a. saadeti ta Moskvasse, ülikooli juures olevasse aadlike pansioni. Ülikooli direktoriks oli I. P. Turgenev, sügavalt haritud inimene, endine vabamüürlane. Pansionis osutati suurt tähelepanu võõrkeelte õppimisele. Kasvandikud asutasid pansionis kirjandusseltsi, mille koosolekuil loeti ette õpilaste luuletusi, kõnesid ja ettekandeid ning peeti vaidlusi kirjanduslikel teemadel. Pansioni-ajajärku kuulub Žukovski esimene esinemine trükis. See oli luuletus „Maihommik"[153], veel lapselikult ebaküps teos (1797).

Lõpetanud a. 1800 aadlike pansioni, astus Žukovski riigiteenistusse Soolaameti Moskva kontorisse. Teenistus teda ei huvitanud. Juba sel ajal selgusid täie kindlusega tema kirjanduslikud kalduvused. Koos rühma pansionikaaslastega asutas ta „Kirjandusliku Sõprusseltsi", ringi, mis innukalt tegeles kirjanduse uurimisega. Samasse aega kuulub noore Žukovski tutvumine Karamziniga, oma kauge sugulasega. Hoolimata suurest vanusevahest said nad sõpradeks. „Sõprusseltsi" pansioniaegsete vaidluste ja Karamzini mõjul kujunesid pikkamööda Žukovski maailmavaade ja kirjanduslikud maitsed. Pansionis sai ta vabamüürluse kõlbelise enesetäiustamise ideede pooldajaks, sai usklikuks ning temas tugevnes kalduvus sentimentaalsusse. Kirjandusliku sentimentalismi ja inglise eleegikute (Gray, Thomsoni jt.) mõju aga andis ta meeleoludele nukruse ja melanhoolia koloriidi.

„Sõprusseltsi" iga polnud pikk (1801—1802) ja ta lagu-

[153] «Майское утро».

nes peagi. Pealinna elu kära ei veedelnud noormeest. Vastupidi, teda tõmbas enda poole rahulik kontemplatiivne maaelu. A. 1802 läks ta erru ja sõitis Mišenskojesse.

Mišenskojes elas Žukovski mõne aasta, tegeldes rohkesti eneseharimisega ja väliskirjanduse uurimisega. Sellesse aega kuulub „Maakalmistu" tõlge (1802), mis tegi noore poeedi tuntud kirjanikuks. Sellest ajast peale hakkavad Žukovski luuletused ikka sagedamini ajakirjades ilmuma.

1805. a. asus Beljovi, kolme versta kaugusel Mišenskojest, Jekaterina Protassova, Bunini noorim tütar, kes oli hiljuti lesestunud. Žukovski otsustas teda aidata tema kahe väikese tütre, Maria ja Aleksandra kasvatamisel. Ta hakkas iga päev Mišenskojest Beljovi käima ja õetütardele tunde andma. See pedagoogiline töö moodustas tal eneseharimisega ühe terviku. Ta õpetas oma õpilasi ja õppis samal ajal ise, tutvudes lääne-euroopa kirjanduse parimate teostega. Žukovski armus peagi ühte oma õpilasse, Mariasse. Nagu hiljem selgus, osutus see suure hingelise draama alguseks.

A. 1807 sai Žukovski Karamzinilt ettepaneku tulla „Vestnik Jevropõ" toimetajaks. Toimetaja kohustusi täitis ta muide lühikest aega ja sõitis 1809. a. uuesti Mišenskojesse.

1811. a. tabas Žukovskit kahekordne õnnetus: surid tema ema ja Bunini abikaasa. Mišenskoje paistis temale ilma nendeta tühjana ja mahajäetuna. Samal ajal kolis Protassova üle oma mõisa Muratovkasse. Et mitte lahkuda õpilastest, ostis Žukovski endale isalt päritud rahaga väikese mõisa Muratovka naabruses. 1812. a. sai õetütar Maria 17-aastaseks ja Žukovski otsustas lõpuks selle kätt paluda. Ta unistas juba vaiksest perekonnaelust, mida soojendavad armastuse ja õnne kiired. Õde Jekaterina vastas kategoorilise keeldumisega. Keeldumise vormiliseks põhjenduseks oli lähedane sugulus Žukovski ja Maria vahel. See õnnetu armastus jättis poeedi südamesse raske haava, mis osaliselt mõjutas ka tema loomingu laadi.

Aastad 1808—1812 on Žukovski viljaka loomingutegevuse (algupärase ja tõlketegevuse) ajajärk. Trükis ilmuvad ballaadid „Ludmilla" (1808), „Kassandra" (1809), „Ibikuse kured"[154] (1810), „Svetlana" (1811). Enamikus selle ajajärgu

[154] «Ивиковы журавли».

luuletustes kõlab juba selgesti see melanhoolia, mis on Žukovski luulele nii iseloomulik.

1812. a. algas Napoleoni vallutusretk. Kui avaldati maakaitseväe manifest, sõitis Žukovski Moskvasse ja astus maakaitseväkke. Otseselt tal muide sõjast osa võtta ei tulnud, sest peaaegu kogu armees viibimise aja kestel ta oli haige. Borodino lahingu juures ta siiski oli, kuigi asus kaugel reservis. 1812. a. detsembris, pärast Napoleoni põgenemist, läks ta erru ja tuli tagasi Beljovisse.

1812. a. sõda inspireeris Žukovskit kirjutama oma kuulsa luuletuse „Laulik vene sõdurite leeris"[155], vaimustatud patriootilise hümni. See tõi Žukovskile tõelise kuulsuse ja tasandas talle teed õukonda. 1815. a. kutsuti ta keisrinna Maria Fjodorovna ettelugeja ametisse, seejärel määrati suurvürstinna (hiljem keisrinna) Aleksandra Fjodorovna vene keele õpetajaks, 1825. a. alates aga — troonipärija (tulevase keisri Aleksander II) kasvatajaks.

Žukovski astus õukonna ringidesse mitte ilma kõhklemata ja raske südamega. Iseloomult oli ta kontemplatiivsele elule kalduv inimene. Ta võis karta, et ta võib õukonna intriigide sees kaotada hingerahu ja et see on tema andele hukatuseks. Kuid õukonna ettepanekut tagasi lükata oli raske.

Žukovski auks peab ütlema, et tema mõjukas seisund õukonnas tema iseloomu ei rikkunud. Ta jäi samaks humaanseks, heasüdamlikuks inimeseks, nagu oli olnud. Kasutades oma seisundit pehmendab ta asumisele mõistetud Puškini saatust, vabastab pärisorjusest ukraina luuletaja Ševtšenko, palub dekabristide saatuse kergendamise eest, aitab luuletaja Baratõnskit vabaneda sõjaväeteenistusest, palub Herzenit vabastada sundasumisest Vjatkas. Juba seda üksi võib pidada tema suureks teeneks vene kirjandusele.

Kuid ei katkenud ka tema otsesed sidemed kirjandusega. Selle tõestuseks on tema tegev osavõtt kirjandusseltsist „Arzamas", millesse olid koondunud iganenud kirjanduslike suundadega võitlevad noored kirjanikud. Hoolimata oma maailmavaate erilaadist oli ta kirjanduses uuendajaks. Ta tervitas vaimustatult noore Puškini ilmumist ja hindas teda

[155] «Певец во стане русских воинов».

kõrgelt. Ning kui Puškin lõpetas 1820. a. poeemi „Ruslan ja Ludmilla", tunnistas Žukovski enese siiralt võidetud õpetajaks. Ta hindas ka kõrgelt Gogoli annet, aitas samuti kaasa Koltsovi edule ja andis erapooletut nõu noorele Nekrassovile.

Kirjanduse huvide paindumatu ning järjekindel kaitsmine Žukovski poolt kutsus mõnikord õukonnas esile isegi usaldamatust tema veendumuste vastu. Õukonnaringides levis üksvahe arvamus, et Žukovski on liberaalse vene partei osav ja tark juht. See arvamus oli muidugi ekslik. Kuid Žukovski põhjustas mõnikord ise kahtlustusi. Õukonnas oli näiteks teada, et ta laskis oma talupojad vabaks, tehes seda kärata, tagasihoidlikult, nägemata selles mingit teenet. A. 1832 keelati Kirejevski ajakiri „Jevropejets"[156] sõnavõtu pärast Venemaad valitsevate nimekate välismaalaste (Benckendorffi jt.) vastu. Žukovski ütles Nikolai I-le, et ta vastutab Kirejevski eest. „Aga kes vastutab sinu eest?" vastas kahtlustavalt Nikolai. Pärast seda jutuajamist lakkas Žukovski paleed külastamast, kuni tsaar ise, kohanud teda jalutuskäigul, ütles talle: „Noh, aeg on leppida."

Žukovski tegi korduvalt reise välismaale, sõites sinna oma kõrgete õpilaste juhina või ravimiseks.

Varsti pärast seda esitas ta lahkumispalve. Tema karjäär õukonnas, mis oli kestnud ligi veerandsajandit, lõppes.

Autasustatud suure rahalise pensioniga, sõitis Žukovski ravi otstarbel välismaale. Seal abiellus ta 1841. aastal kunstnik Reiterni tütrega. Žukovski oli tollal 58-, tema abikaasa 18-aastane. Saabus idülliline vanadus. Žukovski oli abielus õnnelik. Kuid ta igatses kirglikult kodumaa järele. Ravimist nõudev abikaasa haigus sidus aga teda tugevasti välismaaga.

Tema kirjanduslik tegevus ei katkenud ka seal. Muu seas tõlkis ta välismaal sellised ulatuslikud teosed, nagu eeposed „Odüsseia", „Nal ja Damajanti", „Rustem ja Zorab" jt.

Žukovski suri 24. aprillil 1852. a. Baden-Badenis. Tema põrm toodi Peterburi ja maeti Aleksander Nevski kloostrisse Karamzini kõrvale.

---

[156] „Eurooplane".

ŽUKOVSKI LOOMING.

Žukovski tuli vene kirjandusse üsna XIX sajandi algul. Klassitsism oli sel ajal juba vene kirjanduse poolt läbikäidud etapiks, kuigi selle viimane tüse esindaja Deržavin veel elas. Kirjanduslike maitsete ja meeleolude seaduseandjaks sai XVIII saj. lõpust alates Karamzin, kes pani vene kirjanduses maksma sentimentalismi. Kuid ka Karamzin lõpetas 1803. aastal tegevuse belletristina ja hakkas tegelema ainult ajalooga. Nüüd vajas vene kirjandus kirjanikku, kes oleks olnud oma aja jaoks uuendajaks. Selleks kirjanikuks osutus V. Žukovski.

Žukovski alustas oma tegevust Karamzini õpilasena; tema varajastes teostes leiame sentimentalismi põhijooni: sentimentaalsust, loodusekultust, maaelu idealiseerimist jm. Nõnda kirjutab Žukovski luuletuses „Õhtu"[157] (1806):

Мне Рок сулил брести неведомой стезёй,
Быть другом мирных сёл, любить красы Природы,
Дышать под сумраком дубравной тишиной
И, взор склонив на пенны воды,
Творца, друзей, любовь и счастье воспевать.

Saatus määras mulle kõndida tundmatut teed,
olla rahulike külade sõbraks, armastada looduse ilu,
hingata videvikus sisse metsa vaikust
ning, langetanud pilgu vahustele vetele,
ülistada laulus loojat, sõpru, armastust ja õnne.

See on tüüpiline idüll sentimentalismi vaimus, kus ülistatakse laulus rahulikke külasid, looduse ilu, armastuse ja õnne nautimist looduse rüpes.

See, et Žukovski lüürikas hakkasid vägevalt kõlama melanhoolia noodid, ei olnud vastuolus sentimentalismiga. „Ka murevalu ennast nautida võib süda!" kirjutas Žukovski. Mure ja melanhoolia olid talle järelikult ainult üheks sentimentaalsuse väljendamise vormiks.

Žukovski luule eleegiliseks põhiteemaks on unistav melanhoolne õnnetu armastus. Seda teemat komplitseerivad temal sellised motiivid, nagu mõtisklused surmast, hukkumise etteaimamine, nukrad kaebused elu üle.

---

[157] «Вечер».

Eriti tugevasti hakkasid need nukrad motiivid kostma pärast M. Protassova ebaõnnestunud kosimist.

Nii siis on Žukovski lüürika peasisuks inimese sisemaailm, südametundmuste maailm. Oma õnne näeb ta mitte ühiskondlikus võitluses, vaid unistustes, tundliku südame nõuete rahuldamises.

Kuid sentimentalism ei väljendanud kõiki Žukovski meeleolusid. Ta arvas, et poeetilise loomingu akt nõuab täit vabadust. „Vaid vabadusest elab luule," rääkis ta. Luulevabaduse loosung on aga üks romantismi loosungeid. Sellepärast kirjutaski Belinski: „Žukovski, see on Venemaa kirjanduslik Kolumbus, kes avastas talle luules romantismi Ameerika, kes tegutses pealtnäha Karamzini töö jätkajana, sellal kui ta tegelikult lõi oma ajajärgu kirjanduses, millel polnud midagi ühist sentimentalismiga. Žukovski tõi vene luulesse romantilise elemendi: selles on tema suur töö, tema suur vägitegu." Teiste sõnadega, Žukovskile oli määratud viia lõpule Karamzini alustatud töö ja rajada vene kirjanduses uus vool — romantism.

Huvi rahvaloomingu vastu, mis ilmnes paljude kirjanike juures juba XVIII sajandil, haaras kaasa ka Žukovski. „Unistada on õigeim asi maa peal," kinnitas ta. Olles truu sellele põhimõttele, põgeneb ta elu eest rahvamuistendite maailma, otsides oma vaateile lähedasi teemasid legendaarsest Idamaast, klassikalisest Kreekast, keskajast ja vene muinasajast. Tema lemmik-luulevormiks saab ballaad.

Belinski kirjutas: „Ballaadi all mõisteti tollal lühikest jutustust armastusest, enamasti õnnetust armastusest; hauda, viirastust, ööd, kuud, mõnikord ka majahaldjaid ja nõidu peeti selle luuleliigi päraldisteks." Viirastused, surnud, kalmistud, hauad, kurjaendeline kuu ilmusid ka Žukovski luulesse („Ludmilla", „Svetlana").

Romantilise luule nõiduslik, fantastiline maailm haaras kaasa kaasaeglasi. Kriitiku sõnade järgi näiteks „Ludmilla" „pakkus mingisugust meeldiv-hirmutavat mõnu, ja mida rohkem ta kohutas, seda suurema innuga seda loeti".

Žukovski kirjutas ballaade, mis olid tulvil sünget fantastikat, ballaade keskaja elust (rüütliballaade), armastusballaade, ballaade antiiksete süžeedega. Kuid kõigis neis tema ballaadides võib leida ühiseid jooni: subjektivismi tegelaste

kujutamises ja tunderomantikat. Žukovski loomingule on alati iseloomulik tung maa pealt taeva poole, igatsus ideaali järele, nukrus tabamatu õnne pärast.

See on kajastunud niihästi Žukovski eleegiates kui ka tema ballaadides. Eleegias „Meri"[158] (1822) on kirjeldatud merd, mis peksleb, et rebida katki talle vaenulikku pimedust. Tema saladus on lakkamatus tungis taeva poole. See pole Puškini tormine meri, uhke vabaduse, võidu, majesteetlikkuse ja ääretuse sümbol, see on igatsuse ja nukruse sümbol, millegi kauge, ideaalse püüdluse sümbol. Nii isegi luuletusse, mille sisuks on maastik, viib Žukovski mõtte teise, ideaalse maailma olemasolust, mille poole kõik maa peal püüdleb. Seesama mõte on sügavamini väljendatud luuletuses „Theon ja Aischines".

Žukovski suurima populaarsusega ballaadiks oli „Svetlana", üks tema algupäraseid teoseid. Ballaadi sisu on fantastiline. Selles jutustatakse neiust, kes otsis ennustustest vastust, kas tema peigmees tuleb varsti tagasi. See ilmub ja viib tema endaga kaasa. Teel kohtab Svetlana mitmesuguseid õudusi, kuid selgub, et kõiki neid õudusi on Svetlana näinud unes. Peigmees ilmus ta juurde elusana ja armastavana. Ballaadi iseloomustavaks erijooneks on see, et selle tegevus on viidud vene rahvaelu olustikku: me näeme selles rahvapärast ennustamist jõulu ajal, vene ennustuslaulude laulmist jne.

„Laulik vene sõdurite leeris". Eri kohal Žukovski luules seisavad patriootilistel teemadel kirjutatud luuletused. Siia kuuluvad „Laulik vene sõdurite leeris"[158-a], „Laul Kremlis"[159], „Lauliku laul"[160], „Võitjate juhile"[161] ja mõned teised. Tuntuim ja ulatuslikem neist on „Laulik vene sõdurite leeris" (1812).

See luuletus on kirjutatud varsti pärast Borodino lahingut, kus Žukovski oli laagris Tarutino juures. Ta oli juba lugejaile tuttav eleegiate ja ballaadide, eriti selliste teoste, nagu „Maakalmistu", „Õhtu", „Ludmilla", „Svetlana" auto-

[158] «Море».
[158-a] «Певец во стане русских воинов».
[159] «Песнь в Кремле».
[160] «Песнь барда».
[161] «Вождю победителей».

rina. Kuid kurjakuulutavad päevad, mida Venemaa läbi elas, ei jätnud ruumi melanhoolsete eleegiate jaoks. Kogu maa üldmeeleoluks oli patriootiline vaimustus. Kaasahaaratuna sellest meeleolust loobki Žukovski oma kuulsa luuletuse.

„Laulik vene sõdurite leeris" seisab teemalt ja ülesehituselt väljaspool Žukovski romantilise luule üldist stiili. See on üles ehitatud klassitsismi ülistusoodide põhimõtteil. Žukovski nimetab selles ka autoreid, kes olid talle kirjanduslikuks eeskujuks. Need on Lomonossov, Petrov ja Deržavin, XVIII sajandi klassitsistliku luule esindajad.

Luuletuse ülesehituse põhiomadus on selle antifooniline vorm.* Selles esinevad kordamööda laulik ja sõdurid.

Teos jaguneb reaks toostideks**, mida laulik esitab. Toostid kujutavad endast eri pikkusega stroofe. Sõdurid vastavad nelivärssidega, mis kordavad toostide peasisu. Need nelivärsid täidavad refrääniде ülesannet.

Algul tõstab laulik peekri suurte esivanemate auks, kes on vene relvadele kuulsust toonud (Svjatoslavi, Dmitri Donskoi, Peeter I, Suvorovi jt. auks). Edasi järgnevad toostid isamaa, tsaari ning Isamaasõja väejuhtide ja kangelaste (Kutuzovi, Jermolovi, Rajevski, Miloradovitši, Platovi ja paljude teiste) auks.

Teose parimad read on toost isamaa terviseks. Neist kõlab poeedi leegitsevat kodumaa-armastust.

Отчизне кубок сей, друзья!	Isamaale see peeker, sõbrad!
Страна, где мы впервые	Maa, kus me esimest korda
Вкусили сладость бытия,	maitsesime olemise mõnu,
Поля, холмы родные,	koduväljad, kingud,
Родного неба милый свет,	koduse taeva armas valgus,
Знакомые потоки,	tuttavad veevoolud,
Златые игры первых лет	esimeste aastate kuldsed mängud
И первых лет уроки, —	ja esimeste aastate õppetunnid,
Что вашу прелесть заменит?	mis asendab teie võlu?
О, Родина святая,	Oo, püha kodumaa,
Какое сердце не дрожит,	kelle süda ei värise
Тебя благословляя?	sind õnnistades?

* Antifoon (kreeka keeles — vastukõlav) — laulu esitamine kordamööda kahe hääle või koori poolt.

** Toost — lühike sõnavõtt klaasi tõstmisel kellegi terviseks. (Tõlk. märk.).

Teose teises pooles tõstab poeet peekri armastuse, sõpruse ja luule auks.

Teos lõpeb kirgliku võitlusüleskutsega:

Друзья, прощанью кубок сей!
И смело в бой кровавый,
Под вихорь стрел, на ряд мечей,
За смертью иль за славой!

Sõbrad, see peeker lahkumise auks!
Ning julgesti verisesse võitlusesse,
noolte sao, mõõkade rea alla,
surma või kuulsust otsima!

Teos on kirjutatud pidulikult-ülevas stiilis. See nõudis autorilt mõningat keele ja olustiku arhaiseerimist*. Teoses kirjeldatakse 1812. a. sõjaolustikku, samal ajal aga lahingus vilisevad mitte mürsud ja kuulid, vaid nooled, kindraleid kujutatakse mitte sineleis ja nokkmütsidega, vaid raudrüüs ja kiivritega, käes on neil vanaaegsed mõõgad ja isegi kilbid. See pole muud kui klassikalisele luulele omane retooriline** kirjeldusvõte.

Luuletusel oli enneolematu menu ja ta tegi Žukovski kuulsaks.

Žukovski tähtsus. Enamik Žukovski teoseid on kas tõlked või võõraste teoste ümbertöötused. See aga ei vähenda siiski tema osatähtsust vene kirjandusloos.

Žukovski võttis tõlkija ülesandeid väga omapäraselt. Ta arvas, et „luuletaja-jäljendaja saab olla algupärane autor, kuigi ta poleks midagi oma kirjutanud. Jäljendaja proosas on ori, värssides tõlkija — võistleja". Just selline suhtumine tõlkija tegevusse õigustas teda ütlema: „Mul on kõik võõras — ja siiski on kõik minu."

Tõesti, Žukovskil on kõik oma. Kõik algupärandid teeb ta tavaliselt ümber vastavalt oma isiklikule maailmavaatele ja meeleolule. Selleks ta kord tihendab, kord lahjendab algupärandi värve, lubades endale isegi teksti lühendamist. Kuid need muudatused ei moonuta tavaliselt algupärandit, vaid toovad ainult sügavamalt nähtavale selle sisemise mõtte.

---

* Arhaiseerimine — arhailiseks tegemine; arhailine — muistne.

** Retooriline — ilukõneline, ülespuhutud.

Tema tõlgete kõrge väärtus oli selge juba kaasaeglastele. Puškin nimetas teda „tõlkegeeniuseks" ja kirjutas: „Tema tõlkekeel jääb alati eeskujulikuks."

Žukovski parimateks tõlgeteks on: Schilleri ballaadid („Polykratose sõrmus", „Karikas", „Kinnas" jt.), Goethe ballaadid („Metshaldjas"), Walter Scott'i ballaadid („Smalholmi loss"), Byroni poeemid („Chilloni vang"), idamaised eeposed „Rustem ja Zorab", „Nal ja Damajanti" ja Homerose eepos „Odüsseia". Paljud neist teostest said vene lugejaile tuttavaks alles Žukovski tõlgete kaudu.

Veel tähtsama osa vene kirjanduses täitis Žukovski poeedi-lüürikuna. Tema looming rikastas vene luule sisu tunduvalt. Ta oli Venemaal tegelikult esimeseks poeediks, kes avas lugejate ees inimese intiimsete, salajaste elamuste ja meeleolude maailma, tema südametundmuste ja unistuste maailma.

Väga tähtis oli ka Žukovski osa vene värsivormi täiendamise alal. Ta kujundas oma ilmeka, tavatult musikaalse ja meloodilise keele. Tema kaasaegne kriitika iseloomustas seda keelt nõnda: „Tema helid on meloodia, ojakese tasane sulin, õrna tuule kerge puhumine õhukandle keeltel." (N. Polevoi.) Sellise värsi musikaalsuse saavutas Žukovski peamiselt meetrika, s. o. värsimõõdu ja -rütmi rikastamise teel. Ta võttis kasutamisele ja töötas välja uusi värsimõõte ja rütmiühendeid. Žukovski teeneks riimi alal oli see, et ta kasutas daktülilise riimi vaheldumist meesriimiga, näiteks:

Отымает наши радости
Без замены хладный свет;
Вдохновенье пылкой младости
Гаснет с чувством жертвой лет.

Meie rõõmud võtab
midagi asemele andmata külm maailm;
tulise nooruse ind
kustub koos tunnetega aastate ohvrina.

(„Laul", 1820. a.)

Žukovski teostatud värsiehituse reform oli nii ulatuslik, et Belinski kirjutas: „Ilma Žukovskita meil poleks olnud Puškinit." Ka Puškin ise tunnistas enese Žukovski õpilaseks.

I. A. Krõlov.

(1768—1844.)

Krõlovi kuulsus kasvab ja õitseb lopsakalt üha enam niikaua, kuni pole vaikinud kõlav ja rikas keel suure ja vägeva vene rahva huulil.

Belinski.

ELULUGU.

Lapsepõlv. XVIII sajandi 70-ndate aastate keskel kanti Kaljazini maakohtu ametnike nimekirja uus kantseleiametniku abi. Tema „isiklikus toimikus" oli kirjutatud: Krõlov, Ivan Andrei poeg, kaheksa aastat vana, erukapteni poeg.

Kaheksa-aastane kantseleiametniku abi muide teenistusse ei ilmunud, vaid oli ainult nimekirjas. Ta elas Tveris, 100 versta kaugusel Kaljazinist, ja kanti isa poolt ametnike nimekirja ainult teenistusvanuse saamiseks ehk, nagu tollal räägiti, „aastate väljateenimiseks". XVIII sajandil oli selline komme. Kes oli siis see väike ametnik, kelle riigiteenistus algas nii omapäraselt?

Krõlovi vanemaist ja tema varajasest lapsepõlvest on teada järgmist.

Tema isa Andrei Krõlov oli aadlik, kel polnud ei pärisorje ega mõisa. Niisuguseid aadlikke nimetati tollal halvakspanevalt „mitte pärisaadlikeks". Ta teenis kaua reamehena ja, teeninud välja ohvitseri aukraadi, asus oma polguga Moskvas. Siin sündis a. 1768 tema vanem poeg Ivan*. Ohvitserielu Moskvas tundus vaesele ohvitserile raskena ja ta palus end viia üle kolkasse, Jaiki kindlusse, mis asus Orenburgi steppides.

Algas Pugatšovi ülestõus. A. 1772 piirasid tema väed Jaiki kindlust. Selle kaitset juhtis kapten Krõlov. Kõik katsed kindlus vallutada purunesid garnisoni vastupanu tõttu. Pugatšov, nagu tähendab Puškin „Pugatšovi ülestõusu ajaloos", „kiristas" hambaid ja vandus puua Krõlovi koos kogu

* Teiste andmete kohaselt sündis I. A. Krõlov 1769. a.

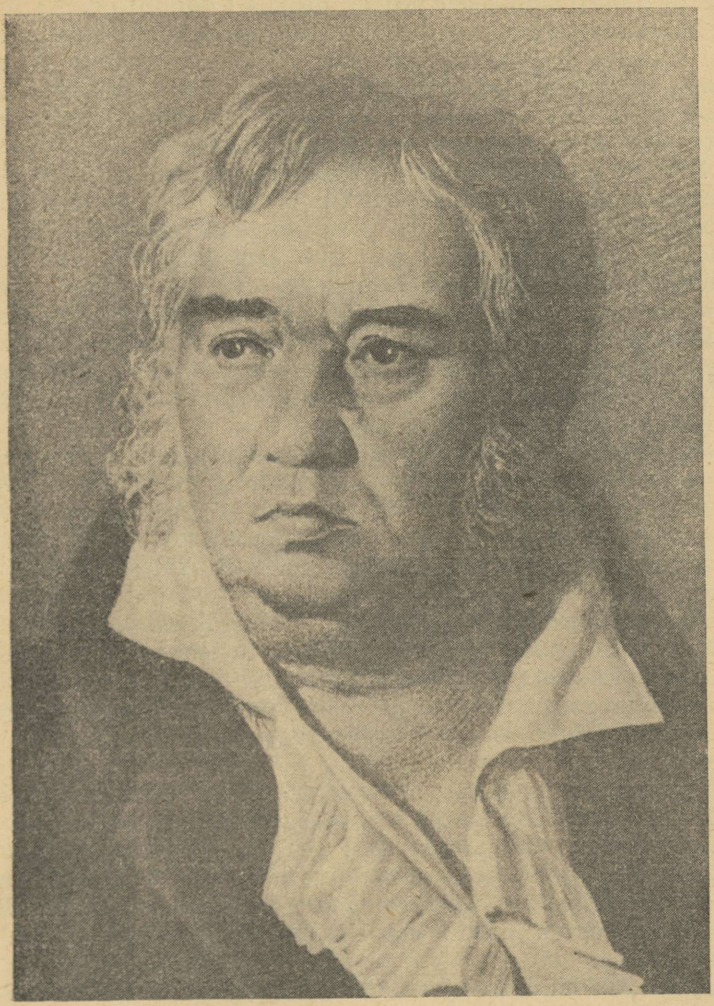

I. A. Krõlov.

ta perekonnaga. Kapten Krõlovi perekond, mis koosnes naisest ja kahest väikesest pojast, oli siis Orenburgis.

Pärast Pugatšovi ülestõusu allasurumist jäeti sidemeteta ja mõjukate sugulasteta ohvitser — kapten Krõlov — autasuta ja ülendamata. Ta läks erru ja astus tsiviilteenistusse — ametnikuna Tveri magistraati.* Tveris ta suri peagi, jättes lastele ainsa pärandina kasti raamatutega.

Kaljazini kohtu ametnike nimekirja võeti väike Krõlov veel isa eluajal. Varsti pärast isa surma (1778) sundis perekonna raske seisukord teda juba „tõeliselt" teenima. Ta oli veidi üle kümne aasta vana, kui asus kantseleiametniku kohale Tveri magistraadis, palgaga 3 rubla kuus. Võime kujutleda, kui „soliidne" nägi välja uus kantseleiametnik. Külastajaile, kui need vajasid magistraadist teatisi, näidati kantseleilaua taga istuvale poisikesele ja öeldi: „Pöörduge Ivan Andrejevitši poole." „Ivan Andrejevitši" tagasihoidlikust palgast elatuski perekond.

Kas võis poisike sellises olukorras saada korralikku haridust? Muidugi mitte. Õnneks läks tema emal, hariduseta, kuid targal ja energilisel naisel, korda viia poeg Tveri mõisniku Lvovi perekonda. Omavanuste Lvovi laste seltsis õnnestus Krõlovil kasutada prantslasest kasvataja õppetunde.

Äratab tähelepanu väikese Krõlovi erakordne visadus ja töökus. Oma soosija perekonnas võis ta tegelikult kasutada prantsuse keele tunde ainult katkendlikult. Kõike muud pidi ta täiendama iseseisva tööga — lugemise, iseõppimisega. Sellest hoolimata õppis ta prantsuse keele selgeks nii, et kõneles seda hiljem vabalt.

Heaks kooliks osutus tähelepanelikule poisikesele ka ümbritsev elu. Kopitanud, täissuitsetatud magistraadi kantseleides tutvus ta juba lapsest peast ametnike elukommetega ja magistraati pöörduva rahva eluga. Ta armastas väga silmitseda rahvahulga elu, vaadeldes seda tänavail, laatadel, rahvapidustustel. Mahlakas, tabav rahvakõne jäi talle meelde.

Karm elu, mida soojendasid ainult hoolitseva ema helli-

---

* Magistraat — linnavalitsus, kohaliku omavalitsuse organ XVIII sajandil.

tused, õpetas poisikest juba varakult arvestama ainult omaenda jõude. Ta mõistis hästi, et peamine elus on töö, energia, teadmised. Elu kinnitas varsti, et need tähelepanekud olid õiged.

Siirdumine Peterburi ja kirjandusliku tegevuse algus. Elada koos perekonnaga 3 rubla eest kuus oli raske isegi Tveris. Ning ka poisikese Krõlovi vaimne arenemine edenes äärmiselt kiiresti. Tal kujunes enesekindlus. Raamatud laiendasid tema silmaringi. Provintsiametniku tegevus teda enam ei rahuldanud.

Ning a. 1782 suundub Krõlov koos ema ja noorema venna Leoga Peterburi õnne otsima. Ema lootis muuseas nõutada pealinnas pensioni mehe teenistuse eest.

Krõlov oli tollal 14-aastane. Nüüd oli ta suurekasvuline, laiaõlaline poiss tarkade hallide silmadega, mis vaatasid enesekindlalt ja uurivalt kõrge otsmiku alt. Välimuselt tuletas ta pigemini meelde noormeest kui murdeealist poisikest.

Krõlovil õnnestus saada pealinnas võrdlemisi ruttu tagasihoidlik amet Kroonupalatis. Kuid mitte teenistus ei ahvatlenud teda Peterburi. Ta mõlgutas juba mõtteis esimesi kirjanduslikke plaane.

Peab ütlema, et Krõlovi saabumine pealinna langes ühte esimese kõigile määratud teatri avamisega siin. Muu seas etendati Peterburis 1782. a. esimest korda Fonvizini „Äbarikku". Moskva ja Peterburi lavadel etendati tollal suure menuga Ablessimovi koomilist ooperit „Mölder, nõid, pettur ja kosjasobitaja"[162]. Pealinna seltskond elas üle erakordset teatrivaimustust. See vaimustus kandus üle ka Krõlovile.

Varsti pärast Peterburi jõudmist asub noormees kirjutama koomilist ooperit „Kohvieit"[163]. 1783. a. oli ooper valmis. Leidus ka kirjastaja, kes ostis selle 60 rubla eest. See oli 15-aastase autori esimene kirjanduslik honorar. Äratab tähelepanu asjaolu, et Krõlov eelistas saada selle honorari mitte rahas, vaid raamatuis — prantsuse kirjanike, sealhulgas Racine'i, Molière'i ja Boileau' teostes.

„Kohvieides" kujutas noor autor harimata moenarri ja oma talupoegade vastu äärmiselt julma naisaadlikku. Kirjas-

[162] «Мельник, колдун, обманщик и сват».
[163] «Кофейница».

tajal ei õnnestunud ooperit trükkida ega viia lavale. Kuid see ei jahutanud sugugi autori näitekirjaniku-indu.

Peterburis õnnestub tal tutvuda tolleaegse suurima näitleja I. Dmitrevskiga ja pealinna teatri direktori Soimonoviga. Nende otsustamisele annab autor kaks oma uut teost — tragöödiad „Kleopatra" ja „Philomele". Mõlemad tragöödiad olid kirjutatud klassitsismi kõigi reeglite kohaselt. „Kõrgtragöödia" žanr Racine'i stiilis osutus aga noore näitekirjaniku andele võõraks. I. Dmitrevski tegi autorit tugevasti maha.

Laskmata ennast tragöödiate ebaõnnestumisest heidutada, pöördub nüüd Krõlov Molière'i eeskujude poole ja hakkab kirjutama komöödiaid. Aastail 1786—1787 kirjutab ta koomilise ooperi „Hull perekond"[164] ja kaks komöödiat: „Kirjanik esikus"[165] ja „Vembumehed"[166]. Katse õnnestus paremini, sest autorile tuli appi tema satiiriline anne. Kuid komöödiais esinev satiir aadlike lodevuse, tolle aja halbade kirjanduskommete jm. pihta oli sedavõrd terav ja sirgjooneline, et ükski kolmest komöödiast ei pääsenud lavale.

Krõlovi sidemed teatriga olid selle aja jooksul pikapeale tugevnenud. Ta tõlgib teatri jaoks oopereid prantsuse keelest ja kirjutab ooperi „Ameeriklased"[167]. Soimonov soosib andekat noormeest, viib ta üle ametnikuks Mäeekspeditsiooni, mille eesotsas ta seisis. Kuid a. 1787 purustab mingi konflikt nende lähedased suhted. Krõlov esitab lahkumispalve. Sellega lõppeski noormehe teenistuskarjäär, lõppes siis, kui ta oli umbes 19-aastane, s. o. siis, kui noored tavaliselt alles alustavad karjääri.

Konfliktil Soimonoviga oli Krõlovile veel üks, suurema tähtsusega tagajärg: see sulges talle tee ainsasse pealinna teatrisse. Krõlovi tegevus näitekirjanikuna katkeb sunnitult ja kauaks. Kuid see-eest saavad enam ruumi noormehe katsetused teiste kirjanduszanride alal. Aastail 1788—1789 ilmuvad Rahmaninovi ajakirjas „Utrennije tšassõ"[168] Krõlovi

---

[164] «Бешеная семья».
[165] «Сочинитель в прихожей».
[166] «Проказники».
[167] «Американцы».
[168] „Hommikutunnid".

ood „Hommik"[169] ja mõned valmid. Need valmid olid muide veel ebaküpsed ja Krõlov ei võtnud neid hiljem isegi oma kogutud teostesse. Kõik need katsed, hoolimata autori rohkeist ebaõnnestumistest, tõendasid üht: tema erakordset kirjanduslikku annet.

Umbes sel ajal suri Krõlovi ema, kes ei saanudki nõutada pensioni. Ema surm oli raskeks löögiks Krõlovile, kes rääkis hiljem, et ema oli tema elu peamiseks, esimeseks rõõmuks. Ta noorem vend Leo oli selleks ajaks juba teenistusse astunud. Krõlov oli nüüd üksi. Ta andub täielikult kirjandusele ja saab elukutseliseks kirjanikuks.

Krõlov-ajakirjanik. Alates 1789. a. algab Krõlovi elus uus ja tähtis ajajärk. Sel aastal alustab ta oma satiirilise ajakirja „Potšta duhhov"[170] väljaandmist.

Ajakirja täielik nimi oli „Vaimude Post ehk araabia filosoofi Malikulmulki teaduslik, kõlbeline ja kriitiline kirjavahetus vee, õhu ja maa-aluste vaimudega". See polnud ajakiri selle sõna otseses mõttes, sest ajakirjaga on seotud kujutlus temaatika ja žanride mitmekesisusest, vaid üks kord kuus ilmuv esseede kogu. Koguteoste üldsisu ja suund oli satiiriline.

Krõlov looris oma satiiri allegooria kattega. See polnud ülearune ettevaatus. Esseedes naerdi välja mitte ainult niisuguseid nähtusi, nagu aadlike mõõdukusetu gallomaania (s. o. kõige prantsusliku matkimine), nende pillamine ja harimatus, altkäemaksuvõtmine kohtutes, riigivargused, soosiklus riigiteenistuses jms. Neid puudusi oli pilgatud juba endistes satiirilistes ajakirjades (Novikovi, Emini jt. omades). Krõlov suunas oma satiiri ka pärisorjuse vastu. Samuti oli tema esseede toon teravam ja avameelsem.

„Vaimude Postis" ilmutas 20-aastane autor erakordset andekust, teravat pilku elu vaatlemiseks ja mõistust. Krõlov täitis koguteoste sisu üksi. Kuid autori nime ei tundnud veel keegi. Väike tellijate arv (80) ei katnud kirjastamiskulusid. Selle tõttu polnud ajakirja iga pikk, oli alla aasta.

Ebaõnn ei heidutanud energilist autorit ning kirjastajat sugugi. A. 1791 asutab Krõlov koos kirjanik Klušini ja näitlejate-kirjanike Dmitrevski ja Plavilštšikoviga oma trükikoja. Selles trükikojas „Krõlov ja Ko." trükiti raamatute ja müürilehtede kõrval ka Krõlovi ja tema sõprade uut ajakirja „Zritel"[171] (1792).

[169] «Утро».
[170] „Vaimude Post".
[171] „Pealtvaataja".

Ajakirja satiirilist suunda toonitati avalikult „Zritel'i" eessõnas. Selle suuna heaks illustratsiooniks võivad olla eeskätt „Zritel'is" avaldatud Krõlovi enda satiirid „Kaiib" ja „Kiidukõne minu vanaisa mälestuseks"[172].

Idapärast novelli „Kaiib" võib pidada Krõlovi parimaks proosateoseks. Novellis jutustatakse Kaiibi, mingi idamaise riigipea elust, kelle kuulsus täitis kogu maailma. Kaiib on rikas, tark ja rahuarmastaja. „Rahuarmastaja" valitseja pöördus näiteks niisuguse kõnega oma kõrgema riigiasutise, Divaani nõunike poole: „Isandad, ma tahan seda ja seda, kellel on sellele midagi vastu väita, võib seda vabalt avaldada: samal minutil saab ta viissada hoopi härjasoonega vastu kanda, seejärel aga arutame läbi tema sõnavõtu." Kaiibi nõunikke iseloomustatakse novellis nõnda: „Kaiib oli ettenägelik inimene: ühe targa paigutas ta tavaliselt kümne lolli vahele; tarku inimesi võrdles ta küünaldega, millede mõõdukas hulk tekitab meeldivat valgust, liiga suur hulk aga võib põhjustada tulekahju, ning rääkis sagedasti, et hea korra alalhoidmiseks on talle lollid vähemalt niisama vajalikud kui targadki inimesed. See on põhjuseks, miks ka kaliifi Divaanis oli külluses lolle."

Novellis antakse Kaiibi üksikute vesiiride* iseloomustusi ja jutustatakse tema reisist mööda maad eesmärgiga nautida alamate elu „idülli" vaatlemist. Nii vesiiride iseloomustused kui ka „õnneliku" maa olustikupildid, kus inimesed hukkuvad nälja kätte, üllatavad oma tabavusega ja Krõlovi-aegse Venemaa eluga ühtelangemisega. See oli satiir, naljatlev kujult, kuid äärmiselt tõsine poliitiliste süüdistuste ulatuse ja tõepärasuse poolest. „Kaiib" on allegooria vormi valatud satiiri näidis.

Krõlovi otsese, varjamata satiiri näidiseks võib olla „Kiidukõne minu vanaisa mälestuseks", läbimõeldud ja julge rünnak pärisorjuse vastu. Selles kujutab Krõlov irooniliselt „vana hea aja" pilte, üldistades vanaisa näol terve klassi tüüpilisi jooni. Krõlov maalib algul vanaisa portree, kes andis naabritele näidise sellest, kuidas üllas inimene võib ühe nädalaga kulutada selle, mida kaks tuhat talupoega toodavad aastaga. Edasi esitatakse vanaisa poja portree, kes „pügas kolme aastaga oma maad nii puhtaks, et kartmatuimad jänesed võisid seal otsida ainult näljasurma ja talupojad läksid kerjama". „Kiidukõnes minu vanaisa mälestuseks" saavutab Krõlovi satiir suurima jõulisuse.

A. 1792 korraldati seoses rahutusega, mille tekitas valitsuses Radištševi „Teekond", „Zritel'i" trükikojas läbiotsimine. Krõlovi järele seati sisse valve.

„Zritel'il" oli ainult 170 tellijat. Seda polnud tegelikult tol ajal vähe, kui võtta arvesse, et tolleaegsel populaarsemal ajakirjal, Karamzini „Moskovski Žurnal'il"[173], oli samal ajal ainult 300 tellijat. Siiski ei katnud „Zritel'i" tellimishind kirjastamiskulusid ja ajakiri ilmus ainult 11 kuud.

[172] «Похвальная речь в память моему дедушке».

* Vesiir — kõrgem ametnik Idamail. (Tõlk. märk.)

[173] „Moskva Ajakiri".

Järgmisel, 1793. a. asutavad Krõlov ja Klušin uue ajakirja — „Sankt-Peterburgski Merkuri"[174]. Hoolimata seisukoha tagasihoidlikkusest, mille ajakiri omaks võttis, tuli toimetajail tsensuuriolude tõttu see aasta lõpul Teaduste Akadeemia trükikojale edasi anda. Ilmunud umbes ühe aasta, pandi „Merkuri" väljaandjate poolt seisma.

Krõlovi-satiiriku energiline, väsimatu tegevus ei saanud muidugi jätta äratamata valitsuse tähelepanu. Tema edasine tegevus muutus ohtlikuks. Ei olnud Krõlovile soodne ka poliitiline olukord. Reaktsioon riigis tugevnes. A. 1790 saadeti Siberisse asumisele Radištšev, a. 1792 heideti Schlüsselburgi kindlusse vangi Novikov. Sama saatus võis ähvardada ka kolme satiirilise ajakirja väljaandjat. Pole imestada, et Krõlov eelistas mõni aeg vaikida. A. 1794 katkestab ta järsult oma kirjandusliku tegevuse ja kaob Peterburist.

Rännakuaastad. Algab kaunis selgitamatu periood Krõlovi elus, mis kestis ligi 12 aastat.

Mis jäi Krõlovil teha? Elada Peterburis või Moskvas oli talle ohtlik. Oma mõisa, kuhu ta oleks võinud varjule minna, tal polnud. Ta pidi aga just varjule minema, kaduma mõneks ajaks. Ning Krõlov satub provintsi.

Neil aastail ta tegelikult uidab mööda Venemaad ilma kindla ametita. Ta ilmub kõige mitmekesisemaisse Venemaa piirkondadesse ja elab kord Tatištševi, kord Lopuhhini, kord põlustatud aukandja vürst S. Golitsõni mõisades. Kõige kauemaks jääb ta vürst Golitsõni mõisa Kazatskojesse Ukrainas. Seal esineb ta vürsti isikliku sekretärina, tema laste õpetajana ja kodukontsertide korraldajana. Peab mainima, et Krõlov oli hea kunstnik ja muusik. Viiulit mängis ta nii, et juba Peterburis esines kvartettides koos tuntud virtuoosidega. Peale prantsuse keele valitses ta ka itaalia keelt. Tuleb imestada, millal ja kuidas jõudis kõige selleni Krõlov, kes polnud lapseeas saanud peaaegu mingit haridust. On ilmne, et ta oli niihästi ebatavaliselt andekas kui ka erakordse visadusega inimene. Ega muidu üks kaasaeglasi, Wiegel, kes õppis Krõlovi juures vürst Golitsõni mõisas vene keelt, olnud üllatatud Krõlovi suurepärasest andeku-

[174] „Sankt-Peterburi Mercurius".

sest. Samalt Wiegelilt on vaimustatud otsus Krõlovist kui andekast pedagoogist. Niisugune haruldaselt mitmekülgne inimene oli loomulikult oodatud külaliseks igas aadlimõisas.

Golitsõni koduteatri jaoks kirjutab Krõlov „kelmitragöödia" „Trumf" ehk „Altnäpistaja" [175] (1800) — ilmse satiiri Paul I aegsete õukonnaolude ja -kommete kohta. Neilsamul aastail kirjutab Krõlov ka komöödiad „Pirukas" [176] ja „Laiskvorst" [177] (viimasest on säilinud ainult katkendeid).

Aastaid möödus. Venemaal vahetus selle ajaga mitu tsaari. A. 1796 suri Katariina. Tema asemele troonile astunud Paul I ei armastanud Katariinat ja püüdis igas asjas talitada teisiti, kui oli Katariina ajal. Kuid poliitika kurss läks tema ajal veel reaktsioonilisemaks. Olud kirjandusliku tegevuse jaoks püsisid ebasoodsatena. A. 1801 tapeti Paul I ja troonile astus Aleksander I. Vene ühiskonnale saabus ebamääraste lootuste ja ootuste aeg. Krõlov silmitseb olukorda umbusklikult ja ootab.

A. 1801, Aleksandri valitsema hakates, vabastatakse Golitsõn põlu alt ja ta saab kuberneri koha Riias. Temaga koos kolib tema sekretärina Riiga ka Krõlov. A. 1803 läheb ta aga Golitsõnist lahku. Tema asukoha jäljed kaovad uuesti.

Palju selles Krõlovi elu ajajärgus jääb saladuslikuks ja selgusetuks. Kuid üks on vaidlematu — need aastad etendasid kirjaniku edaspidises saatuses tähtsat osa. Nad laiendasid tema tutvust Venemaa mitmesuguste piirkondade ja klasside elu-olu ning elukommetega ja rikastasid veel rohkem tema rahvakeele tundmist.

Kuulsuseaastad. A. 1805 ilmub Krõlov ootamatult nähtavale Moskvas. Algab tema tegevuse viimane ja tähtsaim ajajärk.

Moskvas ilmub Krõlov tuntud kirjaniku I. Dmitrijevi juurde ja pakub sellele kolme oma valmi: „Tamm ja pilliroog" [178], „Pirtsakas pruut" [179] ja „Vanamees ja kolm

---

[175] «Подщипа».
[176] «Пирог».
[177] «Лентяй».
[178] «Дуб и трость».
[179] «Разборчивая невеста».

noort"[180]. Dmitrijev, kes ise oli vilunud valmikirjanik, hindas neid kohe. „See on teie õige ala; lõpuks olete teie selle leidnud," ütles ta Krõlovile. Valmid avaldati varsti ajakirjas „Moskovski zritel"[181].

Kuid ka nüüd ei jäänud Krõlov kohe valmide kirjutamise juurde. A. 1806 ilmub ta Peterburi ja pakub teatrile kaht oma uut näidendit: muinasjutulist ooperit „Vägilane Ilja"[182] (kirjutatud a. 1805) ja komöödiat „Moekauplus"[183] (1806) ning veidi hiljem komöödiat „Õppetund tütardele"[184] (1807).

Mõlema komöödia teema — kõigesse kodumaisesse mittehooliva suhtumise paljastamine — polnud vene teatrile uus. Seda oli puudutatud juba Sumarokovi ajast peale ja see oli, nagu nägime, leidnud kajastust ka Krõlovi enda satiirides. Kuid a. 1807 oli see teema eriti aktuaalne. Algas uuesti Venemaa sõda Napoleoniga. Vene seltskonnas leegitses patriootilise vaimustuse tuli. On loomulik, et rahvusliku kultuuri kaitsmine Krõlovi komöödiates leidis väga poolehoidva vastukaja. „Moekauplusel" oli eriti suur menu ja see püsis kaua laval.

„Moekauplus" ja „Õppetund tütardele" osutusid, hoolimata oma suurest menust, Krõlovi viimaseks andamiks teatrile.

A. 1808 avaldas Krõlov veel 17 valmi. A. 1809 ilmus 23 tema valmi juba eraldi koguna. Kogu võeti vaimustatult vastu ja Krõlov sai kohe kuulsaks. Nõnda, umbes 40 aasta vanuses, leidis Krõlov oma õige tee. Tema ainsaks žanriks saab edaspidi valm.

Kuulsus tuli Krõlovile hilja, kuid see oli tõeline, päris üldrahvalik kuulsus. See kasvas nii kiiresti, et juba 1811. a. valitakse Krõlov Vene Akadeemia liikmeks.

Aastast aastasse ilmus uusi Krõlovi valme ning igaüks neist sai sündmuseks. Juba valmikirjaniku eluajal võeti nad kõigisse koolilugemikesse ja neid õpiti pähe. „Vanaisa Krõlov" sai tuttavaks kõigis Venemaa nurkades.

---

180 «Старик и трое молодых».
181 „Moskva Pealtvaataja".
182 «Илья Богатырь».
183 «Модная лавка».
184 «Урок дочкам».

Krõlovi elu kujuneb nüüd rahulikuks ja monotoonseks. Peterburis sõprub ta Avaliku Raamatukogu direktori Olenini perekonnaga. 1812. a. saab Krõlov selles raamatukogus raamatukoguhoidja koha ja teenib selles kakskümmend üheksa aastat, peaaegu surmani.

Krõlov elas oma vaikses kolmetoalises korteris üksikult ja kaunis kinniselt, külastades ainult väheseid lähedasi inimesi (Oleninite perekonda, Gneditšit). Oleninite kodus kohtus ta oma aja kirjanike Puškini, Žukovski, Karamzini, Delvigi ja teistega.

Oma iseloomult oli Krõlov tagasihoidlik ja heasüdamlik inimene. Hoolimata kõlavast kuulsusest ei vahetanudki ta oma tagasihoidlikku raamatukoguhoidja ametit teise vastu. Ning kui talle teatati, et tema valmidel on ennekuulmatu trükiarv ja et nõutakse järjest uusi trükke, seletas ta seda tagasihoidlikult sellega, et „lapsed rebivad sagedasti raamatuid".

A. 1841 läks Krõlov erru ja kolis üle Vassili saarele. Suur riiklik pension (11 700 rubla paberrahas aastas) kindlustas talle rahuliku vanaduse.

Läinud erru, elas Krõlov veel mõned aastad. Tema ümber muutusid inimesed ja sündmused. Tema silmade all läksid üksteise järel hauda tähelepandavad vene kirjanikud: Radištšev (1802), Deržavin (1816), Karamzin (1826), Gribojedov (1829), Puškin (1837), Lermontov (1841). „Vanaisa Krõlov" elas aga veel ikka, jälgides targa pilguga sündmuste vaheldust ja olles Venemaa lakkamatu armastuse osaliseks.

Krõlov suri 1844. a. 76-aastasena. Ta maeti Aleksander Nevski kloostrisse Karamzini ja Gneditši kõrvale. Suure valmikirjaniku matuste korraldamisest võtsid osa Teaduste Akadeemia ja Peterburi ülikool.

Peterburi Suveaeda püstitati Krõlovile kaunis mälestussammas.

KRÕLOVI VALMID.

Valm kui žanr. Mis on valm? Valm on väike allegooriline moraaliõpetust sisaldav jutustus.

Sellest määrangust nähtub, et valmis on kolm põhielementi: 1) jutustus, 2) allegooria, s. o. mõistukõne ja 3) moraaliõpetus. Kõik need elemendid on valmis liidetud üheks kunstiliseks tervikuks. Määrates igaühe tähtsust neist piltlikult, võib öelda, et jutustus on valmi keha, moraal — selle hing ja allegooria — üleriie või mask. On ka nii, et peale valmisse peidetud üldise moraaliõpetusliku mõtte on tema alguses või lõpus eriline moraaliõpetus. Sellega toonitatakse selgemini valmi moraaliõpetuslikku ideed.

Valm kui kirjanduslik žanr tekkis ammu ja selle kujunemine praegusekujuliseks ei toimunud korraga. Nii on teada valme, mis omistatakse kreeka valmikirjanikule Aisoposele, kes elas ligi kaks ja pool tuhat aastat tagasi (VI sajandil e. m. a.). Aisopose valmid on kirjutatud sidumata kõnes ja on väikesed jutustused loomade maailmast. I sajandisse enne meie ajaarvamist kuuluvad rooma valmikirjaniku Phaedruse valmid, mis on kirjutatud jambilistes värssides. Phaedruse valmides on moraaliõpetuslik osa tavaliselt eri osana eraldatud. Tähelepandava arengu saavutas valm Lääne-Euroopas prantsuse valmikirjaniku La Fontaine'i (1621—1685) loomingus, kes elas Louis XIV ajajärgul. La Fontaine'i valmides on jutustav ja moraaliõpetuslik element liidetud üheks tervikuks. Järgmiseks hiilgavaks etapiks valmi arengus on I. Krõlovi looming. La Fontaine'i ja Krõlovi peetakse õigustatult maailma suurimaiks valmikirjanikeks.

XVIII sajandil, klassitsismi valitsemise ajajärgul, peeti valmi „madalaks" žanriks, võrreldes näiteks oodi või eleegiaga. Valmi puhul oli lubatud niihästi „madal stiil", mis oli lähedane kõnekeelele, kui ka vaba värss. Kuid just need „vabadused" valmi ehituses ahvatlesidki kirjanikke selle žanri juurde. Venemaal olid juba enne Krõlovi loonud valme paljud kirjanikud: Antiohh Kantemir, V. Trediakovski, A. Sumarokov, I. Hemnitser, G. Deržavin, I. Dmitrijev, A. Izmailov jt. Sumarokov on kirjutanud näiteks 375 valmi ehk tähendussõna — tohutu suure hulga! XVIII sajandil hinnati neid tähendussõnu väga kõrgelt. Hemnitser kirjutas 104 valmi. Suure menu osaliseks said omal ajal I. Dmitrijevi (1760—1837) valmid. Kuid nii Sumarokovi tähendussõnad kui ka Hemnitseri ja Dmitrijevi valmid on nüüd peaaegu unustatud. Saada tõeliseks rahvalikuks vene valmikirjanikuks oli määratud I. Krõlovile.

Krõlovi valmide sisu ja temaatika. I. Krõlov on kirjutanud 205 valmi. Peaasi, mis iseloomustab nende sisu, on elu kujutamise tähelepandav ulatuslikkus.

Krõlovi valmid on terve maailm elunähtusi ja kujusid. Tema heasüdamlikult naiivseis, lihtsais ja lihtsameelseis jutustustes mööduvad meist inimesed, metsloomad, linnud ja putukad. Kuid need jutustused ainult näivad meile olevat

naiivsed ja lihtsameelsed. Me näeme, et kõik need hundid, lõvid, rebased, ahvid, havid, rohutirtsud ja sipelgad sarnanevad üllatavalt inimestega ja et nende elukombed on inimühiskonna elukombed. Nende valmide zooloogias me tunneme sotsioloogiat.

Meie ees avanevad vene ühiskonna sotsiaalpoliitilise, kirjandusliku ja koduse elu pildid. Me tunneme metsloomade ja lindude kujudes ära esindajaid kõrgemaist klassidest (tsaare, aukandjaid), ametnike seltskonnast (kohtunikke, mitut tüüpi bürokraate), kaupmeeskonnast ja talurahvast, lühidalt — kõigi klasside esindajaid tsaarist karjuseni. Meile saab selgeks, et just valm oma allegooriaga pakkus Krõlovile võimalust ühiskonnanähtuste mitmekülgseks kriitikaks. See määrab Krõlovi valmide teise iseärasuse — nende terava satiirilise suuna.

Peatugem Krõlovi valmide põhiteemadel.

a) **Ühiskondlike puuduste kriitika.** Väga tähtis osa Krõlovi valmides on vene ühiskondliku olustiku kujutamise teemal. Neis valmides ründas Krõlov erilise teravuse ja jõuga oma aja sotsiaalseid pahesid ja puudusi, eriti pahesid ja puudusi, mis olid omased Venemaa eesõigustatud klassidele ja seisustele.

Valmis „Lehed ja Juured"[185] on satiir suunatud peamiselt valitseva klassi — aadlike pihta. Lehed, kes kiitlesid enda tiheduse ja haljusega ning pidasid end uhkelt „oru ainsaks õigeks ehteks", on aadel. Juured on töötav rahvas, talupojad. Näidates, et juured toidavad puud, paljastas Krõlov avameelselt aadli parasiidiosa. Tema sümpaatiad on ilmselt töötavate hulkade poolel. Paljastades valitseva klassi parasiitlikkust tõstab Krõlov tegelikult üles sotsiaalse ebavõrdsuse teema. Sama teemat käsitleb ta ka valmides „Koer ja Hobune"[186] ja „Talupoeg ja Rebane"[187], kus on rõhutatud ekspluateeritava talurahva rasket seisukorda. Mõte seisuste võrdsusest, ühiskonnakorra kooskõlalisusest tuuakse eriti nähtavale valmis „Kahurid ja Purjed"[187-a].

---

185 «Листы и Корни».
186 «Собака и Лошадь».
187 «Крестьянин и Лисица».
187-a «Пушки и Паруса».

Aadel õigustas sageli oma võimu ja eesõigustatud seisukorra taotlust viitega oma esivanemate teenetele. Krõlov vastas sellele valmiga „Haned"[188]. Valmis on viide vanarooma legendile: kunagi astusid Rooma müüride alla vaenlased; öösel, kui Rooma vahisõdurid magasid, olid nad juba valmis tungima linna, kuid haned, kes tukkusid linnamüüril, tõstsid kära ja äratasid Rooma sõjaväe; nii päästsid haned Rooma. Ironiseerides aadli pretensioonide üle („Meie esiisad päästsid ju Rooma!") näitab Krõlov, et õigused ühiskondlikule seisundile peavad põhjenema mitte esivanemate teenetel, vaid isiklikel väärtustel ja teenetel.

Ühiskondlik ebavõrdsus tekitab tavaliselt ka selliseid nähtusi, nagu võimsate omavoli, nende karistamatus jm. Selle teema tõi Krõlov eriti ilmekalt nähtavale valmis „Hunt ja Tall"[189]. „Nõrk alati on süüdi tugevama ees," konstateerib Krõlov. Nii talle seletuste arg, tasane toon kui ka hundi jäme, kõrk kõne reprodutseerivad ilmekalt alandliku kaebealuse ja tähtsa, ülbe aukandja kuju. Umbes sedasama politseiliku omavoli ja administratsiooni karistamatuse teemat on puudutatud valmides „Kirjud Lambad"[190], „Hundid ja Lambad"[191], „Talupojad ja Jõgi"[192], „Kalade tants"[193] jt.*

Palju tähelepanu pöörab Krõlov oma aja kohtukommetele. Valmis „Haug"[194] on meie ees ilmne kiskja, kes on antud kohtu kätte silmanähtavate roimade pärast. Koguneb kohus: „kaks eeslit, kaks vana kronu ning kaks või kolm sokku". Prokurör rebane, kes on huvitatud havi saatusest, teeb ettepaneku „hukata" ta hirmsal, ennenägemata viisil: uputada jões. Kohtu koosseis tagas otsuse täielikult: „Ning jõkke visatigi haug!" Krõlov paljastab valmis

---

188 «Гуси».
189 «Волк и Ягнёнок».
190 «Пёстрые Овцы».
191 «Волки и Овцы».
192 «Крестьяне и Река».
193 «Рыбья пляска».
194 «Щука».

* Valm „Kalade tants" avaldati trükis 1824. a. tsensuuri poolt moonutatud lõpuga: esialgses redaktsioonis lõvi, lakkunud külavanemal armuliselt rinda, läheb heatujuliselt edasi.

teravmeelselt klassikohtu mehaanikat: nürimeelsete ja teenerlikult häälestatud kohtunikkude valikut, roimakaaslase huvisid kaitsva prokuröri valikut ja ettemääratud kohtuotsust.

Sedasama ebaõiglase kohtu teemat arendatakse valmides „Külakoosolek"[195] ja „Talupoeg ja Lammas"[196]. Valmi „Külakoosolek" sarkasm on osutuses, et koosolekult, kes valis lammaste vanemaks hundi, puudusid ainult need, kes just olidki huvitatud vanema valimisest, — lambad. Mitte vähem ilmekalt ja teravmeelselt paljastatakse kohtu omavoli valmis „Talupoeg ja Lammas". Kohtunik-rebane, kuulanud ära talupoja süüdistuse, et lammas on temal kanad ära söönud, kuulutab järgmise otsuse „südametunnistuse järgi": lammas hukata, „ja liha anda kohtusse" (s. o. rebasele), „nahk aga saagu kaebajale" (s. o. talupojale). Belinski pidas seda valmi peaaegu parimaks kõigi Krõlovi valmide hulgas. Tõesti, selles on antud suurepärane satiir formaalse kohtu kohta, mis reprodutseerib nii kohtutoimetust kui ka kohtupidamise kantseleilikku keelt.

Kujutades ühiskonnakorra puudusi, suunab Krõlov mõnikord oma satiiri riigivõimu peaesindajate — tsaaride, valitsejate vastu. Ta paljastab selle võimu üksikute esindajate nürimeelsust („Elevant maavalitsejana"[197], „Aukandja"[198]) ja valitsejate „hea kuulsuse" tõelist iseloomu („Kirjud Lambad", „Miron"). Elevandi kohtuotsus valmis „Elevant maavalitsejana" — huntidel võtta lambailt üks nahk igaühelt, rohkem aga „puutumata karvakestki" — on administratiivse nürimeelsuse näidis. Täiesti selge on valmi „Miron" moraaliõpetus: kui pääs kõrgesse kotta on peaaegu võimatu, siis süüdi on selles mitte aukandjate teenrid („koerad"), vaid aukandjad ise.

Krõlov peatub oma valmides ka niisugustel valitsevate ringkondade puudustel, nagu administratsiooni vastastikune abistamine kuritegude varjamisel („Talupojad ja Jõgi"), onupojapoliitika („Hiirte

---

195 «Мирская сходка».
196 «Крестьянин и Овца».
197 «Слон на воеводстве».
198 «Вельможа».

nõupidamine"[199]), tsensuuri omavoli („Kass ja Ööbik"[200], „Ööbikud"[201]) jt.

b) **Kasvatuse teema.** Krõlovil on ka valme, mis on pühendatud kasvatuse ja hariduse küsimustele.

Krõlov oli hariduse veendunud kaitsja. Sellest annavad tunnistust kõigepealt valmid, mis on sihitud harimatuse vastu: „Pärdik ja Prillid"[202], „Kukk ja Pärlitera"[203], „Siga Tamme all"[204], „Luuake"[205]. Neis pööratakse tähelepanu harimatuse tagajärgedele nii üksikinimeste kui ka ühiskonna suhtes.

Kuid Krõlov ei piirdu üldiste moraaliõpetustega harimatuse kahjulikkusest. Reas valmides avaldab ta oma vaateid kasvatuse ja hariduse eriküsimustes. Nende valmide hulka kuuluvad „Kägu ja Tuvi"[206], „Maamees ja Siug"[207], „Kuldmünt"[208], „Lõvi kasvatamine"[209] jt.

Valmides „Kägu ja Tuvi" ja „Maamees ja Siug" arendatakse mõtet palgatud isikute abil kasvatamise kahjulikkusest. Krõlov mõistab nende all peamiselt välismaalasi. Käo kujus, kes pidas rumalaks raisata „ilusaid päevi" laste kasvatamise peale ning ainult „hõljus ja lendas" ja munes mune võõrastesse pesadesse, pole raske ära tunda Krõlovi-aegseid muretuid aadlikke, kes usaldasid hoolitsuse oma laste eest tervenisti palgatud kasvatajate kätte. Laiemas mõttes on see valm suunatud üldse vanemate hooletu ja muretu suhtumise vastu laste kasvatusse.

Valmis „Maamees ja Siug" („Siug tuli maamehe juurde palvega lasta teda oma kodusse...") on mõte võõramaise kasvatuse kahjulikkusest väljendatud varjamatult ja teravalt. Krõlovi selline vaenulik suhtumine välismaalastest kasvatajaisse saab arusaadavaks, kui meenutame, et see

199 «Совет Мышей».
200 «Кошка и Соловей».
201 «Соловьи».
202 «Мартышка и Очки».
203 «Петух и Жемчужное Зерно».
204 «Свинья под Дубом».
205 «Голик».
206 «Кукушка и Горлинка».
207 «Крестьянин и Змея».
208 «Червонец».
209 «Воспитание Льва».

valm on kirjutatud 1813. a., s. o. varsti pärast Napoleoni vallutusretke Moskvasse. Selles väljendus Krõlovi patrioottiline meelsus.

Valmis „Kuldmünt" tõstab Krõlov hariduse küsimuse üles laiemal ja üldisemal kujul. Kas haridus on kasulik? Krõlov, vastates jaatavalt, hoiatab ainult väära, näiliku hariduse eest, kui tõelisi teadmisi asendatakse tühja välise hiilgusega. Kuid ka selles valmis ei saa jätta märkamata vihjet moodsa välismaise kasvatuse kahjulikkusele, mis ähvardab „nõrgendada vaimu" ja „rikkuda kombeid" rahval.

Venemaa terava võitluse aastail rahvusliku omapära eest jagas Krõlovi seisukohta ka Gribojedov, kes väljendas Tšatski suu kaudu („Häda mõistuse pärast") protesti välismaalaste „tühja, orjameelse, sõgeda jäljendamise" vastu.

c) **Igapäevane elutarkus.** Krõlovi valmid on kasvatuslikus suhtes väärtuslikud selle poolest, et sisaldavad palju tarku nõuandeid ja praktilisi reegleid „igapäevaseks tarvitamiseks". Need on rahva sajanditepikkuste kogemuste üldistused, terve rea põlvkondade vaatluste ja mõtiskelude tulemus. Belinski kirjutas Krõlovi valmide selle külje kohta: „Neis sisaldub kogu elutarkus, nii enda kui ka isadelt põlvest põlve pärandatud praktiliste kogemuste vili." Sellele juhtis tähelepanu ka Gogol: „Tema tähendussõnad on rahva omand ja moodustavad rahva enda tarkuseraamatu."

Järgnevas toome selle elutarkuse näidiseid, kui seda väljendada kokkusurutud reeglite ja õpetuste kujul:

Ole kannatlik töös („Töökas Karu"[210]).

Ära naera teise häda („Siisike ja Tuvi"[211]).

Ära lükka tagasi nõuannet, seda läbi mõtlemata („Kotkas ja Mutt"[212], „Lõvi ja Hiir"[213]).

Ära looda „küllap, küll jõuan" peale („Mölder"[214]).

Ära tõsta kära ja kisa asjata („Hiired"[215]).

Ära võta ette mitu eri asja korraga („Talupoeg ja Koer"[216]).

Ära aja süüd teise peale („Tühi jutt"[217]).

---

210 «Трудолюбивый Медведь».
211 «Чиж и Голубь».
212 «Орёл и Крот».
213 «Лев и Мышь».
214 «Мельник».
215 «Мыши».
216 «Крестьянин и Собака».
217 «Напраслина».

Seda tarkust õpivad ka lapsed, lugedes Krõlovi valme, viies seda endaga märkamatult ellu kaasa. See tarkus sunnib ka täisealisi oma käitumise üle järele mõtlema.

Enamik Krõlovi valmides väljanaerdud olustikulisi, igapäevase elu puudusi esineb sel või teisel kujul kõigi rahvaste juures. Sellised on näiteks kadedus („Konn ja Härg“ [218], „Teekäijad ja Koerad“ [219]), tänamatus („Hunt ja Kurg“[220], „Siga tamme all“, „Talupoeg ja Sulane“[221]), valelikkus („Valetaja“[222], „Tühi jutt“), silmakirjalikkus („Hea Rebane“[223], „Lõvi“[224], „Lõvi, Hirv ja Rebane“[225]), ihnus ja ahnus („Ihnur“[226], „Vaene ja Rikas“[227], „Ihnur ja Kana“[228]), kiitlikkus („Tihane“[229], „Pilv“[230]), meelitus („Vares ja Rebane“[231], „Kägu ja Kukk“[232]), laim ja viha („Madu ja Lammas“[233], „Laimaja ja Madu“[234]), tegevuse kooskõlastamatus („Luik, Haug ja Vähk“[235]), oskus käia „tagumistel käppadel“, s. o. libitsemine („Kaks Koera“ [236]) jms. Satiir nende puuduste kohta teeb Krõlovi valmid üldinimliku tähtsusega valmideks.

d) **Ajaloolise sisuga valmid.** Krõlovil on valme, mis olid sõnavõtuks 1812. a. Isamaasõja sündmuste puhul. Neis esineb Krõlov püsivalt oma kodanikukohust kodumaa ees täitva patrioodina. Sellesse valmide rühma kuuluvad

218 «Лягушка и Вол».
219 «Прохожие и Собаки».
220 «Волк и Журавль».
221 «Крестьянин и Работник».
222 «Лжец».
223 «Добрая Лисица».
224 «Лев».
225 «Лев, Серна и Лиса».
226 «Скупой».
227 «Бедный и Богач».
228 «Скупой и Курица».
229 «Синица».
230 «Туча».
231 «Ворона и Лисица».
232 «Кукушка и Петух».
233 «Змея и Овца».
234 «Клеветник и Змея».
235 «Лебедь, Щука и Рак».
236 «Две Собаки».

„Hunt penilas“[237], „Voor“[238], „Haug ja Kass“[239] ja „Vares ja Kana“.

Valmi „Hunt penilas“ kirjutas Krõlov 1812. a. See peegeldab seda etappi Venemaa sõjast prantslastega, kui Napoleon, tulles veendumusele oma Venemaa vallutamise plaani nurjumisest, tegi katset astuda Vene valitsusega läbirääkimistesse. „Mul pole teie juures midagi teha,“ teatas ta. „Ma olen nõus tagasi minema ... On aeg teha lõpp lahkhelidele kahe suure rahva vahel ...“ On teada, et Kutuzov ütles Tarutino lahingus: „Napoleon võib mind lüüa, petta aga — mitte kunagi.“ Vastuseks Napoleoni silmakirjalikule ettepanekule Kutuzov „hundi peale lahti laskis hurdakarja“ ja lõpetas vaenlase purustamise. Krõlovi valm toimetati Kutuzovi kätte pärast lahingut Krasnoje juures. Kutuzov luges selle kokkukogunenud ohvitseridele ette ja pärast sõnu „mina aga, sõber, olen hallpea“ võttis mütsi maha ja raputas oma halli pead.

Valmis on väga hästi näidatud väljapääsematusse seisukorda sattunud Napoleoni silmakirjalikkus („Sõbrad, milleks kõik see kära? Unustagem minevik, loome üldise hea vahekorra ...“), vana küti — Kutuzovi tarkus („Sa oled hall, mina aga, sõber, hallpea ...“) ning rahva-, eriti partisaniliikumine („Tulevad joostes: mõni k a i k a g a, mõni püssiga ...“).

Valm „Voor“ on kirjutatud Kutuzovi aeglase tegevuse kaitseks, kes vältis otsustavat lahingut Napoleoniga. Pärast Moskva mahajätmist Vene armee poolt hakkasid paljud inimesed Kutuzovit süüdistama tegevusetuses. Keiser ise pani ülemjuhatajale süüks, et see ei andnud Napoleonile teist lahingut Moskva all. Kutuzov, avaldamata oma Napoleoni armee järk-järgulise hävitamise plaani, teostas seda visalt, hoidudes otsustavast lahingust. Valmis võrreldakse teda hea hobusega, kes vedas oma koormat rahulikult, laskmata sellel alla veereda ...

Valmi „Haug ja Kass“ kirjutamise ajalooliseks ajendiks oli admiral Tšitšagovi ebaõnn, kes ei osanud lõigata läbi Napoleoni teed üleminekul Berezina jõest. Admiral Tšitšagov, relvaliigilt meremees, võttis iseteadlikult enda peale

[237] «Волк на псарне».
[238] «Обоз».
[239] «Щука и Кот».

maaväe juhtimise Isamaasõjas. Prantslaste üleminekul Berezinast ta mitte ainult et ei pidanud kinni vaenlast, vaid taganes isegi raskustega. Prantslaste kätte langes Tšitšagovi kantselei ja isegi tõld ühes tema lauahõbedaga. Sellele vihjabki valmi lause:

И крысы хвост у ней отъели. Ning rotid sõid tal saba ära.

Esitades iseteadlikku Tšitšagovit havi kujul, rõhutas Krõlov, et admiral võttis ette talle võõra töö. Siit ka valmi moraaliõpetus:

Беда, коль пироги начнёт печи сапожник,
А сапоги тачать пирожник.

On häda, kui kingsepp hakkab küpsetama pirukaid
ja saapaid teppima pirukategija.

Valm „Vares ja Kana" on kahekordselt sisurikas. See jutustab ühelt poolt varese kurvast saatusest, kes oli prantslaste sisseastumisel jäänud mõtlematult Moskvasse ja sattus nende supipatta. „Varesesupp" on 1812. aasta sõja värvikas detail. Selles on valmi otsene mõte. Kuid selles on ka allegooriat. On kerge taibata, et vareseks, kes unistas midagi saada Moskvast, on Napoleon. Ta tuli Moskvasse, olles kuulsusejahil, ja „sattus nagu vares suppi". Kutuzovit nimetatakse valmis „Smolenski" vürstiks. Vürst Smolenski tiitli sai ta pärast lahingut Krasnoje juures (6. novembril 1812. a.). Valm on kirjutatud varsti pärast seda sündmust.

Peale valmide, mis sisaldavad sõnavõtte suurte ajalooliste sündmuste puhul Krõlovi ajal, on tal palju valme, mis on seotud tema aja konkreetsete üksiksündmuste, nähtuste ja isikutega.

Nii näiteks on valm „Kvartett" satiir Krõlovi-aegse Riiginõukogu kohta. Tsaar Aleksander I määras Nõukogu nelja osakonna ülemateks Lopuhhini ja krahvid Araktšejevi, Zavadovski ja Mordvinovi. Need aukandjad ei saanud kuidagi kokku leppida, „kes kuidas peab istuma", s. o. kus osakonnas kes peab ülemaks olema, ja vahetasid mitu korda osi. Krõlov naeriski selles valmis välja võimete puudumise tõsiseks riiklikuks ja ühiskondlikuks tegevuseks.

Valmis „Demjani kalasupp"[240] on välja naerdud seltsi „Vene Sõna Harrastajate Jututuba" koosolekud, mille liikmeks oli ka Krõlov. Igavad, väsitavad ja andevaesed ettekanded, milledega seltsiliikmed üksteist kostitasid, täitsid lõpuks Krõlovi kannatusekarika. Pärast üht lõp-

[240] «Демьянова уха».

matult pika ettekandega koosolekut luges Krõlov ette oma „Demjani kalasupi". Seltsi liikmed said aru, missuguseid „Demjane" mõtles Krõlov.

Valm „Kägu ja Kukk" on suunatud literaatide Gretši ja Bulgarini, Krõlovi kaasaeglaste vastu, kes agaralt ja mõõdutundetult kiitsid ning reklameerisid teineteist oma ajakirjade artikleis.

Valm „Kass ja Öökull" on satiir Krõlovi-aegsele tsensuurile. Selle tsensuuri kiuslikkust sai tunda ka Krõlov ise. Valmi „Aukandja" ei lubanud tsensuur kaks aastat trükis avaldada. Valmi „Kirjud Lambad" aga ei lastudki Krõlovi eluajal ilmuda (see avaldati trükis esimest korda alles 1867. a.).

Valmi „Kirjud Lambad" pidas tsensuur kinni järgmisel põhjusel. Selles vihjab Krõlov avameelselt Aleksander I valitsuse reaktsioonilisele poliitikale ülikooli küsimuses. Aleksander määras Kaasani ja Peterburi ülikooli kuraatoriteks kaks äärmist reaktsionääri — Magnitski ja Runitši. Agarad kuraatorid korraldasid asja nii, et hakkasid teadust ennast välja juurima. Ülikoolide parimad professorid vallandati, ülikooli kliinikud tehti tühjaks, õpetuse peaaineks aga sai usuteadus. Huntide kujul esitataksegi valmis Magnitski ja Runitš, lõvi kujul aga — Aleksander.

Valm „Kalade tants" meenutas kaasaeglastele tõelist sündmust Aleksandri valitsemisajast. Ühes linnas nägi tsaar kuberneri hoone aknast, kus ta oli peatunud, lähenevat rahvahulka. Kuberner seletas, et need on inimesed, kes tahavad esitada tsaarile tänu „maakoha heaolu eest". Tsaar jäi uskuma ega võtnud saatkonda vastu, kubernerile aga andis autasu. Saatkond aga oli muu seas tulnud kaebusega kuberneri peale. Valmi lõpu tegi Krõlov tsensuuri nõudmisel ümber. Moonutamata redaktsioonis polnud juttugi mingist sekretäri ja maapealiku karistamisest.

Valm „Triška kuub"[241] käsitleb aadlike mõisade ümberpantimist. Et tasuda mõisade pantimise eest saadud summade protsente, pantisid aadlikud sageli mõisu teistkordselt. Võlg muidugi ei vähenenud. Tulemuseks oli „Triška kuub".

„Koerte sõprus"[242] on vihje 1815. a. Viini kongressile, kus võitnud riigid läksid purustatud Napoleoni pärandi jagamisel tülli.

See asjaolu, et paljud Krõlovi valmid olid konkreetsete eluliste sündmuste vastukajaks, mitte ei vähenda, vaid vastupidi suurendab nende väärtust. See räägib esiteks sellest, et Krõlov on oma kirjanduslikult maneerilt r e a l i s t, ja teiseks näitab seda, kui geniaalselt ta t ü p i s e e r i s ühiskonnanähtusi.

Valmide kunstipärasus. Satiiriline teravus ja rahvatarkus ühinesid Krõlovi valmides vormi haruldase kunstipärasusega. Gogol ütles Krõlovi kohta: „Poeet ja mõttetark on temas

[241] «Тришкин кафтан».
[242] «Собачья дружба».

ühte sulanud. Kõik on temal maaliline, alates looduse kujutamisest... kuni vaimuomadusi elavalt edasiandvate pisimate kõne varjunditeni."

Missugustest omadustest koosneb Krõlovi valmide „maalilisus"? Mis iseloomustab nende kunstilist vormi?

1) Kõigepealt *sisu ja kujude realism*. Krõlovi valmides on antud Venemaa elu-olu ja kommete tähelepandavalt ere ja avar pilt. See elu-olu ja need kombed on kehastatud peamiselt loomade ja lindude kujudes. Kuid kõik need rebased, hundid, karud ja isegi lõvid, tiigrid ja ahvid on Krõlovil esitatud nii, nagu oleksid nad üles kasvanud vene väljadel ja metsades.

Krõlovi lemmiktegelasteks on rebane, hunt, lõvi, lammas, eesel, koer ja karu*. Nende kujutamises saavutas Krõlov kujude ja iseloomude tähelepanuväärse tüpiseerimise. Rebane on tavaliselt esitatud kavala, näppaja, salatigeda ja libekeelse petisena, hunt — ahne, tigeda kiskjana, lõvi — võimsa ja vägeva loomade kuningana, eesel — nürimeelse, rumala loomana jne. Kui võtta neilt kujudelt allegooria kate, pole raske hundi kuju taga näha ahnitsevat ja julma ametnikku, rebase kuju taga — kavalat ja põhimõttelagedat poliitikategelast, tasase lamba kuju taga — rahvahulki.

Loomade kujude tüpiseerimise jõust ja eredusest Krõlovi valmides kõneleb kõige paremini järgmine asjaolu. Paljudel inimestel ei tule oma elus karude, ahvide, rebaste, eeslitega jms. kokku puutuda. Kuid mingisugune üldkujutlus nende loomade tüüpidest enamikul inimestel on olemas. Neid tavalisi kujutlusi hundist, rebasest, karust, eeslist, ahvist ja teistest loomadest võlgneme me tunduval määral Krõlovi valmidele, mis juba lapseeas kujundavad meie kujutlusi loomadest.

2) *Sisu ja vormi lihtsus ning loomulikkus*. Krõlovi valmid on sisult lihtsad, nad on arusaadavad ka lastele. Sellest lihtsusest peab Krõlov muuseas kinni ka valmide pealkirjades, kus ta piirdub tavaliselt valmi tegelaste nimetamisega: „Haned", „Madu", „Hunt ja Kurg",

* Rebane esineb 22, hunt 19, lõvi 16, lammas 14, eesel 13, koer 12, karu 10 Krõlovi valmis. On huvitav ära märkida, et tuvi ja siisike esinevad ainult 1 kord kumbki, härg, siga, kukk ja sipelgas ainult 2 korda igaüks ning vares — 3 korda.

„Tamm ja Pilliroog", „Kaks talupoega", „Luik, Haug ja Vähk" jne.

Krõlovi valmide lihtsus ja loomulikkus koos jutustuse sundimatu tooniga harmoneerib suurepäraselt nende üldise realismiga.

3) Kirjelduste piltlikkus ja väljendusrikkus. Tarvitseb võtta ainult talve kirjeldus valmist „Pillaja ja Pääsuke"[243] („Lund habrast mööda rudisevad voorid" jne.) või mäkke tõusva reisivankri kirjeldus valmist „Kärbes ja Reisijad"[244], ja meile saab selgeks Krõlovi luulemeisterlikkus. Nähtuste kirjeldamisel saavutab Krõlov ilmekuse ja jõulisuse mõnikord ainult ühe-kahe lausega.

Что силы есть — хвать друга камнем в лоб.
Niipalju kui on jõudu — koksti sõbrale kiviga pähe.
(„Erak ja Karu".)[245]

Он с прибылью, и в шляпе дело.
Ta sai kasu ja asi on korras.

А философ
Без огурцов.
Filosoof aga
on kurkideta.
(„Aednik ja filosoof".)[246]

4) Valmide kompositsiooniline kunstipärasus. Krõlovi valmid pole tavaliselt kuigi pikad. Nende eriomaduseks on kunstiliste vahendite kokkuhoid ja teose osade proportsionaalsus.

Krõlovi valmide vormi kergust ja kunstipärasust tuleb hinnata eriti sellepärast, et neis esineb tavaliselt nii sisurikkust kui situatsioonide dramaatilisust. Väikeses valmis „Siga Tamme all" leiame satiiri nii harimatuse kui ka tänamatuse kohta, valmis „Lehed ja Juured" — nii aadli parasiitlikkuse kui ka talupoegade osatähtsuse kujutamist jne. Paljud Krõlovi valmid kujutavad endast tegelikult väikesi kord traagilise, kord koomilise sisuga näidendeid („Jagamine"[247], „Kaks talupoega", „Kolm talupoega", „Hunt ja

[243] «Мот и Ласточка».
[244] «Муха и Дорожные».
[245] «Пустынник и Медведь».
[246] «Огородник и философ».
[247] «Раздел».

Tall", „Demjani kalasupp" jt.). Selliste valmide lähedusest näidenditele kõneleb nii kujutatava konflikti pingsus kui ka terava dialoogi olemasolu neis. Neid valme on kerge lavastada.

5) Valmides peituv peen iroonia on kaval, kuid ühes sellega heasüdamlik. Lood sellest, kuidas karu valiti meevalvuriks, kuidas elevant lubas huntidel nülgida lammastelt vaid üheainsa naha igaühelt, kuidas hunt valiti lammaste vanemaks, kuidas lammastel lubati hunt kraedpidi kohtu ette tirida, on peene iroonia näidised.

Mahlakas realism elu kujutamisel, tegelaste tüüpilisus, satiiri tabavus, sisu ja vormi lihtsus, vormi kokkusurutus ja kunstipärasus, peen huumor jutustuse näiva naiivsuse juures — need on Krõlovi valmide põhilised kunstilised iseärasused.

Valmide rahvalikkus. Puškin nimetas Krõlovi „kõige rahvalikumaks vene poeetidest", „tõeliseks rahvapoeediks". Milles avaldub siis see Krõlovi rahvalikkus?

Krõlovi rahvalikkus pole selles, et ta laenas lugusid ja teemasid rahva elust — seda tegid vene valmikirjanikud ka enne teda —, vaid selles, et ta andis oma valmi sisule ja stiilile rahvaliku laadi. Krõlovi juures leiame mitte ainult süžeid vene elust, vaid ka venepärast mõttelaadi, vene elu-olu, vene iseloomusid, vene maastikku, vene keelt. See annabki Krõlovi valmidele õiguse rahvavalmide kõrgele nimele.

Krõlovi rahvalikkuse heaks illustratsiooniks võivad olla tema tõlkevalmid. Tema 205 valmist on 45 tõlked La Fontaine'ilt, Aisoposelt, Phaedruselt ja teistelt valmikirjanikelt. Selliste valmide hulka kuuluvad näiteks „Vares ja Rebane", „Tamm ja Pilliroog", „Konn ja Härg", „Hunt ja Tall", „Hunt ja Kurg", „Kukk ja Pärlitera", „Rohutirts ja Sipelgas"[248] jt.

Rahvuslikku omapära on kõige raskem säilitada tõlketeostes. Kuid Krõlov muudab isegi tõlkevalme tundmatuseni. Toome näitena Aisopose valmi „Rohutirts ja Sipelgas": „Sügisel sai sipelgatel nisu märjaks ja nad kuivatasid

[248] «Стрекоза и Муравей».

seda. Näljane rohutirts palus neilt toidumoona. Sipelgad ütlesid: „Miks sa siis suvel toidumoona ei kogunud?" See vastas: „Polnud aega — laulsin laule." Sipelgad hakkasid naerma ja ütlesid: „Kui sa suvel mängisid, siis talvel tantsi.""

Krõlovi valmi „Rohutirts ja Sipelgas" võrdlemine Aisopose valmiga näitab, et Krõlovil on Aisoposelt järele jäänud tegelikult ainult teose kondikava. Krõlovi valmis näeme täielikku iseseisvust nii jutustuses kui kirjelduse üksikasjus ja keeles.

Toome veel ühe näite. Valmi „Pillaja ja Pääsuke" süžee võttis Krõlov La Fontaine'ilt, kes selle oli omakorda laenanud Aisoposelt. Kasutades süžeed, kujutas Krõlov talve nõnda:

И подлинно: опять отколь взялись морозы,
По снегу хрупкому скрипят обозы.
Из труб столбами дым, в оконницах стекло
Узорами заволокло...

Tõepoolest: kusagilt jälle tulid pakased,
habrast lund mööda rudisevad voorid,
käib korstnaist sammastena suits, aknail klaas
on kattunud mustritega...

See on vene talv, tüüpilise vene maastikuga. Kreekas, kus see valm esmakordselt ilmus, sellist talve ei ole. Laenates mõnikord süžeid lääne valmikirjanikelt, täidab Krõlov neid puht-vene sisuga.

„Ei tule mõttessegi," kirjutab P. A. Pletnjov*, „et luuletaja kordab vanaaegset valmi, mis on tuntud juba kõigile rahvastele, ja varjab selle taga üldtuntud tõde. Tema poolt jutustatav sündmus võis, nagu näib, juhtuda ainult sellisel viisil ning meie juures. Ta on läbi imbunud meie elu ja keele vaimust." Seda tunnustavad ka välismaalased. „Krõlov on rahvuslik kuni küüneotsteni," ütleb prantsuse teadlane Émile Hauman.

Osutades Krõlovi valmide rahvuslikkusele kirjutab Belinski: „Ta ammutas neis täiesti ja väljendas nendega täiesti terve vene rahvusliku vaimu külje: tema valmides peegeldub nagu puhtas lihvitud peeglis vene praktiline

* P. A. Pletnjov (1792—1865) — kirjanik, A. S. Puškini sõber, „Sovremennik'u" väljaandja pärast Puškini surma.

mõistus ühes selle näiva kohmakusega, kuid ka teravate hammastega, mis valusasti hammustavad; selle taiplikkuse, teravmeelsuse ja heasüdamlikult sarkastilise pilkega; selle loomupärase õige vaatega asjadele ja võimega väljenduda lühidalt, selgesti ja ühtlasi keerukalt. Neis sisaldub kogu elutarkus, nii oma kui ka isade poolt põlvest põlve päran-datud praktiliste kogemuste vili."

Lugedes Krõlovi valme võib alati öelda:

Siin vene vaimu, vene hõngu.

Valmide keel. Küsimus sellest, k u i d a s k i r j u t a d a, on alati tihedalt seotud teise küsimusega — k e l l e l e k i r j u t a d a.

Prantsuse XVII sajandi klassitsistid Corneille ja Racine kirjutasid oma tragöödiaid vastavalt Louis XIV-nda õukonna kirjanduslikule maitsele. On loomulik, et ka nende teoste keel, peen ja ülevalt pidulik, vastas õukonna aristokraatia nõudeile.

Teisiti kirjutas Krõlov. Krõlov kirjutas r a h v a j a o k s, ühiskonna kõigi kihtide jaoks. Ja kui temalt küsiti, miks ta kirjutab just valme, vastas ta: „See kirjanduseliik on aru-saadav kõigile; seda loevad nii teenrid kui lapsed." Selle-pärast just iseloomustabki Krõlovi valmide keelt eeskätt r a h v a l i k k u s.

Rahvapärane keeletunne ja selle keele varjundite tund-mine ilmnevad Krõlovil nii tema valmide keele üldiseloo-mus kui ka üksikuis kõnekäändudes ja väljendustes. Tema valmide keele peamiseks omapärasuseks on l i h t s u s, s e l g u s ja ü l d a r u s a a d a v u s.

Однажды Лебедь, Рак да Щука
Везти с поклажей воз взялись,
И вместе трое все в него впряглись;
Из кожи лезут вон, а воз всё нет ходу!..

Ükskord Luik, Vähk ja Haug
võtsid ette vedada koormaga vankrit,
ning rakendusid selle ette kõik kolm;
poevad nahast välja, kuid vanker ei liigu ikka.

Mis võib olla lihtsam ja arusaadavam kui see ruttamatu jutustus? Lihtsus avaldub siin lihtlauseist koosneva kõne

süntaktilises struktuuris, puht-rahvapärases sõnavaras ja rahvapäraste kõnekäändude ning väljenduste kasutamises.

Krõlovi keele rahvalikkus avaldub ka vanasõnade ja kõnekäändude osavas tarvitamises. Siin on näiteid vanasõnadest, mis Krõlov oli võtnud rahvakeelest:

Не плюй в колодец — пригодится воды напиться.
По мне уж лучше пей, да дело разумей.
Хоть видит око, да зуб неймёт.
Что посеял, то и жни.
Бедность не порок.
В семье не без урода.
Из огня да в полымя.
Кто в лес, кто по дрова и др.

Ära sülga kaevu, seda läheb sul tarvis vee joomiseks.
Minu poolest parem joo, kuid tunne asja.
Silm näebki, aga hammas peale ei hakka.
Mida oled külvanud, seda lõika.
Vaesus pole pahe.
Pole olemas äbarikuta perekonda.
Tulest leeki. (= Vihma alt räästa alla.)
Kes metsa, kes puude järgi jt.

Paljud Krõlovi valmide väljendused on omakorda kujunenud vanasõnadeks ja rikastanud rahvakeelt. Nad vastavad sedavõrd vene keele vaimule, et mõnikord on raske piiri tõmmata, missugused vanasõnad on Krõlovi loodud ja missugused ta laenas rahvalt. Toome Krõlovile kuuluvate vanasõnade näiteid:

Услужливый дурак опаснее врага.
У сильного всегда бессильный виноват.
Вперёд чужой беде не смейся, голубок!
Да только воз и ныне там...
Что сходит с рук ворам,
За то воришек бьют...
А Васька слушает да ест.
Пускай ослиные копыта знает!
Слона-то я и не приметил.
А вы, друзья, как ни садитесь,
Всё в музыканты не годитесь...
Беда, коль пироги начнёт печи сапожник,
А сапоги тачать пирожник...
Чем кумушек считать трудиться,
Не лучше ль на себя, кума, оборотиться?..
А ларчик просто открывался.

Abivalmis loll on vaenlasest ohtlikum.
Tugeva ees on alati nõrk süüdi.
Sa ära enam, kallike, võõrast häda naera!
Kuid koorem on praegugi seal...
Kus suurel vargal hästi läheb,
seal väike varas peksa saab...
Kass aga kuulab pealt ja sööb.
Las peab ta meeles eesli kapju.
Ei pannud tähelegi elevanti.
Kuid teie, sõbrad, kuidas ka istuksite,
ei kõlba ikkagi mängumeesteks...
On häda, kui kingsepp hakkab küpsetama pirukaid
ja saapaid teppima pirukategija...
Kas selle asemel, et vadereid loetleda,
ei oleks, vaderike, parem pöörduda enda poole?
Karp aga lihtsalt lahti käis.

Vene kõnekeelde on üle läinud isegi mõnede Krõlovi valmide nimetused ja üksikud kujud. Räägitakse sageli: Triška kuub, Demjani kalasupp, karuteene jms., meenutamata või isegi teadmata, et nende väljendustega rikastasid keelt Krõlovi valmid.

Krõlovi keele rahvapärane laad avaldub ka selle teistesse keeltesse tõlkimatute väljenduste rohkuses, näiteks:

Пошёл топор в худых.
Ларец в глаза кидался.
С плеч беда долой.
И по сию не вспомнюсь пору.
Хлопот Мартышке полон рот.
Это зло ещё не так большой руки.
Так из избы не вынесено сору.
Горланить вздор*.

Kirves sattus halbade kilda.
Karp torkas silma.
Koorem (häda) õlult maha.
Praegusenigi ei toibu.
Askeldusi on Pärdikul kõik käed (suu) täis.
See pahe pole veel nii suur.
Nii polegi majast risu välja viidud (= kõik jäi omavahele).
Loba (täiest kõrist) karjuma.

* Krõlovi valmide rahvapärasus (selle keele lakoonilisus ja tabavus, eht-vene väljenduste rohkus selles) ilmneb kohe tõlkimisel võõrkeelde. Nii näiteks tuli tõlkijal valmi „Kuldmünt" tõlkimisel itaalia keelde tarvitada 69 värssi Krõlovi valmis esineva 38 värsi asemel.

Krõlovi juures avaldub rahvapärasus nii sõnavaras kui ka semantikas (sõnade tähenduses) ja süntaksis, näiteks:

Отколь беда, придумать не могли.
Но Лев велел стеречь. Кого ж подстерегли?
Тоё ж лису-злодейку...
Ударили в смычки, дерут, а толку нет.
И где б его почать, лишь место выбирает...
Хавронья хрюкает: «Ну, право, порют вздор»...
Чему обрадовался сдуру?
Знай колет: всю испортил шкуру!..
Вот то-то нет! овец-то и забыли...
Лев убирал за завтраком ягнёнка...

Kust tuli häda, ei osatud ära arvata.
Kuid Lõvi oli käskinud valvata. Kes siis tabati teolt?
Seesama kurjategija rebane...
Hakkasid poognaid tõmbama, hõõruvad, kuid asja ei saa.
Ning valib vaid kohta, kus temaga algust teha...
Siga röhib: „Noh tõesti ajavad loba"...
Millest sa lollist peast rõõmsaks läksid?
Muudkui torgib: rikkusid kogu naha ära!...
Vaat seep see ongi! lambad unustatigi...
Lõvi pistis hommikueine ajal talle kinni...

Rahvapärase süntaksi iseärasused avalduvad Krõlovi keeles näiteks imperatiivi tarvitamises indikatiivi asemel («Тут вихрь откуда ни возьмись...» — „Siin ei tea kust tuli tuultepööris..."; «Как хочешь ты трудись» — „Tööta niipalju kui tahad") ja konditsionaali asemel («Хоть век его не будь, ничуть не пожалею» — „Ärgu olgu teda kas või kogu eluaeg, ma ei kahetse sugugi"), mittepööratavate verbivormide tarvitamises lause öeldisena («бух в канаву» — „prantsti kraavi"; «тихохонько Медведя толк ногой» — „müksas tasahiljukesi karu jalaga"; «тихонько шасть брамину в келью» — „tasakesi kõpsti brahmiini juurde kongi") jms.

Rahvakeele põhiomadustest laenas Krõlov ka selle paljude väljenduste lühiduse ja energilisuse, näiteks:

Хвать друга камнем в лоб!..
Приговорили — и на костёр вола взвалили...
Левей, левей — и с возом бух в канаву!
Прощай, хозяйские горшки!
Вот невидаль: мышей! мы лавливали и ершей.

Lõi sõpra kiviga pähe!...
Tehti kohtuotsus ja tassiti härg lõkkele...
Vasemale, vasemale — ja koos koormaga prauhti kraavi!
Jumalaga, peremehe potid!
See nüüd ka midagi: hiiri! oleme püüdnud ka kiisku.

Rahvakeele mõju pole raske märgata ka Krõlovi epiteetide loomulikkuses ja täpsuses. Väga sageli on need niinimetatud alatised epiteedid, mis on võetud rahvaluulest, nagu näiteks: заря алая (veripunane koit), солнце красное (punane päike, kaunis päike), конь ретивый (vilgas ratsu), злая тоска (kuri tusk), сладкий сон (magus uni).

Krõlovi lähedus rahvakeelele väljendub ka „madalate", „lihtrahva" sõnade ja väljenduste rohkuses: tola, kärss, loll, siga, lõust, lüpsik, tõbras jms.

Krõlovil on ka kõrvalekaldumisi rahvakeelest teiste ühiskonnarühmade keelde (näiteks kantseleikohtupidamise keelde valmis „Talupoeg ja Lammas"). Kuid ka neil juhtudel vastas valmi keel täiesti teemale ja süžeele ning oli tingitud realismi nõudeist.

Mõnikord esineb Krõlovil ka sõnu, mis on võetud klassikalise luule tarbvarast: Zeus, Phoibos, Pluto, Jupiter, zefiirid jms. See oli klassitsismi järelkajaks, mis oli XIX sajandi algul loomulik, — andam klassitsismile, mida tegi omal ajal ka Puškin. Kuid sedagi kõrvalekaldumist rahvakeelest lubas Krõlov endale peamiselt tõlkevalmides.

Krõlovi keele tähtsaks kunstiliseks iseärasuseks on troopide, s. o. piltlike väljenduste osav kasutamine. Siia kuuluvad:

a) metafoorilised väljendused ja metafoorid, s. o. piltlikud väljendused, mis põhjenevad esemete sarnasusel, näiteks:

Какой-то всадник так себе коня нашколил...
В шляпе дело.
И плотно так он треснулся на царство,
Что ходенём пошло трясинно государство.

Üks ratsanik koolitas endale hobuse nii välja...
Asi on kübaras.
Ning ta prantsatas nii kindlasti kuningatroonile,
et hakkas õõtsuma kogu mülkariik.

b) metonüüm, s. o. ühe nimetuse asendamine teisega:

Я три тарелки съел.
Kolm taldrikut ma sõin.

c) võrdlused, näiteks

Как жар, его поставить хочет.
Как из улья пчелиный рой...

Tahab seda panna, nagu tuliseid süsi.
Nagu tarust mesilaste sülem.

d) iroonia, s. o. varjatud pilge, mitmesuguste heasüdamlikkuse või viha varjunditega, näiteks

Ты всё пела? Это дело,
Так поди же попляши...
Отколе, умная, бредёшь ты, голова?

Sina laulsid kogu aja? See on asi,
mine siis ja tantsi...
Kust longid sa, tarkpea?

Kõik need Krõlovi valmide keele iseärasused näitavad kujukalt, kui lähedal rahvahulkade keelele, rahvaluulele seisab Krõlovi looming. Krõlovi keele allikas voolas välja rahvaelu sügavustest. Ei tohi unustada, et see keel kujunes Krõlovil XIX sajandi algaastail, mil Venemaa valitsevaks kirjakeeleks oli veel aadliseltskonna keel, s. o. enne Puškini poolt lõpuleviidud keelereformi.

Vene luule hakkas tarvitama realistlikku keelt esimest korda Krõlovi valmides.

Valmide värss. Kõik Krõlovi valmid, välja arvatud üks („Rohutirts ja Sipelgas"), on kirjutatud jambis.

Krõlovi valmide värsid on niinimetatud vabavärsid, s. o. värsid, mis võimaldavad erinevat värsijalgade ja silpide arvu eri värssides, näiteks:

Проказница Мартышка,	Veiderdaja Pärdik,
Осёл,	Eesel,
Козёл	Sokk
Да косолапый Мишка	ja kohmard Mesikäpp
Затеяли сыграть квартет.	võtsid ette mängida kvartetti.

Jambiliste värsijalgade arv kõigub antud värssides, nagu näeme, ühest neljani. See on erijalgne jamb.

Krõlov kasutab vabavärssi meisterlikult, lähendades valmide keelt

kõnekeelele. Kasutades vabavärsi paindlikkust, saavutab ta suurepärase ilmekuse.

Nii näiteks valmis „Kärbes ja Reisijad" jutustab Krõlov sellest, kuidas raske reisivanker ronis palava ilmaga mäkke. Krõlovi valmi värsid ise, aeglased ja rasked, annavad edasi mäkke tõusva tõlla raskust:

В июле, в самый зной, в полуденную пору,
Сыпучими песками, в гору,
С поклажей и с семьёй дворян,
Четвёркою рыдван
Тащился.

Juulis, päris palaval ajal, keskpäeval
mööda tuiskliiva mäkke
pakkide ja aadlike perekonnaga
nelja hobuse tõld ronis.

Vastupidi, kui on tarvis edasi anda tegevuse kiirust ja kärmust, omandab Krõlovi värss hoogsuse:

Пустился конь со всех четырёх ног
На славу;
По камням, рытвинам пошли толчки,
Скачки,
Левей, левей — и с возом бух в канаву!
Прощай, хозяйские горшки!

Hobune laskis nelja,
suurepäraselt;
kividel, lohkudel algasid tõuked,
hüpped,
vasemale, vasemale — ja koos koormaga prauhti kraavi!
Jumalaga, peremehe potid!

Krõlovi värsid vastavad ehituselt endalt valmi sisule.

Krõlovi tähtsus vene ja maailmakirjanduses. Krõlovi valmide osatähtsust vene kirjandusloos võib vaadelda kahest küljest: ühiskondlikust ja kirjanduslikust. Krõlovi valmide ühiskondlikult kasvatavat tähtsust määravad eeskätt nende valmide tõeliselt sügav patriotism ja demokratism. Kuid Krõlovi valmidel on veel üks väga tähtis väärtus — nende lakkamatu aktuaalsus. Inimeste pahed, mida pilkab Krõlov — harimatus, tänamatus, kadedus jm. —, on ikka veel inimühiskonna pahedeks. Ning seni, kuni need on olemas, säilitavad oma kasvatusliku tähtsuse ka Krõlovi valmid.

Krõlovi loomingu kirjandusloolise tähtsuse määras õieti juba Belinski, kes nimetas Krõlovi vene valmi loojaks. Krõlovi osa vene kirjakeele ajaloos on nii suur, et Belinski sõnade järgi „Puškin ise ei ole selles suhtes ilma Krõlovita täielik".

Belinski ütles Krõlovi kohta õieti: „Tema kuulsus kasvab ja puhkeb lopsakamalt õitsele niikaua, kuni pole vaikinud kõlav ja rikas keel suure ja vägeva rahva suus."

Krõlovi kuulsus välismaal algas juba tema eluajal. Esimest korda ilmusid tema valmid 1821. a. inglise keeles (Edinburgh'is). A. 1823 ilmus Prantsusmaal Dupré de Saint-Maur'i „Vene luule antoloogia", milles teiste vene kirjanike (Deržavini, Hemnitseri, Batjuškovi, Žukovski, Puškini jt.) teoste kõrval on ka Krõlovi valme.

1825. a. ilmus Pariisis Krõlovi 86 valmist kaheköiteline väljaanne. On huvitav märkida, et valmide tekstid on selles väljaandes esitatud rööbiti vene, prantsuse ja itaalia keeles. Tõlkimisest võttis osa 57 prantsuse ja 30 itaalia poeeti. See oli tähelepanuväärv luuleturniir, mille taolist maailma kirjanduslugu ei tunne.

XIX sajandi teisel poolel tõlgiti Krõlov kõigisse slaavi (poola, bulgaaria, serbia, tšehhi, kroaadi jt.) keeltesse. Prantsusmaal, Inglismaal, Saksamaal ja USA-s ilmus juba terve rida Krõlovi valmide üksikväljaandeid.

Juba enne 1917. a. tõlgiti Krõlov Venemaa kaheteistkümne rahva keelde. Pärast Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni lisandus veel 17 Krõlovi valmide tõlget NSV Liidu rahvaste keeltesse.

Praegusel ajal on Krõlov tõlgitud enam kui viiekümnesse keelde maailmas, sealhulgas araabia, türgi, jaapani jt. keeltesse.

A. S. Gribojedov.

A. S. Gribojedov.

(1795—1829.)

„Häda mõistuse pärast" omab suurt tähtsust nii meie kirjanduses kui ka meie ühiskonnas.

Belinski.

ELULUGU.

Lapsepõlv ja ülikool. Aleksander Sergejevitš Gribojedov sündis 15. jaanuaril 1795. a. Moskvas.

Gribojedovite suguvõsa kuulus Moskva kõrgemasse seltskonda. Perekonnatraditsioonid sidusid teda tugevasti vana härrasliku Moskvaga, kus vaikseis üksikelamuis lõpetasid rahulikult oma elupäevi eelmiste keisrite aegsed „tuusad". Neisse eru-aukandjate üksikelamuisse veeti mõnikord „austust avaldama" ka Gribojedovite lapsi. Kasvades niisuguses ümbruses, tutvus Gribojedov lapsepõlvest peale aadelliku Moskva elu-olu ja elukommetega. Ta sai hea hariduse, algul kodus, hiljem aga aadlike pansionis Moskva ülikooli juures. Tema hariduskäiku juhtisid silmapaistvad pedagoogid (Petrozilius, Ion jt.).

Poisike ilmutas varakult suurepärast andekust. Juba lapsepõlves õppis ta ära prantsuse, saksa, inglise, kreeka ja ladina keele ning oli peale selle erakordsete muusikaliste võimetega, mängis hästi klaverit. Kui Moskva ülikooli seinte vahele ilmus a. 1806. üliõpilane Aleksander Gribojedov, siis ei võinud see jääda tähelepanu äratamata. Gribojedov oli tollal üheteistkümne-aastane.

Noor üliõpilane õppis innukalt. A. 1808, s. o. kahe aasta pärast, lõpetas ta filoloogiateaduskonna, kuid ei lahkunud ülikoolist, vaid astus teise teaduskonda — õigus- (eetika-poliitika-) teaduskonda ning, lõpetanud kahe aasta pärast ka selle, astus a. 1810 kolmandasse, matemaatika-loodusteaduskonda.

Moskva ülikooli seinte vahel valitsev üldine õhkkond soodustas noormehe vaadete kujunemist. Üliõpilaste arv ülikoolis ei ületanud kuni 1812. aastani tavaliselt 100 ini-

mest. See võimaldas üliõpilaste üksteisele lähenemist ja tihedat mõttevahetust. Gribojedovi ülikoolikaaslaste seas oli aga 26 tulevast dekabristi: Kahhovski, Jakuškin, Nikita Muravjov, Nikolai Turgenev, Jakubovitš, Trubetskoi jt.

Gribojedov oleks lõpetanud kahe aastaga ka kolmanda teaduskonna, ent 1812. a. sõja tõttu Napoleoniga suleti Moskva ülikool.

Peterburis. Kaasa haaratud patriootilisest meeleolust, astub seitsmeteistkümne-aastane Gribojedov kohe vabatahtlikuna Moskva husaripolku. Lahinguist osa võtta tal siiski ei tulnud, sest varsti algas prantslaste taganemine. Sõjaväeteenistuses viibis Gribojedov 3 aastat ja siirdus, minnes 1815. a. erru, Peterburi ning asus ametniku kohale Välisasjade Kolleegiumi.

Tema hiilgav teravmeelsus, elegantne välimus, tähelepandav musikaalsus ja haridus tegid ta seltskonna lemmikuks. Kuid tema huvide keskpunktis olid juba tollal teater ja kirjandus. Ta hakkab proovima oma jõudu kord tõlkijana, kord autorina ja saab lähedaseks tuttavaks rühma pealinna kirjanikega (Šahhovskoiga, Hmelnitskiga, Kateniniga ja teistega). Ta kirjutab mõned stseenid Šahhovskoi ja Hmelnitski komöödiale „Oma pere"[249], koostab koos Kateniniga komöödia „Üliõpilane"[250] ning a. 1817 luuletab koos Žandriga komöödia „Teeseldud truudusetus"[251] (kasutades ühe prantsuse näitekirjaniku süžeed). A. 1817 tutvub Gribojedov noore poeedi A. S. Puškiniga, kes oli astunud ametnikuna samasse Välisasjade Kolleegiumi. Tema kirjanduslik tutvuskond kasvab. Laienevad ka tema sidemed pealinna ärksama intelligentsiga (Rõlejev, Bestužev, A. Odojevski, P. Tšaadajev, keda ta tundis juba Moskva ülikoolist).

Peterburis veedetud kolm aastat veensid Gribojedovit, et tema tulevik on — kirjanduslik ja teaduslik tegevus. Teisiti aga vaatasid sellele tema sugulased. Tema ema, käskija iseloomuga ja auahne naine, polnud sugugi rahul poja kirjanduslike harrastustega. Ta nägi poja tulevikku diplomaatilises karjääris. See põhjustas tähtsa muutuse Gribojedovi

---

249 «Своя семья».
250 «Студент».
251 «Притворная неверность».

saatuses. Andes järele ema pealekäimistele, võttis ta a. 1818 vastu Vene diplomaatilise esinduse sekretäri ametikoha Pärsias ja sõitis Peterburist Täbrisesse.

Teenistus Pärsias ja Tiflisis. Teel Pärsiasse veetis Gribojedov mõne aja Moskvas. Tiflisis, teel Pärsiasse, tuli tal vastu võtta väljakutse kahevõitlusele ohvitser Jakubovitši poolt, kellel oli temaga Peterburi-aegseid arveid õiendada. Gribojedov sai vasakust kämblast haavata. Sõrme vigastus põhjustas talle palju kurvastust, sest et see peaaegu võttis talt võimaluse mängida klaverit.

A. 1819—1821 elutseb Gribojedov Pärsias, algul Teheranis, seejärel Täbrises. Siin õpib ta pärsia ja araabia keelt. Samuti töötab ta siin tõsiselt oma komöödia „Häda mõistuse pärast"[252] kallal. Kuid elu võõral maal, kõrvalistes, vähekultuurseis linnades, ilma sõprade ja raamatuteta, oli Gribojedovile talumatu ja ta hakkas nõutama oma ärakutsumist „kurvalt maalt". A. 1822 viidi ta üle Tiflisi, Kaukaasia sõjavägede ülemjuhataja kindral Jermolovi käsutusse „välisasjade sekretärina".

Tiflisis jätkab Gribojedov tööd komöödia „Häda mõistuse pärast" kallal. Kohanud siin Küchelbeckerit, Puškini lütseumikaaslast ja oma Peterburi tuttavat, loeb ta sellele ette komöödia kahe esimese vaatuse visandid.

Kuid autor polnud teosega rahul. Eemalolek Moskvast, kus ta polnud olnud ligi viis aastat, takistas Moskva elu ilmekat kujutamist. A. 1823 saadud pikemaajaline puhkus Moskvas kergendas edasist tööd komöödia kallal.

Komöödia lõpuleviimine. Moskva oli Gribojedovi lapseeast peale oma palet tugevasti muutnud. Napoleoni pealetungi ajal 1812. a. ta põles maha. 9158 majast jäi sinna järele veidi üle 3000. Kuid vana pealinn ehitati kiiresti uuesti üles. Võiks komöödia sõnadega öelda, „et tuli aitas kaasa tema kaunistamiseks". Kuid „uued on küll majad, eelarvamused vanad veel", võis Gribojedov kibedusega hüüda, naasnud 1823. a. koju. Vana aadli-Moskva elas endist viisi ruttamatut, muretut elu. Lõunasöögid vaheldusid seal kontsertidega, kontserdid — piduõhtutega ja hommikuni kestvate ballidega.

---

[252] «Горе от ума».

Kui Gribojedov naasis Moskvasse, oli tal juba valmis komöödia kaks vaatust. Moskva pakkus talle uut materjali, uusi muljeid. 1823. a. suvel, sõitnud oma sõbra S. Begitševi mõisa, üldistas Gribojedov saadud muljed ja lõpetas komöödia mustandi.

Moskvas luges ta oma teose sõpradele ja tuttavatele ette. See tekitas furoori. Ühed, tundnud enese komöödias ära, avaldasid pahameelt, teised — ja neid oli enamus — imetlesid teost. Gribojedovit hakati kutsuma kõikjale, komöödiast hakati tegema ärakirju. 1824. a. sõitis Gribojedov Peterburi. Kuid tema järel lendasid Peterburi solvunud Moskva aadlike pealekaebused. Peterburi teatati, et komöödia on paskvilliks Moskva aadli kohta, et see annab hoobi kogu aadliklassile, et see on ohtlik riigikorrale endale.

Hoolimata kõigist Gribojedovi püüetest ei lubatud komöödiat ei lavale ega trükkimiseks. Ainult tema tuttaval F. Bulgarinil õnnestus avaldada osa komöödiast (kolmas vaatus ja esimese vaatuse neli stseeni) koguteoses „Vene Thalia"[253] (1825).

Kuulujutt Gribojedovi teosest levis Peterburis kiiresti. Komöödiat kirjutasid etteütluse järgi maha kümned käed ja varsti oli see arvutute ärakirjadena levinud kogu Venemaal. Üks ärakiri toimetati Puškini kätte, kes oli siis sundasumisel Mihhailovskoje külas. Puškin iseloomustas oma muljet komöödiast lihtsalt ja väljendusrikkalt: „Kuulates Gribojedovi komöödiat ma ei arvustanud, vaid nautisin."

Kui algas juurdlus dekabristide kohta, siis selgus, et nende seas polnud ühtegi, kes poleks olnud komöödiat lugenud. Vähe sellest, mõnede dekabristide ülestunnistuse järgi kohtus oli just komöödia kaasa aidanud nende revolutsioonilise meelsuse arenemisele.

Selle Peterburis viibimise ajal lähenes Gribojedov veel enam Rõlejevile ja Bestuževile (Marlinskile).

1825. a. kevadel suundus Gribojedov uuesti Kaukaasiasse. Ta sõitis sinna Ukraina ja Krimmi kaudu ning kohtas Kiievis Lõunaühingu liikmeid (Bestužev-Rjuminit, S. ja A. Muravjovi jt.).

---

[253] «Русская Талия».

Vahistamine. Saabunud teenistuskohale, oli Gribojedov veel kaua oma Moskva ja Peterburi sõidu muljete all. Mällu tõusid tema sõbrad, salaühingu liikmed. Novembris 1825. a. kirjutas ta ühele neist, A. Bestuževile: „Tuletasime meelde sind ja Rõlejevit, keda kaelusta minu poolt siiralt, vabariiklikult." See oli kirjutatud kolm nädalat enne dekabristide ülestõusu. Tutvus nendega, ideeline lähedus salaühingule ja kuuluvus sellesse (Rõlejev rääkis Gribojedovist: „Ta on meie oma") ei võinud temast mööduda karistamatult.

26. detsembril 1825. a. puhkes Peterburis dekabristide ülestõus. Ja 3. veebruaril 1826. a. saabus Jermolovi juurde Groznaja kindlusse erikuller käsuga korraldada Gribojedovi juures läbiotsimine ja võtta ta vahi alla. Jermolov, hoiatanud salaja Gribojedovit, andis talle võimaluse põletada suurem osa pabereid. Ainult osa dokumente sattus erikulleri kätte. Gribojedov toimetati 23. veebruaril Peterburi ja paigutati kindlusesse vahi alla.

Jermolov osutas Gribojedovile hindamatu teene, võimaldades tal hävitada kompromiteerivaid dokumente. See kergendas kirjaniku olukorda juurdlusel väga. Soodsad olid talle ka dekabristide tunnistused. Rõlejev ja Bestužev eitasid kategooriliselt näitekirjaniku kuuluvust dekabristide ühingusse. Süütõendite puudumine võimaldas Gribojedovil käituda juurdlusel solvatud süütusena. Nelja kuu pärast (14. juunil) vabastati Gribojedov vahi alt ja ta sõitis uuesti Kaukaasiasse.

Teenistus Paskevitši juures. Kaukaasia valitsemise alal olid selle aja jooksul toimunud tähtsad muudatused. Kindral Jermolov, kes näis valitsusele oma vaadete iseseisvuse tõttu ohtlikuna, vabastati ametist ja tema asemele määrati kindras Paskevitš, Gribojedovi sugulane.

A. 1828 sõlmiti Pärsiaga rahu. Gribojedov pidas Paskevitši volitusel rahuläbirääkimisi ja juhatas Turkmantšai rahulepingu koostamist. Lepingu kasulikud tingimused, mille kohaselt Venemaa laiendas oma piire Araksi jõeni, on tunduval määral seletatavad Gribojedovi diplomaatiliste võimete ja visadusega. Paskevitš saatiski tema Peterburi ettekandega rahu kohta.

Nikolai I autasustas Gribojedovit rikkalikult ja määras tema täievoliliseks saadikuks Pärsiasse. Gribojedov sai hoo-

bilt „nimekaks ja rikkaks". Ema unistused poja hiilgavast karjäärist läksid täide.

Kuid Gribojedovit ennast austav ametissemääramine ei rõõmustanud. „Meid tapetakse seal kõiki. Allajar-khaan* on minu isiklik vaenlane, ta ei andesta mulle Turkmantšai lepingut," rääkis Gribojedov sõpradele pärast enda määramist.

Teda veetles kirjandus. Tollal olid tal visandatud uute teoste, draama „1812. aasta", tragöödiate „Radomist ja Zenobia", „Gruusia öö"[254] jt. kavad ja üksikud leheküljed. Tema anne oli küps, ta vajas nüüd ainult soodsaid tingimusi kirjanduslikuks tööks. Ja jällegi segas seda tööd diplomaadikarjäär.

Teenistus Pärsias ja surm. Peterburis viibis Gribojedov selle külastuse puhul lühikest aega. Teel Pärsiasse sõitis ta uuesti Tiflisi, kus pidi komplekteerima oma saatkonna isikliku koosseisu. Siin naeratas talle õnn viimast korda. Tiflisis abiellus ta kaunitari vürstitar Niina Tšavtšavadzega, gruusia poeedi vürst Aleksander Tšavtšavadze tütrega. Pulmad peeti 3. septembril 1828. a. ja 21. septembril suundus Gribojedov Pärsiasse. Jätnud naisega Täbrises jumalaga, sõitis ta 1828. a. detsembris Teherani.

Gribojedovil tuli olla saadikuks Pärsias keerulises olukorras. Pärslastel polnud veel jõudnud jahtuda ärritus pärast Turkmantšai lepingut, mille süüdlaseks peeti Vene saadikut. Gribojedovil tuli viia ellu rahulepingu tingimuste täitmine. Neis tingimustes oli muu seas pärslaste kohustus vabastada sõja ajal võetud vangid. Gribojedov nõudis visalt lepingu täpset täitmist.

Vene saatkonna hoonesse peitsid end varsti kaks naisvangi Gribojedovi vaenlase Allajar-khaani haaremist. Kõrgemate ametnike poolt ülesässitatud pärsia vaimulikud pöördusid rahvahulkade poole üleskutsega kaitsta muhamedi usu haaremi pühadust ja puutumatust. Fanaatiliselt häälestatud purjus rahvahulk piiras saatkonna sisse ja nõudis põgenike väljaandmist. Gribojedov vastas keeldumisega. Võitluses rahvahulgaga langesid saatkonna kaitset moodustanud 32

* Allajar-khaan — šahhi silmapaistev ametnik, Pärsia sõja peasüüdlane.

254 «Грузинская ночь».

kasakat ja kogu saatkonna isiklik koosseis. Langes ka Gribojedov, kes oli mehiselt, relv käes, juhatanud kaitset. Raevunud rahvahulk lohistas venelaste hirmsasti vigastatud laibad tänavale ja viskas nad linna piiridest välja. Gribojedovi hirmsasti moonutatud laip tunti hiljem ära ainult kahevõitlusel Jakubovitšiga vigastada saanud vasaku käe kõverdunud sõrme tõttu.

Vene saatkonna kogu koosseisust pääses juhuslikult ainult üks inimene — sekretär Maltsev. See tõigi Tiflisi teate Gribojedovi ja selle saatkonna traagilisest hukkumisest. Gribojedovi surnukeha viis tema naine Tiflisi ja mattis seal Püha Davidi kloostrisse. Mehe hauale paigutas ta mälestussamba pealkirjaga: „Sinu mõistus ja teod on surematud vene rahva mälestuses, kuid miks pidi elama sinust kauemini minu armastus?"

Kui Gribojedovi surnukeha toodi Teheranist Tiflisi, kohtas matuserongi mägedes A. S. Puškin, kes oli tollal Kaukaasias. Oma „Teekonnas Arzrumi" kirjeldas Puškin seda kohtamist nõnda:

„Ma ületasin jõe. Kaks vankri ette rakendatud härga tõusid järsku teed pidi mäkke. Mõned grusiinid saatsid vankrit. „Kust te tulete?" küsisin ma neilt. „Teheranist". — „Mida te veate?" — „Gribojedi." See oli tapetud Gribojedovi surnukeha, mida toimetati Tiflisi...

Ma tutvusin Gribojedoviga 1817. a. Tema melanhoolne iseloom, tema vihane mõistus, tema heasüdamlikkus, ka nõrkused ja pahed, need inimsoo vältimatud kaaslased, kõik oli temas tavatult veetlev. Sündinud oma annetele võrdse auahnusega, oli ta kaua mässitud pisivajaduste ja tundmatuse võrku... Tema tagasisaabumine Moskvasse 1824. a. oli pöördeks tema elus ja katkestamatu edu alguseks. Tema käsikirjaline komöödia „Häda mõistuse pärast" avaldas kirjeldamatut mõju ja asetas ta hoobilt meie esimeste poeetide kõrvale...

Kui kahju, et Gribojedov ei jätnud järele oma mälestusi!

Kirjutada tema elulugu oleks tema sõprade ülesandeks, kuid tähelepandavad inimesed kaovad meie juures, jätmata endast jälgi. Oleme laisad ja uudishimuta..."

KOMÖÖDIA „HÄDA MÕISTUSE PÄRAST".[255]

Vene aadlit kujutas kirjanduses juba XVIII sajandil Fonvizini kuulus komöödia „Äbarik". Kuid see oli provintsiaalne, harimatu mõisa-aadel.

[255] «Горе от ума».

Komöödias „Häda mõistuse pärast" pakkus Gribojedov meile teise aadlirühma, pealinna aadli elu-olu ja kommete pildi. Ta kujutas selles suurepärase meisterlikkusega rühma psühholoogiat, kes pidas ennast „ülla seisuse koorekihiks" ja arvas, et tema vaated ja maitsed on riigile seaduseks. See on terav satiir XIX sajandi 20-ndate aastate aadli-Moskva elule-olule.

Gribojedov oli oma aja ärksamaid ja harituimaid inimesi. Rõlejevi, Bestuževi, Küchelbeckeri ja Tšaadajevi sõbrana orienteerus ta hästi XIX sajandi alguse vene seltskonna tõelistes meeleoludes. Talle oli selge, et aadliseltskonna ladviku vaated ja kombed on mahajäämuse ja tardumuse väljendus. Teda ärritasid eriti konservatismi igandid aadli-Moskva elus-olus. Ta kurtis ühes kirjas 1818. a.: „Moskvas on mulle kõik vastumeelne — jõudeelu, toredus, mis pole seotud väiksemagi kalduvusega millegi hea poole... Kõik on uppunud oma keelepeksusse ja pisiaskeldustesse." Sellest aadli elu-olu tardumusest kõneles Gribojedov oma komöödias Tšatski sõnadega:

Как посравнить, да посмотреть
Век нынешний и век минувший:
Свежо предание, а верится с трудом.

Kui võrrelda ja vaadelda
praegust ja möödunud aega:
pärimus on värske, kuid uskuda
raske.

Gribojedov teadis ja nägi, et ajaloo tegevusväljale olid ilmunud uued inimesed, kes tõid endaga kaasa värskeid ideid ja meeleolusid. Nende inimeste ilmumine oli aadliühiskonnale ohtlikuks sümptoomiks. See ähvardas mitte ainult aadli elu-olu liikumatu soomülka rahu rikkuda, vaid ka aadli heaolu alused purustada. Oli vältimatult küpsemas võitlus kahe ühiskonnarühma — oma aja äraelanud konservatiivse ja uute ideede lipu all väljaastunud ärksama vahel.

Kahe ajastu, „praeguse ja möödunu" kokkupõrget kujutaski Gribojedov oma surematus komöödias, kirjeldades selles aadli-Moskva kombeid ja tervet galeriid aadliseltskonna elavaid ja eredaid kujusid.

Famussov. Kõige eredamaks ja tüüpilisemaks kujuks komöödias kujutatud Moskva aadli rühmas on Pavel Famussov. Meie ees on tähtis Moskva härra. Me näeme teda tema

üksikelamus eri päevatundidel, eri olukordades, ja tema iseloom selgub meile kogu ulatuses.

Famussov on täisealise tütre isa ja juba hallpea, on aga reibas ning värske ja säilitanud püsimatu iseloomu. Ta oskab elada härraslikult laialt ja elust mõnu tunda: tema uksed on lahti kõigile, „kes kutsutud ja kes mitte", ta armastab süüa rammusalt, ning mitte ainult süüa — „Näh nüüd, ons see suur pahe, kui meesterahvas pisut rohkem joob!". Kuigi ta — enda sõnade järgi — on tuntud mungaliku käitumise poolest, ei keeldu ta näitamast „härra armastust" pärisorjast majateenija vastu. „Patt pole häda — kuulujutt pole hea."

Hommikul kostab tema peremehelik hääl tütre tubades, kelle peale ta toriseb öise romaanide lugemise pärast. Edasi näeme teda salongis, pärastlõunasel tunnil. Paigutanud enese mugavalt tugitooli, „filosofeerib" ta sügavamõtteliselt, imestades, kuidas see on, et „kolm tundi sööd, kolme päevaga ei seedi ära". Ta märgib hoolsasti üles toimetused eelolevaks nädalaks: „Sain kutse teisipäevaks — proovima forelle", neljapäeval — Kuzma Petrovitši matustele („Mis tuusad elavad ja surevad küll Moskvas!"), seejärel peab olema ristiisaks lesk-arstiproua juures ... Kõike seda ei tohi segi ajada, kõikjale peab jõudma, kedagi ei tohi solvata. Ilmuvad külalised: Tšatski, Skalozub. Vestlustes nendega kirjeldab Famussov hoogsalt oma eluideaali ja iseloomustab vaimustatult Moskva aadli maitsete, käitumise, kommete ja seaduste suurepärasust. Õhtul aga avanevad laialt üksikelamu uksed ja Famussov võtab lahkesti külalisi vastu. Meie ees on külalislahke, võõrustamishelde peremees.

Nii selgub pikkamööda selle Moskva härra iseloom. Selles on negatiivsete külgede kõrval ka selliseid jooni, nagu heasüdamlikkus, loomuse avarus ja lihtsus, mõistus, kuigi praktiline, igapäevases elus vajalik. Pikkamööda selguvad ka Famussovi vaated, mida määrab tema seisund ühiskonnas. Tema vaateil tuleb eriti peatuda, sest need põhjustasid selle kahe maailmavaate konflikti, mis sai komöödia teemaks.

Oma ühiskondlikult positsioonilt on Famussov Moskva kõrge ametnik, „asjadevalitseja kroonuasutises", s. o. mingi valitsusasutise ülemaks. Famussov teenib, nagu ka paljud tema aja aadlikud, sest riigiteenistus loob talle hea selts-

kondliku positsiooni. Kuid samal ajal on ta mõisnik, kelle nõuete mõõt tütre peigmehe suhtes on vähemalt kaks tuhat hinge. Tal on mõis, Moskvas aga üksikelamu tubade reaga, millede seas on isegi portreede saal esivanemate galeriiga. Suguluse ja tutvuste kaudu on ta tihedalt seotud Moskva aadli kõrgemate ringidega: tema onu Maksim Petrovitš on Katariina-aegne aukandja, tema lähedasteks tuttavateks — vürsti- ja krahvitiitliga perekonnad. Selle priviligeeritud ja konservatiivse aadlirühma vaateid, maitseid ja meelsust kehastabki Famussov.

Silmapaistva ametnikuna on Famussov valitsuse truu ja ustav teener. Tema suhtumine tsaarisse on härdalt-orjameelne, aukandjaisse — vaimustatult-küürutav. Tema ideaaliks on onu Maksim Petrovitš. Famussovi monoloog „Kus alles uhkeldajad olete!" on lausa ditüramb selle Maksim Petrovitši auks, kes

...не то на серебре,
На золоте едал; сто человек к услугам;
Весь в орденах; езжал-то вечно цугом...

...ei söönud hõbedal,
vaid puhtal kullal; sada inimest teenimas;
üleni ordeneis, sõitis alati reasrakendis hobustega...

Sellelt osavalt õukondlaselt, kes oskas keisrikojas etendada õuenarri osa, soovitabki Famussov noorel põlvkonnal õppida elutarkust. Ta asetas võrdusmärgi enda ja Maksim Petrovitši vahele („Meie näiteks, või siis kadunud onu Maksim Petrovitš..."). Famussov rakendas ise elus onu lömitamistaktikat. Famussov meenutab ka teist aukandjat, Kuzma Petrovitšit, „auväärset kammerhärrat", kes oskas hankida võtmega õukonnaameti* ka oma pojale. Famussovi kultus on aukraadid ja auavaldused, teed ja vahendid nende saavutamiseks on lömitamine, aukraadide austamine, meelitamine.

Teenistus on Famussovile ainult teeks eluhüvede ja auavalduste saavutamiseks. Oma kohustustele vaatab ta väga lihtsalt:

А у меня, что дело, что не дело,
Обычай мой такой:
Подписано, так с плеч долой.

Kuid mul, olgu see asi või mitte,
on sihuke komme:
on alla kirjutatud, siis on kaelast.

* Kuldvõti — kammerhärra (õukondlik aukraad) tunnus, mida kanti mundri küljes, vööl.

See on puhtformaalne, kroonulik suhtumine asjasse. Sellest hoolimata on Famussovil „tegelase" reputatsioon. Tal on alati tegemist, ta askeldab, taotleb midagi. See askeldamine „ristide ja kohtade" hankimiseks sugulastele („Noh, kuidas sa siis ei aita oma inimesi") täidabki tema teenistustegevust.

„Möödunud aja" poliitiline režiim vastas täiesti selliste Famussovi-taoliste aadlikest ametnike huvidele. Ta kaitses pärisorjust, nende ainelise kindlustuse alust, ja avas neile tee auastmete juurde. Niisuguse poliitilise režiimi aluste truuks ja veendunud kaitsjaks on ka Famussov. Kui Tšatski hakkab vihaselt ning vastikusega iseloomustama „alandlikkuse ja hirmu" ajastu jooni, on ta nördinud, nimetab Tšatski vaateid „kõlvatuteks" ja süüdistab viimast selles, et see tahab jutlustada vabadust. „Vabadus" on see, mis Famussovile on hirmsam kõigest. Selle „vabaduse" peaallikat näeb ta hariduses:

Ученье — вот чума, учёность — вот причина,
Что нынче пуще, чем когда,
Безумных развелось людей, и дел, и мнений.

On õppimine katk ja õpetatus põhjus,
et rohkem nüüd kui iial enne
on siginenud hulle inimesi, asju ja arvamusi.

Haridusega võitlemise viis, mille esitab Famussov, on lihtne ja resoluutne:

Уж коли зло пресечь,
Забрать все книги бы да сжечь.

Kui hävitada kurjus,
võtta kõik raamatud ja ära põletada.

Sellised on Famussovi kui ametniku vaated. Orjameelsus võimukandjate suhtes, põhimõttelagedus teede valikul võimu juurde ja vaen kõige vastu, mis ähvardab selle võimu olemasolu, — see iseloomustab olulises osas neid vaateid.

Võib paista vastuoksusena, et Famussov, eitades haridust, annab seda oma tütrele. Kuid mida õpetati tütardele tolle aja aadliseltskonnas? Famussov toriseb:

...всему:
И танцам, и пенью, и нежностям, и вздохам.

...kõike:
tantsu, laulu, õrnusi, ohkamisi.

Niisugune haridus oli vaevalt kardetav. Kuid ka sellega nõustub Famussov vastumeelselt, alistudes ainult oma seltskonna vaateile.

Moskva aadliseltskonna esindajana on Famussov selle konservatiivsete vaadete ja tavade ustav säilitaja. Ta on uhke selle seltskonna seisuslikule, kastilisele suletusele, kus „isa järgi au sees on ka poeg". Ta on oma aadli-Moskva, selle maitsete ja traditsioonide patrioot: „Siin ainult veel peetaksegi aadlist lugu."

Seisuslike traditsioonide poolt aheldatud seltskonnas etendab suurt osa avalik arvamus.

Ах, боже мой, что станет говорить
Княгиня Марья Алексевна! —

Ah, jumal, mida hakkab rääkima
vürstinna Marja Aleksevna!

hüüab ta murelikult, kui tema perekonnas on toimunud draama.

Elukord Famussovi majas on aadli-Moskvale tüüpiline. Famussov, nagu kõik teisedki, korraldab balle ja piduõhtuid, tema majas on „lõuna valmis kõigile". Sellega peab ta alal sidemeid Moskva aadliringkondadega.

Famussov esineb niiviisi komöödias ametnikuna, aadliseltskonna esindajana, perekonnainimesena ja mõisnikuna. Üldiselt on see koloriitne vana Moskva härra kuju konservatiivse aadli-Moskva vaadete ja meelsuse elav kehastus.

Famussovi keel on XIX sajandi alguse Moskva härra tüüpiline keel. See on poolametniku-poolmõisniku keel. Me kuuleme selles nii aukandja käskivaid, ülemusele omaseid noote („Kõik võtta raamatud ja ära põletada!") kui ka mõisniku härraslikult toorevõitu tooni („Eeslid, sada korda peab teile kordama!"; „...tööle saata teid ja välja saata teid"). Peamine, mis iseloomustab seda keelt, on sundimatu igapäevase läbikäimiskeele koloriit. Suure härrana lubab Famussov endal kõnelda kõige lihtsamat kõnekeelt. Ta tarvitab meelsasti isegi kõige lihtrahvalikumaid sõnu ja väljendusi. Tema keeles on palju sõnu ja väljendusi, mis on külge harjutanud vene vanaaja tavad: „Vuih, andku i s s a n d andeks"; „Muide, see on i s s a n d a võimuses"; „Ja kuidas j u m a l teid sobimatul ajal kokku viis?"; „Küll on häda olla, l o o j a..." Rahvapäraste keelendite (russismide) mõju avaldub ka Famussovi keele süntaksis. On tunda härrat, kes mitte ainult et ei häbene lihtrahvakeelseid sõnu ja

väljendusi, vaid justkui rõhutab neid, otsekui tahtes näidata, et ta on tõeline vene härra, kes on sajanditepikkuste mõisaelu-juurte kaudu seotud rahvaga. Just rahvakeelendite ja rahvasõnavara mõjuga ongi seletatav Famussovi keele ilmekus.

Famussovi kõrval näeme veel rida tüüpilisi Moskva seltskonna esindajaid.

Moltšalin. „Sealt ta tuleb kikivarbail, pole sõnarikas"... Tagasihoidlik ja mõõdukas, astub ta salongi ja teeb alandlikke kummardusi. Tema näol on teenetevalmis naeratus, käitumises ja liigutustes pehmus, vastutulelikkus, argus. Kuid see on teeseldud argus. Tegelikult on sellel tagasihoidlikul inimesel täpne ja eksimatu arvestus. Ta astub salongi, tervitab kummardades ja otsekohe hindab olukorda. Nurgas, sügavas tugitoolis, istub Hljostova, tähtis, mõjukas eit, kelle ainsast sõnast piisab, et kindlustada või hävitada kellegi karjäär. Ta astub selle juurde ja ütleb aupaklikult kummardades, pugeva naeratusega:

Ваш шпиц, прелестный шпиц; не более напёрстка;
Я гладил всё его; как шёлковая шёрстка.

Te spits on tore spits; mitte suurem sõrmkübarast;
ma silitasin teda: karvad justkui siidist.

„Ma tänan, armas," vastab rahulolev vanaeit. Tema poolehoid on kindlustatud.

See on Moltšalin, Famussovi sekretär, üks komöödia peategelasi.

Famussovi poolt soositud mittenimekas Tveri aadlik Moltšalin ilmus Moskvasse ainsa sihiga teha karjääri. Ta ilmus relvastatuna terve karjerismi-teooriaga.

Tema lähtekohaks on arusaamine enda tähtsusetusest ja sõltuvusest:

Ведь надобно ж зависеть от других... Peab ju teistest olenema...
В чинах мы небольших... Oleme väikeses aukraadis...

Tema taktikaks on libitsemine, pugemine, teesklus. See on taktika, mille ta päris isalt, kes õpetas teda olema meelepärane mitte ainult majaisale ja ülemusele, vaid isegi „kojamehe koerale, et see oleks lahke."

Tema peaargumendiks on omaenda arvamuse ohtlikkus.

Moltšalin arutleb nõnda: aga äkki sa ei taipa, mis arvamus on ülemusel, „ei satu täppi"? Ning ta seab endale reegliks:

В мои лета не должно сметь
Своё суждение иметь.

Ei tohi olla minu eas
oma arvamust.

Tal on ka andeid: „Kaks. Parajus ja korralikkus."

Moltšalin osutus „asjameheks", osavaks ametnikuks. Möödus ainult kolm aastat tema ilmumisest Moskvasse ja ta teatab juba enesega rahul olles:

С тех пор, как числюсь по Архивам,
Три награжденья получил.

Sest saati, kui olen Arhiivide koosseisus,
sain kolm autasu.

Kolm autasu kolme aasta jooksul on algaja ametniku kohta suur edu.

Moltšalin teeb oma karjääri osavalt. Tema käitumine petab kõiki ümberolijaid. Pole imestada, et Sofja teda läbi ei näinud. Moltšalin petab ka teda ja, teeseldes armukest „kohustusest", „niisuguse mehe tütre meeleheaks", flirdib samal ajal Liisaga. Tema käitumine Sofja suhtes on tema täieliku põhimõttelageduse, külma arvestuse parimaks näitajaks.

Artiklites komöödiast „Häda mõistuse pärast" räägitakse sageli, et Moltšalin on tulevane Famussov. Sellise võrdlusega on raske nõustuda. Famussovil kogu tema lömitamise juures on siiski mingi iseloomu laiahaardelisus ja mingisugused seisuslikud traditsioonid ja eelarvamused. Moltšalinil pole hinge taga midagi, tal on ainult külm arvestus. See ei tähenda, et Moltšalin ei tee karjääri. Tšatski ütleb tema kohta:

А впрочем, он дойдёт до степеней известных,
Ведь нынче любят бессловесных.

Ta, muide, jõuab silmapaistvate auastmeteni,
eks sõnatuid ju armastata praegu.

See ennustus leiab endale kaudse tõestuse Zaretski sõnades oma äia sekretäridest:

Секретари его все — хамы,
Людишки, пишущая тварь —
Все вышли в знать, все нынче важны.

Kõik ta sekretärid — kaabakad,
väikesed inimesed, kirjutajad tõprad —
on tõusnud kõrgele, kõik praegu tähtsad.

Kuni on olemas Famussoveid, kes ainult paberitele alla kirjutavad, on Moltšalinid asendamatud. Famussov arvatavasti annab talle küpselt järele mõeldes andeks. Ja Moltšalin hakkab jällegi teenistusvalmilt tema salongis liuglema:

Там моську во-время погладит.
Тут впору карточку вотрёт.

Seal silitab ta õigel ajal mopsi,
siin õigel hetkel kaardi kätte pistab.

Endiselt hakkab äraostvalt mõjuma tema teenerlikult-alandlik keel ja toon. Ning Arhiivis tulevad talle omas korras aukraadid ja autasud.

Moltšalini kuju kutsub esile vastikust. Kuid Tšatskil on õigus, kui ta räägib, et see tüüp on visa eluga ja laialt levinud:

Молчалины блаженствуют на свете.

Moltšalinitel hea on elada maailmas.

Ega muidu ole Moltšalini nimi saanud üldnimeks.

Skalozub. Tähelepandavaks kujuks Famussovi külaliste seas on polkovnik Skalozub.

Munder tihedalt ümber keha, astub ta kannuseid kõlistades Famussovi salongi ja tuba täitub kohe tema endaga rahuloleva häälekõlaga.

„Kes on see Skalozub?" mõtleb Tšatski, märgates Famussovi erutust külalise ilmumisel: „Tast isa sonib . . ."

Tõesti, Famussov soosib ilmselt Skalozubi. See on

Известный человек, солидный,
И знаков тьму отличья нахватал;
Не по летам, и чин завидный,
Не нынче, завтра генерал . . .

. . . tuntud inimene, soliidne,
ja on haaranud hulga aumärke;
auaste on ka ea kohta kadestatav,
võib täna-homme kindral olla.

„Ta on kullakott ja rühib kindraliks," iseloomustab Skalozubi veel lühemalt, kuid kujukalt ja ilmekalt Liisa. Missugust peigmeest on veel Sofjale vaja? Seltskondliku positsiooni poolest pole Famussovi arvates paremat peigmeest vajagi.

Skalozub pooldab samu vaateid, mis Famussovgi. Mingeid „kehklevaid ideid" tal ei ole. Nagu Famussovgi, on ta igasuguste „uute reeglite" veendunud vaenlane, reeglite,

milledest näiteks oli vaimustatud tema nõbu. Teda ei saa „ninapidi vedada õpetatusega" ja ta hoiatab ähvardavalt Repetilovit:

Я князь-Григорию и вам
Фельдфебеля в Вольтеры дам.
Он в три шеренги вас построит.
А пикнете, так мигом успокоит.

Ma vürst Grigorile ja teile
Voltaire'iks annan veltveebli.
See rivistab teid kõiki kolme ritta.
Kui aga piiksatate, rahustab kohe.

Niisama selgesti avaldab ta III vaatuse lõpul oma arvamuse haridusest:

Я вас обрадую: всеобщая молва,
Что есть проект насчёт лицеев, школ, гимназий;
Там будут лишь учить по-нашему: раз, два,
А книги сохранят так: для больших оказий.

Ma rõõmustan teid: on kõigil suus,
et on olemas projekt lütseumide, koolide, gümnaasiumide kohta;
seal hakatakse õpetama nii nagu meil: üks, kaks,
ja raamatuid, neid hoitakse ainult harukorraks.

Skalozubi vaated teenistusele sarnanevad samuti Famussovi omadega. Tal on üksainus unistus ja eesmärk: „Ma ainult kindraliks veel tahan jõuda."

Teid ja „kanaleid" selle auastme juurde on tema arvates palju. Tema karjäär pole sedavõrd vahvuse kuivõrd õnne tulemuseks, mida ta ka ise tunnistab:

Довольно счастлив я в товарищах моих,
Вакансии как раз открыты;
То старших выключат иных,
Другие, смотришь, перебиты.

Ma olen oma kaaslaste poolest kaunis õnnelik,
on kohad parajasti vabad;
kord välja lülitatakse vanemaid,
ja teised, vaatad, on langenud.

Skalozubi huvitab ainult teenistuse väline külg: rüht, kuld ja palistused mundritel, polkude vormilised eraldusmärgid: „kandid, õlakud, nööpaugud mundritel". Ordeneid tunneb ta mitte halvemini Famussovist. „Manöövrite ja masurka tähtkuju," iseloomustab Skalozubi tigedalt, kuid tabavalt Tšatski, märganud tema vaimse silmaringi kitsust. Nende sõnadega on tegelikult antud Skalozubi ammutav iseloomustus.

Skalozubi vaimne tase pole kõrge. Sofja ütleb tema

kohta: „Ta pole mõistlikku sõna eluilmas öelnud." Liisa toetab teda: „Jah, nii öelda, jutukas, kuid mitte arukas."

Huvide piiratus avaldub ka Skalozubi keeles. Selle tõttu, et tal „ainult teenistus on mõttes", on tema kõnekeel tihedalt küllastatud professionaalse sõjaväe-sõnavaraga: mundrid, kaardivägi, kaardiväelased, pagunid jms. Moskva on talle „määratu suur distants".

Tema kõne on sõjaväeliselt lakooniline ja kõlab mõnikord käsklusena: „Seal hakatakse õpetama nii nagu meil: üks, kaks." Tema kõnes tundub tugevasti kasarmukõne jämedust. Tema kõne pole ka alati süntaktiliselt reeglipärane: „Mul piinlik, nagu aus ohvitser."

Skalozub on Araktšejevi-aegse kasarmu-sõjaväelase piiratud tüüp. Teda ei saa muidugi samastada kogu tema-aegse ohvitserkonnaga. Tema ajal oli armees selliseid komandöre, nagu Bagration, Rajevski, Jermolov ja palju teisi. Ta teenib alates „kaheksasaja üheksandast", võttis osa kolmeteistkümnenda aasta sõjakäigust, seega Isamaasõjast Napoleoni vastu. Sellest hoolimata ei meenuta miski temas ohvitseri-patriooti, kes on valmis andma oma elu mitte auastmete, vaid kodumaa eest. Võib kindlasti öelda, et kui Senati väljakul puhkeb dekabristide ülestõus, siis hakkab Skalozub ilma mõtlemata laskma suurtükkidest ärksamate ohvitseride pihta. Ta tegi selle kohta ka ise avameelse hoiatuse, paisates lause veltveeblist, kes on valmis jagu saama „voltäriaanlastest":

Ja piiksatate, oskab rahustada.

Sofja. Famussovi seltskonna naistegelaste rühmas seisab eraldi Sofja, üks komöödia peategelasi.

Sofja kuju kutsub esile mitmesugust suhtumist lugeja poolt. Ühed peavad teda isemeelseks, tigedaks ja tuimaks neiuks: ta tunneb huvi inimese vastu, kellega abiellumiseks Famussov kunagi luba ei anna, tõukab kahetsuseta tagasi Tšatski ja laseb isegi lendu kuulduse selle nõdrameelsusest. Teistele näib ta olevat tühine, sentimentaalne preili, naiivne ja usaldav, kes ei oska inimeste vahel vahet teha ja kes ilmselt Moltšalinit idealiseerib. Kolmandad peavad teda targaks, tuliseks neiuks, kes on iseseisev ning sõl-

tumatu ja kes on valmis oma seltskonna arvamust tähele panemata jätma. Kuidas siis tema kuju mõista?

Sofjas peab eristama tema ringi kuuluvate inimeste puudusi ja tema enda iseloomujooni. Keskkond, milles sai kasvatuse ja kasvas üles Sofja, nõudis neiudelt vähe: oskust kõnelda prantsuse keelt, ehtida end „tafti, sameti ja looriga" ja laulda moodsaid romansse. Ideid ja veendumusi neiudel olla ei tohtinud. Tuli lihtsalt alistuda üldtunnustatud vaateile ja elada „nagu kõik", varjates oma tundeid ja mõtteid, teeseldes ja silmakirjatsedes. Selle aristokraadipreili pitseriga on märgitud ka Sofja. Ta oskab ka kavaldada ja teeselda, varjab osavalt oma tundeid Moltšalini vastu ning ei kohku tagasi isegi Tšatski laimamisest.

Kuid Sofjal on ka häid omadusi ja eeldusi, mis teda ümbritsevate naiste hulgast tahtmatult esile tõstavad. Tal on elavat mõistust, võimet sügavaks tundmuseks, uhkust ja iseseisvat iseloomu. Temas on — I. A. Gontšarovi väljenduse järgi — „midagi oma, tulist, õrna ja unistavat". See mõistuse, lõbususe, teravmeelsuse, loomulikkuse, tundekülluse ja omapärase uhkuse hurmav segu veetlebki Tšatskit. Ainult nende väärtustega saabki seletada Tšatski armastust tema vastu, armastust, mida temas polnud surmanud kolm eemaloleku-aastat.

Millega siis seletada selle targa neiu eksisammu, mis lõppes draamaga temale, Moltšalinile ja Tšatskile? Vastuse sellele küsimusele leiame, kui pöörame tähelepanu veel ühele tema vaadete ja meelsuse allikale.

Lugejad ei pööra tavaliselt tähelepanu Famussovi möödaminnes visatud lausele: „Ta prantsuskeelseist raamatutest ei saa und." See lause on aga Sofja kuju mõistmiseks äärmiselt tähtis. Missugused raamatud kujundasid tema vaateid ja meelsust? Komöödia vaikib neist. Kuid kahtlemata olid need prantsuse romaanid, milledest olid eriti huvitatud XIX sajandi alguse vene neiud. Neist ammutasid tolle aja eluvõõrad aadlineiud oma „elutarkust" ja kujundasid nende põhjal oma armastuseideaali. Ega muidu isegi Famussov kogu oma ükskõiksuse juures raamatute vastu märganud, et Kuznetski Most*, kust tulid neiude juurde prantsuse auto-

* Kuznetski Most — Moskva peatänavaid, tähtsamate raamatukauplustega. (Tõlk. märk.)

rid, osutus „hukuks südameile". Nende romaanide seas oli tähtsal, kui mitte esimesel kohal Rousseau romaan „Uus Héloïse". Selle romaani kangelaseks on vaene koduõpetaja Saint-Preux, kellesse on armunud aristokraat Julie. See on tagasihoidlik, lihtsa päritoluga, tark inimene, kes tasandab endale teed isiklike väärtuste ja visadusega. Võib-olla selle romaani ja Saint-Preux' mõjuga võibki seletada seda saladust, miks Sofja idealiseerib Moltšalinit. Tšatski aimab Sofja eksitust:

Бог знает, за него что выдумали вы,
Чем голова его ввек не была набита.
Быть может, качеств ваших тьму,
Любуясь им, вы придали ему.

Jumal teab, mis tema eest olete välja mõtelnud,
mis tema pähe elus tuubitud pole olnud.
Võib-olla olete oma vooruste hulga
teda imetledes omistanud talle.

Moltšalini „voorusi" võis Sofja endale ette kujutada kõige tõenäolisemalt just loetud romaanide mõjul.

Peab tähendama, et rikka aadlineiu armastus ühiskonna alamaist kihtidest päritolevate isikute vastu polnud tollal just nii väga haruldaseks nähtuseks. Ega muidu ka Puškini novellis „Dubrovski" armu aristokraat Maša Trojekurova koduõpetajasse. Novelli „Dubrovski" tegevus aga kuulub samuti XIX sajandi algusesse.

Sofja idealiseeris Moltšalinit. Ainult Moltšalini juhuslikult pealtkuulatud vestlus Liisaga avas talle silmad oma kangelase tõelise iseloomu nägemiseks. Elu andis talle kibeda õppetunni, mille eest ta tasus kannatuste ja kahetsusega. Gontšarov tähendab oma artiklis „Miljon piina" õieti, et ka Sofjale sai osaks oma „miljon piina" ja et ta „üksinda kogu sellest rahvahulgast äratab enese suhtes mingi nukra tunde".

Sofja kuju kuulub kahtlemata komöödia komplitseeritumate ja realistlikumate kujude hulka.

Famussovi külalised. Famussovi majas kohtame suurt ja kirjut seltskonda. Siin on käskija iseloomuga, tujukas ja mõjukas vanaeit Hljostova, kes on ilmunud koera ja neegritüdrukuga, krahvinna-vanaema ühes krahvinna-lapselapsega, tigeda ja kõrgi keelepeksjaga, vürst Tugouhhovskite

abielupaar kuue tütrega, kes on huvitatud ainult kleidimoodidest, ning Natalja Dmitrijevna, hellitatud noor daam, kes oma heasüdamlikust abikaasast on teinud tahtetu orja. Siin on ka Repetilov, lobamokk ja alatine klubide külastaja, kes moe järgi joostes etendab liberaali osa, ja Zagoretski, kelm, kellest jätkub igale poole ja kes teab kõik, samasugune „kole liberaal" nagu Repetilovgi. See pole veel kogu aadli-Moskva. Famussovil pole sel päeval ball, vaid perekondlik õhtu. („Meil on lein, ei sobi sellepärast ball.") Selle tõttu ei näe me tema juures ei vürstinna Marja Aleksevnat, avaliku arvamuse hirmuäratavat seaduseandjat, ega „tuntud" Tatjana Jurjevnat, kes korraldab balle „jõulust paastuni" ja suvel pidusid maal ning soosib kõiki. Kuid nii Marja Aleksevna kui Tatjana Jurjevna viibivad Famussovi juures nähtamatult.

Famussovi-Moskva elu-olu, kommete ja meelsuse pilt on maalitud komöödias eredalt ja julgelt. Meie ees on jõudeelu elavate, tühjade, südametute ja labaste —

В любви предателей, в вражде неутомимых,
Рассказчиков неукротимых,
Нескладных умников, лукавых простяков,
Старух зловещих, стариков,
Дряхлеющих над выдумками, вздором.

armastuses reetjate, vaenus väsimatute,
taltsutamatute jutustajate,
kohmakate tarkpeade, kavalate lihtsameelsete,
hirmsate eitede, vanameeste,
väljamõeldiste ja loba kallal raugastuvate —

inimeste hulk.

Selle miljöö pärisõhkkond on keelepeks ja laim. Siin tuntakse iga aadliku südamesaladusi ja öeldakse, kes on rikas, kes vaene ning kui mitu hinge pärisorje on Tšatskil: „Nelisada." — „Ei, kolmsada!" Ning Hljostova lisab solvunult: „Ma võõraid mõisu tundma siis ei peaks!" Siin segatakse Lancaster'i* õppeviisi maakaardiga**. Siin räägitakse instituutidest vaenulikult ja halvakspanevalt: „Pe-da-goo-gi-line,

* Lancaster'i õppeviis — vastastikuse õpetamise süsteem; laenatud Inglismaalt.

** Maakaarti nimetati tollal vene keeles ландкáрта. (Tõlk. märk.)

nii vist on ta nimi."* Siin „ball eile oli, homme on neid kaks". Siin peab mõtlema, „nagu kõik". Siin „patt pole häda, kuulujutt pole hea".

Tšatski. Ja siis satub vale ja teesklusega mürgitatud, täienisti eelarvamustest läbiimbunud seltskonda ärksamate, õilsate vaadetega inimene — Tšatski.

See on noor haritud aadlik, kes on äsja kolmeaastaselt reisilt tagasi jõudnud. Komöödiast saame tema kohta teada järgmist. Ta pole rikas, kuigi kuulub „tuntud suguvõsasse". Tema lapsepõlv on möödunud Moskvas, tema kadunud isa sõbra Famussovi majas on ta üles kasvanud ja saanud sõbraks Sofjaga. Me ei tea, missuguse hariduse ta on saanud ja kus, kuid näeme, et ta on haritud inimene, kes pole võhik kirjanduses („hästi kirjutab ja tõlgib"). Tema mõistusest, teravmeelsusest ja kõneosavusest räägivad nii Famussov kui Sofja. Ta on teeninud mõnd aega Peterburis, kus oli tuttav isegi ministritega, kuid loobus teenistusest, nähtavasti veendumuste tõttu, soovimata leppida reaktsiooniga, ja sõitis reisile.

Ах! если любит кто кого,
Зачем ума искать и ездить так далёко? —

Ah! Kui keegi armastab kedagi,
miks tarkust otsida ja nii kaugele sõita?

hüüatab solvunult Sofja. Kuid Sofjal pole õigus. Tung „tarkust otsida", s. o. täiendada oma haridust, ja elukorralduse uute vormide otsing iseloomustavad juba isegi kõrgelt Tšatskit, kes ideaali nimel ohverdas kõhklemata hiilgava karjääri.

Tõepoolest, Tšatski polnud asjata reisinud. Kestev tutvus mitmesuguste maadega mitte ainult laiendas tema silmaringi, vaid teritas ka tundlikkust ühiskonnaelu nähtuste suhtes. See tuli kohe ilmsiks pärast tema tagasijõudmist Moskvasse.

Juba lapsepõlve-mälestuste järgi tuttav Moskva aadliseltskonna elu üllatab Tšatskit oma tardumuse, konservatismi, labasuse ja tühjusega. Selles on ikka needsamad vanad eelarvamused, mis seal olid ka aastakümnete eest.

---

* Pedagoogiline Instituut Peterburis (asutatud 1804. a.) oli tuntud professorite ja üliõpilaste liberaalse meelsuse poolest.

Tšatski kõneleb neist puudustest algul heasüdamlikult-pilkavalt. Kuid mida kaugemale, seda enam asendub tema irooniа toon kriitiku ja satiiriku vihase ning paljastava paatosega. Teda pahandab Moskvas kõik.

Kuulanud ära Famussovi enesega rahulolevad arutlused vanast ajast ja soovituse elada ning õppida, „pidades silmas vanemaid inimesi", ründab Tšatski teravalt Famussovi seltskonnas levinud libitsemist, seljaküürutamist ja lömitamist. Teda üllatab kontrast nende vanaaja igandite ja ärksama seltskonna uute voolude, „praeguse ja möödunud aja" vahel. Vastukaaluks Famussovi seltskonna orjameelsele ideaalile esitab ta oma ideaali — sõltumatu ja haritud isiksuse, orjusest selle igal kujul vaba elu ideaali. Tšatski kõned ja repliigid näitavad, milline ületamatu kuristik on tema maailmavaate ja Famussovi seltskonna vaadete vahel. Peatume Tšatski vaadetel teenistusest, haridusest ja pärisorjusest.

Famussovi seltskond teenib isiklike kasude pärast, jälgides orjameelselt aukandjate vaateid. Tšatski nõuab, et teenitaks „asja, mitte isikuid". Ta teatab uhkelt:

Служить бы рад, прислуживаться тошно.
Ma meelsalt teeniksin, kuid pugeda on tülgas.

Famussovi seltskond hindab hariduses ainult välist lihvi ja omandab ainult euroopluse välisvorme. Püüdes talitada nii, et „koguda õpetajaid terved polgud: arvult rohkem, hinnalt odavamaid", ei hinda ta hariduse sisemist olemust. Tšatski pooldab tõelist haridust. Ta ütleb kirglikult:

Теперь пускай из нас один
Из молодых людей найдётся: враг исканий,
Не требуя ни мест, ни повышенья в чин,
В науки он вперит ум, алчущий познаний;
Или в душе его сам бог возбудит жар
К искусствам творческим, высоким и прекрасным,
Они тотчас: — разбой! пожар!
И прослывёт у них мечтателем опасным!

Nüüd leidugu üks meie
noorte seast, kes karjäärile on vaenulik,
ei nõua ei kohti ega aukõrgendust,
kes koondab teadusele mõistuse, mis ihkab teadmisi;
või kelle hinges jumal ise äratab palava iha
loovkunstide, ülevate ja kaunite vastu, —
need kohe: „Röövlitegu! tulekahju!"
Ja ta saab ohtliku unistaja kuulsuse!

Peab silmas pidama, et kui Tšatski räägib „noortest", siis pole juttu ea poolest, vaid vaadete, maailmavaate poolest noortest inimestest. Nii Moltšalin kui Sofja on noored inimesed, kuid nad elavad vanade traditsioonide ja kujutluste kütkes. Tšatski räägib eesrindlikest inimestest, hariduse entusiastidest, teaduse ja kunsti tõelistest ning omakasupüüdmatuist harrastajaist.

Pärisorjus oli Famussovi seltskonnale normaalne nähtus, see vastas täiesti aadli klassihuvidele. Tšatski on ka aadlik ja tal on umbes 300—400 hinge pärisorje. Kuid oma mõisa juhib ta ilmselt „halvasti", s. o. nähtavasti ei kasuta talurahva ekspluateerimise tavalisi karme vorme. Teda pahandab aadlike „pidutsedes ja pillavalt laiutamine", mille allikaks on „riisumine". Eriti kirglikult ründab ta pärisorjuse jõledaid avaldusi: pärisorjade vahetamist koerte vastu, talupoegade müüki üksikult. Tema monoloogis „Ent kohtunikud kes?" kõlab mitte ainult humaanse inimese sügav pahameel, vaid ka protest pärisorjuse vastu üldse.

Tšatski vaated on patrioodi vaated. Ta armastab „me tarka elujulget rahvast" ja tunneb südamevalu kodumaa väärkülgede pärast. Üheks selliseks paheks peab ta välismaalaste tühja, orjameelset ja sõgedat jäljendamist aadliseltskonna poolt. Tšatski palub taevast, et ometi vabanetaks sellest pahest, „haledast läigastusest võõra maa järele" ja et vene rahvas „meid keele poolest vähemalt ei peaks sakslasteks". See on võitlus Venemaa rahvusliku väärikuse eest. Tšatski kaldub selles võitluses mõnikord äärmustesse. Nii ründab ta isegi „naeruväärseid paljaksaetud halle lõugu", lääne-euroopa frakki. Kuid rahva patriotismi tõusu aastail, mille oli kutsunud esile hiljutine Napoleoni purustamine, olid need äärmused arusaadavad ja omased mitte üksnes Tšatskile.

Muidugi mitte paljaksaetud lõuaotste ja sõnade *madame* ja *mademoiselle* ründamine ei ärritanud Famussovi seltskonda. Tšatski kõnedes tundis aadli-Moskva oma ideelist vaenlast, täiesti teistsuguse maailmavaate kandjat. Seepärast just hakkabki kogu Famussovi seltskond ühiselt ning koondunult Tšatskile vastu. Missuguste nimetustega küll nad teda üle külvavad! Tšatski on „ohtlik mees", „karbo-

naar"*, „farmazon"**, „bussurman"*** ja „voltäriaanlane"****. „Ta kõne sihib vabaduse poole", „ta võimu hoopiski ei tunnusta". See on kahe maailmavaate konflikt.

Famussovi seltskonnas osutus Tšatski üksikvõitlejaks ja sai kaotuse osaliseks. Selles oli tema kui uue ajastu esindaja ühiskondlik draama. Gribojedov andis sellele draamale järgmise seletuse: „Minu komöödias on 25 rumalat ühe kainelt mõtleva inimese kohta. Ning see inimene on muidugi vastuolus teda ümbritseva seltskonnaga, keegi teda ei mõista, keegi ei taha talle andestada, et ta on veidi kõrgemal teistest." Kuid Tšatski pole „veidi kõrgemal teistest", ta on pea võrra kõrgemal ümbritsevast seltskonnast. See tegigi tema sotsiaalse draama teravamaks.

Üheaegselt toimus ka Tšatski isiklik draama. Sofja ei hinnanud tema siiraid vaimustatud tundeid ja lükkas tema tagasi. Ärritatud Sofja jahedusest, piinatud kahtlustustest, paiskab Tšatski veel kirglikumalt oma väljakutse seltskonnale. Isiklik mure põimub tal kodaniku draamaga. Tuuakse nähtavale tema elamuste väga keerukas gamma: vaimustus kohtumisest Sofjaga, lootus vastutundele, Moskva kommete teravmeelne kriitika, kurvastus, ärritumine, vihane võitlus Famussovi vastu, pettumus, kahtlustus, armukadedus jne. kuni nördimuse ja vihani. Inimese piinav seisukord, keda ei mõista ei armastatud neiu ega seltskond, viib ta hingelisest tasakaalust välja. Näeme isegi mõningaid veidrusi tema käitumises. Ta muide tunnistab isegi, et „kus palju rahvast, seal ei ole kodus" ta, et tal „ei sobi mõistus südamega". Lõpptulemuseks on „miljon piina".

Ära piinatud sellest võitlusest Famussovi seltskonnaga ja isikliku murega, hüüab Tšatski:

Вон из Москвы! сюда я больше не ездок.
Бегу, не оглянусь, пойду искать по свету,

---

* Karbonaarid — salajase revolutsioonilise organisatsiooni liikmed Itaalias ja Prantsusmaal XIX sajandi algul. (Tõlk. märk.)

** Farmazon — moonutatud prantsuskeelne *franc-maçon* — vabamüürlane. (Tõlk. märk.)

*** Bussurman — muhamediusuline, pagan. (Tõlk. märk.)

**** Voltäriaanlane — „Voltaire'i pooldaja". Nii nimetati vabameelseid. (Tõlk. märk.)

Где оскорблённому есть чувству уголок! —
Карету мне, карету!

Ära Moskvast! siiatulijat minust enam ei ole,
ma põgenen, ei vaata tagasi, lähen otsima mööda maailma,
kus solvatud tundmusele leidub koht!...
Tõld mulle siia, tõld!

Tekib küsimus: kuidas võtta seda Tšatski lõpplauset? Mis see on: solvunud endast-lugupidamise žest? positsioonide käestandmine? ähvardus? Võib kindlasti öelda, et Tšatski hakkab otsima kohta solvatud tundmusele kuski mujal kui oma mõisa pargis. Sellised inimesed nagu Tšatski on teoinimesed. Peale selle on Tšatski üksik ainult Famussovi salongis. Elus on tal mõttekaaslasi: vürst Fjodor ja Skalozubi nõbu ja kõik need, kes harrastavad „uskmatust ja sekte". Nende taga aga, mis veel tähtsam, seisavad Rõlejev, Pestel, Küchelbecker, Tšaadajev.

Herzen kirjutas Tšatskist: „Temal oli see rahutu püsimatus, mis ei suuda taluda lahkhelisid ümbrusega ja peab kas murdma selle või murduma." Herzeni arvates Tšatski „oli otseteel sunnitööle", s. o. väljendas dekabristide vaateid ja meelsust.

Tšatskit võib võtta ka psühholoogilise tüübina. Tšatskid on paratamatud igas põlvkondade võitluses kui rutiini vastu võitlejad ja uute ideede kandjad. Gontšarov kirjutas sellest artiklis „Miljon piina": „Iga uuendust-nõudev tegu kutsub välja Tšatski varju. Nende hilisemate tšatskite ausaist, tuliseist kõnedest kostavad igavesti gribojedovlikud motiivid ja sõnad, ja kui mitte sõnad, siis Tšatski ärritavate monoloogide mõte ja toon. Sellest muusikast ei lahku vana vastu võitlevad teravmeelsed kangelased kunagi. See ongi, mille tõttu pole seni iganenud ja vaevalt kunagi iganeb Gribojedovi Tšatski ning temaga ühes ka kogu komöödia."

Komöödia realism. „Häda mõistuse pärast" kompositsioon kannab klassitsismi mõju jälgi. See avaldub kolmest klassikalisest „ühtsusest" kinnipidamises komöödias, Liisa kuju omapärasuses, mis pigemini meenutab klassikalise komöödia „peategelase sõpra" kui pärisorjusaegset toatüdrukut, pikkades monoloogides ja isegi tegelaste: Famussovi, Moltšalini, Repetilovi, vürst Tugouhhovski, osalt Skalozubi

„tähendusega" nimedes.* Seda ei saa mingil moel pidada komöödia puuduseks, sest selline kompositsioon tingis märgatavalt komöödia tegevuse pingsust, selle realismi kuidagimoodi nõrgendamata.

Oma sisult on „Häda mõistuse pärast" rangelt realistlik komöödia. See on XIX sajandi 20-ndate aastate Moskva aadli elu-olu tõetruu pilt ja oma aja ühiskondliku ja poliitilise võitluse elav peegel.

Äratab tähelepanu komöödia sotsiaalse tausta ulatus. Selle tegevus ulatub kaugele väljapoole Famussovi salongi piire. Selle seinte taga näeme aukandjat Maksim Petrovitšit, „tuusa" Kuzma Petrovitšit, Famussovi sugulast Õpetatud Komiteest, „suurte nurjatute Nestorit", teatrit harrastavat mõisnikku, kes müüs üksikult oma zefiirid ja aamorid, jms. Need on komöödia niinimetatud lavatagused kujud.

Komöödia ideelist rikkust tugevdab ja suurendab hulk selle värssidesse laialipaisatud päevakajalisi vihjeid. Selles mainitakse Pedagoogilist Instituuti, Õpetatud Komiteed, Lancaster'i õppeviisi jm.

Niisugused jooned ajastu elust aitasid kaasa vene tegelikkuse kujutamise täielikkusele.

Komöödia realism leiab kinnitust sellest, et tema paljude kangelaste eeskujudeks olid elavad inimesed. On alust arvamiseks, et Famussovi algkujuks oli autori onu A. Gribojedov, Moskva Arhiivi ülem, Repetilovi algkujuks — Šatilov, tühine Moskva naljahammas, Hljostova algkujuks — N. Ofrossimova (kes L. Tolstoi romaanis „Sõda ja rahu" on kujutatud Ahrossimova nime all), Skalozubi eeskujuks — polkovnik Rimski-Korssakov, „öise röövli-kahevõitleja" eeskujuks — krahv F. Tolstoi, kes oli tuntud „ameeriklase" hüüdnime all, teatrit harrastava mõisniku eeskujuks — Rjazani mõisnik Izmailov, jne. Tšatski algkujuks võib nähtavasti pidada Tšaadajevit. Mõned klassikalise draama abstraktsete kujudega harjunud kaasaeglased pidasid natuuri järgi kujutamise võtet komöödia puuduseks. Gribojedov vastas neile:

---

* Famussov — on tuletatud ladinakeelsest sõnast *fama* — kumu, kuulujutt; Moltšalin — sõnast молчать (vaikima); Repetilov — prantsuskeelsest *répéter* — kordama; Tugouhhovski — sõnadest тугое ухо (kõva kuulmisega kõrv); Skalozub — sõnadest скáлить зубы (hambaid näitama, ka irvitama).

„Jah, komöödiate ja tragöödiate koosseisu kuuluvad portreed ja ainult portreed, neil on aga teistele isikutele omaseid ning mõnedel — kogu inimkonnale omaseid jooni selles ulatuses, milles iga inimene sarnaneb oma kahejalgseile kaasvendadele." Gribojedov mõtles siin tüpiseerimist, seaduslikku kunstivõtet. Tema meetodi parimaks õigustuseks on see, et mõnede komöödia kangelaste nimed on saanud üldnimedeks.

XIX sajandi 20-ndate aastate Moskva aadli tõetruu ja ilmekas kujutamine komöödias, komöödia keele elulisus, psühholoogiliste iseloomustuste peenus ja veenvus, — kõik see kõneleb sellest, et Gribojedovi komöödia on tõeliselt realistlik teos. On olemas termin „Gribojedovi Moskva". See võlgneb oma tekkimise komöödiale „Häda mõistuse pärast".

Komöödia keel. Komöödia „Häda mõistuse pärast" värsikeele väärtused tõmbasid endale juba Puškini, karmi ja nõudliku kunstniku tähelepanu. Tutvunud a. 1825 komöödiaga, hüüdis ta: „Värssidest ma ei räägi — pooled neist peavad saama vanasõnadeks." Tõepoolest, vene ilukirjanduses on raske nimetada teist teost, mis oleks nii rikastanud vene kõnekeelt kui Gribojedovi komöödia.

Komöödia vanasõnadeks kujunenud väljendused hõlmavad kõige mitmekesisemaid teemasid (teenistust, haridust, avalikku arvamust, kasvatust, armastust, abielu, Moskvat jt.). Siin püsivalt vene kõnekeelde üleläinud vanasõnade näidiseid:

Служить бы рад, прислуживаться тошно.
Чины людьми даются, а люди могут обмануться.
Подписано, так с плеч долой!
Грех не беда — молва не хороша.
Ах, злые языки страшнее пистолета!
Читай не так, как пономарь, а с чувством, с толком, с расстановкой.
Ах, боже мой, что станет говорить княгиня Марья Алексевна!
Счастливые часов не наблюдают.
И дым отечества нам сладок и приятен.
Свежо предание, а верится с трудом.
Я глупостей не чтец, а пуще образцовых.
Кто беден, тот тебе не пара.
Блажен, кто верует: тепло ему на свете.
Числом поболее, ценою подешевле.
Шумим, братец, шумим!
Карету мне, карету!

Ma meelsalt teeniksin, kuid pugeda on tülgas.
Aukraade annavad inimesed, inimesed aga võivad eksida.
On alla kirjutatud, siis on kaelast.
Patt pole häda, kuulujutt pole hea.
Ah! kurjad keeled on hirmsamad kui püstol.
Sa ära loe nii nagu kellamees, vaid tundega, mõttega ja aeglaselt.
Ah, mu jumal, mida hakkab rääkima vürstinna Marja Aleksevna!
Õnnelikud tunde ei jälgi.
Isamaa suitski on meile magus ja mõnus.
Pärimus on värske, kuid raske uskuda.
Ma pole rumaluste, eriti eeskujulike, lugeja.
Kes on vaene, ei sobi sulle.
On õnnis see, kes usub, tal on soe maailmas.
Arvult rohkem, hinnalt odavamini.
Mürame, vennas, mürame!
Tõld mulle siia, tõld!

Tuleb märkida komöödia keele küllastatust rahvalike sõnade ja väljendustega. Selles on palju väljendusi, mis ei ole tõlgitavad võõrkeelde.

Komöödia on kirjutatud erijalgseis jambides. See värsimõõt, vaba ja painduv, annab „Häda mõistuse pärast" keelele kõnekeele elavuse ja ilmekuse.

Komöödia tähtsus. Gribojedov jäi vene kirjanduslukku üheainsa teose, komöödia „Häda mõistuse pärast" autorina. Kuid seda komöödiat nimetatakse õigustatult „vene näitekirjanduse pärliks".

Näidendil „Häda mõistuse pärast" on vene rahvale kahesugune väärtus. Kõigepealt tuletab vene ühiskond alati lugupidamisega meelde seda osa, mida Gribojedovi teos etendas Venemaa revolutsioonilise võitluse ajaloos. Komöödiasse kätketud pärisorjusliku süsteemi vastase protesti jõud oli nii suur, et dekabristid suhtusid sellesse kui poliitilise propaganda dokumenti. Selles on komöödia ühiskondlik-ajalooline tähendus.

Kuid ka pärast pärisorjuse langemist täitis komöödia edasi oma tähtsat ühiskondlikku osa olustikuliste kommete tõelise palge näitajana.

Selle kangelased pole kahjuks veel surnud. Ja kuni on olemas Moltšalineid, Famussoveid, Repetiloveid, Skalozube, säilitab oma tähtsuse ka komöödia „igavesti terav, kõrvetav satiir".

Komöödia kunstiline väärtus on tohutu suur. Tema kan-

gelaste nimed on saanud üldnimedeks. Tema vanasõnad on läinud üle vene kõnekeelde ja hakanud selles briljantidena särama. Järelpõlvkond uurib tähelepanelikult ja armastusega teose iga värssi, iga sõna (komöödias on 2221 värssi ja 13 200 sõna, vahemärkusi kaasa arvamata). Kunagi, veel a. 1825, kirjutas A. Bestužev „Poljarnaja zvezda's": „Käsikirjaline komöödia „Häda mõistuse pärast" on fenomen... Julgesti ja teravapiiriliselt kujutatud iseloomude hulk; hing tundmustes; tarkus ja teravmeelsus kõnedes; vene kõnekeele seninägematu soravus ja laad värssides... Kõik kisub kaasa, äratab, köidab tähelepanu. Tulevik hindab seda komöödiat väärikalt ja asetab ta rahva esmajärguliste teoste hulka."

See ennustus on täies ulatuses täide läinud.

K. F. Rõlejev.

(1795—1826.)

Известно мне: погибель ждёт
Того, кто первый восстаёт
На утеснителей народа;
Судьба меня уж обрекла
Но где, скажи, когда была
Без жертв искуплена свобода?

Mulle on teada: hukkumine ootab
seda, kes tõuseb esimesena
rahva rõhujate vastu;
saatus on minu juba hukkumisele määranud,
kuid kus, ütle, kus on
ohvriteta lunastatud vabadus?

(K. Rõlejev, „Nalivaiko pihtimus".)

Rõlejevi elu ja looming. Traagilise leinavarjuna kerkib meie ette ühe dekabristide revolutsioonilise liikumise suurima ja aktiivseima juhi, Kondrati Fjodorovitš Rõlejevi kuju.

Rõlejev oli vaesunud väikemõisaomaniku-aadliku, erualampolkovniku poeg. Ta sündis 29. septembril 1795. a. Batovo külas Peterburi kubermangus isa mõisas. Hariduse omandas Rõlejev 1. Kadetikorpuses Peterburis, kus olukord

K. F. Rõlejev.

oli karm ja tulevase poeedi arenemisele ebasoodne. Noormehe kirjadest isale on näha, et viimasel oli sissetulekute puudumise tõttu raske pojale vajalike asjade ja raamatute ostmiseks raha saata, noor kadett aga palus isalt raha eriti raamatute jaoks.

Lõpetanud a. 1814 Korpuse, ülendatakse Rõlejev ohvitseriks ja ta läheb kohe välismaa-sõjaretkele. Ta läbib Saksa- ja Prantsusmaa ning peatub okupeeritud Pariisis. Siin, välismaal, tutvub Rõlejev tolle aja poliitilise kirjanduse algallikatega, vaatleb ja võrdleb palju ning tulemusena „nakatub vabameelsusest".

Saabunud 1817. a. tagasi kodumaale, lahkub Rõlejev peagi sõjaväeteenistusest, mis teda ei rahulda, jätkab veel Korpuses alustatud kirjanduslikke katseid ja ajab oma väikese mõisa asju, mis pärast isa surma olid täiesti korratusse sattunud. A. 1819 ta abiellub. A. 1820 hakkab Rõlejev, nüüd juba Peterburis, avaldama oma luuletusi ning unistama ajakirja väljaandmisest ja ühiskondlikust tegevusest.

Elatusvahendite puudumine sunnib Rõlejevit astuma riigiteenistusse Peterburi Kriminaalkohtukoja kaasistujana. Siin on Rõlejev oma ametivendadele, „kantseleiametnike taltsutamatule ja täitmatule soole", seaduse ausa ning sirgjoonelise teenimise elavaks etteheitvaks eeskujuks.

A. 1820 avaldab ta trükis oma kuulsa satiiri Araktšejevi kohta — „Soosikule"[256], mis üllatas kaasaeglasi ennekuulmata julgusega ja tõi autorile kõlava edu. Poeet riskis peaga selles „lapse võitluses hiiglasega" ja ei saanud kannatada arvatavasti ainult selle tõttu, et kõikvõimsale soosikule oli ebamugav tunnistada satiiris oma portreed, ning antiikläkituse vormis kirjutatud satiirgi ei nimetanud Araktšejevit liiga otseselt.

Satiiriga „Soosikule" astub Rõlejev ühiskondliku luule teele ja sellest hetkest peale küllastub tema looming ikka enam ülevate sotsiaalsete teemadega, muutudes otsekui vene ühiskonna ärksama osa kodanikuteadvuse hääletoruks. Enese kohta tähendab Rõlejev: „Ma pole poeet, vaid kodanik", nähes oma luuletegevuses kodumaa teenimise ülevaimat vormi.

---

[256] «К временщику».

Vastavalt sellele ülevale temaatikale kasutab poeet satiiris vene poeetika klassikalist stiili, tarvitades slavisme, hüperboole, antiteese, perifraase, hüüatusi jms.

A. 1821 asub Rõlejev looma oma „Mõtteid"*, kasutades peajoontes Karamzini „Ajaloo" materjale. Siin püstitab autor ülesande „meenutada noorsoole esivanemate kangelastegusid, tutvustada teda rahva ajaloo helgemate ajajärkudega, ühendada isamaa-armastus mälu esimeste muljetega". Poeet võttis Vene ajaloost niisuguseid fakte ja kujusid, millede kaudu ta võis avaldada oma mõtteid ühiskonna teenimisest, äratada ja kasvatada lugejas rahvuslikku ja patriootilist tunnet ning kutsuda üles kodaniku-kangelastegudele. „Mõtete" vorm — väheste eranditega — oli ühetaoline: sissejuhatus, kangelase kõne, moraaliõpetus. Historism ja iseloomu nähtavaletoomine nihkusid tagaplaanile, andes maad didaktismile. „Mõtete" tugevasti toonitatud rahvuslus väljendus ka selles, et autor valis kangelasteks ainult venelasi, välismaalased aga esinesid „türannidena" või põlatud argade vaenlastena. See pole juhuslik. Siin väljendus autori ja tema rühmituse pahameel välismaalaste, eriti sakslaste ülevõimu pärast õukonnas. Poeet ülistas vallutajaid — Olegi, Jermakki, vabastajaid välismaalaste ikkest (Dmitri Donskoi) ja eriti oma rahva eest hukkunud venelasi („Mihhail Tverskoi", „Ivan Sussanin" jt.).

„Ivan Sussanin". A. S. Puškin eraldas „Mõtete" seast kõige õnnestunuma poeemi „Ivan Sussanin". Kirjas Rõlejevile kirjutas ta: „Teen erandi „Ivan Sussanini", esimese „mõtte" jaoks, mille järgi hakkasin Sinus aimama tõelist annet."

Selle „mõtte" teemaks on kodumaa päästmiseks oma elu ohverdanud vene talupoja patriootiline kangelastegu. Episood on võetud ajajärgust, mil Venemaa pärast pikka sõda poolakatega kogus jõude viimaseks vastulöögiks okupantidele. Poolakate väesalgad hulkusid mööda maad ja üks niisugune salk ilmus ka Kostroma lähedale. Vana talupoeg Ivan Sussanin oli nõus hakkama väesalga teejuhiks. Ta viib poolakad talvemetsa sügavusse, kust on võimatu välja pääseda, ja teatab seal vaenlastele oma kavatsuse. Ta langeb

* «Думы» — nii nimetatakse teatud laadi ukraina rahvalaule. (Tõlk. märk.)

mõõgahoopide all „Venemaa rahva eest", „õiglase asja eest", „täis usu ja isamaa-armastuse tuld..."

„Ivan Sussanin" paistab teiste „mõtete" seast silma iseloomustavate olustikuliste üksikasjadega, talvise metsamaastiku hoolika kujutamisega ja dünaamilisusega. „Mõtte" keel on vaba arhaismidest ja realistlik.

Rõlejevi loomingu lemmikmotiiv — ohvrimeelsus — on erakordselt õnnestunult välja arendatud.

A. 1823 hakkab Rõlejev koos A. Bestuževiga välja andma ajakirja „Poljarnaja zvezda", üht tolle aja parimaid ajakirju.

Samuti 1823. aastal astub ta tegevliikmena salajasse „Põhjaühingusse" ja valitakse varsti selle esimeheks. Rõlejev oli vandenõu „hingeks", isevalitsuse kukutamiseks peetava võitluse tuliseks propagandistiks. Oma veenmis- ja siira tulisuse jõuga tõmbab ta ühingusse suure hulga liikmeid. Sügavamini kui teised näeb ta liikumise isoleeritust laiadest rahvahulkadest ja tähtsais küsimustes vaadete ühtsuse puudumise ohtu. Tema loomingus ilmuvad üha visamalt üksinduse, paratamatu hukkumise, kuid mitte pettumuse ega võitlusest loobumise toonid.

Poeemid ja ühiskondlik lüürika. A. 1823 Rõlejev, jättes lõpetamata rea alustatud „Mõtteid", loobub sellest žanrist ja läheb üle keerukamatele ja suurematele poeetilistele vormidele — poeemidele. Ta saab poeedina küpsemaks ja nõudlikumaks, mida tunnistab tema poeem „Voinarovski", mis kutsub kohe välja Puškini kõrge hinnangu, kes teraselt jälgis kõike, mis ilmus luule alal. Kuigi poeem „Voinarovski" meenutas „Mõtteid", oli see suureks sammuks edasi Mazepa ja selle kaasvõitleja Voinarovski ajalooliste kujude julge ning algupärase käsitluse suhtes. Nende iseloomud on esitatud komplitseeritumalt ja realistlikumalt. Olustikulised üksikasjad ja ajalooline olukord on kujutatud sügavamini ja elavamini. Revolutsioonilis-romantilises stiilis kirjutatud poeemis leidsid täieliku väljenduse autori vabastusetaotlused, kodanikupaatos ja viimaks poeedi — suure vastutava ürituse juhi isiklikud elamused.

Selles poeemis, lõpetamata poeemis „Nalivaiko" ja teistes nihkub erilise tugevusega esile paratamatu hukkumise motiiv. N. Kotljarevski sõnade järgi on „surm tapalaval ja

sundasumine armastatumaid dramaatilisi situatsioone Rõlejevi luuletustes".

A. 1824 lahkub Rõlejev teda piinavast teenistusest kohtukojas ja asub kantseleijuhataja kohale Vene-Ameerika Seltsingus.

A. 1823—1825 pöördub Rõlejev romantilises stiilis ajalooliste eepiliste teoste kõrval ka ühiskondliku lüürika poole, loob satiirilisi teoseid, demokratiseerides viimaste keelt nähtavasti agitatsiooni eesmärgil. Ulatuslikem teos selles žanris on laul „Oh, kodupaigaski vastik on mul..."[257]. Kirjutatud rahvalikus stiilis, arvustab laul konkreetselt ja realistlikult kõige ebaloomulikumaid ning rahvahulkadele vihatumaid pärisorjusliku režiimi külgi. Selles on kujutatud häbistavat, vastikut inimestega „kui loomadega" kauplemist, kohtu- ja teiste võimude altkäemaksuvõtmist, ülejõukäivaid makse, vaimulikkude kõlblusetust ja uimastava viinaga vaeseks jootmist tsaarikõrtsides. Laul oli tegelikult riimitud proklamatsioon; see lõppeski paljuütlevate ja vihjavate sõnadega:

А до бога высоко,	Jumal on kõrgel,
Да царя далеко;	tsaar kaugel;
Да мы сами	kuid me isegi
Ведь с усами,	oleme täiskasvanud (vurrudega),
Так мотай себе на ус.	peame siis hästi meeles.

Kartus toetuda rahvahulkadele takistas dekabriste kasutada seda laulu laias ulatuses agitatsiooniks soldatite ja talupoegade seas.

Samal ajal valmistusid vandeseltslased lahkhelidele vaatamata ülestõusuks. Aleksander I surm ja mõnd aega kestnud ebamäärane seisukord troonipärimise küsimuses nõudsid neilt kiiret otsust ja tegusid. Sellel otsustaval tunnil lõi osa vandeseltslasi, olles ebakindlad edus, kõikuma. Rõlejev ilmutab neil päevil tormilist tegevust: ta koostab ülestõusu kava; varem nõustumata tsaarisuguvõsa hävitamisega, annab ta nüüd Kahhovskile püstoli tsaar Nikolai tapmiseks, veenab ühtesid, vaimustab teisi. N. Bestuževi sõnade järgi „oli isamaa vabastamine või martüürium eeskujuks tulevastele põlvedele tema alatiseks mõtteks".

257 «Ах, тошно мне и в родной стороне...»

Neil palavikulisil ülestõusueelseil päevil loob ta oma ühiskondliku lüürika parima luuletuse, mis on kirjutatud vabaduses, — „Kodaniku"[258].

„Kodanik". Oraatorlikus stiilis, hüüatuste ja küsimustega kirjutatud luuletus oli N. Bestuževi sõnade järgi adresseeritud „vene ülema seisuse noorsoole" — aadlile. Poeet süüdistab kaasaeglasi „kuritegelikus tegevusetuses", kui on kätte jõudnud „saatuslik aeg", nimetab aadlit „hellitatud mandunud slaavlaste hõimuks", meenutades nähtavasti „Mõtetes" kujutatud mehiseid esivanemaid. Ta teeb neile etteheiteid nende „külma pilgu" eest, millega nad vaatavad „kannatava isamaa hädadele". Neid ootab „häbi ja järelpõlve õigustatud laitus", kui nad ei tee valikut. Ülestõusnud rahvas ei andesta neile „hellitatud jõudeelu". Kodanikuvooruse ülevate eeskujudena on luuletuses esitatud vana-rooma vabariiklase Brutuse ja kaasaegse hispaania revolutsionääri Riego kuju.

„Kodanikku" ei saadud muidugi trükis avaldada, see levis rohkete ärakirjade näol ja pidi poeedi mõtte kohaselt etendama tähtsat osa. Luuletus pidi sel kriitilisel hetkel ergutama julgusekaotanuid, hoiatama neid, kes viisid read korratusse. Enamgi, see oli meeleheitlik katse tõmmata ülestõusust osavõtmisele kaasa aadli erapooletu osa. „Kodanik" avaldab tugevat muljet mehise tooniga ja veendumuse sisemise jõuga üldise tagasihoidlikkuse kõrval.

---

26. detsembril 1825. a. tulid vandeseltslased ühes osa sõjaväega välja Senati platsile Peterburis. Rõlejev, poeet Küchelbecker ja kirjanik Bestužev olid esimestes ridades. Selge tegevuskava puudumine ja kõhklemine viisid ülestõusu paratamatule traagilisele lõpule.

25. juulil 1826. a. hukati viis suurimat liikumise juhti „riiklike kurjategijatena" „häbistava surma", poomise teel; nende seas oli poeet Rõlejev.

Rõlejevi loomingu tähtsus. Rõlejevi ulatuselt väikesel loomingulisel pärandil on peale oma kunstilise väärtuse

[258] «Гражданин».

suur ajalooline tähtsus. Selles on kajastunud vene revolutsioonilise liikumise üks tähtsamaid etappe.

Jäädvustunud on ka liikumise ühe algataja, selle ideoloogi kuju, kes on jätnud pärandina tähelepandavaid näidiseid ühiskonna teenimisest poeedi sulega. Rõlejev tõstis kõrgele luulesõna osa. Rõlejevi isik ja looming innustas rida „äratatud" põlvkondi revolutsiooniliseks tegevuseks.

Рылеев был мне первым светом...
Отец по духу мне родной,
Твоё названье в мире этом
Мне стало доблестным заветом
И путеводною звездой, —

Rõlejev oli mulle esimeseks valguseks...
Minu tõeline isa vaimu poolest,
sinu nimi on selles maailmas
saanud mulle õilsaks õpetuseks
ja teed juhatavaks täheks, —

kirjutas hiljem hardalt poeet Ogarjov.

A. S. Puškin.

(1799—1837.)

Peeter Suur tegi Venemaale väljakutse, ja see vastas temale Puškiniga.
Herzen.

Puškini lapsepõlv. Aleksander Sergejevitš Puškin, vene suurim poeet, sündis Moskvas 6. juunil 1799. a. Tema isa Sergei Puškin kuulus vanasse aadlisuguvõssa, mida on korduvalt mainitud Vene ajaloo lehekülgedel. Kuid XVIII sajandil kaotas see suguvõsa oma endise tähtsuse ja muutus vaeseks. Sergei Puškin teenis Peterburis kaardiväes. Pärast abiellumist Peeter I kuulsa „moorlase" pojatütre Nadežda Hannibaliga läks ta 1798. a. majorina erru ja asus elama Moskvasse. Siin astus Sergei Puškin tsiviilteenistusse, kuid elatus peaasjalikult pärusmõisadest saadavatest tuludest.

Puškinitel Moskvas oma maja ei olnud. Nad elasid ena-

A. S. Puškin.

masti Tšistõje Prudõ ja Punaste väravate rajoonis. Siin mööduski tulevase poeedi lapsepõlv.

Moskvas elasid Puškinid tavalist aadlike elu. Nende aeg kulus ballidele ja piduõhtutele, kus nad alati hiilgasid: Sergei Puškin — oma teravmeelsusega, Nadežda Puškina aga oma iluga, mille tõttu nad oma laste kasvatusele vähe tähelepanu pöörasid. Väike Saša (Aleksander) kasvas vanaema Maria ja lapsehoidja Arina Rodionovna seltskonnas ja nende järelevalve all. Vanaema Maria oskas soravalt ning ladusalt jutustada vene vanast ajast, lapsehoidjal Arinal aga oli ammutamatu tagavara muinasjutte. Pikkadel õhtutel kuulas poisike ahnelt neid jutustusi ja muinasjutte ning ta silmade ette kerkis elavana vana Venemaa oma naiivsete uskumuste ja luuleliste pärimustega. Nii õppis poisike juba lapseaastates tundma ja armastama rahva elu-olu ja vene keele võlu.

Vene külaelu õppis Puškin juba lapsepõlves tundma. Moskvast 40 versta kaugusel oli vanaemale kuuluv väike Zahharovo külake. Sinna sõitis Sergei Puškin harilikult koos perekonnaga suveks. Zahharovos tutvus väike Puškin vahetult rahva elu-olu ja maa loodusega. Siin, Arina Rodionovna muinasjuttude mõju all, jooksis ta mööda Zahharovo varjurikka pargi alleesid, asetades end vägilase ossa ja kujutledes endale kuningapoeg Bová ja tsaaripoeg Ivani seiklusi. Ta kuulas ka tähelepanelikult jutustusi Stepan Razinist ja luulelisi kohalikke pärimusi. Zahharovo küla läheduses oli Bolšije Vjazjómõ küla, mis kunagi oli kuulunud Boris Godunovile. Godunovi aegadest oli neis kohtades säilinud palju pärimusi. Need rahvapärimused, muinasjutud, laulud ja kodumaa looduse võluvad pildid jätsid poisikesse kustumatuid muljeid.

Moskva laiendas omakorda tema kujutlusi, tutvustas teda vene elu teise, linnalise küljega. Väike Saša käis väljas jalutamas. Tverskoi bulvaril kohtas ta Pariisi viimase moe järgi riietatud Moskva keigareid.

Äritänavail ja väljakutel avanesid tema ees aga teised pildid: trügimine lärmitsevatel tänavatel, „poisikesed, kauplused, laternad, kaupmehed, lobudikud, talumehed". Siin müügiputkade ja poekeste ees kutsusid kaubitsejad ostjaid lõbusalt, õrritavalt: „Karamel, prääniku! Lõhnaõlid, pumatid! Mida vaja? — Olge lahked! Olete enne meie juurest ost-

nud! Hollandi juust, Kaasani seep! Pildiraamatud! Olete enne meie juurest ostnud!"

Sealsamas väljakuil näitavad taskukunstnikud ja akrobaadid oma "hookus-pookusi ja mitmesuguseid kehaliigutusi". Üleküllastununa muljete rohkusest tuli poisike tagasi koju vaiksesse põiktänavasse Tšistõje Prudõ juures.

Sellele lapsukese-Puškini vahetult veneliste muljete aluskihile asetas kasvatus teise samuti väga tugeva kihi. Tolleaegse aadlike kasvatuse lahutamatuks kaasaskäivaks nähtuseks olid välismaalastest guvernöörid. Need õpetasid võõrkeeli ja andsid vajalikku üldharidust. Niisuguseid guvernööre sigines üsna varakult ka Puškini juurde. Need olid peaasjalikult prantslased (Monfort, Rousselot jt.). Ja et moodne prantsuse keel oli Puškinite perekonnas harilikuks koduseks ning läbikäimise keeleks, siis rääkis noor Puškin seda keelt juba varajasest lapsepõlvest peale väga hästi. Peale selle oli Sergei Puškinil väga hea prantsuskeelne raamatukogu. Õppinud lugemise selgeks, hakkas väike Saša selles viibima tundide viisi. Oli juhtumeid, mil isa öösel ballilt koju tulles poja raamatukogust leidis. Asetanud kähara peakese lauale, magas poiss magusasti raamatu kohal. Poisike neelas ahnelt kõike, mis ta isa raamatukogust leidis: nii prantsuse XVII sajandi klassikuid kui ka XVIII sajandi valgustusaegset kirjandust. Oma erakordse mälu tõttu tundis ta juba 11—12 aasta vanuselt peast kõigi tuntumate prantsuse kirjanike teoseid.

Tuleb märkida, et Puškinite perekonnale olid üldse omased kirjanduslikud huvid. Sergei Puškin ise oli haritud inimene ja kirjutas raskusteta prantsuskeelseid värsse, tema vend Vassili aga oli isegi tuntud poeet. Sergei Puškinil oli laialdane tutvus kirjanduslikes ringkondades. Perekondlikel õhtutel külastasid teda tihti Žukovski, Karamzin, Dmitrijev, Batjuškov ja A. I. Turgenev. Kirjanikud käisid koos, vaidlesid ja lugesid ette oma teoseid. Selles kirjanduslike vaidluste õhkkonnas kujunesid tulevase poeedi esteetilised maitsed.

Poiss hakkas ise ka vara kirjutama. Tema noorem vend Leo ütles hiljem: „Ind luule vastu tärkas temas ühes esimeste mõistete arenguga: juba kaheksa-aastasena, osates lugeda ja kirjutada, luuletas ta väikesi prantsuskeelseid komöödiaid ja epigramme oma õpetajate kohta." Autor ise

kandis neid komöödiaid ka ette. Ühes toas seadis ta sisse midagi teatri taolist ja esines nii näitekirjanikuna kui näitlejana. Publiku moodustas väike õde Olja. Oli juhtum, kus „publik" näidendiga rahul ei olnud ja „ühel häälel" näitleja-näitekirjaniku välja vilistas.

Naljatoonilistelt komöödiatelt ja epigrammidelt läks väike autor üle valmidele ja asus hiljem kuuest loost poeemi koostamisele. Kõik need olid lapselikud katsetused, mis mõnikord esile kutsusid guvernööride heatahtliku naeru. Kuid need olid geeniuse lapselikud katsetused.

Poisike kasvas vähehaaval. Kuni seitsme aastani oli ta flegmaatiline, sõnaaher laps, kelle kohmakus ema ärritas. Siis toimus temas korraga järsk murrang. Ta muutus vilkaks, paigalpüsimatuks teravmeelseks noorukiks. Koduse hariduse kursus guvernööride juhtimisel oli lõppenud. Oli aeg mõtelda poisi edasisele haridusele.

Lütseum. 1811. aastal avati Tsarskoje Seloos Peterburi lähedal lütseum, priviligeeritud õppeasutis aadlisoost noormeeste ettevalmistamiseks kõrgematele riigiametitele. A. I. Turgenevi eestkostel, kes oli mõjuv riigiametnik, sattus lütseumi kolmekümne õpilase hulka ka 12-aastane Puškin. Onu Vassili tõi ta Moskvast Tsarskoje Seloosse. Eksamitel hiilgas Puškin oma suurepärase prantsuse keele oskusega. 31. oktoobril 1811. aastal oli lütseumi pidulik avamine. Puškini elus algas uus ajajärk.

Lütseum oli kuueaastase kursusega kinnine õppeasutis. Selle kasvandikke ei lubatud vanemate juurde isegi kooli vaheaegadel. Siin, kolmekümne koolivenna kitsas ringis, kaugel oma perekonnast, pidi Puškin mööda saatma kuus aastat. Need aastad osutusid tema loomingulise geeniuse kasvuks väga soodsateks.

Lütseumi õpilaste poeetilist häälestust äratasid ja kasvatasid juba Tsarskoje Seloo loodus ja kunstiesemed. Lütseum oli paigutatud kuulsa Rastrelli poolt XVIII sajandil ehitatud kauni palee ühte hoonesse. Hoonet ümbritsesid aiad, park ja varjurikkad salud. Pargis oli tiik, mis sarnanes järvele, aasad, muruplatsid, purskkaevud, kunstlikud koopad, lehtlad, lillepeenrad. Pargi alleedel valendasid marmorist rindkujud ja vene väejuhtide majesteetlikud mälestussambad. Kõik see maalilisus hellitas silma, lõi luulelise meeleolu ja

äratas patriootilist uhkusetunnet. Niisugune oli väline taust, millel arenes lütseumi õpilaste igapäevane elu.

Lütseumi õppekava oli väga omapärane. Oma õiguste poolest oli lütseum võrdne ülikooliga, kuid tegelikult kujutas ta endast pooleldi kesk- ja pooleldi kõrgemat õppeasutist. Oli loomulik, et tema õppekava oli kirju ja paljuaineline. Õppetöö iseärasuseks oli see, et professoritele oli tehtud ülesandeks mitte ainult pakkuda valmis teadmisi, vaid äratada ka lastes mõistuse juurdlevust, „õhutada selle iseseisvat tegevust". Professorite seas oli andekaid ja haritud inimesi. Poliitiliste teaduste ja moraalifilosoofia loenguid pidas noor, välismaise haridusega professor A. Kunitsõn. See oli ärksate vaadetega inimene ning hiilgav kõnemees ja lütseumi õpilased armastasid teda väga. Õpilaste lemmikuks oli ka teine noor professor, A. Galitš, kes õpetas ladina keelt ja esteetikat. Loenguid vene kirjanduse üle pidas professor I. Košanski, retoorika ja kirjanduse õpperaamatute autor ning hea klassikalise kirjanduse tundja. Prantsuse keele professoriks oli pagulane D. Boudrie, kuulsa prantsuse revolutsioonitegelase Marat' vend.

Eriti väärtuslikuks küljeks lütseumi õppeviisis oli õpilaste kirjanduslikele katsetustele virgutamine. Nii võis prof. Košanski tundides klassikirjandeid koostada kas proosas või värssides. Puškin hakkas peagi teravmeelse poeedina välja paistma. Ükskord oli niisugune juhtum: Košanski andis klassikirjandi teemaks „Päikese tõusu". Üks Puškini kaasõpilasi ei saanud teemaga hakkama ja jõudis koostada ainult ühe lause: «Грядет с заката царь природы» („Ju l o o j a n g u poolt tõttab looduse kuningas . . ."). Ta pöördus seltsimeheliku abi saamiseks Puškini poole. Noor poeet aitas kiiresti lõpetada neli värssi ja kirjutas juurde:

И изумлённые народы	ning hämmastatud rahvad
Не знают, что начать,	ei tea, mis peale hakata,
Ложиться спать или вставать.	kas heita magama või tõusta üles.

Ind kirjandusliku loomingu vastu põhjustas varsti seda, et lütseumis ilmus terve rida käsikirjalisi ajakirju: „Teataja", „Kogenemata Sulg", „Noored Meresõitjad", „Lütseumi Mõttetark" ja teisi. Kirjanduslik elevus haaras peaaegu terve klassi: ühed kirjutasid ajakirjadele artikleid ja värsse,

teised valmistasid illustratsioone, kolmandad etendasid „trükikoja" osa, s. o. kirjutasid ümber. Noorte autorite keskelt kerkisid peagi esile Illitševski, Puškin, Delvig, Küchelbecker. Innukalt võtsid ajakirjade kaastööst osa ka Valhovski, Jakovlev, Gortšakov, Jessakov, Maslov, Puštšin, Danzas jt.*

„Luulekirg" võttis lütseumi õpilaste seas niisuguse kuju, et see varsti lakkas olemast lihtne laste lõbustus. Ajakirjad osutusid lütseumi poeetidele heaks kooliks. 1814. a. ilmusid Delvigi, Illitševski ja Puškini luuletused trükis. Delvig oli lütseumi õpilastest esimene, kelle tööd ilmusid Peterburi ajakirja veergudel. Samal 1814. aastal ilmus ajakirjas „Vestnik Jevropõ" luuletus „Sõbrale värsiloojale"[259], mis kandis salapärast allkirja „Aleksander N. k. š. p.". See oli Aleksander Puškini luuletus, tema esimene esinemine trükis. Puškin oli sel ajal 15-aastane.

Puškini kui poeedi kuulsus lütseumis kasvas. Tema tõeliseks triumfiks oli esinemine 1815. a. eksamitel, kui noor poeet kandis Deržavini juuresolekul ette oma „Mälestused Tsarskoje Seloos"[260]**. On teada, et ta oma edust crutatuna põgenes eksamilt aeda. Ta ei kuulnud vapustatud Deržavini sõnu: „Ei, ma ei ole surnud." Ta ei teadnud ka seda, et Deržavin kuni oma surmani hoidis hoolega alal lütseumi poeedi luuletuse originaali ja umbes aasta pärast nimetatud eksamit ütles kirjanik S. T. Aksakovile: „Varsti saab maailm uue Deržavini: see on Puškin, kes juba lütseumis kõik teised kirjanikud üle trumpas." Puškin hindas mulje järgi, mis tema „Mälestuste" ettelugemine Deržavinile avaldas, viimase suhtumist endasse õieti:

Старик Державин нас заметил
И, в гроб сходя, благословил . . .

Meid rauk Deržavin ise märkas
ja hauda minnes õnnistas . . .

---

* Delvig ja Küchelbecker said pärastpoole tuntud poeetideks. Valhovski, kursuse esimene õpilane, oli hiljem segatud dekabristide liikumisse. Vürst Gontšarov oli tulevane Venemaa kantsler, silmapaistev diplomaat. Puštšin, Puškini lähim sõber, saadeti dekabristina asumisele Siberisse. Danzas oli sekundandiks Puškini kahevõitlusel.

259 «К другу стихотворцу».

260 «Воспоминания в Царском Селе».

** Uksikasju sellest Puškini esinemisest vt. peatükis Deržavinist.

1815. aastal ilmus Puškini värsse juba kolmes pealinna ajakirjas. Tema loov vaim küpses kiirelt.

Rööbiti kirjanikuks kasvamisega arenes ka noormehe üldine vaimne küpsemine. Lütseumis oli hea raamatukogu ja vabadel tundidel luges Puškin palju. Hea prantsuse keele oskus tegi talle XVIII sajandi valgustusajajärgu kirjanduse vabalt kättesaadavaks. Tema ebajumalaks, mõtete valitsejaks oli juba lapsepõlvest peale Voltaire.

Suure mõjuga olid lütseumi õpilaste vaadete kujunemisele professor Kunitsõni loengud. Käsitledes inimese õiguste küsimusi, rääkis Kunitsõn tihti vabadusest ja orjusest, mõistuse õigusest ühiskondliku elu kriitikale ja inimese väärikusest. Puškin hindas noore professori osa oma maailmavaate kujunemisel väga kõrgelt ja kirjutas:

Куницыну дар сердца и вина.
Он создал нас, он воспитал наш пламень.
Поставлен им краеугольный камень,
Им чистая лампада возжена.

Kunitsõnile südame ja veini and.
Ta on meid loonud, ta on kasvatanud meie leegi.
Tema pandud on nurgakivi,
tema on süüdanud puhta lambi.

Puškini kultuurilist arengut mõjutasid kahtlemata ka teiste professorite loengud. Tema pärastine sõber P. Pletnjov tähendas hiljem: „Pealtnäha hajameelne ja tähelepanematu, ammutas ta õpetusest rohkem kui ta seltsimehed."

Suurimat osa Puškini vabameelsuse arenemises etendas üks tähtis asjaolu: vanemate kursuste õpilastel oli õigus külastada oma tuttavaid Tsarskoje Seloo piirkonnas. Karamzini juures, kes suvitas Tsarskoje Seloos, tutvus Puškin kaardiväe husaripolgu ohvitseri P. Tšaadájeviga. Viimane viis Puškini kaardiväeohvitseride ringkonda. See oli julge liberaalne noorsugu, kes oli äsja Pariisist tagasi tulnud, kus vene sõjavägi oli kaua viibinud pärast Napoleoni purustamist. Paljud neist olid dekabristide esialgse organisatsiooni „Päästeliit" liikmed. Puškini kaks koolivenda, Valhovski ja Puštšin, võeti „Päästeliidu" liikmeks. Noor Puškin kuulas ahnelt ohvitseride kõnelusi. Erakordset mõju avaldas temale Tšaadajev, filosoof, vabamõtleja ja skeptik, kes vallutas kõik lähedased oma julgete eesrindlike vaadetega. Tšaa-

dajev viis lõpule Puškini ühiskondlike ideaalide valmimise protsessi, mis oli hakanud kujunema Voltaire'i, prantsuse entsüklopedistide ja Kunitsõni loengute mõjul. Tšaadajev jäi poeedi eluaegseks sõbraks. Puškini kaaslasteks said nüüd kaks meeleolu: kirglik hariduse ja vabaduse armastus ning mõtte uhke iseseisvus.

Puškini kui poeedi loominguline tõus läks samal ajal oma rada. Ta kuulsus kasvas. Vanimate kirjanike generatsioon jälgis erutatult geniaalset noormeest. Juba lütseumis külastasid Puškinit Karamzin, Žukovski, Batjuškov, P. Vjazemski ja Dmitrijev. Vana poeet Neledinski-Meletski tellis noorelt lütseumi õpilaselt luuletuse Oranje printsi ja tsaar Aleksandri õe laulatuse puhuks. Tasuks luuletuse eest sai Puškin kulduuri.

Enne lütseumi lõpetamist astus Puškin kirjandusliku ühingu „Arzamas" liikmeks. See oli eesrindlik kirjanduslik organisatsioon, mis ühendas kõiki Šiškovi konservatiivse „Vene Sõna Harrastajate Jututoa" vastaseid. „Arzamasis" anti Puškinile hüüdnimeks „Kilk".

Lütseumis asus Puškin oma suurteose, poeemi „Ruslan ja Ludmilla" kirjutamisele. Lütseumis alustas ta ka suurt komöödiat „Filosoof", mida muuseas ei lõpetanudki. Illitševski, Puškini võistleja õpilaste ajakirjades, teatas kirjas ühele oma sõbrale: „Muuseas, ka Puškinist. Ta kirjutab nüüd viievaatuselist komöödiat värssides, pealkirjaga „Filosoof". Andku jumal talle edu, tema ausära valgustab ka tema seltsimehi." Puškini geniaalsus oli juba silmanähtav. Delvig, tema sõber, kirjutas vaimustatult:

Пушкин! Он и в лесах не укроется,
Лира выдаст его громким пением,
И от смертных восхитит бессмертного
Аполлон на Олимп торжествующий.

Puškin! Metsaski ei peida ta end,
lüüra reedab ta kõlava lauluga
ning surelikkude seast tõstab surematu
Apollon hõiskavale Olümposele.

Saabus lütseumi lõpetamise aeg. Õpilased ootasid kannatamatusega seda tundi, mis neile tähendas kuueaastase kinnise elu lõppu. Kuid Puškinile oli lütseumist lahkumine raskeks silmapilguks. Lütseum jättis noore poeedi hinge sügava

jälje: siin olid sõlmunud tugevad sõprussidemed, ärganud esimesed kirjanduslikud huvid, saanud aluse poliitilised vaated ja löönud lõkkele esimesed poliitilised kired. Seljataha jäi kuus aastat ühist õnnelikku elu, täis lapsepõlve mänge Tsarskoje Seloo aedades, nooruslikke vallatusi ja ideelisi vaidlusi. Lütseum oli saanud kasvandike „teiseks koduks", eriti Puškinile, kelle süda nii siiralt avardus sõpruseks ja seltsimehelikuks kiindumuseks. Nüüd läksid mööda maad-ilma laiali ta „esimene sõber", tark ja arukas Puštšin, tasakaalukas ja heasüdamlik paksuke Delvig, pikk ja vaimustuv Küchelbecker, iludus Gortšakov ja kõik teised seltsimehed. Mida tõotas neile elu?

Lahkudes andsid lütseumi õpilased tõotuse: koguneda igal aastal 31. (19.) oktoobril, lütseumi avamispäeval, ühisele seltsimehelikule koosviibimisele ja hoida alal tihedat sõprust. 1817. a. juunikuus lõpetasid Puškin ja ta sõbrad lütseumi.

Peterburi. Peale lütseumi lõpetamist määrati Puškin Välisasjade Kolleegiumi ametnikuks Peterburis ja talle anti kolleegiumi sekretäri aukraad.

Saanud puhkust, sõitis ta oma ema mõisa Mihhailovskoje külasse Pihkva kubermangus. Seal tutvus ta Trigorskoje mõisa omaniku P. Ossipova perekonnaga. Septembri algul oli ta juba Peterburis.

Peterburis sukeldus Puškin mondäänse elu kärasse ja lõbustustesse. Elurõõmus ja lõbus, viskub ta pealinna lõbustuste keerisesse: tantsib ballidel, käib sagedasti teatrites ja külastab sõprade pool korraldatud õhtusi olenguid. Kuid Puškin ainult näis tegevuseta elumehena. Tegelikult olid talle Peterburis veedetud aastad hoogsa poliitilise arengu ajajärguks. Ta Peterburi sõprade ringi kuulusid vennad Muravjovid, Bestužev-Rjumin, Rõlejev, Lunin, Jakuškin ja teised edaspidise dekabristide ülestõusu osalised. Ka P. Tšaadajev, ta lütseumi-aastate poliitiline juhataja, on ta sõber edasi. Kõnelused ja vaidlused nendega viisid poeedi vahetult aadli ärksamaid kihte haaranud vabameelsete ideede ringi. Samasuguse ideederingiga satub ta kokku ka vendade Turgenevite majas. Ta saab „Hüvangu Liidu" filiaali „Roheline Lamp" liikmeks ja esineb selle koosolekutel oma vaba-

meelsete värssidega. Puškin oli tolle aja poliitiliste huvide keskuses.

Kasvavad ja laienevad ka tema kirjanduslike huvide piirid. Ta võtab osa „Arzamasi" koosolekutest.

Aga kõige tähtsam — ta kirjutab palju. Ta talent küpseb kiiresti. Läbi lugenud Puškini läkituse V. A. Žukovskile („Kui unistavale maailmale" — «Когда к мечтательному миру», 1818), hüüatab viimane: „Imetlusväärne talent! Millised värsid! Ta piinab mind oma andega, nagu viirastus." Samal 1818. aastal kirjutab P. Vjazemski Žukovskile: „Vennapoja-pagana värsid on imehead! . . . See hull võrukael paneb meid kõiki nahka, meid ja meie isad."

1820. aastal lõpetab Puškin oma juba lütseumis alustatud poeemi „Ruslan ja Ludmilla". Poeemist üllatatud ja vaimustatud Žukovski kingib Puškinile oma portree, pühendusega „Õpilasele-võitjale võidetud õpetajalt". Poeem „Ruslan ja Ludmilla" oli Puškini selle elujärgu suurimaks teoseks.

Neilsamadel aastatel ilmub Puškini sulest palju lüürilisi teoseid. Erilist kõmu sünnitasid seltskonnas ta „vabameelsed" värsid „Priius"[261], „Küla"[262], „Noël"* („Hurraa, Venemaale ratsutab" — «Ура, в Россию скачет»), „Tšaadajevile"[263] (1818) ja epigrammid niisuguste ajastu tegelaste kohta, nagu Araktšejev, arhimandriit Fotius jt. Olles poliitilistelt vaadetelt ilmselt opositsioonilised, hakkasid need käsikirjadena Peterburis ja kogu Venemaal kiiresti ringi liikuma.

Need värsid etendasid poeedi elus tähtsat osa. Peagi sattusid need ministrite ja tsaari enda kätesse. Aleksander I rääkis meelepahaga, et „Puškin on terve Venemaa oma ässitavate värssidega üle ujutanud". Eriti haavunud oli enda kohta käiva epigrammi pärast Araktšejev, Aleksander I võimukullane soosik. See otsustas Puškini saatuse. Valitsuse ringkondades oli otsustatud saata vabamõtleja-poeet Siberisse või Solovetski kloostrisse sundasumisele.

Õnneks said Puškini sõbrad Tšaadajev, Žukovski ja Karamzin valitsuse kavatsusest õigel ajal teada. Nende vahelesegamine muutis asja käiku. Mai algul 1820. aastal järgnes

* *Noël* — jõulud prantsuse keeles. (Tõlk. märk.)

261 «Вольность».

262 «Деревня».

263 «К Чаадаеву».

otsus: „Välisasjade Kolleegiumi ametnik Puškin saata kullerina lõuna-alade asunike kuraatori kindral Inzovi juurde." See oli sundasumisele saatmine, kuid ametlikult korrektselt korraldatud sundasumine.

Ära piinatud ärritustest ähvardavate kuulduste pärast, oli Puškin selle „komandeerimisega" isegi rahul. Teda rõõmustas väljavaade näha lõuna-alasid.

18. mail 1820. a. sõitiš Puškin oma truu teenri Nikita Kozlovi saatel Peterburist lõunasse.

Sundasumine lõunas. Mai keskel saabus poeet Jekaterinoslavi ja esitles end kindral Inzovile. Siin haigestus ta varsti palavikku. Samal ajal sõitis Jekaterinoslavi kaudu lõunasse kindral Rajevski perekond. Rajevskid tegid Puškinile ettepaneku Kaukaasiasse sõitmiseks. Kindral Inzov kui heasüdamlik vanake lubas poeedil lahkuda.

Koos Rajevskitega külastas Puškin Kaukaasiat ja Krimmi. Kaukaasias peatus ta ravimise otstarbel Mineralnõje Vodõs ja Krimmis — Gurzufis. Hiljem kirjutas Puškin, et kindral Rajevski perekonnas ta on veetnud oma „elu kõige õnnelikumad minutid". Rajevskite perekonnas sai talle kõige lähedasemaks kindral Rajevski vanem poeg Aleksander, kindrali noorema tütre Maria* kuju aga jäi ta hinge igavesti püsima.

Gurzufis alustas Puškin uut poeemi „Kaukaasia vang"[264], saades selleks inspiratsiooni Kaukaasialt. Krimm rikastas teda samuti uue poeemi — „Bahtšissarai purskkaevu"[265] teemaga.

Gurzufis elamise aega kuulub poeedi Byroni-vaimustus. Selle teoseid tundis Puškin juba varem, kuid nüüd, olles asunud inglise keele õppimisele, uurib ta Byronit algupärandite järgi.

Puškini reisi ajal asub kindral Inzov, nüüd Bessaraabia asehaldur, ühes oma staabiga Moldaavia pealinna Kišinjovi. Sinna siirdus Krimmist ka Puškin.

Kišinjovis sattus poeet õhkkonda, mis oli tulvil revolutsioonilisi plaane. Peale selle külastab ta Davõdovite mõisa Kamenkat, üht „Hüvangu Liidu" lõunapoolsemat kes-

* Maria Rajevskaja oli hiljem dekabrist vürst Volkonski abikaasa.

[264] «Кавказский пленник».

[265] «Бахчисарайский фонтан».

kust. Selles ühingus peeti Puškinit tema vaadete tõttu „omaks", kuid keelduti tema enda huvides liikmeks vastu võtmast. Revolutsioonilistele rühmitustele oli ta vabameelsete ideede propagandistina kasulikum kui ühingu hariliku lihtliikmena.

Lõunas tõmbas Puškin oma poliitiliste vaadete resoluutsuse tõttu kõikide tähelepanu endale. P. Dolgorukovi tõenduse järgi ütles Puškin ükskord, kui seltskonnas oli juttu mõisnikest-feodalistidest, et „nad kõik tuleks üles puua", ja lisas juurde, et kui see peaks toimuma, siis tema ise „hea meelega silmuse kinni tõmbaks".

Just samal ajal oli Lõuna-Venemaa erutatud Kreeka iseseisvuse eest algavast võitlusest ja teateist Hispaania revolutsioonist. Puškinil tekib isegi mõte astuda Kreeka ülestõusu juhi Ypsilanti väesalka. Kuid ülestõus summutati varsti.

1821. aastal tutvub Puškin Lõunaühingu juhi P. Pesteliga ja V. Rajevskiga, kes varsti revolutsiooniliste ideede levitamise pärast areteeriti. Samal aastal astus ta Kišinjovis ka vabamüürlaste loožisse „Ovidius" liikmeks.

Ehkki Puškin kõigile neile sündmustele ja ideelistele liikumistele tuliselt kaasa elas, töötas ta sellest hoolimata palju ja innukalt. 1821. a. lõpetas ta poeemi „Kaukaasia vang" ja selle järel (1822. a.) „Vennaksed-röövlid"[266]. 1823. a. maikuus asus ta oma elu tähtsaima töö, romaani „Jevgeni Onegin" kirjutamisele. Samal ajal loob ta palju luuletusi, nende seas ka niisugused, nagu "Napoleon", „Laul targast Olegist"[267], „Vang"[268] jt.

Samal ajal sai Puškinile selgeks, et valitsus ei kavatsegi teda sundasumisest vabastada. Ta igatses Kišinjovist välja, kultuursemasse linna ja ta hakkab taotlema oma üleviimist Odessasse. Juulikuus 1823. a. määrati ta ametnikuks Novorossia kindralkuberneri M. Vorontsovi kantseleisse ja sõidab Odessasse.

Kišinjoviga võrreldes oli Odessa palju elavam linn, kus oli raamatukauplusi, teater, kultuurne seltskond ja ajakirju. Peale kaheaastast viibimist Moldaavia kolkas joovastas elu

266 «Братья-разбойники».
267 «Песнь о вещем Олеге».
268 «Узник».

lõunamaa pealinnas Puškinit. Kuid tema uuel olukorral olid ka omad ebameeldivad küljed.

Vorontsov osutus kõrgiks ja nõudlikuks ülemuseks, kellele Puškin eelkõige oli ainult ametnik. Kuid Puškinil oli täielik alus nõuda lugupidamist enda kui poeedi vastu. Tema kuulsus kõlas juba üle Venemaa. Vorontsovi suhtumine temasse solvas poeeti, sest too nõudis temalt „moltšalinlikku" kohustetäitmist, komandeerides teda võitlusse ränditsu-parvedega või avaldades rahulolematust tema vaadete pärast. Oma vaadet Vorontsovi kohta avaldas Puškin teravas epigrammis:

Полу-герой, полу-невежда,
К тому ж ещё полу-подлец!
Но тут однакож есть надежда,
Что полный будет наконец.

Pool-sangar ja pool-tahumata
ning lisaks veel pool-kaabakas!
Kuid siiski siin on loota,
et lõpuks saab ta täielik.

Ametniku sõltuvast seisundist tüdinenult andis Puškin 1824. a. errumineku palvekirja kõige kõrgema nimele*. Ta otsis vabadust ja sõltumatust. „Jätan teenistuse ja asun riimide kallale," kirjutas ta A. I. Turgenevile. Oma kirjanduslikule tegevusele vaatas ta kui elukutseline kirjanik ja kirjutas naljatoonil ajakirjade toimetustele: „Kas teie ei tahaks minult osta tervet tükki poeemi („Kaukaasia vang")? Pikkus 800 rida, värsi laius neli värsijalga; lõigatud kaheks lauluks. Et kaup vedelema ei jääks, annan odavalt."

Erruminekuga ei nõustutud. Ebameeldivast seisukorrast pääsemiseks hakkab Puškin isegi unistama välismaale põgenemisest. Need unistused vabadusest kajastusid romaani „Jevgeni Onegin" esimeses peatükis.

Samal ajal kogunevad Puškini pea kohale äikesepilved. Vorontsov ei tahtnud kuidagi leppida poeedi vabameelsete vaadetega ja tema iseseisva käitumisega. Vorontsov kirjutas sellest oma ettekandes Peterburi. Puškini seisukord muutus järsku raskemaks ka veel selle tõttu, et politsei sai kätte ühe kirja, milles Puškin avaldas oma poolehoidu ateismile.

Vorontsovi püüdlused kardetavast poeedist vabanemiseks õnnestusid. Juulikuu lõpul 1824. a. saabus Puškinile teade tema sundasumisele määramisest Odessast Mihhailovskoje külasse Pihkva kubermangus. Saades kätte sõidu-

* Kõige kõrgema nimele — keisri nimele. (Tõlk. märk.)

rahad Odessast kuni Pihkvani, sõitis Puškin 11. augustil Odessast oma uude sundasukohta.

Mihhailovskoje küla. 21. augustil 1824. a. jõudis Puškin Mihhailovskojesse. See oli väike mõis üksildase härrastemajaga, mis asetses künkal Soroti jõe kaldal. Mihhailovskojes peatus sel ajal ka poeedi perekond: vanemad, vend Leo ja õde Olga. Perekonna kokkusaamise rõõm peale neljaaastast lahusolekut oli tumestatud selle läbi, et Puškin ilmus Mihhailovskojesse kui politsei valvealune, sundasumisele määratud poeet. Selle põhjal tekkis poeedi ja ta isa vahel arusaamatusi. Eriti teravnes vahekord pärast seda, kui isa nõustus politseilist järelevalvet poja üle enda peale võtma. Asi lõppes vanemate ärasõiduga. Puškin jäi üksi. Tema üksildust jäi jagama ainult ta lapsepõline hoidja Arina Rodionovna.

Romaani „Jevgeni Onegin" neljandas peatükis kujutab Puškin oma tagasihoidlikku eluviisi Mihhailovskojes. „Jalutuskäigud, lugemine, sügav uni... üksildus, vaikus" — see on poeedi elu peamine sisu. Kirjas vennale teatas ta: „Tead mu tegevust? Kuni lõunani kirjutan märkmeid, lõunastan hilja; peale lõunat ratsutan, õhtul kuulan muinasjutte ja hüvitan sellega oma neetud kasvatuse puudusi. Kui tore asi on need muinasjutud! Igaüks neist on poeem!" Poeedil oli üks tuba ja seda kasutas ta magamis- ning söögitoaks ja töökabinetiks. Selle vastas üle koridori oli Arina Rodionovna tuba.

Vaikne üksildane elu Mihhailovskojes mõjus Puškinile hästi. Ta armastas eriti sügist, mis temas harilikult erakordset loomingulist tõusu äratas. 1824. aasta sügisel lõpetas ta „Jevgeni Onegini" kolmanda peatüki ja veidi hiljem — poeemi „Mustlased"[269], mida oli alustanud juba lõunas. Aasta lõpul asus ta „Boris Godunovi" kirjutamisele. Ühtlasi jätkus töö „Jevgeni Onegini" järgnevate (IV, V ja VI) peatükkide kallal. Peale selle kirjutas ta Mihhailovskojes poeemi „Krahv Nulin"[270], „Stseen Faustist"[271] ja ligemale sada luuletust. Üksinduses loeb Puškin palju. Tema selleaegse tähelepanu keskpunktiks on Shakespeare. Samal ajal

269 «Цыганы».
270 «Граф Нулин».
271 «Сцена из Фауста».

köidab teda rahvaluule ja ta külastab turge ning laatu naabruses oleva Svjatõje Gorõ kloostri juures, kogudes rahva muinasjutte ja pärimusi. Erilise huviga suhtub ta juttudesse Stepan Razinist ja Jemeljan Pugatšovist.

Vaheldust poeedi ellu tõid võõruskäigud naabruses asetsevasse Trigorskoje mõisa, kus elas temale tuttav P. Ossipova perekond. Ossipoval oli tütreid ja vennatütreid. Peale selle käis seal tihti külas Ossipova naissugulasi. Ühele viimaseist, A. P. Kern'ile, pühendas Puškin oma kuulsa luuletuse „See hetk kui ime jäi mul meele"[272].

Unustamatuks rõõmuks oli Puškinile ta sõprade Delvigi ja Puštšini ootamatu saabumine Mihhailovskojesse 1825. aastal. Puštšin tõi Puškinile kaasa tol ajal käsikirjana levitatud komöödia „Häda mõistuse pärast".

Veebruaris 1825. a. ilmus Peterburis trükist „Jevgeni Onegini" esimene peatükk. Sel oli ennekuulmatu mõju. Kriitika märkis, et „„Oneginit" lugenuist mäletavad seda pooled kindlasti peast".

Novembri algul 1825. a. lõpetas Puškin „Boris Godunovi". Poeet ise jäi teosega rahule ja kirjutas vürst Vjazemskile: „Minu tragöödia on lõpetatud. Lugesin selle üksi olles valjusti läbi, plaksutasin käsi ja hüüdsin: Oi, sa Puškin!"... Varsti peale seda, detsembris, oli lõpetatud veel üks poeem — „Krahv Nulin". Detsembrikuus 1825. a. ilmus tema esimene luuletuskogu.

Pingerikas loov töö, lugemine, mõtiskelud ja külaskäigud Trigorskojesse tegid poeedi elu Mihhailovskojes sisukaks ning helgeks. Kuid oli midagi, mis poeedi külaelu väga tumestas: see oli ebavaba, sunnitud seisukorra tunnetamine. Vabaduse ja iseseisvuse ideaal oli aga üks Puškini peaideaale. Ometi oli ta juba palju aastaid sundasumisel ja järelevalve all olnud. Raskeis mõtteis kirjutas poeet:

Давно без крова я ношусь,
Куда подует самовластье;
Уснув, не знаю, где проснусь.
Всегда гоним, теперь в изгнанье
Влачу закованные дни.

Ma ammu peavarjuta uitlen,
kuhu mind puhub isevalitsus;
uinunud, ei tea, kus ärkan.
Alati taga aetud, nüüd pagenduses
viletsalt veedan aheldatud päevi.

(„Jazõkovile.")

[272] «Я помню чудное мгновенье».

Uuesti tuli tal mõte välismaale põgenemisest, seekord Tartu kaudu, aga niisama kui Odessas ei teostunud need kavatsused.

Detsembris 1825. a. jõudsid Puškini kõrvu kuulujutud mingisugustest pealinnas valmivatest tähtsatest sündmustest. Poeet otsustab Mihhailovskojest lahkuda ja salaja Peterburi sõita.

Peterburis kavatses Puškin Rõlejevi juures peatuda. Kui ta oleks Mihhailovskojest välja sõitnud, siis oleks ta 25. detsembril, s. o. dekabristide ülestõusu eelõhtul Peterburi jõudnud. Ei ole raske ette kujutada, mis oleks juhtunud poeediga, isevalitsuse ägeda vastasega ja pealegi sundasumiselt põgenenuga, kui ta dekabristide ülestõusu päeval, 26. detsembril oleks olnud Senati platsil ja oleks sattunud valitsuse kätte. Sundasumine Mihhailovskojes päästis niiviisi Puškini karistusest, mis dekabristidele osaks sai. Mitte asjatult ei vaadelnud Puškin oma elu kui inimese elu, kes juhuslikult katastroofist on pääsenud („Arion").

Uue tsaari troonile-astumise puhul 1826. a. algul tekkis poeedil vabanemislootus. Peale Žukovskiga kirjateel nõupidamist andis Puškin tsaar Nikolai nimele palve enda sundasumiselt vabastamiseks. Isevalitsuse võit oli silmanähtav. Puškinile jäi üle ainult üks võimalus — kokku leppida uue valitsusega. Kirjalikke läbirääkimisi tsaariga — Žukovski kaudu — peab poeet väärikalt, kindlalt püsides oma tingimuste juures. Ta paneb Žukovskile ette „mitte vastutada" tema eest. Vastust ei tulnud. Samal ajal aga toimus pealinnas dekabristide draama verine lahendus: 25. juulil poodi Pestel, Rõlejev, Muravjov-Apostol, Kahhovski ja Bestužev-Rjumin. See teade vapustas Puškinit. Kõik ülespoodud olid tema isiklikud sõbrad. On säilinud poeedi joonistus, millel on kujutatud võllas ja servale kirjutatud lause: „Ka mina oleksin võinud, nagu narr . . ." Kirjas Vjazemskile ütles Puškin, et nüüd tema „sulg ei oleks liikunudki" armu palumiseks. Muuseas oli armuandmisele ka vähe lootust. Iga dekabristi paberite seast leidis valitsus Puškini keelatud värsse; dekabristide ülestunnistustes märgiti mitugi korda poeedi värsside revolutsioonilist osa. Puškini seisukord halvenes veel selle tõttu, et 1826. a. suvel hakati pealinnas levitama keelatud salme tema luuletusest „André Chénier" —

pealkirja all „14. detsember". See asjaolu, nagu selgus, otsustaski poeedi saatuse. Valitsusel oli tarvis selgitada, kes on luuletuse autor. Selleks tuli Puškin pealinna kutsuda. Augustikuus käskis Nikolai I poeedi Moskvasse toimetada. Tsaari resolutsioon lausus: „Tema saatmiseks komandeerida valitsuse erikuller. Puškinil lubatakse sõita oma sõidukis vabalt, järelevalve all, mitte vahialusena. Puškinil ilmuda otsekohe minu juurde."

Kuller saabus Mihhailovskojesse öösel. Selle saabumisest kuulda saades korjas Puškin kokku paberid, mis oleksid temale kardetavad võinud olla, ja viskas need ahju.

Öösel vastu 16. septembrit sõitis Puškin „vabalt, järelevalve all" Mihhailovskojest välja.

Elu „vabaduses, järelevalve all, mitte vahialusena". 20. septembril 1826. aastal tõi kulleri troika* Puškini Moskvasse.

Poeet polnud siin olnud 15 aastat, lütseumisse astumise päevast saadik. Umbes kuus aastat oli ta olnud sundasumisel, kord lõunas, kord Mihhailovskojes, ja nüüd järsku hakkasid temast mööda vilksatama tuttavad näod ja pealinna majad.

Puškini üllatuseks peatus kulleri troika tsaari palee ees. Nikolai I, kes kroonimiseks Moskvasse oli saabunud, elas Tšudovo palees. Puškin juhiti otsekohe tsaari kabinetti.

„Reisiporiga kaetud, veidi haiglane, teel ära külmetanud (ilm oli sombune), astus Puškin oma hariliku kiire kõnnakuga tsaari kabinetti. Nikolai I nägi enda ees väheldast kasvu inimest teravate kortsudega süngeilmelisel näol, laia musta põskhabemega, mis kattis kogu põskede ja lõua alumist osa, käharate juuste pilvega ja elavate tuldpilduvate silmadega . . .

Tsaari ja poeedi vaheline kõnelus kestis üle tunni. Kabinetis oli külm. Puškin, seistes seljaga kamina poole, soojendas oma jalgu.

„„Tere, Puškin! Kas oled rahul oma tagasijõudmisega?" küsis Nikolai I. Lihtsalt ja siiralt kõlanud vastus selgitas tsaarile otsekohe, et selle inimesega on kasutu mängida mängu, mida ta hiljuti oli kasutanud ülekuulamistel. Tema

* Troika — kolme hobusega veok. (Tõlk. märk.)

vilunud silm tundis edasise vestluse juures kohe ära, et ta ees seisis erakordse mõistusega ja erakordse andekusega inimene." (N. Brodski, A. S. Puškin. Elulugu. Moskva 1937.) See oli too kuulus poeet, kelle värsid kogu Venemaad vaimustusse viisid.

Jutu keskel küsis tsaar:

„Ütle, Puškin, kui sa 14. detsembril oleksid olnud seal, Senati platsil, kelle poolt sa oleksid olnud, minu või nende (s. o. dekabristide) poolt?"

Julgelt tsaarile silma vaadates vastas poeet kindlalt: „Ma oleksin olnud nendega, teie majesteet!"

Vastus ei võinud tsaari oma aususe ja julgusega hämmastamata jätta. Tsaaril oli salajane kavatsus teha Puškinist õukonna poeet, kes ülistaks tema valitsemist. Nikolai viis osavalt oma osa läbi ja rääkis palju reformide kavatsustest Venemaal. Aus ja kergesti usaldav poeet jäi tsaari uskuma.

Kõneluse lõpul teatas tsaar, et nüüdsest peale hakkab ta ise Puškini luuletuste tsensoriks.

Õhtul Prantsuse saadiku juures ballil ütles tsaar juuresolijaile, et ta oli täna vestelnud Venemaa „kõige targema inimesega". Niisugune oli tsaari mulje poeedist.

Moskvas asus Puškin Sobolevski juurde (Sobatšja Ploštšadka lähedal) elama. Lõpuks oli ta vabaduses!

Moskva võttis poeedi pidulikult vastu. Tema auks korraldati koduseid õhtuid. Tema ilmumine teatrisse, seltskonda, tänavale kutsus esile rõõmsa erutuse ja tõmbas temale kõikide pilgud. Üks kaasaeglasi meenutab: „Kui Puškin sisenes teatrisse, tõusis silmapilkselt kogu teatris jutukõmin, mis kordas tema nime, kõik pilgud, kogu tähelepanu oli pööratud temale." Moskvas oli Puškinil suur sõprade ja austajate ring: P. Vjazemski, P. Tšaadajev, Sobolevski, poeet Venevitinov, poeet Baratõnski, J. Kirejevski, Ševõrjov, Pogodin, Homjakovid jt. Nende sõprade hulka ilmus peagi sundasumisele saadetud poola poeet Adam Mickiewicz.

Moskvas annab Puškin lahkesti teateid oma uute, seni veel avaldamata teoste üle. Muuseas loeb ta sõpradele ette oma viimast teost, tragöödiat „Boris Godunov". Juba 22. septembril loeb ta tragöödiat Sobolevski juures.

24. oktoobril võttis rühm tema sõpru osa „Boris Godunovi" ettelugemisest poeet Venevitinovi juures (Krivokolennõi põiktänaval). Üks sellest mälestusväärsest sündmusest osavõtjaid, Pogodin, kirjeldab oma muljeid järgmiselt:

„Millist mõju see lugemine meile kõikidele avaldas, pole võimalik edasi anda. Esimest etteastet kuulasime vaikselt ja rahulikult ehk paremini öeldes — mingisuguses arusaamatuses. Aga mida kaugemale, seda enam tugevnesid meie tundmused. Kroonikakirjutaja ja Grigori stseen lihtsalt hämmastas meid kõiki... Kui aga Puškin jõudis Pimeni jutustuse juurde Kirilli kloostri külastamisest Ivan Groznõi poolt ja munkade palvest: „Saatku issand rahu ta kannatavasse ja mässavasse hinge" — olime me kõik nagu meelest ära. Mõnel oli palav, mõnel külmajudinad. Juuksed tõusid püsti. Jõudu ei jätkunud enda taltsutamiseks. Üks kargab kohapeal püsti, teine karjatab. Lugemine lõppes. Vaatasime kaua üksteise otsa, siis tormasime Puškini juurde. Algasid kaelustused, tõusis lärm, kõlas naer, voolasid pisarad, õnnitlused..."

Puškin tutvus kohe Moskva kirjanduslike huvide ringiga ja hakkas innuga arutama projekti uue ajakirja „Moskovski Vestnik"[273] väljaandmisest Moskvas tema osavõtul. Vahepeal ilmusid trükist „Jevgeni Onegini" uued peatükid. 1828. aastal loob Puškin uue poeemi „Poltaava".

Ta jälgib erksalt poliitilisi sündmusi riigis. Detsembrikuus 1826. a., kuulda saades sundasumisele saadetud dekabristide naiste M. Volkonskaja ja A. Muravjova kavatsetavast Siberi-sõidust, annab ta A. Muravjovale kaasa oma kuulsa läkituse „Siberisse"[274]. See oli äsja alles kuueaastasest sundasumisest vabanenud poeedil vägagi julge ja riskantne tegu. Aga Puškin oli endale truu.

Nüüd juba vaba inimesena külastas Puškin peagi oma Mihhailovskojet. Kuid vabadus osutus ainult illusiooniks. Juba 1826. a. novembrikuus juhib sandarmite ülem Benckendorff pahasena Puškini tähelepanu sellele, et temani on ulatunud kuulujutud veel lubamata tragöödia „Boris Godunov" ettelugemisest Moskvas. Tragöödia toimetati tsaari

---

[273] „Moskva Teataja".
[274] «В Сибирь».

kätte ja see avaldas soovi, et Puškin tragöödia ümber töötaks „romaaniks Walter Scott'i laadis".

Selgus, et isegi sõiduks Moskvast Peterburi, kus elasid ta vanemad, oli poeet sunnitud luba küsima. Ametlikult sundasumisest vabastatud, osutus Puškin tegelikult tsaari vangiks. Sõltumatust ei olnud, oli elu „vabaduses, järelevalve all, mitte vahialusena".

25. aprillil 1828. aastal esitas Puškin Benckendorffile palve sõiduloa saamiseks välismaale — Pariisi või isegi Hiinasse. Tsaar ütles loaandmisest ära. Välismaale pääsemise mõte osutus poeedile juba kolmandat korda teostamatuks unelmaks. Tsaari eestkostmine lämmatas poeeti.

Piinatuna igatsusest vabaduse ja janust uute muljete järele rändab Puškin neil aastail ühest kohast teise. Moskva, Peterburi, Mihhailovskoje, Astafjevo (Vjazemski mõis Moskva lähedal), Malinniki (A. Wulffi mõis Tveri kubermangus) — need on kohad, milledega poeet neil aastail oli eriti tihedalt seotud. Oma nurgakest, kus ta end kodus oleks võinud tunda, tal ei olnud.

1829. aasta kevadel tutvus Puškin Moskvas ühel õhtusel olengul alles äsja „seltskonda" astunud neiu Natalia Gontšarovaga. Selle ilu üllatas poeeti ja viimane tegi peagi abiellumis-ettepaneku. Kuid vanemad vastasid kõhklevalt. See oli pooleldi äraütlemine.

Otsekui südameigatsust maha surudes sõidab Puškin kiiresti Kaukaasiasse, isegi Benckendorffilt luba küsimata. Ta sõidab Taga-Kaukaasiasse, kus sel ajal oli sõda türklastega. Taga-Kaukaasias kohtab ta vend Leod, Valhovskit (lütseumikaaslast) ja N. Rajevskit. Tagasisõidul aga oli kohtumine Gribojedovi laibaga, mis toodi Teheranist Tiflisi. Oma muljeid sellest sõidust kirjeldab ta teoses „Teekond Arzrumi"[275].

1830. aasta kevadel Moskvasse tagasi jõudnud, tegi Puškin Gontšarovale uue abiellumis-ettepaneku, mis vastu võeti. Kuid pulmad tuli ootamatult edasi lükata. Selle aasta augustikuus suri Puškini onu, poeet Vassili Puškin. Lisaks sellele oli poeedil vaja sõita Nižni-Novgorodi kubermangu Bolšoje Boldino külasse, kus poeedi isa poja abiellumise puhul eraldas temale 200 hinge-pärisorja.

---

275 «Путешествие в Арзрум».

Boldino sügis 1830. a. 15. septembril jõudis Puškin Boldinosse. Bolšoje Boldino küla Nižni-Novgorodi kubermangus ühes selle juurde kuuluva Kistenjovo külakesega oli Puškinite pärusvaldus. Puškinite härrastemaja ühes seda ümbritseva pargiga asetses küla keskel. Maja ees avaral väljakul seisis kivist kirik. Selle taga väljaku vastaspoolsel serval kulges küla tänav ja tänava taga laiusid väljad. Härrastemaja aknast avanevat Boldino vaadet kirjeldab Puškin oma luuletuses „Mu kriitik punapõskne"[276].

„Oh, mu armas," kirjutas Puškin Boldinosse saabudes Pletnjovile. „Kui tore on siinne küla! Kujuta endale ette: stepp ja stepp; ei ühtki naabrit, ratsuta nii palju kui süda soovib ja kirjuta kodus nii palju kui heaks arvad — keegi ei sega. Siin ma sepitsen Sulle kõike, proosat ja värsse..."

Ja tõepoolest tähistas Boldinos veedetud sügist Puškini loova vaimu erakordne tõus ja hoog. Kogu maailma kirjandusloos ei leidu teist näidet, kus kirjanik kolme kuu vältel oleks loonud niisuguse hulga esmajärgulisi teoseid. Sel tähtsal „Boldino sügisel" lõpetas Puškin romaani „Jevgeni Onegin" VIII ja IX peatüki, tegi romaani X (ärapõletatud) peatüki visandeid, kirjutas kõik „Belkini jutustused"[277], neli „väikest tragöödiat" („Ihnus rüütel"[278], „Mozart ja Salieri", „Kivine külaline"[279] ja „Pidu katku ajal"[280]), „Gorjuhhino küla ajaloo"[281], „Muinasjutu papist ja tema sulasest Baldást"[282], ligi 30 luuletust (nende seas niisugused, nagu „Tondid" [283], „Eleegia", „Vallatus"[284], „Minu sugupuu"[285]), mitu kriitilist artiklit ja märkmeid. Ainult „Boldino sügise" teostest oleks juba kirjaniku nime jäädvustamiseks jätkunud.

Boldinos tegi Puškin kokkuvõtteid eelmiste aastate mõtetest ja plaanidest, kavastas, eriti proosas, uusi teemasid ja uusi loominguteid.

---

276 «Румяный критик мой».
277 «Повести Белкина».
278 «Скупой рыцарь».
279 «Каменный гость».
280 «Пир во время чумы».
281 «История села Горюхина».
282 «Сказка о попе и работнике его Балде».
283 «Бесы».
284 «Шалость».
285 «Моя родословная».

Sel sügisel elas Puškin Boldinos ligemale kolm kuud. Volga-äärsetes maades puhkes koolera ja Boldinot ümbritsevad maa-alad osutusid karanteenis olevaiks. See takistas poeedi tagasisõitu Moskvasse. Alles 11. novembril pääses ta Boldinost välja ja saabus Moskvasse 17. detsembril.

Hiljem külastas Puškin Boldinot veel kahel korral, 1833. ja 1834. a. sügisel. Ka need külastused jätsid tähelepandava jälje tema loomingusse. Nii on Boldinos 1833. a. loodud tema „Vaskratsanik"[286]. Kuid kuulus „Boldino sügis" 1830. aastal ei kordunud poeedi loomingulises elus enam.

Teine Peterburi periood. 2. märtsil 1831. aastal toimus Moskvas Taevamineku kirikus Nikitskije Vorota juures Aleksander Puškini ja Natalia Gontšarova laulatus. Pulmavõõrad rääkisid: „Vene esimene poeet abiellub vene esimese iludusega."

Noorpaar asus elama Tverskaja tänavale. Kuid „Gribojedovliku Moskva" olustik segas väga poeedi tööd ja kolme kuu pärast kolis ta ühes naisega Peterburi.

Esialgu asusid Puškinid poeedile juba lütseumi mälestuste järgi armsasse Tsarskoje Seloosse. Siin elasid nad ligemale pool aastat ja kolisid oktoobrikuus Peterburi. Poeedi elus ja loomingus algas teine Peterburi periood.

Perekonnaelu tõi endaga Puškinile palju uusi muresid. Perekond suurenes.* Perekonna kasvuga suurenesid väljaminekud. Tuli aineliselt toetada elatanud vanemaid ja vend Leod, kelle kergemeelne eluviis poeedile palju kurvastusi valmistas. Kõige tähtsam oli aga abikaasa Natalia suurilmlik eluviis, mis nõudis väga suuri sissetulekuid.

Natalia Puškina ilu tõmbas endale ka tsaari õukonna tähelepanu. Et õigustada poeedi ja ta abikaasa osavõttu õukonna ballidest, annetati Puškinile kammerjunkru aukraad. See viis poeedi marru: kammerjunkru aukraad alandas poeeti esiteks sellega, et arvas teda õukonna ridadesse, ja teiseks sellega, et see aukraad annetati harilikult palju noorematele inimestele. Poeedil, kes oli uhke oma iseseisvusele, tuli nüüd alistuda õukonna korrale. Aga naise pärast

---

[286] «Медный всадник».

* Puškinil oli neli last: tütar Maria (1832. a.), poeg Aleksander (1833. a.), poeg Grigori (1835. a.) ja tütar Natalia (1836. a.).

talus Puškin kannatlikult oma seisukorda ja võttis igavuse all kannatades õukonna ballidest osa.

Tema loomingulised plaanid läksid järjest avaramaks ja mitmekesisemaks. Ta asus koostama „Pugatšovi ülestõusu ajalugu"[287]. See töö nõudis Pugatšovi ülestõusuga seotud paikade — Orenburgi ja Kaasani — erilist külastamist. Ajalooline töö Pugatšovist virgutas Puškinit novelli „Kapteni tütar"[288] kirjutamisele. Peterburi periood osutus Puškini loomingus murdeajajärguks selles mõttes, et seda tähistas terve rea proosateoste ilmumine („Dubrovski", „Pugatšovi ülestõusu ajalugu", „Egiptuse ööd"[289] ja „Padaemand"[290]).

Poeet ei loobu ka oma kauasest mõttest — oma ajakirja väljaandmisest. Kuid alles 1836. a. rahuldati tema sellekohane palve. Selle aasta aprillis ilmus Puškini poolt asutatud ja toimetatud ajakirja „Sovremennik"[290-a] esimene anne. Aasta jooksul ilmus kolm ajakirja annet, kuid erilist edu see ajakiri ei saavutanud.

Ka Peterburis sattus Puškin kirjandusliku elu keerisesse. Ta hoiab alal tutvust pealinna kirjanikega, avitab neid nõuannetega ja võtab osa nende koosviibimistest. Muuseas abistas ta Gogolit ja andis talle „Surnud hingede" ja „Revidendi" süžee.

Puškin loeb palju ja õpib, et hariduselt aja kõrgusel seista. Temale tuntud kirjanike ja raamatute tohutu hulk hämmastab tõsiselt. Antiikaja kirjanikest tunneb ta hästi: Homerost, Plutarchost, Anakreoni, Sapphot, Pindarost, Epikurost, Theokritost, Sophoklest, Apulejust, Aischylost, Ovidiust, Vergiliust, Horatiust, Juvenalist, Catullust, Tacitust ja teisi; itaalia kirjanikest: Dantet, Petrarcat, Ariostot, Alfierit, Tassot, Pindemontit; prantsuse kirjanikest: Molière'i, Corneille'd, Racine'i, Boileau'd, Rabelais'd, Voltaire'i, Beaumarchais'd, Rousseau'd, Chénier'd, Parny'd, Lesage'i, La Fontaine'i, Lamartine'i, Chateaubriand'i, Georges Sand'i, Alfred de Musset'd, Grécourt'i, Benjamin Constant'i jt.; inglise kirjanikest: Shakespeare'i, Byron'it, Richardson'i, Ster-

[287] «История Пугачёва».
[288] «Капитанская дочка».
[289] «Египетские ночи».
[290] «Пиковая дама».
[290-a] „Kaasaeglane".

ne'i, Macpherson'i, Walter Scott'i, Milton'it, Southey't, Cornwall'i, Wordsworth'i ja Coleridge'i; saksa kirjanikest: Goethe't, Schiller'it, Wieland'i, Klopstock'i ja vennakseid Grimm'e; hispaania ja portugali kirjanikest Calderón'i, Cervantes't, Lope de Vega't, Camões'i; poola kirjanikest Mickiewicz'it ja idamaa kirjanikest Hãfis't ja Saadi't. Me ei räägi vene ja neist lääne-euroopa kirjanikest, keda Puškini teostes ainult mainitakse.

Puškin teadis, et tema maailmakuulsus kasvas. Sõbrad jälgisid tähelepanelikult poeedi kuulsuse kasvu ja teatasid talle kõigest, mis välismaal temast kirjutati. Seal aga ilmus juba terve rida tema teoste tõlkeid. „Entsüklopeedilisse leksikoni" (1830) oli paigutatud isegi geniaalse vene kirjaniku „k r a h v Aleksander Puškini" elulugu.

Paistis, nagu oleksid poeedi loovtöö õitsenguks kõik eeldused soodsad olnud. Ometi muutub Puškini elu Peterburis vähehaaval tragöödiaks. Valitsus teda ei sallinud. Nikolai ei võinud andestada, et Puškin ei täitnud tema lootusi, ei muutunud õukonna poeediks. Nikolai suhtumist Puškinisse teadsid kõik õukondlased. Viimaste vaenulikkus väljendus ka poeedi tagakiusamises tsensuuri poolt. „Vaskratsanikul" ei lubatud ilmuda. Tolleaegne tsensor A. Nikitenko märkis 1836. a. oma päevikus: „Puškinit pigistab tsensuur hirmsasti." Poeet ise kirjutas Benckendorffile: „Ühtki vene kirjanikku ei kiusata rohkem kui mind."

Sellele lisandusid arvustajate pisted kirjanduslike vaenlaste leerist. Rahulolematust avaldati isegi romaani „Jevgeni Onegin" kohta. Puškinit ärritas ka politseiline järelevalve, eriti veel siis, kui ta teada sai, et politsei avab tema kirju naisele.

Teravnes ka Puškini vahekord kõrgema seltskonnaga. Puškin oli sellega seotud nii päritolu kui ka tutvusringkonna kaudu. Kuid aristokraatia suhtus temasse kui seltskondliku positsioonita ja varanduseta inimesesse kõrgilt. See avaldus väga mitmel viisil. Ka veidi hooletult seotud kaelaside kutsus Puškini kohta, kes pidas edvistust tühjuse tundemärgiks, pilkeid esile. Poeet vihkas oma sisimas seda „hingetute uhkeldajate", „hiilgavate lollpeade" ja „vabatahtlike orjade" seltskonda ning ei suutnudki seda alati varjata. Kõrgem seltskond teadis, et Puškin on tema keskkonnast taga-

neja, ning tasus talle kätte, ümbritsedes teda vaenuliku õhkkonna ja keelepeksuga. Kõik oli suunatud sellele, et murda poeedi alistumatut vaimu.

Puškin oli neil aastatel tegelikult üksik. Tema parimaid sõpru läheduses enam ei olnud: Delvig suri 1831. a., Puštšin ja Küchelbecker olid sundasumisel, Tšaadajev — Moskvas:

Иных уж нет, а те далече,
Как Сади некогда сказал...

Mõnesid pole enam, teised kaugel,
nii nagu Saadi ütles kord...

võis poeet kurvas mõtiskluses korrata.

Ebasoodsaks kujunes ka poeedi isiklik elu, hoolimata sellest, et ta oma naist ja lapsi armastas. Kogu aeg häirisid teda rahamured. 1836. aastal oli tal juba 60 000 rubla võlga ja ta oli sunnitud naise briljante pandimajja viima. Poeet elas ainult kirjanduslikest sissetulekutest, kuid naise suurilmaelu nõudis tohutu suuri väljaminekuid.

Kõik see mõjus arusaadavalt poeedi loomingulisele tööle. „Inspiratsiooniks on vaja hingelist rahu, kuid mina ei ole sugugi rahulik," kurtis Puškin ühele oma sõpradest. 1834. aastal ei kirjuta ta ainustki luuletust (kui mitte lugeda lõpetamata „Ta elas meie seas"[291]). Belinski imestas: „Nüüd ei tunne me Puškinit ära. Ta on kas surnud või ajutiselt rammestunud." („Kirjanduslikud unistused", 1834.)

Puškinil oli ainult üks võimalus: katkestada Peterburiga, sõita provintsi ja asuda seal rahulikult loovale tööle. 1834. a. kirjutas ta naisele: „Hea oleks vilistada Peterburi peale, minna erru, putkata Boldinosse ja elada kui härra! Vastik on sõltuvus, eriti siis, kui inimene 20 aastat on iseseisev olnud." Oma salajastele mõtetele vastates kirjutab ta:

Давно завидная мечтается мне доля —
Давно, усталый раб, замыслил я побег
В обитель дальнюю трудов и чистых нег.

Ma unistan ammu juba kadestatavast elust,
ammu juba ma, väsinud ori, olen kavatsenud põgeneda
kaugesse tööde ja puhtate hellituste asupaika.

Tema ideaal on, nagu ennegi — „sõltumatuse õnn".

1834. aastal esitab poeet erruminemise avalduse. Seda

[291] «Он между нами жил».

ei võeta vastu. Benckendorff selgitas tsaarile, et „parem on, kui ta (Puškin) teenib, kui et omapead jääb". Niisuguses piinavas meeleolus oli poeet, kui teda 1836. a. lõpul ootamatult tabas suurilma seltskonna löök: Puškin ja mõned tema tuttavaist said anonüümseid kirju, milledes poeedi ja ta naise au haavati. Sel ajal oli Puškini naise kangekaelseks austajaks ohvitser-emigrant d'Anthès. See oli Venemaale õnne otsima tulnud, Nikolai I ja suurilma poolt lahkesti vastuvõetud prantsuse aristokraat. D'Anthès'i ja selle kasuisa, saadik Heckerne'i pidas Puškin anonüümsetes laimukirjades süüdlasteks. Ta kutsus d'Anthès'i kahevõitlusele. D'Anthès pidas paremaks sellest kõrvale hoiduda, paludes Puškinilt ta naiseõe E. Gontšarova kätt. Et d'Anthès'i kosjad Puškini kahtluse tema naisega flirtimises hajutasid, võttis ta oma kahevõitluskutse tagasi, kuid see flirtimine kestis tegelikult edasi. Vihasena saadab Puškin Heckerne'ile solvava kirja, süüdistades teda kupeldamises. Nüüd kutsus d'Anthès Puškini kahevõitlusele.

Kahevõitlus ja surm. Kahevõitlus toimus 8. veebruaril 1837. a. Tšjornaja jõekese kaldal Peterburi eeslinnas. Puškini sekundandiks oli tema lütseumikaaslane Danzas, d'Anthès'i sekundandiks — Prantsuse saatkonna nõunik d'Archiac. Lumisel väljal mõõdeti kahevõitlejaile vajalik kaugus: 20 sammu lähtekaugust ja 10 sammu barjääriks. Vastased heitsid kasukad ära ja hakkasid sekundantide komando peale teineteisele lähenema. Puškin läks kiiresti barjääri äärde ja hakkas sihtima. D'Anthès lähenes, hoides püstolit allalastud käes. See näilik muretus pettis Puškinit. Jäädes barjäärist ainult ühe sammu kaugusele, tõstis d'Anthès kiiresti käe ja laskis, jõudes poeedist ette. Kuul sattus Puškinile allkehha ja ta kukkus. Tulles mõne sekundi pärast meelemärkusele, otsustas ta kasutada oma laskeõigust. Lamades lumel ja toetudes küünarnukile andis ta lasu. Kuul sattus d'Anthès'i mundri vasknööbile ja põrkas tagasi, kergelt haavates teda käest. Raskelt haavatud Puškini viis Danzas tema korterisse Moikal. Rauk Nikita Kozlov, Puškini truu kaaslane juba lapsepõlve-aastatest, kandis poeedi oma kätel tema korterisse.

Sõnum Puškini raskest haavamisest levis kiiresti Peterburis. Puškini voodi juurde kogunesid V. A. Žukovski,

P. Vjazemski, A: Turgenev, Pletnjov, Dal ja teised. Nikolai I saatis oma õuearsti Arendti.

Puškini kannatused olid suured, kuid kannatlikult surus ta tagasi oigeid, et mitte häirida oma kurbusest piinatud naist. Vahete-vahel kaotas ta meelemärkuse. Ühel sellisel poolmeelemärkuseta minutil ütles ta, surudes kõvasti voodi serval istuva Dali kätt: „Noh, upita mind kõrgemale, astume . . . kõrgemale! Läheme . . .“ Virgudes poeet selgitas: „Mulle viirastus, et me ronime sinuga mööda neid raamatuid ja riiuleid . . . kõrgele . . . Pea hakkas ringi käima.“ Isegi väljakannatamatute valude silmapilkudel sonis poeet raamatutest, mida ta nii väga armastas. Tema, oma aja haritumaid inimesi, otsekui oleks tahtnud tõusta veel kõrgemale kultuuri tippudele.

Ajutiselt tuli Puškini seisukorras paranemist. Siis kõneles ta sõpradega. Kuid haav osutus surmavaks. Poeedi viimsed sõnad olid: „Elu on läbi! Raske on hingata . . . Rõhub! . . .“ 10. veebruaril Puškin suri.

Lõpmatud rahvahulgad käisid Puškini põrmule viimset austust avaldamas, sellega näidates, kui väga kogu maa oma suurt poeeti armastas. I. Panajev jutustab oma mälestustes, kuidas rahvas Puškini surmasõnumi vastu võttis: „Rahvahulgad ja sõidukite read piirasid õhtust hommikuni maja. Voorimehi palgates öeldi neile lihtsalt: „Puškini juurde!“ — ja viimased sõidutasid otsekohe sinna. Kõik Peterburi elanike klassid, isegi kirjaoskamatud inimesed, pidasid nagu oma kohuseks poeedi põrmu ees kummardada. See oli midagi rahva manifestatsiooni taolist, ühiskonna äkitselt ärganud arvamuse taolist. Ka välismaalased olid poeedi traagilisest hukkumisest vapustatud. Puškini esikus seisis sügavais mõtteis kaua aega de Barant, Prantsuse saadik ja kirjanik. Ta mõistis, kelle kaotas Venemaa Puškini isikus.

Puškin maeti Svjatõje Gorõ kloostrisse Pihkva kubermangus, oma armastatud Mihhailovskoje lähedale.

1880. aastal püstitas kodumaa temale Moskvas Strastnoi väljakul kauni mälestussamba. See väljak kannab nüüd „Puškini väljaku“ nime.

PUŠKINI LÜÜRIKA.

Puškini lüüriliste teoste arv, kaasa arvatud ka lõpetamata jäänud, küünib 880-ni. Neist avaldati Puškini eluajal trükis 305. See arv suureneb tunduvalt, kui võtame arvesse arvukad lüürilised vahelekiilundid, mis poeet on paigutanud oma eepilistesse ja lüro-eepilistesse teostesse (näiteks lüürilised kõrvalepõiked romaanis „Jevgeni Onegin", „Mary laul" poeemis „Pidu katku ajal" jms.).

Puškini lüürika eriomaduseks on selle harukordne vormija sisurikkus. Puškini žanride mitmekesisus on üllatav. Tal on oode, eleegiaid, sonette, läkitusi, epigramme, satiire, ballaade, romansse, laule jne. See loetelu ei hõlma neid teoseid, millede žanri Puškin isegi ei osanud määratleda.

Žanr on ajalooline mõiste ja iga geenius murrab kehtivaid vorme ning loob oma isiklikke žanre.

Mitte vähem üllatab ka Puškini lüürika sisu mitmekesisus. Me leiame poeedil poliitilist lüürikat, intiimsete tunnete ja mõtiskelude lüürikat sellistel motiividel, nagu armastus, sõprus, nukrus, üksindus, truudusetus jms., lüürilise teema poeedi osast ja ülesandest, looduslüürikat jms.

Kui selle juurde lisada, et Puškini lüürika on äärmiselt vormitäiuslik, siis saab arusaadavaks, milliseks hindamatuks panuseks vene kirjandusse oli tema lüürika.

Lütseumi-aegne lüürika. Lütseumi ajast on säilinud meieni 120 Puškini luuletust. „Jevgeni Onegini" VIII peatükis, iseloomustades oma loomingu lütseumi ajajärku („Siis, kui veel lütseumi aius . . ." — «В те дни, когда в садах лицея»), mainib poeet selle ajajärgu peamisi teemasid: „noorte algatuste pidu", „lastelõbud", „me mineviku kuulsus" ja „südant häirind unenäod". See piltlik poeetiline määrang annab väga täpse ettekujutuse Puškini lütseumi-aegse lüürika sisust ja toonist. Noorpõlve innustused, seltsimehelik lõbutsemine, selgusetud unistused — see iseloomustab seda lüürikat.

Eraldi tuleb peatuda „me mineviku kuulsuse" teemal kirjutatud luuletuse juures. See on „Mälestusi Tsarskoje Seloos"[292] (1814).

---

292 «Воспоминания в Царском Селе».

Luuletuse teema andsid Puškinile 1812. aasta sündmused. Noor poeet, kes sel ajal oli lütseumis, tundis ja elas vahetult läbi Napoleoni vallutusretke ähvarduse: Tsarskoje Seloo kaudu marssisid vene sõjaväed („On hakanud liikuma vene pojad" — «России двинулись сыны») ja lütseumi õpilased seati üksvahe isegi ärasõiduks valmis, sest Napoleon ähvardas Peterburile peale tungida. Puškinit haaras kaasa ka riigi üldine patrioötiline meeleolu. 1814. aastaks, kui luuletus kirjutati, oli Napoleon juba purustatud. Venemaa uhkustas õigustatult hirmuäratava vaenlase purustaja osa üle ja hõiskas. See patrioötilise tunde kõrgtõus annab värvingut „Mälestustele Tsarskoje Seloos".

Vormilt on see ülevas deržavinlikus stiilis kirjutatud ood. Seda on näha juba oodi alustusest:

Навис покров угрюмой нощи
На своде дремлющих небес...

Sünge öö kate on rippumas
uinuval taevavõlvil...

Sisult jaguneb ood neljaks osaks:

1) Õõpilt Tsarskoje Seloo pargis. 2) Mälestusi Katariina II aegadest. 3) Mälestusi Venemaa võitlusest Napoleoniga. 4) Pöördumine Žukovski ja Deržavini poole.

Luuletuse kõrge patrioötiline paatos kõlab eriti jõuliselt ridades, mis kujutavad venelaste vaimustust Napoleoniga võideldes:

Страшись, о рать иноплеменных!
России двинулись сыны;
Восстал и стар, и млад, летят на дерзновенных,
Сердца их мщеньем зажжены.
Вострепещи, тиран! уж близок час паденья!
Ты в каждом ратнике узришь богатыря.
Их цель иль победить, иль пасть в пылу сраженья
За Русь, за святость алтаря...

Oo karda, vägi võõramaine!
On hakanud liikuma vene pojad;
on tõusnud nii vana kui noor, nad tormavad jultunute kallale,
nende südamed leegitsevad kättemaksust.
Värise, türann! Juba on ligidal languse tund!
Sa igas malevlases tunned vägimeest.
Nende siht on kas võita või langeda lahingu möllus
Venemaa, altari pühaduse eest!

Deržavini ja klassitsismi mõju on märgatav ka teose

stiilis. Eriti äratavad tähelepanu järgmised klassitsismi kajastused:

Mütoloogiliste nimede esinemine: Minerva, Zeus, Elüüsium, Bellona jt.

Slavismide rohkus.

Muinsuse koloriit olukorra kirjeldustes: 1812. a. sõdurid on rõivastatud rõngasrüüsse, käes on neil vanaaegsed mõõgad ja kilbid, nende ümber lendavad vilinal nooled. Sama võtet nägime ka Žukovski luuletuses „Laulik vene sõdurite leeris".

Klassitsistliku poeetika poolt on dikteeritud ka niisugused stiilivõtted (figuurid), nagu retooriline küsimus: („Pariisis me, kus tasutõrvik?") ning korduvad pöördumised ja hüüatused („Värise, türann!"; „Oo hirm, oo koleduste aeg!").

See teos on väärtuslik nende kõrgete patriootiliste tunnete näitajana, mis vaimustasid Puškinit juba tema loomingu varajasel ajajärgul.

Puškini vabameelne lüürika. Kaks XIX sajandi esimese veerandi poeeti võtsid Venemaal kõige kirglikumalt sõna vastuseks nendele üleskutsetele vabaduse eest võitlemiseks, mis täitsid Lääne-Euroopa õhkkonda XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul. Need olid Puškin ja Rõlejev. Juba lütseumis haaravad Puškinit prantsuse valgustajate Voltaire'i, Rousseau', Diderot' ja Montesquieu ideed. Sel ajal loob ta oma esimese vabameelse luuletuse „Liciniusele" (1815). Selles luuletuses astub Puškin vanade rooma autorite jäljendamise katte all välja Vene isevalitsuse, tsaar Aleksandri ja tema soosiku Araktšejevi vastu ning ülistab vabadust. Puškin maalib vana Roomat, „uhket roimade ja kõlvatuse maad", mille „on loonud vabadus ja orjus hukka viinud". Selles varajases luuletuses on ühiskondlik teema väljendatud alles mõistukõne vormis.

Puškini luule vabameelsete motiivide avaram ja vabam areng kuulub 1817.—1819. aastasse. Neil aastail ilmuvad üksteise järel Puškini ühiskondliku sisuga luuletused: „Vabadus" (1817), „Tšaadajevile" (1818), „Küla" (1819) jt. Neis luuletustes tõstab Puškin oma vihast häält isevalitsuse ja pärisorjuse vastu. Tema lüürikas kõlavad selgesti dekabristide mässuliste ideede vastukajad.

Oodi nimetuse „Vabadus" laenas Puškin Radištševilt, kes kirjutas oodi „Vabadus" ja paigutas selle teosesse „Teekond Peterburist Moskvasse".

Oma oodis ülistas noor poeet poliitilist vabadust, piitsutades samal ajal tsaristlikku türanniat:

Хочу воспеть Свободу миру,
На тронах поразить порок.

Ma tahan kuulutada laulus vabadust maailmale,
tabada troonidel pahet.

Sisult võib oodi jagada neljaks osaks: esimeses osas pöördub autor „Vabaduse uhke muusa" poole ja palub anda talle inspiratsiooni uueks luuleteemaks. Puškin tahab ülistada vabadust sellepärast, et kaasaegses Euroopas ja Venemaal ta näeb ainult vägivalda:

Увы! Куда ни брошу взор —
Везде бичи, везде железы,
Законов гибельный позор,
Неволи немощные слезы.

Oh häda! Kuhu ma ka heidaksin pilgu —
kõikjal on piitsad, kõikjal rauad,
seaduste hukutavat häbi,
orjuse jõuetuid pisaraid.

Teises osas mõtiskleb autor sellest, et rahva hüvanguks on tarvilik „võimsa seaduse" ja „püha priiuse" ühendamine.

Лишь там над царскою главой
Народов не легло страданье,
Где крепко с Вольностью Святой
Законов мощных сочетанье.

Ainult seal ei ole tsaari pea kohale
langenud rahvaste kannatus,
kus on tugev Püha Priiuse
ja võimsate seaduste ühendus.

Kolmandas osas tõestab Puškin ajalooliste näidete varal mõtet, et valitsejad, kes ei täida seadusi, on määratud hukkumisele (Prantsuse kuninga Louis XVI hukkamine, Paul I vägivaldne surm).

Erakordselt jõuliselt on väljendatud poeedi viha türannia vastu järgmistes ridades:

Самовластительный злодей!
Тебя, твой трон я ненавижу,
Твою погибель, смерть детей
С жестокой радостию вижу.

Julm isevalitseja,
sind, sinu trooni mina vihkan;
sinu hukku, su laste surma
näen ma õela rõõmuga.

Neljandas osas pöördub Puškin tsaaride poole üleskutsega „pöörduda seaduste kindla varju alla".

Oodis „Vabadus" on väljendatud poeedi-kodaniku paatos, revolutsiooniline hoiatus türannidele ja kutse ülestõusuks.

Esimest korda avaldas selle teose trükis alles 1856. a. Herzen Londoni ajakirjas „Poljarnaja zvezda".

Sõprus Tšaadajeviga jättis sügava jälje Puškini ellu. Poeedi läheduse tunnistuseks Tšaadajevile on Puškini läkitus „Tšaadajevile".

Selle luuletuse lõpus leiame tähelepanuväärsed read:

Товарищ, верь: взойдёт она,
Заря пленительного счастья,
Россия вспрянет ото сна,
И на обломках самовластья
Напишут наши имена!

Mu sõber, usu: tõuseb ta,
veetleva õnne koidik,
Venemaa virgub unest
ning tsaarivõimu rusudele
kantakse me nimed.

Noor poeet uskus, et isevalitsus pole Venemaal igavene, et see langeb ja algab uus, vaba elu.

Luuletuses „Küla", mis on kirjutatud Mihhailovskojes viibimise ajal, kujutas poeet eredate joontega pärisorjuses olevate talupoegade kannatusi, avaldades palavat soovi vene rahva vabastamiseks pärisorjusest.

See luuletus on mitmežanriline. Ta jaguneb kahte ossa. Esimene osa kujutab endast horaatsiuslikku* oodi, osalt ka idülli**. Esimeses osas väljendab Puškin oma intiimseid meeleolusid, mis on seotud maalooduse ja rahuliku miljööga.

Teine osa algab vastandava sidesõnaga „kuid":

Но мысль ужасная здесь душу омрачает.
Среди цветущих нив и гор
Друг человечества печально замечает
Везде невежества губительный позор.

Kuid hirmus mõte tumestab siin mu hinge.
Keset õitsvaid nurmi ja mägesid
märkab inimsuse sõber kurbusega
kõikjal vaid vaimupimeduse hukutavat häbi.

Edasi kujutab Puškin õudse pildi talupoegade elust pärisorjuse tingimustes.

Kui oodis „Vabadus" ja läkituses „Tšaadajevile" on löök suunatud isevalitsuse vastu, siis luuletuses „Küla" on see suunatud pärisorjuse vastu. Puškin ei ole tervel eluajal reetnud programmi, mille väljendas lõppvärssides:

---

* Horatius — vana-rooma poeet, ülistas oma oodides maaelu veetlust.

** Idüll — rahulikku, õnnelikku elu looduse rüpes kujutav luuletus.

Увижу ль, о друзья, народ неугнетённый
И рабство, падшее по манию царя,
И над отечеством свободы просвещённой
Взойдёт ли наконец прекрасная заря?

Kas näen, sõbrad, rõhumata rahvast
ja tsaari käsul langenud orjust,
ning kas isamaa kohale tõuseb viimaks valgustatud vabaduse
kaunis koit?

1827. a. saadab Puškin dekabrist Muravjovi abikaasaga oma läkituse „Siberisse". Läkitus jõudis dekabristideni. Nad vastasid Puškinile Odojevski sõnadega:

Струн вещих пламенные звуки
До слуха нашего дошли,
К мечу рванулись наши руки —
И лишь оковы обрели.

Prohvetlike kandlekeelte leegitsevad helid
jõudsid meie kõrvu.
Meie käed kahmasid mõõga järele,
kuid leidsid ainult ahelad.

Ühe värsi sellest luuletusest („Sädemest lööb lõkkele leek" — «Из искры возгорится пламя») võttis Lenin bolševikkude partei põrandaaluse ajalehe „Iskra"[293] epigraafiks. Läkitus „Siberisse" oli Puškini, äsja sundasumiselt vabastatu poolt suur julgustükk. Mitte väiksemaks julgustükiks polnud Puškini poolt 1827. a. trükis avaldatud luuletuse „19. oktoober"[294] read, mis ta adresseeris Siberis kannatavatele dekabristidele Puštšinile ja Küchelbeckerile:

Бог помочь вам, друзья мои,
И в бурях, и в житейском горе,
В краю чужом, в пустынном море
И в мрачных пропастях земли.

Mu sõbrad, jumal appi teile
tormides, elumures,
maal võõral, inimtühjal merel
ning maa all sünges sügavikus.

Luuletuses „Arion" (1827) kõlab selgesti Puškini mõte jääda kindlaks oma endistele ideaalidele: „Ma laulan hümne endisi"*. Selles luuletuses nimetab Puškin end laulikuks, kes on laulnud sõudjatele-dekabristidele. „Tüürimees" — see on nähtavasti Pestel, üks dekabristide liikumise peajuhte.

Oma vaateid isevalitsuse kohta kordab Puškin veel kord luuletuses „Antšaar". Antšaar on puu, mis eritab mürgist mahla, mida pärismaalased kasutavad noolte mürgistami-

[293] „Säde".

[294] «19 октября».

* Vana-kreeka müüt laulik Arionist jutustab, kuidas see röövlite käest pääsemiseks merre hüppas ja tema laulust võlutud delfiini poolt päästeti.

seks. Puškin kujutab isevalitsust allegooriliselt mürgise puuna, mis toob inimestele hukkumist.

Puškini vabameelse lüürika ühiskondlik tähtsus oli erakordselt suur. A. I. Herzeni sõnade järgi reaktsiooni-aastatel, kui kõiki paremaid Venemaa inimesi valdas meeleheide, „helises pärisorjuse ja piinade orus ainuüksi vaid Puškini kõlav ja lai laul; see laul jätkas möödunud ajajärku, täitis mehiste helidega olevikku ja saatis oma häält kaugele tulevikule".

Anakreontilised motiivid. Paljud Puškini lütseumi-aegsed luuletused on anakreontilise luule hõiskava ja elurõõmsa värvinguga. Nii nimetatakse seda luulet kreeka poeedi Anakreoni nime järgi, kelle loomingus kõlasid eriti armastusrõõmude, sõpruse, nooruslõbude jms. ülistamise motiivid.

Neid motiive leiame Puškini luuletuses „Anakreoni haud"[295] (1815).

Жизнью дайте ж насладиться;
Жизнь, увы, не вечный дар! —

Laske nautida elu;
elu, paraku, pole igavene kink!

hüüab Puškin selles luuletuses ja selle lõpul kutsub uuesti üles:

Смертный, век твой привиденье:
Счастье резвое лови;
Наслаждайся, наслаждайся;
Чаще кубок наливай;
Страстью пылкой утомляйся
И за чашей отдыхай!

Surelik, su elu on viirastus:
püüa õnne vallatut!
Naudi, naudi;
täida peekrit sagedamini;
kires leegitsevas väsi
ning puhka peekri juures!

Samasugust kutset lõbustustest osavõtmisele kuuleme ka läkituses „Puštšinile".

Веселье, будь до гроба
Сопутник верный наш,
И пусть умрём мы оба
При стуке полных чаш!

Lõbu, ole hauani
meie truuks kaaslaseks
ning surgem me mõlemad
täiskannude kõlina saatel.

On huvitav märkida, et Puškin loobub selles luuletuses julgesti joomapidustuste miljöö kujutamise traditsioonilistest vormidest ja paneb ette karikate ning peekrite asemel panna lauale õllekannud. See on tulevase Puškini-realisti stiil.

[295] «Гроб Анакреона».

Elurõõmus toon iseloomustab üldse Puškini loomingut ja anakreontilisi motiive leiame tema juures veel märksa hiljemgi. Kuid ühes poeedi vaimse maailma küpsemaks saamisega hakkavad need elurõõmude motiivid kõlama teisiti, palju sügavamini. Muutub komplitseeritumaks poeedi kujutlus õnnest ise ja selle kohuslikuks tunnuseks saab loomingu, kultuuri nautimine. Puškini küpsema ea kõige iseloomulikumaks anakreontiliseks luuletuseks on tema „Bakhiline laul"[296] (1825). Ka selles kõlab epikuurlik anakreontilise rõõmu motiiv, kutse lõbustusele, bakhilistele lauludele, toost õrnade neidude ja noorte naiste auks. Kuid luuletuse keskseks motiiviks on mõistuse ja päikese kultus:

Да здравствуют музы, да здравствует разум!
Ты, солнце святое, гори!
Как эта лампада бледнеет
Пред ясным восходом зари,
Так ложная мудрость мерцает и тлеет
Пред солнцем бессмертным ума.
Да здравствует солнце, да скроется тьма!

Elagu muusad, elagu mõistus!
Sa, püha päikene, lõõma!
Nii nagu see lamp tuhmub
heleda koidu tõusu ees,
nõnda vilgub ja vindub väärtarkus
surematu mõistusepäikese ees.
Elagu päike ja kadugu pimedus!

Puškini lüürika üldist elurõõmsat, päikeseküllast tooni iseloomustas A. M. Gorki järgmiste sõnadega: „Kui ma hakkasin lugema Puškinit, mulle näis, et ma olen astunud lilledega ülekülvatud ja päikesekiirtesse uppunud murule."

Eleegilised motiivid. Puškin armastas elu ja uskus valguse ja mõistuse lõplikku võidusse. Sellega on seletatav tema luule üldine optimistlik toon. Kuid Puškini tundeline loomus reageeris siiralt ja elavalt kõigile elunähtustele. Sellepärast ei võinudki tema luules kajastumata jääda nukrad meeleolud eluviletsuste tagajärjel või filosoofilised mõtiskelud looduse paratamatute seaduste üle. See määraski mõne Puškini luuletuse eleegilise tooni.

Luuletuses „Soov"[297] (1816) on poeedi nukra meeleolu

[296] «Вакхическая песня».
[297] «Желание».

põhjuseks õnnetu armastus, „Läkituses vürst A. Gortšakovile"[298] (1816) on ta sünge vaade elule tingitud õnnelootuste purunemisest.

Sügavamad ja tõsisemad on nukruse motiivid niisuguses eleegias, nagu „Kui tõtleb linna rõkkav rüsin . . ."[299] (1829). Luuletuse teemaks on kurvad mõtiskelud looduse paratamatu seaduse, surma üle. On siiski iseloomulik, et ka sügavas nukruses ei alistu Puškin lootusetule noru- ja pessimismitundele. Ta püüab lämmatada endas kurba meeleolu, tröödes end usuga elu helgete printsiipide võidusse. Eleegia lõpeb sõnadega, mis toovad poeedi hinge julgust ja rahustust:

И пусть у гробового входа
Младая будет жизнь играть,
И равнодушная природа
Красою вечною сиять.

Ning hauakambri sissekäigu juures
noor elu mängigu
ja ükskõikne loodus
säragu igaveses ilus.

Samasuguste erkude sõnadega, täis usku elusse lõpeb eleegia „Meeletute aastate kustunud lõbu"[300] (1830):

Но не хочу, о други, умирать;
Я жить хочу, чтоб мыслить и страдать,
И ведаю, мне будут наслажденья
Меж горестей, забот и треволненья . . .

Kuid ma ei taha surra, sõbrad, —
ma tahan elada, et mõtelda ja kannatada,
ning tean, et leian naudinguid
kesk hädasid, muresid ja ärevusi.

Luuletuses „Soov" (1816) laheneb poeedi nukrus sellega, et ta tervitab rõõmsalt vanade mändide ümber kasvanud „noort, tundmatut sugupõlve", s. o. uue elu sündi.

Nii kõlab ka Puškini eleegilises lüürikas juhtmotiivina tema luule elujaatav, optimistlik noot, tema elutark taotlus lahendada hingeelu ebakõlasid kooskõlalise akordiga.

Sellepärast ütles Belinski, et Puškini nukrus, „see ei olegi nukrus, vaid pigemini elust proovitud ja sellesse sügava pilgu heitnud talendi tähtis mõte".

---

298 «Послание к князю А. М. Горчакову».
299 «Брожу ли я вдоль улиц шумных».
300 «Безумных лет угасшее веселье».

Armastuse ja sõpruse teema. Armastuse- ja sõprusetundel oli Puškini hingeelus suur koht. Loomult sügavalt emotsionaalsele ja vastuvõtlikule Puškinile oli omane anduda tuliselt südamepuhanguile. Sellega ongi seletatav rida tema armumisi ja sõprusetunne, mida ta ise siiralt läbi elas ja ka oma sõprades äratas.

Armastuse teema läbib Puškini luulet juba lütseumi-aastatest alates. Kuid tema varajasema ajajärgu loomingus kannab see veel armastuse kui elu kaunistava rõõmsa, kuid mööduva tunde anakreontilise ülistamise iseloomu. Sel ajajärgul on Puškini ettekujutus armastusest seotud veel lillevanikute, võõruspidude, peekrite kõlina, Amori ja Bakchosega (läkitus „Batjuškovile", 1814).

Teistsugust suhtumist armastusse näeme poeedi elu ja loomingu küpsemas ajajärgus. Puškin sünnipärase kunstnikuna oli kõige kauni austaja. Ilu liigutas, vaimustas ja haaras teda ning kutsus esile harda austustunde:

Могу ль на красоту взирать без умиленья,
Без робкой нежности и тайного волненья? —

Kas suudan näha ilu ilma harduseta,
ara õrnuseta ja salajase ärevuseta?

kirjutas ta.

Armastus on poeedile sügav ja komplitseeritud tunne, milles põimuvad üksteisest läbi ülim rõõm ja kannatus. Ta võib etendada kirgastavat osa („Gruusia küngastel"[301], 1829). Ta haarab hinge unustamatult kaunite mälestustega, mis on täis meeleliigutust ja kurbust („Mu kauge kodu kallastele"[302], 1830). Puškini armastuslüürika ületamatuks näiteks on tema läkitus „A. P. Kern'ile" (1825), iludusele, keda ta kohtas Mihhailovskojes ja Moskvas. Kerni kuju on poeedile ebamaine ilmuvus, „puhta ilu geenius".

И вот опять явилась ты,
Как мимолётное виденье,
Как гений чистой красоты.
И сердце бьётся в упоенье,
И для него воскресли вновь
И божество, и вдохновенье,
И жизнь, и слёзы, и любовь.

Ning siis ilmusid sa jälle
kui üürike nägemus,
kui puhta ilu kehastus.
Ning süda peksleb joovastuses
ja talle on taas üles tõusnud
jumalus, inspiratsioon,
elu, pisarad ja armastus.

[301] «На холмах Грузии».
[302] «Для берегов отчизны дальной».

Puškinile on armastusetundes elamuste ja nüansside rikkus ning selles on alati midagi elegantset. Belinski tähendas õieti: „Igas Puškini tundmuses on alati midagi eriti õilsat, mahedat, õrna, kaunilõhnalist ja graatsilist."

Sõprusele omistas poeet väga suurt tähtsust elus. See on püsiv, muutumatu tunne, mis sisendab reipust eluvõitluses ja ühendab tihedaks liiduks kogu eluajaks. Niisugusele ettekujutusele sõprusest jäi Puškin truuks kuni surmani.

Parimaks näiteks poeedi sõprussümpaatiate tugevusest osutuvad tema luuletused, mis on pühendatud „19. oktoobrile", lütseumi asutamise aastapäevadele. Kus ka poeet oleks viibinud, kas pealinna elu käras või sundasumisel, millises meeleolus ta ka oleks olnud, lütseumi aastapäev kutsus temas alati hulgaliselt esile mälestusi endistest koolivendadest ja soovi neile tervitusi läkitada. Eriti kirkaks mälestuseks Puškini sõbralikest suhetest lütseumi kaaslastega on tema luuletus „19. oktoobril 1825. a."[303].

Tõelise hümnina sõpruse auks kõlavad selle luuletuse järgmised read:

Друзья мои, прекрасен наш союз!
Он, как душа, неразделим и вечен —
Неколебим, свободен и беспечен.
Срастался он под сенью дружных муз,
Куда бы нас ни бросила судьбина
И счастие куда б ни повело,
Всё те же мы: нам целый мир чужбина;
Отечество нам — Царское Село.

Mu sõbrad, kaunis on me liit!
Ta on nagu hing jagamatu ja igavene —
kõikumatu, vaba ja muretu.
Ta on kasvanud ühte sõbralike muusade kaitsel;
kuhu meid saatus ka paiskaks
ja kuhu ka juhiks õnn,
oleme ikka needsamad: maailm on meile võõras,
me kodumaa on Tsarskoje Seloo.

Meile on teada ka Puškini eriti lähedased sõbrad: tema „esimene sõber, sõber hindamatu" I. Puštšin, A. Delvig, P. Tšaadajev, V. A. Žukovski jt. Sõprus nendega on jäädvustatud rohkearvulistes luuletustes. Samasuguse sügava kiindumusega vastasid Puškinile ka ta sõbrad. Nii ei kõhelnud Puštšin ja Delvig sundasumisele saadetud poeeti Mihhai-

[303] «19 октября 1825 года».

lovskojes külastada, olgugi et selleks põgusaks kohtamiseks tuli hobustel läbi sõita sajad verstad mööda külavaheteesid.

Loodus Puškini lüürikas. Venemaa loodus leidis Puškinis suurima kunstniku-realisti. Hingelaadilt läbi ja läbi venelane, oskas Puškin oma kodumaa tagasihoidlikes maastikes märgata just seda, mis moodustab nende seletamatu võlu saladuse, oskas leida luulet isegi vene looduse proosas.

Niisuguseks kunstnikuks-realistiks ei saanud Puškin korraga. Tema varasemas loomingus leiame veel tõelisuse romantilise kujutamise jälgi. Sellised on Kaukaasia ja Krimmi loodusepildid, mida leiame tema lõunamaa-poeemides ja üksikuis luuletustes: „On kustunud päike..."[304] (1820), „Merele"[305] (1824). Neis kujutab poeet veel „Lõunamaa nõiduspaiku", „sünget ookeani", „mere uhket ilu" jne. Need on Byroni luulet meenutavad romantilised värvid. Luuletuses „Merele" nimetab Puškin ise inglise poeeti:

Он был, о море, твой певец...
Как ты, могущ, глубок и мрачен,
Как ты, ничем не укротим.

Ta oli, meri, sinu laulik...
kui sina võimas, sügav, sünge,
kui sina kellegi poolt taltsutamatu.

Puškini kujutlused merest sulavad sel ajajärgul ühte mõtetega piiritust avarusest ja vabadusest ning meri on temale eeskätt „vaba stiihia", täis isemeelseid tunge.

Kuid Puškin vabaneb maastiku romantiseerimise võtteist. Mitte Kaukasuse suurepärased tipud, mitte mere pimestav helk ei köida enam poeedi tähelepanu, vaid sootuks teised pildid. Ta ütleb: „Mull' meeldib nõlvak liivane, kaks pihla majakese kõrval, jalgvärav, tara katkine."

Puškini luule sisu avardumisega muutus ka tema värvide valik tõelisuse kujutamisel. Nõudeks, mida poeet nüüd kunstiteosele esitas, sai rahvalikkus.

Suurepäraseid Venemaa maastiku näiteid leiame nii üksikuis Puškini luuletustes („Talveõhtu"[306], „Pilv"[307], „Talvine tee"[308], „Vallatus"[308-a], „...külastasin taas"[309] jt.)

[304] «Погасло дневное светило».
[305] «К морю».
[306] «Зимний вечер».
[307] «Туча».
[308] «Зимняя дорога».
[308-a] «Шалость».
[309] «...вновь я посетил».

kui ka romaani „Jevgeni Onegin" maastikku kirjeldavais vahelekiilundeis („Talv, talupoeg võidutsedes...", „Ju taevas õhkus sügisest", „Aetuna kevadkiirtest" jt.). Puškini jaoks polnud olemas „madalat loodust". Siin on näiteks luuletuses „Vallatus" („Mu punapõskne kriitik") toodud külalooduse pilt:

Смотри, какой здесь вид: избушек ряд убогой,
За ними чернозём, равнины скат отлогой,
Над ними серых туч густая полоса.
Где нивы светлые? где тёмные леса?
Где речка? На дворе у низкого забора
Два бедных деревца стоят в отраду взора,
Два только деревца...

Vaata, missugune on siin vaade: rida viletsaid onne,
nende taga mustmuld, lauskmaa veerjas kalle,
nende kohal paks hallide pilvede rida.
Kus on helged nurmed? Kus pime laas?
Kus jõgi? Õues, madala tara juures
seisavad kaks armetut puukest silmarõõmuks,
kaks puukest vaid...

Mis võib olla tõetruum sellest ilustamata Kesk-Venemaa maastiku pildist?

Luuletuses „Sügis"[310] maalib Puškin laiade pintslitõmmetega sügismaastiku pildi, avaldades ühtlasi oma suhtumist ka teistesse aastaaegadesse. Kevade, talve ja suve kohta ütleb ta:

...я не люблю весны;
Скучна мне оттепель; вонь, грязь — весной я болен...
...Суровою зимой я более доволен,
Люблю её снега...
...Ох лето красное! любил бы я тебя.
Когда б не зной, да пыль, да комары, да мухи...

...ma ei armasta kevadet;
sula on mulle igav; hais, muda — kevadel ma olen haige...
...Kareda talvega olen ma rohkem rahul,
ma armastan tema lund...
...Oo kaunis suvi! ma armastaksin sind,
kui poleks kuumust, tolmu, sääski ja kärbseid...

---

[310] «Осень».

Poeedi armastatuim aastaaeg on sügis:

Дни поздней осени бранят обыкновенно,
Но мне она мила, читатель дорогой...

Hilissügise päevi tavaliselt sõimatakse,
kuid mulle meeldib ta, mu armas lugeja...

Ja edasi, rääkides sügisese looduse värvidest, annab poeet järgmise suurepärase sügisese aja kirjelduse:

Унылая пора! очей очарованье!
Приятна мне твоя прощальная краса —
Люблю я пышное природы увяданье,
В багрец и в золото одетые леса,
В их сенях ветра шум и свежее дыханье,
И мглой волнистою покрыты небеса.
И редкий солнца луч, и первые морозы,
И отдалённые седой зимы угрозы.

Nukker aeg! Silmavõlu!
Mulle meeldib sinu lahkumisilu —
ma armastan looduse toredat närbumist,
purpurisse ja kulda riietatud metsi,
tuulemühinat ja värsket hingust nende varjus,
lainetava uduga kaetud taevast,
harva päikesekiirt ja esimesi pakaseid
ning hallpea talve kaugeid ähvardusi.

(„Sügis".)

Poeet oskab leida poeetilisi jooni sügislooduse närtsimises: puude kolletav lehestik värvub temal purpurseks ja kullaseks. See ei ole looduse romantiseerimine ega idealiseerimine, see on looduse armastusega tajumine inimese poolt, kes loodust tõesti armastab ja selles luulelisi jooni oskab leida. Mitte asjatult ei tähendanud prantsuse kirjanik Mérimée, et „luule puhkeb Puškinil õitsele kõige kainemast proosast".

Puškin armastas ka vene talve. Talvine maastik särab ja sätendab tema luuletuses nagu lumi päikesepaistel.

Siin on luuletuses „Talvehommik"[311] toodud talvine pilt:

Вечор, ты помнишь, вьюга злилась,
На мутном небе мгла носилась...
А нынче... погляди в окно:
Под голубыми небесами

[311] «Зимнее утро».

Великолепными коврами,
Блестя на солнце, снег лежит;
Прозрачный лес один чернеет,
И ель сквозь иней зеленеет,
И речка подо льдом блестит...

Eile õhtul, sa mäletad, kurjustas tuisk,
sombuses taevas keerles lumi...
Täna aga... vaata aknast:
sinise taeva all
toredate vaipadena
särades päikese käes, lamab lumi;
üksi läbipaistev mets mustendab,
kuusk haljendab läbi härmatise
ja jõgi läigib jää all...

Oma armastust sügise ja „vene külma" vastu omistab poeet ka oma lemmikkangelastele. Nii armastab Tatjana Larina tal samuti vene talve:

Татьяна (русская душою,
Сама не зная, почему)
С её холодною красою
Любила русскую зиму...

Tatjana (venelane hingelt,
isegi teadmata, miks)
armastas vene talve
selle külma iluga...

Puškini realistlik meisterlikkus leidis väljendust tema erakordses oskuses valida maastiku kujutamiseks kõige tüüpilisemaid üksikasju. Puškini poolt näidatud maastiku kujutamise teed läksid ka kõik teised suured vene kirjanikud.

Poeedi kuju Puškini lüürikas. Poeedi osa ja tema tegevuse laadi hindas Puškin väga kõrgelt. Luule on tema jaoks — kunst, loova vaimu kõrgeim avaldus. Sellepärast oli temale normaalse loovtöö kohuslikuks tingimuseks loomingu vabadus, poeedi isiku sõltumatus. Tema vaated poeedi tähtsusele ja loomisprotsessi iseärasustele leidsid väljenduse terves reas luuletustes: „Prohvet"[312] (1826), „Poeet"[313] (1827), „Raamatukaupmehe kõnelus poeediga"[314] (1824), „Pööbel"[315] (1828), „Poeedile"[316] (1830), „Kaja"[317] (1831) ja „Mälestussammas"[318] (1836).

312 «Пророк».
313 «Поэт».
314 «Разговор книгопродавца с поэтом».
315 «Чернь».
316 «Поэту».
317 «Эхо».
318 «Памятник».

Luuletuses „Poeet" annab Puškin poeedi loomisakti iseloomustuse. Tavalistes elutingimustes on poeet harilik inimene:

Пока не требует поэта
К священной жертве Аполлон,
В заботах суетного света
Он малодушно погружён...

Kuni ei nõua laulikult
püha ohvrituld Apollon,
askeldava maailma muredesse
ta aralt vajunud...

Tema lüüra vaikib

И меж детей ничтожных мира,
Быть может, всех ничтожней он.

ning keset maailma tühiseid lapsi
on ta võib-olla kõigist tühiseim.

Aga niipea kui talle tuleb peale inspiratsioon („jumalik sõna"), hakkab ta „maailma lõbude keskel" nukrutsema, ta muutub ümber ja, olles täis sisemist rahutust, põgeneb ühiskonna eest „inimtühjade voogude randa" ja „laiamühalistesse saludesse", s. t. ta otsib üksindust. Siis on ta massist kõrgemal, on väljavalitu, kes kellegi ees oma uhket pead ei langeta.

Mõte poeedi erilisest kõrgest kutsumusest leiab arendamist veel teises Puškini luuletuses — „Prohvet". Neid kahte luuletust seob sügav sisemine sugulus. Luuletuses „Poeet" on kujutatud moment, mil „jumalik sõna" on ainult puudutanud poeedi kõrva ja see põgeneb seltskonna eest. Luuletuses „Prohvet" näeme selle teema edasiarendamist. Piibliliku prohvetina kujutatud poeet kohtab kõrves seeravit*. Jumaliku jõu abil loob seerav tema ümber ja sisendab talle: 1) prohvetliku selgeltnägelikkuse ja tähelepanelikkuse võime (vaimse nägemismeele), 2) looduse sügava mõistmise võime (ergu kuulmismeele), 3) targa ja siira kõnevõime (tulikeele) ja 4) sügavate elamuste võime (tundelise südame). Ainult kõigi nende andide olemasolul võib prohvet (poeet) täita oma kõrget missiooni: „põletada sõnaga inimeste südameid".

Selles luuletuses on mõtte sügavus ühendatud poeetilise vormi kaunidusega. Võrdlus „kergete, nagu uni, sõrmedega" on üks ületamatuid puškinlike võrdluste näiteid. „Prohvetit" peetakse üksmeelselt nii vene kui ka välismaa kriitikute poolt Puškini üheks geniaalsemaks luuletuseks.

---

* Seerav — ingel. (Tõlk. märk.)

Luuletuses „Poeedile" leidis väljenduse Puškini seisukoht, et tema looming on sõltumatu massi hinnangust. Poeet on iseseisev ja vaba:

Ты царь: живи один. Дорогою свободной
Иди, куда влечёт тебя свободный ум...
Ты сам свой высший суд.

Sa oled kuningas: ela üksi. Vaba teed
mine, kuhu tõmbab sind vaba mõistus...
Sa oled ise enda kõrgeim kohtumõistja.

Uhket mõtet poeedi loomingu sõltumatusest ei saa vaadelda kui ühiskonna arvamuse halvustamist, kui kaitset teooriale „kunst kunsti pärast". See on kaitse harimatu, ükskõikse ja „külma" massi ebamõistliku õiguse vastu segada end poeedi loomingusse. See on kaitse „ogarate kohtu" ja valitsuse hoolduse vastu. Teiste sõnadega, see on too mõte poeedi sõltumatusest, mis läbib kogu Puškini loomingut.

Poeedi positsiooni määratlemiseks ühiskonnas on väga tähtis tema „Raamatukaupmehe kõnelus poeediga". Paljude Puškini kaasaeglaste kujutluses ei sobinud kuidagi ühte poeedi loominguline inspiratsioon ja tema majanduslikud kalkulatsioonid. Puškin, kes oli asunud elukutselise kirjaniku teele, võttis asja teisiti. Ta eristas kirjanduslikus töös kaht külge: loomisprotsessi ennast ja selle protsessi tulemust — „käsikirja":

Не продаётся вдохновенье, но можно рукопись продать.
Inspiratsioon ei ole müüdav, kuid käsikirja müüa võib.

Töö eest tasu saamise õigus näis poeedile loomulik ja seadusepärane, sest see tagas temale sõltumatuse.

Puškini vaade tema loomistöö tähtsusele leidis oma viimistletud väljenduse veidi enne surma kirjutatud luuletuses „Mälestussammas"[319] (1836).

Puškini „Mälestussammas" on rooma poeedi Horatiuse oodi vaba ümberseade, mille algsõnad „Exegi monumentum" poeet võttis oma luuletuse motoks. Tuleb märkida, et Horatiuse oodi teemat oli käsitlenud vene kirjanduses juba Deržavin („Mälestussammas", 1798). Kuidas siis hindasid oma loomingut Horatius, Deržavin ja Puškin? — Horatius loeb

[319] «Памятник».

oma teeneks seda, et ta valas ümber „aioolia viisi itaalia lauluks", s. o. et ta tõi Itaaliasse kreeka lüürika. Deržavin oma „Mälestussambas" peab oma suuremaks teeneks seda, et ta oli esimene

Дерзнул в забавном русском слоге
В сердечной простоте беседовать о боге
И истину царям с улыбкой говорить.

...kes julges lõbusas vene stiilis
nii jumalusest juttu vesta lihtsameelselt
kui tsaaridele öelda naeratades tõtt.

Puškin hindab oma kirjanduslikku tegevust järgmiselt:

И долго буду тем любезен я народу,
Что чувства добрые я лирой пробуждал,
Что в мой жестокий век восславил я Свободу
И милость к падшим призывал.

Ja armsaks jään sest kauaks rahvale,
et äratasin lüüraga häid tundeid,
et minu julmal ajastul ma ülistasin Priiust*
ja jutlustasin halastust langenute vastu.

Hinnates oma loomingulist tegevust, märgib Puškin niiviisi selles kolm külge: humaansust („headuse äratamist"), võitlust vabaduse eest „julmal ajastul" ja „langenute" kaitsmist. Pole kahtlust, et värsis „ja jutlustasin halastust langenute vastu" peetakse silmas mitte ainult rõhutud rahvamasse, vaid ka võitluses isevalitsuse vastu langenud dekabriste, kellede ideele poeet kuni oma surmani ustavaks jäi. Puškini luule on sügav ja mitmekülgne, kuid poeedi enda poolt „Mälestussambas" märgitud kolm külge teevad selle vene rahvale eriti kalliks („armsaks").

Puškin nägi, kui suured on tema teened vene kirjanduse ja rahva ees, ja „Mälestussambas" oma tegevust kokku võttes ennustas:

Слух об мне пройдёт по всей Руси великой,
И назовёт меня всяк сущий в ней язык.

Kuuldus minust käib üle kogu suure Venemaa
ja mind nimetab iga selles elutsev rahvas.

---

* Puškini mustandites on säilinud selle värsi teine variant: «Что вслед Радищеву восславил я Свободу». („Et ma Radištševi järel ülistasin Priiust.")

Geniaalse poeedi ennustused said reaalsuseks. Praegu on Puškini teosed tõlgitud enam kui viiekümnesse Nõukogude Liidu rahvaste keelde.

POEEM „MUSTLASED"[320].

Lõuna-Venemaal olles kirjutas Puškin poeemid „Kaukaasia vang", „Bahtšissarai purskkaev" ja „Vennaksed-röövlid". Seal alustas ta ka 1823. a. poeemi „Mustlased", mille lõpetas 1824. a. Mihhailovskojes. Kõik need teosed kannavad „Lõunamaa poeemide"[321] nimetust.

Baironism. Lõuna-Venemaale sundasumisele saatmine langeb ühte ajajärguga, mil Puškin oli huvitatud Byronist.

Lord Byron (1788—1824) on kuulus inglise poeet, kelle võimas ja sünge luule mõjutas omal ajal peaaegu kõigi Euroopa maade kirjandust.

Kuulsuse tõi Byronile tema poeem „Childe Haroldi palverännak". Poeemi kangelane, aristokraat Childe Harold, pettunud pealinna kõrgema seltskonna elus, otsib õnne ja vabadust ürgloodusest, matkates mööda tsivilisatsioonist veel vähepuudutatud Euroopa maid (Hispaanias, Albaanias jt.). Iseloomult uhke ja protestimeelne, jälgib Childe Harold kaastundega rõhutud rahvaste võitlust sõltumatuse eest, muutudes pettunud dendist ideeliseks vabaduse eest võitlejaks. Nii hakkasid poeemis kõlama revolutsioonilise romantismi motiivid.

Rahutute rändajate kujusid leiame ka Byroni „Idamaa poeemides" („Gjaur", „Korsaar" ja „Mõrsja Abydosist"). Nende poeemide kangelased on uhked individualistid, kes on katkestanud oma vahekorrad ühiskonnaga ja esinevad kord mereröövlitena, kord röövlijõukude pealikute osas.

Satiirilises romaanis „Don Juan" (1824) katkestub Byroni rahulik jutustus kord raevuhoogudega despotismi vastu, kord kutsetega ülestõusuks.

Byroni teostes kõlab mõnikord mitte ainult pettumus kaasaegses ühiskonnas, vaid ka rahulolematus kogu maailmakorraga, kus valitsevad kurbus, kurjus ja surm. Tema dramaatilised müsteeriumid („Kain", „Manfred" jt.) on läbi imbunud sügavast pessimismist, „maailmamurest".

Baironismi kui romantismi kirjanduslikku teisendit iseloomustab seega keeruline meeleolude kompleks, millesse kultuurist pettumise, looduse poole pöördumise ja pessimismi kõrval kuulub ka isiku protest poliitilise ja sotsiaalse rõhumise vastu.

---

320 «Цыганы».

321 «Южные поэмы».

Byroni lemmikžanriks on lüro-eepiline poeem, mis võimaldab ulatuslikke lüürilisi kõrvalepõikeid. Tähelepanu koondatakse selles mitte välisele sündmustikule, vaid kangelase hingeelule. Byroni kangelaste isik on harilikult ümbritsetud salapärasusega. Süžeel ei ole sagedasti lahendust, on märgata lõpetamatust. Suure koha poeemis võtab endale harilikult maastikukirjeldus.

Byroni isiklik elu kujunes romantiliselt tormiseks. Päritolult aristokraat ja lordidekoja liige, sai ta oma „Childe Haroldi palveränna-ku" tõttu varakult kuulsaks. Mõistus, erakordne ilu ja vaimuanded tegid tema peagi inglise kõrgema seltskonna ebajumalaks. Kuid iseloomu ja käitumise iseseisvus viis ta peagi selle ühiskonnaga vastuollu. 1815. a. lahkus Byron Inglismaalt jäädavalt. Ülejäänud osa tema elust möödus rännakutes mööda Euroopat, peamiselt Itaalias. Tema kirjanduslikud teosed tõid talle juba ta eluajal maailmakuulsuse. 1820. aastal liitus Byron Itaalias karbonaaride liikumisega ning 1823. a. haaras teda kirglikult kaasa Kreeka vabadusevõitluse idee. Ohverdades selleks võitluseks kõik oma varanduse, asus ta Kreekasse elama, kuid tulisema võitluse keskel haigestus palavikku ja suri Missolonghi linnas 1824. a.

Seda uhke isiksuse kontseptsiooni esineb Puškinil „Lõunamaa poeemides". Vahe seisab aga selles, et sellal kui Byron jäi oma poeemides romantikuks, lähenes Puškin oma teemale realistlikult. Materjali poeemiks „Mustlased" pakkus Puškinile tema lähem tutvus mustlaste elu-oluga Bessaraabias.

Aleko kuju. Aleko on tugeva iseloomuga ebaharilik inimene. Poeemis on tema minevik kujutatud ainult kõige üldisemates joontes, vihjavalt. Saame teada, et ta on „sündinud rikka rahva keskel", et „teda seadus jälitab", et ta linna seltskonna eluga mitte rahul olles lahkus sellest, et otsida õnne loodusrahva seas. Zemfira küsimusele, kas tal ei ole kahju oma endisest elust, vastab Aleko:

О чём жалеть? Когда б ты знала,
Когда бы ты воображала
Неволю душных городов!
Там люди в кучах, за оградой
Не дышат утренней прохладой,
Ни вешним запахом лугов;
Любви стыдятся, мысли гонят,
Торгуют волею своей,
Главы пред идолами клонят
И просят денег да цепей.

Mida kahetseda? Kui sa teaksid,
kui sa kujutaksid ette
umbsete linnade vangistust!
Inimesed seal, kuhjas, müüri taga,

ei hinga sisse hommikust jahedust
ega aasade kevadist lõhna;
nad häbenevad armastust, peletavad mõtteid,
kauplevad oma vabadusega,
kummardavad pead puuslike ees
ning nuruvad raha ja ahelaid.

Millised tulemused olid selle tugeva inimese püüdlustel? Ta võeti mustlaste poolt sõbralikult vastu, leidis endale peagi eluseltsilise, perekonna, tegevuse, harjus mustlaste eluga, nautides selle vabadust. Ainult mõnikord ta nukrutses: vana, mahajäetud maailm jälitas teda nägematult. Näis, nagu oleks Aleko uue eluga kokku sulanud. See kokkusulamine oli aga ainult väline, näilik. Sisemiselt jäi Aleko tema poolt hüljatud ühiskonna esindajaks, uhkeks egoistiks, kes oskas hinnata ainult oma vabadust, teiste vabadust austamata. Kui Zemfira armus nooresse mustlasesse, siis Aleko tappis ta.

Vana mustlase suu läbi mõistab Puškin Aleko kui ainult enda õnne eest hoolitseva egoisti hukka. Vana mustlane ütleb:

Ты не рождён для дикой доли,
Ты для себя лишь хочешь воли...

Sa pole sündinud metsiku elu jaoks,
sa tahad vabadust ainult endale.

Puškin töötas selle baironliku teema ümber ja lahendas omal viisil. Byron ülistas harilikult oma kangelasi. Puškin, vastupidi, taunis Aleko, s. o. tõukas Byroni kangelase troonilt.

Mustlaste kujud poeemis. Vana mustlane on Aleko täielik vastand. See on inimene, kes armastab mitte üksnes oma vabadust, vaid oskab seda hinnata ja austada ka teiste juures. Tema naine läks kunagi minema mustlasega naaberlaagrist ja jättis ta väikese tütrega maha. Vanamees ei hakanud teda jälitama, et kätte tasuda, sest ta arvas, et keegi „ei suuda kinni hoida armastust". Ta ei tasu kätte ka Alekole selle eest, et see võttis talt tema elu viimse rõõmu, tütre. Vana mustlase kuju on ilmselt romantiline. Niisugune käsitlus oli aga Puškinile Aleko egoismi selgemaks toonitamiseks vajalik.

Ka Zemfira on Aleko vastand selles suhtes, et ta ei mõtle elu üle, — ta alistub tunnetele.

Poeemi kunstilised iseärasused. Poeemi edu lugejaskonnas seletus esmajoones sellega, et see oli üheks esimeseks teoseks vene kirjanduses, milles tõetruult kujutati kangelase sisemaailma. Ühes artiklis kirjutas Puškin noorte kirjanike oskamatusest kujutada inimese elamusi. Nende kirjanike kangelased harilikult „võpatavad, naeravad metsikult, kiristavad hambaid jm.". Puškin saavutab kangelase elamuste õige kujutuse teisel teel.

Meie kujutleme selgesti Aleko seisukorda, kui loeme:

Он с криком пробудясь во сне,
Ревниво руку простирает;
Но оробелая рука покровы хладные хватает...

Туда слабеющие ноги
Влачит, предчувствием томим,
Дрожат уста, дрожат колени...

Ta, unest karjega ärgates,
käe kiivalt sirutab;
kuid araks läinud käsi vaid külmi voodikatteid haarab...

Ta sinnapoole nõrkevaid jalgu
veab, vaevatuna eelaimusest.
Värisevad huuled, värisevad põlved...

Kuid Puškini realism avaldub mitte ainult hingeliste elamuste, vaid ka olukordade kirjelduses ning samuti poeemi keeles.

Poeem on kirjutatud pool-draamavormis. See meenutab väikest tragöödiat. Süžee areng on üles ehitatud teravatele konfliktidele. Suurt osa selles etendab dialoog. See poeem osutub otsekui üleminekuastmeks draamale. Samal 1824. aastal alustas Puškin „Boris Godunovi" kirjutamist.

Poeemi idee, meisterlikult joonistatud kujud ja poeemi kunstilise väljenduse vahendid teevad poeemi „Mustlased" üheks Puškini paremaks teoseks. Seda hinnati mitte üksnes Venemaal, vaid ka läänes. Prantsuse kirjanik Prosper Mérimée, kes õppis vene keele ära ainult selleks, et lugeda Puškini teoseid algkeeles, tõlkis selle prantsuse keelde proosas ja selle poeemi mõjutusel kirjutas ühe oma populaarseima novelli „Carmen".

„JEVGENI ONEGIN".

Romaani sünnilugu. Romaan „Jevgeni Onegin" on Puškini suurim teos. Poeet töötas selle kallal üle seitsme aasta. Tema mustandites on säilinud järgmised märkmed, milledest selgub romaani koostamislugu ja plaan:

Esimene jagu. Eessõna.
I lugu. Raskemeelsus. Kišinjov. Odessa.
II lugu. Poeet. Odessa, 1824.
III lugu. Preili. Odessa. Mihhailovskoje.

Teine jagu.
IV lugu. Küla. Mihhailovskoje, 1825.
V lugu. Nimepäev. Mihhailovskoje, 1825, 1826.
VI lugu. Kahevõitlus. Mihhailovskoje, 1826.

Kolmas jagu.
VII lugu. Moskva. Mihhailovskoje. Peterburi. Malinniki, 1827, 1828.
VIII lugu. Rännak. Moskva. Pavl. (Pavlovsk.) 1829.
IX lugu. Suurilm. Boldino, 1830.

Märkus: Kišinjov, 1823. a. 9. mail.
Boldino, 1830. a. 25. septembril.
7 aastat 4 kuud 17 päeva.

Romaan on meile praegu tuntud kaheksas peatükis. Algul koosnes see üheksast peatükist, kuid Puškin lahutas sellest hiljem Onegini „rännaku" romaani lisana. Nii sai üheksandast peatükist kaheksas. Puškin oli kirjutanud ka kümnenda peatüki, kuid ta põletas selle.

Romaani loomise mõningane aeglus on tingitud kahest asjaolust. Romaan „Jevgeni Onegin" on värssteos ja nõudis suurt ning hoolsat tööd vormi kallal. Puškin teatas Vjazemskile 1823. a.: „Ma kirjutan nüüd mitte romaani, vaid romaani värssides — kuratlik vahe." Aga me tunneme tervet rida Puškini teisi värssteoseid, mis olid loodud erakordselt kiiresti. Nii nõudis tragöödia „Boris Godunov" poeedilt vähem kui aasta tööd. Oli järelikult veel teine põhjus, mis tingis romaani valmimise aegluse. See on romaanis leiduva vene tegelikkuse kujutamise avarus ja sügavus. Romaani sisu rikastus sel määral, mil kogunesid, avardusid ja süvenesid poeedi muljed vene tegelikkusest. Just selle vene te-

gelikkuse kujutamise avaruse ja sügavuse pärast nimetas Belinski seda romaani „vene elu entsüklopeediaks".

Romaani realistlik taust. Romaani tegevus hargneb vene XIX sajandi 20-ndate aastate tegelikkuse avaral taustal. Autori tähelepanu keskuses on selle ajajärgu pealinna- ja provintsi-aadli elu-olu. Pealinna aadliseltskonda maalib autor satiirilistes toonides. Selle seltskonna, „kuldse nooruse", „hingetute uhkeldajate" ja „hiilgavate narride" seltskonna elu tühjus ja tardumus on see, mis tuuakse nähtavale romaani lehekülgedel. Suure sümpaatiaga kirjeldab autor provintsi-, mõisa-aadli elu-olu. See on vaikne, patriarhaalne miljöö, millele annavad värvingut armsa vanaaja harjumused ja truudus rahvakommetele. Aga ka selles miljöös, kus vesteldakse „viinast, koertetallist ja mõisaperest" ning „vihmast, linast, loomalaudast", on huvid väga piiratud.

Kuid romaanis tuuakse nähtavale mitte ainult aadlike elu-olu. Siin on kogu ajajärgu vene elu-olu, alates Moskva ja Peterburi kirjeldusest, pealinna teatrite repertuaarist ja lõpetades külavaheliste teedega.

Sellel taustal tuuakse nähtavale romaani kangelased, selle ajajärgu elavate inimeste kujud.

Jevgeni Onegin. Romaani peakangelane, kelle nime ka teos kannab, on Jevgeni Onegin. Onegin on XIX sajandi 20-ndate aastate noor pealinna aristokraat. Ta on saanud tüüpilise aristokraatliku kasvatuse guvernööride juhatusel. Õpetati talle kõike „naljatades", „midagi ja kuidagi", aga ta omandas siiski selle teadmiste miinimumi, mida aadlike ringkondades kohuslikuks peeti: tundis veidi klassikalist — kreeka ja rooma — kirjandust, pealiskaudselt ajalugu („Romulusest meie päevini..."), tal oli isegi ettekujutust Adam Smithi poliitilisest ökonoomiast. Laitmatu prantsuse keele oskus, elegantne käitumine, teravmeelsus ja oskus jutulõnga alal hoida teevad ta seltskonna silmis oma aja mondäänse noorsoo hiilgavaks esindajaks.

Mondäänsele elule kulus Oneginil ligemale kaheksa aastat. Kuid ta oli tark ja seisis teda ümbritsevast massist märksa kõrgemal. Ei ole imestada, et talle läks vastikuks oma tühine jõude-elu. „Järsk, külm mõistus" ja suurilma lõbustustest küllastumine viisid selleni, et Onegin hakkas tundma sügavat elupettumust.

Vaeveldes igavuse käes, katsub Onegin leida elumõtet mingisuguses tegevuses. Esimeseks katseks oli tal kirjanduslik töö. Kuid säärane katse — kirjutada midagi „haigutades", igavuse peletamiseks, — ei võinud muidugi edukalt lõppeda.

Ka tema kasvatussüsteem, mis polnud teda harjutanud töötama, tasus enda eest kätte:

...ничего	...midagi
Не вышло из пера его.	ei tulnud ta sule alt...

Onegin hakkab lugema. Ka see tegevus ei andnud tulemusi. Onegin „luges, luges, aga ilma tulemusteta", ja kattis raamaturiiuli „leinalooriga". Mõned raamatud ta siiski jättis põlu alla panemata:

Певца Гяура и Жуана,	Gjauri ja Juani lauliku
Да с ним ещё два-три романа,	ning temaga koos kaks-kolm romaani,
В которых отразился век...	milledes oli peegeldunud kaasaeg.

Onegin jättis põlu alt välja eeskätt „Gjauri ja Juani suure lauliku" — Byroni. See näitab kahtlemata seda, et üheks tema pettumuse allikaks oli baironism, ideeline meelelaad, mis noil aastail oli haaranud paljusid.

Maal, kuhu Onegin sõitis Peterburist, et pärandit vastu võtta, teeb Onegin veel kord katset praktiliseks tegutsemiseks.

В своей глуши мудрец пустынный	Erak tark asendas oma kolkas
Ярем он барщины старинной	vanaaegse teoorjuse koorma
Оброком лёгким заменил:	kerge raharendiga:
И раб судьбу благословил.	ning ori õnnistas saatust...

Kuid ka see tegevus igavuse peletamiseks, „et ainult aega mööda saata", ei suutnud Oneginit haarata ja ta langes uuesti raskemeelsusse.

Edasi selgitatakse Onegini iseloomu romaanis järgmises süžeeplaanis: sõprus Lenskiga, tutvus Tatjana Larinaga, kahevõitlus Lenskiga, matkamine, armastus Tatjana vastu ja viimane kohtumine temaga.

Romaani tegevuse arenemisega tuleb ilmsiks ka Onegini iseloomu keerulisus.

Onegin esineb romaanis silmapaistva ja erakordse isiksusena. Ta on inimene, kes ilmselt erineb ümbritsevast selts-

konnast oma andekuse ja vaimsete nõuete poolest. Puškin iseloomustab teda järgmiselt:

Условий света свергнув бремя,
Как он, отстав от суеты,
С ним подружился я в то время.
Мне нравились его черты.
Мечтам невольная преданность,
Неподражательная странность
И резкий, охлаждённый ум.
Я был озлоблен, он угрюм;
Страстей игру мы знали оба;
Томила жизнь обоих нас,
В обоих сердца жар погас;
Обоих ожидала злоба
Слепой Фортуны и людей
На самом утре наших дней.

Lükates endalt suurilma konventsionaalsuse koorma,
nagu temagi, eemaldunud askeldustest,
sõprusin ma tollal temaga.
Mulle meeldisid tema iseloomujooned,
tahtmatu andumus unistustele,
matkimatu kummalisus
ja järsk, külm mõistus.
Ma olin tigestunud, tema morn;
meie mõlemad tundsime kirgede mängu;
meid mõlemat vaevas elu,
mõlemas oli kustunud südametuli;
meid mõlemat ootas
pimeda õnnejumalanna ja inimeste viha
meie elupäevade varahommikul.

„Järsk, külm mõistus", „tahtmatu andumus unistustele", rahulolematus eluga — see oli see, mis tekitas Onegini „matkimatu kummalisuse" ja tõstis teda kõrgemale „ennastarmastava tühisuse" miljööst. On tähendusrikas, et Puškin kohe pärast Onegini iseloomustust esimeses peatükis meenutab oma unistusi vabadusest („Kas saabub minu vabaduse tund?") ja lisab juurde:

Онегин был готов со мною
Увидеть чуждые страны.

Onegin oli valmis minuga koos
nägema võõraid maid...

Need read heidavad valgust veel ühele tähtsale Onegini hingelaadi joonele, ta vabadusearmastusele.

Знаком он вам? И да, и нет...

On ta teile tuttav? — Jah ja ei...

küsib Puškin ja samas ka vastab, nagu arvates, et lugeja ei

mõista õieti Onegini keerulist ühiskondlikku tüüpi. Ja romaani kangelane oli tõesti selline ühiskondlik tüüp, kelle ideelist sisemaailma Puškin võis ainult vihjetega nähtavale tuua.

„Oneginlus" oli Venemaal neil aastail, mil romaan kirjutati, levinud nähtuseks. Selle nähtuse seletust tuleb otsida riigi ühiskondlik-poliitilisest olustikust. Kahekümnendail aastail oli juba möödunud „Aleksandri päevade ilus algus" („Läkitus tsensorile"[322], 1822) ja andnud maad reaktsioonile. Vene ühiskonna parematele peadele sai osaks tüdimus ja pettumus. Just seda toonitades kirjutas Puškin 1828. aastal vürst P. Vjazemski kohta: „Kuidas võis ta säilitada Venemaal oma lõbusa meele?" Tõsi küll, vene kõige eesrindlikuma seltskonna ringides oli juba küpseks saanud poliitiline liikumine, mis hiljem viis dekabristide ülestõusule. Kuid see oli salajane liikumine, mis ei haaranud kõiki eesrindlikke inimesi. Vene intelligentsi suuremale osale jäi üle ainult kas astuda teenistusse, s. o. liituda „vabatahtlike orjade" hulgaga, või jääda ühiskondlikus elus passiivseks pealtvaatajaks, hoiduda eemale valitsuse poliitika suunast.

Onegin valis teise tee. Onegini hoiak oli tegevuseta inimese hoiak, kuid see hoiak oli protesti vormiks ametliku Venemaa vastu.

Onegini tragöödia seisis tema „hingelises tühjuses", s. t. selles, et tal polnud positiivset programmi, kõrgeid eesmärke, mis oleksid täitnud tema elu sotsiaalse sisuga. Tema elu oli „ilma sihita, ilma tegevuseta". Ta ei asunud valitsuse poolele, kuid temast ei saanud ka valitsuse reaktsiooni vastu võitlejat. Ta jääb tegutsevatest ajaloojõududest eemale, avaldades oma rahulolematust eluga ainult „süngete epigrammide vihas". Säärast passiivsust soodustasid ka mõningad tema iseloomu omadused: härrasliku tööpõlguse koorem, harjumine vabaduse ja rahuga, tahtejõuetus ja selgesti väljendatud individualism (või „egoism" Belinski väljenduse järgi). „Selle rikka loomuse võimed ei leidnud rakendust, mõttetu elu, romaan ilma lõputa." (Belinski.) Onegin pälvis õigust olla romaani peamiseks tegevaks isikuks, kuid elu määras talle peamise tegevuseta isiku osa ajaloos.

---

322 «Послание цензору».

Oneginile saab osaks rändaja elu ja üksindus. Oma matkalt Peterburi tagasi jõudes „tundub ta kõigile võõrana". Onegin osutub oma aja ühiskonnas „ülearuseks inimeseks". Nõnda nimetame inimesi, kes, seistes kõrgemal ümbritsevast keskkonnast, osutusid eluvõitluses mittekohanenuiks ja kelle ühiskondlik ja isiklik elu jooksis seetõttu karile.

Romaan lõpeb Onegini ja Tatjana kohtumise stseeniga pärast kolmeaastast lahusolekut. Milliseks kujunes Onegini edaspidine saatus? On põhjust oletamiseks, et läbielatud vapustus võis Onegini ümber muuta. Tõepoolest, säilinud katkendid romaani kümnendast (ärapõletatud) peatükist lubavad väita, et autor kavatses viia Onegini dekabristide ringi. Kuid selle uue lehekülje romaani kangelase elus autor ainult kavastas, kuid nähtavale ei toonud. Onegin esineb romaanis ainult oma epohhi „ülearuste inimeste" elava sümbolina.

Tatjana Larina. Pealinna aristokraadile Oneginile on romaanis vastu seatud Tatjana Larina, „lihtrahva muinasaja" vaimse pärandi alalhoidja.

Romaani lugemisel köidavad Tatjana juures tähelepanu tema kuju kolm külge: 1) tema iseloomu ja käitumise iseärasused lapsepõlves, 2) armumine Oneginisse ja 3) suhete katkestamine Oneginiga pärast selle naasmist reisilt. Kuidas mõista Tatjana vaikivat loomust, tema endassesüvenemist ja üksindust lapsepõlves? Millega seletada neiupõlves Tatjana ootamatut armastuse puhkemist Onegini vastu, keda ta peaaegu ei tundnudki? Kuidas hinnata vürstinna Tatjana käitumist viimases vahekordade selgitamise stseenis Oneginiga, kui ta uuesti avaldab Oneginile armastust, samal ajal aga viimast palub lahkuda? — Nende küsimuste õige lahendus aitab meil mõista Tatjana komplitseeritud kuju.

Tatjana iseloomu lapsepõlves kirjeldatakse romaanis järgmiselt:

Дика, печальна, молчалива,	Metsik, nukker, vaikiv,
Как лань лесная боязлива,	kui metshirv kartlik,
Она в семье своей родной	näis ta oma perekonnas
Казалась девочкой чужой.	võõra tütarlapsena.

Millest tuli Tatjana võõrdumus perekonnast? Meil ei ole alust arvata, et selle põhjuseks võis olla tütarlapse haiglus

või perekondlik surve. Tatjana kasvas üles terve tütarlapsena, kes ei kartnud joosta välja pakase kätte õhukeses kleidis ning kasutas perekonnas täielikku vabadust. Põhjust Tatjana käitumisele peab otsima mujalt ja nimelt tema sisemaailma omapärasusest.

Tundelise ja mõtliku tütarlapse hingeelu kujunes pärisorjusliku olukorra ja läbiloetud kirjanduse mõjutustel. Need kaks välismõju andsidki peamise suuna Tatjana vaateile ja meelelaadile.

Larinite perekonnaelu iseloomustas patriarhaalsus:

Они хранили в жизни мирной
Привычки милой старины:
У них на масленице жирной
Водились русские блины;
Два раза в год они говели;
Любили круглые качели,
Подблюдны песни, хоровод.
В день Троицын, когда народ
Зевая слушает молебен,
Умильно на пучок зари
Они роняли слёзки три;
Им квас как воздух был потребен,
И за столом у них гостям
Носили блюды по чинам.

Nad säilitasid rahulikus elus
armsa vana aja harjumusi:
nende juures võinädalal
olid kombeks vene pliinid;
nad käisid pihil kaks korda aastas;
nad armastasid ringkiiget,
ennustuslaule, ringmängu.
Suvistel, kui rahvas
kuulas haigutades kirikuteenistust,
nad härdalt leesputke-kimbule
langetasid pisarat kolm;
kali oli neile vajalik nagu õhk
ning nende lauas võõrastele
kanti roogi ette aukraadide järgi.

Säärane perekondlik olukord, millele oli vajutatud vanaaegsete vene kommete ja rahvatraditsioonide pitser, oli juba iseenesest soodsaks pinnaks, millel võis kasvada ja valmida Tatjana sümpaatia rahva vastu. Seda sümpaatiat tugevdasid veelgi lapsehoidja jutustused öövaikuses, mis tutvustasid Tatjanat „lihtrahva muistse elu" pärimustega, samuti ka tutvus mõisa teenijatüdrukutega ja Tatjana enda tundelisus. Kuid Tatjana läks rahvale lähenemises kaugemale kui ta perekond, ja samal ajal, kui ta vanemate patriarhaalsus väljendus peamiselt rahvakommetest kinnipidamises, tekkis Tatjanal siiras armastus rahva enda — pärisorjade-talupoegade vastu.

Kaastundlik suhtumine pärisorjadesse-talupoegadesse on Tatjana hingeelu väga tähtsaks jooneks. See väljendus ta kiindumuses oma hoidjasse, lähedais suhteis mõisateenijatega, vaeste abistamises ja ta mõtisklustes „vaeste külaelanike" üle. Nähtavasti juba lapsepõlves tundis see vastu-

võtlik tütarlaps valusasti kontrasti „vaeste külaelanike" eluolu ja selle elukorra ja moraali vahel, mis valitses sääraste aadlike keskkonnas, nagu Pustjakovid, Gvozdinid ja Bujanovid. Tema silmade all toimusid talupoegadega arveteõiendamise stseenid: talupoegadel aeti paljaks laupu, tema ema „lõi teenijaid". Tatjana perekonnast võõrdumise põhjuseks võisid niiviisi olla ta demokraatlikud vaated, mida talle sisendas lähedus lihtrahvale ja loodusele.

Tatjana sisemaailma kujunemisele avaldasid suurt mõju raamatud. Puškin iseloomustas nende tähendust Tatjana elus selgesti:

Ей рано нравились романы;
Они ей заменяли всё:
Она влюбилася в обманы
И Ричардсона и Руссо.

Talle meeldisid varakult romaanid;
need asendasid talle kõike;
ta armus nii Richardsoni
kui ka Rousseau pettepiltidesse.

Mis raamatud need siis olid, mis „talle kõike asendasid"? Romaanis on viidetega kangelaste nimedele näidatud Tatjana kirjanduslike huvide ja harrastuste ring. Tatjana lemmikautorid olid Richardson, Rousseau, madame de Staël, kelle romaanide naiskangelased olid talle eriti lähedased.

Воображаясь героиней
Своих излюбленных творцов,
Клариссой, Юлией, Дельфиной,
Татьяна в тишине лесов
Одна с опасной книгой бродит ...

Kujutades ennast
oma armastatud autorite kangelasena,
Clarissana, Julie'na, Delphine'ina,
Tatjana metsade vaikuses
kõnnib üksinda ohtliku raamatuga.

On tarvis kas või põgusalt tutvuda Tatjana lemmikromaanide sisuga, et aru saada, mis suunas need tema meelelaadi kujundasid.

Inglise kirjaniku Richardsoni romaan „Clarissa Harlowe" ilmus venekeelses tõlkes 1791. aastal. Romaani faabula on järgmine: Noort tütarlast Clarissa Harlowe'd sunnivad tema vanemad abielluma talle ebasümpaatse mehega. Clarissale tuleb appi noor aristokraat Lovelace, kellega koos ta põgeneb isakodust. Lovelace kasutab kurjasti Clarissa kaitsetut seisukorda ja vallutab tema oopiumi abil. Clarissa haigestub. Lovelace, kartes karistust oma teo eest, teeb tütarlapsele abiellumisettepaneku. Clarissa keeldub uhkelt abiellumast teda petnud ja häbistanud mehega, kuigi abielu sellega tooks talle rikkust ja nimekust. Perekond hülgab Clarissa. Clarissa elu muutub piinaks. Ta sureb, olles tühjendanud kannatuste karika põhjani. Perekond sai oma eksisammust aru, kuid oli juba hilja.

J. J. Rousseau romaan „Uus Héloïse" ilmus 1761. aastal. Naiskangelaseks on Julie d'Estanges, hiljem abielus — Wolmar. Julie tragöödia on selles, et temal, rikkal aristokraadil, tekkis armastus plebeiliku päritoluga koduõpetaja Saint-Preux' vastu. Kuulnud, et Julie on kaotanud oma au, sureb tema ema mure kätte. Kartes saada oma käitumisega ka isa surma põhjuseks, nõustub Julie tema nõudmisega abielluda suursuguse aristokraadi Wolmariga. Välispidiselt kujuneb tema elu õnnelikuks. Ta austab oma meest ja on talle truu, kuigi armastab Saint-Preux'd ikka veel. Juhuslik külmetus toob talle surma, millele ta läheb rõõmuga vastu kui päästjale pinevast kahepaiksest olemisest.

M-me de Staël'i (1766—1817) romaani „Delphine" tegevus toimub Prantsusmaal kodanliku Prantsuse revolutsiooni päevil. Romaani naiskangelane Delphine d'Albémar armastab aristokraat Léon Mondoville'i, kuid kartes sellega teha õnnetuks tema naist, lahkub Prantsusmaalt ja astub ühte kloostrisse nunnaks. Saanud Léoni naise surmasõnumi, lahkub Delphine kloostrist ja põgeneb Prantsusmaale, kus revolutsiooniaja seadused lubasid nunnadel abielluda. Kuid aristokraat Léoni silmis on abielu nunnaga võimatu. Léon astub emigrantide sõjaväkke, võitleb kuninga eest, satub vabariiklaste kätte vangi ja lastakse reeturina maha. Delphine lõpetab oma elu enesetapmisega.

Kõigi nende kolme romaani naiskangelased võisid olla Tatjanale kaasakiskuvad mitte üksnes oma traagilise saatusega. Clarissa pidi üllatama oma uhke iseseisvusega ja vastupidavusega võitluses, Julie — tunnete vabadusega ja meelsuse demokraatlikkusega (Julie leidis samuti õnne vaese talurahva abistamises), Delphine oma sõltumatu iseloomuga ja hoolimatusega seltskonna eelarvamuste vastu. Kõigil Tatjana lemmikkangelastel on seega ühiseid jooni — sügava ja vaba tunde kultus, iseseisvus käitumises ja kriitiline suhtumine ühiskonna traditsioonilistesse vaadetesse.

Mõtete ja meeleolude maailm, mida Tatjana ammutas oma lemmikromaanidest, tõid tema hingeellu sellist rikkust, et ta tahtmatult sulgus endasse ja leidis oma õnne mitte kõnelustes teda ümbritseva seltskonnaga, vaid omaette unistamises ja mõtisklemises. Kuid polnud kedagi, kellega ta oleks võinud oma mõtteid jagada.

Вообрази, я здесь одна,
Никто меня не понимает,
Рассудок мой изнемогает,
И молча гибнуть я должна . . .

Saa aru, ma olen siin üksik,
mind ei mõista keegi,
mu mõistus nõrkeb
ning ma pean vaikides hukkuma . . .

kurtis ta oma kirjas Oneginile.

Nüüd on kerge mõista Tatjana järsku puhkevat armastust Onegini vastu. Tatjana tunded olid juba ammu lemmikromaanide lugemisega ette valmistatud:

Давно сердечное томленье	Ju ammu südamevaev
Теснило ей младую грудь;	ängistas ta noort rinda;
Душа ждала... кого-нибудь.	hing ootas... k e d a g i.

Onegini ilmumine oli nagu vastuseks Tatjana ootustele. Talle meenusid tuttavate romaanide kangelased — de Wolmar, Malek-Adel, de Linard, Werther, Grandison* — kõik nad leidsid kehastust Onegini näol:

Она сказала: Это он!	Ta ütles: Tema ongi see!

„Aeg oli käes, Tatjana armus." Onegin üllatas provintslikku Tatjanat oma iluga, peente kommete ja salapärase käitumisega. Tatjana nägi oma uhkes naabris ideaali, mis tal läbiloetud raamatute mõjul oli juba ammu kujunenud.

Kuid oli veel üks asjaolu, mis aitas kaasa Onegini idealiseerimisele Tatjana poolt. Nimelt kui Onegin saabus maale, sooritas ta kohe teo, mis ajas ta vastu üles kogu kohaliku aadli:

Ярем он барщины старинной	Ta asendas vanaaegse teoorjuse koorma
Оброком лёгким заменил.	kerge raharendiga.

See tegu võis nähtavasti äratada Tatjanas erilist poolehoidu Onegini vastu. Viimase suurmeelsus ja julgus olid täielikus kooskõlas neiu varjatud vaadetega ja demokraatliku meelsusega. Seega näeme, et raamatud ja Tatjana demokraatlik-humaanne meelelaad seletavad kergesti saladuse, miks ta ootamatult armus Oneginisse.

Onegin lükkas unistaja provintsineiu armastuse tagasi ja pärast kahevõitlust Lenskiga lahkus mõisast. Tatjana hoidis oma sügava tunde alal. Kuid Onegin ei andnud endast enam mingit elumärki. Tatjana läks mehele.

Romaani viimases peatükis näeme Tatjanat suursuguse Peterburi daamina, kindraliprouana, vürstinnana. Tagasihoidlikust provintsineiust on saanud „salongide seaduseandja". See muutus on täiesti loomulik, kui võtta arvesse Tatjana mõistust ja iseloomu.

---

* D e W o l m a r — Rousseau romaani „Uus Héloïse" kangelane, M a l e k - A d e l — Cottin'i romaanist „Mathilde", d e L i n a r d — Krüdener'i romaanist „Valerie", W e r t h e r — Goethe romaanist „Noore Wertheri kannatused", G r a n d i s o n — Richardson'i romaanist „Sir Charles Grandison'i elukäik".

Naasnud pärast kolmeaastast reisimist, kohtab Onegin Tatjanat uuesti ja armub temasse. Toimub viimane vahekordi selgitav kõnelus Tatjana ja Onegini vahel. Kuidas saada aru Tatjana käitumisest selles stseenis? Ühest küljest avaldab ta Oneginile teistkordselt armastust, kuid teisest küljest katkestab vahekorra kindlalt ja otsustavalt:

Я вас люблю (к чему лукавить?),
Но я другому отдана;
Я буду век ему верна.

Ma armastan teid (milleks kavaldada?),
kuid ma olen antud teisele;
ma jään talle elu lõpuni truuks.

Tatjana teguviisis ei ole vastuoksusi. Ta ei lakanud Oneginit armastamast, sest temasuguste naiste armastus on sügav ja siiras. Ja sellest hoolimata vastab ta Oneginile kindla keeldumisega. Selleks sundisid teda tema suur ausus, sügav põhimõttelisus ja kohusetunne mehe vastu. Selles Tatjana teguviisis tuleb ilmsiks tema moraalse palge ilu, milles on leidnud kehastust parimad sajandite jooksul kujunenud rahva ideaalid ja Tatjana lemmikkangelaste üllad tunded.

Tatjana kuju on vene naise hurmav kuju. Selle võluvuse peamiseks allikaks on tema ebatavaline harmoonilisus. Tatjana üldiseloomustust andes näitab Puškin, et Tatjanal oli:

(одарена) воображением мятежным,
Умом и волею живой,
И своенравной головой,
И сердцем пламенным и нежным.

tormitsevat fantaasiat,
mõistust, elavat tahet,
isemeelne pea
ning tuline ja õrn süda.

Mõistuse, tahte ja tunnete harmooniline ühendus loobki Tatjana kuju terviklikkuse ja täiuslikkuse. Juba üksnes see asjaolu asetab ta kõrgemale romaani teistest kangelastest, kelle iseloomudes domineerib ainult mingi üks külg: Oneginil — mõistus, Lenskil — tunded, Olgal — puhtnaiselikkus.

Tatjana iseloom selle hingeelu rikkusega tuuakse romaanis nähtavale järk-järgult. Meie silmade all sünnib Tatjana järk-järguline vaimne kasv, tema rikka hingeelu õitsele-puhkemine.

Tatjana kuju järk-järgulist evolutsiooni paneme tähele muu seas ka ta keele juures: kirjas kõlavad veel ebakindlus ja erutusest tingitud lõpuni ütlemata jätmine; viimases selgitavas kõneluses Oneginiga aga — kindlus ja tooni käskivus („Küllalt: tõuske... Teie peate, ma palun teid, minust lahkuma...").

Belinski iseloomustab Tatjana kuju terviklikkust ja täiuslikkust järgmiselt: „Tatjana on nagu ühest tükist tehtud, ilma igasuguste täienduste ja lisandusteta. Kogu ta elu on täis seda terviklikkust, seda ühtsust, mis kunstivallas on iga kunstiteose kõige väärtuslikumaks omaduseks. Kirglikult armunud lihtsa külaneiuna, hiljem suurilma daamina jääb Tatjana kõigis olukordades sellekssamaks; poeedi poolt nii meisterlikult maalitud portree Tatjanast lapsepõlves on hiljem ainult edasi arenenud, mitte aga muutunud."

Tatjana Larina on suurepärase vene naise tüüp, kes kehastab endas rahvusliku iseloomu parimaid külgi. Tema aadli-päritolu ja kasvatus — need on ainult ajastu jooned, see ajalooline kest, mis on vajalik iseloomu nähtavaletoomiseks. Peaasi tema kujus on tema „vene hing". Selle vene hinge pärast armastaski Puškin oma „armsat Tatjanat".

Vene kirjandus tõi hiljem veel palju suurepäraseid vene naise kujusid. Kuid nende rikkas galeriis jääb Tatjana üheks parimaks ja unustamatuks kujuks, Puškini loova geeniuse surematuks loominguks.

Vladimir Lenski. Onegini kõrval esineb romaanis veel teine kangelane:

С душою прямо геттингенской,	Otse göttinglase hingega,
Красавец, в полном цвете лет,	ilus, õitsvais aastates,
Поклонник Канта и поэт.	Kanti austaja ja luuletaja.
Он из Германии туманной	Ta tõi uduselt Saksamaalt
Привёз учёности плоды,	kaasa õpetatuse vilju,
Вольнолюбивые мечты,	vabameelsed unelmad,
Дух пылкий и довольно странный,	ägeda vaimu ja kaunis kummalise,
Всегда восторженную речь	alati vaimustatud kõneviisi,
И кудри чёрные до плеч.	ja mustad lokid õlgadeni.

See iseloomustus juba näitab, et meie ees seisab mitte päris tavaline iseloom, vaid provintsiaadli keskkonnast erinev tüüp, samuti kui Onegin ja Tatjana. On täiesti loomulik, et sügavas maakolkas toimus Lenski ja Onegini lähenemine. Mõlemad paistsid neid ümbritsevas keskkonnas välja oma kõrge vaimse taseme kui ka põlgliku suhtumise poolest naabermõisnike proosalikku elusse-olusse — nad leidsid ühiseid teemasid vestlusteks:

Меж ими всё рождало споры
И к размышлению влекло,
Племён минувших договоры,
Плоды наук, добро и зло,
И предрассудки вековые,
И гроба тайны роковые,
Судьба и жизнь в свою чреду,
Всё подвергалось их суду.

Kõik tekitas nende vahel vaidlusi
ja sundis mõtisklema —
muistsete rahvaste lepingud,
teaduste vili, headus ja kurjus,
sajanditepikkused eelarvamused,
haua saatuslikud saladused,
saatus ja elu omakorda, —
kõik arutasid nad läbi.

Lenski ja Onegini vestluste teemad näitavad, et neid huvitasid probleemid, mis erutasid kaasaegset kultuurset ühiskonda.

Kuid sellest hoolimata olid Lenski ja Onegin täielikud vastandtüübid: üks oli külm ja pettunud skeptik, teine aga vaimustatud romantik, idealist. Puškin ise määratleb mõlema kangelase iseloomu vastandlikkust järgmiselt:

Они сошлись: волна и камень,
Стихи и проза, лёд и пламень
Не столь различны меж собой.

Nad sõprusid: voog ja kivi,
värsid ja proosa, jää ja tuli
ei ole nii erinevad omavahel.

Lenski õnnetus oli tema täielikus eraldatuses vene tõelisusest. Ta on parandamatu idealist ja elab oma kaunihingeliste unistuste maailmas: ta usub, et tema hingega peab kord liituma mingi „sugulashing", ja naiivselt arvab selle sugulashinge leidnud olevat Olgas, kõige tavalisemas neius; ta usub, et sõbrad tema au eest „taluksid kas või ahelaid", — ja hukkub Onegini käe läbi. Naiivsus, kergesti usaldav ning kergesti vaimustuv unistav loomus viisid ta traagilisse konflikti tõelisusega. Esimesel tõsisel kokkupõrkel eluga Lenski hukkub.

Romantikud ei kannata harilikult välja kokkupõrkeid eluga: nad kas hukkuvad seejuures või lepivad tõelisusega. Leppimine tõelisusega oleks vahest oodanud ka Lenskit, kui ta oleks elama jäänud. Väikekodanlik elu oleks ta oma rappa tõmmanud:

Во многом он бы изменился,
Расстался б с музами, женился,
В деревне, счастлив и рогат,
Носил бы стёганый халат;
Узнал бы жизнь на самом деле,
Подагру в сорок лет имел.
Пил, ел, скучал, толстел, хирел.

Ta oleks paljuski muutunud,
oleks lahkunud muusadest, naitunud,
oleks maal, õnnelik ja sarved peas,
kandnud vateeritud hommikukuube;
ta oleks tunda saanud tõelist elu,
tal oleks olnud neljakümne-aastaselt podagra.
Ta oleks joonud, söönud, igavlenud, lihavnenud, põdenud.

Lenski kuju näol võttis Puškin unistaja-idealisti tüübilt ta aupaiste.

Olga Larina. Tatjana noorem õde Olga on armsa tagasihoidliku, lihtsameelse tütarlapse tüüp, kes ei tunne ei hingetorme ega konflikte tõelisusega.

Всегда скромна, всегда послушна,
Всегда как утро весела,
Как жизнь поэта простодушна,
Как поцелуй любви мила...

Alati tagasihoidlik, alati kuulekas,
alati rõõmus kui hommik,
lihtsameelne kui poeedi elu,
armas kui armastussuudlus...

nii algab Puškin ta iseloomustust. Olga on naiselikkuse ja graatsia kehastus. Temast hõõgub elurõõmu. See on selliseid naistüüpe, kelle juuresolek kaunistab oma ümbrust ja toob sellesse soojust ning hellust. Tema hurmav naiselikkus võlub kõiki teda ümbritsevaid isikuid ja vallutab ka Lenski südame.

Kuid kõigi nende positiivsete omaduste kõrval puudub Olgal sügavus ja originaalsus. Olga hingeelu on sisult vaene. Lõbus ja lihtsameelne, veidi edev Olga elab oma elu ega tungi elu keerulistesse küsimustesse; seepärast on arusaadav, miks Tatjana, armastades teda, ei avalda talle oma mõtteid ja elamusi. Olga poleks teda mõistnud.

Kunstilise kujuna on Olga tüüp väga laiapiiriline üldistus. Selle tüübi lai esinemine ja ebaoriginaalsus sunnibki Puškinit tähendama, et Olga portreed võib leida kõigis romaanides.

Olga kuju näib romaanis teisejärgulisena. Kuid ta on siiski väga tähtis romaani kompositsioonilises plaanis. Eeskätt just Olga tõttu kujuneb romaani keskne sõlmpunkt, sest ajendiks Onegini tutvumisele Tatjanaga olid Lenski vaimustatud jutustused Olgast ja Larinite perekonnast. Olga saab ka hiljem Lenski surma tahtmatuks põhjustajaks. Teisest küljest on Olga kuju tähtis selle poolest, et ta kontrasti tõttu kriipsutab alla Tatjana individuaalsust: Olga kõrvale

asetatuna paistab Tatjana keerukas iseloom selgemini ja eredamalt välja.

„Onegini stroof". Romaani „Jevgeni Onegin" värsistusvormi iseärasuseks on tema omapärane „onegini stroof". Onegini stroof kuulub „suurte" keeruliste stroofide liiki. Ta koosneb 14 värsist ja moodustub kolmest nelikvärsist ja neile järgnevast lõpp-kaksikvärsist. Värsid on stroofis ühendatud kindlas riimide järjekorras: esimeses nelikvärsis on tarvitatud ristriimi (abab), teises — paarisriimi (ccdd), kolmandas — süliriimi (effe) ja lõpp-kaksikvärsis — paarisriimi (gg). See riimi mitmekesisus annab romaani stroofile erakordse painduvuse ja elavuse.

Toome romaani stroofi näite:

Мы все учились понемногу,
Чему-нибудь и как-нибудь:
Так воспитаньем, слава богу,
У нас немудрено блеснуть.
Онегин был, по мненью многих
(Судей решительных и строгих),
Учёный малый, но педант.
Имел он счастливый талант
Без принужденья в разговоре
Коснуться до всего слегка,
С учёным видом знатока
Хранить молчанье в важном споре
И возбуждать улыбку дам
Огнём нежданных эпиграмм[1].

Eks vähehaaval õppind ole
kõik midagi ja kuidagi:
sest kasvatuse poolest pole
meil hiilatagi asi nii.
Onegin oli, leidsid paljud
(need kohtumõistjad kindlad, valjud),
poiss õpetatud, kuid pedant.
Tal oli õnne — õnne pant —
nii sundimatult jutu juures
just kõike riivata muu seas,
tark asjatundja nägu peas,
vait olla vaidlemises suures
ja siis, kui daamel lõbusam,
järsk pahvatada epigramm.*

Romaani värsimõõduks on neljajalgne jamb. Et romaanis ei esine kõrvalekaldumisi ei ülaltoodud riimimissüsteemist ega neljajalgsest jambist, võib „onegini stroofi" skeemi kujutada järgmiselt:

silpide arv — 9 8 9 8 9 9 8 8 9 8 8 9 8 8
riimid — a b a b c c d d e f f e g g

Romaani riim on erakordselt mitmekesine. Siin võib leida kõiki riimitüüpe, alates lihtsamaist kuni kõige keerulisemate ja raskemateni. Romaanis esineb laialt tarvitatavaid riime (любовь — кровь, тень — день), pöördsõnalisi riime (забавлять — поправлять, хранила — ходила), teonimelisi riime (вниманье — страданье, творенье — уединенье), võõrsõnade riimimist vene sõnadega (et cetera — добра, неутомима — prima), võõrkeelsete pärisnimede riimimist vene sõnadega (Гораций — акаций,

* Epigramm — lühike satiirilise sisuga luuletus.

Грим — перед ним), algtähtede riimimist (стекле — О. да Е.), homonüümilisi riime („Защитник вольности и прав в сем случае совсем не прав"*), raskeid täisriime (Чильд-Гарольдом — со́ льдом), mitmesõnalisi riime (и я — меня) jne.

„Onegini" värsile nagu teistelegi Puškini värssidele on omane haruldane keele lihtsus, selgus ja puhtus; kõige tavalisemate epiteetide abil, peaaegu vältides metafoore ja hüperboole, maalib Puškin meile ilmekaid ja kõrgeväärtuslikke kunstilisi pilte.

Romaani kompositsioon. „Jevgeni Onegin" on vene realistliku romaani esikteos, esimene ühiskondlik-olustikuline ja psühholoogiline romaan Venes.

Romaani realistlikuks taustaks on avar pilt XIX sajandi 20-ndate aastate Venemaa elust. Geniaalse meistri lopsaka pintsliga maalib Puškin meile värviküllase pildi tolleaegsest vene tõelisusest ja selle taustal elava rea epohhi kujusid. Romaani lehekülgedelt kerkib üle viiekümne kuju, kes kõik kehastavad ajastu vaimu ja meeleolusid: kord silmapaistvad ja oma elamuste sügavusega erutavad (Onegin, Tatjana, Lenski), kord meie ees siluettidena vilksatavad, kes mõnel juhul on otseselt seotud intriigi arenemisega (Tatjana ema ja mees, lapsehoidja, Zaretski jt.), kord ainult romaani üksikutes episoodides ilmuvad (külalised Tatjana nimepäeval, Moskva ja Peterburi suurilma esindajad jt.), kord romaanis lihtsalt mainitavad (Onegini isa ja onu, Tatjana isa, kirjanikud Deržavin, Baratõnski, Jazõkov, Bogdanovitš jt.). Nende kujude pidev kaleidoskoop, mis kerkib meie ette vene elu-olu ja maastiku taustal, loob romaanis kujutatava elupildi reaalsuse ebatavalise käegakatsutavuse.

Romaani süžee hargneb realistlikult sujuvalt ja põhjalikult. Tegevus kestab umbes kolm ja pool aastat. Romaani kompositsioon näitab kõikjal autori visa võitluse jälgi romantiliste traditsioonidega ja süžee paeluvuse tagaajamisega. Intriigi sõlmpunkt on lükatud kolmandasse peatükki („Aeg saabus — ta armus", 3, VII), ja kahes esimeses peatükis leiame ootamatu ning efektse intriigi-sõlmituse ase-

* „Vabaduse ja õiguste kaitsjal pole sel juhul üldse õigust." (Tõlk. märk.)

mel olustikulise tausta ja kangelaste iseloomustused. Intriigi arengus on kolm kulminatsioonimomenti: Onegini õpetusijagav vestlus Tatjanaga aias, Tatjana nimepäeva-pidu selle traagilise finaaliga — Onegini ja Lenski kahevõitlusega ja Tatjana viimane vahekorda selgitav kõnelus Oneginiga. Kõik kolm momenti, nende seas ka kahevõitluse stseen, on romaanis käsitletud puht-realistlikult. Samuti puudub romaanil efektne lõpp. Kangelased on läinud igaüks oma teed, peites hinges muret, ning sellega romaan lõpebki.

Autori kompositsiooniidee ilmnes selgesti romaani kujude k õ r v u t a m i s e s. Pettunud pealinna-dendi Onegin ja unistaja „maapreili" Tatjana, skeptik Onegin ja romantik Lenski; niisugune iseloomude antitees tõi endaga paratamatult kaasa kangelaste kokkupõrke ja traagilise lahenduse. Iseloomude kokkupõrget komplitseerib romaanis kangelaste väga sügav konflikt tõelisusega. Lenski hukkub, Onegin ei leia elus õnne, Tatjana jääb murtud südamega. Sel moel leidis autori idee kehastuse romaani kujude kõrvutamises.

Olustikuline tagapõhi, süžee ja kujude omavaheline kõrvutamine kuuluvad romaani temaatilisse kompositsiooni. Mis puutub romaani kunstilisse ülesehitusse, siis on see ebatavaliselt omapärane.

„Jevgeni Onegini" kompositsioonilise struktuuri omapärasus seisab selles, et ta on Puškini enda määratluse järgi „vaba romaan", „kirevate peatükkide kogum". Kompositsiooni „vabadus" ja romaani painduvus väljendusid paljudes kõrvalepõigetes jutustuse eepilisest laadist.

Jutustav ainestik võtab enda alla ainult umbes kolmandiku romaanist. Faabulat katkestavad alatasa mitmesugused kõrvalepõiked: autori lüürilised sõnavõtud, maastikukirjeldused, olustikupildid ning tegelaste iseloomustused, kord individuaalsed, kord rühmade kaupa. Nende kõrvalepõigete seas, mis harilikult on tihedalt põimitud faabulasse, esinevad eriti ulatuslikult nn. l ü ü r i l i s e d k õ r v a l e p õ i k e d.

Lüürilised kõrvalepõiked võtavad enda alla kokku üle neljandiku romaani tekstist. Nende hulka kuulub autori 27 pikemat sõnavõttu ja umbes 50 väiksemat vahemärkust ning sissekiilundit, mis sagedasti on väljendatud ainult ühes-

kahes lauses („Seal kõndisin kunagi ka mina, kuid Põhi on mulle kahjulik", „Harjumus on meile antud kõrgemalt poolt — ta asendab õnne", „Lugeja ootab juba riimi „roosid": siis võta ta kiiremini!" jt.).

Suuremate lüüriliste kõrvalepõigete temaatika on romaanis väga mitmekesine. Siia kuuluvad:

1. Arutlused loomingust, milledes väljenduvad autori vaated kirjanduse mitmesuguste suundade ja žanride kohta (3, XI—XII; 4, XXXI—XXXIII; 6, XXIII; 7, LV jt.).

Näiteks Puškini koomiline paroodia klassitsismile:

Пою приятеля младого
И множество его причуд.
Благослови мой долгий труд,
О ты, эпическая муза!
И верный посох мне вручив,
Не дай блуждать мне вкось и вкривь.
Довольно, с плеч долой обуза!
Я классицизму отдал честь... (7. LV.)

Ma ülistan laulus noort sõpra
ja tema paljusid kentsakusi.
Õnnista minu pikka tööd,
oo eepika muusa!
Ning andes mulle pihku truu saua,
ära luba mul uita viltu ja kõverdi.
Küllalt, koorem õlult!
Ma olen klassitsismile au andnud...

Siin romantismi iseloomustus:

а) ... Так он писал темно и вяло
(Что романтизмом мы зовём,
Хоть романтизма тут ни мало
Не вижу я; да что нам в том?) (6. XXIII.)

б) Лорд Байрон прихотью удачной
Облёк в унылый романтизм
И безнадёжный эгоизм. (3. XII.)

a) ...Ta kirjutas nii siis tumedalt ja loiult
(Mida me nimetame romantismiks,
kuigi romantismi ma ei näe siin sugugi;
kuid mis meil sellest?)

b) Lord Byron riietas õnnestunud tujuga
igavasse romantismi
ka lootusetu egoismi.

Siin Tatjana kujul esitatav poeedi muusa iseloomustus:

И вот она в саду моём
Явилась барышней уездной,
С печальной думою в очах,
С французской книжкою в руках. (8. V.)

Ning nüüd ilmus ta minu aeda
provintsipreilina,
nukra mõttega pilgus
ja prantsuskeelse raamatuga käes.

2. Autori mälestused minevikust, näiteks kohtamistest ja muljetest teatris (1, XVIII—XIX), naistest, keda ta oli armastanud(1, XXX—XXXIV), jms.

3. Poeedi tuleviku-unistused (1, XLIX—L; 2, XXXIX—XL jm.).

4. Oma meeleolude maiingud (1, LV; 4, XXXV jm.).

5. Poeedi vaated armastusele, moraaliprobleemidele jms. (3, XXII—XXV; 4, VII—VIII; 8, XXIX jt.).

Lüüriliste kõrvalepõigete osa romaanis „Jevgeni Onegin" on väga suur. Nad lülituvad esiteks autori poolt otseselt kirjeldatavate sündmuste voolu. Puškin esineb romaanis mitte lihtsalt jutustajana, vaid sündmustest osavõtjana, kes kirjutab omaenese elulugu. Me kuuleme romaanis poeedi lütseumi-aastaist („Siis, kui veel lütseumi aius . . .", 8, I), tema sundasumisele saatmisest („Kuid Põhi on mulle kahjulik", 1, II), ta välismaale põgenemise plaanidest („Kas saabub minu vabaduse tund?", 1, L), ta armastusest maaelu vastu („Ma olin sündinud rahulikuks eluks", 1, LV), jne. Kõik need poeedi autobiograafilised repliigid köidavad lugejat oma erakordse siiruse ja avameelsusega.

Autori kõrvalepõiked romaanis on ka veel teise tähtsusega: nad kujutavad endast autori suurepäraseid lüürilisi kommentaare sündmustele. Me tunneme neis poeedi elavat ühiskondlikku mõtet, kuuleme tema südametukseid. See on ta elukogemuste kokkuvõte, tema „mõistuse külmade vaatluste ja südame kurbade tähelepanekute vili".

Lõpuks annavad romaani arvurikkad lüürilised kõrvalepõiked jutustusele autori ja lugeja vahelise sundimatu vestluse laadi.

Realistlik-olustikulist romaani tausta elustavad suurel määral suurepärased loodusekirjeldused. Teoses on kirjeldatud kõigi aastaaegade maastikud: talv (4, XLII; 5, I—II), sügis (4, XL—XLI), kevad (7, I), suvi (4, XL). Puškini maastikukirjelduse iseärasuseks on selle haruldane tõepärasus ja täpsus. Eriti hästi on romaanis edasi antud vene talv selle sügava lumega ja puudega, milledel „katted peal kui hõbevill".

Romaani ülesehituse iseärasuseks on väljajäetud stroofid. Millega seletada nende stroofide puudumist? Suuremalt osalt tähendavad need sääraste üksikasjade („üleminekukohtade") väljajätmist, millede puudumine ei võinud mõjutada iseloomustuste selgust ja romaani jutustuse kulgu. Nii näiteks esimese peatüki XXXIX, XL ja XLI stroofis on välja jäetud hingelise protsessi kirjeldus, mis sundis Oneginit põgenema suurilma seltskonnast. Teistel juhtudel tähistavad rooma numbrid neid stroofe, mis olid olemas esimeses väljaandes, kuid mis autori enda poolt romaani teises väljaandes välja jäeti.

Hinnates romaani „Jevgeni Onegin" vormilisest küljest kui „kõrgeimal määral kunstilist teost", tähendas Belinski õieti, et julgus „kirjutada säärast romaani värssides ajal, mil vene keeles polnud ühtki korralikku romaani proosaski... oli poeedi geniaalsuse kahtlematuks tõendiks".

Belinski hinnang romaanile „Jevgeni Onegin". „„Onegin" on Puškini kõige südamelähedasem teos, tema fantaasia armsaim laps, ja ainult harukordsel juhul võib osutada mõnele üksikule teosele, milles poeedi isiksus oleks peegeldunud niisuguse täiuslikkusega, nii helgelt ja selgelt, kui „Oneginis" on peegeldunud Puškini isiksus. Siin on kogu tema elu, kogu tema hing, kogu tema armastus; siin on tema tundmused, arusaamad, ideaalid..." Nii hindas suur vene kriitik V. G. Belinski romaani „Jevgeni Onegin" tähtsust Puškini loomingus.

Artiklis Puškini romaani kohta andis Belinski teose sisu ja vormi igakülgse hinnangu. Romaani peamist väärtust näeb kriitik selles toodud vene tõelisuse sügavas, avaras ja tõetruus kujutamises. Romaani „Jevgeni Onegin", kirjutab Belinski, „võib nimetada vene elu entsüklopeediaks ja ülimal määral rahvalikuks teoseks". Toetudes Gogoli mää-

rangule, et „tõeline rahvalikkus ei seisa mitte sarafani kirjelduses, vaid rahva hinges endas", märgib Belinski Puškini romaani rahvalikkust selle temaatikas, kujudes ja keeles, mis on „rahva hinge" sügavalt ja õieti peegeldanud.

Romaani tähtsus vene kirjandusloos on Belinski arvates väga suur. „Ilma „Oneginita" poleks olnud võimalik „Meie aja kangelane", samuti nagu ilma „Oneginita" ja komöödiata „Häda mõistuse pärast" Gogol poleks tundnud end valmis olevat kujutama sügavuse ja jõuga täidetud vene tõelisust." Romaani suurepärase iseloomustuse lõpetab Belinski järgmiste ridadega: „Las voolab aeg ja toob endaga kaasa uusi nõudeid, uusi ideid; las kasvab vene ühiskond ja ületab „Onegini": aga ükskõik kui kaugele see ühiskond ka jõuaks, ta armastab alati seda poeemi, peatab alati temal tänu ja armastusega täidetud pilgu."

TRAGÖÖDIA „BORIS GODUNOV".

Puškini näitekirjandusliku loomingu tipuks on tragöödia „Boris Godunov".

Tragöödia „Boris Godunov" tekkelugu. Tragöödia „Boris Godunov", mille Puškin kirjutas 1825. aastal Mihhailovskoje külas, kandis esialgu järgmist pealkirja: „Komöödia Moskva riigi tõelisest hädast, tsaar Boris Godunovist ja Griška Otrepjevist. Kirjutanud jumala sulane Aleksander Sergei poeg Puškin aastal 7333 Voronitši maalinnas."

Puškin ütleb ise tragöödia tekkimise kohta järgmist: „Shakespeare'i, Karamzini ja meie vanade kroonikate uurimine viis mind mõttele valada draamavormi üks uusima ajaloo dramaatilisim epohh. Ma kirjutasin ranges üksinduses, põlgamata mingeid võõraid mõjutusi. Shakespeare'ist jäljendasin ma tema iseloomude vaba ja avarat kujutamist, haruldast oskust luua tüüpe ning lihtsust; Karamzini jälgedes käisin ma sündmustiku selges arenduses; kroonikaist püüdsin ma tabada tolle aja mõtlemisviisi ja keelt." Kuid Puškini juures ilmnes täielik iseseisvus oma „allikate" suhtes. Ta täiendas näiteks Karamzinilt saadud andmeid teistest allikatest saadud materjalidega, mis olid mõnikord otseses vastuolus Karamzini omadega.

Shakespeare huvitas Puškinit väga kui näitekirjanik. Puškin tähendab, et ta jäljendas Shakespeare'i „iseloomude vaba ja avarat kujutamist ja lihtsust". Kuid ajal, mil ta lõi „Boris Godunovi", huvitasid Puškinit ka teised Shakespeare'i teostes esitatud probleemid: mitmesugused riigikorra vormid, riigi ja ühiskonna vahekord, kodanike isiklik vabadus, haridus jms. Tragöödias „Boris Godunov" on selgesti tunda, et autor on neid probleeme kaalunud. Puškin pidas Shakespeare'i maailmakirjanduse suurimaks realistiks. Valides ta endale eeskujuks, lõi Puškin ka ise silmapaistva realistliku teose.

Tragöödia ülesehitus. Tragöödias „Boris Godunov" on julgelt ja järjekindlalt läbi viidud realistliku ülesehituse printsiibid. Puuduvad kolm klassikalist „ühtsust": sündmusterikas aeg kestab mitte üheainsa öö-päeva, vaid mitu aastat; tegevuspaik muutub alatasa; tegevus ise kontsentreerub kord Borisi, kord Vale-Dimitri isiku ümber, kuigi on olemas ühendav idee. Klassikalise tragöödia viie vaatuse asemel jaotas Puškin oma teose 23 stseeniks.

Tragöödias näeme traagilise ja koomilise elemendi segunemist. Mõnedes stseenides kasutab Puškin proosakeelt. Tragöödia värsimõõduks pole mitte klassikalises draamas tarvitatav aleksandriin (kuuejalgne jamb), vaid viiejalgne jamb.

Juhtides tähelepanu oma teose neile iseärasustele, kirjutas Puškin: „Olles kindlalt veendunud, et meie teatri vananenud vormid nõuavad uuendamist, korraldasin ma oma tragöödia meie isa Shakespeare'i süsteemi järgi."

Boris Godunovi kuju. Tragöödia kesksek kujuks on Boris Godunov. Teda kujutades järgis Puškin peajoontes Karamzini, kes nägi tsaar Borisis kurjategijat, alaealise tsarevitši Dimitri mõrvarit. Kuid Puškini loov geenius sai üle Karamzini mõjust. Võttes eeskujuks Shakespeare'i selle „vabas ja avaras iseloomude kujutamises" ning tüüpide loomulikkuses ja lihtsuses, pakkus Puškin oma tragöödias mitte ühekülgse mõrvar-tsaari kuju, vaid inimese elusa kuju kogu selle hingeelu sügavuse, keerukuse ja vastuoksustega.

Tsaar Boris esineb tragöödias kui „tark, andekas ning kogenud valitseja" (Belinski) ja kui inimene, kel on terve rida positiivseid külgi. See pole loomult koletis. See on tema

ohjeldamatu võimuiha, mis teeb ta mõrvariks, ja selle kuriteo pärast vaevleb ta kogu oma elu südametunnistuse piinades.

Boris on kõigepealt tark ning kogenud valitseja. Juba tsaar Fjodori elupäevil oli tal tegelikult kogu võimutäius, sest „tsaar vaatas kõige peale ainult Godunovi silmadega". Astunud troonile, püüab ta teha kõik, et rahvas oleks õnnelik, ta püüab

. . . народ	. . . rahvast
В довольствии, во славе успокоить,	külluse ja kuulsusega rahustada,
Щедротами любовь его снискать.	pälvida heldusega tema armastust.

Algul tal see õnnestub. Bojaar Vorotõnski, Borisi vaenlane, tunnistab:

А он умел и страхом, и любовью,	Ta oskas aga hirmu kui ka armu
И славою народ очаровать.	ja kuulsusega rahvast võluda.

Basmanov leiab samuti, et Borisil on suur riigijuhi mõistus, ja usub, et tsaar saadab Venemaal veel paljugi head korda. Mõistus, energia, armastus rahva vastu, mis läheb kuni helduseni, targad valitsusalased reformid, nagu sünnieesõiguse* ärakaotamise plaan („saab pealikuks mul mõistus, mitte sugu"), — see kõik iseloomustab Borisi kui kogenud ja oma võimu väärilist riigivalitsejat.

Borisi positiivseks omaduseks on ka tema seisukoht hariduse suhtes. Boris tunnustab teaduse suurt tähtsust. Ta ütleb pojale:

Учись, мой сын: наука сокращает
Нам опыты быстротекущей жизни . . .
Учись, мой сын, и легче и яснее
Державный труд ты будешь постигать.

Õpi, mu poeg: teadus kiiremini aitab
meil kogeneda ruttujooksvas elus . . .
Õpi, mu poeg: siis kergem ja selgem
on sul hiljem riigivalitsemistöö.

Borisi vestluse stseenis poeg Fjodoriga ja tütar Kseniaga ilmneb veel üks tsaari positiivne külg. Ta on armastav ning õrn isa, kes võtab sügavalt osa tütre õnnetusest ja kasvatab

---

* Sünni-eesõigus (местничество) — „vanemate" ja suursugusemate suguvõsade eesõigus tähtsamatele ametikohtadele. (Tõlk. märk.)

siira hoolitsusega poega, oma tulevast järeltulijat. Soojust ja südamlikkust hoovab tema vestlusest Fjodori ja Kseniaga. Elutark valitseja, tore inimene ja hell isa Boris on samal ajal väga õnnetu inimene. Tema kuju on täis tõelist traagilisust. Mispärast?

Boris tasandas endale kunagi tee võimule tsarevitš Dimitri tapmisega. See tegu muutis kogu tema elu piinarikkaks tragöödiaks ja täitis tema hinge raskete südametunnistuse piinadega. Ta väljendab oma rasket hingelist seisukorda järgmiste sõnadega:

И всё тошнит, и голова кружится,
И мальчики кровавые в глазах...
И рад бежать, да некуда... ужасно!
Да, жалок тот, в ком совесть нечиста.

Mul on ikka paha, pea pööritab
ning verised poisikesed on silme ees...
Ma pageksin, kuid pole, kuhu... Hirmus!
Jah, haletsusväärne on see, kelle südametunnistus pole puhas.

Ei võim ega elu rõõmusta Borisi. Ta aimab ette „äikest taeva poolt ja häda", s. o. vältimatut karistust kuritöö eest, ja see teadmine, et talle on ette määratud hukkumine, jälitab teda kogu tema valitsemisaja vältel. Ta iseloomgi muutub selle raske hingelise võitluse mõjul: Boris muutub kahtlustavaks, seab sisse salakaebuste ja spioneerimise süsteemi, saab hakkama paljude julmustega. Ta on hirmus ja julm, kui võitleb krooni pärast.

Nõrkedes oma kuritöö sünge saladuse koorma all, tunneb Boris, et rahvas hakkab temasse suhtuma visa umbusklikkusega. Osalt olid selle umbusu tekitajateks Borisile vaenulikud bojaarid, kes oskasid „rahvast osavalt ässitada". Kuid rahva umbusu aluseks oli siiski vaade tsaarile kui mõrvarile. Rahvas süüdistab Borisi isegi niisugustes kuritegudes, mida see pole korda saatnud: Ksenia peigmehe surmas, tsaar Fjodori elulõpu kiirendamises ja tsaarinna (Borisi õe) mürgitamises. Rahva poolehoiu pettepilt oli haihtunud.

Godunov kannatab raskelt rahva sellise suhtumise all, kuid ta pole võimeline seda muutma. Ta jõuab süngele järeldusele:

Живая власть для черни ненавистна.
Они любить умеют только мёртвых...

Ei salli pööbel võimu, mis veel elab.
Ta oskab armastada ainult surnuid.

Oma valitsemisaja lõpul tuleb Borisil pidada kahesugust võitlust: Sevski, Putivli ja Kromõ all — Vale-Dimitri vastu ning Moskvas — rahva ja bojaaride vastu. Ta saab väga hästi aru, et edu tema võitluses Vale-Dimitriga oleneb rahvahulkade meeleolust, ja ütleb Basmanovile:

Лишь дай сперва смятение народа
Мне усмирить.

Las enne kõike rahva rahutuse
ma vaigistan.

Hingeline ebakõla murdis tsaari tugeva organismi. „Monomahhi mütsi" saavutas ta selliste raskete kannatuste hinnaga, milliseid ta ei suutnud taluda. Kuritöö eest kättetasumise idee kõrval rõhutas Puškin niiviisi oma tragöödias tsaari saatuse olenevust rahva suhtumisest temasse. See tõstis veelgi Borisi kuju traagilisust, lisas talle sügavust, ilmekust ja elulist tõepärasust.

„Isehakanu" kuju. Tsaar Borisi haletsusväärse, kuid majesteetliku kuju kõrval esineb tragöödias võistleja — julge ja ettevõtlik seikleja „Isehakanu", kes ajaloos on tuntud Vale-Dimitri I nime all.

Tema kuju selgub tragöödias järk-järgult. Esimest korda näeme tulevast Vale-Dimitrit Tšudovi kloostri mungakongis: see on kärsitu iseloom, noor munk, kelle musta mungakuue all tuksub rahutu süda. Grigorile viirastuvad lahingud, pidusöögid, seiklused. „Noor veri mängib," lausub targalt Pimen. Kroonikakirjutaja juhuslik lause, et tapetud tsarevitš Dimitri oleks olnud Grigoriga üheealine, äratab noormehe hinges julged kavatsused. Ta põgeneb kloostrist ja kuulutab enda tsarevitšiks.

Peagi näeme Grigorit ühes Leedu piiri äärses kõrtsis. Rahutu seiklusjanu ja salajane plaan kihutavad teda vastupandamatult edasi. Leidlikkus ja meelekindlus aitavad ta hädast välja. Ta pääseb piirivalvurite küüsist ja kaob.

Möödub umbes kaks aastat. Krakovisse, Wiszniewieckite majja ilmub Vale-Dimitri. Poolas on ta juba tunnustatud

Vene tsarevitšiks Dimitriks. Ümbritsetud pooldajate hulgast, mängib Vale-Dimitri peenelt oma kardetavat mängu. Üldine arvamus tema kohta on järgmine: „tark, lahke, osav, meeltmööda kõigile".

Uued jooned Vale-Dimitri iseloomus selguvad kuulsas purskkaevu-stseenis. Marina ees seisab kuum armastaja; juba terve kuu raiskab ta tema pärast aega, pidutsedes Mniszeki lossis. Vale-Dimitri, „kes oivaliselt pimestas kaks rahvast", unustab nüüd oma osa ja paljastab mõtlematult Marinale oma päritolu saladuse. Kuid niipea kui Marina on põlglikult vaese munga palve tagasi lükanud, tuleb ka Vale-Dimitrile tagasi ta endavalitsemine. Uhkelt ning kõrgilt kõlavad ta sõnad:

Тень Грозного меня усыновила,
Димитрием из гроба нарекла,
Вокруг меня народы возмутила
И в жертву мне Бориса обрекла —
Царевич я. Довольно, стыдно мне
Пред гордою полячкой унижаться.

Mind Range tsaari vaim on lapsendanud,
Dimitriks haua vilust ristinud,
mu ümber rahvad üles kihutanud,
Borisi mulle ohvriks määranud, —
tsarevitš olen. Küllalt, häbi on mul
end uhke poolatari ees alandada.

Sõjaretke ajal Moskva peale selguvad Vale-Dimitri iseloomu uued küljed. Ta on vapper ja samal ajal hooletu ning muretu. Ta väesalgad on Basmanovi vägede poolt purustatud, tema aga uinub rahulikult võitlusväljal, uskudes oma õnnelikku tähte.

Tragöödia tegevus katkeb sel hetkel, kui rühm bojaare kuulutab Vale-Dimitri tsaariks. Ajalugu kinnitab, et tragöödias antud Vale-Dimitri iseloomustus on õige. Oma lühikese valitsemisaja muutis ta lakkamatuks pidutsemise ja lõbutsemise ajaks. Ta osutus võimetuks millegi suure kordasaatmiseks, ei osanud orienteeruda riigi keerulises olukorras. „Rahva vaikimine", mis oli vastuseks teatele tema tsaariks saamisest, kujunes väga ruttu mässuks ning 11 kuud pärast Vale-Dimitri troonileastumist ta tapeti.

Vale-Dimitri, juhuslik näitleja Vene ajaloo näitelaval, kelle oli tõstnud troonile rahvaliikumise laine, lõpetas oma

osa niipea, kui rahvas oli teinud tema kohta oma hukkamõistva otsuse.

Kes oli Vale-Dimitri päritolult, on jäänud ajaloo saladuseks. On võimalik, et Grigori Otrepjev ja Vale-Dimitri olid kaks eri isikut. Puškin võttis omaks Karamzini seisukoha: tema tragöödias on Vale-Dimitri ärakaranud munk Grigori, teadlik petis. Selle ettevõtliku, ägedaloomulise ning julge ja samal ajal kergemeelse ning hooletu juhusteotsija elava ja ereda kuju andiski Puškin oma tragöödias.

Kroonikakirjutaja kuju. Kroonikakirjutaja Pimeni kuju on Puškini geniaalne looming.

Pimen ei kuulu tragöödia ajalooliste isikute hulka. See on väljamõeldud kuju, mille poeet lõi vanade kroonikate lugemise mõju all. „Ma ühendasin temas jooned," kirjutas Puškin, „mis köitsid mind meie vanades kroonikates: meeleliigutus, tasasus, lapselik ja ühtlasi elutark lihtsameelsus, vaga kiindumus jumalast seatud tsaari võimusse, täielik tühipalja askeldusvaimu puudumine hõnguvad noist mööduvad aegade hinnalistest mäles!istest." Vagadust, tarka lihtsameelsust ja tühipalja askeldusvaimu puudumist hoovab ka Puškini loodud kroonikakirjutaja kujust.

Pimen on Tšudovi kloostri vagur munk. Kloostri müüride taga lainetab elu kui „meri-ookean". Tormavad sündmused, mööduvad päevad, aastad,

А всё перед лампадой
Старик сидит да пишет...
Ни на челе высоком, ни во взорах
Нельзя прочесть его сокрытых дум;
Всё тот же вид смиренный, величавый...

...aga ikka lambi valgel
rauk istub ja kirjutab...
Ei kõrgelt laubalt ega silmavaatest
saa lugeda ta varjatud mõtteid.
Tal ikka on seesama alandlik ja ülev välimus.

Kunagi tundis ka see elatanud munk „patuse maailma" muresid ja erutusi: sõdis Kaasani tornide all, lõi tagasi Leedu malevat, nägi „Ivani koda ja toredust". Kuid see on kõik kauges minevikus. Nüüd, eemal ilmaliku elu askeldustest, mungakongi vaikuses, ikoonilambi ähmases valguses kirjutab ta oma tõetruid lugusid, kirjeldades „valelikult targutamata"

Войну и мир, управу государей,
Угодников святые чудеса,
Пророчества и знаменья небесны...

sõda ja rahu, monarhide valitsemist,
pühakute imetegusid,
prohvetlikke ennustusi ja taevamärke.

Kongi vaikuses kõlab tema ülev monoloog, milles vanake, vaadates tagasi käidud eluteele, teeb oma kroonikakirjutamise töö kokkuvõtet:

Ещё одно последнее сказанье
И летопись окончена моя...

Veel üksainus, viimane lugu
ja minu ajaraamat on lõpetatud...

Kroonika kirjutamine on Pimenile „töö, milleks teda oli kohustanud jumal", teistele teadmatu usuline ja patrioodiline vägitegu. Ta usub, et tema kroonikat läheb tarvis tulevastele põlvedele ja et kunagi aastasadade pärast kirjutatakse tema ürikute tolmuseid lehekülgi hoolega ümber:

Да ведают потомки православных
Земли родной минувшую судьбу...

Las teavad õigeusuliste järelpõlved
oma kodumaa minevikku...

Pimeni kujust hoovab vanaaegsust ja eepilist rahu. Isegi ta kõnelaad tuletab meelde vanade kroonikate keelt:

К его одру, царю едину зримый,
Явился муж необычайно светел...*
...Зане святый владыка пред царём
Во храмине тогда не находился...**

Pimeni monoloogid on Belinski väljenduse järgi „kunsti ime". Ta teist monoloogi — eraku elu eelistest — iseloomustab Belinski järgmiselt: „Mitte kellegi, mitte mingisugune Venemaa ajalugu ei suuda anda nii selget ja elavat vene elu vaimu sügavat vaatlust kui see kroonikakirjutaja lihtsameelne ja puhtsüdamlik arutlus."

---

* Одр — постéль, крова́ть, ло́же; едину — daativ sõnast един — (только) один; зримый — видимый; муж — мужчина; свéтел — свéтлый.

Tõlkes: Ta sängi juurde, olles nähtav ainult tsaarile, ilmus mees, ebatavaliselt hele. (Tõlk. märk.)

** Зане́ — потому-что; святый — святóй; владыка — valitseja (piiskopi ja temast kõrgema vaimuliku aunimetus õigeusu kirikus); хра́мина — здание.

Tõlkes: Sest et metropoliit tollal tsaari ees hoones ei viibinud. (Tõlk. märk.)

Tragöödia kõrvaltegelased. Tragöödias „Boris Godunov" on umbes 60 tegelast. Paljud neist ilmuvad lavale ainult silmapilguks ja kaovad, kuid nad on teoses vajalikud, sest nad loovad ajajärgu elava, värvirikka ja erutava tausta. Erilist tähelepanu äratavad tragöödia kõrvaltegelastest Vassili Šuiski ja Marina Mniszek.

Vassili Šuiski on erakordselt omapärane kuju segaduste aja epohhil. Ta on keskpunkt, mille ümber koondub bojaarkonna rahutu, rahulolematu ja auahne ladvik: Vorotõnski, Afanassi Puškin, Miloslavskid, Buturlinid, Saltõkovid jt. Venemaa ühe vanima vürstisoo esindaja, Rjuriku järglane Šuiski ei saanud kuidagi leppida sellega, et Vene trooni pärib mitte tema, vaid Godunov:

Какая честь для нас, для всей Руси!
Вчерашний раб, татарин, зять Малюты,
Зять палача, и сам в душе палач,
Возьмёт венец и бармы Мономаха, —

Kui austav meile, kogu Venemaale!
Üks eilne ori, keegi tatarlane, Maljuta väimees,
timuka väimees ja ise hinge poolest timukas,
saab Monomahhi tsaarikrae ja krooni,

kaebab ta sarkastiliselt ning tigedalt Vorotõnskile. Vestluses viimasega avaldab Šuiski ka oma võitlustaktika Godunovi vastu:

Когда Борис хитрить не перестанет,
Давай народ искусно волновать...

Kui kavaldamisest Boris ei loobu,
siis ässitagem rahvast osavalt...

Šuiski maailm on intriigid. Kui Godunov astus troonile, mängib Šuiski kahepoolset mängu: tsaari juuresolekul on ta orjalik libitseja, salajaste mõttekaaslaste ringis aga sepitseb vandenõu. „Salalik õukondlane," iseloomustab teda Vorotõnski. „Meel põiklev, aga salalik ja julge," ütleb tema kohta Boris.

Ajaloost teame, et Šuiski, orienteerudes hästi bojaaride ja rahva meeleoludes, saavutas oma eesmärgi: pärast Vale-Dimitri hukkumist sai ta tsaariks ja valitses neli aastat (1606—1610).

Uhke iluduse Marina Mniszeki kuju ilmub lavale ainult tragöödia kahes stseenis, jätab aga siiski ereda mulje. Öö, stseen purskkaevu juures. Enese kavala iluduse armuvõrku mässinud Vale-Dimitri avaldab Marinale oma saladuse ja anub vastuarmastust. Kuid Marina armastab mitte Vale-Dimitrit, vaid oma unistust Moskva troonist. Ta katkestab külmalt armunu, naerab tema üle, ähvardab teda ja teatab üleoleval toonil, et ta kingib oma armastuse ainult Moskva tsaarile. Ta lahkub ja Vale-Dimitri hüüatab hämmeldunult:

Нет — легче мне сражаться с Годуновым...
Чем с женщиной — чорт с ними; мочи нет:
И путает, и вьётся, и ползёт,
Скользит из рук, шипит, грозит и жалит —
Змея! змея!

Ei, mul on kergem sõdida Godunoviga...
kui naisega — tont võtku; otsas jaks:
küll võrgutab, küll väänleb, küll roomab,
käest libiseb, sisiseb, ähvardab ja salvab —
madu, madu!

Kuid vabaneda selle kavala ja külma iluduse võrgust Vale-Dimitri siiski enam ei suutnud.

Marina edaspidine saatus jääb tragöödia ajaraamidest väljapoole. Tuleb märkida, et tema saatus vastab täiesti Puškini poolt maalitud kujule. Marina oskas teostada oma auahne kavatsuse ja sai pärast Vale-Dimitri troonileastumist Moskva tsaarinnaks. Kuid Vale-Dimitri I hukkus peagi. Marina, jõudes tagasi lühiajaliselt sundasumiselt, sai Vale-Dimitri II („Tušino varga") naiseks. Kuid varsti hukkus ka see „isehakanu". Marina, vallutatud ainult ühest ideest — valitseda troonil — viskus kasakate pealiku Zarutski käte vahele, kes oli lubanud trooni temale ja ta väikesele pojale, kelle isaks oli Vale-Dimitri II. Zarutski tabati 1616. aastal ja hukati; hukkus ka Marina ühes oma väikese pojaga.

Ühes kirjas iseloomustas Puškin Marinat järgmiselt: „Muidugi oli see kummalisim kõigist kenadest naistest; tal oli ainult üks kirg — auahnus, kuid see-eest nii tugev ja taltsutamatu, millist on raske endale ette kujutada."

Rahva osa tragöödias. Võitluses võimu pärast põrkavad tragöödias kokku kaks ajaloolist isikut: Boris Godunov ja Vale-Dimitri. Võit jääb Vale-Dimitrile. Aga ei Vale-Dimitri ega Boris Godunov ole tragöödia peakangelased. Selleks peakangelaseks, kes otsustab võitluse lõpptulemuse, osutuvad rahvahulgad.

Tragöödia algab Boris Godunovi Vene troonile valimisega seoses olevate sündmuste kirjeldusega. Äratab tähelepanu see asjaolu, et Boris ei ilmu tragöödias kohe nähtavale. Me ei näe veel Borisi laval, kuid juba tunneme, et olukord riigis ei kujune tema kasuks: rahvas on tema valimise vastu ja osavõtmatu rahva hulgast Devitšje väljakul kostab naeru ning naljatusi; bojaarid ei ole rahul Borisi kandidatuuriga ja kavatsevad hakata „rahvast osavalt ässitama". Boris astub patriarhi ja üksikute bojaarirühmade toetusel siiski troonile. Seitsme aasta pärast, vapustatuna kuuldustest Vale-Dimitri edu üle, hukkub ta. Milles seisis tema võistleja Vale-Dimitri jõud? — Mitte Vale-Dimitris endas, vaid rahva vaenulikus suhtumises Borisisse, rahvahulkade meeleolus.

„Kas tead, kus peitub meie jõud, Basmanov?" küsib Puškin Basmanovilt ja vastab:

Не войском, нет, не польскою помогой,
А мнением, да! мнением народным.
Ei mitte sõjaväes, ei Poola abis,
vaid arvamuses, rahva arvamuses.

Karamzin pidas rahva Borisisse suhtumise muutumise põhjuseks viimase iseloomu muutumist. Puškin näeb seda ajalooliste sündmuste käigus, mitmesuguste ühiskonnarühmade meeleolus. Puškinil on õigus. Just rahva meeleolu tasandas Vale-Dimitrile tee troonile.

Kuid kas oli see meeleolu usaldatav ja kindel? Tragöödia lõpeb stseeniga, kus Mossalski ilmub Borisi maja trepile ja teatab, et Borisi naine ja poeg „mürgitasid end ära". Rahvas vaikib hirmunult. „Mis te vaikite?" pöördub Mossalski rahva poole. „Hüüdke: elagu tsaar Dimitri Ivanovitš." Rahvas vaikib. See vaikimine oli rahva selgeks hukkamõistvaks otsuseks Usurpaatori kohta. Ta ei olnud veel troonile astunud, kuid rahva meeleolu oli juba kurjaendeliseks märgiks, et ka uue tsaari valitsus ei leia rahvahulkade toetust. Ning tõesti, 11 kuu pärast Vale-Dimitri hukkus.

Nii siis tragöödia algab ja lõpeb rahva meeleolu kujutamisega. Ja just rahvahulkade meeleoludes, mida määravad reaalsed klassihuvid, tuleb otsida segaduste aja rahutuste ja sündmuste põhjusi. Valitsusvõimu jõud on ainult valitseja ja rahva ühtsuses — selline on tragöödia peaidee.

Tuleb arvesse võtta, et Puškin kirjutas tragöödia 1825. aastal, s. o. ajal, mil vene ühiskonna ärksamais kihtides oli juba selgesti märgata rahulolematust isevalitsusliku režiimiga. Lähenes dekabristide ja isevalitsuse heitluse otsustav hetk. Puškinit, vabameelse lüürika loojat ja dekabristide ideede laulikut, huvitas sügavasti rahva ja riigivõimu vahekordade probleem. Kas suudab isevalitsuslik režiim püsida ilma rahva toetuseta? Teisest küljest, kas võib õnnestuda dekabristide võitlus isevalitsusega, toetumata laiadele rahvahulkadele? Need on küsimused, mis seisid Puškini ees, kui ta asus „Boris Godunovi" kirjutamisele. Tragöödia oligi selleks kunstiteoseks, milles Puškinile ülimal määral kaasaegse küsimuse võitlusest võimu pärast poeet lahendas XVI sajandi lõpu ja XVII sajandi alguse Vene ajaloo materjalide põhjal.

Avaldades kartust oma tragöödia saatuse pärast, kirjutas Puškin Vjazemskile: „Ma ei osanud kuidagi kõiki oma kõrvu narri* mütsi alla peita — paistavad välja." Sellest lausest võib näha selget vihjet sellele, missugust tähtsust omistas Puškin tragöödias ülestõstetud ühiskondlik-poliitilise võitluse küsimustele ja keda tuleb pidada tragöödia peakangelaseks.

Tragöödia keel ja värss. Töö kunstilis-ajaloolise teose keele kallal seab autorile kahesuguse ülesande: ühelt poolt säilitada ja edasi anda kauge ajaloolise epohhi kõne koloriit ja teiselt poolt teha teose keel lugejaile lähedaseks ning arusaadavaks. Selle keeruka ülesande oskuslikust lahendamisest oleneb ka teose keele realism, s. o. psühholoogiline tõetruudus. Mis teel on see kunstiline realism saavutatud tragöödias „Boris Godunov"?

Puškin lahendas tragöödias geniaalselt ajaloolise epohhi keele taasloomise probleemi. Tragöödia keel on XVI—XVII sajandi vene keel. Juba tragöödia esimestes sõnades on tunda möödunud aegade hõngu:

Наряжены мы вместе город ведать.**
Meid määrati koos linna valitsema.

Epohhi piduliku kirikukeele näidiseks võivad olla Pimeni õnnistussõnad Grigorile:

Благослови господь
Тебя и днесь, и присно, и во веки.***
Õnnistagu issand
sind nüüd, ikka ja igavesti.

Vanaaegseid sõnu ja kõnekäände on kuulda ka patriarhi, Boris Godunovi, Šuiski, Grigori jt. kõnes. Kuid säilitades tugevat kunstilise mõõdukuse tunnet tarvitab Puškin tragöödia keeles arhaisme mõõdukalt ja ettevaatlikult.

Teiseks tragöödia keele põhielemendiks on rahva kõne-

---

* Narr (юро́дивый) — vanasti arvati, et nõdrameelseil on prohvetlikku andi. Puškin tahab öelda, et ta polnud osanud varjata oma mõtteid. (Tõlk. märk.)

** Наряжены; наряжа́ть = назнача́ть; ве́дать — siin = име́ть в ве́дении, управлять. (Tõlk. märk.)

*** Благослови — õnnista; господь — issand; днесь — сего́дня; присно — всегда́; во веки — вечно. (Tõlk. märk.)

keel, mille sugemeid leidub samuti paljude tragöödia tegelaste kõnes.

Rahvakeele tõelist ilu kostab ka Ksenia südamlikust kõnest:

«Милый мой жених, прекрасный королевич, не мне ты достался, не своей невесте, а тёмной могилке, на чужой сторонке. Никогда не утешусь; вечно по тебе буду плакать».

„Mu armas peiu, kaunis kuningapoeg; mitte mina ei saanud sind, sinu pruut, vaid pime haud võõras paigas. Ma ei lohutu kunagi, igavesti nutan su järele."

Silmatorkavat lihtrahvakeele pitserit kannab Varlaami kõne:

«Эй, товарищ! да ты к хозяйке присуседился! Знать не нужна тебе водка, а нужна молодка, дело, брат, дело! У всякого свой обычай; а у нас с отцом Мисаилом одна заботушка: пьём до донушка, выпьем, поворотим и в донушко поколотим».

„Hei, seltsimees! Sa oled perenaise ligi asunud! Tähendab, sul pole vaja viina, vaid noorikut, asi, vennas, mis asi! Igaühel oma komme, meil aga isa Missailiga on üks mureke: joome põhjani, joome tühjaks, klaasi kummutame ja vastu põhja põmmutame."

Harilikku kõnekeelt räägivad tragöödias ka rahvahulgad.

Tragöödia keeles näeme seega kahe elemendi — vanaaegse raamatukeele ja rahva elava kõnekeele — sünteesi. Selle tõttu tunneme selles ammumöödunud ajastu koloriiti ja mõistame seda üheaegselt kui meie päevil täiesti arusaadavat keelt.

Ajastu vaimu ja elu-olu realistlikule taaselustamisele aitab kaasa ka tegelaste keele individualiseerimine. Tegelased kõnelevad keelt, mis vastab nende sotsiaalsele positsioonile ja vaimulaadile. Nii on tsaar Borisi keel pidulik ning väärikas, „Isehakanu" keel — elav ning emotsionaalne ja samaaegselt mõningal määral kirjakeelne. Suurepäraselt harmoneerivad targa kroonikakirjutaja kujuga Pimeni monoloogid.

Tragöödia värss on viiejalgne jamb, ilma riimita (niinimetatud riimita värsid). Neil juhtudel, kui viiejalgse jambi pidulikkus võis olla sobimatu tegelaste kõne sisu ja tooniga, kasutab Puškin proosakõnet.

Sügav realism ajastu vaimu, tegelaste kujude ja ajastu keele kujutamisel teeb tragöödia „Boris Godunov" vene näitekirjanduse tähelepandavaks teoseks. Belinski iseloo-

mustab Puškini tragöödiat järgmiste sõnadega: „Otsekui hiiglane kääbuste keskel, nõnda kõrgub tänini hulga *quasi** vene tragöödiate keskel Puškini „Boris Godunov" uhkes ja karmis üksinduses, rangelt kunstipärase stiili ja suursuguse klassikalise lihtsuse saavutamatus majesteetlikkuses..."

Puškini väikesed tragöödiad. Puškin kirjutas veel terve rea teisi tähelepanuväärseid draamateoseid: „Ihnus rüütel", „Mozart ja Salieri", „Kivine külaline", „Pidu katku ajal", „Näkineid"[323] ja „Stseene rüütlite päevilt"[324]. Et saada õige ettekujutus Puškinist kui näitekirjanikust, on tarvis tragöödia „Boris Godunov" kõrval peatuda ka ta geniaalsetel „väikestel tragöödiatel".

Draamastseenid ehk „väikesed tragöödiad" lõi Puškin oma tähtsal „Boldino sügisel" 1830. aastal. Olles vormilt haruldaselt lakoonilised, hiilgavad need samal ajal oma sisu selguse, psühholoogilise analüüsi imetletava sügavuse kui ka kujude reljeefsusega. „Ihnsas rüütlis" kujutab Puškin vapustava jõuga raha võimu inimese psüühika üle. Meie ees on keskaegse rüütli kuju. Rikkus ja kuld on parunile kõik, on kõrgema võimu sümbol. „Kuld on selle inimese ebajumal. Ta on täis poeetilisi tundeid selle vastu, räägib sellest hardalt, teenib seda kui ustav ja andunud preester." (Belinski.) Kuid joobudes oma võimust tunneb parun tegelikult rõõmu illusioonist: ta on kulla valitseja, kuid samuti on ta ka selle ori. Raha ei ole talle elumõnude hankimise vahendiks, vaid eesmärgiks, mille pärast ta ohverdab kõik. Kogumise kirg lämmatab temas isegi ta enda soovid („Ma olen kõigist soovidest kõrgemal, ma olen rahulik"), halastuse inimeste ja armastuse poja vastu. Ta on oma ihnsuse demoraliseeriva kire võimuses ja isegi surres mõtleb ainult oma aaretele („Mu võtmed, võtmed!").

Kujutades suurepärase sügavusega ihnsuse psühholoogiat, näitab Puškin samal ajal feodalismi alussammaste ja feodaalse moraali kokkuvarisemist rahamajanduse mõjutusel. Selles teoses avaldus tegelaste psühholoogilise kujutuse ja sotsiaalse iseloomustuse orgaaniline liitumine. Belinski kir-

---

* Ladinakeelne *quasi* tähendab just nagu, umbes nagu... moodi.

[323] «Русалка».

[324] «Сцены из рыцарских времён».

jutas, et „Ihnus rüütel" on tähtis teos, mis väärib Shakespeare'i enda kätt.

Tragöödias „Mozart ja Salieri" kujutab Puškin kadeduse mõju inimese hingele. Selle kadeduse kehastuseks on andekas töömees Salieri ja ohvriks geniaalne helilooja Mozart.

„Kivises külalises" esitab Puškin, kasutades don Juani „rändsüžee" kirjanduslikke ja muusikalisi ümbertöötusi Lääne-Euroopas (Molière'i, Byroni, Mozarti jt. omi), võrgutaja don Juani ereda kuju, kes on virtuoos „õrna kire oskuse" alal ning keda haaravad eeskätt takistused, mis tõkestavad teed armastatud naise võitmiseks.

Süžee, psühholoogilise sügavuse, kujukuse ja suurepäraste värsside poolest kuuluvad „väikesed tragöödiad" maailmakirjanduse meistriteoste hulka.

POEEMID „POLTAAVA"[325] JA „VASKRATSANIK"[326].

Poeemi „Poltaava" tekkimine. Poeemi „Poltaava" kirjutas Puškin 1828. a. Puškin oli Ukraina „segaduste aja" kujutamiseks hästi ette valmistatud, kuna see langes ühte Peeter I valitsemisajaga Venemaal. Peetri isik huvitas poeeti väga ja juba aasta enne „Poltaava" kirjutamise alustamist leidis see kajastust „Peeter Suure moorlases"[327] ja „Stantsides"[328]. Huvi teema vastu on seletatav veel sellega, et XVIII sajandi alguse „segaduste aja" Ukraina pakkus samasuguseid eredaid, tugevaid iseloomusid kui tragöödias „Boris Godunov" kirjeldatud „segaduste aeg" Venemaal.

Otseseks põhjuseks poeemi kirjutamisele, mis mõjutas isegi poeemi ideed, oli Rõlejevi poeem „Voinarovski". Puškin jutustab sellest ise järgmiselt:

„Lugedes esimest korda ridu: „õnnetu Kotšubei naist ja selle tütart, kelle ta võrgutas", ma imestasin, kuidas võis poeet sellisest nii ebatavalisest asjaolust mööda minna. Ajaloolisi kujusid väljamõeldud õudustega koormata ei ole ei mõistlik ega ka suurmeelne, vale paistis mulle isegi poeemis vastumeelsena. Kuid Mazepa iseloomu kirjelduse juures

---

325 «Полтава».
326 «Медный всадник».
327 «Арап Петра Великого».
328 «Стансы».

niisugune hämmastav joon välja jätta näis andestamatuna. Muide, missugune vastik asi. Mitte ühtegi heatahtlikku tundmust, mitte ühtegi tööstivat joont. Ahvatlus, vaen, truudusetus, kavalus, väiklus, julmus. Tugevad iseloomud, sügav traagiline vari, millega on kaetud kõik need koledused, — see haaraski mind."

See Puškini tunnistus selgitab asjaolu, et poeedi esialgses kavas olid ainult Maria ja Kotšubei kuju. Kuid Mazepa traagiline saatus avardas poeedile peagi jutustuse raamid. Poeemis astub esiplaanile veel üks tegelane — Peeter I ja teema komplitseerub selle ajaloolise osa kujutamise ideega. Jutustus isiklikest kirgedest muutus suurima riikliku tähtsusega sündmuste pildiks. See määras ka poeemi nimetuse „Poltaava", sest poeemi sündmuste kulminatsiooniliseks sündmuseks sai Poltaava lahing.

Puškin kasutas Voltaire'i, Bantõš-Kamenski, vürst Štšerbatovi, Golikovi ja teiste ajaloolisi uurimusi Peeter I isiku ja ajastu kohta, mis talle ajalooliste sündmuste õigel valgustamisel suureks abiks olid. Kuid naiskangelase elulookirjeldusse tõi Puškin mõnesugust väljamõeldist: ta asendas Kotšubei tütre Matrjona nime romantilisema Mariaga ja kõrvaldas mõned teised faktid selle elust (abielu, kloostrisse paigutamine). Poeedi poeetiline idee viis üksikute ajalooliste faktide lihtsustamisele ja muutmisele (näiteks Kotšubei ülekuulamine Orliku, aga mitte ministrite Šafirovi ja Golovkini poolt, nagu see tegelikult oli). Kuid kõik Karl XII ja Mazepa võitlusega Peeter I vastu seotud tähtsamad sündmused on valgustatud täpses vastavuses ajalooallikaile; see õigustaski Puškinit oma „kriitilistes märkustes" ütlema: „Mazepa tegutseb minu poeemis täpselt nii nagu ajaloos ja ta kõnelused selgitavad tema ajaloolist kuju."

Poeemi idee. Poeemi aluseks on võetud ajaloolised faktid — Ukraina hetmani Mazepa ja Rootsi kuninga Karl XII võitlus Peeter I-ga. Mazepa, kes unistas iseseisva Ukraina kuningaks saamisest, kavatses reeta Peeter I-se ja astus salaliitu Karl XII-ga. Peetrit hoiatati Mazepa kavatsuse suhtes, kuid hetmanit usaldades ei pööranud ta sellele tähelepanu. Kui Karl oma vägedega tungis Ukrainasse, läks Mazepa kohe tema poole üle. Võitlus lõppes traagiliselt nii Karlile kui ka Mazepale: Poltaava lahingus purustati nende

väed ja nad olid sunnitud põgenema. Mazepa suri varsti pärast seda Benderõs.

Poeemi eessõnas Poltaava lahingu tähtsust selgitades kirjutab Puškin: „Poltaava lahing on üks tähtsaimaid ja õnnelikemaid sündmusi Peeter Suure valitsemisajal. See vabastas ta kardetavast vaenlasest, kindlustas vene võimu lõunas, tagas uusi vallutusi põhjas ja tõestas riigile tsaari uuenduste edu ning vajalikkust." See eessõna aitab meile selgitada ka poeemi ideed. See on idee riikliku printsiibi põhjendamisest ja selle võidust riikliku ühtsuse vastu suunatud mässuliste taotluste üle.

Poeemi kujud. Poeemis maalitud avaral ajaloolisel taustal tõusevad esile kaks nii ideeliste püüdluste kui ka iseloomu poolest teravalt kontrastset kuju — Mazepa ja Peetri oma.

Mazepa on Puškini poolt kujutatud vastavalt ajaloolistele andmetele kui reeturi, salakavala ja valeliku inimese tüüp. Tema kahepaikne mäng petab kõiki lähikondseid. Mazepa oskab neid võluda. Kõige teravamalt tundis seda Maria, aga ka Kotšubei ja isegi geniaalne Peeter ei aimanud hetmani kahepaikset mängu. Tegelikult on ta inimene, kellel on ainult üks aje — isiklik auahnus, unistus kroonist. Selle unistuse nimel mängibki ta oma keerukat ja kurikavalat mängu. Mazepa tõelist iseloomu kujutatakse poeemis järgmiselt:

Немногим, может быть, известно,
Что дух его неукротим,
Что рад и честно и бесчестно
Вредить он недругам своим;
Что ни единой он обиды
С тех пор, как жив, не забывал . . .
Что он не ведает святыни,
Что он не помнит благостыни,
Что он не любит ничего,
Что кровь готов он лить как воду,
Что презирает он свободу,
Что нет отчизны для него.

Võib-olla vähesed teavad,
et ta vaim on taltsutamatu,
et talle teeb lõbu ausalt ja autult
teha kahju oma vaenlastele;
et ühtki solvangut
ta pole eluilmas veel unustanud,
et ta ei tunne pühadust,
et ta ei mäleta heategu,
et ta ei armasta midagi,
et ta on valmis valama verd kui vett,
et ta põlgab vabadust,
et tema jaoks pole isamaad.

Mazepa ei hoidu tagasi Maria ahvatlemisest ja hukatusse viimisest. Tema kurikavaluse ja julmuse pärast hukatakse Kotšubei ja Iskra. Ta reedab Peetri ja läheb Karl XII poole üle. Isamaa on Mazepale ainult abinõuks oma piira-

matu auahnuse ja enesearmastuse rahuldamiseks. Kuid ta kurikavalad kavatsused ei teostunud, sest need ei leidnud rahvahulkade toetust. Peetri poolt purustatuna põgeneb ta Ukrainast ja sureb, kuuldes enda järel ainult kõikide needust, kes teda olid tundnud. See oli vääriliseks tasuks reeturile.

Täielikuks vastandiks Mazepale on poeemis Peeter I. Peeter esineb küll ainult poeemi lõpul, kuid tema keskset asendit lahtirulluvas ajaloolises pildis on tunda kogu poeemi kestel. Seda sellepärast, et kõik Mazepa keerukad ja kurikavalad intriigid kogu aja on suunatud Peetri vastu.

Meie ees seisab hiilgav ja majesteetlik tsaari-reformaatori kuju. Vastandina auahnele Mazepale pühendab Peeter kõik oma jõud isamaa teenimisele:

Не презирал страны родной:
Он знал её предназначенье.

Ta ei põlanud kodumaad:
ta teadis, mis seda ootas.

Sellal kui Mazepa peab viha ja on kättemaksuhimuline, „Peeter kurja ei mäleta" («памятью не злобен») ja, võitnud rootslased,

...прощенье торжествует,
Как победу над врагом.

...ta pühitseb andestust,
nagu võitu vaenlase üle.

Erakordselt majesteetlik on Peeter Poltaava lahingu pildis:

Тогда-то, свыше вдохновенный,
Раздался звучный глас Петра:
«За дело, с богом!» Из шатра,
Толпой любимцев окруженный,
Выходит Пётр. Его глаза
Сияют. Лик его ужасен.
Движенья быстры. Он прекрасен,
Он весь, как божия гроза.

Siis, ülevaltpoolt innustatud,
kostis Peetri kõlav hääl:
„Asja juurde, jumala abiga!" Telgist,
ümbritsetuna lemmikute hulgast,
väljub Peeter. Tema silmad
säravad. Ta nägu on hirmus.
Liigutused kiired. Ta on kaunis,
ta on kui jumala kõu.

Lahingusse astudes lausub Peeter poeemis ainult neli sõna: «За де́ло, с бо́гом!» — „Asja juurde, jumala abiga!", kuid need sõnad määravad täielikult ta tegevuse ja kuju. Peeter võitleb kodumaa tervikluse ja suuruse eest ning võidab. Tema võit oli selle idee triumfiks, millele ta oli pühendanud kõik oma jõud. See oli õige asja võit.

„Poltaava" kui kunstiteos. Poeemi „Poltaava" konstruktsiooni iseärasuseks on see, et temas on ühendatud kõik

kolm luuleteose liiki: eepika, lüürika ja draama. Belinski hindas poeemi väga kõrgelt. Ta oli eriti vaimustatud poeemi värssidest. „Kui palju lihtsust ja energiat on selle värssides! Milline elav vastavus selle sisu ja keele koloriidi vahel, milles see edasi on antud!" Poltaava lahingupilti pidas ta harukordseks. Suurepäraselt on poeemis edasi antud Ukraina maastik, eriti Ukraina kuuvalge öö.

Тиха украинская ночь.	Ukraina öö on vaikne.
Прозрачно небо. Звёзды блещут,	Taevas on läbipaistev. Tähed vilguvad.
Своей дремоты превозмочь	Oma unelusest üle saada
Не хочет воздух. Чуть трепещут	ei taha õhk. Vaevalt värisevad
Сребристых тополей листы.	hõbepaplite lehed.
Луна спокойно с высоты	Kuu rahulikult kõrgel
Над Белой Церковью сияет	Belaja Tserkovi kohal paistab
И пышных гетманов сады	ja uhkeid hetmanite aedu
И старый замок озаряет.	ja vana lossi valgustab.
И тихо, тихо всё кругом . . .	Ning ümber on vaikne, vaikne . . .

Hinnates poeemi üksikuid ilusaid kohti, kirjutas Belinski: „Ei tea, millel peatuda — nii palju on neid. Peaaegu iga juhuslikult avatud koht selles poeemis on kõrge kunstimeisterlikkuse eeskuju."

„Vaskratsanik". Poeemis „Poltaava" on Peeter I kujutatud ühel Vene ajaloo otsustavamal momendil (Poltaava lahing). Kuid Venemaa sõjalise võimsuse kindlustamine oli ainult Peetri mitmekülgse tegevuse üheks küljeks. Seda hiiglaulatusega mitmekülgset tegevust iseloomustab Puškin oma luuletuses „Stantsid" järgmiselt:

То академик, то герой,	Kord akadeemik, kord kangelane,
То мореплаватель, то плотник,	kord meresõitja, kord puusepp,
Он всеобъемлющей душой	ta oli kõikehaarava hingega
На троне вечный был работник.	alatiseks töömeheks troonil.

Sellepärast, hinnates Poltaava lahingu tulemusi, räägib Puškin „Poltaava" epiloogis Peetrist mitte ainult kui Poltaava kangelasest, vaid kui tsaarist-ehitajast ja tsaarist-kodanikust. Peetri võitu Mazepa ja Karli üle vaadeldakse kui riikliku printsiibi triumfi. Möödus üks sajand — ja ainult Peeter oli jätnud sügava jälje oma kodumaa ajalukku, ehitades endale „Põhjariigi elurindel" hiiglamonumendi. Seda „Poltaava" epiloogi mõtet Peetri tegevuse suurest tähtsusest arendas Puškin poeemis „Vaskratsanik" (1833).

Peetri kuju poeemis. „Vaskratsanikus" näidatakse Peetrit rahuliku riikliku tegevuse miljöös. Poeemis on ta kujutatud kahel teineteisest sajandiga lahutatud momendil.

Poeemi algul näeme Peetrit kui reaalset ajaloolist kuju, kui tsaari-ehitajat, kes Soome lahe kaldal mõtiskleb uue pealinna ehitamisest:

На берегу пустынных волн
Стоял Он, дум великих полн,
И в даль глядел...
...И думал Он:
Отсель грозить мы будем шведу,
Здесь будет город заложён
На зло надменному соседу.
Природой здесь нам суждено
В Европу прорубить окно...

Inimtühjade voogude kaldal
seisis T e m a, täis suuri mõtteid,
ja vaatas kaugusse...
...Ja mõtles T a:
Siit hakkame meie ähvardama rootslast,
siia rajatakse linn
upsaka naabri kiuste.
Loodus määras meile siin
raiuda aken Euroopasse.

Peterburi rajamist vaadeldakse poeemis kui Venemaa sõjalis-poliitilistest ülesannetest ja geograafilisest asendist tingitud ajaloolise vajaduse akti. Peetri geniaalne ettenägelikkus täitus: Peterburi sai tõesti Venemaale „aknaks Euroopasse". Sajandi möödumisel oli pealinna õitsev seisukord Peetri kavatsuste parimaks õigustuseks.

Poeemi teises osas on Peeter kujutatud „Vaskratsanikuna", „pronksratsul pronksist hiiglasena", kes Peterburi õudse üleujutamise ajal 1824. aastal uhkelt kerkib üle marrusattunud Neeva pinna. Peetri monument on tsaari-reformaatori tegevuse sümboolne kuju.

О мощный властелин судьбы! — Oo, vägev saatuse valitseja!
Не так ли ты над самой бездной — Kas mitte nii kuristiku äärel
На высоте уздой железной — kõrgel raudsuitsetega
Россию поднял на дыбы? — — ei tõstnud sa Venemaa tagajalgadele?

hüüab Puškin.

Peetri grandioossed uuendused ei võinud loomulikult valutult mööduda. Puškin mõistis ohvrite vältimatust Peetri reformide teostamisel. Üheks niisuguseks ohvriks osutub poeemi kangelane Jevgeni.

Jevgeni kuju. Jevgeni on vaene ametnik, vaesunud aadlisuguvõsa järeltulija. Tema kuulsatest esivanematest saame teada „Minu kangelase sugupuu" kaudu, Jevgeni ise püüab neid mitte meenutada:

...Наш герой Живёт в Коломне, где-то служит — Дичится знатных и не тужит Ни о почившей родне, Ни о забытой старине.	...meie kangelane elab Kolomnas, kuski teenib — pelgab nimekaid ega kurda taga ei rahus puhkavaid sugulasi ega unustatud vanaaega.

Jevgeni haub kurbi mõtteid enda kui väese ametniku seisukorrast. Ta unistab ainult ühest — õnnest oma armastatud Parašaga. Need on ainult omaenda isikliku heaolu üle peadmurdva väikekodanlase unistused. Peterburi üleujutamine 1824. aastal purustab need unistused: ta pruut hukkub üleujutuse ajal ja ta ise kaotab mõistuse.

Kui Jevgenile lähedased inimesed langevad üleujutuse ohvriks, osutub ka Jevgeni võimeliseks protestima. Ta püüab jõuda selgusele katastroofi põhjuste üle ja näeb neid mitte üksnes looduse stiihilistes jõududes, vaid ka Neeva kaldale linna ehitanud „pronksratsul pronksist hiiglases". Olles kindlaks teinud põhjusliku seose Peetri tegevuse ja rahvaõnnetuse vahel, paiskab ta raevutsedes Peetrile näkku oma ähvarduse:

Добро, строитель чудотворный! —
Шепнул он, злобно задрожав, —
Ужо тебе!...

„Hea küll, sa imeehitaja!"
ta sosistas, hakkas kurjalt värisema,
„küll ma sulle!..."

Kuid Jevgenil jätkus jõudu ainult selleks ähvarduseks. Talle näis, et pronksist hiiglane elustus neid sõnu kuuldes, range tsaari nägu lõi vihast lõkkele. Hirmunult pistis Jevgeni jooksma ja ta kuulis

Как будто грома грохотанье —
Тяжёлозвонкое скаканье
По потрясённой мостовой...
И во всю ночь безумец бедный,
Куда стопы ни обращал,
За ним повсюду Всадник Медный
С тяжёлым топотом скакал.

otsekui kõue mürisemist,
raskekõlalist karglemist
rappuval sillutisel...
Ning kogu öö vaese hullu taga,
kuhu ta ka oleks seadnud sammud,
kõikjal Vaskratsanik
kappas raske tammumisega.

Väljaastumine Peetri vastu lõppes Jevgeni hukkumisega.

Poeemi ideeline mõte. Jevgeni tragöödia kaudseks põhjustajaks osutub Peeter, kes ehitas pealinna Neeva kaldale. Puškin tunneb Jevgenile kaasa, tal on temast kahju, kuid sündmuste hindamisel asub ta Peetri poolele.

Peetri tegevus on ajaloolise protsessi stiihiline jõud, riikliku printsiibi kehastus. Jevgeni saatus on üksikisiku saatus ajaloo sündmuste voolus. Mis on tähtsam — ühiskondlik-riikliku printsiibi võit või üksikisiku huvid? Puškinil ei olnud kahtlusi ajaloolise protsessi seaduspärasuses. Seda hoogsalt edasirühkivat Venemaa ajaloolise arenemise vältimatut protsessi kujutaski Puškin oma poeemis Peetri monumendi — kihutaval hobusel istuva ratsaniku näol.

Poeemi keel. Poeemis „Vaskratsanik" näeme kahe kirjandusliku žanri — kangelaspoeemi, mille keskuseks on Peetri kuju, ja realistliku jutustuse, mille kangelaseks on Jevgeni, — liitumist. See žanriline dualism ilmneb ka poeemi keeles.

Peetri kuju on poeemis kirjeldatud ülevais pidulikes toonides:

...На крыльце
С подъятой лапой, как живые,
Стояли львы сторожевые,
И прямо в тёмной вышине
Над ограждённою скалою
Кумир с простёртою рукою
Сидел на бронзовом коне.

...trepil,
tõstetud käpaga, nagu elavad
seisid valvelõvid.
Ning otse vastas, pimedas kõrguses
taraga piiratud kaljul
ettesirutatud käega ebajumal
istus pronksratsul.

Jevgenit ühes tema argipäevaste muredega kujutavais stseenides on poeemi keel äärmiselt lihtne ja läheneb kõnekeelele:

...Он остановился.
Пошёл назад и воротился.
Глядит... идёт... ещё глядит.
Вот место, где их дом стоит;
Вот ива, были здесь ворота,
Снесло их, видно. Где же дом?

...Ta peatus,
läks tagasi ja naasis.
Vaatab... läheb... vaatab jälle.
Siin on koht, kus seisab nende maja;
siin on paju, siin oli värav,
nad on nähtavasti ära uhutud. Kus on siis maja?

Köidab tähelepanu pealinna üleujutamise kirjelduse piltlikkus. Näiteks Neeva kirjeldus:

Нева вздувалась и ревела,
Котлом клокоча и клубясь,
И вдруг, как зверь остервенясь,
На город кинулась...

Neeva paisus ja möirgas,
podisedes ja keereldes katlana,
ning äkki, raevunud kui metsloom,
viskus linna peale...

Suurepärane on poeemi keele kõlaline väljendus:

И он по площади пустой
Бежит и слышит за собой —
Как будто грома грохотанье —
Тяжёлозвонкое скаканье
По потрясённой мостовой.

Ja ta jookseb mööda tühja väljakut
ning kuuleb enda taga
otsekui kõue mürisemist,
raskekõlalist karglemist
rappuval sillutisel.

Poeem on kirjutatud neljajalgses jambis.

PUŠKINI MUINASJUTUD.

Puškin ja rahvaluule. Vene rahvaluule oli üheks tähtsamaks Puškini loomingu allikaks.

Rahvaluule imede-maailma tundis Puškin juba lapsepõlvest peale. Kodumaa muinasjuttude ja laulude kujud hõljusid juba poeedi hälli kohal. Hoidja Arina Rodionovna, see „nõidusmuinasaja truu sõber", oli poeedile ka hiljem ammutamatuks poeetiliste sündinud ja sündimata lugude pajatajaks. 1824. aastal kirjeldades vend Leole, kuidas ta Mihhailovskojes oma aega veedab, kirjutas Puškin, et ta igal õhtul kuulab muinasjutte, ja hüüdis: „Kui tore asi on need muinasjutud! Igaüks neist on poeem!"

Muinasjuttude maailm leidis vastupeegeldust juba Puškini varajases poeemis „Ruslan ja Ludmilla" (1817—1820). Eriti õnnestunud kehastuse leidis see poeemi imekaunis proloogis (1828), selles suurepärases rahvamuinasjuttude hinge ja vormi reproduktsioonis:

У лукоморья дуб зелёный:
Златая цепь на дубе том:
И днём и ночью кот учёный
Всё ходит по цепи кругом;
Идёт направо — песнь заводит,
Налево — сказку говорит.
Там чудеса: там леший бродит,
Русалка на ветвях сидит;
Там на неведомых дорожках
Следы невиданных зверей;
Избушка там на курьих ножках
Стоит без окон, без дверей...

Merekääru juures seisab haljas tamm.
Selle tamme küljes on kuldkett.
Päevad ja ööd läbi
käib keti otsas ringi õpetatud kass:
läheb paremale — alustab laulu,
läheb vasakule — jutustab muinasjuttu.
Seal on imesid: seal uidab metshaldjas;
okstel istub näkk;
seal on tundmatuil teeradadel
ennenägemata loomade jälgi;
seal seisab kanajalgadel akendeta
ja usteta onnike.

Mihhailovskojes viibimise ajajärk osutus poeedile eriti tähtsaks selles mõttes, et seal süvenes ta huvi rahvaloomingu vastu veelgi. Mihhailovskojes uuris poeet rahva kõnekeelt selle otseste allikate najal. Piirdumata oma endise hoidja jutustustega, kuulatab ta rahva keelemurret laatadel ning turgudel naabruses asetsevas Svjatõje Gorõ kloostris ja kirjutab üles rahvalaule ning pärimusi.

Suurem huvi rahvamuinasjutu vastu ilmnes Puškinil 20-ndate aastate lõpul ja 30-ndate aastate algul vene avalikkuses puhkenud vaidluste mõjul rahvalikkusest kirjanduses. Muinasjutt oli Puškinile üheks rahvalikkuse probleemi lahendamise vormiks. 1831. aastal, elades Tsarskoje Seloos, astus ta Žukovskiga kirjanduslikku võistlusse muinasjutu-süžeede värsistamise alal. Nii ilmus „Muinasjutt tsaar Saltánist"[329], mille esialgse ülestähenduse Puškin oli teinud juba varem, oma hoidja jutustuse järgi.

30-ndate aastate algul loob Puškin veel neli muinasjuttu: „Muinasjutu papist ja ta sulasest Baldast"[330] (1830), „Muinasjutu kalurist ja kalast"[331] (1833), „Muinasjutu surnud tsaaritarist ja seitsmest vägilasest"[332] (1833) ja „Muinasjutu kuldkikkast"[333] (1834).

---

[329] «Сказка о царе Салтане».
[330] «Сказка о попе и работнике его Балде».
[331] «Сказка о рыбаке и рыбке».
[332] «Сказка о мёртвой царевне и семи богатырях».
[333] «Сказка о Золотом петушке».

Puškini muinasjutud on kallihinnaliseks panuseks vene kirjandus-lukku, eriti lastekirjanduse osas.

„Muinasjutt tsaar Saltánist". Süžee ja tegelased. „Muinasjutt tsaar Saltanist" kuulub fantastiliste muinasjuttude liiki. Nii on hakatud nimetama muinasjutte, milledes fantastiline element domineerib satiirilise üle. Puškin on selles oma muinasjutus rahvapäraselt ümber töötanud ühe laialt levinud rahvusvahelise muinasjutumotiivi — laimu ohvriks langenud kangelastest, nende õnnetustest ning võidulepääsemisest.

Muinasjutu süžee on lihtne, kuid ühtlasi huvitav ja kaasakiskuv.

Muinasjutu faabulasse on ohtralt sisse põimitud igasuguseid imesid: tsarevitš kasvab mitte iga päevaga, vaid iga tunniga; Tsaaritar-Luige tahtel tekib saarel iseenesest nõiduslik linn, selles linnas kristallmajas elab orav ja pureb pähkleid, millede „koored puha puhtast kullast, tuumad — puha eht-smaragd"; kaldale löönud merelaine toob endaga kaasa kolmkümmend kolm vägilast ja nendega ühes nende vanema Tšernomori; mere taga elab ebatavaliselt ilus tsaaritar — „kuusirp kumab patsi all, tähesära laubal tal". Imeabilise kasutamine esineb teatavasti rahvamuinasjuttudes sagedasti (vrd. muinasjutte „Hall-hundist", „Küürselg-sälust" jt.).

Fantastika on muinasjutus ühendatud sotsiaalse satiiriga. Muinasjutu tegelased jagunevad positiivseteks ja negatiivseteks. Keskse kohal on positiivsed kujud: laimu ohvriks langenud tsaari abikaasa — tasane ning kannatlik tsaarinna ja julge ning mehine tsarevitš. Negatiivsete kujude seas on teravajooneliselt kujutatud kurjad ja kadedad „kangrueit ja kokk koos kosjamoori Babarihhaga". Tsaar Saltani kuju on joonistatud ilmse iroonilise varjundiga: ta on heasüdamlik, kuid samal ajal kohtlasevõitu ja ülemäära kergeusklik. Tema kuju on ilmselt alavääristatud ja tal puudub igasugune suursugusus.

„Muinasjutt kalurist ja kalast". „Muinasjutt kalurist ja kalast" on satiiriline muinasjutt. Teemaks on ahnuse ja rumaluse paljastamine; keskse kujuna esineb toriseja vanamoor. Muinasjutu süžee sarnaneb vendade Grimmide muinasjuttudele, kuid Puškin on selle puhtvene vaimus ümber töötanud.

Nende kahe variandi võrdlemine näitab, kuivõrd iseseisev oli Puškin materjali ümbertöötamisel. Grimmi muinasjutus on vanamees oma naisega ühel nõul ja saab kasu naise eelistatud seisundist; Puškinil on aga vanamees ainult naise käsualune jooksupoiss ja suhtub naise tujudesse pilkavalt, nimetades teda kord torisejaks, kord neetud eideks. Grimmi muinasjutust paistab läbi imetlus selle toreduse vastu, mis ümbritseb vanaeite-tsaarinnat; Puškin kirjeldab seda ilmse irooniaga. Grimmi muinasjutus väljendub väikekodanlik moraal: ole rahul oma olukorraga ja sellega, mis sul on; Puškinil on esikohal satiir ja kogu teost läbib selge pilge vanaeide ahnuse ning võimuiha kohta ja on tunda sümpaatiat heasüdamliku vanamehe vastu. Kui sellele juurde lisada, et Puškini muinasjutus on toodud vene miljöö ja et vanaeit, kord aadlikuna, kord tsaarinnana, satub alati vene olustikku, siis on selge, et Puškin andis rahvusvahelise muinasjutu eht-vene variandi.

Muinasjuttude kunstilised iseärasused. Puškini muinasjutt pole mitte paljas vene rahvamuinasjuttude ümbertöötus, vaid erineva pärit-

oluga motiivide ühendus, rahva- ja kirjandusliku loomingu süntees. Neist selgub, et poeet tundis hästi võõramaist kirjanduslikku materjali. Kuid side kirjanduslike allikatega piirdus Puškinil ainult faabula sarnasusega. Tulemuseks on, et Puškin loob muinasjutu iseseisva variandi, mis on läbi imbunud vene rahva omapärast. Puškini muinasjuttude peamiseks allikaks oli vene rahvaluule.

Puškini muinasjuttude väga tähtsaks kunstiliseks iseärasuseks on nende terav sotsiaalne ilme. Puškini muinasjutud mitte ainult viisid lapsi rahvafantaasia maailma, vaid kujundasid ka laste sotsiaalseid vaateid ja sümpaatiaid. Tsaari kujul Puškini muinasjuttudes puudub harilik suursugususe aupaiste: ta on kohtlasevõitu, kergelt petetav ja kangekaelse käitumisega inimene. Tsaarinna „Muinasjutus surnud tsaaritarist ja seitsmest vägilasest" on kuri, julm, isemeelne iludus. Papp on Puškini muinasjutus kade, ahne, argpüks („Muinasjutt papist ja ta sulasest Baldast"). Sulane Balda sessamas muinasjutus on taibukas, tark ja osav. Puškini muinasjuttude sotsiaalset teravust märkas ka tsensuur, kes „Muinasjutust kuldkikkast" jättis välja värsid:

Царствуй, лёжа на боку...
Сказка ложь, да в ней намёк,
Добрым молодцам урок.

Valitse, lamades küliti...
Muinasjutt on vale, kuid selles on vihje,
õpetus tublidele meestele.

Puškini muinasjuttude kompositsioonis on tunda geniaalse kunstniku meisterlikkust. Muinasjuttudel on harilikult terav, köitev süžee. Dünaamilisus süžee arenduses tõstab veelgi jutustuse pinget. Süžee arenduse kergus ja loomulikkus annab muinasjuttudele kompositsioonilise elegantsuse.

Puškin kasutab oskuslikult rahvajuttude traditsioonilise poeetika võtteid. Rahvaluule kompositsioonilistest võtetest tuleb esimeses järjekorras märkida üksikute kohtade kordamist (näiteks külaliste sõidud ja dialoogid „Muinasjutus tsaar Saltanist") ja traditsioonilist lõpposa („Ka mina olin seal, mõdu ja õlut jõin..."). Stiilivõtteist võib nimetada tautoloogiat („kurbus-nukrus" — „грусть-тоска", „ime-imeline" — „чудо-чудное") ning alatisi epiteete („sinine meri", „valge luik").

Puškini muinasjuttude iseloomustavaks omaduseks on pehme lüürilisus, mis annab värvingut jutustusele. Kõige sagedamini väljendub see lüürilistes pöördumistes. Siia kuulub näiteks Tsaaritar-Luige („Muinasjutus tsaar Saltanist") tervitus:

Здравствуй, князь ты мой прекрасный!
Что ж ты тих, как день ненастный?

Tere, mu kaunis vürst!
Miks sa siis oled vaikne, nagu sompus ilm?

Veel tugevamini on see lüürilisus väljendatud Jelissei pöördumises „Muinasjutus surnud tsaaritarist":

Ветер, ветер! Ты могуч,	Tuul, tuul! Sa oled võimas,
Ты гоняешь стаи туч,	sa ajad pilvede parvi,
Ты волнуешь сине море,	sa paned lainetama sinise mere,
Всюду веешь на просторе,	sa puhud kõikjal vabaduses,
Не боишься никого,	sa ei karda kedagi
Кроме бога одного.	peale jumala.
Аль откажешь мне в ответе? . .	Või keeldud mulle vastamast?

See tuletab meelde Jaroslavna itku hingestatud lüürilisust „Loos Igori sõjaretkest".

Puškini muinasjuttude veetlevust tõstab veelgi suurepärane maastikuline tagapõhi. Maastikukirjeldus tema muinasjuttudes võtab mõnikord enda alla ainult kaks-kolm rida, kuid see-eest milline on see kirjeldus!

В синем небе звёзды блещут,	Sinises taevas hiilgavad tähed,
В синем море волны хлещут . . .	sinisel merel laksuvad lained . . .

Nende kahe rea abil loob Puškin parallelismi-võtte abil avaruse ja laheduse tunde.

Puškini muinasjuttude keel on lihtne ja lakooniline. Pidades rahvakeelt „hindamatuks aardeks", kasutab Puškin muinasjuttudes ohtralt rahvakeele sõnu ja väljendusi.

Rahvakeele koloriidi kasutamisega tõstis Puškin rahvakeele kirjandusliku keele kõrgusele. „Muinasjutus tsaar Saltanist" loeme:

Ты волна моя, волна,	Sa laine, mu laine,
Ты гульлива и вольна.	oled lõbutsev ja vaba.

See on meloodilise alliteratsiooni mustereeskuju, kus häälikute l ja n koosesinemine jätab mulje voolavast veest. Siin saavutas Puškin nõidusliku helimaalingu, värsi tõelise virtuooslikkuse. Puškini muinasjuttude tavaline värsimõõt on neljajalgne trohheus paarisriimiga.

Rahvaluule vaimu ja vormi sügav mõistmine aitas Puškinil luua oma muinasjutud tõelises rahvapärases laadis. Me leiame tema muinasjuttudes kunstilise tõe tunnet, rahva kujutluste lapselikku naiivsust, rahvafantaasia rikkust ja rahvaloomingu ammutamatut optimismi. On huvitav märkida, et Puškini muinasjuttude rahvapärasust pandi talle mõnikord süüks. Nii näiteks kirjutas Puškini kaasaegne poeet Baratõnski: „„Tsaar Saltan" on täiesti vene muinasjutt ja selles seisabki minu arvates tema puudus . . . Selle muinasjutu väärtus võrdub mõne muu meie vana muinasjutu väärtusega, ja see on ka kõik." Paremat kiitust oma muinasjutule Puškin ei võinudki soovida.

Puškin tõstis vene muinasjutu klassikalise täiuslikkuseni. Just sellepärast nimetaski A. M. Gorki teda „ilu ja tarkusega köitvate muinasjuttude" loojaks. Käies Puškini poolt ettenähtud teed, kirjutas ka P. Jeršov oma suurepärase muinasjutu „Küürselg-sälg".

PUŠKINI PROOSA.

Kui on jutt Puškinist, siis harilikult kõneldakse temast kui suurimast vene poeedist. Tema värssteosed tegidki tema juba ta eluajal Venemaa lemmikuks, Venemaa suureks poeediks ja just neis sai talle osaks väljendada oma ideede ja elamuste rikkust. Kuid Puškin etendas ajalooliselt tähtsat osa mitte üksnes vene poeesias, vaid ka proosas.

Puškini proosateoste hulk on väga suur. Sinna kuuluvad: „Peeter Suure moorlane" (1828), „Teekond Arzrumi" (1829), „Belkini jutustused" (1830), „Dubrovski" (1833), „Pugatšovi ülestõusu ajalugu" (1833), „Padaemand" (1834), „Egiptuse ööd" (1835), „Kapteni tütar" (1836) ja rida lõpetamata teoseid.

Mida nõudis proosalt Puškin? Oma vaadet proosale formuleeris ta järgmistes sõnades: „Täpsus ja lühidus on proosa esimeseks väärtuseks. Ta nõuab mõtteid ja veel kord mõtteid — ilma nendeta ei ole ilusail väljendustel mingit väärtust."

Puškini enda teosed ongi sellise täpse ja napisõnalise, kuid mõtterikka proosa eeskujuks.

Aluseks Puškinile ta keelereformi teostamisel oli vene rahvakeel, „Moskva prosvirnjate"* keel. Toetudes sellele keelele ja toetudes igasuguste ülearuste ilustusteta, täpse ning lühidase proosa väljatöötamise põhimõttele, töötaski Puškin välja oma eeskujuliku keele.

Puškini proosa poolt rajatud teed sammusid hiljem teised suured vene XIX ja XX sajandi kirjanikud: Lermontov, Turgenev, L. Tolstoi, M. Gorki jt. Mitte asjata ei ütelnud hiljem L. Tolstoi, viidates Puškini jutustustele: „Vaat, kellelt tuleb kirjutama õppida."

„Belkini jutustused". 1830. a. kuulsal „Boldino sügisel" kirjutas Puškin „Õndsa Ivan Peetri p. Belkini novellid, välja andnud A. P." ja satiirilise katkendi „Gorjuhhino küla ajalugu"[334].

Kogumik „Belkini jutustused" koosneb viiest jutustusest:

---

* Просвирня — kirikuleibade küpsetaja. (Tõlk. märk.)

[334] «История села Горюхина».

„Jaamaülem“[335], „Tuisk“[336], „Lask“[337], „Puusärgitegija“[338] ning „Preili-taluneiu“[339] ja tähistab endaga uut etappi Puškini loomingus — üleminekut luuletustelt proosale. Nende novellide seas on eriti tähtis „Jaamaülem“.

„Jaamaülem“ on jutustus tagasihoidliku provintsiametniku Samson Võrini saatusest. Võrin on ülem ühes provintsi hobupostijaamas, kus varustatakse reisijaid posthobustega, „tõeline 14. teenistusjärgu märter, keda ta ametiaste kaitseb ainult kolkisaamise eest ja sedagi mitte igakord“. Võrinil oli vaid üks rõõm elus — ta ainuke tütar Dunja, keda ta „küllalt ei jõua imetleda ega ta üle rõõmustada“. Kuid juhuslik läbisõitja husar Minski viis Dunja ootamatult endaga Peterburi. Üksikuks jäänud Võrin rändab jalgsi Peterburi ja, leides tütre asukoha, püüab viimasega kokku saada, kuid Minski ajab ta korterist välja. Jõudnud tagasi oma mahajäetud majja, püüab Võrin jätkata jaamaülema kohuste täitmist, kuid kurbusest hakkab jooma ja sureb. Vanakese traagika seisab selles, et ta ei saanudki selgitada tütre saatust ja kaitsta oma õigusi rikka aristokraadi omavoli vastu.

Jutustus on läbi imbunud soojast kaastundest vaese ametniku, sotsiaalse õigusetuse ohvri saatuse ja isiku vastu. Vene kirjandusse ilmub pealinna aristokraatia asemele uus kangelane — reamees, tavaline inimene, tähelepandamatu töötaja. See tähendas vene kirjanduse temaatika edasist demokratiseerimist ja selle realismi süvenemist. Jutustus „Jaamaülem“ avaldas vahetut mõju niisugustele teostele, nagu Gogoli „Sinel“ (1842) ja Dostojevski „Vaesed inimesed“ (1845).

„Kapteni tütar“.

Ajaloolise romaani „Kapteni tütar“ lõpetas ja avaldas Puškin 1836. aastal. Romaani loomisele eelnes suur ettevalmistav töö. Esimesed jäljed romaani ideest kuuluvad 1833.

335 «Станционный смотритель».
336 «Метель».
337 «Выстрел».
338 «Гробовщик».
339 «Барышня-крестьянка».

aastasse. Samal aastal, seoses tööga romaani ainestiku kallal, tekkis Puškinil mõte kirjutada ajalooline uurimus Pugatšovi ülestõusust. Saades loa Pugatšovi juurdlusmaterjaliga tutvumiseks, soris Puškin otse õpetlase põhjalikkusega arhiivimaterjalides ja sõitis seejärel tarvilike andmete hankimiseks paikadesse, kus ülestõus oli arenenud (Volga-äärsed ja Orenburgi maa-alad). Seal kogus ta vajalikke andmeid, vaatles sündmuspaiku, küsitles ülestõusu oma silmaga näinud vanu inimesi jne. Selle töö tulemusena ilmus 1834. aastal „Pugatšovi ülestõusu ajalugu" ja kaks aastat hiljem „Kapteni tütar".

Romaani teema ja kompositsioon. „Kapteni tütar" on kunstiväärtusliku jutustamise näidis. Väikesevõitu, kogu poolest novellile lähedases romaanis elustab Puškin meie ees ühe eredaima lehekülje Vene ajaloost — Pugatšovi ülestõusu ajajärgu, täis tormilisi ärevusi (1773—1774). Romaan tutvustab meid ülestõusu lähedust kuulutava vaikse kääri-misega Volga-äärse elanikkonna keskel, ülestõusu juhi Pugatšovi hirmuäratava kujuga ja ta esialgse sõjalise eduga. Samal ajal maalitakse romaanis vene ühiskonna mitmesuguste klasside elu XVIII sajandi teisel poolel, patriarhaalset korda Grinjovide aadlipesas, Belogorski kindluse komandandi kapten Mironovi perekonna vaikset elu jne.

Romaani kompositsioon on kooskõlaline ja lihtne. Kolmes esimeses peatükis viib Puškin meid Grinjovide perekonna miljöösse, tutvustab salapärase juhi isikuga ning kannab meid Belogorski kindluse elanikkonna keskele. Need peatükid kujutavad endast justkui romaani sissejuhatust. Neljas ja viies peatükk jutustavad Grinjovi ja Marja Mironova lähenemisest. Kõik need viis peatükki kokkuvõetuna moodustavad romaani esimese osa. Neis on esitatud kõik romaani peategelased, kuid lugeja veel ei tea, milliseks osutub kangelaste saatus ja kuidas arenevad edaspidised sündmused. Üheksa järgmist peatükki (VI—XIV) moodustavad romaani teise osa. Neis antakse pilt Pugatšovi ülestõusu algperioodist ja näidatakse kangelaste edaspidist saatust. Vaevalt tähelepandav episood jänesenahkse kasukaga ühendab meisterlikult romaani mõlemat osa, põhjendades loomulikult Grinjovi ja Pugatšovi lähenemist.

Pjotr Grinjov. „Kapteni tütres" jutustab Pjotr Grinjov,

heasüdamlik ning aus vanake, oma lastele ja lastelastele enda noorusest.

Pjotr Grinjov on vene XVIII sajandi teise poole maaaadli tüüpiline esindaja. Ta sündis ja kasvas üles oma isa mõisas Simbirski kubermangus. Tema lapsepõlv möödus nagu enamikul tolle aja kehvemail provintsi-aadlikel. Viieaastaselt anti ta pärisorjast kasvataja Saveljitši hoole alla. Kaheteistkümnendal eluaastal, olles Saveljitši juhatusel omandanud kirjaoskuse, sattus Grinjov prantsuse guvernööri monsieur Beaupré järelevalve alla, kes telliti Moskvast „ühes aastase viina- ja provanksõli-tagavaraga" ja kes hiljem osutus suureks joomariks.

Kirjeldades heasüdamliku huumoriga oma õppeaastaid, ütleb Grinjov: „Elasin nagu alaealine aadlik, lennutades tuvisid ja mängides mõisateenijate poegadega „kukkhüppe" mängu." — Oleks siiski ekslik mõtelda, et meie ees on Fonvizini Mitrofanuška tüüpi alaealine. Grinjov kasvas mõistliku ja teadusehimulise noorukina, ning hiljem, astudes teenistusse, kirjutab värsse, loeb prantsuskeelseid raamatuid ja proovib jõudu isegi tõlkimise alal.

Otsustavat mõju Grinjovi hingelaadile avaldas terve, lihtne ja tagasihoidlik kodune miljöö. Grinjovi isa, raske elukooli läbiteinud erumajor, oli kindlate ja ausate vaadetega inimene. Saates poega sõjaväeteenistusse annab ta järgmised juhatused: „Teeni ustavalt seda, kellele vande annad. Teenistusse ära torma, teenistusest ära ka ära ütle; ülemuse soosingut ära püüa, hoia riideid uuest peast, au aga noorest east." Aususe ja kohusetunde päriski Grinjov isalt.

Noore Grinjovi esimesed elusammud ilmutavad veel nooruslikku kergemeelsust ja kogenematust. Aga noormees näitas oma eluga, et ta on omandanud isa tähtsaima moraalireegli: „Hoia au noorest east". Kahe aasta kestel elab Grinjov läbi palju sündmusi: tutvus Pugatšoviga, armastus Marja Mironova vastu, kahevõitlus Švabriniga, haigus; kindluse vallutamisel Pugatšovi vägede poolt ta oleks peaaegu hukkunud jne. Noormehe iseloom areneb ja tugevneb meie silmade all ja ta muutub küpseks nooreks inimeseks. Autunne ja mehisus päästavad ta eluraskustes. Kui Pugatšov käsib ta üles puua, vaatab ta surmale kindla mehisusega silma. Selguvad kõik ta iseloomu positiivsed küljed: lihtsus, rikku-

matus, headus, rüütellik ausus, truudus armastuses jne. Need ta iseloomu õilsad omadused vallutavad Marja Mironova ja äratavad ka Pugatšovis sümpaatia tema vastu. Grinjov tuleb elukatsumustest ausalt välja.

Grinjov ei ole kangelane selle sõna harilikus mõttes. Ta on tavaline inimene, keskmine aadlik. Ta on nende armeeohvitseride tüüpiline esindaja, kes ajaloolase V. Kljutševski väljenduse järgi „tegid Vene XVIII sajandi sõjaajalugu". Puškin ei idealiseeri teda ega sea teda ka meeldivaisse poosidesse. Grinjov jääb harilikuks igapäevaseks inimeseks, hoides alal kõik realistliku kuju tunnused.

Saveljitš. Vana heasüdamliku kasvataja Saveljitši kuju kuulub tähelepanuväärsemate hulka Puškini geeniuse loodud kujudest.

Saveljitši piirita omakasupüüdmatus ustavuses oma kasvandikule on midagi väga liigutavat. Kõik ta elu on selles, et hoida Peetrit eemale pahandustest ja ohtudest, et kaitsta tema huvisid ja hoida alal härra vara. Tema truudus küünib kuni endaohverdamiseni: ta on valmis oma rinnaga varjama Peetrit Švabrini mõõga eest ja palub Pugatšovi oma härra asemel ennast üles puua jne.

Saveljitši kiindumuses ei ole jälgegi orjameelsest endaalandusest. Ta on omal viisil iseseisev, isegi jonnakas ja toriseb sagedasti oma isanda peale. Jonnakas, aga heasüdamlik vanake annab muuseas alati oma kasvandikule järele, kuigi tema lihtsameelsus ja naiivsus valmistavad Grinjovile sagedasti tüli. Saveljitši kuju mõningane koomilisus on selles, et ta tihti talitab sobimatult. Nii annab ta oma naiivsuses Pugatšovile oma isanda asjade nimekirja, mis „kurjategijate" poolt ära röövitud, ja ei unusta sealjuures meenutamast Grinjovi poolt Pugatšovile kunagi kingitud jänesenahkset kasukat. See liigne agarus oleks võinud Grinjovile kurvalt lõppeda. Kuid kõigest hoolimata — traagilisel silmapilgul, kui Grinjov võllasse viidi, päästis Saveljitš oma „härraste lapsukese".

Saveljitš on pärisorjusaegne vene talupoja endise põlve „truu teenri" unustamatu tüüp. Tema kuju sai vene ilukirjanduse poolt loodud „truude teenrite" terve sugukonna esiisaks (lapsehoidja — Puškini „Jevgeni Oneginis", Zahhar —

Gontšarovi „Oblomovis", Firss — Tšehhovi näidendis „Kirsiaed" jt.).

Marja Mironova. Romaani keskseks kujuks on kapteni tütar Marja Mironova — puht-vene rahvuslike ideaalide kohaselt kujunenud XVIII sajandi teise poole kena vene neiu tüüp. Esimesel pilgul ei ole temas midagi tähelepandavat: ta on tavaline 18-aastane terve ja priske neiu. Kuid selles tarkade ja sõbralike silmadega, pehmete ja aeglaste liigutustega neius tundub ilusat hinge ja õrna südant, s. o. tervet harmoonilist loomust. Ega ilmaaegu satu tema mõju alla kõik lähikondsed: Grinjov, Saveljitš, Švabrin. Ka Katariina II märkas pärast hetkelist kokkupuutumist Marjaga selle neiu tõearmastust ja hingepuhtust. Marja polnud saanud haridust, kuid on tark ja mõtlik. Ta oskas kergesti mõista Grinjovi tagasihoidlikku ja ausat iseloomu, eelistades teda hiilgavale ja haritud Švabrinile. Armunud Grinjovisse, jääb ta oma tunnetele truuks ja talub kindlalt kõik Švabrini intriigid. Ta on naiselik, kuid samal ajal ka mehine ja kindlaloomuline ning oskab iseseisvalt tegutseda. Olgugi noor ja kogenematu, sõidab ta kõhklematult Peterburi, tsaarinna juurde ja saavutab andestuse Grinjovile.

Marja Mironova on ilma idealiseeringuta maalitud vene tütarlapse poeetiline kuju.

Pugatšov. Romaani tegelaste hulgas on kaks ajaloolist kuju: Katariina II ja Pugatšov. Katariina ilmub nähtavale ainult romaani lõpul juhusliku isikuna ja tema kuju ei selgu täies ulatuses. Avaramalt ja realistlikumalt on esitatud Pugatšovi kuju.

Pugatšov ilmub meie ette esimest korda romaani 2. peatükis Grinjovi juhusliku kaasreisijana. Tema külmaverelisus ja oskus olukorras orienteeruda päästavad Grinjovi lumetormis. Sama peatükk tutvustab meid ka Pugatšovi välimuse ja rahvaliku kõneviisiga. Romaani teises osas viib saatus Grinjovi Pugatšoviga uuesti kokku. Pugatšov oskab temale kunagi osutatud teenete eest heaga tasuda: ta päästab Grinjovi surmast, laseb ta vabadusse ja on abiks ka Marja päästmisel. Pugatšovi käitumine Grinjovi suhtes on lihtne ja suurmeelne, olgugi et viimane ei varja, et peab teda „Isehakanuks" (VIII peatükk). Pugatšovi ülestõus on

Grinjovi silmis „mõttetu ja halastamatu mäss". Sellest hoolimata kahetseb Grinjov hiljem Pugatšovi hukkamist.

Pugatšovi kui ülestõusu juhi isik on kujutatud romaani 2. osas. Tema iseloomus on palju positiivseid jooni: julgus, loomulik taip ja mõistus, leidlikkus, visadus, õiglus ja suurmeelsus. Need iseloomujooned teevad ta rõhutud rahvamasside seas väga populaarseks. Ta viib julgesti rahvast enda järel. Pugatšovile järgnevad ka Volga- ja Uurali-äärsed rahvad (baškiirid, kasahhid), pärisorjade-talupoegade massid, mäekaevanduste töölised ja kasakad. Tema lihtsas ja arusaadavas keeles kirjutatud üleskutsed avaldavad rahvale sügavat mõju. Tõsi, Pugatšov on julm ja kiire kohut mõistma. Ta saadab pikema järelemõtlemiseta võllasse kapten Mironovi ja Ivan Ignatjitši. Kuid see julmus oli loomulikult tingitud sellest klassivõitlusest, mille lipu ta oli heisanud. Niisugune on Pugatšov kui talurahvahulkade juht.

Romaanis ei ole Pugatšov ei koletis ega röövel, nagu kujutasid teda mitmed Puškini kaasaeglased, vaid suurmeelne, isegi õilis inimene. Pugatšovi niisugune kujutamine Puškini päevil oli kahtlemata progressiivse iseloomuga ja aitas kujundada objektiivsemat suhtumist rahvahulkade ülestõusu juhi isikusse.

Romaani kunstilised iseärasused. Romaani eriti hinnatavaks kunstiliseks iseärasuseks on selle jutustuse range objektiivsus. Autor jääb romaanis oma elus nähtust ja läbielatust siiralt ning tõepäraselt jutustava isiku varju.

Romaani keel on klassikalise lihtsuse, lakoonilisuse ja elavuse eeskuju. „Kapteni tütres" leidis Puškini loosung „lühikese ja täpse proosa" loomisest suurepärase lahenduse.

On iseloomustav, kuidas Puškin kasutab epigraafe, millede kaudu selgub romaani iga peatüki sisu.

Romaani tähtsaks iseärasuseks on folkloorse materjali rohkus, mis on põimitud jutustusse vanasõnade, kõnekäändude, kalmõki muinasjutu ja röövlilaulu näol. Kasutades seda folkloorset materjali andis Puškin väga õnnestunult edasi romaanis kujutatud rahvahulkade hinge.

Romaanis on tähelepanuväärseid loodusekirjeldusi.

Puškin ühendas oma romaanis geniaalselt süžee kaasakiskuvuse jutustuse ajaloolis-olustikulise ja psühholoogilise tõega.

PUŠKINI LOOMINGU TÄHTSUS.

Puškini tähtsus vene kirjanduses. Puškin on vene suurim rahvapoeet, kelle looming moodustab terve epohhi vene kirjandusloos.

Tema loomingulise tegevuse suur ajalooline tähtsus seisab järgmises:

1. Puškin lõpetas eelmise vene kirjandusloo perioodi. Tema poeesia ühendas endasse — Belinski kujuka väljenduse järgi — suure jõena kõik eelnenud kirjandusharud ja, andnud nad maailmale tagasi uuel, ümbertöötatud kujul, määras selle edaspidise suuna.

2. Puškin on geniaalne vene rahvusliku rahvakirjanduse looja. Tema lõi originaalse, omapärase, sisult ja vaimult puht-vene kirjanduse.

Tema luule rahvalik laad ilmneb kõiges: vene olustiku kujutamises, vene tõelisusele vastavate iseloomude kujutamises, suurepärastes vene maastikupiltides ja oma maa ajaloolise mineviku kujutamises. Gogoli väljenduse järgi kajastuvad Puškini loomingus „vene loodus, vene hing, vene keel ja vene iseloom niisama puhtalt ja samas selgitatud ilus, millises peegeldub maastik optilise klaasi kumeral pinnal".

3. Puškin pani vene kirjanduses maksma realistliku suuna. Tema teosed on suurimad realismi eeskujud kõigis luuleliikides: eepika, lüürika ja draama alal.

4. Puškin andis vene kirjandusele tähelepanuväärseid näidiseid kõigi kirjanduslike žanride — lüürika, poeemi, draama, jutustuse, novelli, romaani, muinasjutu jne. alal.

5. Puškin tegi vene kirjanduse ühiskondliku elu peegliks, täites seda ideelisusega (protest isevalitsuse vastu ühiskondlikus lüürikas, rahva ja tsaarivõimu vastastikuse suhtumise probleem „Boris Godunovis", isikliku vabaduse küsimus „Mustlastes" jne.). Tema luule progressiivne ja humaanne vaim mõjutas kogu vene kirjanduse edasist arenemiskäiku.

6. Puškin lõi tähelepanuväärse vene kirjakeele. Sellest rääkisid suurepäraselt vene suured stiilimeistrid Gogol ja Turgenev. Gogol kirjutas: „Puškini nime puhul tekib kohe mõte suurest vene rahvuslikust poeedist... Temas sisal-

dub nagu leksikonis kogu meie keele rikkus, jõud ja painduvus." Puškini monumendi avamise puhul Moskvas 1880. aastal ütles Turgenev: „Ei ole kahtlust, et tema (Puškin) lõi meie luule, meie kirjakeele ja et meil ja meie järglastel jääb ainult sammuda tema geeniuse poolt rajatud teed."

Niisugused on Puškini peamised teened vene kirjanduses.

Puškini surmast on möödunud üle saja aasta. Tema loova geeniuse läbi viljastatud vene kirjandus andis XIX ja XX sajandil rea suuri sõnakunstnikke. Siia kuuluvad eeskätt Gogol, Lermontov, Turgenev, A. Ostrovski, Nekrassov, Dostojevski, L. Tolstoi, Tšehhov, M. Gorki jt. Kuid ka selles suurepärases kuulsate kirjanike tähekogus paistab silma Puškini loov geenius oma mitmekülgsuse, ilu ja jõu poolest. Tema geenius vallutab kuni praeguse ajani oma loomulikkuse ja lihtsusega, kunstilise mõõdu- ja tõetundega, paeluva südamlikkusega ja vormi järeleaimamatu elegantsiga. Iseendast meenuvad Gogoli sõnad: „Puškin on vene vaimu erakordne ja võib-olla ainulaadne ilmutus: ta on arenemisel olev venelane, selline, milline see on võib-olla kahesaja aasta pärast."

Puškini tähtsus maailmakirjanduses. Puškini nimi sai välismaal tuttavaks võrdlemisi vara, 1821. aastast peale, mil Pariisi ajakiri „Entsüklopeediline Ringvaade" temast artikli avaldas.

1827. aastal sai Puškin Žukovski kaudu suurelt luuletajalt Goethelt sule. 30-ndate aastate algul tunti Puškinit juba ka Itaalias, teiste seas tundis teda ka silmapaistev kirjanik Manzoni. 30-ndatel aastatel hakkasid teated Puškinist jõudma ka Inglismaale. Inglise kirjanik Barrow pidas Puškini autogrammi saamist 1836. aastal rõõmustavaks sündmuseks.

Puškini raamatukogu tõendab, et ta oli teadlik oma teoste tõlkimisest lääne-euroopa keeltesse ja välismaa ajakirjanduses tema kohta ilmunud artiklitest. Need artiklid ja tõlked kui ka mitme lääne-euroopa kirjaniku isikliku lugupidamise ja huvi avaldused olid Puškinile kindlaks tõendiks tema kuulsuse tõusust Euroopas.

Puškini traagiline surm 1837. aastal kutsus välismaal esile

rohkearvulisi vastukajasid ja hinnanguid. Puškini surma puhul ütleb Mickiewicz oma Pariisis avaldatud nekroloogis:

„Kui poleks olnud inglise poeedi (Byroni) loomingut, siis oleks Puškin kuulutatud oma aja esimeseks poeediks." Sellessamas artiklis Mickiewicz hüüatab: „Ainult kord saab üks maa õnne osaliseks tuua ilmale niisugune inimene, kes ühendab endas nii kõrgel määral nii mitmesuguseid omadusi."

Oli möödunud vaevalt pool aastat Puškini surmast, kui 1837. a. augustis A. I. Turgenev kirjutas P. A. Vjazemskile välismaalt: „On imekspandav, kuidas Puškini kuulsus Euroopas on üldiseks saanud: ei ole peaaegu ühtki korralikku haritud inimest, kellega ma olen siin kokku saanud, kes ei oleks minult tema kohta pärinud või meie kaotusele kaasa tundnud."

On teada, et „Jevgeni Onegin" oli see raamat, mille järgi Marx ja Engels õppisid vene keelt. Tsitaate Puškinist, eriti „Jevgeni Onegini" esimese peatüki VII stroofist leidub mitmel puhul Marxi ja Engelsi kirjades ja vihikutes.

Ka Prantsusmaal kasvas Puškini kuulsus. Prantsuse kriitik Saint-Julien, hinnates Puškini loomingu sügavust ja mitmekülgsust, vaidles otsustavalt vastu arvamusele, nagu oleks Puškin Byronit järele aimanud. Ta kirjutas 1847. a. artiklis „Puškin ja kirjanduslik liikumine Venemaal viimase 40 aasta kestel" järgmiselt: „Kuidas võib rääkida Byroni järeleaimamisest Puškini poolt, kui inglise poeet maalis ainult oma fantaasia loodud kujusid, Puškin aga valas kujudesse reaalse elu?" Puškini geniaalse omapärasuse hindamisel asusid prantsuse (Saint-Julien) ja saksa (Varnhagen) kriitikud ühisel seisukohal.

Puškini vaimustatud austajaks Prantsusmaal oli kirjanik Prosper Mérimée, 1868. aastal ilmunud artikli „Aleksander Puškin" autor. Asetades Puškini kõrvuti XIX sajandi suurimate kirjanikega, kriipsutab Mérimée oma artiklis eriti alla vene poeedi „geniaalset lakoonilisust" ja tema määratu suurt mõttejõudu.

1899. aastal pühitseti Venemaal Puškini 100-nda sünnipäeva juubelit. Prantsusmaalt Jules Verne'ilt, M. de Vo-

güé'lt, Marcel Prévost'lt, François Coppée'lt ja teistelt saabunud tervitused tõendasid, millises lugupidamises Puškini nimi Prantsusmaal oli püsinud. Émile Zola nimetas Puškini juubelipäevi kogu tsivilisatsiooni pidustusteks.

Puškini suurimaks teeneks vene ja maailma kirjanduses peab lääne-euroopa kriitika vaimult progressiivse ning temaatika ulatuselt ja sügavuselt universaalse realistliku luule loomist.

Lääne-euroopa kriitika hindas üksmeelselt Puškini realismi ja vene poeedi võimet mõtelda universaalseis kategooriais ja ülemaailmses mastaabis, hinnates peale selle vaimustatult Puškini lakoonilisuselt ja graatsialt ületamatut vormi. Ka hiljem võrreldakse Puškinit Byroniga. Kuid lääne-euroopa kriitika seab Puškini Byronist kõrgemale, toonitades Puškini loomingu realistlikumat ja progressiivsemat iseloomu.

Lääne-euroopa kriitika peab ülemaailmse ulatusega meistriteosteks niisuguseid Puškini teoseid, nagu „Jevgeni Onegin", „Boris Godunov", „Ihnus rüütel", „Mozart ja Salieri", „Kivine külaline", „Mustlased", lüürikast — „Prohvet", „Poeedile", „Pööbel", „Antšaar", „Mu kauge kodu kallastele", „Talisman" jt., proosast — „Padaemand", „Lask", „Lumetuisk", „Kapteni tütar". Muuseas, seoses „Lumetuisu" ja „Lasu" hindamisega nimetab kriitika Puškinit lihtsa ja põneva novelli suurimaks meistriks.

XIX sajandi lõpul omistatakse Puškinile palju tähelepanu Poolas ja Tšehhis. Poola professor Zdzechowski kirjutab oma töös „Byron ja tema ajastu" (1897): „Puškini nimi on valguse, ilu ja kõrge kauniduse sünonüüm. Tema lüürika hurmavus tungib vägisi hingesse, täidab selle puhtaima ilu õitega." Puškini pidustuste päevil kirjutas üks ungari kriitik: „Mitte ükski kirjandus ei või uhkustada Puškinile sarnaneva isiksusega." Puškini kõige silmapaistvamate austajate hulgast Inglismaal peab nimetama Carlyle'i ja Alfred Tennyson'i.

On vaieldamatu: Puškini nimi läheb juba XIX sajandil, nagu väljendab üks prantsuse kriitik, „kogu tsiviliseeritud maailma geeniuste panteoni" ja asetub Shakespeare'i ja Goethe nime kõrvale.

XX sajand kinnitas lõplikult Puškinile tema koha maa-

ilmakirjanduse ajaloos. Uusimas lääne-euroopa kriitikas loeme: „Uusim aeg teab, et Aleksander Sergejevitš Puškin kuulub nende surematute hulka, kelle esimeseks esindajaks oli Homeros ja kelleks Euroopas peetakse ainult Dantet, Shakespeare'i, Calderóni ja Goethet. Nende viie surematu juurde kuulub kuuendana Puškin." Niisugune on Lääne-Euroopa vaimustatud tunnustus Puškini geeniusele.

SISUKORD.

Lk.

Sissejuhatus 3
RAHVALUULE 7
Sissejuhatus 7
Bõliinad 11
Muinasjutud 28
Laulud 40
Nõukogude ajastu rahvaluule 58
VANA-VENE KIRJANDUS 71
Sissejuhatus 71
XI—XII sajandi kirjandus (Kiievi ajajärk) 72
„Lugu Igori sõjaretkest" 84
XIII—XIV sajandi kirjandus (feodaalse killustatuse periood) . 99
XV—XVII sajandi kirjandus (Moskva riigi ajajärk) 104
XVIII SAJANDI KIRJANDUS 115
XVIII sajandi esimene pool 115
M. V. Lomonossov 120
XVIII sajandi teine pool 135
G. R. Deržavin 148
D. I. Fonvizin 165
A. N Radištšev 187
Sentimentalism 201
N. M. Karamzin 205
Vene XVIII sajandi kirjandus Lääne-Euroopa hinnangus . . 213
XIX SAJANDI ALGUSE KIRJANDUS 214
XIX sajandi esimese veerandi ühiskondlik liikumine, kirjandus ja kunst 214
V. A. Žukovski 225
Elulugu 225
Žukovski looming 230
I. A. Krõlov 236
Elulugu 236
Krõlovi valmid 246
A. S. Gribojedov 270
Elulugu 270
Komöödia „Häda mõistuse pärast" 276
K. F. Rõlejev 298
A. S. Puškin 305
Elulugu 305
Puškini lüürika 333
Poeem „Mustlased" 351
„Jevgeni Onegin" 355
Tragöödia „Boris Godunov" 375
Puškini väikesed tragöödiad 388
Poeemid „Poltaava" ja „Vaskratsanik" 389
Puškini muinasjutud 397
Puškini proosa 402
Puškini loomingu tähtsus 409

Tõlkinud A. Saul.

Vastutav toimetaja A. Raielo.

Keeleline toimetaja L. Raudsepp.

Ladumisele antud 6. I 1949. Trükkimisele antud 25. II 1949. Trükiarv 15 000. Paber 56×79, 1/16. Trükipoognaid 26. Arvutuspoognaid 25. Trükitähti trükipoognas 38 537. MB-02206. Trükikoda „Punane Täht", Tallinn, Pikk t. 54. Tellimise nr. 61.

На эстонском языке.
А. А. Зерчанинов и Н. Г. Порфиридов. Русская литература для VIII класса.

Rbl. 7.25

A
17725
140370

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00464265 0